Biyografi

RUZİ NAZAR: CIA'NIN TÜRK CASUSU

ENVER ALTAYLI

DK

Kızıl Ordu'dan Alman Ordusuna...
Afgan Direnişinden Tahran Operasyonuna...

Ruzi Nazar:
CIA'nın Türk Casusu

Kızıl Ordu'dan Alman Ordusuna...
Afgan Direnişinden Tahran Operasyonuna...
RUZİ NAZAR: CIA'NIN TÜRK CASUSU

Yazan: Enver Altaylı

Yayın hakları: © Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
Bu eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

1. baskı / Şubat 2013 / ISBN 978-605-09-1118-3
Sertifika no: 11940

Kapak tasarımı: Yavuz Korkut
Baskı: Mega Basım, Baha İş Merkezi. A Blok
Haramidere / Avcılar - İSTANBUL
Tel. (212) 412 17 00
Sertifika no: 12026

Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
19 Mayıs Cad. Golden Plaza No. 1 Kat 10, 34360 Şişli - İSTANBUL
Tel. (212) 373 77 00 / Faks (212) 355 83 16
www.dogankitap.com.tr / editor@dogankitap.com.tr / satis@dogankitap.com.tr

Kızıl Ordu'dan Alman Ordusuna...
Afgan Direnişinden Tahran Operasyonuna...

Ruzi Nazar:
CIA'nın Türk Casusu

Enver Altaylı

DK DOĞAN KİTAP

İkinci Dünya Savaşı yıllarında milyonlarca Tatar,
Azerbaycanlı, Kuzey Kafkasyalı, Türkistanlı, Kazak, Kırgız,
Özbek, Tacik ve Türkmen genç insan hayatını kaybetti.
Bunların bir kısmı Sovyet Kızıl Ordusu saflarında ülkelerini
Nazi işgalcilere karşı savunurken can verdi.
Bir kısmı ise ülkelerinin bağımsızlığı ve hürriyeti için
Alman ordusu saflarında savaşırken hayata veda etti.
Kitabımı, hayatlarının baharında can veren bu
genç şehitlerin aziz hatırasına armağan ediyorum.

İçindekiler

Önsöz 13

Türkistan ve Sovyetler Birliği yılları 1917-1941 19

Margilan 21
Yeni düzen 26
Kızıl yıllar 33
Çelişkiler 38
Taşkent 40
Çayhane 43
Çatışan fikirler 46
Terörün ayak sesleri 48
Terör 54
Babaya veda 60
Savaşa doğru 64
Odessa 66
Tamara Hanım 69
Savaş başlıyor 72
Asteğmen Ruzi 74
Ve rüyalar... 77
Zor karar 81

Almanya yılları, Nazi Almanyası ve savaş sonrası beş yıl: 1941-1951 83

Savaş ve esirler 85
Almanlar ve Türk halkları 88
Türkiye-Almanya ilişkileri 92
Savaş esirleri komisyonları 97
Lejyoner Ruzi 99
Lejyon kampları 104
Proskurov kampı 107
Milli Türkistan Birlik Komitesi 109
Rastlantılar 111
Niedermayer 114
Polathanov 119
Poltova ve Harkov 122
Sovyet taarruzu 126

Vlasov ve Milli Türkistan Birlik Komitesi....130
Vlasov'a direniş....135
Gulam Alim....138
Lejyonlar Batı Cephesi'nde....143
Fethalibeyli....147
Berlin'e dönüş....150
Kızıl Ordu Berlin'de....153
Corabay....157
Innsbruck ve Bolzano....161
Sovyetler'e teslim edilen Türkistanlılar....165
Hüseyin İkram Han....170
Lange....175
Yeni günler....181
Zor günler....185
Baratbay ve Nur Mehmet....189
Rosenheim'da güzel günler....193
Happing'de hayat....199
Burkardt ailesi....204
Votka üretimi....209
Baymirza Hayit ve Ergeş Şermet....212
Nişan ve düğün....215
Yeni deneyimler....221
Savaş sonrası uluslararası ortam....225
Soğuk Savaş başlıyor....230
Rahimi....236
Bandera'nın ölümü....241
Fethalibeyli'nin öldürülmesi,
Philby ve casuslar savaşı başlıyor....246
Don Lewin ve Karis Kanatbay....252
Archibald Roosevelt....258

ABD'de 40 yıl, Soğuk Savaş ve Sovyetler'in çöküşü, ABD-Türkiye-Almanya.... 263

Ruzi Amerika'da....265
Manhattan....269
Ethel Roosevelt....273
Hamit Raşit ve hac kararı....279
Mısır....283
Arabistan....287
Cemal Abdülnâsır....292
Türkiye'de durum....296

Kayyum Han'la görüşme 300
Argus 302
Bandung'a doğru 307
Bandung 311
Bandung'un ardından 317
Altemur Kılıç 323
Kahire Konferansı 326
Mahmut Aykarlı ve Mübeşşirhan Terazi 331
Dünya Gençlik ve Öğrenci Festivali 334
Nâzım Hikmet'le görüşme 338
İsakcan Narzikul ile Ali Can 342
27 Mayıs darbesi 346
Alparslan Türkeş 353
Cemal Madanoğlu 359
Türk istihbaratı ve Fuat Doğu Paşa 361
Opera binasında İnönü'yle görüşme 366
Kürt meselesi 368
Av zamanları 372
Annesi radyodan Ruzi'ye sesleniyor 374
Türkiye'de geçen 11 yılın özeti 376
Bonn 379
İran 382
Rehineler 387
Afganistan 393
Siyasi İslam ve CIA'nın rolü 398
Özbek mücahitler 401
Gulbeddin Hikmetyar 405
Yeni dostlar 411
Soğuk Savaş bitiyor 415
Nasıl bir Sovyetler Birliği? 421
Çöküş 428
Özbekistan 432

Sonsöz 437
Albüm 441
Notlar 459
Sözlük 499
Kaynakça 519
Dizin 533

Önsöz

19 yaşında bir Kara Harp Okulu öğrencisi, 1963 yılının 21 Mayıs gecesi 1.459 Harp Okulu öğrencisi gibi alarm sesleriyle uyanır, birkaç dakika içinde üniformasını giyer, silahını kuşanır ve okulun iç avlusundaki içtima yerinde toplanmakta olan arkadaşlarına katılır. Harp Okulu'nun eski komutanı Talat Aydemir, bir askeri darbeyle hükümeti devirmek için kendisine bağlı subaylarla okula gelmiş ve okulun yönetimini ele geçirmiştir. Alarm talimatını veren de odur. Albay Talat Aydemir'in darbe teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlanır. Talat Aydemir ve Binbaşı Fethi Gürcan asılarak idam edilirler.

O, 1.459 Harp Okulu öğrencisinden biri de bendim. Her ne kadar daha sonra askeri mahkemede beraat etmiş olsak da hepimiz okuldan atıldık. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde hukuk eğitimine başladım. Bu arada hayatımı idame ettirmek için de *Yeni İstanbul* gazetesinde çalışıyordum. Baba dostu Özbek asıllı Ruzi, o sırada Ankara'da ABD Büyükelçiliği'nde CIA görevlisiydi. Bir gün gazeteye gelen Ruzi, bana kendisinin de Özbek asıllı bir Türkistanlı olduğunu söyledi ve böylece tanışmış olduk.

Ruzi ile tanışmamızın üzerinden aşağı yukarı yarım asır geçti. Benim Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) mensubu olduğum birkaç yıl hariç, Ruzi ile yakınlığım ve bir ağabey-küçük kardeş ilişkim hep devam etti. Rahmetli MİT Müsteşarı Fuat Doğu'ya beni tavsiye edenlerden birisi de Ruzi Nazar'dı. Rahmetli Alparslan Türkeş ve Baymirza Hayit'in de tavsiyede bulunanlar arasında olduğunu biliyorum. MİT'e girdiğimde Ruzi ve ben artık iki ayrı servisin mensubuyduk. Ve bu süre zarfında hiç görüşmedik. Servis terbiyesi ve kurallar öyle gerektiriyordu. Ruzi ile temasım ben MİT'ten istifa ettikten sonra onun Almanya, Bonn'da ABD

Büyükelçiliği'nde CIA görevlisi olarak çalıştığı dönemde tekrar başladı ve bugüne kadar devam etti.

Ruzi'nin Sovyetler Birliği'nde ilk gençlik yıllarından itibaren Komünist Parti'ye üye olduğu zamanlarda, Kızıl Ordu subayı olduğu dönemde, Türkistan lejyonları saflarında Nazi Almanyası'nın bir subayı olduğu yıllarda ve daha sonra 40 yılı aşkın görev yaptığı CIA döneminde hiç değişmeyen bir hayat çizgisi vardır. Onun Kızıl Elması Türkistan'dır. Onun hedefi, Sovyetler Birliği dağılmadan önce, Sovyet sömürgesi olan beş Orta Asya cumhuriyetinin bağımsızlıklarına kavuşmaları ve adı Türkistan olan bu coğrafyada bunların Türkistan Devletler Federasyonu adı altında bir araya gelmeleriydi. Beni ve Ruzi'yi dost yapan ve bu dostluğun yarım asırdır sürmesini sağlayan temel sebep de her ikimizin aynı gayeye, Türkistan fikrine inanmış olmamızdır. Onda ve bende değişmeyen, Türkistan gayesine yönelik hayat çizgimizdir.

Sol dünya görüşlü Türk aydını için Ruzi, Türkiye'de 1959-1971 yılları arasında görev yapmış bir CIA ajanıdır. Darbelerde, darbe teşebbüslerinde parmağı vardır. Aslında gerçek çok daha başka ve karmaşıktır. Ruzi'nin hayat hikâyesi bir dava adamının hayat hikâyesidir. Komünist Sovyetler Birliği'nde, Nazi Almanyası'nda ve ABD'de görev yaptığı kurumların tamamında onun hedefi bağımsız Türkistan gayesine ulaşmak olmuştur.

Ruzi XX. yüzyıl Türkistan tarihinin hâlâ hayatta olan en önemli şahsiyetidir. İkinci Dünya Savaşı döneminde Nazi Almanyası'nda Türkistan lejyonları bünyesinde, savaş sonrasında ABD'de CIA içinde oynadığı rol, ancak bir tarihi şahsiyetin oynayabileceği roldür.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayıp 90'lı yılların başında Sovyetler Birliği dağılıncaya kadar devam eden Soğuk Savaş sırasında tarafları, sahip oldukları ve bütün insanlığı derinden etkileyecek nükleer silahları kullanmaktan caydıran tek gerçek, Batı ve Doğu blokları arasında korkunun sağladığı dehşet dengesiydi. Batı, savaşı atom bombası kullanarak değil, Sovyetler Birliği'nin iki önemli zaafını kullanarak kazanmıştır. Bunlardan birincisi ekonomi, ikincisi ise milliyetler meselesidir.

Batı, Soğuk Savaş yıllarında, Sovyetler Birliği sınırları içinde yaşayan Rus olmayan milletlerin Sovyetler Birliği'nden ayrılarak bağımsız devletler kurma çabalarına hep destek vermiştir. Yani milliyetler meselesinin Sovyet devletinin en ciddi meselelerinden biri olarak varlığını sürdürmesi için olağanüstü gayret sarf etmiş-

tir. ABD'de CIA içinde bu meselede herhalde en etkin ve önemli şahsiyetlerden birisi Ruzi Nazar'dır. ABD'nin Sovyetler'e karşı milliyetler meselesini kullanmasında Ruzi'nin oynadığı rol, bu kitabın ilgili bölümlerinde de görüleceği üzere, olağanüstü niteliktedir. Yani Ruzi, koskoca bir imparatorluğun çökmesinde ve dağılmasında rol alan oyuncuların en önde gelenlerindendir.

Üç rejim altında yaşanmış, yüz yıla yakın bir hayat. Rus Çarlığı hâkimiyetindeki Türkistan'da komünistlere iktidar yolunu açan 1917 Ekim Devrimi sırasında dünyaya gelen Ruzi, çocukluk ve ilk gençlik yıllarını Sovyetler Birliği'nde geçirir. Ailesi bu buhranlı dönemde doğan çocuğa Ruzi ismini verir. İsminin iki anlamı vardır. Birincisi "gündüze ait, aydınlık"tır. Bu da ailenin geleceğe dönük umudunu yansıtır. İkincisi ise "rızık, kısmet, nasip" anlamındadır ki, bu da yine ailenin onu nasıl bir coşkuyla bağrına bastığının göstergesidir. Ruzi'nin hikâyesi, sanki adının ilk anlamının hakkını verircesine, XX. yüzyılın en karanlık sayfalarını aydınlatacak, hiç dokunulmamış tarih sayfalarını gün ışığına çıkaracak bir hikâyedir.

Çocukluk yılları 1920'lerin iç savaşına ve ardından Yeni Ekonomi Politikası'na şahitlik eder. Ardından kolektifleştirmenin getirdiği yıkım, yoksulluk, açlık ve sefaleti görür. 1930'lu yıllarda bir delikanlı olarak milyonlarca insanın katledildiği Stalin'in "Kızıl Terör"üne birebir şahit olur.

Genç bir aydın olarak milyonlarca insanın ortadan kaldırıldığı bir dönemde, etrafındaki kendisinden daha yaşlı yüzlerce dostun, ülkesinin meseleleri üzerine kafa yoran genç insanların yıllar içinde Sovyet gizli servis ajanları tarafından tutuklanarak yok edildiğine şahit olur. İkinci Dünya Savaşı'nı önce Kızıl Ordu subayı olarak Sovyet ordusu saflarında, daha sonra da Alman ordusu saflarında, Alman Kara Kuvvetleri Komutanlığı'nın bir subayı olarak yaşar. Ama o, savrulduğu her yere, doğup büyüdüğü ve aşkla bağlı olduğu Türkistan fikrini götürür. Götürmekle kalmaz, onun için dinlenmek bilmeden yaşar. Sürekli rüyalarında gördüğü annesi, ona bu mücadelesinde en büyük destektir.

İnsanlık tarihinin en kanlı, en acımasız, en vahşi savaşı olan İkinci Dünya Savaşı'nın canlı tanığıdır Ruzi. İkinci Dünya Savaşı başladığında Kızıl Ordu saflarında askere alınan milyonlarca Orta Asyalı gençten biridir. Savaş yıllarında bu gençlerden çok azı hayatta kalma şansına sahip olur. Ruzi her gün ölümle karşı karşıya olmasına rağmen Tanrı'nın hayatta kalma izni verdiği az sayıda talihli gençten biridir.

Savaşın ilk yıllarında Almanlara esir düşen Orta Asyalı çaresiz, talihsiz gençlerden yüz binlercesi esir kamplarında açlık ve hastalık sebebiyle hayata veda eder. Hayatta kalanlarsa yürüyen birer iskelettir ve yaşayabilmek için, o dönemde Almanya'da kurulan milli lejyonlarda Alman ordusu saflarında Rusya'ya karşı savaşmaktan başka çareleri yoktur. İkinci Dünya Savaşı sırasında Alman Kara Kuvvetleri'nde Gönüllüler Komutanlığı'na bağlı olarak faaliyet gösteren milli lejyonlar içinde en güçlü, en kalabalık olanı, bünyesinde Orta Asyalı askerleri barındıran Türkistan Lejyonu'dur. Bu askerlerin sayısının yüz binden çok fazla olduğunu biliyoruz. Bugüne kadar ne Türkistan Milli Birlik Komitesi ne de Türkistan lejyonları hakkında çok detaylı bilimsel bir çalışma yapılmıştır.

Türkistan Milli Birlik Komitesi ve Türkistan lejyonları tarihi, Türkistan tarihinin bilinmeyen, ancak en önemli sayfalarından biridir. Bağımsızlık ateşinin muhafaza edildiği, bağımsızlık uğruna belki de en son organize silahlı mücadeleyi sembolize ederler. Ruzi'nin hayatını merkeze alan bu çalışmayla, Türkistan tarihinin bu bilinmeyen sayfalarına kısmen de olsa ışık tuttuğum inancındayım.

Ruzi, Soğuk Savaş yıllarının da hem önemli bir figürü hem de önemli bir tanığıdır. Bu yılları bir CIA mensubu olarak yaşayan Ruzi'nin hayatı, bize Soğuk Savaş'ın başka bir yüzünü gösterir. Soğuk Savaş'ın taraflarından, hem de fiilen savaşan taraflarından birisidir Ruzi. O dönemde ABD'nin kendi Soğuk Savaş silahları, kurumları vardır. Sovyetler Birliği'nin de ayrı Soğuk Savaş araçları vardır. ABD Merkezi Haberalma Teşkilatı (CIA), Rus gizli servisleri GPU, KGB bu savaşın önemli merkez karargâhları durumundadır. CIA'nın kontrol ettiği Radyo Liberty gibi çeşitli kurumlar, Moskova'nın kontrol ettiği Kominform, Asya Afrika Dostluk Kuruluşu, Dünya Gençlik Festivali gibi teşkilatlar, tarafların birbirlerine karşı kullandıkları yapılanmalardır. Ruzi bunlarla iç içedir.

Ruzi'nin hayatı, Soğuk Savaş'ın bilinmeyen birçok yönüne ışık tutar. Ruzi o yıllarda, dönemin en etkin şahsiyetleriyle tanışma, görüşme ve zaman zaman da birlikte çalışma olanağını yakalar. Büyük şair Nâzım Hikmet, Mısır'da kraliyet rejimine son veren General Necib, Cemal Abdülnâsır, Endonezya Devlet Başkanı Ahmed Sukarno, Suudi Arabistan Kralı Faysal, Türk devlet adamları İsmet İnönü, Alparslan Türkeş, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu bunlardan bazılarıdır.

Ruzi bir CIA mensubu olarak Türkiye'de 12 yıl görev yapar. 27

Mayıs askeri müdahalesi, Harp Okulu Komutanı Talat Aydemir'in 22 Şubat 1962, 21 Mayıs 1963 darbe teşebbüsleri ve 12 Mart 1971 darbesi sırasında Türkiye'dedir. Biyografisi, bu darbeler ve darbe teşebbüsleriyle ilgili olarak bilinmeyen birçok olaya ışık tutar.

Bu askeri müdahalelerde ABD'nin bir rolü olmuş mudur? Olduysa da bu rol nasıl bir roldür? Ruzi'nin anlattıklarında biz bu soruların cevaplarını buluruz. Türkiye, Türkiye'nin meseleleri ve Kürt meselesi hakkında da bizzat anlattığı ilginç görüşleri vardır.

O, İran'daki şah rejiminin devrilmesinden sonra yaşanan trajik olayların şahididir. Tahran'da ABD elçilik mensuplarının rehin alınması ve ABD'nin fena bir şekilde aşağılanması sırasında Bonn'da görevli bir CIA mensubudur ve yine olayların içindedir. O dönemde Tahran'a giden tek CIA ajanıdır. Rehinelerin kurtarılması için her gün ölümle burun buruna yaşayarak Tahran'da önemli çalışmalar yapar. Anlattıkları bu olayın perde arkasına ışık tutar.

Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgal edilmesi üzerine, Afgan direnişinin örgütlenmesinde aktif rol oynayan Ruzi, teşkilatının dikkatini, ilerde bütün insanlık için büyük bir tehlike olarak ortaya çıkacak olan dini radikalizme çekmeye çalışır. Gulbeddin Hikmetyar ile yaptığı görüşmelerde, onun fanatizminin gelecekte yalnız Afganistan ve Ortadoğu-Orta Asya bölgesi için değil, bütün dünya için bir tehlike olacağını görür. Etrafına bunu anlatmaya çalışır.

Ruzi ilk gençlik yıllarından başlayarak, bütün hayatı boyunca Orta Asya cumhuriyetlerinin, kendi ifadesiyle Türkistan cumhuriyetlerinin bağımsız devletler olması için sabırlı, ısrarlı ve kesintisiz bir mücadele vermiştir. Sovyetler Birliği'nde, Almanya'da ve savaş sonrasında ABD'de hiçbir zaman bu hedefinden vazgeçmemiştir. 1990'lı yılların başında bu rüyasının gerçekleştiğini, Orta Asya cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarına kavuştuğunu görmüş ve yarım asır uzak kaldığı vatanını ilk kez ziyaret etmiştir.

Bu çalışma, olağanüstü bir hayat yaşayan bir şahsın acılarla, sevinçlerle, ayrılıklarla, hasretle dolu hayat hikâyesidir. Anlatılanların tamamı yaşanmış olaylardır; gerçektir ve her biri kaynaklarla, belgelerle ortaya konmuştur.

Bu çalışma aynı zamanda bir romandır. Çünkü Ruzi'nin hayatı bir romandır.

Bu çalışma aynı zamanda bilimsel bir eserdir. Eser yazılırken, o dönemde hayatları Ruzi'nin hayatıyla kesişmiş onlarca şahsiyetle görüşülmüş ve söyleşiler yapılmıştır. Ruzi ile aylarca her

gün saatler süren görüşmeler yapılmış ve bu görüşmeler kaydedilmiştir. Ruzi'nin, hayatı üzerine tuttuğu yüzlerce sayfayı bulan notları vardır. Kitap yazılırken bütün bunlardan, o dönem ve Orta Asya konusunda yazılmış yüzlerce eserden yararlanılmıştır.

Kitabın yazılması sırasında bana olağanüstü yardımları olan dostların hepsine yürekten teşekkür ediyorum. Bu eser bizim müşterek çalışmamızın ürünüdür. Saygıdeğer kardeşim, değerli siyaset bilimci, Rusya ve Orta Asya uzmanı Doç. Dr. Hasan Ali Karasar Beyefendi'ye, asistanı Halil Burak Sakal'a özellikle teşekkür ederim. Yazdığım her sayfayı kendilerine gönderdim. Sabırla okudular, eleştirilerini ve düzeltmelerini yaptılar.

Editör Sayın Haşim Akman Beyefendi yazdıklarım üzerinde sabırla çalıştı. Her cümle, her kelime üzerinde hassasiyetle durdu. Kendilerine teşekkür borçluyum.

Kardeşim Taha Altaylı beni devamlı teşvik etti. Maddi ve manevi desteğini hep yanımda hissettim. Onun ısrarları olmasaydı belki bu kitap da olmazdı.

Sevgili eşim Onur Hanım'a, bana rahat ve huzurlu bir çalışma ortamı hazırladığı ve yazdıklarım hakkında her gün yaptığım sıkıcı konuşmaları sabırla dinlediği için müteşekkirim.

Bir yazar için en büyük armağan, yazdığı kitabın çok sayıda okuyucu tarafından okunmasıdır. Ben kitabın büyük ilgi göreceğine inanıyorum ve şimdiden saygıdeğer okuyucularıma teşekkür ediyorum.

Enver Altaylı

Türkistan ve Sovyetler Birliği yılları 1917-1941

Margilan

Büyük İskender,* MÖ 332 yılında bugünkü İskenderun yakınlarındaki İssos Ovası'na 55 bin askeriyle geldiğinde onu, Pers Kralı Dareios bekliyordu. Dünyanın, o güne kadar gördüğü en büyük imparatorluklarından birinin kibirli kralı, sayısı yüz binleri aşan bir orduya komuta ediyordu. İki ordunun savaşı, İskender'in zaferiyle sonuçlandı. Böylece Asya'nın kapısındaki son büyük engeli de aşan İskender, bugünkü Özbekistan ve Tacikistan'ın da hâkimi olan Soğd Krallığı topraklarına girdi. Bu kez karşısında Orta Asyalı kahraman savaşçılar vardı ve İskender'in vatanından binlerce uzaktaki yorgun ordusu, Soğd topraklarında açlıkla karşı karşıyaydı. Sular zehirlenmiş, hayvan sürüleri dağ yamaçlarına sürülmüş, buğday ve pirinç ambarları ateşe verilmişti.

Efsaneye göre, bitkin ordusuyla Orta Asya'nın Fergana Vadisi'ndeki, günümüzdeki adı Margilan olan kentin yakınlarına gelen İskender'i, yüzlerce kadına önderlik eden yaşlı bir kadın karşıladı. Yaşlı kadın, yanında taşıdığı kızarmış tavuk ile ekmeği komutana sundu. Tacik dilinde *murg* tavuk, *nan* da ekmek demekti ve geride, kent halkının günlerce önceden pişirdiği bu tavuk ile ekmekten on binlercesi daha hazır bekliyordu. İskender, özenle pişirilip kendisine uzatılan bu tavuk ve ekmeği afiyetle yedi. Aç ordusu da aynı şekilde, tavuk ve ekmekle karnını doyurdu. Bu ikramdan fazlasıyla hoşnut kalan İskender, "Bundan böyle buranın adı *murg u nan* olsun" dedi ve kent halkının hayatını bağışladı. Dahası, hem Soğd kralını affetti hem de kralın âşık olduğu kızıyla evlendi. İşte, o karşılaşmada Büyük İskender'in ağzından çıkan *murg u nan* (tavuk ve ekmek) sözcüğü, zamanla halk ağzında Margilan'a dönüştü.[1]

* Bkz. Kitabın sonunda yer alan sözlük. (yay.n.)

Bu tarihi kentin 2000. kuruluş yıldönümü, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü'nün (UNESCO) aldığı bir kararla 2007 yılının Eylül ayında kutlandı. Paris, Berlin, Washington, Ankara gibi başkentlerde Margilan şehri ile Orta Asya tarih ve uygarlığı üzerine toplantılar ve sempozyumlar düzenlendi. İpek Yolu'nun bu önemli kentinin eski bir uygarlık merkezi olduğu resmen de kabul edildi.

V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* adlı eserinde Margilan'dan söz eder. Hindistan'da XVI. yüzyılda devlet kuran Timur'un üçüncü göbekten torunu Zahüriddin Muhammed Babür, Çağatay Türkçesiyle kaleme aldığı *Vekayi* (Olaylar) adlı muhteşem hatıratında Margilan'ın güzelliğinden, çeşit çeşit meyvelerinden, meyve bahçelerinden bahseder.[2] Ancak Margilan denince akla, her şeyden önce ipek gelir.

Eski Çin ve Arap kaynaklarında Margilan, tarihi İpek Yolu üzerinde önemli bir ticaret ve kültür merkezi olarak anılır. Kent halkı yüzyıllardır ipekböceği ve ipekle iç içe yaşar. Her ne kadar ipeğin ilk kez günümüzden 4.000 yıl kadar önce Çinliler tarafından bulunduğu söylense de, Orta Asya'da Fergana Vadisi'nde birkaç bin yıldır ipek üretildiği, özellikle de Margilan ipeğinin Ortaçağ'da Batı'nın önemli şehirlerinde aranan bir ürün olduğu bilinmektedir. Doğu'nun en kaliteli ipeğinden dokunmuş, doğal renk ve motiflerle bezeli bu kumaşları, Margilan'dan hareket eden ticaret kervanları tarafından Akdeniz'in liman şehirlerine taşınır, oradan da gemilerle Avrupa kentlerine götürülür.*

İpekböceğinin son derece hazin bir öyküsü vardır. Güzel bir kelebek yumurtalarını dut yaprakları üzerine bırakır ve üç-beş gün sonra da ölür. Bahar geldiğinde, yemyeşil taze dut yaprakları üzerindeki yumurtalardan larvalar halinde sık ve siyah tüylü tırtıllar çıkar. Dut yapraklarını büyük bir iştahla yiyen bir larva, bir buçuk ay içinde dört-beş gömlek değiştirip yedi-sekiz santimlik bir iriliğe ulaşır. Üzerindeki tüyleri de bütünüyle yok olan tırtıl, ağzından sürekli salgıladığı sıvıyla ördüğü kozanın içine kendini hapseder. Eğer koza o şekliyle kendi haline terk edilirse tırtıl, üç-dört hafta içinde dönüşümünü tamamladığı o kozadan bir kelebek olarak ayrılır. Ardında bıraktığı delik koza, hiçbir işe yaramaz. O nedenle olgunlaşmış kozalar, tırtıl henüz içindeyken toplanıp sıcak suda veya buharda işlemden geçirilir. Tırtılın ölümüy-

* Günümüzde Özbekistan'da Yodgorlik İpek Fabrikası'nda iki binden fazla işçi, tamamıyla geleneksel yöntemlerle yılda 250 bin metrekare yüksek kaliteli elbiselik kumaş; modern teknolojinin hüküm sürdüğü Margilan İpek Fabrikası'nda da 15 bin işçi, yılda 22 milyon metrekare ipek kumaş üretmektedir. (yay.n.)

le sonuçlanan bu süreçte, kozayı oluşturan ip halindeki lif, sarılarak ham ipek ipliği elde edilir. Bu ipliklerden de ipek kumaş dokunur. Kozaların bir kısmıysa, tırtıl kelebeğe dönüşerek hayat döngülerini tekrarlasın diye kendi haline bırakılır.

Ruzi Nazar, Margilan şehrinde ipekçiliği yüzyıllardır iş edinmiş bir ailenin çocuğu olarak 21 Ocak 1917 tarihinde dünyaya geldi. Özellikle bir altüst oluşun yaşandığı o yılın Orta Asya koşullarında doğan biri olarak Ruzi'yi nasıl bir geleceğin beklediği belirsizdi. Ancak yine de iki ihtimal vardı karşısında: Ya ailesinin ipekten ördüğü koruyucu kozaya rağmen Rus sömürgeciliğinin öldürücü sıcak suyunda telef olup gidecek ya da kozasını özgürce delip kendi yolunda yürüyecekti.

Ruzi'nin dünyaya geldiği zaman dilimi, insanlık tarihi bakımından zor, çileli, acılı, kanlı bir döneme denk düşüyordu. Her şeyden önce, bütün Avrupa ve Asya ülkeleri, sürmekte olan Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) içindeydi. Ruzi'nin Rus Çarlığı'nın sömürgesi olan vatanı Türkistan, özellikle de Fergana Vadisi, bir taraftan sömürgecilerce talan ediliyor, bir taraftan da iç isyanlarla kan ve ateş içinde kıvranıyordu.

Ruzi'nin hayat hikâyesini anlamak için, o zamanın siyasal, sosyal ve ekonomik şartlarına biraz daha yakından bakmak gerekiyor.

Ortaçağ'da dünyanın neredeyse tamamı karanlıklar içinde yaşarken, Orta Asya'da son derece parlak bir medeniyet hüküm sürüyordu. Semerkand, Hive, Buhara gibi Orta Asya kentleri gerçek anlamda birer bilim ve sanat merkeziydi. Avrupa'da dünyanın düz olduğunun kabul edildiği bir dönemde, Orta Asyalı El-Birûni (973-1048), dünyanın yuvarlak olduğunu yazıyordu. Semerkand Hükümdarı Uluğ Bey (1394-1449), Semerkand'da dünyanın en büyük ve gelişmiş teleskopunu kurmuş, yıldızları seyrediyor ve mükemmel bir gök haritası çiziyordu. Semerkandlı İbni Sina'nın (980-1037) tıp alanında kaleme aldığı eserlerin şöhreti, Avrupa üniversitelerinde XVII. yüzyıla kadar temel ders kitabı olacak derecede Batı'yı çoktan fethetmişti. El-Harizmi (Ebu Abdullah Muhammed bin Musa el-Harizmi, 780-850), matematiğin önemli dalı cebiri (*algebra*) geliştirmiş, Doğu'nun ve Batı'nın ilk ortak cebir kitabı sayılan *Hisabü'l Cebr ve'l-Mukabele* adlı eseriyle, "Cebirin Babası" ilan edilmişti.

Semerkand şehir merkezinde, bugün de insanların hayranlıkla ziyaret ettiği üç muhteşem üniversite bilimsel çalışmalarını sürdürürken, Orta Asya'nın medeniyet merkezleri de İslam'ın radikal yorumuna karşı insan sevgisini, tanrısallığın özünün rahma-

niyet (sevgi) olduğunu kabul eden İslam Sufizmine ev sahipliği yapıyordu.

XV. yüzyılın başında İspanya Kralı Alfons'un elçisi olarak İspanya'dan Semerkand'a gelen Ruy Gonzales de Clavijo (1403-1406), görevini tamamlayıp İspanya'ya döndükten sonra yazdığı raporunda Orta Asya'da gördüğü muhteşem medeniyetten, mimari eserlerden büyük bir övgü ve hayranlıkla bahsediyordu.[3]

Ruzi'nin çocukluğunda vatanı her ne kadar Çarlık Rusyası ve ardından Sovyetler tarafından işgal edilmiş olsa da, Türkistan aydınları devraldıkları zengin medeniyet miraslarının farkındaydı. Üstelik o koşullarda bile bu miras, çeşitli yöntemlerle ve olabildiğince, kuşaktan kuşağa aktarılıyordu. Ruzi de ilk eğitimini annesi Tacinisa Hanım'dan alacaktı.

Aslen Hokandlı olan Tacinisa Hanım'ın babası, Hokand XIX. yüzyılın sonlarında Ruslar tarafından işgal edilmeden önce, Hokand Hanlığı'nın Margilan'daki garnizonunun komutanı Halmat Bey'di. Tacinisa Hanım, özel öğretmenlerden Arapça, Farsça, Rusça ve edebiyat dersleri almış, Doğu klasiklerine, Çağatay divan edebiyatına vâkıf, şaire diyebileceğimiz bir hanımefendiydi. Ruzi'de ilk entelektüel heyecanları annesi uyandırmıştı. Tacinisa Hanım, kendi kurduğu bir eğitim yuvasında Margilan'ın kız çocuklarına da okuma yazma öğretiyordu.

Tacinisa Hanım, Rusya İmparatorluğu'ndaki Türk-Müslüman modernleşmesine öncülük eden ve o yıllarda Türkistan'da çok sayıda dergi ve gazete yayımlayan Cedidizm (Yenileşmecilik) hareketine yabancı değildi.[4] Olup bitenlerden haberdardı ve Ruzi'nin hayatının her döneminde davranışlarına yön veren vatan sevgisi, bağımsızlık düşüncesi, sömürgeciliğe karşı olmak gibi temel ilkelerin kaynağı da Tacinisa Hanım'dı.

Ruzi'nin babası Camşid Umirzakoğlu ise yüzyıllardır ipekçilikle uğraşan bir ailenin bu alandaki son halkası, mesleğinin üstadıydı. Margilanlılar onu bir "ipek sihirbazı" gibi görür, "Üstat, Ata" diye çağırırdı. Hem Üstat hem de Ata'ydı. Kendisini tamamıyla kelebeklerin yumurtlaması, tırtılların doğuşu, örülen kozanın ipek ipliğine ve onun da kumaşa dönüştürülmesine odaklamıştı. Entelektüel çalışmalara ayıracak zamanı pek yoktu. Ancak bir sanat tutkunuydu da.

Camşid Bey sürekli et satın aldığı kasabın Mamurcan adlı küçük çırağının sesinin çok güzel olduğunu duydu. Alışveriş için oraya gittiği bir gün, elindeki süpürgeyle dükkânı süpüren 15 yaşındaki çocuğu gördü. Alışverişini tamamladıktan sonra,

Mamurcan'dan kendisi için bir şarkı söylemesini istedi. Çocuk utandıysa da Camşid Bey başının ağrıdığını, şarkı söylerse ağrısının geçeceğini söyledi. Mamurcan, ricayı kırmadı ve yürekleri dağlayan, yanık bir Orta Asya türküsü tutturdu. Türkü bittiğinde Camşid Bey, dükkân sahibi kasaptan Mamurcan'ı istedi; "Ver bu delikanlıyı bana, evladımız olsun" dedi.

Böylece ailenin bir ferdi olan Mamurcan Uzakov, önce Camşid Bey'in evinde şarkılar söyledi. Daha sonra da Sovyet döneminde musikiye meraklı devlet büyüklerinin dikkatini çekti. Zamanla klasik Orta Asya Özbek-Türk musikisinin en büyük üstatlarından biri oldu.

Edebiyat ve okuma merakı başta olmak üzere entelektüel yetilerini annesi Tacinisa Hanım'dan, musiki ve sanat merakını da babası Camşid Bey'den alan Ruzi, sanatla iç içe bir aile ortamında yaşadı, Mamurcan ve benzeri üstatların icra ettiği musiki eşliğinde büyüdü. Yetişmeye başladığı coğrafya ise kendisinden daha hızlı bir değişime gebeydi.

Yeni düzen

XIX. yüzyıl Türkistanı, İngilizlerin "Büyük Oyun" adını verdiği, Büyük Britanya İmparatorluğu ile Çarlık Rusyası arasında, Orta Asya'ya yönelik kıyasıya rekabetin bütün hızıyla devam ettiği bir alandı.[5]

İngiliz İmparatorluğu Hindistan'ı ele geçirmiş ve kuzeye doğru ilerliyordu. Rus Çarlığı ise 1552'de Kazan'ı, 1554'te Astarahan'ı (Astrahan), 1552-1568 arasında Sibirya'yı işgal etmiş ve Türkistan sınırlarına dayanmıştı.[6] Çar I. Petro (Deli Petro) Moskova için Üçüncü Roma İmparatorluğu olma zamanının geldiğine, dolayısıyla da Hindistan'ın fethedilmesi gerektiğine inanıyordu. Hindistan'ın kapısı ise Türkistan'dı.[7]

Rusya, 1852 yılına kadar Türkistan göçebelerinin yaşadığı toprakların büyük kısmını, yani Kuzey Türkistan'ı işgal etmişti. Kazakların 1824 yılında ortadan kaldırılan Büyük Cüz, Orta Cüz ve Küçük Cüz hanlıklarının yerine, 1868'de Step Genel Valiliği kuruldu. Böylece Kuzey Türkistan bir Rus sömürgesi haline getirildi. Çarlık ordusunun 1884 yılına kadar devam eden askeri operasyonlarıyla da üç Türkistan devletinin, Hokand, Hive, Buhara hanlıklarının askeri güçleri tamamen yok edildi. Modern silahlarla donatılmış çarlık orduları karşısında modern top ve makineli tüfekten yoksun hanlık ordularının hiçbir şansı yoktu. Buna rağmen Türkistan halkı büyük kayıplar pahasına da olsa sonuna kadar ülkesini savunmaktan geri durmadı. Hokand Hanlığı Rusya'ya katıldı. Hive Hanlığı ile Buhara Hanlığı ise Petersburg'a bağlı vasal devletçikler haline getirildi. Hive ve Buhara dışındaki Güney Türkistan toprakları ise yeni kurulan "Türkistan Genel Valiliği"ne bağlandı.

Çar tarafından atanan genel vali Taşkent'te oturacak ve sömür-

geyi oradan yönetecekti.[8] 1917 yılına kadar Step Genel Valiliği bölgesine 1 milyon 221 bin Rus köylüsü, 327 bin Kozak* –Rus askeri iskân edildi. Aynı yıla kadar Taşkent merkezli Türkistan Genel Valiliği topraklarına ise 427 bin Rus göçmen yerleştirildi. Gelenler son derece yoksul köylülerdi. Türkistan Genel Valiliği sınırları içindeki topraklar devlet mülkü ilan edildi. Topraklarını daha önce mülk sahibi olarak işleyen Türkistan köylüsü, kendi topraklarının kiracısı haline getirildi. Kuzeyde göçebelerin sahip olduğu sürülerin sayısı azaltıldı. Güneyde de çiftçiler pamuk ekmeye zorlandı. Orta Asya çiftçisi artık buğday ekemiyordu. Bir Rus yetkili, yazdığı raporunda "Türkistan'da üretilecek her buğday tanesi Rus buğdayına, üretilecek her ton pamuk Amerikan pamuğuna rakip olacaktır"[9] diyordu.

Böylece, Rus Çarlığı'nın acımasızca talan ettiği 6 milyon kilometrekareden daha geniş olan devasa Türkistan topraklarının sömürgeleştirilmesi tamamlanmış oluyordu.[10] Bölgeye yönelik kültür politikası halkın Ruslaştırılmasını ve Hıristiyanlaştırılmasını hedefliyordu. Taşkent'teki askeri yönetim, eğitim bakanına şu talimatı vermişti: "Bu ülkede anadilde eğitime izin vermek, Rus devletinin menfaatlerine temelden aykırıdır. Dolayısıyla bölgedeki okullarda eğitim dili yalnızca Rusça olacaktır."[11]

Çarlık Rusyası'nın kurduğu sömürge yönetimi bölgeyi denetim altına almış ve görece bir istikrar sağlamış gibi görünse de, imparatorluğun merkezinde XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren baş gösteren karışıklıklar giderek tırmandı.

Avrupa'da sanayileşmenin etkisiyle başlayan sosyal ve ekonomik hareketlilik, siyasi alanda özgürlükçü akımların güç kazanmasıyla imparatorlukların iç dengelerini sarsacak hale geldi. Rus İmparatorluğu'nda serflere özgürlük (1861) dahil olmak üzere çok sayıda reforma öncülük eden Rus Çarı II. Aleksandr bir suikast sonrası öldürüldü (1881). Yerine geçen Çar III. Aleksandr, ülke yönetiminde alabildiğine sert tedbirlere başvurdu. Ölümünün (1894) ardından yerine geçen oğlu, Romanov Hanedanı'nın son temsilcisi Çar II. Nikolay ise, imparatorluğun iç ve dış sorunlarıyla karşı karşıyaydı.

XX. yüzyılın başında Avrupa topraklarında ilerleme imkânı kalmayan Rus İmparatorluğu, Orta Asya'yı sömürgeleştirdikten sonra Kore ve Mançurya'ya yöneldi. Aynı eksende Asya'da genişlemeye çalışan Japon İmparatorluğuyla aralarındaki çıkar çatışmasının sıcak bir savaşa dönüşmesi an meselesiydi. Nitekim Ja-

* Bkz. Kitabın sonunda yer alan sözlük. (yay.n.)

pon donanmasının Uzakdoğu'daki Rus donanmasına saldırısıyla (1904) beklenen savaş çıkmakta gecikmedi. Ağır bir yenilgiye uğrayan Çar II. Nikolay, ABD'nin arabuluculuğuyla barış masasına oturdu (1905).

Öte yandan iç siyasette güçlenen liberal ve sosyalist partiler, Çar II. Nikolay'ı anayasal monarşi konusunda kararlar almak zorunda bıraktı (1904). Aralık ayında Petersburg'da baş gösteren bir dizi grev ve işçilerin Kışlık Saray önündeki gösterisi kanlı bir şekilde bastırılınca (1905), olay tüm Rusya'da çarlık yönetimine karşı grev ve gösterilerin tetikleyicisi oldu. Milliyetçi ve bağımsızlıkçı dalga, Kafkaslar'da Ermeniler ile Azeriler arasında kanlı bir çatışmayla da kendini gösterdi. Bakû büyük ölçüde tahrip edildi. Polonya'da 400 bin işçi greve gitti. Ekim 1905'te halkın kendiliğinden kurduğu Petersburg Sovyet'i, genel grevin yanı sıra halkı vergi ödememeye, bankalardaki paralarını çekmeye çağırdı.

Çar II. Nikolay, Şubat ayında Rusya İmparatorluğu Devlet Duması'nın kurulmasını onayladı. Liberaller bu karardan tatmin olsa da sosyalistler, terhis edilen ve Rus-Japon Savaşı'ndan dönen askerlerin de aralarına katılmasıyla, çarlık yönetimine son vermek üzere ayaklanmaları yaygınlaştırdı. Nisan 1906'ye gelindiğinde, Rusya'daki ilk Bolşevik ayaklanma, 16 bin kişinin ölmesi ve 75 bin kişinin tutuklanmasıyla bastırılabildi.

1905 Devrimi'yle birlikte çarlık yönetimi, imparatorluğun parçası olan Finlandiya ve Estonya'ya özerklik dahil, belli ölçüde özgürlükleri tanıdı. Ancak yine de ülke bütünündeki karışıklıklar durulmadı. Yükselen muhalefete karşı çarlık yönetiminin kanlı bastırma girişimleri, siyasi tansiyonu iyice artırdı. Bu süreçte Avrupa'da başlayan Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) sırasında Rusya, İtilaf Devletleri'ne (Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu ve Bulgaristan Krallığı) karşı, İttifak Devletleri (Britanya İmparatorluğu, Fransa, Sırbistan, Karadağ ve Belçika) arasında yer aldı.

Kırılgan ekonomisi ve ülke içindeki Bolşevik örgütlenme, Romanov Hanedanı'nı adım adım sona yaklaştırıyordu. Savaşın etkilerinin ağırlığı hem cephedeki askerlerde hem de halk üzerinde kendini göstermeye başladı. 1917 Şubat Devrimi olarak adlandırılan bir dizi olay, dalga dalga ülkenin doğusuna doğru yayıldı. Geçici hükümet kuruldu. 25 Ekim 1917'de ise Bolşevikler iktidarı devraldı. Yeni Sovyet hükümeti, ilk olarak Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan çekildiğini ve büyük toprak sahiplerine ait toprakların da yoksul köylülere dağıtıldığını açıkladı.

1905-1917 devrimleri sürecinde Rusya'da cereyan eden olaylar, çarlık sömürgelerinde, bu arada Türkistan'ın tamamında büyük bir sevinçle karşılanmıştı. Taşkent Posta Merkezi'ne 8 Mart 1917'de Petersburg'dan gelen bir telgrafta çarın devrildiği bildiriliyordu. Türkistan Genel Valisi Kuropatkin, 12 Mart'ta Rusya'da "Demokratik Cumhuriyet"in kurulduğunu duyurdu. Birinci Dünya Savaşı yılları Türkistan halkı için çok acılı geçmişti. Halk, çarlık ordusunun kumaş ihtiyacını karşılamak için pamuk ekimine zorlanıyor, pamuğu yok pahasına gasp eden sömürge yönetimi halkı açlık sınırında yaşamaya zorluyordu.

Çarlık Rusyası'nda Türkistanlılardan orduya asker ve subay alınmazdı. Orta Asyalıların askeri eğitim görmesinin Rusya için tehlikeli olacağı düşünülürdü. Buna rağmen sömürgeci çarlık işgal kuvvetlerine karşı isyanlar hiçbir zaman durmamıştı.[12] 1899-1916 yılları arasında Türkistan Genel Valiliği bölgesinde Rus askeri birliklerine karşı 4.922 silahlı saldırı olmuştu. Bu da, isyansız bir gün geçmediği anlamına geliyordu.[13]

Ancak Birinci Dünya Savaşı yıllarında çarlık ordusunun cephe gerisi hizmetler için işgücüne ihtiyacı vardı. 8 Eylül 1916 tarihli bir kararla Orta Asya gençleri de askere alınmaya başlandı. Her aileden birkaç genç orduya alınıyordu. Askere alınan gençler, orduda basit işçi olarak istihdam ediliyordu. Açlık, soğuk ve hakaret altındaki acımasız çalışma koşulları, yüz binlerce gencin ölümüne mal oldu. Öyle ki pamuk tarlalarında yaşlılar, kadınlar ve çocuklardan başka kimse kalmamıştı ve onlar da kırbaç altında çalıştırılıyordu.

Zaten açlık sınırında yaşayan halk için isyandan başka çare yoktu. Dolayısıyla 1916 yılında "Bala (Çocuk) Aldı" adıyla başlayan isyan, Türkistan'ın her tarafına yayıldı ve kanlı bir şekilde bastırıldı. Türkistan Genel Valisi Kuropatkin, 1917 Şubat Devrimi'nden bir ay kadar önce 347 isyancı önderin idam kararını onayladı.[14]

Türkistan bağımsızlık hareketinin önderlerinden Mustafa Çokay,* o günlerle ilgili olarak daha sonra şunları yazacaktı:

> Bala Aldı İsyanı'ndan sonra Rusya Merkezi'nde 1917 Şubat Devrimi oldu ve geçici hükümet kuruldu. Hükümet, "halkların kendi kaderlerini tayin (self determinasyon) hakkını" kabul ettiğini ve yeni sistemin demokratik olacağını ilan etti. Fakat Türkistan'daki sömürge yönetimi buradaki hâkimiyetini korumanın yollarını aramaya başladı. Onlara göre Türkistan'ın yönetiminde yerli halk temsilcilerinin söz

* Bkz. Kitabın sonunda yer alan sözlük. (yay.n.)

hakkı yoktu. Bu konuyla ilgili olarak Taşkent'te Türkistan Genel Valiliği binasında yapılan toplantıda söz alan halkçı sosyalistler grubuna mensup Nikora isimli şahıs şöyle diyordu: "Devrimi Rus devrimcileri, Rus işçileri, Rus askerleri gerçekleştirdiler. Bu sebepten Türkistan'da yönetim ve iktidar bizimdir, yani Ruslarındır. Yerliler bizim verdiklerimizle yetinmek zorundadırlar."[15]

Ruzi'nin dünyaya gözlerini açtığı 1917 yılı, başta Türkistan olmak üzere, tüm dünya için belirsizliklerle dolu olsa da hayat devam ediyordu.

Ruzi'nin anne babası, Tacinisa Hanım ile Camşid Bey, oğullarının iyi bir eğitim almasını istiyordu. Ancak mescit ve camilerdeki klasik din okullarının bu iş için yeterliliğinden şüpheliydiler. Ne yapmaları gerektiği konusunda çok düşündüler ve sonunda bir karara vardılar: Cedidci bir Kırım Tatarı olan Nogay Hoca, Margilan'da yeni usul (usul-i cedid) bir okul açmıştı. Kırımlı İsmail Bey (Gaspıralı)* ekolüne mensup Nogay Hoca'nın Margilan Şehir Postanesi yanındaki "Nogay Mektebi" adlı okulu, Ruzi için en doğru adresti. 1923 yılında bu okulda eğitime başlayan Ruzi, Nogay Hoca'dan ilk vatanseverlik ve disiplin derslerini aldı. Üçüncü sınıfa geçtiği yıl, "Nogay Mektebi" yedi yıllık Sovyet okuluna dönüştürüldü. Artık Nogay Hoca da yoktu. Bir ara rejim karşıtı olduğu gerekçesiyle tutuklandığı söylendiyse de bir daha kendisinden haber alınamadı. Bu durumda geriye iki ihtimal kalıyordu: Ya bir idam mangası önünde ya da Sibirya'daki bir toplama kampında hayata veda etmişti.

Dokuz yaşında üçüncü sınıfa başlayan, son derece zeki, çalışkan ve hareketli bir çocuk olan Ruzi, böylece devletin yeni resmi ideolojisiyle de tanışmış oldu. Dil ve edebiyat dersi öğretmeni Abdullayev, komünist ideolojinin ne olduğunu onların anlayacağı şekilde anlatıyordu. Ruzi, "Tanrı yoktur. Din afyondur. Din, üretim araçlarına sahip olanların, yani zenginlerin fakir halk kitlelerini rahatça sömürmek için uydurduğu bir safsatalar yığınıdır" sözünü ilk kez onun ağzından duyduğunda çok şaşırdı. Fakat devamı da gelecekti. Ertesi yıl, Ruzi dördüncü sınıfa geçtiğinde okulda bir "Allahsızlar Kulübü" kuruldu. Bazı öğretmenler, bu başarılı öğrencinin de o kulübe üye olmasını istiyordu. Ruzi okuldan eve döndüğünde soluğu anne babasının yanında aldı. O anı yıllar sonra şöyle anlatıyordu:

"Babam sakin ve tedbirli bir adamdı. Yeni bir dönemin başladı-

* Bkz. Kitabın sonunda yer alan sözlük. (yay.n.)

ğının farkındaydı. Ama hem annem hem de babam çok üzülmüşlerdi. Bana, makul bir sebep göstererek, mesela derslerimden zaman ayıramadığımı söyleyip kulübe üye olmamaya çalışmamı salık verdiler. 10 yaşındaki bir çocuk için bu hiç de kolay bir durum değildi. Bir yanda geleneksel değerlerine bağlı, Tanrı'ya inanan bir aile, öte yanda bu değerlere karşı ateist eğitim veren bir okul; iki ayrı dünya. Bir tercihte bulunmam, ötekini inkâr etmem anlamına geliyordu. Yüreğim ve aklım, ebeveynlerimin doğru, komünist öğretmenleriminse yanlış yolda olduğunu söylüyordu. Anne babama inanacak, fakat okuldakileri de idare edecektim."[16]

Afacan bir çocuktu Ruzi, trapeze meraklıydı. Babası onun için evin bahçesindeki bir ağaca mini bir trapez kurmuştu. Ruzi orada sallanır, çeşitli hareketler yapardı. Bir gün epeyce yüksek bir kayısı ağacının tepesine kadar tırmandı. Güya mahallenin kız çocuklarına kayısı toplayacaktı; oysa kayısıların olgunlaşmasına daha epey vardı. Ruzi, bahçedeki mini trapezde denediği numaralara benzer hareketleri ağacın tepesinde de yapmaya başladı. Sonunda yoruldu ve ağacın epeyce yüksek bir yerinde asılı kaldı. Mahallenin kadınları "Ruzi düşecek" endişesiyle çığlık çığlığa ağacın altında toplandı. Onun trapezdeki numaralarına aşina kadınlardan biri, Ruzi'ye, tutunduğu dalı tıpkı trapezde olduğu gibi bacaklarıyla da kavramasını söyledi. Ruzi söyleneni yapıp çevik bir hareketle dalın üstüne çıkıverdi. Derin bir soluk aldıktan sonra da aşağıdan kendisini seyredenlere güldü. Bu son hareket de oyuna dahildi; mahalledeki kızların hayranlığını kazanan Ruzi, yetişkin kadınların da dikkatini çekmek istemişti çünkü.

O yaşlardaki pek çok çocuk gibi Ruzi de iyi giyinmeye meraklıydı. Annesi kendisine kırmızı bir kışlık ceket almıştı. Onu giyecek ve kızlara hava atacaktı. Etrafın karla kaplandığı bir kış günü ceketi bahçede, karların arasında unuttu. Ertesi sabah giymek istediğinde ceketin keskin kış soğuğunda buz tuttuğunu gördü. Annesinin uyarılarına rağmen ceketi giydi. Bir süre sonra soğuktan titremeye başladıysa da, yiğitliğe leke sürdürmemek adına, ceketini herkesin gözü önünde çıkarmadı. Evden ayrılır ayrılmaz, kimselere göstermeden çıkardığı ceketi evin arka penceresinden içeri attı.

Hayat bir yandan böyle akıp giderken öte yandan Ruzi, çevresinde olup biten siyasi olayları kavramaya çabalıyordu. Soru sorduğu kişilerin başında hiç şüphesiz anne babası geliyordu. Bir de kendisinden 15 yaş kadar büyük bir ağabeyi vardı Ruzi'nin: Yoldaş Kari.

Uzun boylu, yakışıklı, simsiyah saçlı tipik bir Özbek delikan-

lısıydı Yoldaş Kari; zamanın iyi eğitim görmüş gençlerinin çoğu gibi siyasi olayları yakından izlerdi. Yoldaş Kari, Ruzi'nin ikinci özel hayat öğretmeniydi. Ruzi, anne babasından ya da diğer aile büyüklerinden duydukları ile okulda anlatılanlar arasında kafasını karıştıran her konuyu ağabeyine açardı. O da Ruzi'ye ülke tarihinden, geçmişte yaşananlardan, ülkelerinin nasıl sömürgeleştirildiğinden ve bundan kurtulmak gerektiğinden söz ederdi. Bağımsızlık savaşında yıllarca çile çekmişler, Ekim Devrimi'ni yapanlar da kendilerini kandırmıştı.[17]

Ruzi, henüz 10 yaşındaydı ama kendisine anlatılanları yavaş yavaş da olsa idrak etmeye başlamıştı.

Kızıl yıllar

Ruzi bir gün evde oynarken ağabeyinin odasında bir bayrak buldu. Sovyetler Birliği'nin orak-çekiçli kızıl bayrağından farklı bir bayraktı bu. Ağabeyine sordu, o da hemen "Bizim bayrağımız. Ama bundan kimseye bahsetme. Evimizde böyle bir bayrak olduğu duyulursa büyük sıkıntı yaşarız" dedi. Ancak Ruzi'nin sorularının arkası kesilmeyince Hokand Milli Muhtar (Özerk) Hükümeti Başkanı Mustafa Çokay'dan söz etmek zorunda kaldı. Mustafa Çokay, Ekim Devrimi'nin ardından, 10 Aralık 1917'de Hokand'da kurulduğu ilan edilen Türkistan Özerk Cumhuriyeti'nin başkanıydı. Bayrak da o devletin bayrağıydı.

Ruzi'nin doğduğu 1917 ile okula başladığı 1923 yılları arasında Türkistan halkı kanlı ve çileli bir dönem yaşadı. 1917 Şubat ve hemen ardından Ekim devrimleri, yüz yıllık Rus işgalinin de sona erebileceği ihtimaliyle, Türkistan halkı tarafından sevinçle karşılanmıştı. Taşkent'te 4-8 Nisan 1917 tarihinde toplanan "Türkistan Müslümanlarının I. Kongresi", Mustafa Çokay'ı başkan seçti. Ülkelerinin işgalinden beri bir araya geldikleri bu ilk resmi kongrede[18] Türkistanlılar, devrimden sonra kurulan demokratik Rusya Federasyonu içinde Türkistan halkı için bölgesel bir milli muhtariyet talep ediyordu.

Yine Taşkent'te 30 Nisan 1918'de, delegelerinin çoğunluğunu Rus komünistlerinin oluşturduğu ayrı bir kongre toplandı. Kongre, 4-8 Nisan tarihleri arasında düzenlenmiş olan "Türkistan Müslümanlarının I. Kongresi"ni gayrimeşru ilan edip orada alınan kararları geçersiz sayan bir kararı kabul etti. 5 Mayıs 1918'de de "Türkistan Sovyet Muhtar Cumhuriyeti'nin" kurulduğunu ilan etti. Böylece Türkistan'da Rus çarlık hâkimiyeti yerine Rus komünist hâkimiyeti başlamış oldu.[19]

Türkistanlı aydınlar Taşkent'te milli bir hükümet kurmanın mümkün olmadığını anladılar. 25 Kasım 1917 tarihinde Hokand'da 208 delegenin katılımıyla toplanan bir kongre, 36 Müslüman ve 18 Rus üyeden oluşan bir daimi meclis seçerek 12 kişilik bir geçici hükümet kurdu. 27 Kasım'da "Milli Türkistan Muhtariyeti" ilan edildi. Rus Kızıl Ordusu bu oluşumu Türkistan'daki Rus hâkimiyeti için ciddi bir tehdit sayıyordu. General Frunze'nin[20] Kızıl muhafızlar ile Ermeni milislerden oluşan kuvvetleri 14 Şubat 1918 tarihinde Hokand'a saldırdı. Milli Hükümet'e bağlı birlikler ile Frunze kuvvetleri arasında dört gün süren bir sokak savaşının ardından hükümet düştü. Frunze kuvvetleri şehirde büyük bir katliama girişti. Kızıl askerler şehri talan edip 50.000 civarında sivili katletti. Kuzey Türkistan'da (bugünkü Kazakistan) kurulan ve "Milli Muhtariyet" talep eden Alaş Orda hükümetinin akıbeti de güneydeki Milli Hükümet'in akıbetinden farklı olmadı. 1917 yılı Aralık ayında kurulan Alaş Orda hükümeti, 1920 Ocak ayında Kızıl Ordu kuvvetleri tarafından dağıtıldı. Böylece kuzeyde de yönetim Rus komünistlerinin eline geçti.[21]

Rusya'daki komünist rejim, eski çarlık sömürgelerini adım adım yeni kurulan "Sovyet İmparatorluğu" çatısı altında toplamak için askeri harekâtını acımasızca sürdürüyordu. Frunze komutasındaki ordu, Eylül 1920 başında Buhara'yı işgal etti. Buhara Hanlığı'nın yerine "Buhara Halk Cumhuriyeti" kuruldu. Aynı yılın Ekim ayında Kızıl Ordu birlikleri Hive'ye girdi ve Hive'de Hive Hanlığı'nın yerine Harezm Halk Cumhuriyeti ilan edildi. Ancak uygulamalar birer ara çözümdü. Her iki cumhuriyette de Cedidci milli aydınların yönetimde etkinliklerinin artması Moskova'yı rahatsız ediyordu. 1924 yılının Eylül ayında Rus Kızıl Ordu birlikleri Buhara ve Harezm'e karşı yeni bir askeri operasyon başlattı. Akabinde iki cumhuriyet de ortadan kaldırıldı ve toprakları yeni kurulan Sovyet cumhuriyetleri arasında paylaştırıldı.[22] Haklarını barışçı yollardan alamayacağını gören Türkistan halkı silaha sarıldı. Silahlı mücadele 20'li yılların ortalarına kadar devam etti.

Ruzi, 1923 yılında okula başladığında, yeni rejim ülkenin büyük kısmına hâkimdi. Ağabeyinin kendisinden birkaç yaş büyük arkadaşlarından çoğu dağlardaydı. Yaşı küçük olduğu için onu kabul etmemişlerdi.

Silahlı direniş hareketine her evden gençler katılıyordu. Geceleri evlerde onlar için dualar ediliyor, şehit haberleri geldiğinde, yine evlerde gizlice Kuran okunarak onların ruhlarına armağan

ediliyordu. Oğullarını kaybeden annelerin döktüğü sessiz gözyaşları yürek paralayıcıydı. Ama yine de anneler, "Oğlum şehit oldu, Tanrı katında meleklerle beraber. Yarın ben de oraya gittiğimde, ellerimden tutup beni de şu anda içinde bulunduğu güzel cennete götürecek" demekten geri durmuyordu.[23]

Lenin, 13 Haziran 1920 tarihinde General Frunze başkanlığındaki Türkistan Komisyonu'na "Türkistan'ın kabile cumhuriyetlerine bölünmesi için" iki maddelik kısa bir talimat vermişti.[24] Stalin'e göre ortak bir dile, coğrafyaya, ekonomik bütünlüğe ve manevi-kültürel özelliklere sahip her topluluk, bir millet oluştururdu.[25] Türkistan halkı aynı dile, aynı vatana, birbirini tamamlayan bir ekonomik bütünlüğe ve aynı manevi kültürel zenginliğe sahip bir topluluktu.

Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi, 20 Mart 1924 tarihinde bu prensipleri inkâr ederek Türkistan'ı parçalama kararı aldı. Yani sömürgecilerin *divide et impera* (böl ve yönet) prensibi uygulandı. Böylece, 1925 başında Özbekistan ve Türkmenistan Sovyet cumhuriyetleri kuruldu. Daha sonra bunları Tacikistan, Kırgızistan ve Kazakistan Sovyet cumhuriyetlerinin kuruluşu izledi.

Rusya'da iç savaş yılları çok çetin geçmişti. Sovyetler'in hâkimiyetini pekiştirmesi ve iç savaşın sona ermesiyle, ülkeye geçici ve zorlama da olsa kısmi bir sükûnet hâkim oldu. Yeni Ekonomi Politika (NEP) döneminde Sovyet hükümeti, işadamlarının Afganistan, İran, Doğu Türkistan gibi komşu ülkelerle ticaret yapmalarına izin veriyordu.[26] Ruzi, o sıralarda henüz küçük bir çocuk olsa da, babasıyla alışverişe gittiğinde pazardaki rahatlığı hissedebiliyordu. Yeni Sovyet hükümeti, halktaki rejim karşıtlığının azalmasını istiyordu. Ruzi'nin sınıf arkadaşı Taşpolat'ın babası, değerli Margilan ipeklerini Doğu Türkistan'a (Çin'in bugünkü Sincan [Xinjiang] Uygur Özerk Bölgesi) götürüp satıyor, kazandığı parayla satın aldığı koyun sürülerini de çobanlarla birlikte sürerek Margilan'a getiriyordu. Şakacı, şen şakrak, tombul Taşpolat, babasının deste deste paraları nasıl saydığını ve karısına "Hanım bak artık zengin olduk, evde her gün Özbek pilavı* pişirebilirsin" dediğini anlatıyordu.[27]

Taşpolat'ın dayısı İsakcan Halmat, o günlerde sık sık Ruzilerin evine gelir, Camşid Ata'yla sohbet eder ve yeni siyasal gelişmeler hakkında ondan bilgi alırdı. Camşid Ata'nın son derece akıllı, iyi öğrenim görmüş, Rusçayı gayet iyi bilen Safican Eke adlı bir dostu vardı. Geçirdiği felç yüzünden koltuk değnekleriyle yü-

* Özbeklerin pirinç, et, havuç, soğan, yağ ve çeşitli baharatlar katarak pişirdiği milli yemeği. (yay.n.)

rürdü. Merkezi Rusya ve Taşkent'teki gelişmeleri yakından izleyen Safican Eke bir gün "Camşid Bey kardeşim, ülkede şu sıralarda var olan bolluk, ekonomik durum, huzurlu ortam uzun süre devam etmeyecek. Çünkü komünistler bu yeni ekonomi siyasetini halkı yatıştırmak, zenginlerin sakladıkları servetlerini, malvarlıklarını ortaya çıkarmak için uyguluyor. Bu durum çok yakında sona erecek. Zenginlerin mallarına ve servetlerine el koyacaklar. Sen de dikkatli ol, tedbirini al" dedi. Camşid Ata, bu uzak görüşlü dostunun tavsiyesine kısa sürede uydu. Evindeki misafirhane ve imalathaneyi yıktı. Sovyet emanet kasalarına ve bankalarına güvenmediğinden, evdeki kıymetli ipek kumaşları yeraltında yaptırdığı bir depoya saklayıp kimse fark etmesin diye de deponun üzerini toprakla örttü. Zaman, Safican Eke'yi haklı çıkardı.[28] Bir süre sonra varlıklı ailelerin evleri talan edilmeye, evlerdeki kıymetli eşyaların tamamına el konmaya başlandı.

Camşid Ata, soyunun asırlık ipekçilik tecrübelerini şahsında toplamış iyi bir ustaydı. Yeni sistemde bir girişimci olarak iş yapabilme imkânlarının kalmadığını anlamıştı. Ama sistem ne kadar yeni olursa olsun ipekçiliğin devamından fayda sağlayacak, dolayısıyla da kendisinin mesleki bilgi ve tecrübesine ihtiyaç duyacaktı. Bu değerlendirmesinde de yanılmadı Camşid Ata ve Margilan İpek Fabrikası'nda kendisine verilen görevi, yaşamının sonuna kadar başarıyla sürdürdü.

Margilan'da gençler evlendiğinde onlara altın hediye edilir, geline altın bilezik, kolye takılırdı. Genç çiftler o altınları gerektiğinde satar, bir kısmıyla ihtiyaçlarını karşılar, kalanını da gelecek için saklardı. Geleneği iyi bilen yeni rejimin uygulayıcıları, evlerdeki altın, mücevher ve benzeri değerli eşyaların varlığını öğrenmek için her çareye başvuruyordu. Hatta bu amaçla okullardaki küçücük çocukları bile kullanmaktan geri durmuyorlardı. Ateizm dersine giren öğretmeni ile Ruzi arasında da böyle bir olay geçmişti.

O gün derse giren öğretmen, "Haydi çocuklar! Söyleyin bakalım kimin annesinin en çok takısı var? Annesinin altını olan elini kaldırsın" demişti. Sınıf bir an karışmış, bazıları ellerini kaldırmıştı. Etrafta olup bitenler konusunda kulağı delik olan Ruzi, elini kaldırmayıp sessizce önüne bakmış, ama kendini de kötü hissetmişti. Çünkü bir defasında annesi ona, "Ucunda ölüm de olsa asla yalan söyleme" demişti. Bu duygu içinde kıvranırken, yine annesinin sık sık tekrarladığı bir atasözünü hatırladı: "Boynunun üstünde kılıç bile olsa doğru söyle. Yalancıda nam kalmaz, ismin-

den eser kalmaz." Son anda o da elini kaldırdı ve "Annemin kulağında bir altın küpe var" deyip sustu. Böylece hem doğruyu söylemiş, hem de evdeki diğer bilezik ve benzeri altın takılardan söz etmemiş oldu. Bir süre sonra çocukların verdiği bilgiye dayanarak tek tek evler basıldı. Görevliler, evlerde ele geçirdiği altınlara el koydu. Ruzi'nin annesi Tacinisa Hanım da sadece kulağındaki küpeyi vererek diğer kıymetli eşyalarını kurtarmış oldu.[29]

Çelişkiler

Ruzi, okula başladığı ilk günden itibaren ikili bir hayatın içinde buldu kendini. Onun için artık iki farklı gerçeklik vardı: Biri okulda anlatılan gerçekler, diğeri ev hayatında anlatılan gerçekler. Ancak Ruzi, çocuk bilincine rağmen hep evde, anne baba sevgisiyle beslenen gerçekliği doğru bildi. Okulda ateizm vardı, evde Tanrı inancı. Evde, Türkistan'da 1918-1925 yılları arasında bağımsızlık için savaşan korbaşıların[30] kahramanlık hikâyelerinden övgü ve hayranlıkla bahsedilirdi, okuldaysa onların ne eşkıyalığı kalırdı söylenmedik ne de birer hırsız ve soyguncu oldukları. Yakalanan ve kurşuna dizilen bağımsızlık savaşçıları evde birer kutsal şehit ve aziz olarak anılırdı. Okulda ise onların birer hain, komünizm düşmanı eşkıya, yabancı kapitalist devletlerin ajanı olduğu söylenirdi.

Zihni, bu iki farklı gerçeklikle şekillenen Ruzi, okulda bir nevi tiyatro oyuncusu gibiydi. Evde asıl kimliğini yaşarken, okulda asla bocalamazdı. Aksine, derslerinde son derece başarılıydı. Arkadaşları tarafından çok sevilirdi. Bu özelliği okul yönetiminin dikkatini çekmiş ve onu partinin gençlik örgütü olan Komsomol'a* kaydetti. Çok geçmeden de okul ve parti yöneticileri onu "Okul Komsomol Komitesi"nin sekreterliğine seçti ve Ruzi, 1932 yılında okulu bitirinceye kadar bu görevini sürdürdü. O yıl 16 yaşına girmiş olan Ruzi, artık çocukluktan çıkmış, aklı pek çok şeye eren bir ergendi.[31]

Margilan şehrinin yer aldığı Fergana Vadisi'nde halk, yüzyıllardır tarımla uğraşırdı. Vadide 3.000 yıl öncesinden kalma sulama kanalları kullanılır durumda olduğundan, bölgedeki topraklarda sulu tarım yapılıyordu. Sovyet ideolojisi çiftçiyi başından beri rejim için bir tehdit sayıyordu. Bu durumun ortadan kalkma-

* Bkz. Kitabın sonunda yer alan sözlük. (yay.n.)

sıysa, ancak tarımın da işçi sınıfının (proletaryanın) denetimine geçmesiyle mümkündü. Aksi takdirde, burjuvazinin kontrolünde olan çiftçi burjuvalaşmayla, diğer deyişle kapitalistleşmeyle yüz yüze demekti. Dolayısıyla rejim, kendi geleceğini güvence altına almalıydı.[32]

Bu amaçla düzenlenen programa göre ilk aşamada büyük toprak sahiplerinin çoğu "halk düşmanı" ilan edilerek tutuklandı; sahip oldukları topraklar da topraksız köylülere dağıtıldı.

Toprakları ellerinden alınan ailelerin çocuklarının okuldaki durumları içler acısıydı. Bir gün önce varlıklı, itibarlı bir ailenin mensubu olarak okula gelen çocuklar, ertesi gün bir rejim düşmanının, halk düşmanının çocuğu durumuna düşüveriyordu. Ruzi onları teselli eder, bağrına basar ve acılarını paylaşmaya çalışırdı. Bir süre sonra bu halk düşmanlarının (!) çocukları okulda görünmez oldu. Birçoğu daha o yaşlarda başka bir Orta Asya cumhuriyetine giderek orada yeni isimle hayatta kalmaya çabalayacaktı.[33]

İkinci aşamada bu yeni toprak sahibi köylülerin ellerindeki topraklar da alındı, kolhoz ve sovhozlar kuruldu;* göçebelerin ellerindeki sürülere el konuldu. Binlerce baş hayvana sahip her bir göçebe, boğaz tokluğuna devletleştirilen kendi sürülerinin çobanı olmaya mecbur edildi. Stalin'in 20'li yılların sonlarında ve 30'lu yıllarda uyguladığı kolektifleştirme (*Kollektivizatsiya*) politikası, tüm ülkede milyonlarca insanın hayatına mal oldu.[34] Kolektifleştirme politikasıyla birlikte, 30'lu yılların başında açlık ve sefalet de geri döndü. O dönemde Orta Asya cumhuriyetlerinde açlık yüzünden sekiz milyon civarında insan hayatını kaybetti.[35]

Liseyi bitiren Ruzi, geleceği konusunda bir karar arifesindeydi ki Margilan Şehir Komsomol Komitesi, onun bir süre şehirdeki örgütün "Pyoner-Komsomol Adayları" bölümünde çalışmasını kararlaştırdı. Bundan böyle o, Komünist Parti'nin gençlik örgütüne hazırlanacak çocuklarla ilgilenecekti. Ruzi gizliliği, ketum olmayı, boşboğazlığın insanın başına ne büyük dertler açacağını daha o gencecik yaşında öğrenmişti. Görevi gereği çocuklara bir yandan oyunlar öğretiyor, bir yandan da baba evinde aldığı ahlaki eğitimi anlayacakları şekilde onlara aktarmaya çalışıyordu.

Ruzi'nin Şehir Komsomol Komitesi'ndeki görevi bir yıl kadar sürdü ve sonunda bir karara vardı: Okumak istiyordu. Bu hayatta ayakta kalmanın ancak iyi bir öğrenim görmek ve iyi bir meslek edinmekle mümkün olacağının farkına varmıştı. Anne babasıyla konuştu, onların rızalarını aldı ve Taşkent'in yolunu tuttu.[36]

* Bkz. Kitabın sonunda yer alan sözlük. (yay.n.)

Taşkent

Taşkent, ağaçlarla süslü, dünyanın en yeşil şehirlerinden biridir. Taşkent, 26 Nisan 1966'da, tarihinin en büyük depremiyle sarsıldı. Yerli halkın oturduğu geleneksel kerpiç evlerin çoğu yerle bir oldu. Binlerce kişi hayatını kaybetti. Depremden sonra çok katlı daha sağlam evler yapıldı ama buna rağmen Taşkent, bugün de bir ağaç ormanı içine gizlenmiş gibidir.

Bölgede ilk yerleşim, MÖ 200 yılında kurulmuş "Bin Erik" anlamına gelen Ming Urık'tı. Kent, daha sonra Şaş, Çaş, Şaşkent gibi isimlerle de anıldı. Türkçenin ilk sözlüğü *Divanü Lugati't Türk*'ün yazarı Kaşgarlı Mahmud, eserinde kente "Şaş" ve "Taşkend" isimleriyle yer verdi.

Taşkent, MS 751'de Müslüman Arapların hâkimiyetine girdi. Daha sonra X. yüzyılda Sasani devleti ile XIII-XIV. yüzyıllarda Türk Karahanlılar devleti sınırları içinde yer aldı. XIV. yüzyılın sonuna doğru Timurlular devleti sınırlarına katılan Taşkent, bu devletin en önemli kültür ve ticaret merkezlerinden biri oldu; çeşitli cami, medrese ve kervansaraylarla süslendi. Sonraki yıllarda Orta Asya Türk hanlıkları tarafından yönetildi.

Taşkent, Hokand Hanlığı'nın zayıflaması ve kaybedilen savaşların ardından Çarlık Rusyası tarafından ilhak edilerek Petersburg'a bağlı Türkistan Genel Valiliği'nin başkenti yapıldı. Kuzeyde, 2.500 km uzaktaki Step Genel Valiliği'nin merkezi olan Orenburg ile Taşkent arasında demiryolu kurulmayla da Orta Asya'nın en önemli ulaşım merkezlerinden biri haline geldi. Taşkent, 1917 Ekim Devrimi'nin ardından, Rusya Federasyonu (1918) içinde kurulan Türkistan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin, daha sonra da Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin (1924) başkenti oldu. Günümüzdeyse, Sovyetler

Birliği'nin dağılmasıyla (1991) bağımsızlığına kavuşan Özbekistan Cumhuriyeti'nin başkentidir.[37]

Ruzi, elinde tahta valiziyle okumak üzere Taşkent'e geldiğinde bıyıkları henüz terlemeye başlamış bir gençti (1933). Kaba hatlarıyla da olsa Sovyet sistemini kavramıştı. Ülkede serbest teşebbüs yoktu. Ekonomik hayatı ekonominin kuralları değil, devlet düzenliyordu. Bu çerçevede asıl olan, devlet kontrolündeki merkezi planlamaydı. O da bu yüzden ekonomi okumak istiyordu. Liseyi üstün başarıyla bitirdiği ve iyi bir Komsomol olduğu için, Planlı İktisat Teknikumu'nun (İktisat Fakültesi), Ekonomik Planlama Enstitüsü'nün hazırlık sınıfına kabul edildi. Taşkent'te yaşayan Margilanlı aile dostlarının da desteğiyle, büyük kent yaşamına uyum sağlamakta gecikmedi.

Özbekistan'ın ilk Prezidyum (Devlet) Başkanı Yoldaş Ahunbabayev, Margilanlı, ciddi bir eğitim görmemiş, babacan, iyi kalpli, halkın sevdiği sıradan bir işçiydi. Olup bitenlerin farkında, ama çaresizdi. Camşid Ata'nın son derece yakışıklı ve akıllı oğlu Ruzi'yi tanır ve severdi. Ahunbabayev'in şaşı gözlü, pek de güzel olmayan bir torunu vardı ve onu Ruzi'yle evlendirmek istiyordu. Ruzi ise Ahunbabayev'in her girişiminde ya hastalığını bahane eder ya sınavlarını, bir sebep bulur ve bu nazik durumdan kaçardı. Ancak Ahunbabayev de ısrarcıydı. Sonunda Ruzi, çareyi bir başka baba dostuna sığınmakta buldu. Ona meseleyi açtı. Tam tersi olduğu halde, "Lütfen Ahunbabayev'e benim nişanlı olduğumu, ailelerin anlaştığını ve o nişandan dönemeyeceğimi söyleyin" dedi. Baba dostu kendisinden isteneni yerine getirdi ve konu da böylece kapandı.[38]

O dönemde Taşkent'te yayımlanan *Yaş Leninci* (Genç Leninci) gazetesinin yönetici ve yazarlarından Margilanlı aile dostları Kerim Gaybullayev, Ruzi'ye büyük bir sevgi ve yakınlık gösterdi. Cep harçlığını çıkartsın diye onu gazetede işe aldı. Böylece Ruzi, gündüzleri bir yandan okulunun hazırlık sınıfına devam edip bir yandan *Yaş Leninci* gazetesine muhabirlik yaparken, aynı zamanda Taşkent'in Oktyabr (Ekim) ilçesi Komsomol komitesinde çalışıyor, akşamları da Pedagoji Enstitüsü'nde kimya kurslarına devam ediyordu. Parti aday üyesi olması, ülkesinde ve dünyada olup bitenleri öğrenmesini sağlıyor, muhabirliği sayesinde de günlük olaylar hakkında bilgi ediniyordu.[39]

Gazeteye her gün bir tutuklama haberi geliyor, "Halk düşmanlarının parti ve rejim aleyhinde işledikleri suçlar" üzerine kurulmuş yalan haberler, gazete sayfalarını manşetten dolduruyordu.

Yaş Leninci gazetesinin muhabiri olarak Ruzi, NKVD* ajanlarının geceleri birçok aydını tutukladığını elbette biliyordu. Ancak tutuklamalar hakkında objektif haber yapmak mümkün değildi. Gazete, parti basın bürosunun verdiği haberleri aynen yayınlamak zorundaydı. Tutuklamaları ima yollu bile olsa eleştirmek, hem yazarın hem de gazetenin sorumlu yöneticisinin kendi idam fermanlarını imzalamaları demekti.[40]

* Rusça "İçişleri Halk Komiserliği" anlamına gelen Narodnıy Komissariyat Vnutrennnih Del kelimelerinin kısaltılmış hali. Sovyetler Birliği'nin gizli polis örgütleri OGPU ve Çeka'nın yerini alan Devlet Güvenlik Başmüdürlüğü (GUGB), NKVD'nin en çok bilinen bölümüdür. (yay.n.)

Çayhane

Taşkent yıllarında Ruzi'nin en sevdiği uğraşılardan biri, haftanın belli bir günü arkadaşlarıyla bir çayhanede[41] buluşup hazırladıkları Özbek pilavını birlikte yemekti.

Orta Asya'da çayhane geleneği çok ilginçtir. Çayhaneye, "söz evi" anlamına gelmek üzere "gephane" de denir. Özbeklerde "askiye" adı verilen, iki kişi veya grubun, rasgele veya belli bir konuda karşılıklı olarak birbirine laf yarıştırmasından oluşan mizaha dayalı bir söz sanatı vardır. Arapça "zeki" kelimesinin çoğulu "azkiye"nin bozulmuş hali olan askiye, "söz söylemede usta, bilgili ve keskin zekâlı" anlamlarına gelir. Hazırcevaplık, askiyenin en önemli şartıdır. Çünkü usta bir askiyeci, rakibinin hücumunu veya cevabını duyar duymaz akla yatkın, güzel ve komik bir cevap vermek zorundadır. Askiyede, kelime ve cümlelerdeki şaka, ince alay ve mizaha ait renkli mecazi anlamları sezerek, ona uygun cevap bulabilmek çok önemlidir.

Askiyede sohbete başlanır ve her sözün, her cümlenin ikinci anlamı bulunmaya çalışılır ve buna göre ilk sözü söyleyene, yine çift anlam taşıyan bir cevap verilir. Mesela, Özbek pilavı hazırdır. Eğer pilav gerçekten tane tane, mükemmel olmuşsa, yapanlardan birisi çok güzel olmuş anlamında "Aş oturdu" der. Aş oturdu, "Pilav mükemmel oldu" demektir. Hemen oradaki başka biri etrafa bakar ve "Aş nereye oturdu, kazandan kalkıp başka bir yere mi gitti?" diye karşılık verir. Sohbet kahkahalarla devam eder. Böyle gecelerde bol bol şiir okunur, musiki icra edilir.

Babası Camşid Ata'nın yıllar önce bir kasapta çıraklık ederken eve aldığı ve evde ona yardım ederken bir yandan da musiki icra eden Mamurcan Uzakov, Özbekistan'ın en ünlü sanatçılarından biri olmuştu. Mamurcan, Ruzi'yi küçük kardeşi gibi sever-

di. Bazı çayhane akşamlarına o da katılır ve orada Türkistan Özbek musikisinin en yanık parçalarını terennüm ederdi. Türk sanat musikisinin temelleri Timur'dan sonra Timuriler tahtına geçen Şahruh'un sarayında atılmış, Abdulkadir Meragi,* Şahruh'un sarayında musiki icra etmiş ve sayısız besteler yapmıştı. Mamurcan Uzakov, bazı geceler Meragi'den başlayıp o zamana kadar besteler yapmış üstatların eserlerinden parçalar okurdu. Duygusal ve romantik geceler sürer giderdi.[42]

1930'lu yılların başında Türkistan'ın sevilen şairi Abdülhamit Çolpan henüz tutuklanmamıştı. Çayhanelerde onun şiirleri okunabiliyordu. 30'lı yılların ortalarında eski Cedidci, yeni Komünist Parti üyesi şairler tutuklanıp "halk düşmanı" oldukları gerekçesiyle öldürülmeye başlandığında çok daha dikkatli olmak gerekecekti. Tutuklu bir şairin şiirlerinin okunması, okuyanın da tutuklanmasıyla sonuçlanabilirdi. Ancak çayhane akşamlarında birkaç kadeh votkanın ardından, alkolün de etkisiyle herkes yüreğindekini dökmeye başlardı.

Böyle akşamlarda hep olduğu gibi, acıklı olaylar anlatılırdı. Buhara Halk Cumhuriyeti ve Türkistan Sovyet Muhtar Cumhuriyeti tarafından Almanya'ya öğrenime gönderilip mezuniyetlerinden sonra anavatana geri dönen aydınların öyküleri, çayhane akşamlarının başlıca konuları arasında yer alırdı: Yoksul halkın, "Belki yeni bilgiler edinip geri döner de ülkenin kalkınmasına, zenginleşmesine katkıda bulunur" diye, dişinden tırnağından artırdığı paralarla henüz çocuk denecek yaşta, Orta Asya'nın sömürge coğrafyasının küçücük bir şehrinden Avrupa'nın en gelişmiş başkentlerinden birine, Berlin'e gitmek... Ortaçağ tarım toplumu özelliklerini koruyan bir kültürden Batı medeniyetinin içine düşmek ve orada dünyanın en ileri üniversitelerinden birini bitirip ardından doktora yapmak... Sonra da "ülkemin elektriğe ihtiyacı var" diyerek Taşkent'e dönmek...[43]

1923 yılında Almanya'da 60 Türkistanlı öğrenci okuyordu. Bunların 11'i Türkistan Muhtar Sovyet Cumhuriyeti, 49'u Buhara Halk Cumhuriyeti tarafından gönderilmişti. Öğrencilerin bazıları kız, bazıları erkekti.[44] Toplumun gelecek ümidi gibi ağır bir sorumluluğu sırtlanmış bu gençlerin hikâyesi, ne yazık ki başladığı kadar iyi bitmedi. Çoğu büyük bir trajedinin kahramanı haline geldi. 20'li yılların sonuna doğru Özbekistan Cumhuriyeti resmi makamlarının bu öğrencilere bakışı değişmeye başladı ve yaz aylarında tatil için ülkelerine gelen bazı öğrencilerin geri dönmele-

* Abdulkadir Meragi (Meraga 1360-Herat 1435). Klasik Türk müziğinin en önemli bestekârlarından. (yay.n.)

rine izin verilmedi. Geri kalanlar çeşitli güçlüklere, maddi sıkıntılara, burslarının kesilmesine rağmen öğrenimlerini tamamladı ve çoğu da vatanlarına geri döndü.

Öğrenim için Almanya'ya gönderilip de ilk geri dönen, Abdülvahap Muradi'ydi. Muradi, Alman eşi Marta ve iki çocuğuyla Özbekistan'a döndü ve bir tarım okulunda göreve başladı. 1929 yılının Kasım ayında Türkistanlı Cedidci liderlerden Münevver Kari ve 38 arkadaşıyla birlikte tutuklandı. Hemen hemen hepsi çeşitli hapis cezalarına çarptırıldı. Muradi bir süre Taşkent Cezaevi'nde yattı. Sonrasında ise Afganistan'a iltica eden Ferganalı Nasrullah adlı bir Türkistanlı, onu en son Solovki sürgün kampında gördüğünü söyleyecekti.[45]

Almanya'ya gidip de geri dönmeyenler, Ruzi'nin daha sonra Sovyetler Birliği dışındaki hayatında önemli bir yer tutacak, Almanya ve ABD yıllarında onunla birlikte çalışacaklardı.

Çatışan fikirler

Memlekette durum gerçekten çok bunaltıcı, ağır, sıkıcı ve korku vericiydi. Taşkent'te 1933 yılında zor bir sınavı başarıyla vererek girdiği Planlı İktisat Teknikumu, ertesi yıl Semerkand'a taşınınca, Ruzi Semerkand'a gitmek istemedi. Taşkent Pedagoji Enstitüsü'ne kaydoldu. Bir taraftan da Komsomol Merkez Komitesi'nin çeşitli alanlarda düzenlediği kurslara gidiyordu.

O dönemki Sovyet sisteminin herhalde en olumlu yanlarından biri, sanata önem vermesiydi. Gerçi sanat, partinin (SBKP), parti ideolojisinin emrinde bir araçtan ibaretti. Sovyet sistemi, sanatın her dalını bir propaganda aracı olarak kullanıyordu. Taşkent'te çeşitli tiyatrolar, müzik toplulukları vardı.[46] Ruzi konserleri, tiyatro oyunlarını kaçırmazdı. Müzikallerde oynayan Özbek dansçı kızları ile tiyatro sanatçıları arasında arkadaşları vardı. Zaman zaman onlarla bir araya gelir, ev toplantılarına katılır ve dansçı kızların danslarını hayranlıkla izler, söylenen içli Özbek şarkılarından duygulanırdı.

O yıllarda Ruzi'nin gerçekten çok iyi anlaştığı, çok sevdiği ve her derdini paylaştığı, siyasi konularda görüş alışverişinde bulunduğu, rejim karşıtı düşüncelerini bile tartıştığı üç yakın dostu vardı. Evli ve bir yaşında bir kızı olan 27 yaşındaki Usman Aliyev, en büyükleriydi. İkincisi 25 yaşındaki Münevverhan ve üçüncüsü Rus okullarında okumuş, gazetecilik eğitimi almış, 23 yaşındaki Sultan Aliyev'di.

Sultan, Margilan İpek Fabrikası'nın ayda iki kez yayımlanan gazetesinin yazarıydı. Fabrikaya yakın bir evde tek başına yaşardı. Margilan'da bulunduğu zamanlarda sık sık onun evinde toplanırlar, uzun sohbetler ederlerdi.[47]

Ruzi yaz aylarında Taşkent'ten Margilan'a, baba ocağına döner-

di. Ancak orada da boş durmaz, biyoloji, kimya, matematik derslerinde zorluk çeken çocuklar için düzenlenen kurslarda dersler verir ve ayrıca Margilan'daki Komsomol üyelerinin toplantılarını da hiç kaçırmazdı.

1934 yılı Mart ayı başında Margilanlı aydınların yıllık olağan toplantısı yapıldı. Toplantıya Komünist Parti Şehir Merkez Komitesi Üyesi Gaforov başkanlık ediyordu. Margilan Devlet Siyasi İşler Örgütü (Gosudarstvenniy Politiçeskiy Upravleniya-GPU) Başkanı Pukin'in hanımı; Margilan Lisesi Müdürü Münevverhan Taşhocayev; Müdür Yardımcısı Usman Aliyev ve hepsinin en genci olarak da Ruzi toplantının katılımcıları arasındaydı. Ruzi'nin sırdaşı Sultan Aliyev, görevli olarak başka bir şehirde bulunuyordu. Toplantıda, katılımcılar arasında sert tartışmalar çıktı.[48]

Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 1920 yılında toplanan XVI. Kongresi'nde "Sosyalizmin toplumsal hayatın her alanında uygulanması ve sosyalist toplum düzeninin bütün ülkede kurulmaya başlanması gerektiği" kararlaştırılmıştı. Bu karar, ilk günlerden itibaren sık sık tekrarlanırdı. Toplantıda Ruzi'nin arkadaşı Usman Aliyev söz istedi ve şöyle bir soru ortaya attı: "Marx ve Lenin'in öğretisine göre insanlık tarihinde sosyalizm, kapitalist dönemi izlemesi gereken bir aşamadır. Buna göre önce kapitalist toplum, daha sonra da sosyalist toplum. Özbekistan ve diğer Orta Asya ülkeleri kapitalizm dönemini yaşamadılar. Bu durumda biz feodal bir toplum yapısından sosyalizme nasıl geçeceğiz?" Soru toplantıya katılanların ilgisini çekti ve ateşli bir tartışmaya dönüştü.

Ruzi daha önceden, Moskova ve Leningrad'da eğitim görüp Marksizm-Leninizm üzerine gerçekten derin bilgilere sahip olan Atacan Haşim'in bu konudaki yazılarının tümünü okumuştu. O ve diğer iki arkadaşı, Marx ve Lenin'in yazılarından örneklerle, sosyalizmin ancak kapitalizmden sonra kurulabileceğini savunup Usman Aliyev'e destek verdiler. Bayan Pukin onlara şiddetle itiraz etti. "Hayır" dedi, "kapitalist toplum kurulmadan da feodalizmden sosyalizme geçilebilir. Evet mümkündür, çünkü Orta Asya halklarının yanında kahraman, şuurlu Rusya proletaryası vardır. Orta Asya halkları Rus proletaryası yardımı ve önderliğinde feodalizmden sosyalizme geçecektir." Toplantı sert tartışmalarla sürdü ve herhangi bir mutabakata varılamadan sona erdi.[49]

Terörün ayak sesleri

1930'lar, tüm Rusya'da olduğu gibi Orta Asya için de felaket yıllarıydı. Lenin'in ölümünün (1924) ardından Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin (SBKP) başına geçen Stalin'in bütün yetkileri elinde tutmaya dönük girişimleri, yeni rejimin niteliği konusunda partinin önder kadrosunda görüş ayrılığı yarattı. Savaş komünizmi ve ardından gelen Yeni Ekonomi Politika (NEP), sanayileşme ve kolektifleştirme uygulamaları, Bolşevikler arasındaki tartışmaları derinleştirdiği kadar halktan da büyük tepki çekiyor, yer yer ayaklanmalara neden oluyordu.

Stalin, İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar uzayan bu dönemde, hem SBKP içinde kendisine, hem de ülke bütününde komünizme yönelik muhalefeti kanlı bir şekilde bastırdı. SBKP içindeki eski Bolşevik liderlerin büyük çoğunluğu ya etkisizleştirildi veya "burjuva ajanı" ve "halk düşmanı" gibi suçlamalarla tasfiye edildi.

Geri kalanlarsa tarihe Moskova Davaları* (1936-1938) olarak geçen düzmece mahkemelerde[50] "Stalin ve diğer Sovyet liderlerine (örneğin, SBKP Politbüro Üyesi Kirov'a) suikast yapmak, Batılı güçlerle komplo düzenlemek, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni (SSCB) parçalayıp kapitalist düzeni getirmeyi istemek" suçlarıyla yargılanacaktı.

Ruzi 1934 yılının Aralık ayının ilk günü yine çayhanede genç arkadaşlarıyla birlikteydi. Aralarında para toplayıp Özbek pilavı için gerekli malzemeleri satın almışlardı. Pilav hazırlanırken de sohbeti koyultup ülkedeki ağır siyasi atmosferden kurtulmuşlardı. Haber saatinin başlamasıyla dikkatlerini radyoya verdiler. Heyecanlı bir sesle konuşan sunucu, SBKP Politbüro Üyesi,

* Bkz. Kitabın sonunda yer alan sözlük. (yay.n.)

Leningrad Vilayet* Komitesi Birinci Sekreteri Sergey Mironoviç Kirov'un öldürüldüğü haberini duyurdu. Bu beklenmedik bir haberdi ve başka hiçbir ayrıntı yoktu. Çayhanedeki herkes duyduklarından şaşkındı. Ruzi, SBKP'nin XVII. Kurultayı'ndan sonra Kirov hakkında gazetelerde yayımlanan makaleleri ilgiyle okumuştu. Kirov, Sovyet aydınları tarafından son derece yetenekli bir konuşmacı, partinin sevilen önderlerinden biri, hatta gelecekte Stalin'in yerine geçecek kişi olarak kabul ediliyordu.

Ertesi gün *Pravda* ve diğer gazetelerde, SBKP Merkez Komitesi'nin Kirov'un ölümüne ilişkin resmi açıklaması yayımlandı: "1 Aralık, saat 16.30'da Leningrad Sovyeti binasına işçi sınıfının düşmanları tarafından gönderilen katil, Leningrad Vilayet Komitesi Birinci Sekreteri, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Merkez Yürütme Komitesi Prezidyumu Üyesi S. M. Kirov'u öldürdü. Katil yakalandı. Katilin kimliği araştırılıyor."[51]

Kirov'un öldürülmesi Stalin döneminin önemli olaylarından biriydi ve bir dönüm noktası oldu. Sonraki yıllarda yapılan araştırmalar Kirov'un bizzat Stalin tarafından öldürtüldüğünü ortaya çıkarsa da, Stalin bu olayı "karşı devrimciler" olarak adlandırdığı muhaliflerinin tamamını ortadan kaldırmak ve bütün Sovyetler Birliği'nde kanlı bir terör ve imha dönemi başlatmak için kullanacaktı.[52] Kirov'un öldürülmesinin ertesi günü Stalin, Sovyet hükümetine "Sovyet cumhuriyetlerinde yürütülen siyasi takibat, tahkikat ve mahkeme işleri" konusunda yeni bir karar kabul ettirdi. Sovyetler Birliği Merkez Yürütme Komitesi Başkanı Mihail Kalinin ve Sekreter Avel Enikudze imzasıyla 2 Aralık 1934 tarihinde *Pravda* gazetesinde yayımlanan karar şöyleydi: "1) Zanlılarla ilgili tahkikat 10 gün içinde bitirilsin. 2) Suçlamalar bir oturumda zanlılara tebliğ edilsin. 3) Mahkeme hemen başlasın. 4) Şikâyet ve itirazlara izin verilmesin. 5) Verilen cezalar anında infaz edilsin."[53]

Kirov'un katledilmesiyle bütün Sovyetler Birliği'nde binlerce insan, NKVD tarafından tutuklandı. Ancak Ruzi ve arkadaşları tutuklamaların kapsamından habersizdi. 1917 Ekim Devrimi'ni Lenin'le birlikte gerçekleştiren partinin önde gelen simalarından, Bolşevik önderlerden Zinovyev, Sovyet hükümetinin Başbakan Yardımcısı Kamenev ve 12 parti önderi, 1935 yılının Ocak ayında tutuklandılar. SSCB Askeri Yüksek Mahkemesi Başkanı Ulrich'in başkanlık, SSCB başsavcısı Vişinski'nin savcılık yaptığı

* Metin içinde geçen "Vilayet" sözcüğü, günümüz Türkçesindeki "il, şehir" sözcüğüyle eşanlamlı değildir. Vilayet, bir büyük şehrin merkezde olduğu, birkaç küçük şehri de içine alan, eyalet benzeri, daha çok Osmanlı'daki "Vilayet"i andıran bir yönetsel örgütlenmedir. (yay.n.)

yargılama kısa sürede tamamlandı ve sanıkların suçlamaların tamamını kabul ettiği ilan edildi. Sanıklar "karşı devrimci" ve "halk düşmanı"ydı. Verilen ölüm cezaları hemen uygulandı.[54]

Stalin diktatörlüğü, Sovyetler Birliği'nin tamamına bir kâbus gibi çökmüştü. *Yaş Leninci* gazetesinin Margilan'daki muhabiri Emintay Müminov, 1936 yılında, Margilanlı aydınların iki yıl önce Margilan Komsomol Merkezi'nde, Komünist Parti Şehir Merkez Komitesi Üyesi Gafarov'un başkanlığında düzenlediği toplantı hakkında bir yazı kaleme aldı.

Bu makalesinde Müminov, Ruzi ile arkadaşları Münevverhan Taşhocayev ve Usman Aliyev'i ağır bir dille suçlayıp "burjuva zihniyetiyle yetişmiş, sosyalizm karşıtı insanlar" olarak niteliyordu. Üzerinden iki yıl geçtikten sonra, devletin resmi bir gazetesinde böyle bir yazı yazmak, Ruzi ve arkadaşlarını apaçık bir şekilde rejim ve halk düşmanı ilan etmek demekti. Nitekim bu yazıdan sonra düzenlenen pek çok toplantıda haklarında ilginç tartışmalar ve değerlendirmeler yapıldı ve sonuçta Ruzi ile iki arkadaşı Komsomol örgütünden atıldı. Arkadaş ekibi içinde yer alan Sultan Aliyev, iki yıl önceki o toplantıya katılamadığı için Ruzi'nin, Münevverhan'ın ve Usman Aliyev'in başına gelenler onun başına gelmedi. Aslında Sultan, aralarında en ateşli olanıydı. Toplantıya katılsaydı elbette o da GPU başkanının eşiyle tartışacak ve partiden atılmış olacaktı. Münevverhan ve Usman Aliyev, çalıştıkları işlerden de atıldı. Ruzi durumun son derece tehlikeli olduğunu ve bunun kendilerinin sonu anlamına geldiğini gayet iyi biliyordu.[55] "Büyük Temizlik" adı verilen operasyonda insanların en yakınlarını, arkadaşlarını bir gecede kaybetmesi sıradan hale gelmişti.

Orta Asya'da da bütün hızıyla süren tasfiye operasyonlarında Rus gizli polis örgütünün çeşitli birimleri görev alıyordu. Ruzi'nin aile dostu, *Yaş Leninci* gazetesinin yönetici ve yazarı Kerim Gaybullayev'in sonu da pek çok aydınınki gibi bir facia oldu. NKVD ajanları, 30'ların sonuna doğru bir gece evini bastı ve Gaybullayev, günler süren işkenceli sorgusundan sonra tutuklandı. Gaybullayev, tutuklanarak Moskova'da kurşuna dizilen Özbekistan Başbakanı Feyzullah Hocayev ile Özbekistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri Akmal İkram'ın kurduğu iddia edilen gizli örgütlere üye olmakla suçlanıyordu; "Burjuva ajanı" ve "halk düşmanı"ydı.

İlk gençlik yıllarındaki Ruzi'yi bir evladı gibi bağrına basan Kerim Gaybullayev, kendisine yöneltilen suçlamaları reddetti ve cezaevinde katledildi. Ailesine de cezaevinde hastalanarak öldüğü

söylendi. Hastalandığı doğruydu ama bu, gördüğü ağır işkencelerin sonucuydu.[56]

Bütün totaliter sistemlerde olduğu gibi Sovyet istihbaratı da tutuklamalarını gece yapıyordu. Gözaltına alınanlardan bir daha haber alabilmek mümkün olmuyordu. Ruzi, sonraki yıllarında Nazi Almanyası'nda Gestapo'nun da aynı yöntemle çalıştığını görecekti. NKVD ve Gestapo gibi örgütler bir yandan cinayetlerini örtmek, diğer yandan da insanların yüreklerine daha fazla korku salmak için gece karanlığını seçiyordu.

Münevverhan, 1,70 boyunda siyah saçlı, açık tenli, yeşil-kahverengi gözlü, yüz hatları son derece düzgün, 70 kilo ağırlığında tipik bir Özbek genciydi. Ruzi'den beş yaş büyüktü. Aralarında saygı ve dostluk vardı. İki aydın genç, ülkenin durumu, ülkedeki sömürge sistemi ve ekonomik durum hakkında sık sık sohbet eder, gelecek üzerine kafa yorardı. Margilan'ın gözlerden ırak meyve bahçelerinde yan yana yürüyüp sohbet etmek ikisinin de en sevdiği uğraşlardandı. Münevverhan'ın babası yıllar önce ölmüştü. Biri erkek diğeri kız, iki kardeşi vardı. Ailenin reisi anneydi. Münevverhanların babadan kalma büyük bir evleri vardı. Ev bakımlı, büyük, yemyeşil bir bahçe içindeydi. Çilekeş annesi, Münevverhan'ı büyük zorluklarla okutmuştu.[57]

Münevverhan ile Ruzi, ne yapıp edip Komsomol'a tekrar üye olmalıydı. Aksi halde yeni bir iş bulma şansları yoktu. Üyeliğe yeniden kabul edilmek için Margilan Şehir Komsomol Komitesi'ne dilekçe verdiler. Dilekçede, Komünist Parti'nin ilkelerine sadık olduklarını, iki yıl önceki teorik bir tartışmada Marx ve Lenin'in görüşlerini savunduklarını, ancak yorumda hata yapmış olabileceklerini, bunun için özür dilediklerini yazdılar. Bu bir nevi "özeleştiri"ydi. Margilan Şehir Komsomol Komitesi, dilekçelerine olumsuz cevap vererek, Komsomol örgütünden kovulduklarını yeniden bildirdi. Margilan'ın kararını başkent Taşkent'teki Özbekistan Komsomol Merkez Komitesi de onayladı. Ruzi ve Münevverhan, sorunun ancak Moskova'da çözümlenebileceğini biliyordu ve Ruzi Moskova'nın yolunu tuttu.[58]

Ruzi Moskova'ya, Rus çarlarının yaşadığı kente hayatında ilk kez ayak basıyordu. "Önce işimi halletmeliyim" diye düşündü. Kendisinin ve Münevverhan'ın dilekçesiyle bütün Sovyet cumhuriyetlerinin Komsomol örgütlerinin bağlı olduğu Sovyetler Birliği Komsomol Örgütü Merkezi'ne gitti ve dilekçeyi merkez komitesi yetkililerine teslim etti. Yetkililer yaptıkları mülakatta Ruzi'ye Marksizm-Leninizm hakkında sorular sordular. Sonuçta başvuru-

ları kabul edildi ve tekrar Komsomol üyesi oldular. Ruzi sevinçliydi; yalnız kendisinin değil Münevverhan'ın işini de halletmişti. Bir hafta kadar Moskova'da kaldı; şehri gezdi ve hayatında ilk kez Bolşoy Tiyatrosu'nda bir oyun seyretti. Bolşoy macerası, zaten sanata meraklı olan Ruzi'nin sanat aşkını daha da artırdı.[59]

Arkadaşı Usman Aliyev ise meselesini başka türlü halledeceğini söylemişti. O da Taşkent'te birtakım temaslarda bulunup bazı parti ve devlet büyüklerini ziyaret ettikten sonra Semerkand Vilayeti'nin Kattakorgan Rayonu'ndaki (ilçe) liseye müdür olarak atandı. Ancak Komsomol üyeliği için herhangi bir teşebbüste bulunmamıştı.

Aynı yılın (1936) Mayıs ayında *Margilan Hakikati* gazetesinde "Usman Aliyev ve Onun Ham Taraftarları" başlıklı bir makale yayımlandı. Makalede Usman Aliyev'in öğrencilik yıllarında Sovyetler'e karşı vatansever gençlerden oluşan antikomünist bir gizli örgütün üyesi olduğu, ayrıca Ruzi, Münevverhan ve Sultan Aliyev gibi gençleri Pantürkizm, Panislamizm, antikomünizm ve milliyetçi fikirlerle zehirlediği iddia ediliyordu. Usman Aliyev, Kattakorgan'da sekiz ay kadar çalıştıktan sonra, eşi ile bir yaşındaki bebeğini görmek için Margilan'a geldi. Geldiği gece evi NKVD ajanları tarafından basıldı ve Usman Aliyev bilinmeyen bir yere götürüldü. Gidiş o gidişti. Ruzi ve arkadaşları ne Usman Aliyev'den ne de sevgili eşi ile bir yaşındaki kızlarından bir daha haber alabildiler.[60] Sonraki yıllardaysa onun Sibirya'ya toplama kampına gönderildiğini öğreneceklerdi.

Onlar gerçekten aralarından su sızmayan dört genç arkadaştı. Ülkedeki siyasi hatalar, haksız tutuklamalar, çarlık sömürgeciliğinin Sovyet sömürgeciliğine dönüşmesi, açlık ve ülkenin geleceği elbette üzerinde tartıştıkları meselelerdi. Ancak gizli örgüt kurmak gibi bir düşünceleri hiç olmamıştı. Usman Aliyev'in tutuklanmasının üzerinden kısa bir süre geçmişti ki bir akşam Sultan, Ruzi'ye "Ruziciğim, etrafımdaki çember daralıyor. Babam Madaminbek,[61] Sovyetler'e, Kızıl Ordu'ya karşı savaşmış bir kahramandır ve bu yolda şehit olmuştur. Ben de onun oğluyum. NKVD benden şüpheleniyor ve beni izliyor, herhalde bir süre ortalıktan kaybolsam iyi olacak" dedi. Bu konuşmanın ertesinde Sultan Aliyev, iki yıl kadar yaşayacağı Tacikistan'a taşındı. Sovyet hükümetinin "ebeveynlerin işledikleri suçlardan çocukların sorumlu olamayacağına" ilişkin aldığı yeni karar üzerine, Ruzi askere alındıktan kısa süre sonra, Margilan'a döndü. *Margilan Hakikati* gazetesinin başsekreteri oldu. Orada kısa bir süre çalıştıktan sonra o da as-

kere çağrıldı. Sultan Aliyev ile Ruzi, bundan sonra mektupla haberleşmeye başladı. İki yakın arkadaş arasındaki yazışmalar İkinci Dünya Savaşı'na kadar sürdü. Savaşın başlamasıyla ilişkileri kesildi. Aradan 52 yıl geçtikten sonra vatanına dönebilen Ruzi, Sultan Aliyev'in yakın akrabalarını buldu; arkadaşının akıbetini merak ediyordu. Ancak yakın akrabaları da orduya alındıktan sonra Sultan Aliyev'den hiçbir haber alamamıştı. Ruzi'nin altın kalpli, yakışıklı, aydın arkadaşı Stalingrad'da mı, Uzakdoğu'da mı, nerede hayata veda etmişti? Ruzi bunu hiçbir zaman öğrenemeyecekti.

1937 yılı Mayıs ayında Moskova'da Özbekistan sanatı üzerine 10 günlük bir etkinlik düzenlenmişti. Özbekistan'ın en ünlü sanatçıları bu etkinliğe katılmak için Moskova'ya gelmişti. Sanatçılar konukevlerine yerleştikten sonra NKVD ajanları bunlardan Yusufcan Şakirov'u, şarkıcı hafız Corahan Sultanov'u ve onun en önemli iki müzisyen yardımcısını "1917 Ekim Devrimi'nden sonra Türkistan'da Sovyetler'e karşı yürütülen silahlı mücadeleye katıldıkları" gerekçesiyle Moskova'dan kovdular. Özbekistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri Akmal İkramov ve Özbekistan Halk Komiserler Sovyeti Başkanı Feyzullah Hocayev de etkinlik dolayısıyla Moskova'daydı. Onlar bu dört sanatçıya Taşkent'e dönmeyip Orenburg'a gitmelerini, etkinlik bitene kadar orada beklemelerini, Taşkent'e daha sonra, ekibin diğer üyeleriyle birlikte gitmelerini söylediler.

Sanatçılar Taşkent'e döndüğünde, NKVD ajanları, daha Taşkent tren istasyonunda o sırada Özbekistan'ın en ünlü milli dansçısı Mukarreme Turgunbayeva'nın eşini tutukladılar. Üç yıl önce Özbek vatanseverleri tarafından kurulan ve Sovyetler Birliği'ne karşı faaliyet gösteren gizli bir örgütün üyesi olmak ve örgütün çıkardığı Antisovyet, antikomünist *Kör Kalamuş* (Köstebek) adlı gazeteyi satmakla suçlanıyordu. Oysa o sırada öğretmenlik yapması yasaklanan Turgunbayeva, Sibirya'ya sürülmüştü. İki yıl sonra bir yolunu bularak hasta ve yaralı bir şekilde Özbekistan'a dönen Turgunbayeva'yı Taşkent'te dostları himaye etmiş ve daha sonra da Mukimi isimli müzikal tiyatroya[62] danışman olarak işe yerleştirmişti. Stalin'in terörünün ayak sesleri olan bu gelişmeler yakındaki felaketlerin habercisiydi.[63]

Terör

Stalin, SBKP Merkez Komitesi'ndeki bir konuşmasında (Şubat 1937), "Parti ve devlet örgütünün, parti ve devlet düşmanlarından, Troçkistlerden, milliyetçilerden, halk düşmanlarından ve işçi sınıfına karşı gruplardan temizlenmesi gerektiğini" belirtti.[64] Talimat niteliğindeki bu sözler, Sovyetler Birliği'nin tamamında, dolayısıyla Özbekistan'da da yoğun tutuklamaların başlamasına yol açtı. Özbekistan Komünist Partisi'nin (ÖKP) VII. Kongresi, 10-17 Haziran 1937'de Taşkent'te, Özbekistan Devlet Müzikli Dram Tiyatrosu'nun binasında toplandı. ÖKP Birinci Sekreteri Akmal İkramov'un[65] Merkez Komite'nin faaliyet raporunu okumasının ardından müzakereler başladı. ÖKP Komsomol Birinci Sekreteri İsrail Artukov söz alıp, Feyzullah Hocayev'i[66] hâlâ İslami geleneklere sadık olmak; kardeşi İbad Hocayev öldüğünde onu İslami usullere göre defnetmek; kabrine, üzerinde ay-yıldız olan Arapça yazılı taş koydurmak; annesinin vefatında onu İslami usullere göre yıkayan imama altın saat hediye etmekle suçladı. Bir adım daha ileri gidip, Hocayev'in İslam dinine sadık bir gerici olduğunu söyledi. Ardından, Özbekistan NKVD başkanı, onun parti, devrim ve ülkeye ihanet ettiğini söyledi ve halk düşmanı ilan etti. Kongreye katılan delegelerin hiçbiri Hocayev hakkında olumlu bir söz söyleyemedi. Sonuçta Feyzullah Hocayev, ÖKP Merkez Komite üyeliğine seçilmedi. Bunun üzerine Özbekistan Yüksek Sovyeti, ÖKP'nin 26 Haziran 1937 tarihli başvurusu üzerine Feyzullah Hocayev'i Halk Komiserler Sovyeti Başkanlığı'ndan azletti.[67]

Hakkındaki karardan sonra Feyzullah Hocayev, Stalin'le görüşmek üzere Moskova'ya gitti. Oteline yerleşir yerleşmez, Stalin'le görüşmesinde kendisine yardımcı olması için, SBKP Merkez Komi-

tesi Üyesi Kalinin'i aradı. Kalinin ona "bir süre otelinde dinlenmesini ve en kısa zamanda Stalin'le görüştüreceğini" söyledi. Aradan üç gün geçtiği halde görüşme gerçekleşmedi. Feyzullah Hocayev, üçüncü günün gecesinde NKVD ajanları tarafından tutuklandı.[68]

Eski bir NKVD ajanı olan Aleksandrovskiy, *Pravda* gazetesinin olağanüstü temsilcisi olarak Taşkent'e gönderilmişti. Aleksandrovskiy, Moskova'da yayımlanan 1 Eylül 1937 tarihli yazısında, ÖKP Birinci Sekreteri Akmal İkramov'u "ülkede halk düşmanlarını ve milliyetçileri korumakla" suçluyordu. 3 Eylül'de yayımlanan yazısındaysa yine Akmal İkramov'un "milliyetçi şair ve yazarlar Osman Nasır, Abdülhamit Çolpan, Aybek ve daha pek çoğunu koruduğunu" öne sürdü. Üç gün sonra yayımlanan bir başka yazısındaysa Akmal İkramov'u "Sovyetler Birliği'nin ve SBKP'nin en büyük düşmanlarından biri" ilan ediyordu. Bu yazıları izleyen günlerin hemen ertesinde, İkramov Moskova'ya çağrıldı. O, Stalin'le görüşeceğini umuyordu. Orta Asya'da yıllarca Stalin'in en başarılı öğrencisi olarak göklere çıkarılan Akmal İkramov'un yıldızı sönmek üzereydi. İkramov, Stalin tarafından kabul edilmedi ve SBKP Merkez Komitesi Sekreteri Andreyev ile birlikte Taşkent'e döndü. 25 Eylül 1937'de olağanüstü toplanan SBKP Merkez Komitesi, onu ağır bir şekilde suçlayıp partiden uzaklaştırdı.

Moskova'dan Andreyev ile birlikte yola çıkan Akmal İkramov, yolculuk sırasında yiyip içerek, neşe içinde Taşkent'e gelmişti. Bir NKVD subayı, koruma olarak onlara refakat ediyordu. SBKP'nin kararı Taşkent'e ulaşır ulaşmaz, yanında ona refakat eden NKVD subayı, Akmal İkramov'a kendisini Sovyet hükümeti adına tutukladığını bildirdi. Bunu duyan diğer Merkez Komitesi üyeleri parti binasına kaçtılar. NKVD ajanları kaçanları kovalayıp tutuklamaya koyuldu. Ortalıkta tam bir kargaşa hüküm sürüyordu. Hokand Komünist Partisi Şehir Komitesi sekreteri, kadın kılığında kaçmaya çalışırken yakalandı. Margilan Komünist Partisi Şehir Komitesi Sekreteri Almazov, Margilan'ın Garçakov istasyonunda NKVD ajanları tarafından tutuklandı.

Taşkentli tanınmış bir din adamının oğlu olan Akmal İkramov, Orta Asya'nın en muteber ailelerinden birine mensup Feyzullah Hocayev, aralarında Buharin ve Rikov'un da bulunduğu 21 tutukluyla birlikte, 2-13 Mart 1938'de Moskova'da, tarihe "Düzmece Mahkemeler" olarak geçen göstermelik duruşmalarda ölüm cezasına çarptırıldılar. Kişisel servetlerine el konuldu ve cezaları hemen uygulandı.[69]

Ruzi o tarihte 21 yaşındaydı. Feyzullah Hocayev ile Akmal İkramov'un Moskova'daki yargılanma sürecini, zamanın Sovyet gazetelerinden günü gününe ve büyük bir dikkatle izliyordu. SSCB Başsavcısı Vişinski'nin Buharin'e yönelttiği soru, aradan yaklaşık 80 yıl geçmesine rağmen hiç aklından çıkmayacaktı. Başsavcı Vişinski'nin sorusu ve Buharin'in bu soruya verdiği cevap, Moskova Davaları'nın nasıl birer düzmece olduğunu anlamak için yeterliydi. Başsavcı Vişinski "Siz dinlenme gerekçesiyle iki üç kez Taşkent'e gittiniz. Oysa asıl maksadınız tatil yapmak değildi. Feyzullah Hocayev ile Akmal İkramov'un, Sovyetler'e karşı gizli örgütleri vardı ve siz de bu örgütlerden haberdarınız. Bu iki örgütü birleştirmek için teşebbüsleriniz oldu mu?" diye sormuştu. Buharin'in cevabıysa apaçık bir itiraftı: "Akmal İkramov'un Milli İttihat ve Feyzullah Hocayev'in Milli İstiklal adında gizli örgütleri vardı. Bu iki genç birbirine güvenmediği için iki ayrı örgüt kurdu. Ben kendileriyle konuşup onları birleştirmeyi başardım." Ruzi ve arkadaşları, Buharin'in bu itirafına çok şaşırmıştı. Çünkü Özbekistan'da hiçbir zaman iki ayrı örgüt kurulmamıştı. Hokand Milli Muhtariyeti, Kızıl Ordu ile Taşnaksutyun* Tümenleri tarafından ortadan kaldırılıncaya kadar Orta Asya'da Sovyetler'e karşı mücadele eden sadece Milli İttihat örgütü vardı. Milli Hükümet'in yıkılışı ve Hokand katliamının ardından bu örgütün adı Milli İstiklal olarak değiştirilmişti. Bunu, bir tarihte Mustafa Çokay bizzat açıklamıştı: "Türkistan Milli Muhtariyeti, Sovyet ordusu tarafından yok edildi. Böylece muhtariyet amacı da yok oldu. Şimdi bizim bir tek hedefimiz vardır, Milli İstiklal; yani tam bağımsızlık."[70] Dolayısıyla mahkeme, bazı doğru bilgileri, sanıkları mahkûm edebilmek için çarpıtıp kullanarak yazdığı senaryoya göre "sanıkları" ölüme mahkûm etmişti.

Akmal İkramov ve Feyzullah Hocayev, Moskova'da Buharin, Rikov ve diğer 21 parti önderiyle yargılanmadan önce, Özbekistan'da iki ayrı yerde, Margilan ve Yangiyol şehirlerinde açık duruşmalar olmuş, Ruzi de Margilan'daki duruşmaların hiçbirini kaçırmadan büyük bir dikkatle izlemişti.[71] Orada Margilan Ko-

* Taşnaksutyun: Ermenicede "federasyon" anlamına gelen sözcük, Ermeni Devrimci Federasyonu (Ermenicesi: Hay Heğapokhagan Taşnaktsutyun), radikal milliyetçi Ermeni siyasi örgütlerinden birinin adıdır. Ermenistan'ın bağımsızlığını sağlamak amacıyla 1890'da kurulan örgüt, günümüzde Ermenistan Cumhuriyeti ile diasporadaki Ermeniler arasında aktif bir siyasi partidir. Ermenicede Daşnaksutyun olarak telaffuz edilen örgütün adı Türkçeye birtakım ses değişikliklerinden sonra Taşnaksutyun olarak geçmiştir ve kısaca Taşnak adıyla da bilinir.
Bkz. http://tr.wikipedia.org/wiki/Ermeni_Devrimci_Federasyonu (yay.n.)

münist Partisi Şehir Komitesi Sekreteri Almazov, Yürütme Komitesi Başkanı Haydar Aliyev, Komünist Partisi Şehir Komitesi İkinci Sekreteri Tormozov, Margilan Dokuma Fabrikası Genel Müdür Yardımcısı ve Kolhoz Başkanı Yagaçpalvan yargılanmıştı. Yagaçpalvan uzun boylu, sportmen görünüşlü yakışıklı bir adamdı. Orta Asya Güreş Şampiyonası'nda şampiyon olmuş ve altın madalya kazanmıştı. Bir nevi halk kahramanıydı. Mahkemede iddia makamını Özbekistan Cumhuriyeti başsavcısı temsil ediyordu. Duruşmanın ilk iki günü savcı iddianamesini okudu. Sanıkları çok ağır bir şekilde suçladı: Onlar halk düşmanı, Pantürkist, Panislamist, burjuva ajanlarıydı. Duruşmanın üçüncü günü savcı, Margilan Komünist Partisi Şehir Komitesi Sekreteri Almazov'a "Sizin ve kurduğunuz gizli örgütün amacı nedir?" diye sordu. Almazov son derece soğukkanlı bir şekilde ve ağır bir dille Sovyet sistemini eleştirdi. Konuşmasının sonunda da "ülkenin bağımsızlığını, huzurunu ve refahını amaçladıklarını, despotizmle refahın sağlanamayacağını, ülkede pazar ekonomisinin kurulması gerektiğini" belirtti.[72]

Mahkeme, Rus asıllı Tormozov dışındaki dört sanığın idamına ve bütün malvarlıklarına el konulmasına karar verdi. Tormozov'un 10 yıl ağır hapis cezasına mahkûm edildiği duruşma salonunun dışında çok büyük bir kalabalık toplanmıştı. Birkaç bin kişiden oluşan kalabalık, hakkında idam kararı verilen kahramanlarının kurşuna dizileceğini biliyordu. İçlerinden birisi yüksek sesle "Öbür dünyada makamları cennet olsun! Amin" diye bağırdı. Bunun üzerine kalabalık hep bir ağızdan haykırdı: "Makamları cennet olsun! Amin!" Güvenlik güçleri ve NKVD halkın büyük bir huzursuzluk içerisinde olduğunun farkındaydı. Zaten önceden mahkeme binasının ve kalabalığın çevresi, silahlı NKVD ajanları ve Fergana vilayet merkezinden gelen askerlerle kuşatılmıştı. "Halk düşmanı" dört cani (!) bir cezaevi arabasıyla Fergana vilayet merkezine götürülerek sabaha karşı kurşuna dizildi. Aileleri cenazelerini bile alamadı.[73]

Kitlesel tutuklamalar, göstermelik yargılamalar, idam cezaları ve infazlar Kirov'un bir suikasta kurban gitmesiyle başlamıştı. Kirov'u öldüren katilin kimliği hemen tespit edilmişti. Katil, 1904 Leningrad doğumlu Leonid Vasiliyeviç Nikolayev'di. 1920 yılında Komünist Parti'ye üye olan Nikolayev, parti içinde hiçbir muhalif harekete katılmamıştı. Dolayısıyla partinin en sadık evlatlarından sayılırdı. Nikolayev son derece güzel bir hanımla evlenmişti, Leningrad Vilayet Parti Birinci Sekreteri ve SBKP Politbüro Üye-

si Kirov, bu güzel hanımı kendi ofisine sekreter olarak işe almıştı. Sovyetler Birliği'nde 1933 yılında kolhoz, sovhoz ve rayon işletmelerinde Politbürolar kurulmuştu. Politbüro başkanları imtiyazlı bir sınıftı. Geniş yetkileri ve imkânları vardı. Kirov, Nikolayev'i de Leningrad Vilayeti'nin kuzeyindeki bir orman işletmesine Politbüro başkanı olarak görevlendirdi. Nikolayev, atandığı devlet işletmesine eşiyle birlikte gitmek niyetindeydi. Eşinden, partideki sekreterlik görevinden ayrılmasını istedi ve bunu Kirov'a da iletti. Ancak Kirov kadının işten ayrılmasına izin vermedi. Planları Kirov tarafından bozulan Nikolayev de devlet çiftliğine tek başına gitmek zorunda kaldı.[74]

Politbüro başkanları Leningrad'a ancak Kirov'un özel izniyle gelebilirlerdi. Buna rağmen Nikolayev, Kirov'dan izin almaksızın Leningrad'a gelip eşiyle beraber oluyor, hatta zaman zaman arkadaşlarıyla da buluşuyordu. Bir defasında eşinden bir mektup alan Nikolayev, onun yalnızlıktan sıkıldığını, kendisini çok özlediğini ve bir an önce kendisini görmek istediğini öğrendi. Zaten eşinin hasretiyle kıvranan Nikolayev, bir gece yarısı parti kural ve talimatlarını bir tarafa bırakıp şehre geldi. Evinin kapısını açıp içeri girdiğinde eşini Kirov'la aynı yatakta yakaladı ve büyük olay çıkardı. Bunun üzerine Kirov, partinin prensiplerine ihanet ettiği ve disiplinsizlik gösterdiği gerekçesiyle Nikolayev'i partiden attırdı. Nikolayev güzel karısını, parti üyeliğini ve Politbüro başkanı olarak sahip olduğu imtiyazların tamamını kaybetmişti. Uğradığı haksızlık çok ağırına gitti ve Kirov'dan intikam almaya yemin etti. Stalin durumdan haberdar oldu. Nikolayev'le temasa geçen Stalin'in ajanları, "Kirov'u öldürmesi halinde partiye ve rejime büyük bir hizmette bulunmuş olacağını" söyleyerek onunla anlaştı. Böylece Nikolayev, Kirov'u öldürmek üzere harekete geçti ve sonunda onu öldürdü. Nikolayev, Zinovyev ve Troçkistlerle birlikte yargılandı. Mahkeme onu, Zinovyev'i ve Troçkistleri ölüm cezasına mahkûm etti. Cezaları hemen uygulandı.

Kirov, parti içinde son derece itibarlı biriydi. Hayatının hiçbir döneminde Stalin'e karşı durmamış, aksine her zaman onun en sadık yandaş ve hizmetkârlarından biri olmuştu. Stalin'i her zaman över ve "O benim en büyük üstadımdır; öğretmenimdir" diyerek onu göklere çıkarırdı. Hatta SBKP'nin XVII. Kongresi'nde, Stalin yerine kendisini birinci sekreter seçmek istediklerinde, Kirov buna şiddetle karşı çıkmıştı. Ancak Stalin Kirov'dan kaygılanıyordu. "Bir gün gelir muhakkak benim yerime göz diker ve bana karşı hareket eder" diye düşündüğünden, Nikolayev'i kullana-

rak Kirov'u öldürmeye karar verdi. Bu cinayeti, parti içinde kendilerinden kurtulmayı düşündüğü arkadaşlarının üzerine atacak ve kanlı tasfiye sürecini başlatacaktı. Nitekim Kruşçev SBKP birinci sekreteri olduktan sonra düzenlenen XX. ve XXII. kongrelerde Kirov meselesini bütün belge ve delilleriyle ortaya koyup, Kirov'un Stalin tarafından öldürtüldüğünü ve bunun parti içi tasfiye amacıyla kullanıldığını ifşa edecekti.[75]

Babaya veda

1939 yılı geldiğinde Ruzi'nin ismen veya şahsen tanıdığı pek çok kişi ortadan kaybolmuştu. Kafasındaki soru işaretleri birikmişti: Kendisi de bir gece aniden NKVD ajanları tarafından götürülüp göstermelik bir mahkemede ölüm cezasına çarptırılarak yok mu edilecekti? Kaderinde ne vardı? Aynı yılın Mayıs ayında Margilan'da yaşayan babasının hasta olduğunu öğrendi. Kendisini son derece endişelendiren bu haberi öğrenir öğrenmez soluğu Margilan'da aldı.[76] Yaz sıcakları yeni başlamıştı. Margilan'da bahar bütün güzelliğiyle tabiatı süslemişti. Gerçi kayısılar, erikler, şeftaliler, üzümler henüz olgunlaşmamıştı, ama yeşil yapraklar arasında sanki "bekleyin bizi" der gibi bir halleri vardı. Etraf, yeşilin çeşitli tonlarının cümbüşü ve insanı sarhoş eden kokular ve durup dinlenmeden müzik icra eden bir orkestra gibi kuş sesleriyle cıvıl cıvıldı. Ruzi'nin babası ağır bir kalp krizi geçirmişti. Doktorlar ellerinden geleni yapıyordu yapmasına, ama zamanın tıbbi imkânları da kısıtlıydı. Doktorlar Camşid Ata'nın tedavisinin hastanede devam etmesinden yanaydı. Ancak o "Hayır, ben evime gitmek, tedavime orada devam etmek istiyorum" diyordu. Onun Tacinisa Hanım'ın şefkatine ve evdeki sıcak sevgi ortamına ihtiyacı vardı. Doktorların ısrarları sonuç vermedi ve Camşid Ata evine geldi.[77]

Ruzi, baba ocağında babasıyla uzun uzun sohbet etme fırsatı yakalamıştı. Camşid Ata oğluna, ömrü boyunca aklından çıkmayacak öğütlerde bulunuyor, her defasında da sözlerini sanki oğlunun genç beynine kazımak istermiş gibi bir Özbek atasözüne bağlıyordu. Vatanın ve çalışkanlığın önemini anlatırken "Vatanı olanın bahtı, çok çalışanın tahtı vardır" diyordu örneğin. Gönül almak, insanları ayrımcılık yapmadan sevmek gerektiğini söyleyip "Bir gönül imareti kurmak (bir insanı misafir etmek), bin Mekke

ziyaretinden evladır" diyordu. Doğruluk hakkındaki konuşmalarını "Yalancı insan değil, yalan söylemek azizler işi değil" diyerek noktalıyordu. "Eğer birisi senin önünde başını eğerse, sen de başını öylesine eğ ki başın yere değsin. Eğer birisi senin önünde başını kibir ve gururla kaldırırsa, sen de başını öylesine kaldır ki başın göğe değsin" Özbek atasözünün kulağına küpe olmasını istiyordu.

Bir Orta Asya Sufisi'nin ahlakıyla yetişmiş Camşid Ata, oğluna mertlik, cesaret, cömertlik, ahde vefa, doğruluk tavsiye ediyordu. Bir defasında, "Oğlum, üstün ahlakın ne olduğunu sana söylememi ister misin?" deyip sözlerini şöyle sürdürmüştü: "Eğer birisine bir iyilik yaparsan, ki her fırsatta başkalarına iyilik yapmak senin hayat ilken olsun, yaptığın iyiliği anında unut. Eğer unutmazsan yaptığın iyilik iyilik olmaktan çıkar. Eğer başka biri sana bir iyilik yaparsa onu da yaşadığın sürece unutma ve eline geçen her fırsatta sen de ona bir iyilik yapmaya çalış; iyiliği unutanlar vefasızlardır. Zahüriddin Muhammed Babür 'Vefasızda haya yok, hayasızda vefa yok' der."[78]

Ruzi'nin Taşkent'ten Margilan'a gelişinin on birinci gününde Tacinisa Hanım oğluna, "Akşam yemeğine mantı hazırlıyorum, birlikte yemek yiyeceğiz. Baban da yemekten sonra seninle biraz sohbet etmek istiyor" dedi. Tacinisa Hanım, Özbek mutfağının bütün yemeklerini büyük bir hünerle hazırladı. Mantı muhteşemdi ama Camşid Ata ancak iki tane mantı yiyip,* oğlunun mantıları iştahla yemesini büyük bir zevkle seyretti. Yemekten sonra ona "Oğlum Ruzican, biz bu dünyaya Müslüman olarak geldik, inşallah Allah'a Müslüman olarak kavuşuruz" diyerek söze başlayıp şöyle devam etti: "Bu dünya iki kapılı bir han gibidir. Bir kapıdan girer, diğerinden çıkar gideriz. Bu mekânda ne kadar kalırız onu ancak Tanrı takdir eder. Yani bizler bu dünyada birer emanetiz. Yarın ne olacağını kimse bilemez. Biliyorum içinde bulunduğumuz zaman son derece nazik ve zor bir zamandır. Ben vefat ettiğimde hiçbir endişeye kapılmadan, dinimizin bütün vecibelerini yerine getirin ve beni kabrime kefenimle ve Kuran okuyarak, İslami usullerle koyun. Hiç tereddüt etmeyin, Allah sizin yardımcınız olacaktır."

Ruzi duygulanıp, "Baba neden böyle söylüyorsunuz? İnşallah daha uzun yıllar yaşayacaksınız ve birlikte çok daha güzel günlerimiz olacak" dedi. Camşid Ata, Ruzi'nin yüzüne şefkatle bakıp gülümsedi ve "Söylediğin gibi olsun oğlum" dedi. Ruzi o gün baba-

* Orta Asya mutfağında mantı, Türkiye'dekinden oldukça büyük hamur parçalarına doldurulur. Yine Türkiye'dekinin aksine, su içinde değil, özel kaplarda, buharda pişirilir. Sofraya da bir tür "mantı dolması" gibi, susuz halde getirilir ve tane tane yenir. (yay.n.)

sının gücünü gerçekten kaybettiğini ve ölümünün yakın olduğunu hissetmişti. 22 yıllık kısa hayatı gözlerinin önünden bir film şeridi gibi geçti. Aklına 1927 yılında Özbekistan Adalet Bakanlığı'nda memur olarak çalıştığı sırada NKVD ajanları tarafından tutuklanıp "Pantürkist, karşı devrimci, burjuva milliyetçisi" olarak suçlanıp kısa bir duruşmanın ardından ölüm cezasına çarptırılarak kurşuna dizilen ağabeyi Yoldaş Kari geldi. Yoldaş Kari çok iyi öğrenim görmüş bir gençti. Lenin'in 1924 yılının Ocak ayının son günlerindeki cenaze töreni için Taşkent'ten Moskova'ya giden resmi Özbek heyetinde o da yer almış, Moskova'dan dönüşünde de kardeşi Ruzi'ye oyuncak bir tabanca getirmişti. Babası ve ağabeyiyle ilgili bütün anıları o anda Ruzi'nin zihninde canlandı.[79]

Ağabeyi Yoldaş Kari, Camşid Ata'nın ilk eşindendi. İlk eşi bir hastalık sonucu vefat edince Camşid Ata, Ruzi'nin annesi Tacinisa Hanım'la evlenmişti. Tacinisa Hanım, öksüz kalan yavruya öz oğlu Ruzi'ye gösterdiği şefkatten daha fazlasını göstermişti. Yoldaş Kari'nin idam edildiği haberi Camşid Bey'i ve eşi Tacinisa Hanım'ı perişan etmişti. Evde tam bir matem havası vardı. Herkes ağlıyor, 10 yaşındaki Ruzi ortalıkta dolaşıyor, çok sevdiği ve çok şeyler öğrendiği ağabeyinin acısını annesi, babası ve kız kardeşiyle paylaşıyordu. Son derece sakin yaradılışlı babası o sırada aniden "Hemen buraya gel, çabuk ol" diyerek Ruzi'yi yanına çağırmış, bir arkadaşından istediği bir paket sigarayı alıp oğluna vermişti. Ardından da bir bardağa votka doldurup "Şu sigaradan çıkar bir tane yak; şu votkayı da al sonuna kadar iç!" dedi. Ruzi şaşırdı, duraksadı. Babasının, "Haydi durma, dediğimi yap" sözü üzerine sigarayı güçlükle yaktı ve içmeye başladı. Bir yandan sigarayı içmeye çalışırken bir yandan da öksürüyordu. Ardından da votkayı başına dikti. Camşid Ata, Ruzi'yi bağrına basıp küçük ellerinden tuttu. "Ne ben, ne de rahmetli ağabeyin ağzımıza içki, sigara koymamıştık. Şimdi sana baban olarak vasiyet ediyorum: Sen ikisini de içeceksin. Ağabeyin bunları içseydi belki de bugün hayatta olacaktı" dedi. Onun bu davranışı, gerçekte, hayatta kalan tek oğluna direniş ruhu ve cesaret aşılayan sembolik ama çarpıcı bir dersten başka bir şey değildi.[80] Ruzi Margilan'daki evlerinde o akşam yaşadıklarını ömrü boyunca hiç unutmayacaktı.

Birlikte yedikleri son yemeğin ertesi sabahı, saat 07.30'da Camşid Ata, Hakk'ın rahmetine kavuştu. Ruzi, babasının vasiyetini aynen yerine getirdi. Margilan'daki Kalenderhane Camii'nde kılınan cenaze namazının ardından Kuran okundu ve cenaze İslami usullere göre defnedildi.[81]

İslami usullere göre defin töreninden iki hafta kadar sonra, cenaze evinde bir yemek verilir ve Kuran okunurdu. Vefat eden kişinin yakınları, onu tanıyanlar, sevenler, komşular eve gelir, misafirlere Özbek pilavı ikram edilir ve ölünün ruhuna Fatiha okunurdu. Bu törenden bir gün önce, akşamüzeri hiç beklenmedik bir anda, Margilan'daki bir yüksekokulun müdürü, baba dostu İbrahim Ahunbayev eve geldi. Ahunbayev, şehrin en tanınmış komünistlerinden biriydi. Ahunbayev, kendisine ikram edilen çayı bitirir bitirmez hemen söze girdi. "Ruzi, kız kardeşin Şamsihan'dan öğrendiğime göre yarın evde babanın vefatı dolayısıyla geleneğe uygun, dini bir tören düzenleyecekmişsiniz. Beni dinlersen bu törene sen katılma; töreni kadınlar yönetsin. Ben yarın sabah erkenden gelip seni Fergana vilayet merkezine götüreceğim. Günü orada birlikte geçiririz" dedi.

Ertesi gün törene katılmak için gelen erkekleri Ruzi'nin dayısı karşıladı. Ruzi de Ahunbayev ile birlikte Fergana'ya gitti. Ertesi gün geç vakitte eve geldiğinde kız kardeşinden, Margilan Şehir Komsomol Komitesi Kadınlar Şubesi başkanının, genç bir erkekle birlikte bütün gün evlerinin yakınındaki çayhanede oturduğunu öğrendi. Çayhane, Ruzilerin evlerinin bulunduğu sokakta olduğundan, burada oturarak bütün gün eve girip çıkanları izlemek mümkündü. Onlar törene kimlerin katıldığını tespit etmek için oraya gelmişti. Aradan kısa bir süre geçer geçmez *Margilan Hakikati* adlı gazetede Ruzi hakkında bir makale yayımlandı. Makalede Ruzi'nin, "dindar, eski kafalı" biri olduğu ve "dini geleneklere bağlı gerici annesinin etkisi altında kaldığı" öne sürülüyordu. Ruzi, hakkında yeniden bir soruşturma açılacağını düşünüyordu, fakat düşündüğü gibi olmadı.[82] 20'li yılların ortalarında birçok eski Cedidci, aydın, Komünist Parti'ye girerek orada vatanlarına hizmet etmeye çalışmıştı. Bunların büyük çoğunluğu Kirov'un öldürülmesiyle başlayan tutuklama ve tasfiyelerde hayatını kaybetmişti. Fakat bazıları hâlâ parti üst kademelerinde bulunuyordu. Ahunbayev de bunlardan biriydi ve bu son olayda babasıyla ilgili o dini törene katılmasını önleyerek Ruzi'nin hayatını kurtarmıştı.[83]

Ruzi bir süre önce Taşkent'ten Margilan'a dönmüş ve burada yeni bir iş bulmuştu. Şehirdeki büyük bir nakliyat şirketinin kültür bölümünün müdürü olarak çalışıyor, aynı zamanda orada öğretmenlik de yapıyordu. Babasının ölümü üzerinden üç ay geçmeden de 1939 Ağustosu'nda askerlik hizmetini yapmak üzere askere çağrıldı.[84]

Savaşa doğru

Camşid Ata'nın ölüm acısı henüz tazeliğini koruyordu. Ruzi, annesinin gözbebeği ve evin direğiydi. Anne Tacinisa Hanım ve kız kardeşi Şamsihan, Ruzi'ye nemli gözlerle baktılar. Anne oğlunu kucakladı, yanına oturttu ve "Babanı yeni toprağa verdik. Bu Tanrısız Sovyet devletinin bir hayrını görmedik. Rahmetli koç gibi ağabeyini onlar şehit ettiler. Ne suçu vardı vatanını sevmekten gayrı? Şimdi seni Kızıl Ordu askeri yapacaklar, eline silah verecekler ve belki de kendi halkına ateş etmen için emirler yağdıracaklar. Oğul, haksızlık yapma. Bu toprakların çocuğu olduğunu unutma. Ben senin için her gün, hayatta kalman ve bir gün sağ salim vatanına dönmen için Tanrı'ya yakaracağım. Sen Camşid Bey'in oğlu Ruzi'sin. Git oğlum, doğru bildiğini ve inandığını yap" dedi. Ruzi annesini teselli etti. Üzülmemesini, kendisini merak etmemesini söyledi ve ertesi gün Margilan Kızıl Ordu Komutanlığı'na giderek teslim oldu.[85]

Ruzi önce sıkı bir tıbbi muayeneden geçirildi, askerlik yapmasında bedenen bir sakınca olmadığı tespit edildi. Artık bir Kızıl Ordu askeriydi. 1939 yılının sonuna kadar, beş ay boyunca, Margilan'daki Kızıl Ordu kamplarında zorlu bir askeri eğitim gördü; yürüyüş, beden eğitimi ve bir süre sonra da atış talimleri. Havada savaş kokusu vardı. Eğitim veren subay ve astsubaylar sık sık savaşın yakın olduğundan bahsediyor ve "Her şeyi iyi öğrenin, savaşta en küçük bir hata hayatınıza mal olur. Savaş meydanı, eğitim meydanından çok farklıdır" diyordu.[86]

23 Ağustos 1939 tarihinde Moskova'da, Nazi Almanyası Dışişleri Bakanı Joachim von Ribbentrop ile SSCB Dışişleri Bakanı Vyaçeslav Molotov, Stalin'in de hazır bulunduğu bir törenle "Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı"nı imzaladılar. Saldırmazlık Pak-

tı, Almanların Polonya ve Müttefik Kuvvetler'le bir savaşa girmesi halinde Sovyetler Birliği'nin tarafsızlığını ve Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı'nda kaybettiği toprakların geri alınması halinde Almanya'nın buna karşı çıkmayacağını garanti ediyordu. Almanya ve Rusya arasındaki bu antlaşmaya ek olarak aynı gün gizli bir protokol de imzalandı. Protokol Finlandiya, Estonya, Letonya ve Kuzey Polonya'nın, Sovyetler Birliği'nin nüfuz alanında olduğunu kabul ediyordu. Ayrıca Doğu Avrupa'da Besarabya'nın Rusya'ya ait olduğu da zikrediliyordu.[87] 1 Eylül 1939'da Nazi Almanyası'nın en modern, en öldürücü silahlarla donatılmış orduları, Polonya'ya saldırdı. Böylece İkinci Dünya Savaşı başlamış oldu.

2 Ocak 1940'ta Margilan tren istasyonu tam bir mahşer yerini andırıyordu. Ruzi'nin Margilan askeri kampındaki ilk eğitimi 1 Ocak günü sona ermişti. Margilan, Taşlak, Fergana ve diğer şehirlerden gelen yüzlerce genç asker, bıyıkları yeni terlemiş yüzlerce çocuk, ertesi gün (2 Ocak), istasyonda kendilerini binlerce kilometre uzaklıktaki başka topraklara götürecek vagonları bekliyordu. Askerlerin anneleri, babaları, kardeşleri ve diğer yakınları belki de hayatlarında son defa görecekleri oğullarını, kardeşlerini, yeğenlerini, arkadaşlarını uğurlamak üzere istasyona gelmişti.[88]

Ruzi'nin gözleri annesini, kız kardeşi Şamsihan'ı ve diğer yakınlarını aradı. Onların da gözleriyle kendisini aradığını gördü. Aralarında metreler vardı. Annesine ancak uzaktan el sallayabildi. Onlar da aynı şekilde karşılık verdiler. Akrabalarından güçlü kuvvetli biri, elinde bir bohça olduğu halde kalabalığı yararak ona doğru ilerlemeye çalışıyordu. Sonunda yanına gelmeyi başardı. Elindeki bohçayı uzattı, "Al, annen gönderdi. Yolda yersiniz" dedi. İçinde samsa (kuru bir hamur böreği), kazı (at etinden yapılmış sucuk), ceviz içi, badem, kuru üzüm ve başka yiyecekler vardı. Ruzi annesiyle göz göze geldi. Tacinisa Hanım metin olmaya, oğluna cesaret vermeye, gözyaşlarını ondan gizlemeye çalışıyordu. Ruzi, uzakta da olsa annesinin ağladığını görebiliyordu. Fakat annesi gülümsüyor ve ona el sallıyordu. Ruzi de onlara el salladı. Bu uzaktan vedalaşma, Ruzi'nin annesini son görüşüydü. O günden sonra onu zaman zaman yalnızca rüyalarında görecekti. Aradan 52 yıl geçtikten sonra, 1992 yılında Margilan'a gittiğinde kız kardeşi Şamsihan, annesinin 1968 yılının Eylül ayında hayata gözlerini yumuncaya kadar her gün kendisine dualar ettiğini ve yıllarca hiç haber alamamasına rağmen oğlunun hayatta, mutlu ve başarılı olduğuna inandığını söyleyecekti.[89]

Odessa

Tahta, iğreti ranzalarla donatılmış 30 kadar furgondan* oluşan katar, düdük çalarak ağır ağır istasyona girdi. Askerler 30'ar kişilik gruplar halinde vagonlara yerleştirildi. Böylece 12 gün sürecek uzun bir yolculuk başlıyordu. Çoğunlukla hayvan taşınan bu vagonların dört köşesinde tavana oldukça yakın havalandırma pencereleri vardı. Tren, Orta Asya bozkırlarında ağır ağır ilerliyordu. Kapıları dışarıdan kilitli vagonlar ancak yemek zamanı açılıyor, su ve yiyecek dağıtımından sonra beş-on dakika da dışarıda havalandırma ve tuvalet izni veriliyor, mola bitiminde de askerler yeniden vagonlara kilitleniyordu.[90]

Yolda askerlerden bazıları "Neden bizi kilitliyorlar? Biz esir ya da hayvan mıyız?" diye söyleniyordu. Ruzi'nin bulunduğu grupta, çocuk yaştaki Rus askerlerden biri, "Oğlum, yanımızdakilerin çoğu Özbek ve Müslüman. Onlar esirden de hayvandan da daha tehlikelidir. Bu yüzden bizi kilitliyorlar" diye bağırdı. Başka bir Rus genç ona şiddetle itiraz etti. Yerinden kalktı ve bu sözleri söyleyen gence dönüp "Terbiyesizlik etme, çeneni kapat. Yoksa senin o pis ağzını yırtarım. Hepimiz aynı yolun yolcusuyuz ve aynı kaderi paylaşıyoruz" dedi. Ruzi, Rus gencin sözlerinden etkilendi, yanına gidip ona şefkatle sarıldı. "Üzülme" dedi ve devam etti: "Bizde bir söz vardır: Adam vardır adamların nakışıdır; adam vardır eşek ondan yahşidir." Ruzi'nin sözü ortamı yumuşattı, vagonda kahkahalar yükseldi.[91]

Zor ortamlarda insanlar imkânsız gibi görünen pek çok işin üstesinden gelirler. Hayvan vagonlarında 12 gün süren o yolculuk sırasında da Rus gençlerden biri ne yapıp etti, balalaykaya benzer bir alet, Özbek gençlerden biri de dutara (saz) benzeri bir çal-

* Genelde yolcu katarlarına eklenen, her tarafı kapalı yük vagonu. (yay.n.)

gı yaptı. Özbekçe şarkılar söyleniyor, gençler zaman zaman milli oyunlar oynuyordu. Rus gençler Rusça şarkılar söylüyor, Özbekler de onların şarkılarına eşlik ediyordu.[92]

On ikinci günün sonunda tren Odessa'nın Tovarniy istasyonunda durdu. Askerlerin bir kısmı orada indirildi. Geri kalanlar yine yola koyuldu. Ruzi Odessa'da trenden indirilen askerler arasındaydı. On iki gün boyunca vücutları su ve sabun yüzü görmemişti. Vagonlarda tuvalet yoktu. Çok sıkışan, vagonun bir kenarına bırakıveriyordu. Kendi kokularından bayılacak vaziyettelerdi. Ertesi gün onları hamama götürdüler. Saçları kesildi. Kendilerine iç çamaşırı, elbise ve ayakkabı dağıtıldı. Elbiseler önceden kullanılmış olsa da temiz ve ütülüydü.[93]

Bir yüzbaşı, askerleri teker teker mülakata aldı. Onların eğitim düzeylerini ve yeteneklerini belirlemeye çalışıyordu. Ruzi'nin okul yıllarında matematik, fizik ve kimyaya karşı özel ilgisi vardı. Ferganalı bir Rus genci ve Ruzi'yi "kimyasal silah savunma kursları" için seçtiler. Odessa Topçu Okulu'nun yanındaki bir binada üç hafta boyunca kesintisiz kurs gördüler. Ruzi dersleri ilgiyle izliyordu. Üçüncü haftanın sonunda bir pazar günü, kıdemli bir asker nezaretinde şehre gidebilmeleri için izin çıktı. Bir süre sonra da kendi başlarına şehre gidebiliyorlardı. Artık gerçek askerlik başlamıştı. Ruzi'yi Odessa'da bekleyen maceralar vardı.[94]

Ruzi izne çıktığında, kendisi gibi memleketten Odessa'ya gelmiş Özbek gençlerini arardı. Kısa sürede birçok hemşeri edinmişti. Tanıştıklarının çoğu iki yıldan daha uzun süredir ordudaydı. Bütün Özbekler kahvelerde buluşup sohbet ediyor, vatan hasretlerini gideriyordu. Kızıl Ordu'daki Özbek askerler arasında köylerden, kolhozlardan gelmiş, Rusça bilmeyen talihsiz gençler de vardı ki durumları hiç iyi değildi. Sürekli Rus askerlerin kendilerine eziyet ettiğinden, "Asyalı", "Kara kafa", "Natsmen" (milli azınlık) diyerek hakaret ettiklerinden, memleketten hediye gelen yiyecek paketlerine el koyduklarından yakınıyorlardı.[95]

Ruzi'nin Odessa günleri, kararsız ve geleceğe ilişkin belirsizliğin ağır psikolojik baskısı altında geçiyordu. Odessa, Sovyetler'in sömürgeleştirdiği topraklarda yaşayan ulusların bir mozaiği gibiydi. Bazıları, Hitler'i zalim Stalin rejiminden kurtulmak için bir umut olarak görüyordu. Burada yaşayan halklar arasında, Odessa'ya bir gün gelecek olan galip ordunun subaylarıyla ilişki kurmaya çalışan Kırım Türkleri ve Ukrayna milliyetçileri de vardı. Devrim öncesinin zengin tüccarları ile o sırada dok işçiliği yapan Odessalı Rumlar bile Almanlara sempati besliyordu. Kentin

Yahudileri açısından hayat, Alman işgali sırasında çekilmez hale gelecekti.[96]

Geleceğiyle ilgili derin düşüncelere daldığı günlerin birinde, Odessa Limanı'nda gezinen Ruzi'nin aklına çılgınca bir fikir geldi. "Neden şurada duran Türk gemilerinden birine tayfa olarak yazılıp Türkiye'ye gitmiyorum?" diye düşündü. Adımları onu birkaç gündür limanda yükleme yapan Türk bandıralı bir şilebe götürdü. Karşı yaka, Karadeniz'in güneyi, kardeş Türkiye'ydi. Aklına ilkokul yılları ve "Nogay Öğretmen" geldi. Nogay Öğretmen bazen onları asker gibi yürütür, adımlarına uygun marşlar söyletirdi: "Sol sağ, sol sağ... Lenin denen ölse, Lenin denen ölse, Atatürk bizi kurtarsa." Hüzünle gülümsedi, ağabeyinin kurşuna dizilişini hatırladı.[97]

Ruzi gemiye çıkıp Türk kaptanla tanıştı ve sözü uzatmadan hemen konuya girdi. Türkistanlı olduğunu, Türkiye'ye gitmek istediğini söyledi. Kaptan biraz korkmuş ve tedirgin olmuştu, ama ilgi göstermeden de edemedi. Ona geminin bir ay sonra tekrar İstanbul'dan Odessa'ya geleceğini, gerekli belgeleri sağlarsa o zaman kendisini de alabileceğini söyledi. Ruzi yeniden umutsuzluğa kapıldı. Annesini, kız kardeşini, dostlarını, ilgi duyduğu güzel Özbek kızlarını, vatanını düşündü. Kendisi için artık vatan, Sovyet rejiminin karanlık dünyası demekti. Bir evladı rejim düşmanlığıyla suçlanıp öldürülmüş bir ailenin bireyi olarak Taşkent'te onu herhalde hayırlı bir gelecek beklemiyordu.[98]

Tamara Hanım

Ruzi, çocukluğundan beri dansa ve müziğe tutkundu. Özbekistan'da, özellikle de Taşkent'te, çok sayıda ses sanatçısı, tiyatro ve opera oyuncusu ve milli dansçı arkadaşı vardı. Ruzi onlarla birlikte olmaktan hoşlanır, zaman zaman bazılarıyla küçük gönül ilişkileri yaşardı. Ancak Ruzi, yeni yaşamında bütün bunlardan mahrumdu. Özbekistan'dan bir sanat topluluğunun 1940 Mayısı'nda Odessa'ya geleceğini öğrendi ve o andan itibaren de o günü iple çekmeye başladı: Kimler gelecekti, aralarında tanıdığı sanatçılar var mıydı?[99]

Gerçekten de Mayıs ayı ortalarında, 1956 yılında "SSCB Devlet Sanatçısı" unvanı verilecek olan Tamara Hanım ve beraberindekiler Odessa'ya geldi.

Tamara Hanım, şehrin en büyük kapalı salonunda muhteşem bir konser verdi. Salon tıklım tıklım doluydu. Bu bir musiki ve dans ziyafetiydi. Hele Tamara Hanım'ın kıvrak dansları ve okuduğu Özbek şarkıları izleyenleri mest etmişti. İzleyicilerin birçoğu konseri ayakta izlemek zorunda kaldı.[100] Konser, askerlerin dakikalarca süren tezahüratıyla sona erdi. İzleyicilerin büyük çoğunluğunu Özbekler ve diğer Orta Asya cumhuriyetlerinden gelen gençler oluşturuyordu.

Özbekistan Ermenilerinden olan Tamara Hanım, Ruzi'nin hemşerisi sayılırdı. Fergana Vilayeti'nin bir mahallesinde dünyaya gelmişti. Ruzi'nin doğduğu şehir Margilan ile Tamara Hanım'ın doğduğu yer arasında yaklaşık 50 kilometre mesafe vardı. Tamara Hanım, çok küçük yaşlarda musiki, tiyatro, bale ve milli danslara ilgi duymaya başlamıştı. Çocukluğunda Margilan ve Fergana'da kadınlar arasında dans eder ve Özbek halk türküleri söylerdi. Zamanın klasik Özbek musiki ustalarından bi-

ri olan Üstat Yusufcan Kızık Şekercanov'dan Özbek klasik sanat müziği dersleri almıştı. 1919 yılında Hamza Hâkimzade Sanat Topluluğu'na mensup sanatçıların dikkatini çekmiş ve bu toplulukta dans ve musiki icra etmeye başlamıştı. 1921-1922 yıllarında Taşkent Devlet Tiyatrosu'nda çalışmış, kazandığı tecrübenin ardından 1923-1924 yıllarında Moskova'da, Lunaçarski Devlet Tiyatro Yüksekokulu'nda eğitim görmüştü. Tamara Hanım gerçekten de Özbekistan sanat tarihinin en ilginç simalarından birisiydi. Muhteşem bir balerin, Özbek milli dansları konusunda son derece başarılı bir dansçı, yetenekli bir tiyatro oyuncusu ve Özbek sanat musikisine hâkim bir ses sanatçısıydı.[101]

Ruzi, Tamara Hanım'ı memleketten tanıyordu; babası Camşid Bey'in evinde düzenlenen musiki akşamlarına Tamara Hanım'ın da katıldığı olmuştu. Konserden sonra bir yolunu bulan Ruzi, soluğu kuliste, Tamara Hanım'ın yanında aldı. Tamara Hanım öz kardeşini, öz oğlunu veya yıllarca ayrı kaldığı sevgilisini görmüşçesine, "Ruziciğim nerelerdesin sen?" diye çığlık atarak Ruzi'nin boynuna sarıldı. Ruzi, Tamara Hanım'ın kollarında kendisini vatanında, baba ocağında, annesi Tacinisa Hanım'ın, kız kardeşi Şamsihan'ın kucağında gibi hissetti. Tamara Hanım Ruzi'yi grubundaki sanatçılarla ve bu arada güzel Özbek şarkıcı ve dansçı kızlarla tanıştırdı. Ertesi gün zaten tatildi. Ruzi, yanında kıdemli bir asker olmadan şehre inme hakkına sahipti. Böylece izin gününde tanıştığı genç hanımlarla Odessa'da buluştu; onlara şehri gezdirip kahvelere götürdü ve hep birlikte güzel bir gün geçirdiler.[102]

Tamara Hanım'ın konser verdiği salonda düzeni sağlamak için beş subay görevlendirilmişti. Ruzi o subaylardan birinin Fergana doğumlu Samet adlı bir Tatar olduğunu öğrendi. Ruzi, Yüzbaşı Samet'e kendisinin de Fergana Vilayeti'ne bağlı Margilan şehrinden olduğunu söyledi, tanışıp dost oldular.[103]

Samet'in acıklı bir hayat hikâyesi vardı. Çok küçük yaşta hem annesini hem de babasını kaybetmiş, kimsesiz kalmıştı. Fergana'daki Rus yatılı okulunda eğitim görmüş, oradaki Rus alayına alay maskotu olarak kabul edilmişti. Sevimli, cana yakın bir çocuktu. Alay nereye giderse o da Rus askerleriyle birlikte gidiyordu.

Yaşı biraz ilerledikten sonra Samet'i Rus subay okuluna almışlardı. Okulunu başarıyla bitiren Samet subay olmuştu. Ruzi'yle tanıştığında motorlu bir piyade bölüğünün komutanıydı. Bir Rus hanımla evliydi ama çocukları olmamıştı. Alman-Sovyet savaşı-

nın başladığı ilk günlerde Samet'in bölüğü Besarabya'da Alman birlikleriyle çarpıştı. Cephenin ön safındaki bölük, Alman birliklerinin arkasında kaldı. Bunun farkında olmayan Rus topçusu, Alman birliklerini top ateşine tuttuğunda, Alman birlikleri arasında bulunan Samet ve bölüğünden birçok asker, bu top ateşi altında hayatını kaybedecekti.[104]

Savaş başlıyor

Nazi Almanyası'nın Sovyetler Birliği'nin işgalini amaçlayan "Barbarossa Harekâtı" için Hitler, 1941 yılının başında düğmeye bastı. Alman Yıldırım Orduları, daha önce Yugoslavya ve Yunanistan'ı işgal etmişti. Tarafsızlaştırılan Romanya ve Bulgaristan, Nazi Almanyası'nın kontrolüne girmişti. Böylece Alman orduları, 2.000 kilometre uzunluğundaki Sovyetler Birliği sınırlarına dayanmıştı.

Dünyanın o güne kadar gördüğü en donanımlı ordu olan Alman Silahlı Kuvvetleri, 22 Haziran 1941 tarihinde 3.000 tank, 1.500 uçak ve bir milyon askerle Sovyetler Birliği'ne saldırdı. Hitler, üç ila altı ay sürecek bir savaşla Rusları yeneceğini söylüyordu.[105] Böylece 1944 yılı sonuna kadar süren ve on milyonlarca insanın hayatına mal olan, insanlık tarihinin en kanlı savaşlarından biri başlamış oldu. Savaşın ilk günlerinde fatura Sovyetler Birliği için tam bir yıkımdı. Stalin'in Kızıl Ordusu daha savaşa girmeden binlerce tank, top ve uçak kaybetmiş, Sovyetler Birliği beş milyondan fazla ölü, yaralı ve esir vermişti.[106] Bütün dünya Hitler'in öngörüsünün doğru çıkacağını bekliyordu.

Sovyetler Birliği'nde 30'lu yılların sonunda tutuklanan ve cezaevlerinin, toplama kamplarının zor şartlarında öldürülecekleri günü bekleyen binlerce Kızıl Ordu subayı serbest bırakılarak, orduda yeniden görevlendirildi. Churchill'in Büyük Britanya İmparatorluğu, savaşta Sovyetler'in yanında yer aldı. Bir yanda Nazi Almanyası, Faşist İtalya ve İmparatorluk Japonyası'ndan oluşan Mihver Devletleri, diğer yanda sosyalist Rusya ve demokratik ülkeler ittifakı; Sovyet edebiyatında "Antifaşist Büyük Vatan Savaşı"* olarak

* Sovyetler Birliği'nde (bugün Bağımsız Devletler Topluluğu), İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Sovyetler Birliği'ni işgal etmek üzere başlattığı Barbarossa Harekâtı (1941) ile kesin yenilgiye uğratılmasına kadarki sürede (9 Mayıs 1945) yaşanan savunma ve karşı saldırı dönemi, "Büyük Vatan Savaşı" olarak adlandırılır ve 9 Mayıs, bayram olarak kutlanır. (yay.n.)

adlandırılan emperyalistler arası dünyayı paylaşma savaşı... Nazi Almanyası ile Sovyetler Birliği arasında Ribbentrop ve Molotov tarafından Moskova'da 23 Ağustos 1939'da imzalanan Saldırmazlık Paktı'nın üzerinden 22 ay geçmişti. Stalin bu süreyi çok iyi değerlendirdi. Fabrikalar Ural Dağları'nın doğusuna taşınmıştı bile.

Nazi saldırısı başlayınca Kızıl Ordu, bir zamanlar çarlık ordularının Napolyon orduları önünde yaptığına benzer bir şekilde, ardında ateşe verilmiş topraklar bırakarak Moskova'ya kadar çekildi. Japonların Almanlar safında savaşa gireceğini öğrenen Stalin, Sovyetler Birliği'nin en doğusundaki topraklarda üslenmiş, yıpranmamış, taze Kızıl Ordu birliklerini Batı'ya sevk etti ve Ruslar, 1941 sonunda Alman tanklarını Moskova yakınlarında durdurdu.[107]

Savaşın başladığı günü izleyen seher vakti Ruzi ve arkadaşları borazan sesleriyle uyandılar. Uzakta patlayan topların sesi onların bulunduğu yerden bile duyuluyordu. Askerler, bindirildikleri silah ve mühimmat dolu yük arabalarıyla Besarabya taraflarına doğru hareket etti. Güzergâh boyunca ilerlerken, iki askeri havaalanının yakınından geçtiler. Alman uçakları tarafından ağır bir şekilde bombalanmış havaalanlarında uçaklar tamamen imha edilmişti. Her taraf alevler içindeydi.[108]

Ruzi'nin birliğinin yerleştirildiği kışlanın yanından demiryolu geçiyordu. Savaş başlamadan önce her gün askeri malzemelerle dolu sayısız tren, batı yönünde yol alır, geriye de boş vagonlar dönerdi. O günlerde hem yük taşıyan trenlerin sayısı arttı, hem de savaş hazırlıkları çok daha yoğun bir hale geldi.[109]

1941 yılının Nisan ayında büyük bir tatbikat yapıldı. Tatbikata Odessa, Kiev ve diğer vilayetlerden katılan Kızıl Ordu birliklerine, 1917 Ekim Devrimi'nden sonra başlayan ve "Vatandaşlar Savaşı" adı verilen iç savaş sırasında Kızıl Ordu süvari birliklerine komuta eden Sovyet Mareşali Budenyi ile Ukrayna Komünist Partisi Birinci Sekreteri Nikita Kruşçev komuta ediyordu. Tatbikata katılan birlikler, taarruz ve savunma birlikleri olarak ikiye ayrılmıştı.

Ruzi savunma birlikleri içindeydi. O sırada taarruz birliklerine komuta eden Kızıl Ordu subaylarının, karşı cephedeki Alman tümen ve alaylarının numara ve hatta isimlerini dahi bilmesi, Ruzi'nin dikkatini çekti. Genç Ruzi, "Demek ki Sovyet casusluk örgütü boş oturmamış ve savaş için gerçekten ciddi hazırlık yapmış" diye düşündü.

Ruzi ve asker arkadaşları savaşın iyice yaklaştığını hissediyorlardı, ama aralarında bu konuyu hiç konuşmuyorlardı.[110]

Asteğmen Ruzi

Katıldığı kursu başarıyla bitiren Ruzi, yeni bir sınava tabi tutulmuş ve sınavı geçmişti. Yüksekokul mezunu olması da göz önüne alınarak ona asteğmen rütbesi verildi. O artık sıradan bir asker değil, Kızıl Ordu'nun motorlu piyade tümeninde görevli bir subaydı. Savaştan hemen önce Ruzi, motorlu piyade tümeninin istihbarat alayında görevlendirildi. Alayda biri tank, diğeri zırhlı araç ve öteki de motosiklet taburu olmak üzere üç tabur vardı ve Ruzi, aynı zamanda zırhlı araç taburunda takım komutanıydı. Komutası altında üç zırhlı otomobil vardı. Her otomobilde bir şoför, bir silahçı, üst tarafta da komutan ve onun yardımcısı bulunuyordu.

Ruzi'nin komuta ettiği bölük, istihbarat toplama çalışmalarına başladı. İstihbarat çalışmalarını güneş battıktan sonra gece karanlığında ve güneş doğmadan da seher vaktinde yapıyorlardı. Çünkü gündüz, yollar geri çekilen Kızıl Ordu askerleriyle doluydu. Ruzi bir gün istihbarat toplamak için, alışılmışın dışında, gündüz vakti kışla dışına çıktı. Geri çekilen 15-20 kadar askere rastladı; vaziyetleri perişandı. Aralarında yaralı askerler de vardı. Bunların arasında Margilan'dan arkadaşı Taşpolat'ı fark etti. "Taşpolat!" diye bağırdı uzaktan. Taşpolat sesin geldiği tarafa doğru döndü ve uzaktan Ruzi'yi gördüyse de bu üniformalı Kızıl Ordu subayını tanıyamadı. Ruzi ona doğru koştu. Taşpolat, sağ elindeki silahı sol eline aldı; boşta kalan eliyle asker selamı vererek "Emret komutanım" dedi. Ruzi bastı kahkahayı "Ulan eşek Taşpolat, tanıyamadın mı beni? Ne bu halin?" dedi. Taşpolat, sonunda Ruzi'yi tanımıştı. Kucaklaştılar, koklaştılar, hasret giderdiler. Ruzi, Taşpolat'ın grubunun başındaki astsubaydan birkaç saat soluklanmalarını rica etti; astsubay kabul edince Ruzi ile Taşpolat, uzun bir sohbete koyuldular.

Taşpolat'ın görevli olduğu piyade tümeni sınırdaymış. Almanlar saldırdığında çok kanlı çatışmalar olmuş. Tümenin hemen hemen tamamına yakını Almanlar tarafından yok edilmiş. Bir kısmı Almanlara esir düşmüş. Çok az bir kısmı da hayatta kalabilmiş. "Tanrı'ya şükür ki sen hayattasın" dedi Ruzi arkadaşına. Daha çocuk yaşında neler görmüştü Taşpolat. Sovyet rejimi 20'li yıllarda, henüz işin başındayken halka biraz serbestlik tanıyınca, babası para kazanmış, zengin olmuştu. Evde her gün Özbek pilavı pişirilmeye başlanmıştı. 30'lu yıllardaysa babasının servetine el konulduğundan tekrar sıkıntılar başlamıştı. Bir zamanların zengin çocuğu Taşpolat, bu defa da yoksul bir *kulak*[111] çocuğu olarak askere alınmış, doğru dürüst bir eğitim bile görmeden hemen cepheye, savaşa gönderilmişti. Zavallı Taşpolat, yanı başındaki arkadaşlarının top ve tank ateşiyle paramparça olduklarını görmüştü. Şimdi de ne olduğunu bilmediği bir geleceğe doğru yürüyordu.[112]

Ayrılık vakti geldiğinde Ruzi ona "Hayatta kalmaya bak Taşpolat" dedi. Taşpolat da ona sağlık ve uzun ömür diledi. "Margilan'da görüşürüz" diyerek birbirlerinden ayrıldılar. Evet, Margilan'da görüşeceklerdi. Bunun için her ikisinin de olaylarla, kan, gözyaşı, üzüntü, sevinç, talih ve talihsizlikle dolu yıllar geçirmesi, savaşların bitmesi, Sovyet İmparatorluğu'nun dağılması ve aradan upuzun bir zamanın geçmesi gerekecekti. İki arkadaşın yeniden karşılaşabilmesi, Ruzi'nin Margilan'dan ayrılışından tam 52 yıl sonra, vatanına ilk defa dönüşünde, kendisi ve Taşpolat 75 yaşına girdiğinde mümkün olabilecekti.[113]

Sovyet hükümeti 500 bine yakın Sovyet vatandaşını Besarabya'dan Sovyetler Birliği'nin içlerine tahliye etmeye karar vermişti. Yollar yaşlı kadın, erkek, çocuk, bebek ve yaralı insanlarla doluydu. Kaçanların büyük çoğunluğu Yahudi'ydi. Ruzi önceleri Yahudilerin kaçmasına bir anlam verememişti. Fakat savaşın sonraki yıllarında bunun ne demek olduğunu gayet iyi anlayacaktı. Nazi tanklarının önünden kaçan kalabalıklar zaman zaman Alman uçakları tarafından bombalanıyor ve kaos daha da büyüyordu.[114]

Besarabya sınırında kaldıkları 10. günün sonunda cepheye sevk edildiler. Ateş altında 10 gün beklemişlerdi. Karadan Alman topçusunun yoğun ateşi ve tankların salvoları, havadan uçakların yağdırdığı bombalar... En büyük zararı Alman havan topları veriyordu. Her taraf geri çekilen Sovyet askerleriyle doluydu. Emirsiz geri çekilme firar sayılıyordu ve cezası, hemen oracıkta kurşuna dizilmekti. Ruzi, Odessa'ya doğru çekileceklerini sanıyordu. Fakat öyle olmadı. Besarabya'dan Ukrayna'ya doğru çekilmeye

başladılar. Bir yandan Alman ateşine karşılık veriyorlar, bir yandan da geri çekilmeye çabalıyorlardı. Kayıpları giderek artıyordu. Zaten savaşın ilk günlerinde Kızıl Ordu'nun zayiatı milyonlara ulaşmıştı. İnsanın, askerin, hele Ruzi gibi bir sömürgeden gelmiş askerlerin hiç mi hiç değeri yoktu bu savaşta. Stalin, ne pahasına olursa olsun savaşı kazanmak istiyordu. Sovyet ordusu Alman birlikleri önünde geri çekilirken, ardında hiçbir şeyi sağ ve sağlam bırakmama emri almıştı.[115] Ukrayna'ya doğru, savaşarak, yakarak ve yıkarak çekilmişlerdi.

Ruzi Ukrayna'da, bir Alman havan mermisinin şarapneliyle karnından ve damağından yaralandı. İki sıhhiye eri Ruzi'nin yaralarını pansuman edip sardı; beklemesi gerekiyordu. Söylediklerine göre, kısa bir süre sonra sıhhiye arabası gelecek ve yaralıları hastaneye götürecekti. Ancak aradan saatler geçmesine rağmen ne gelen vardı ne giden. Ruzi sürekli kan kaybediyordu. Artık akşam karanlığı çökmek üzereydi. Geri çekilen bir Sovyet birliğinden iki Özbek asker, yanından geçerlerken onu fark edip acıdı. 22-23 yaşlarında iyi niyetli, temiz kalpli çiftçi çocuğuydu Özbek askerler, ikisi de askere alınıncaya kadar bir kolhozda çalışmıştı. Ruzi'nin kollarına girip birlikte yürümeye başladılar. Ruzi onlar için endişeleniyordu. Çünkü bir yaralıyı taşımak için bile olsa, birliğinden izinsiz ayrılmak firar sayılıyordu. Bu da iki askerin yaptıkları iş için kurşuna dizilmesi anlamına geliyordu. Birkaç saat yürüdükten sonra Ruzi askerlere kendisini orada bırakıp birliklerine geri dönmelerini söyledi. Gençler bu teklifi kabul etmedi. Ufukta bir ev görünmüştü. Kendisini o eve kadar götüreceklerini söylediler. Ruzi'ye çok uzun gelen iki saatlik çileli bir yolculuktan sonra oraya ulaştılar.[116]

Evin kapısını 50-55 yaşlarında temiz giyimli bir Ukraynalı açtı. Ruzi yarı baygın vaziyetteydi. Son bir çabayla genç askerlere teşekkür edip tekrar birliklerine yetişmelerini öğütledi. Gençlerin adreslerini bile alamayacak kadar güçsüz ve yorgundu. Onlar da arkalarına bakmadan, koşar adım oradan uzaklaştı. Ruzi, kendisini o eve kadar getiren askerlerin gidişini izlerken derin bir düşünceye daldı: Hayatının henüz baharındaki bu iki genç adam, acaba vatanlarına dönüp ailelerine, sevdiklerine kavuşabilecek miydi? Yoksa uçsuz bucaksız Rusya, Ukrayna topraklarında hayata veda mı edeceklerdi? Arkalarından son kez baktı ve "Tanrım lütfen sen onları koru, sevdiklerine kavuştur" diyerek yakardı.[117]

Ve rüyalar...

Dağın başındaki bu köy evinde askerlere kapıyı açan Ukraynalı, orada eşiyle birlikte yaşıyordu. Kendi insaflarına terk edilen bu yaralı genç adamı şefkatle kucakladılar. Ruzi'nin yaralarını bol "samagon"la* yıkayıp kaynatılmış temiz bezlerle sardılar. Temiz çamaşırlar giydirip evin bodrumunda hazırladıkları rahat bir yatağa onu yatırdılar. Çeşitli otlardan kendisi için hazırlanmış çayı da içen Ruzi'nin yaralı ve yorgun bedeni, uykusuzluğa daha fazla dayanamadı. Çayı bitirir bitirmez derin bir uykuya daldı.[118]

Uykusunun bir yerinde Ruzi, kendisini çok etkileyecek bir rüyanın içinde açtı gözlerini. Annesi Margilan'dan kalkmış, oğlunu görmek için Ukrayna'ya gelmişti. Askeri birlikleri, kışlaları dolaşan Tacinisa Hanım, oğlunun nerede olduğunu öğrenmeye çalışıyordu. Askerler ona, Ruzi'nin Ukrayna'nın bir köyünde olduğunu söylemiş, o da oğlunun bulunduğu bu eve gelmişti. Ancak aralarında camdan bir duvar vardı. Her ikisi de camın birer tarafında birbirlerini görüp yüksek sesle bir şeyler söylüyor, ama ses geçirmeyen o kalın cam yüzünden birbirlerine seslerini duyuramıyordu. Annesinin başında ipek bir yaşmak vardı. Yüzü nur gibi parlıyor ve Ruzi'ye gülümsüyordu. Birbirlerine işaretlerle bir şeyler söylemek istediler. Evet, konuşamasalar da işaretle anlaşıyorlardı. Annesi camın öbür tarafından "Oğlum, tut ellerimi" dercesine ellerini ona doğru uzattı. Ruzi de annesinin ellerini kavramak istercesine ona doğru uzandı. Bütün çabalarına rağmen birbirlerine dokunamadılar, çünkü aradaki cam duvar buna da engel oluyordu. Oğluna dokunamayan annenin gözünden yaşlar akıyordu. Sonunda yine işaretle oğluna veda edip oradan ayrıldı.[119]

* Ukraynalıların evlerinde geleneksel usullerle ürettiği alkol oranı çok yüksek bir tür votka. (yay.n.)

Ruzi kan ter içinde açtı gözlerini. Uyku sersemliği ve yaralarının etkisiyle ancak bir süre sonra bulunduğu yerin neresi olduğunu algılayabildi. Az önce yaşadıklarının bir rüyadan ibaret olduğunu hatırladı. Oysa çok ender rüya görürdü.[120] Hüzünlendi Ruzi, yüreği dağlanmış gibi oldu. Annesini görmüş, fakat onunla ne konuşabilmiş ne de ellerini tutabilmişti.

Savaştan önce, babasının Margilan'da hasta olduğu bir gün, o ender rüyalardan birini görmüştü. Özbekistan panayırları ilginç olurdu. Palyaçolar şakalar yapar, ip cambazları tehlikeli gösteriler sunardı. Mis gibi kokan samsalar, mantılar satılır, en usta Özbek pilavı aşçıları misafirlerine lezzetli pilavlarını ikram ederdi. Askiye ustaları yüksek sesle birbirlerine söz yetiştirir, izleyicileri kahkahalara boğardı.

Ruzi rüyasında böyle bir Orta Asya panayırındaydı. Yaklaşık 25 metre yüksekteki bir direğin tepesine bağlı olan ip, direkten 50 metre kadar uzakta bir yerde toprağa sıkıca raptedilmişti. Bu, yer ile ağacın tepesi arasına gerilmiş, ipten bir yokuştu. Babası Camşid Ata, elindeki denge sopasıyla ip üzerinde yavaş yavaş tepeye doğru yürüyordu. Camşid Ata, bir yere kadar gelip orada biraz dinlendikten sonra, direğin tepesine doğru yeniden yürümeye başladı. İkinci mola yerine geldiğindeyse birden dengesini kaybedip aşağı düştü. Ruzi babasını aramak için kalabalığa daldı ama bulamadı. "Baba" diyerek ağlamaya başladı ve ağlayarak rüyasından uyandı. Bu rüyanın üzerinden iki gün geçtikten sonra da Camşid Ata Hakk'ın rahmetine kavuşmuştu.[121]

Annesiyle ilgili rüya, Ruzi'ye babasıyla ilgili rüyasını hatırlatmıştı. O rüyanın bir şekilde, hem de iki gün sonra gerçekleştiğini düşündü. Kendi rüyasını yine kendisi yorumladı. "Bundan sonra hayatta olduğum sürece herhalde annemi göremeyeceğim" dedi. Nitekim öyle de olacaktı. Ruzi annesini, aradan 52 yıl geçtikten sonra, 1992 yılında memleketine ilk kez ayak bastığında, ancak 24 yıl önce defnedildiği kabrinde ziyaret edebilecekti.[122]

Ukraynalı ev sahiplerinin içirdiği bitki çayının da etkisiyle Ruzi, 15-16 saatlik bir uykudan sonra uyandı. Kalktığında elbise ve çamaşırları yıkanmış, kurutulmuş ve ütülenmişti. Ev sahibi, Ruzi'ye üniformalarını artık giyinmemesini, Kızıl Ordu birliklerinin bulundukları yeri tamamen terk ettiklerini, bölgenin Alman askerlerinin kontrolünde olduğunu söyleyip "Böylesi daha güvenli" diyerek kendisi için hazırladıkları köylü kıyafetlerini verdi. Ruzi temizlenip tıraş oldu. Ev sahipleri, Ruzi'nin yaralarını tekrar samagonla yıkayıp sardı.[123]

Pansumanın ardından güzel bir kahvaltı sofrası kendisini bekliyordu. Yemek sırasında Ruzi onlara 25 yıllık hayatını özetledi. Ev sahipleri anlatılanları ilgiyle dinliyordu. Zaman zaman sordukları sorularla konuşmalarından, Ruzi ev sahibinin okumuş, kültürlü ve medeni biri olduğu sonucunu çıkardı.

Yaraları süratle iyileşmeye yüz tutan Ruzi, eski gücünü ve sağlığını kazanmaya başlamıştı. Kendini iyi hissettiğinden, hiçbir şey sorup söylemeden ev işlerinin bir ucundan tutmaya koyuldu. Onun bu katılımcı tutumu, çocukları olmayan ev sahiplerini memnun etti. Ruzi'yi bir evlat gibi bağırlarına bastılar.[124]

Aradan dört gün geçmişti ki bir akşam ev sahibi büyük bir sevinç ve mutlulukla eve geldi. Ruzi'ye, Ukrayna Milli Hükümeti'nin kurulduğunu ve bugünün kendisi için bir bayram günü olduğunu söyledi. Bu sözler onun bir Ukrayna vatanseveri olduğunu ele veriyordu. Ruzi onu tebrik ettikten sonra, "Keşke biz de Orta Asya'da kendi bağımsız, milli hükümetimizi kurabilsek" dedi. Bu söz, ev sahibi ile Ruzi arasında sansürsüz, korkusuz ve son derece samimi bir sohbetin ilk cümlesiydi. Ev sahibi, Ruzi'ye çevre hakkında bilgi vermeye başladı. Dışarı çıkmasının hangi koşullarda ve ne zaman tehlikeli olabileceği, nerelere gidebileceği ve nerelerden uzak durması gerektiği gibi konuları tek tek anlattı. Aradan bir hafta geçtikten sonra, ev sahipleriyle çok iyi anlaşmış ve dost olmuşlardı.[125]

20'li yılların sonuna doğru Özbekistan'da topraklarına el konulup *kulak* ilan edilen, pamuk tarımından anlayan birkaç yüz Özbek aile, Fergana Vadisi'nden Ukrayna'ya getirilmiş ve burada iskân edilmişti. Sovyet hükümeti onların Ukrayna'da pamuk yetiştirmesini istiyordu. İklim, pamuk tarımına uygun olmadığından, iskân edilen Özbekler pamuk yetiştirmekte başarısız olsalar da Ukrayna'da yaşamaya devam etmişlerdi.[126]

Ev sahibi bir gün Ruzi'ye yakınlarındaki bir Özbek köyü olduğunu söyledi. Onların iyi insanlar olduklarından, Ukraynalılar ile Özbekler arasında hiçbir meselenin bulunmadığından ve burada dostça yaşadıklarından söz etti. Konuşmaları sırasında da Ruzi'nin nerede ve ne zaman doğduğunu sorup cevaplarını not etti. Aradan iki hafta geçtikten sonra bir gün eve gelen ev sahibi eşine, Ruzi'yle baş başa konuşmak istediğini ve kendilerini yalnız bırakmasını söyledi. Eşi odadan çıkınca ev sahibi, Özbek köyüne gittiğini, orada köyün yaşlılarından bazılarıyla görüştüğünü anlattı. Ev sahibi köylülere, bir belgeye ihtiyacı olduğunu belirtince yaşlılar nasıl bir belge istediğini sormuşlar. O da evinde

kendisine yardım eden Özbek gencinin, burada yaşayan bir Özbek ailenin çocuğu olduğunu gösteren bir belge gerektiğini söylemiş. Belge hazırlanmış. Köy ihtiyar heyetine mensup olanlar imzalamış ve resmi belge tamamlanmış.[127]

Ev sahibinin o gün yanında getirdiği belgeye göre, Ruzi artık Ukraynalı bir Özbek köylü çocuğuydu ve hiç endişe etmeden dışarı çıkıp çevrede dolaşabilir, hatta köy pazarına bile gidebilirdi. Ruzi ev sahibine yürekten teşekkür etti. O sayede artık rahatlıkla dışarı çıkıp etrafta dolaşabiliyor, Ukraynalı kızlarla sohbet edip arkadaşlık kuruyor, zaman zaman köy pazarına giderek orada köylülerle şakalaşıyordu. Böylece Ruzi, kendisini hür bir insan olarak hissetmeye bile başlamıştı.

Ruzi'nin Ukraynalı ev sahibi yine bir gün evine neşesiz, üzgün, sinirli ve morali son derece bozuk bir vaziyette geldi. Ruzi üzüntüsünün sebebini öğrenmekte gecikmedi. Alman Nazi hükümeti, Ukrayna Milli Hükümeti'ni dağıtmış ve hükümet üyelerini tutuklatmıştı.[128]

Zor karar

Milliyetler meselesi, tıpkı çarlık döneminde olduğu gibi Sovyetler Birliği döneminde de devletin en önemli meselelerinden biriydi. Lenin çok sayıda makalesinde bu konuyu ele almıştı. Stalin de konuyla yakından ilgiliydi. 1917 Ekim Devrimi'nden önce Lenin ve arkadaşları "Rus Çarlığı'nın dünyanın en büyük halklar hapishanesi" olduğunu söylüyor ve Rus olmayan halklara bağımsızlık vaat ediyordu.[129]

Sovyetler Birliği sınırları içinde yaşayan söz konusu halklar, devrimden sonra aldatıldıklarını anlamış ve İkinci Dünya Savaşı'yla birlikte büyük umutlara kapılmıştı. Nazilerin Sovyetler Birliği'ni çökerterek, Rus olmayan milletlerin bağımsız milli devletlerini kurmalarına izin vereceklerini, hatta bu konuda kendilerine yardımcı olacaklarını umuyorlardı. Savaşın başında Almanlar Doğu Avrupa topraklarını işgal edip Moskova yakınlarına kadar geldiklerinde bunun böyle olmayacağı anlaşılmıştı.[130]

Ukrayna'yı işgal eden Alman ordusu, Ukraynalı gençlerden oluşan "yardımcı birlikler" kurmuştu.[131] Yardımcı birliklerde görev yapan gençler resmi üniforma giymez, mağlup edilen Kızıl Ordu birliklerinden ele geçirilen silahları taşırdı. Onların asıl görevleri, bulundukları bölgede bir nevi polis ve jandarma görevi üstlenmek, demiryollarını, istasyonları, yiyecek ve giyecek depolarını korumak, yerleşim yerlerinde nizam, intizam ve huzuru sağlamaktı.

Ev sahibi, Ruzi'ye bu yardımcı birliklere katılmasının güvenliği için daha doğru olacağını söyledi. Gerçekten de köy ihtiyar heyetinin verdiği belge, Ruzi'nin çok işine yarıyordu. O da tavsiyeye uyup bu belgeyle yardımcı birliklere katılmak için başvurdu. Başvurusu hemen kabul edildi ve Ruzi bu birliklerin birinde göreve başladı.[132]

Aradan dört ay geçmişti. 1941 yılı Ekim ayının sonlarına doğruydu. Ukrayna'nın dondurucu soğukları başlamıştı. Ruzi'nin bağlı olduğu yardımcı birlikte görevli başçavuş, Ruzi'yi karargâhtaki ofisine çağırdı. Başçavuş Baumann Avusturyalı bir Alman'dı. Avusturya'nın Wolfgangsee, Attersee gibi küçük göllerle süslü Linz şehri yakınlarındaki göller bölgesindendi. Baumann, 55-60 yaşlarında, ağırbaşlı, ciddi bir adamdı; Birinci Dünya Savaşı sırasında Ruslara esir düşmüş, yıllarca esaret altında kalmıştı. Bu sırada da Rusçayı mükemmel bir şekilde öğrenmişti.[133]

Baumann'ın ofisine giden Ruzi, "Beni emretmişsiniz, geldim" dedi. Baumann Ruzi'ye "Hoş geldin" dedikten sonra, halini hatırını sorup oturmasını istedi. Sohbet sırasında da ona, Alman Başkomutanlığı'nın Ukrayna'da Türkistan, Tatar-Başkırt ve Azerbaycan Müslüman Türklerinden oluşan lejyonlar, yani askeri birlikler kurmaya başladığını bildirdi. Bu lejyonlara, Almanlara esir düşen veya kendi arzularıyla Alman tarafına geçen eski Müslüman Kızıl Ordu askerlerinin kabul edildiklerini anlattı. Başçavuş bir ara, bunların gönüllülerden seçildiğini, lejyonlardaki er ve subayların, Alman er ve subaylarıyla aynı hukuki statüde, aynı haklara sahip olduklarını ve birliklerde adı geçen Türk halklarına mensup subayların da bulunduğunu belirtti. Ancak subay sayısı çok azdı. Akıllı ve kültürlü bir Özbek olduğu için, Ruzi'nin Türkistan lejyonlarına katılmasını dilediklerini bildirdikten sonra "Seni ancak hür iradenle istemen halinde oraya gönderebiliriz. Yok, buralarda yardımcı birliklerde kalmayı tercih edersen, karar senin" dedi. Sohbeti şu sözlerle noktaladı: "Düşün taşın, hemen bir karar vermek zorunda değilsin. Birkaç gün düşün taşın ve bana kararını bildir."[134]

Teklif, Ruzi'nin kafasını karıştırmıştı. Günler ve geceler boyunca, sabahlara kadar uyumadan bunu düşündü. Ne yapmalı ve nasıl bir karar vermeliydi? Türkistan lejyonlarına katılır ve savaş Almanların zaferiyle sonuçlanmazsa, bir daha vatanına dönmesi ve sevgili annesi Tacinisa Hanım'ı, kız kardeşi Şamsihan'ı, yakınlarını, sevdiklerini görmesi mümkün olmazdı. Lejyona katılmaması ve savaşı Almanların kaybetmesi halindeyse bir gün gelecek, Rus makamlarının eline düşecek ve firari olduğu gerekçesiyle kurşuna dizilecekti. Her iki yol da riskli ve tehlikeliydi. İkinci alternatifin sonucu belli ve korkunçtu. Ancak başka seçeneği de yoktu. Ruzi, günlerce düşündükten sonra Türkistan lejyonlarına katılmaya karar verdi. Kararını Başçavuş Baumann'a bildirdi.[135]

Almanya yılları, Nazi Almanyası ve savaş sonrası beş yıl: 1941-1951

Savaş ve esirler

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre önce, 22 Haziran 1941'de Sovyetler Birliği'nde yüz binlerce Türkistanlı genç askere alınmıştı. Askerler ciddi bir eğitim görmeden cepheye sürüldü. Bu konuda Mustafa Çokay, Almanya'dan Paris'teki eşine yazdığı bir mektupta şunları yazıyordu:

> Türkistanlı harp esirleri, savaşın başlamasından pek az önce Kızıl Ordu saflarına alınmışlardır. İçlerinde, bu tarihten ancak birkaç hafta önce celp edilenler bulunduğu gibi azami iki yıl önce orduya alınanlar da vardır... Bunların yüzde 90'ı silah kullanmasını bilmeyenlerdir. Türkistanlı kızıl askerlerin büyük bir kısmı hizmetlerini seyislik, aşçılık gibi geri hizmetlerde geçirmişlerdir. İçlerinden birçokları, "Bir buçuk senelik zaman içinde bir defa olsun eline silah almamış olan bizler nasıl asker sayılabiliriz?" demektedirler.[136]

Bir grup savaş esiri Türkistanlı, başlarından geçeni şöyle anlatıyordu: "Pedagoji Enstitüsü öğrencisi olarak bir sınıfta 15 arkadaştık. 26 Haziran günü (savaşın başlamasından dört gün sonra) müdürümüz sınıfa girdi ve bizlere sıraya girip askeri idarenin emrini beklememizi söyledi. Bir saat sonra bizleri alarak doğruca istasyona götürdüler ve vagonlara doldurarak talim görmek üzere meçhul bir istikamete doğru yola çıkardılar. Nereye götürülmekte olduğumuzu bilmiyorduk. Samara şehrinde bizlere palto ve silah verdiler. Harkov'a vardığımızda silahları geri aldılar... Birkaç gün sonra bizi tekrar trenlere bindirerek ormanlık bir bölgeye götürdüler. Burada bizlere üç gün askeri talim verdiler ve dördüncü gün komutanımızın kaçtığını ve Alman kuvvetleri tarafından kuşatıldığımızı öğrendik. Burada yolda katılanlarla birlikte birkaç

yüz Türkistanlı toplandık ve birlikte Almanlara teslim olmaya karar verdik."[137]

Hitler'in, Nazi "üstün ırk" ideolojisi, Türkistanlıların durumunu daha da kötüleştiriyordu. Irk sıralamasında Türkistanlılar Slavlardan da aşağı sayılıyorlardı. Nazi ideolojisi nedeniyle Türkistanlılara yönelik tutum toplu bir imha hareketine dönüşmüştü.[138] Savaş esirlerinin durumu içler acısıydı. Esir kamplarını dolaşan Mustafa Çokay, eşi Mariya Hanım'a bir mektubunda şunları yazıyordu:

> Daha fazla dayanamayacağım. Dün 35 kişiyi kurşuna dizilmekten kurtardım. Onları bir çukura yerleştirmişlerdi. Şimdi Ekim ayıdır. Onlar yazlık giyimleriyle yarı çıplak halde; çıplak elleriyle kendilerini yağıştan ve soğuktan koruyacak barınak kazmaya çalışıyorlar. Onlara köpeklere atar gibi ekmek atıyorlar. Bu adamlar [Nazileri kastediyor] hayvandan daha kötü... Manen ne kadar yorulduğumu tahmin edersin... Tahammül edemiyorum... Ben ölmek istiyorum.[139]

Almanlara esir düşen Kırım Tatarı Cengiz Dağcı,* hatıratında şunları yazıyordu:

> 9 Ağustos 1941 öğle saatlerinde esir alındım... Kasım ayının ilk haftasında binlerce esir Kirovgrad'da Uman kampına sürüldü. Sayımız ne kadardı, bilmiyorum. Ama binlerceydik... Aç ve çoğumuz yarı çıplak... Sağımız ve solumuzda silahlı Alman askerleri... Kar ve karla karışık yağmur içinde... On binin ancak üç bini ulaşabildik Uman esir kampına... Takatten kesilip kitlenin gerisinde kalanlar arkadan sıkılan kurşunlarla öldürüldü; cesetleri yolun yer yer topuğu, yer yer dizi aşan çamurların içinde kaldı.[140] Kampta ölenlerin sayıları günden güne artıyor. Geceleyin yanımda yatan esir canlı mı, cansız mı bilmiyorum. Her sabah yeni cesetler katılıyor ayakyolu ötesindeki ceset duvarına.[141]

On binlerce Türkistanlı esir, Alman esir kamplarında kötü şartlar nedeniyle hayatlarını kaybetmişti.[142]

Nazi Almanyası'nın Sovyetler Birliği'ni işgal planı olan Barbarossa Harekâtı 22 Haziran 1941'de başlamıştı. Plana göre Feldmareşal Ritter von Leeb komutasındaki Kuzey Orduları, kuzeydeki Kızıl Ordu birliklerini imha edecek ve Leningrad'ı alacaktı. General Kesselring'in hava gücü ve General Guderian'ın zırhlı birlikleri tarafından desteklenen Merkez Orduları'na Feldmare-

* Bkz. Kitabın sonunda yer alan sözlük. (yay.n.)

şal Von Bock komuta ediyordu. Bunların görevi 400 kilometrelik bir hat üzerindeki Kızıl Ordu birliklerini imha etmek ve Smolensk şehrini almaktı. Feldmareşal Rundstedt'in komuta ettiği Güney Orduları'nın görevi ise Kiev'e kadar olan topraklardaki Sovyet askeri gücünü tasfiye ederek Kiev'i almaktı. Üç ordu da hedeflerine ulaştıktan sonra, ordular Moskova'ya doğru ilerleyecek ve Sovyetler Birliği'nin başkenti Moskova'yı ele geçirecekti.[143]

Alman orduları Sovyetler Birliği topraklarında süratle ilerledi. Alman kuvvetleri Eylül sonuna kadar, Leningrad ve Stalingrad'ın alınması dışında, öngörülen bütün hedeflere ulaşmış bulunuyordu.[144] 27 Kasım günü Alman Birinci Tank Tümeni'ne mensup öncü birlikler, Moskova'nın 30 kilometre yakınında Kızıl Ordu birliklerinin şiddetli direnişiyle karşılaştı. Alman toplarının sesi Moskova'daki Kremlin Sarayı'ndan bile duyuluyordu.

Savaşın ilk dört ayı Kızıl Ordu için tam bir hezimetti. Alman tanklarının önüne sürülen eğitimsiz, tecrübesiz yüz binlerce asker, savaşın hemen ilk günlerinde hayatlarını kaybetti. Eğitimsiz askerlerin çoğunluğunu Orta Asya Sovyet cumhuriyetlerinde, savaştan hemen önce veya savaşın ilk haftalarında askere alınanlar oluşturuyordu. Bunlardan pek azı Alman orduları önünden geri çekilen Kızıl Ordu birliklerine katılarak hayatta kalmayı başardı. Yüz binlercesi Almanlara esir düştü.

Orta Asyalı askerler Kızıl Ordu'da eziyet, hakaret, açlık, aşağılanma ve ikinci sınıf insan muamelesi görmüştü. Ancak şimdi onları daha acısı, daha korkuncu bekliyordu. Savaş esirlerinden birisi, o günleri şu sözlerle anlatıyordu: "Biz geldiğimizde bu kampta 32 bin yurttaşımız (Türkistanlı) vardı. Bir ay içinde sayımız yarıya indi. 1942 yılının Ocak ayı geldiğinde bu 32 bin esirden ancak iki bini hayatta kalmıştı."[145]

Almanlar ve Türk halkları

Komünistlerin ülkeye hâkim olmasını izleyen 1920'li yıllarda, o güne kadar Türkistan'da bağımsız, demokrat, milli bir devletin kurulması için mücadele eden aydınların bir kısmı Almanya, Fransa ve Türkiye gibi Batı ülkelerine kaçmayı başarmıştı. Ekim Devrimi sonrası süreçte Türkistan'da kurulan Buhara Halk Cumhuriyeti ve Türkistan Muhtar Sovyet Cumhuriyeti tarafından eğitim için Almanya'ya gönderilen Türkistanlı gençlerden vatanlarına dönenler, 30'lu yıllarda NKVD tarafından tutuklanıp sorgulanmış ve karşı devrimci, halk düşmanı ve burjuva ajanı olmakla suçlanıp kurşuna dizilmişlerdi. Bazılarıysa Almanya'da kalmıştı. Kalanların kimileri Türkiye'ye, büyük çoğunluğu da Almanya'ya yerleşmişti.

1918'de kurulan Hokand Milli Hükümeti'nin Başkanı Mustafa Çokayoğlu, 20'li yılların başında vatanını terk edip Fransa'da yaşamayı seçmişti. Ülkesinin yeniden bağımsızlığa kavuşması için diasporada çalışmalar yürütüyordu. Yüz binlerce Türkistanlı savaş esirinin kamplardaki acıklı durumu, hiçbirinin gözünden kaçmıyor ve yüreklerini paralıyordu.[146]

Birinci Dünya Savaşı sırasında çarlık ordusunda görevli birkaç bin Türkistanlı, Azerbaycanlı, Kırım ve Kazan Tatarı, Başkırt ve Kuzey Kafkasyalı Müslüman, Almanlara esir düşmüştü. Esirler, Berlin yakınındaki Wünsdorf esir kampında tutuldukları sırada Alman Genel Komutanlığı'na başvurup Birinci Dünya Savaşı'nda Almanların müttefiki olan Türk ordusu saflarında düşmana karşı birlikte savaşmak istediklerini bildirmişti. Başvurudan haberdar olan Osmanlı İmparatorluğu Başkomutanlığı, Mayıs 1916'da onları Türkiye'ye getirdi. "Asya Alayı" adı altında bir birlik oluşturuldu. Türkiye'nin kısa bir hazırlıktan sonra Irak Cephesi'ne gönder-

diği Asya Alayı orada İngilizlere karşı kahramanca savaştı ve büyük başarılar kazandı.[147]

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi Hüsrev Gerede, uzun yıllar İran'da görev yapmıştı ve Birinci Dünya Savaşı'ndaki bu olayları gayet iyi biliyordu. Türkistan meselesinden de haberdardı. Türkistanlıları yakından tanıyordu ve birçok Türkistanlı dostu vardı. Türk Genelkurmayı ve Hüsrev Gerede, hem geçmişte yaşanan olayları hem de o günkü durumda yüz binlerce Türkistanlının, Tatar'ın, Başkırt'ın, Azerbaycanlının, Kuzey Kafkasyalının Alman esir kamplarında güç koşullarda yaşadığının farkındaydı. Büyükelçi, savaş esirlerinin durumu üzerine Alman Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Ernst Heinrich Freiherr von Weizsäcker'la* bir görüşme yaptı. Gerede, görüşmeyi yıllar sonra yazdığı anılarında şöyle anlatıyordu:

> Bu esirlerden istifade etmelerini –şahsi fikrim ve özel olmak kaydıyla– tavsiye etmiştim. Amerikalıların çıkardığı gizli belgeler kitabında, genel sekreterin bu görüşmemizi ayrıntılı bir şekilde Ribbentrop'a bildirmiş olduğunu okudum. O zaman Kafkas halklarının bir tampon devlet halinde birleştirilebileceğini, Hazar Denizi'nin doğusunda bağımsız bir Türkistan devleti kurulabileceğini belirttiğimi de bu eserde okuyarak hatırlamıştım.

Gerede ayrıca, Alman muhatabına, Avrupa'da mülteci olarak bulunan Türkistanlı Mustafa Çokayoğlu gibi isimlerden de söz edip onlardan yararlanılabileceğini ifade etmişti.[148] Aynı düşüncede olan bir başkası daha vardı: Profesör Gerhard von Mende.

Von Mende, Baltık Almanlarındandı. 1904'te Riga'da doğmuş, bir şarkiyatçı ve siyaset bilimciydi. Babası komünistler tarafından öldürüldükten sonra amcası tarafından büyütülmüş, Ekim Devrimi'ni izleyen yıllarda ailesiyle Almanya'ya gelmişti. Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türk halklarına karşı hem sevgisi hem de ilgisi vardı. Amcasının eşi, Birinci Dünya Savaşı'nda Almanlara esir düşmüş, aile adı Şahingiray olan bir Tatar-Başkırt hanımıydı. Von Mende'de Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türk halklarına karşı ilgi, o hanım sayesinde doğmuştu. Şarkiyat ve siyasal bilimler okuyan Von Mende, Rusya'daki Türk halkları hakkında çok değerli eserler kaleme almıştı. 1936 yılında Berlin'de yayımlanan Rusya Türklerinin Milli Mücadelesi (*Der Nationale Kampf der*

* 1984-1994 yılları arasında Federal Almanya cumhurbaşkanı olan Richard von Weizsäcker ile Alman filozof ve fizikçi Carl Friedrich von Weizsäcker'in babası. (yay.n.)

Ruslandtürken) adlı kitabı, bu konuda yazılmış en önemli eserlerden biriydi. Berlin Üniversitesi Rusya Tarihi Bölümü'nde profesör olan ve zorunlu askerlik hizmetini Alfred Rosenberg'in Doğu Bakanlığı'nda Yabancı Halklar (Fremde Völker) Dairesi'nde başkan olarak yürüten von Mende, esir kamplarındaki faciadan haberdardı.[149] Mende, çalıştığı bakanlığın bu konuya dikkatini çekmek için ciddi çabalar harcadı. Sovyetler'in dağılması halinde, eski Sovyet topraklarında bağımsız Tatar, Azerbaycan, Türkistan devletlerinin kurulacağını öngörüyordu. Dolayısıyla Türkistanlı esirler savaş sırasında Kızıl Ordu'ya karşı Alman ordularıyla birlikte savaşırsa, kamplardaki perişanlıkları da sona ererdi.

Birinci Dünya Savaşı, Almanya ile Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgisiyle sonuçlandığında, Osmanlı Devleti Harbiye Bakanı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa* İstanbul'u terk edip Almanya'ya gelmişti. Onu, en son görevi Kafkas İslam Orduları komutanlığı olan kardeşi Nuri Paşa (Killigil) takip etmişti. Enver Paşa, Almanya'dan ayrılıp Türkistan'a gitmiş ve orada bağımsız bir Milli Türkistan devleti için mücadele ederken Kızıl Ordu askerleri tarafından şehit edilmişti.[150]

Nuri Paşa, 1938 yılına kadar Almanya'da kalmış, 1938'de İstanbul'a dönmüştü. O da Doğu Sorunu'na** vâkıftı. Bir zamanlar ordu komutanı olarak Azerbaycan'da görev yapmıştı. Türk Genelkurmayı'nın bilgisi dahilinde tekrar Almanya'ya döndü. 1941 Eylülü'nde Berlin'de temaslarına başlayan Nuri Killigil Paşa, Alman Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Weizsäcker ve Siyasi Daire Başkanı Woerman ile görüştü.[151] Paşa, Woerman'a Sovyetler Birliği sınırları içinde yaşayan Türk halklarının bulunduğu bölgeler hakkındaki görüşlerini anlattı. Kafkasyalı, Orta Asyalı ve Tatar-Başkırt esirlerin kamplardaki durumundan, Almanların onlara yönelik siyasetinin yanlışlığından ve bu esirlerden savaşta yararlanılabileceğinden söz etti.

Görüşmeden etkilenen Woerman, bakanlığına konu üzerine ayrıntılı bir rapor sunarak bazı tekliflerde bulundu. Raporundaki şu satırlar dikkat çekiciydi:

> Türk etnik kökenli ve ayrıca bütün Müslüman savaş esirleri ayrılmalı ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Wünsdorf yakınlarında kurulan kampa benzer özel bir kampta toplanmalıdır. Daha sonra bu esirlerden özel bir savaş birliği kurulup kurulamayacağı konusu in-

* Bkz. Kitabın sonunda yer alan sözlük. (yay.n.)

** Bkz. Kitabın sonunda yer alan sözlük. (yay.n.)

celenmelidir. OKW (Oberkommando der Wehrmacht-Alman Başkomutanlığı) Savaş Esirleri Dairesi'nden alınan bilgiye göre, Doğu Bakanı Rosenberg, böyle bir isteği OKW'ye iletmiş bulunuyor... Elleri biraz boşalınca Rus savaş esirlerini etnik ve ırksal kökenine göre ayırmaya başlamak niyetindeler... Nuri Paşa harekette bizzat aktif rol oynamak istiyor. Kendisi Müslüman ve etnik Türk savaş esirleri için kamplar kurulduktan sonra, buralardaki insan malzemesinin seçilmesi ve örgütlenmesi işine bir şekilde katılabileceğini düşünüyor. Bunu Türk hükümetinin üstü örtülü hoşgörüsü ile yapabileceğini tahmin ediyor.[152]

O günlerde Türkiye'den Berlin'e iki önemli misafir daha geldi: Harp Akademileri Komutanı Korgeneral Ali Fuat Erden ile emekli Tümgeneral Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet.[153] Her ikisi de Berlin'de Alman Başkomutanlığı'yla temaslar kuracak ve Doğu Cephesi'ni ziyaret edecekti. Türk generaller Doğu Cephesi'nin güneyinde bulunan Kırım'ı görmek istiyordu. Ayrıca Rusya Türklerinin yaşadıkları topraklarla ilgileniyor ve bu toprakların savaştan sonraki durumu hakkında Alman planlarının ne olduğunu merak ediyorlardı.[154] Türk generallere seyahatlerinde Alman Dışişleri Bakanlığı'ndan Otto Werner von Hentig mihmandarlık yapıyordu. Generaller, karargâhında bizzat Hitler tarafından kabul edildi. Haritalar üzerinde değerlendirmeler yapıldı. Savaş esirlerinin durumları ele alındı. Türk generaller de Almanlara, savaş esirlerinden oluşan askeri birliklerin kurulması ve Sovyetler'e karşı savaşması fikrini empoze etmeye çalıştı.[155]

Devlet siyaseti duygusallık kaldırmaz. Devletler, savaş yıllarında milli komiteler ve lejyonlara kendi çıkarları açısından yaklaşıyordu. Lejyon askerleri ile Türkiye arasında her ne kadar bir kültür, din ve soy beraberliği olsa da Türkiye'nin milli komitelere ve lejyonlara yaklaşımı her zaman duygusallıktan uzak ve Türk devletinin çıkarları yönünde oldu. Sömürge halkları, bağımsızlık savaşı veriyorsa birilerinin desteğine ihtiyaç duyarlar. Ancak bu destek hiçbir zaman karşılıksız değildir. Devletler, zaman zaman bağımsızlık kavgalarını destekledikleri sömürge halklarını acımasızca kullanırlar. Bu tür ilişkilerde "ahlaki ilke" yoktur. Tarafların çıkarları ve birbirilerinden yararlanmaları vardır. Bağımsızlık hareketlerine destek veren devletler, destek verdikleri örgütlere kıyasla çok güçlüdürler. Çoğu zaman yar-

dım alan taraf, yardım eden tarafın elinde oyuncaktır. Ellerinden geldiğince bağımsız davranmaya çalışsalar da çaresizdirler; kullanılmaya mahkûmdurlar. Savaşın devam ettiği yıllarda Sovyetler Birliği sınırları içinde yaşayan Türk gruplar, milli komiteler ve lejyonlar konusundaki Türk-Alman ilişkileri, devlet çıkarının her şeyin üstünde tutulduğunu göstermesi bakımından ilginçtir. Türkiye'nin tutumu, savaşın gidişatına paralel olarak ciddi değişiklikler göstermiştir.

Almanların Doğu Avrupa ülkelerinin tümünü işgal ederek Moskova kapılarına dayandığı bir dönemde dünyadaki genel kanı, savaşı Almanların kazanacağı yönündeydi. Almanlar Kırım'ı ve Kuzey Kafkasya'nın bir kısmını işgal etmişti. Türkiye, Sovyetler Birliği'nin savaşı kaybetmesi halinde Rus olmayan halkların, bu arada Türk halklarının yaşadıkları toprakların geleceğiyle yakından ilgileniyor ve buralara yönelik Alman siyasetinin ne olacağını merak ediyordu. Türkiye'nin Almanya büyükelçisi Hüsrev Gerede bu konularda Alman tarafıyla görüşmeler yapıyor, bir yandan Alman tarafının düşüncelerini öğrenmeye çabalarken diğer yandan da Türkiye'nin pozisyonunu Alman tarafına empoze etmeye çalışıyordu. Alman Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Weizsäcker raporunda, Hüsrev Gerede'yle aralarındaki görüşmeyi şu sözlerle özetlemişti: "Büyükelçi, Kafkasya halklarının bir tampon devlet olarak birleştirilebileceklerini söyledi ve Hazar Denizi'nin doğusunda da bağımsız bir Türkistan devletinin kurulabileceğini ima etti."[156]

Barbarossa Harekâtı'nın başladığı günlerde Türk resmi makamları ile Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi von Papen arasından su sızmıyor, karşılıklı bilgi alışverişlerinde ve tavsiyelerde bulunuyorlardı. Harp Akademileri Komutanı Ali Fuat Erden, Almanya ziyaretinden çok önce von Papen'e, Kafkasya'da Türk halklarının yaşadıkları bölgelerde tampon Türk devletlerinin kurulması gerektiğinden söz etmişti. General Ali Fuat Erden başkanlığındaki heyet, Almanya'dan döner dönmez Ankara'da çok önemli bir toplantı düzenlendi. Büyükelçi von Papen'in verdiği bilgiye göre, altı saat süren toplantıya Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ve General Ali Fuat Erden katılmıştı. Milli komiteler, lejyonların kurulması ve Sovyetler Birliği'nin yıkılması halinde izlenecek siyasetin değerlendirildiği toplantıda General Ali Fuat Erden, Cumhurbaşkanı İnönü'ye Almanya'daki görüşmeleri hakkında geniş bilgi vermişti. Toplantının altı saat sürmesi, bu

ziyarete Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün verdiği yüksek önemin ifadesiydi.[157]

Almanya'nın savaşı kazanacağından emin olan Türkiye'nin yeni başbakanı Şükrü Saracoğlu, 5 Ağustos 1942'de TBMM'den güvenoyu aldı. Meclis kürsüsünde hükümet programını okuyan Şükrü Saracoğlu şöyle diyordu:

> Arkadaşlar! Bu, günlük ve geçici sıkıntılardan sonra biraz da daima artan, daima kuvvetlenen ve hiçbir vakit değişmeyecek olan imanlarımızdan ve varlıklarımızdan bahsedeceğim. Arkadaşlar! Biz Türk'üz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar ve lâakal [en az] o kadar bir vicdan ve kültür meselesidir. Biz azalan ve azaltan Türkçü değil, çoğalan ve çoğaltan Türkçüyüz ve her vakit bu istikamette çalışacağız.[158]

O günlerde Türkiye, Almanya'ya heyetler gönderiyor, milli komitelerin ve lejyonların kurulmasını tavsiye ediyordu. Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi von Papen, yeni başbakan Saracoğlu'yla yaptığı bir görüşmenin ardından Berlin'e yolladığı raporunda şunları yazıyordu:

> Yeni atanan Bay Saracoğlu'na bugün ilk ziyaretimi yaptım. Türkiye'deki genel durumla ilgili görüşme süresince kendisinden Rus sorunu üzerine görüşlerini bana bildirmesini rica ettim. Başbakan hem bir Türk hem de başbakan olarak cevaplamak istediğini söyledi. Bir Türk olarak Rusya'nın yok edilmesini şiddetle istiyordu. Bu, Türk halkının yüzlerce yıldır düşlediği bir gelişmeydi. Hiçbir Türk... bu noktada ondan farklı düşünemezdi. Yeni başbakan, Führer'in azınlık bölgelerinin gelecekte alacağı şekil hakkındaki kararını bilmiyordu. Bu bölgelerin nüfusunun büyük çoğunluğu Türk ırkından olduğundan, Türkiye'nin bu sorunun çözülmesine yakın bir ilgi duyması meşrudur. Bir keresinde Führer'in talimatları uyarınca, cumhurbaşkanına yeni Avrupa'da Türkiye'nin güneydoğuda güçlü bir kale rolünü oynayacağını, buna bağlı olarak, Ruslaştırılmış topraklardaki Türk ırkı unsurunun dikkate alınması gerektiğini söylediğimi hatırlattı. Oradaki aydınların –eğer var iseler– ya Bolşevizme teslim oldukları ya da onun tarafından katledildikleri doğruydu. Bunun sonucu olarak, bu ülkelerdeki genç kuşakların bir kesimi Alman üniversitelerine, bir başka kesimi de Türk üniversitelerine gönderilirlerse, o zaman bu yeni kuşak, gelecekte, bu iki faktör arasında etkili bir işbirliğinin güvencesi olacaktır...[159] Almanya, bu ülkelerden belli sayıda göçmeni, görüşleri-

ni alabilmek ve hizmetlerinden yararlanabilmek üzere imparatorluğa çağırmıştı. Ruslar yakında tamamen yenilirlerse, Rus olmayan azınlıkların bulunduğu söz konusu ülkelerin bizden özgürlük ve yeniden inşa edilmeyi beklediklerini görecektik. Bu umudu boşa çıkarmamalıydık. Yoksa azınlıklar bizi düş kırıklığına uğratırlardı. Buraya kadar bir Türk olarak konuştu. Başbakan olarak; Rus azınlıklarına karşı kıyıma girişmek için bahane olabilecek en küçük bir şeye yer vermemenin onun görevi olduğunu söyledi... Başbakana açıklamalarından dolayı teşekkür ettim ve ele geçirilen bölgelerin kalkınması ve yönetiminde Türk işbirliğini nasıl sağlayacağımızı ya da Türkiye'nin çıkarlarını hangi biçimde dikkate alabileceğimizi sordum... Saracoğlu, gerekirse benimle pratik sorunları gizlilik içinde görüşmeye ya da bu meseleleri görüşecek üçüncü bir kişiyi görevlendirmeye hazır olduğunu söyledi. Bu konuşmalardan anladığım kadarıyla başbakan Rusya'daki, özellikle Kafkasya'daki gelişmeleri canlı bir ilgi ile izlemekte ve benimle bu konuda yakın temasta bulunmak istemektedir.[160]

Aslında Almanların Sovyetler Birliği'nin çökmesi halinde Türk halklarının yaşadıkları bölgeler için öngördüğü idari yapı ve yönetim tarzı, Sovyetler'in öngördüğünden farklı değildi. Yine von Papen, bu konudaki raporunda şunları yazıyordu:

Kafkas ve Hazar ötesi ülkelerin her birinde, görünürde yönetimin yerli temsilcisi olacak kişiler bulmaya çalışmalıyız. Bu seçilen önderle birlikte bir sorumlu Alman yönetici de bulunmalıdır. Bu, arka planda danışman gibi görünmekle birlikte, gerçekte önderlik eden, karar veren sorumlu kişi olacaktır. Bu bölüm altında, aralarında yerli unsurların da önemli payının bulunduğu gerekli sayıda otorite ve yönetici olmalıdır. Halen var olan azınlık milliyetlerden oluşan lejyonlar, çevrelerinde değişik bölgelerdeki silahlı kuvvetlerin oluşturulabileceği mükemmel bir çekirdek olacaktır. Görünürde silahlı kuvvetler ve polis örgütleri, mümkün olan yerlerde yerliler tarafından temsil edilmelidir.[161]

Milli komiteler ve lejyonların Alman ordularıyla birlikte ülkelerinin bağımsızlığı için savaştıklarına, savaştan sonra Sovyet sömürgesi olmaktan kurtarılmış vatanlarında hür olarak yaşayacaklarına inandıkları bir sırada, eski Alman Başbakanı von Papen, oralarda kukla hükümetlerin kurulacağından ve yönetimin tamamen Almanların elinde olacağından bahsediyordu. Sovyetler Birliği'nde de bu cumhuriyetler kâğıt üzerinde bağımsızdı. Hat-

ta kâğıt üzerinde birlikten ayrılma hakları dahi vardı.[162] Bu sözde cumhuriyetler, kendi komünist partileri tarafından yönetilirdi. Ancak bu yerli komünist partileri, merkezi Moskova'da bulunan Sovyetler Birliği Komünist Partisi'ne bağlıydı ve kadrolar Rus Komünist Partisi tarafından oluşturulurdu. Birinci sekreter yerlilerden, ikinci sekreter de Ruslardan seçilirdi. Ancak birinci sekreter protokol görevi icra ederken, ülkeyi Rus olan ikinci sekreter yönetirdi. Almanların savaştan sonra kurmayı tasavvur ettikleri sistem, Sovyet sömürge sisteminden pek farklı değildi.

Kırım Tatarları, Kazan Tatarları, Başkırtlar, Azerbaycanlılar ve Türkistanlılar ellerindeki Alman silahlarıyla, vatanlarını kurtarmak umuduyla Kızıl Ordu'ya karşı can verirlerken, Almanlar bu toprakların Türkiye etkisine girmemesi ve sömürgeleştirilmesi için planlar kuruyordu. Almanlar savaşın ilk yıllarında kendilerinden öylesinde emindi ki, Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop, von Papen'e yazdığı bir mektupta, Sovyetler Birliği sınırları içindeki Türk halklarının yaşadıkları topraklarda Alman çıkarları ile Türk çıkarlarının çeliştiğini, dolayısıyla bu konularda Türkiye'yle işbirliğinin Almanya'ya bir yarar sağlamayacağını belirtip Türk yetkililerle bundan böyle bu konularda görüşmemesi talimatını vermişti.[163]

Savaşın ilk yıllarında lejyonların kurulmasını teşvik eden, hatta bu konuda Nazilerle görüşmek için resmi heyetler gönderen, Sovyetler'in savaşı kaybetmesi halinde Kafkaslar'da, Azerbaycan'da, Kırım'da, Tatar topraklarında, Başkırdistan'da ve Türkistan'da kurulacak yeni devletler konusunda Almanlarla işbirliği imkânları arayan Türkiye, Almanların savaşı kaybedeceği anlaşılır anlaşılmaz bu politikaya sırt çevirdi. İşin acı olan yanı, fikir babalığını Türkiye'nin yaptığı, Türkiye'nin teşvikiyle kurulan lejyonlarda savaşan ve Türkiye'ye sığınan 195 asker ve subay, hiçbir şey olmamış gibi Tıhmıs sınır kapısından Sovyetler'e teslim edildi ve rivayete göre sınırın öbür tarafında, teslim edenlerin gözleri önünde kurşuna dizildi.[164]

Savaş esirleri komisyonları

Mustafa Çokayoğlu (Çokay), 20'li yılların başından itibaren Paris yakınlarında bir banliyöde yaşıyor ve yayımladığı *Yaş Türkistan* dergisi aracılığıyla vatanı ve dünyanın çeşitli ülkelerine dağılmış hemşerileriyle bağlantısını sürdürüyordu. Alman Dışişleri Bakanlığı, İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında, Veli Kayyum Han'ı*[165] Çokay'a işbirliği teklif etmek üzere Paris'e göndermişti. Demokrasiye yürekten inanan ve Nazizmden nefret eden Çokay, Almanların işbirliği teklifini reddetmişti. O sırada Almanya henüz Sovyetler'e saldırmamıştı ve gündemde savaş esirleri konusu yoktu.

Barbarossa Harekâtı'nın başladığı gün Mustafa Çokay, Paris'te tutuklanarak bir kampa götürüldü ve bir hafta süreyle orada tutuldu. Profesör von Mende'nin çabalarıyla serbest bırakılan Mustafa Çokay, daha sonra Berlin'e getirildi. Burada uzun uzun düşünen ve bir vicdan muhasebesi yapan Çokay, esirleri kurtarmak için Almanlarla işbirliğinden başka çaresinin olmadığı sonucuna vardı. Kendisine esirlerle temas imkânı sağladığı için Alman makamlarına teşekkür ederek, yardımcısı Veli Kayyum Han'la birlikte yoğun bir çalışma başlattı.

Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türk halklarına mensup savaş esirlerinden askeri birlikler kurarak savaşta Kızıl Ordu'ya karşı kullanma fikri, Alman Başkomutanlığı'nda hemen hiçbir muhalefetle karşılaşmadan kabul edildi.[166] Girişime, Nazilerin de itirazı olmadı. Naziler projeye iki nedenden dolayı olumlu bakıyordu. Birincisi, savaşta bu birliklere gerçekten ihtiyaç vardı. İkincisiyse Türk halklarının yaşadığı toprakların Alman Nazi devletinin genişleme sınırlarının dışında kalmasıydı.[167]

* Bkz. Kitabın sonunda yer alan sözlük. (yay.n.)

1941 yılı sonuna doğru Alman Başkomutanlığı esir kamplarındaki esirlerden seçilecek gönüllü askerlerden yabancı lejyonlarının kurulmasına karar verdi. Türkistan Lejyonu; Türkistanlı Özbek, Türkmen, Kazak, Kırgız, Karakalpak ve Taciklerden oluşacaktı. Azerbaycanlı, Dağıstanlı, İnguş, Lezgi ve Çeçenlerden oluşacak bir "Kafkas Müslümanları Lejyonu" ile Ermeni, Gürcü, Volga Tatar ve Kuzey Kafkasya lejyonlarının kurulması da karar altına alındı.[168]

Türkistan lejyonlarını kurma görevi, 162. Komando Tümeni komutanı, tanınmış Ortadoğu ve Orta Asya uzmanı General Oskar Ritter von Niedermayer'e verildi. Bu iş için, Orta Ukrayna'da bulunan Güney Kara Ordusu Grubu (Heeresgruppe Süd) görevlendirildi.[169] Ruzi'nin 1941 sonuna doğru görev yaptığı yardımcı birlikler de bu Güney Komutanlığı'na bağlıydı.

Lejyoner Ruzi

Önce savaş cephesinde, ardından Ukrayna'da yardımcı birliklerde görev yaparken, Ruzi'nin bütün bu gelişmelerden elbette haberi olamazdı. Türkistan Lejyonu'na katılma kararını Başçavuş Baumann'a bildirmesinin üstünden kısa bir süre sonra 14 Aralık 1941'de, Rusça bilen bir Alman asker eşliğinde onu lejyonun hazırlandığı Proskurov şehrine gönderdiler.[170]

Lejyon karargâhı ve kışlası, şehrin dört-beş kilometre uzağındaydı. Tesis, bölgeyi terk eden Kızıl Ordu birliklerinden kalma iki katlı altı müstakil bir bina ile tek katlı evlerden, büyük bir garaj ve geniş bir meydandan ibaretti. Orada Ruzi'yi 25 yaşlarında, Volga Almanlarından, Rusçayı çok iyi bilen genç bir asker karşıladı. Uzun sohbetlerinde birbirlerine hikâyelerini anlattılar. Onu da Kızıl Ordu'ya askere almışlar, Alman-Sovyet savaşı başladığında kaçıp Alman tarafına geçmişti. Alman olduğu için de kendisini hemen Alman ordusuna asker olarak kabul etmişlerdi. Genç asker, sohbetin ardından Ruzi'yi yemekhaneye götürüp bir güzel karnını doyurduktan sonra lejyona ait binalardan birindeki odaya yerleştirdi.[171]

Alman tercüman, ertesi sabah erkenden geldi ve Ruzi'yi "Haydi kalk gidiyoruz. Komutan seninle konuşmak istiyor" dedi. Vardıkları yerde bir kıdemli yüzbaşı, Ruzi'yi güler yüzle karşıladı ve ona sayısız denecek kadar çok soru sordu. Ruzi'nin askerlik bilgisinin derecesini öğrenmek ve onu tanımak istiyordu. Ruzi sorulara bildiği kadarıyla cevap verdi. Bir buçuk saatlik görüşmenin sonunda kıdemli yüzbaşı, Ruzi'ye teşekkür etti. Ona, kampta asker eğitecek akıllı insanlara ihtiyaçları olduğunu belirtip, bölük komutanı olarak atandığını söyledi. "Şimdi git, kendine akıllı bir emir eri seç" dedi. Ruzi, daha sonra da uzun süre yanından

ayırmayacağı Hokandlı, 19 yaşındaki bir Özbek köylüsünü emir eri seçti.[172]

Daha sonra Ruzi'yi büyük binalardan birine götürdüler. Buraya daha önce esir kamplarından getirilen Özbek gençleri yerleştirilmişti. Ruzi burada hemşerilerini gördüğü için son derece mutluydu. Onlarla tanışıp saatlerce sohbet etti. Esir kamplarındaki durumun ne kadar korkunç olduğunu ilk kez orada öğrendi. Tanrı bir kez daha onu ölmekten, esir düşmekten ve esirlerin çektiği acıları çekmekten korumuş, bu tehlikeyi iki savaş yarasıyla atlatmıştı.[173]

Esirler, kamplarda çok çile çekmiş, arkadaşlarının büyük çoğunluğunu kaybetmiş ve her gün öldürülme tehlikesiyle yaşamışlardı. Ruzi, bunun ne demek olduğunu bir arkadaşının yıllar sonra anlattığı öyküyle çok iyi anlayacaktı. Ruzi'nin arkadaşı, savaşın başlamasından yaklaşık 10 gün sonra, Belarus'ta yaralanıp esir düşmüştü. Yerleştirildikleri büyük kampa birkaç gün sonra, SS görevlisi olduğunu öğrendikleri bazı subaylar gelip onları inceleyerek ayırmaya başlamıştı. Esirler neden ayrıldıklarını anlamamıştı. Fakat ilk gün ayrılan 150-160 kişinin hemen hemen hepsi çeşitli Türk halklarından Müslüman esirlerdi. Onları kampın dışına götürüp kendilerine birer çukur kazdırmış ve hemen oracıkta kurşuna dizmişlerdi.

Arkadaşı, öyküsünün bundan sonrasını şöyle anlatmıştı: "Ertesi gün sıra bize gelmişti. Beni de ayırdıklarında öldürüleceğimi anlamıştım. Rusça konuşan tercüman aracılığıyla subaya, iki rekât namaz kılmak istediğimi söyledim. Önce ne demek istediğimi anlamadı. Fakat dini ibadet olduğunu söyleyince izin verdiler. Ben namaz kılarken hayretle izliyorlardı. Namaz bitince subay hangi milletten olduğumu sordu. Müslüman Türk olduğumu söyledim. 'Yani Yahudi değil misin?' diye sorduğunda 'Hayır' dedim. Subay, Yahudi olmadığım halde niçin sünnetli olduğumu sorunca da, bütün Müslümanların sünnetli olduklarını belirttim. Subay bir süre yanındaki Alman'la ve tercümanla konuştuktan sonra, bana hiçbir şey söylemeden kamçısıyla omzuma vurdu ve ilerde duran esirlerin arasına gitmemi işaret etti. Bu olaydan sonra esir ayırma işlerini durdurdular. Biz de bu arada Almanların Yahudileri yok etme politikası yürüttüğünü ve Yahudileri ayırırken de esirlerin sünnetli olup olmadığına baktıklarını öğrenmiş olduk. Bu olayı ilk gün öğrenebilmiş olsaydık, Yahudi zannedilerek öldürülen onca insan kurtulmuş olurdu."[174]

Kamptaki bazı gençlerin anlattığı öyküler, bu öyküye benziyor-

du. Orta Asya'daki Yahudilere Buhara Yahudisi* denirdi. İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki sayılarının 150 binden fazla olduğu tahmin edilen Buhara Yahudi cemaati, "birinci diaspora" döneminden kalma, dünyanın en eski Yahudi cemaatlerindendi. O topraklarda 2.500 yıldan beri Özbeklerle ve Taciklerle barış içinde, kendi gelenekleriyle yaşar, ticaret ve zanaatla uğraşırlardı. Özbekçe ve Fars dilinin bir lehçesi olan Tacikçe konuşurlardı. Konuştukları Tacikçede çok sayıda İbranice kelime bulunurdu.

Ruzi, Nazizm hakkında bazı kitap ve makaleler okumuştu. Nazizmin "üstün ırk" teorisine ilk başta bir anlam verememişti. Aldığı eğitime göre elbette üstün insan vardı. Fakat bu üstünlüğün insanların ırkları ve etnik aidiyetleriyle uzaktan yakından ilgisi yoktu. Ona göre, ancak en ahlaklı, en düzgün, en mert, en cömert, en temiz insan en üstün insandı. Ari ırkın ve aşağı ırkların varlığını kabul etmesi mümkün değildi. Hitler'in ırk sıralamasında Almanlar, Ari ırkın en mümtaz mensuplarıydı. Asyalılar ve bu arada Türkler, aşağı ırkı oluşturuyordu.[175] Aşağı ırkların en kötüsü ve tehlikelisiyse Yahudilerdi. Bütün insanlık tarihi boyunca insanlığın başına gelen felaketlerin sebebi onlardı ve yok edilmeleri gerekiyordu.[176]

Esir kamplarında Yahudiler tespit ediliyor ve hemen oracıkta, kendi kazdıkları çukurların başında kurşuna diziliyordu. Kamplardaki Türkistanlı gençler o ağır şartlarda da Musevi hemşerilerine ellerinden geldiğince yardım etmeye çalışıyordu. Birçok Buhara Yahudisi'ni de onların "Buharalı Tacikler" olduklarını söyleyerek kurtarmışlardı. Bu son derece riskli bir işti. "Hayır, ben onu tanıyorum, o Yahudi değil, Buharalı Tacik'tir" denildiğinde, ancak başkalarının da şahitliği hayat kurtarıyordu. İçlerinden birinin "Hayır, bu adam Tacik değil, Yahudi'dir" demesi halinde, kurşuna dizilmek kaçınılmazdı.

Ruzi'nin arkadaşlarından Hüseyin İkram Han, bu konuda başından geçen bir olayı şöyle anlatıyordu: "Esaretimizin ikinci haftasıydı. Arkadaşlarımdan Azerbaycanlı Musa Mehmetzade bir akşam yanıma geldi. Yüzünde korku dolu bir ifade vardı. Heyecanlı bir şekilde, 'Hüseyin, Hüseyin hemen yürü, Almanlar çağırıyor' dedi. Kamp yönetim binasının kapısında birkaç asker vardı. Bizi bodrum katına indirdiler. İki Alman subay, iki er, bir tercüman ve yüzleri duvara dönük, külotlarına kadar soyunmuş yedi gençle karşılaştık. Subaylardan biri bana dönerek 'Bunlar kim?' diye sordu. 'Bilmem' dedim. 'Bunlar Yahudi olmalı' dedi. Ben, 'İzin verin onlarla konuşayım' dedim. Yüzlerini bana döndüler. 'Sizler ne-

* Bkz. Kitabın sonunda yer alan sözlük. (yay.n.)

relisiniz ve kimsiniz?' diye sordum. İçlerinden biri, boğuk bir ses ve titreyen dudaklarla, Buhara Yahudilerinin şivesiyle ve Özbekçe 'Bizler Tacik'iz' dedi. Ben subaylara dönüp 'Bunlar Tacik' dedim. Ne yalan söyleyeyim, bütün vücudumu ter basmıştı. Yalanım ortaya çıkarsa beni de oracıkta öldürürlerdi.[177] Subay, 'Tacik olduklarını nereden bildin?' diye sordu. Ben, 'Tacik lehçesiyle çok güzel Özbekçe konuşuyorlar. Buhara Yahudileri böyle Özbekçe konuşamaz. Her hallerinden belli ki bunlar Tacik' dedim. Zabit, o genç Yahudi'ye dönerek Rusça bilip bilmediğini sordu. O '*Nyemnoşka* (biraz)' diye cevap verdi. Benim söylediklerimi Mehmetzade de onaylamıştı. Subay tabancasını her bir Yahudi'ye teker teker doğrultup 'Doğru söyle, adın ne?' diye sordu. Yahudilerden her biri aklına gelen bir Müslüman adı söyledi. Subay askerlerden birine bir şeyler anlattı ve onu üst kata gönderdi. Bir ömür gibi uzun gelen dakikalardan sonra nihayet yukarıdan uzun boylu, tombulca bir üsteğmen geldi. Bizi sorgulayan zabit, ona yukarıda geçen konuşmaları özetledi. Üsteğmen yanıma geldi, tabancasının namlusunu göğsüme sertçe bastırarak, 'Bana doğruyu söyle, aksi takdirde başına geleceği bilirsin' dedi. O anda söylediğim yalandan geri dönmenin benim için ölüm olacağını anladım. Yüksek sesle ve tane tane, 'Elbette doğru söylüyorum. Bunlar gerçekten Tacik' dedim. Beni bıraktı. Bu sefer tabancasını Mehmetzade'nin göğsüne dayadı. Bana sorduğu soruyu ona da tekrarladı. O da benim doğru söylediğimi, adamların Tacik olduğunu belirtti.[178] Üsteğmen, bulunduğumuz yeri terk ederken bizi sorgulayan subaya bir şeyler söyledi. Subay '*Jawohl* (baş üstüne)' diyerek selam verdi. Tercüman, Yahudilere dönerek, 'Şimdi serbestsiniz. Yukarı çıkın, adınızı ve soyadınızı listeye doğru bir şekilde yazın' dedi. Bize de onları kendi grubumuza almamızı söyledi. Yukarı çıkarken yavaş bir sesle onlara, 'Tacik isimlerinizi yazın ve bir daha unutmayın' dedim. İsimler yazıldıktan sonra barakamıza giderken onlara sıkı sıkıya şunları tembihledim: 'Bu kampta 300'den fazla Türkistanlı ve Kafkasyalı esir var. Onlar sizin kim olduğunuzu bilirler. Burada yaşadıklarınızı barakada hiç kimseye anlatmayın. Grup halinde dolaşmayın.' Böylece başımıza bir şey gelmeden bu adamların hayatlarını kurtardığım için Tanrı'ya şükrettim."[179]

Ruzi, "Bir kişinin hayatını kurtarmak bütün insanlığı kurtarmakla, bir insanı öldürmek bütün insanlığı öldürmekle eşdeğerdir" öğretisiyle yetişmişti. Diğer insanlara yardım eden, Yahudilerin hayatlarını kurtaran arkadaşlarının anlattıkları onu mutlu etmiş ve onlarla gurur duymuştu.[180]

Ruzi'nin Yahudilere reva görülen bu vahşeti aklının alması mümkün değildi. Yüreği onlara karşı sevgi ve dostluk hisleriyle doluydu. Özbekistan'da bulunduğu yıllarda çok sevdiği genç Yahudi dostlar edinmişti. 30'lu yıllarda, devrim düşmanı olduğu iddiasıyla Bolşevikler tarafından öldürülen Özbek şair Gulam Gafur'un Yahudiler hakkında yazdığı bir şiiri, daha ilk gençlik yıllarında hafızasına kaydetmişti. Şöyle diyordu şair:

Yahudi ol yerde kanday müthiş nam*
Her demde musibet her demde düşman
En büyük akıllar yetkezgen millet
Yağıldı üstünge töhmet ve zillet[181]

* Yahudi ne müthiş ne güzel bir isim
Fakat her yerde dertler ve belalar
En büyük akılları yetiştiren bu millet
Yağdı üstüne dert ve felaket (yay.n.)

Lejyon kampları

Ruzi arkadaşlarından, savaş başlar başlamaz yüz binlerce Türkistanlının askere alındığını ve eğitim görmeden cephenin ön saflarına sürüldüklerini öğrendi. 1 Kasım 1941 tarihinde esir kamplarında üç milyon civarında eski Kızıl Ordu askeri vardı. Bunların 800 bin kadarıysa Müslüman'dı.[182] Doğu Bakanı Alfred Rosenberg bir konuşmasında, bir kampta bulunan ve çoğunluğu Orta Asya Sovyet cumhuriyetlerinden olan 100 bin kadar savaş esirinden ancak 6 bininin hayatta kalabildiğini söyleyecekti.[183]

Ruzi'nin kampta tanıştığı gençlerin çoğunluğunu Özbek, Türkmen ve Tacikler oluşturuyordu. Sohbet ettiği gençler, diğer binaların da Türkistanlı gençlerle dolu olduğunu söyledi. Ruzi, lejyona katılışını izleyen günlerde onlarla da konuştu. Bazıları, esir kampındaki dayanılmaz hayattan kendilerini Mustafa Çokay ile Veli Kayyum Han'ın kurtardığını anlattı.

Ruzi, Mustafa Çokay'ın adını ilk kez ağabeyi Yoldaş Kari'den öğrenmişti; onun kim olduğunu ve yaptığı işleri biliyordu. Çokay adını duymak onu rahatlattı. 1941 yılı Temmuz ayında Rosenberg'in Doğu Bakanlığı bir "Savaş Esirleri Komisyonu" kurulmasını kararlaştırmıştı.[184] Kampları dolaşmaya başlayan Çokay'ın gördüğü manzara, yürekler acısıydı. Veli Kayyum Han aracılığıyla Alman yetkililere yolladığı bir raporda şöyle diyordu:

> Siz Almanlar, kendinizi Avrupa'nın en medeni ve kültürlü milleti telakki ediyorsunuz. Eğer sizin kültürünüz benim görmekte olduğumla ifade ediliyorsa, ben de size esirlerin maruz bulundukları aynı felaket ve mahvolmayı temenni ederdim. Siz XX. asırda, Cengiz Han'ın XIII. asırda yaptığından daha fenasını yapıyorsunuz. Medeni ve kültürlü bir millet olduğunuzu iddia etmeye hakkınız yoktur.[185]

Lejyondaki ilk günlerinde bazı Özbek gençler, esir kampında Çokay'la karşılaşmalarını Ruzi'ye şöyle anlatmıştı: "1941 yılının Kasım ayında biz Częstochowa kampındaydık. Arkadaşlarımızın çoğu hastaydı; dizanteri, tifüs gibi bulaşıcı hastalıklar ve bit ordusuyla birlikte yaşıyorduk. İlaç ve doktor yoktu. Türkistanlı bir büyüğün, 1918 yılında kurulan Milli Hükümet'in Başbakanı Mustafa Çokay'ın bizi ziyaret edeceğini söylediler. Perişan haldeydik. Bizi kamp meydanında topladılar. Çokay bize hitap etti. Geçmiş olsun temennilerini bildirdikten sonra, bu kötü günlerin yakın zamanda geride kalması için büyük çaba harcadıklarını söyledi ve kurtulacağımızı müjdeledi. Konuşmasından sonra bizlerle tokalaştı. Birçoğumuz boynuna sarıldık. Gerçekten birkaç gün sonra esir kampı cehenneminden, insanca muamele gördüğümüz bu lejyon kampına getirildik."

1941'in Aralık ayının son günleriydi. Lejyon kampındaki esirler Mustafa Çokay'ın başına gelenlerden habersizdi. "Esir Komisyonu"nda Çokay'la birlikte çalışanlardan Kuzey Kafkasyalı Alihan Kantemir o günleri şöyle anlatıyordu: "1941 Kasımı'nın sonunda Mustafa Bey ile Ostministerium'a (Doğu Bakanlığı) uğradığımızda, Częstochowa'daki kamplara çok sayıda Türkistanlı, Kafkasyalı vb esirin getirildiğini, bundan dolayı milli komisyonların hemen oraya gitmeleri lazım geldiğini, bize daima kolaylık gösteren von Mende'den öğrendik. Bunun üzerine Mustafa Bey bana dönerek, 'Haydi gidelim. Bu kampı çok merak ediyordum, bunu da görelim, sonra paydos, çünkü hakikaten yorgunuz' dedi. Ertesi gün trenle Częstochowa'ya hareket ettik."[186]

Çokay ve arkadaşlarına, kamptaki esirler arasında tifo ve dizanteri gibi bulaşıcı hastalıkların çok yaygın olduğu, dikkat etmeleri gerektiği söylenmişti. Kantemir, o kamp ziyaretiyle ilgili anılarını şöyle sürdürüyordu: "Mustafa Bey yapılan ihtarlara, hastalık tehlikesine ehemmiyet vermeden Türkistanlı esir yurttaşlarını kabul etmeye başladı. Mütemadiyen çoğalan bitli esirler, bir taraftan kaşınarak, hararetli konuşmalar yapan Mustafa Bey'in etrafını sardılar. Bu vaziyet karşısında ben yerimden kalkarak Mustafa Bey'i birkaç kez ikaz ettim; dikkatli olmasını söyledimse de aldırış etmedi. Akşam trene binerek Berlin'e müteveccihen hareket ettik. Tren hareket ettikten biraz sonra Mustafa Bey baş ağrısından ve ateşinin yükselmesinden şikâyet ederek su istemeye başladı. 22 Aralık 1941 sabahı Berlin'in Spandau garına vardık. Mustafa Bey'in hastalığı çok artmış ve ağırlaşmıştı. Bunun üzerine Veli Kayyum Han onu derhal hastaneye yatırdı.

Beş gün sonra, yani 27 Aralık 1941'de Mustafa Bey vefat etti. Bu acı haberi bana Veli Kayyum Han, telefonda hüngür hüngür ağlayarak bildirdi."[187]

Ruzi'nin lejyonda yeni tanıştığı hemşerilerinin, geleceğe ümitle bakıp sohbetlerinde sevgi ve hayranlıkla söz ettiği günlerde, Mustafa Çokay Berlin'de çoktan vefat etmiş bulunuyordu.

Proskurov kampı

Lejyon kampında askeri eğitim henüz başlamamıştı. Onları dokuz bölüğe (rota) ayırdılar. Kampta görevli Alman subaylar, havanın açık olmasından da istifadeyle askerleri kamp meydanında toplayıp lejyonların ve lejyonerlerin görevleri üzerine konuşmalar yaptılar. Anlattıkları her şey, tercümanlar aracılığıyla önce Rusçaya, Rusçadan da Özbekçeye tercüme ediliyordu.

Proskurov lejyon kampında her bölükte 200 askerden, toplam 2.000 civarında asker bulunuyordu. Kamptaki birinci haftanın sonunda, Alman üniforması içinde, her gün en az yedi saat süren ağır bir askeri eğitime geçildi. Alman subaylar durup dinlenmeden eğitim yaptırıyordu. Görevli tercümanlar subayların emirlerini Rusça ve Özbekçeye tercüme ediyor, Türkistanlı gençler de eğitimlere severek katılıyordu. Aradan bir ay geçtikten sonra bile kampa tek bir Türkistanlı lider gelmemişti. Kimse lejyonerler, lejyonun kuruluşu gibi konularda daha önce anlatılan yüzeysel bilgilerden ötesini bilmiyordu. Lejyonlar ile milli komitelerin nasıl ve kimlerin teşebbüsüyle ortaya çıktığına dair ayrıntılı bilgileri sonraki aylarda öğreneceklerdi.[188]

Ruzi, Kızıl Ordu üniformasından sonra şimdi de Alman üniforması altındaydı. Onu birinci bölüğe komutan olarak atadılar. Ruzi'nin bölüğü, Kızıl Ordu'da istihkâm eğitimi almış askerlerden oluşan bir istihkâm bölüğüydü. Ruzi bölük komutanı olduğu için ayrı bir odası ve yardımcısı da vardı. Eğitimin birinci ayı dolduğunda lejyonerlere silah dağıtıldı.[189] Bu silahlar Kızıl Ordu doğuya doğru çekilirken artakalanlardı. Daha sonra atış talimleri başladı. Orada başarılı olanlar ödüllendiriliyordu. Bu birinci ayın sonunda, lejyonerlere ilk maaşları ödendi.[190] Artık hafta sonlarında şehir iznine çıkma hakları da vardı. Ruzi, Proskurov kampın-

da lejyonerlerin eğitimiyle ilgilendiği dönemde 5.000'in üzerinde Türkistanlı genci eğitti.[191]

Proskurov'da askerin fikri eğitimiyle ilgilenen özel kadrolar yoktu. Ancak lejyonerler arasında Orta Asya cumhuriyetlerinden üniversite ve yüksekokullarda tarih, hukuk, ekonomi ve diğer alanlarda öğrenim görmüş değerli aydınlar vardı. Askerlere Türkistan tarihi, Moskova'nın yakın tarihte Türkistan'da uyguladığı sömürge siyaseti ile Sovyetler'in zulüm ve cinayetleri hakkındaki dersleri, o aydınlar vermeye başladı.[192]

O sıralarda yaşadıklarını Ruzi, şöyle anlatıyordu: "Bir süre sonra kampımıza Berlin'den eğitim malzemeleri gelmeye başladı. Berlin'den gelen eğitim bültenlerinden, ilk Türkistan lejyonunun, Proskurov Türkistan lejyon kampından önce, Polonya'da başkent Varşova yakınlarındaki Legionowo[193] şehrinde yer alan eski bir Polonya kışlasında kurulduğunu öğrendik. Eğitim malzemelerinin gelişiyle fikri faaliyetler daha da yoğunlaştı. Türkistan milli bağımsızlığı, Türkistan'da devlet birliğinin kurulması konularında dersler ve eğitimler hız kazandı." Ruzi Berlin'de etkinlik gösteren "Milli Türkistan Birlik Komitesi" ile temas kurmanın yollarını aradı ve buldu da. Onlara bir mektup yazıp Proskurov lejyon kampının din görevlisi aracılığıyla Berlin'e gönderdi. Böylece "Milli Komite" ile ilk resmi bağını da kurmuş oldu.

Milli Türkistan Birlik Komitesi

Milli Türkistan Birlik Komitesi (MTBK), herhangi bir muhalefetle karşılaşmadan, olayların akışı ve şartların gereği ortaya çıkmıştı. 1941 yılının sonuna doğru esir komisyonlarının kurulması, Mustafa Çokay ile Veli Kayyum Han'ın Türkistanlı esirler konusunda görevlendirilmesi, komitenin kurulmasının ilk işaretleriydi.

Her ne kadar resmi kuruluş tarihi 1942 Ekim ayı olarak kabul edilse de, MTBK 1941 sonunda faaliyete başlamıştı. "Türkistan Milli Birliği" adlı örgütün lideri, 1941 sonunda vefat eden Mustafa Çokay'dı. Onun ölümüyle yardımcısı Veli Kayyum Han, fiilen örgütün lideri olmuştu. Doğu Bakanı Rosenberg, savaşın başında "Milli Komiteler" fikrine karşıydı. Bu, Nazilerin, işgal ettiği yeni sömürgelerde kendileriyle eşit haklara sahip hükümetlerin varlığına karşı olmalarından kaynaklanıyordu. Ancak savaş şartlarında Almanya'nın Türkistanlı askerlere ihtiyacı vardı ve Orta Asya toprakları Almanlar tarafından işgali öngörülen toprakların dışındaydı. MTBK, bir nevi Türkistan sürgün hükümetiydi. Komite Başkanı Veli Kayyum Han dışında 21 üyenin hemen hepsi Sovyetler Birliği'nde yetişmiş, ya esir olarak ya da kendi istekleriyle Almanya'ya gelmiş Türkistanlı gençlerden oluşuyordu.[194]

Türkistan Milli Birliği, Çokay'ın önderliğinde, onun Fransa'da faaliyete geçmesinden sonra *Yaş Türkistan* dergisini yayımlamaya başlamıştı. Daha sonra dergi, 1942 yılı Ağustos ayından itibaren komitenin yayın organı olarak *Milli Türkistan* adını alarak yayımını sürdürdü. Milli Türkistan Birlik Komitesi Başkanı Veli Kayyum Han'ın savunma, eğitim, sağlık, savaş esirleri gibi konularda başkan yardımcıları vardı. Savunmayla ilgili başkan yardımcısının, lejyonların içişlerine, onların askeri faaliyetlerine karışma hakkı yoktu. Alman Genel Komutanlığı buna izin vermiyor-

du. Onun görevi lejyonlarla irtibatta olmak ve onlara eğitim malzemesi göndermekten ibaretti. Komitenin asıl görevi "sürgündeki Türkistan hükümeti" olarak savaş sonrası için hazırlık yapmak, lejyonlarda savaşan askerleri fikri olarak eğitmek, onları Türkistan meselesi hakkında bilgilendirmek, onlara milli devlet ile bağımsızlık fikrini aşılamak ve sürgün hükümeti olarak ilk günden itibaren diğer devletlerle ilişkiler kurmaya çalışmaktı.[195]

Fiilen "Türkistan hükümeti" gibi çalışan MTBK'nın, Almanya'nın savaşı kaybetme ihtimalinin artmasına paralel olarak, Berlin'deki pozisyonu da güçlendi. Alman Genel Komutanlığı'nın cephede savaşan 100 binden fazla Türkistanlı askere ve Alman silah sanayiinde çalışan 200 binden fazla Türkistanlı işçiye ihtiyacı vardı.[196] Dolayısıyla Türkistanlılara karşı savundukları üstün ırk iddialarını da unutmak zorundalardı. Böylece komite, çalışmalarında daha bağımsız hareket edebiliyordu.

8-10 Haziran 1944 tarihinde MTBK, Viyana'da üç gün süren bir kongre topladı.[197] Kongreye, Türkistan lejyonlarında savaşan askerleri ve MTBK'yı temsilen 537 delege katıldı. Kayyum Han, açılış konuşmasında kongreyi "Türkistan Millet Meclisi" olarak ilan etti. 36 bildirinin sunulduğu kongrede, Türkistan yakın tarihi için çok önemli kararlar alındı. Vlasov Komitesi'nin[198] tanınmaması, Vlasov Ordusu'na katılanların hain olarak kabul edileceği ve Rus emperyalizminin her türlüsüne karşı olunduğu, alınan kararlar arasındaydı. Kongrede, Rusların Türkistan'ı Sovyet cumhuriyetlerine bölme siyasetlerinin onaylanamayacağı, tek, bağımsız ve demokratik bir Türkistan Cumhuriyeti'nin kurulması gerektiği vurgulandı. Kurulacak Türkistan Cumhuriyeti'nin serbest piyasa ekonomisini benimseyeceği, laiklik temelinde din özgürlüğünün esas alınacağı ifade edildi. Türkistan'da Komünist Partisi'nin yasaklanması gerektiği belirtildi. Ayrıca alınan bir karara göre, Hokand ve Alaş Orda hükümetlerini kuran kongreler birinci ve ikinci, 1922'de yapılan "Taşkent Türkistan Müslümanları Kongresi" üçüncü ve bu kongre de Türkistan'ın dördüncü milli kongresi sayılacaktı.[199]

Kongrede Veli Kayyum Han yeniden başkan seçildi. Delegeler 13 komite üyesini belirledi ve aralarından yedi kişiyi, Dr. Sayid Karimi, Baymirza Hayit, Ergeş Şermet, Satar Almambet, A. Zakiy, Ravşan ve Ayit beyleri şube başkanları olarak atadı. Ruzi'nin bir zamanlar Proskurov'dan Berlin'e getirdiği ve komitede çalışmasının doğru olacağını düşündüğü Ergeş Şermet'in de seçilmesi, Ruzi'yi sevindirmişti. Ayrıca 70 kişilik bir Millet Meclisi de oluşturuldu.[200]

Rastlantılar

Proskurov kampında eğitim çalışmaları, 1942 yılının Ocak, Şubat ve Mart aylarında da büyük bir hız ve ciddiyetle devam etti. Nisan ayında, dokuz bölüğün askerlerinin tamamının katılımıyla kamp meydanında bir geçit töreni düzenlendi. Kamp komutanı, tören sonunda yaptığı konuşmada Türkistanlı askerlere teşekkür etti. Onların disiplinli tavırlarını övdü ve artık Türkistan için ortak düşmana karşı savaş zamanının geldiğini belirtti. Üç ay içinde yakın dostluk kurduğu kader arkadaşlarıyla vedalaştı ve bu birliklerin tamamı, Doğu Cephesi'nin muhtelif bölgelerine gönderildi.[201] Ruzi ile iki Türkistanlı bölük komutanının kampta kalması emredilmişti.

Kamp komutanı, Ruzi ile iki askeri odasına çağırdı. Onları eğitim çalışmalarındaki başarılarından dolayı övdükten sonra, yeni askerlerin geleceğini ve onların da kendilerine emanet edildiğini bildirdi. Gerçekten de ertesi gün esir kamplarından toplanan iki bin gönüllü kampa yerleştirildi. Yeni gelenler de dokuz bölüğe ayrıldı. Görünüşleri ürkütücüydü; mezarlarından fırlamış iskeletlere benziyorlardı. Gerçi uzun tren yolculuğuna çıkmadan önce dezenfekte edilmişler ve bitlerinden arındırılmışlardı. Ruzi, pejmürde giysiler içinde iskeleti çıkmış hemşerilerine acıyarak ve şefkatle baktı. Saçları tıraş edildi, hamama sokuldular. Çıkardıkları giysiler yakıldı ve her birine Alman üniforması verildi. Böylece dünün iki bin Türkistanlı Kızıl Ordu askeri, artık iki bin Alman askeri olmuştu.[202]

Yeni gelenler kamp hayatına kısa sürede uyum sağladı. Neredeyse iskeleti çıkmış insanların yerini sağlıklı askerler almaya başladı. Kampta yemekler patates ağırlıklıydı. Türkistanlılar aş (Özbek pilavı) yemeden yapamazdı. Bu yüzden zaman za-

man mutfakta Özbek pilavı da hazırlanıyordu. Lezzeti her ne kadar memlekette yediklerinin yerini tutmasa da, pilav günleri askerler için bir şölene dönüşüyordu. Kampta görevli Alman subayları da bu pilavı sevmişti.

Ruzi, pejmürde vaziyette kampa gelen askerlerin ikisinden gözlerini alamamış, onları nereden tanıdığını bir türlü çıkartamamıştı. Hafızasını zorladı ve nihayet hatırladı. Ancak yine de tanımazlıktan geldi. Biri Ergeş Şermet, diğeri de Margilan şehri, İngiçge köyündeki ilkokulun müdürü Polathanov'du.[203]

1936'nın yaz aylarında bir gün, Margilan'daki en yakın arkadaşlarından birisi olan okul müdürü Münevverhan Taşhocayev'in şehir dışındaki bağ evinde pilavlarını pişirip votka şişelerini açmış, etleri mangala yerleştirmişlerdi ki iki genç adam çıkageldi. Bunlardan birinin adı Ergeş Şermet, diğerininki Polathanov'du. Münevverhan, yeni gelenlerle Ruzi'yi tanıştırmıştı. Münevverhan ile Ruzi, Taşkent'te üniversitede birlikte okuyup yakın dost olmuşlardı. Ergeş, Polathanov'u Münevverhan vasıtasıyla tanımıştı. Münevverhan ile Polathanov meslektaştı. İkisi de eğitimciydi. Ergeş Şermet, Moskova'da üç aylık bir hukuk seminerine katılmıştı. Ruzi de o günlerde Moskova seyahatinden Margilan'a yeni dönmüştü. Ergeş, ailesini ve diğer akrabalarını ziyaret etmek için, doğum yeri olan Andican Vilayeti'nin Bulakbaşı kasabasına gidiyordu. O sırada arkadaşı Münevverhan'ı görmek için mola vermiş ve ortak arkadaşları Polathanov'la birlikte buraya gelmişlerdi. O gün uzun ve güzel bir gün olmuş; sohbet edip şarkılar söylemişlerdi. Münevverhan, Ergeş'e takılıp onu kızdırmadan edemiyordu. "Senin lakabın kütük değil mi?" diyordu. Ruzi, Münevverhan'a "Neden Ergeş'e kütük lakabını taktınız?" diye sormuş, Münevverhan da "Kütük gibidir ve çok da geçimsizdir de ondan" demişti.[204]

Özbekistan'da tutuklamaların bütün hızıyla devam ettiği 30'lu yılların sonunda Özbekistan başsavcısı, NKVD tarafından tutuklanmış ve kısa bir yargılamadan sonra kurşuna dizilmişti. Genç hukuk doçenti Ergeş Şermet, 1938'de onun yerine Özbekistan başsavcısı olarak atanmıştı. Ancak altı ay sonra bu görevden alınmış ve Taşkent'in Şeyhhantahur semtindeki hukuk fakültesinde doçent olarak görevlendirilmişti. 1941 yılında Kızıl Ordu'ya alınıp cepheye sürülmüş ve Almanlara esir düşmüştü. Yıllar sonra kader onları İkinci Dünya Savaşı'nın acımasız şartlarında, Proskurov kampında tekrar bir araya getirmişti. Bir süre sonra sanki ilk kez karşılaşıyormuş gibi yeniden tanışmış ve yakın dost olmuşlardı.[205]

1942 yılı boyunca kampa üç-dört ay aralıklarla sürekli yeni gönüllüler getirildi. Her yeni gelen kafile, öncekilerden farksızdı: yürüyen iskeletler, yırtık pırtık giysiler ve kederli yüzler. Ruzi elinden geldiğince yeni gelenlerin yaralarını sarmaya, çevrelerine uyum sağlamaları için yardım etmeye çalışıyordu. Kampta eğitilenlerin büyük kısmı "162. Türk Tümeni" olarak adlandırılan ve General Oskar Ritter von Niedermayer'in[206] komuta ettiği askeri birliğe verildi.[207] General Oskar Ritter von Niedermayer'in Türkistan, Azerbaycan, Kuzey Kafkasya, Tatar-Başkırt lejyonları komutanlığına getirilmesi basit bir rastlantı değil, Almanya'nın *Drang nach Osten* (Doğu'ya Genişleme) politikasının gereğiydi.

Niedermayer

XIX. yüzyılda Orta Asya ve Afganistan'da İngiliz İmparatorluğu ile Çarlık Rusyası kıyasıya rekabet halindeydi. Bazı jeopolitik uzmanları, bu bölgeye hâkim olan gücün bütün dünyaya hâkim olacağını bile iddia edip Cengiz Han ile Timur'u örnek gösteriyordu.[208] İki büyük güç arasındaki rekabet XIX. yüzyılın sonunda Rusya'nın Orta Asya'ya hâkim olmasıyla sonuçlandı. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bu "Büyük Oyun"a* Almanya ile Osmanlı İmparatorluğu da katıldı. O dönemde Osmanlı Orduları Başkumandanı Enver Paşa ve arkadaşlarının Orta Asya'ya yönelik çalışmaları ile Almanya'nın bölgedeki faaliyetleri oldukça yoğundu.

8 Kasım 1885'te tüccar bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Niedermayer, 1905 yılında Alman ordusuna katıldı. Coğrafya ve Farsça öğrenimi gören ve iyi bir şarkiyatçı olarak yetişen Niedermayer, 1912 yılında özel bir misyonla İran ve Hindistan'a gönderildi. Buradaki halkların yaşayış tarzlarını, inançlarını, geleneklerini öğrenecek ve İngiltere Araplar arasında Lawrens'ı nasıl Osmanlı devletine karşı kullandıysa, Almanya da Niedermayer'i İngilizlere karşı Hindistan ve Afganistan'da kullanacaktı.

Niedermayer bu seyahati sırasında Lût Gölü'nü boydan boya kat eden ilk Avrupalı olmayı başardı. Artık bölgede konuşulan dillere hâkimdi. İslam'ı, dini ilimler okumuş bir Müslüman kadar iyi öğrenmişti. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre önce Berlin'e dönen Niedermayer, Alman askeri makamları tarafından hemen yeni bir özel görevle Afganistan ve Hindistan'a gönderildi.[209]

1914 yılında küçük bir heyetle yola çıkan Niedermayer berabe-

* Bkz. Kitabın sonunda yer alan sözlük. (yay.n.)

rindekilerle birlikte, Eylül 1915'te Kâbil'e ulaştı. Afgan Kralı Emir Habibullah'la İngilizlere karşı yapılacak çalışmalar konusunda bir mutabakat sağlamaları mümkün olmadı ve heyet, Rusya üzerinden maceralı bir yolculuğun ardından 1 Eylül 1916'da Almanya'nın müttefiki Osmanlı İmparatorluğu topraklarına ulaşmayı başardı. Osmanlı İmparatorluğu'nda görevli Alman Askeri Misyonu Başkanı von der Goltz Paşa'nın emrine giren Niedermayer, Ortadoğu'ya gönderildi ve oradaki Alman askeri birliklerinin komutanı oldu. Bir süre sonra da (Mart 1918) Berlin'e döndü.

Niedermayer, iki büyük savaş arasında Münih Üniversitesi'nde *summa cum laude* (en üstün derece) ile doktorasını verdi ve daha sonra, Rusya konusunda yazdığı mükemmel bir tezle profesör oldu. 1932 yılında Moskova'da Alman Askeri Temsilciliği'nde çalıştı. Ertesi yıl Berlin Üniversitesi Askeri Coğrafya ve Siyaset Bilimi kürsüsüne atandı. 27 Haziran 1937'de Berlin Üniversitesi'nde Hitler'e bağlı çalışan Askeri Strateji ve Doktrinler Enstitüsü'nde göreve başladı. 25 Mayıs 1941'den, 162. Türk Tümeni Komutanlığı'na tayin edildiği tarihe kadar Alman Orduları Başkomutanı Feldmareşal Wilhelm Keitel'in yanında bulundu. 1944 Mayısı'nda yerine General Ralph von Heygendorff'un atanmasına kadar da 162. Türk Tümeni Komutanlığı görevini yürüttü.

Niedermayer, Hitler'in Doğu politikasını eleştirdiği için 1944 Mayısı'nda tutuklandı. Dostlarının bütün kurtarma çabalarına rağmen, Müttefik Kuvvetler Almanya'yı işgal edene kadar Torgau Cezaevi'nde kaldı. Mayıs ayında ABD birlikleri tarafından serbest bırakıldı. 9 Mayıs günü, memleketi Regensburg'a dönerken Kızıl Ordu askerleri tarafından bir yol kontrolü sırasında yakalandı. Moskova'da yargılandığı askeri mahkemede 25 yıl ağır hapis cezasına çarptırıldı ve 25 Eylül 1948'de tüberkülozdan cezaevinde öldü.

General von Niedermayer'in hayatı Batı oryantalizminin gerçek amacının Müslüman Doğu ülkelerinin dilini, dinini, tarihini, coğrafyasını, kültürünü mükemmel bir şekilde öğrenip bu ülkelerin ele geçirilerek yeniden kurulmasında, yönetilmesinde ve sömürgeleştirilmesinde kullanmak olduğunun tipik bir örneğidir. Edward Said'e göre oryantalizm bir sömürge öğretisidir. Oryantalistler arasında Doğulu Müslüman milletlerin dilleri, tarihleri, kültürleri konusunda değerli eserler vermiş olanlar vardır. Ancak en değerli ilmi eserleri vermiş olanlar bile Batılı sömürgecilerin hizmetinden uzak duramamıştır. General von Niedermayer uç bir örnekti. Görevi Alman devletinin çıkarları için sayıları yüz binleri

bulan Müslüman lejyon askerlerini ölüme sürmek, onları Almanya için kullanmaktı. General von Niedermayer'in hayatı, oryantalizmin "bir sömürge öğretisi" olduğunu savunan Edward Said'in görüşünü destekleyen tipik bir örnekti.[210]

Kızıl Ordu saflarında çileler çekip hakaretlere uğrayan ve Alman esir kamplarında ölüm, açlık ve hastalıkla boğuşan Türkistanlı genç askerler için Proskurov kampı, bir tür tatil yeri gibiydi. Ancak onulmaz bir hastalık gibi manevi yapılarını kemiren, dinmez bir susuzluk gibi yüreklerini kavuran vatan hasretini gidermek de mümkün değildi. Vatana, ana babaya, sevgiliye mektup yazmanın ve cevap almanın imkânı yoktu. Onların anne babaları da, kardeşleri de omuz omuza eğitim görüp savaştıkları silah arkadaşlarıydı. Ruzi, gelen her asker ve kendisi için bu kamp günlerinin biteceğini ve cephe hayatının başlayacağını biliyordu. Zaten ruhen de kendisini buna hazırlamıştı.

Alman Genel Komutanlığı 1943 yılının Şubat ayında Ukrayna'da bulunan Türkistan, İdil-Ural ve Azerbaycan lejyonlarının her birinden seçtiği 20'şer kişiyi Ukrayna'nın Rovna şehrindeki Alman askeri üssüne göndermeyi kararlaştırdı. Alman Genel Komutanlığı'nın bu iş için görevlendirdiği yüzbaşı, kamp komutanı binbaşının odasına gelen Ruzi'yle tanıştı. Binbaşı görevli subaya, Yüzbaşı Ruzi'nin bölük komutanı ve kendisinin yardımcısı olduğunu söyleyerek "Bu 60 seçme askeri ikinize emanet ediyorum" dedi. Ruzi'nin çabalarıyla Ergeş Şermet ve Polathanov da o 20 kişilik gruba alınmıştı.

Seçme askerler Almanya'nın Potsdam şehrinde açılan 10 günlük bir fikri eğitim kursuna götürüldü. Potsdam'a vardıklarının ertesi günü pazardı ve o gün ders yoktu. Ruzi, Ergeş Şermet ile Polathanov'u da yanına alarak MTBK'nın bulunduğu binaya gitti.[211] Kapıyı, yakından tanıdıkları Gence Resul açtı.

Gence Resul son derece hoşsohbet, şakacı, esprili biriydi. Rusçayı çok iyi bilirdi. Özbekistan'ın Margilanlı ilk Devlet Başkanı Ahunbabayev onu himayesine almıştı. Daha 24 yaşındayken Margilan Komünist Partisi Yürütme Komitesi Başkanlığı'na atanmıştı. Daha sonra Margilan'da kurulan Pamukçuluk Enstitüsü'ne başkan olmuş, enstitü bir süre sonra Semerkand'a taşınınca da Gence Resul, Harezm Vilayeti Komünist Partisi Yürütme Kurulu başkan yardımcılığına (vali yardımcılığı) getirilmişti.[212]

Eğlenceye son derece düşkün olan Gence, ikinci bir eş alıp çapkınlık yapınca görevden uzaklaştırılıp Margilan'ın İngiçge kasabasındaki bir ilkokula müdür olarak atanmıştı. Komünist Parti ve Komsomol örgütlerinde oluşan muhalefet, tutuklanması yö-

nünde işlemeye başlayınca o da, 1938'de NKVD tarafından tutuklanmış ve Margilan Devlet Dinlenme Evi'nde halka açık yapılan bir mahkemede yargılanmıştı. Beş gün süren duruşmaların sonunda da 10 yıl ağırlaştırılmış hapis cezasına çarptırılmıştı. Fakat bir yolunu bulan Gence, altı gün sonra serbest kalıp Andican Pedagoji Enstitüsü'ne müdür olmuştu.[213]

Ruzi, Gence Resul'ü en son Andican'da, Fergana'da yapılan büyük su kanalının açılışı sırasında düzenlenen etkinlikler sırasında görmüştü. O da karşısında hiç beklenmedik bir zamanda, beklemediği hemşerilerini görünce hayrete düşmüş, her birini büyük bir sevinçle kucaklayıp içeri buyur etmişti.

Gence Resul, Ruzi ve arkadaşlarını hemen Milli Türkistan Birlik Komitesi Genel Sekreteri Dr. Said Maruf Kerimi ile Eğitim-Propaganda Şubesi Başkanı Ahmedcan Umarov'la tanıştırdı. Ahmedcan Umarov, orduya çağrılmadan önce Semerkand Vilayeti Parti Merkez Komitesi'nin en yetkili üyelerinden biriydi. Ahmedcan Umarov ve Ergeş Şermet, daha önceden çok iyi tanışırdı. Gurbette eski tanıdıklarla karşılaşmak, yüreklerini yakan vatan hasretini, dost özlemini birazcık olsun dindirmişti. Gence'yle şakalaştılar. Gence yine fıkralar anlattı. Maruf Kerimi ve Ahmedcan Umarov'la memleket meseleleri hakkında sohbet ettiler.[214]

Dr. Maruf Kerimi akıllı ve kültürlü biriydi. Taşkentliydi ve Taşkent'in en itibarlı ailelerinden birisine mensuptu. Ruzi ve arkadaşlarıyla görüşmesinden memnun kalmış olmalıydı ki, Ruzi ve Ergeş Şermet'in Berlin'de kalıp Milli Komite'de kendileriyle birlikte çalışması için Alfred Rosenberg'in Doğu Bakanlığı'ndan izin isteyeceklerini söyledi. Ruzi, arkadaşı Doçent Ergeş Şermet'in lejyonda basit er sıfatıyla bulunduğunu, kendisinin ise rütbeli bir subay ve grup komutan yardımcısı olduğunu belirterek, Ukrayna'ya dönüp lejyondaki görevine devam etmesinin daha doğru olacağını, kendisi için değil Ergeş Şermet için başvurmalarını tavsiye etti.[215]

Şakacı, hoşsohbet Gence Resul onları komite yakınındaki bir restoranda yemeğe davet etti. Yenildi, içildi ve kahkahalar atıldı. Gence, yemek sırasında komite hakkında bilgiler verdi. Veli Kayyum Han'ın yardımcısı Baymirza Hayit ve Genel Sekreter Maruf Kerimi arasında kıyasıya bir rekabet ve mücadelenin olduğundan, her ikisinin de ikinci adam olmak için olağanüstü çabalar sarf ettiklerinden bahsetti. Yemekten sonra Ergeş Şermet ve Ruzi edindikleri bilgileri değerlendirdiler ve komite içindeki çatışma ve rekabetin dışında kalmaya karar verdiler.[216]

Ruzi yıllar sonra Ankara'da ABD Büyükelçiliği'nde görevliyken Gence Resul'ün Türkiye'de olduğunu öğrendi ve 1959 yılının sonlarına doğru Bahçelievler 3. Cadde'deki villasında onunla yeniden buluştu. O sırada Gence, hayatta kalmayı nasıl başardığını anlatmıştı. Almanlar savaşı kaybettiğinde bütün çabası Sovyet işgal bölgesinde kalmamaya çalışmak olduğundan, önce saklanmıştı. Daha önce Hollandalı bir hanımla evlenmiş, Almanya'daki Türk öğrencilerden epeyce tanıdık edinmişti. Onların yardımıyla Münih'teki Türkiye Başkonsolosluğu'ndan da Türk vatandaşı ve öğrenci olduğuna dair bir belge almıştı. O dönemde Türkiye, Sovyetler'i rahatsız etmemek kaydıyla, mümkün olduğunca gizli bir şekilde Türkistanlı lejyonerlere yardım etmeye çalışıyordu. Türk Dışişleri dikkatli olmak zorundaydı, çünkü Stalin Türkiye'nin Sovyet sınırına yakın Kars ve Ardahan illerini istiyor, İstanbul Boğazı üzerinde bazı haklar talep ediyordu.

Gence'nin Hollandalı eşinden, Ceylan adını verdikleri bir oğlu olmuştu. Türk makamlarına Türkiye'ye gelmek üzere yaptıkları başvuru kabul edilmişti. Gence, Türkiye'ye yolculuğunu, yine maceraperest karakterine uygun şekilde, tren veya otobüsle değil, eşi ve üç-dört yaşındaki oğlu Ceylan'ı da yanına alarak, bir motosikletle yapmıştı. Adana'da çok sayıda Türkistanlı olduğunu öğrenip Ceyhan'a gelerek Çukurova'ya yerleşmişti. Gence Resul, Çukurova köylüsüne modern pamuk tarımını öğretmek için ciddi çaba sarf etmişti. Ancak Sovyetler'in dağıldığını, vatanı Özbekistan'ın bağımsızlığa kavuştuğunu göremeyecekti. Yüreğini yakan vatan hasreti dışında Türkiye'de son derece mutlu yaşayacak ve hayata gözlerini Türkiye'de yumacaktı.[217]

MTBK gerçekten çok iyi örgütlenmişti. Alman makamlarının da takdir ettiği bu durum komiteye itibar kazandırıyordu. Komitenin, Doğu Bakanlığı tarafından kabul edilmiş ciddi bir bütçesi vardı. Lejyonlarda savaşan her asker komiteye ayda 1 Reichsmark (RM), astsubaylar 2 RM, subaylar rütbelerine göre 5-15 RM arası bağış yapıyor, böylece de MTBK Alman makamlarına bağımlılıktan kurtulmuş oluyordu. Komite eğitim ve yayın çalışmalarına çok önem veriyordu. 15 günde bir yayımlanan *Milli Türkistan* dergisinin yanı sıra, lejyon askerleri için haftalık *Yeni Türkistan* ve bir edebiyat dergisi olarak *Milli Edebiyat* yayımlanıyordu. Başlangıçta 15 bin adet basılan *Milli Türkistan* dergisinin tirajı savaş yıllarında 80 bini aşacaktı.[218]

Komite bir yandan eğitim çalışmalarını yürütürken, bir yandan da SS'lerin Türkistan'ın çıkarlarına aykırı uygulama ve planlarına karşı mücadele ediyordu. Komite 1941 yılında esir komisyonlarında Çokay ve Kayyum Han'la birlikte çalışan Andreas Meyer-Mader[219] adında maceraperest bir SS subayıyla uğraşmak zorunda kalmıştı.

Bir kısım maceraperest Tatar, Azerbaycanlı, Türkistanlı, Özbek, Kazak ve Kırgız gencini çevresine toplayan Mader, Orta Asya'da bir Lawrens olmak istiyordu. Türkistanlı lejyonerlerle Orta Asya'ya gidecek ve orada Kızıl Ordu'ya karşı bir gerilla savaşı başlatacaktı. Savaşın nasıl sonuçlanacağını kestiremeyen komitedeki Türkistanlı aydınlar, bu projeye şiddetle itiraz ettiler. Meyer-Mader Türkistanlı bazı lejyonerlerle birlikte Kayyum Han'a karşı başarısız bir suikast girişiminde bulundu. Eyleme katılan Süleymanov ve Abdullayev adlı iki Türkistanlı, asılarak idam edildi. Meyer-Mader 1944 başında birliğiyle birlikte SS'lere

kabul edilmişti.[220] Komplonun ortaya çıkmasından sonra kendisini aklamak amacıyla SS Merkez Karargâhı'na başvurup bir askeri mahkemede yargılanmak istediyse de bu yargılama gerçekleşmedi ve o da kurşuna dizildi.[221]

Ruzi ve arkadaşlarına, Potsdam'da katıldıkları kursun altıncı günü Veli Kayyum Han'ın geleceğini ve onlara bir konferans vereceği söylendi. Kayyum Han, Orta Asya Devlet Üniversitesi doçentlerinden matematikçi Dr. Selimi'yle birlikte kurs gördükleri okula geldi, tarih ve siyaset dersi niteliğinde uzun bir konuşma yaptı. XIX. yüzyıla kadarki Türkistan siyaseti ve kültür tarihi üzerine bilgiler verdikten sonra, 1830'ların ortalarından başlayıp çarlık döneminde Rus ordularının ülkeyi nasıl işgal ettiğini, Rus Çarlığı'nın Türkistan'a yönelik Ruslaştırma, Hıristiyanlaştırma politikalarına değindikten sonra ülkenin çarlık tarafından nasıl sömürgeleştirildiğini anlattı. Sonra da Ekim Devrimi ve Sovyet dönemi üzerinde durdu.

Kayyum Han'ın yakın çevresinde yer alanlardan bazıları, en mükemmel yönetim biçiminin Nazi Almanyası'ndaki sistem olduğunu, Hitler nasıl Almanların tek önderiyse Türkistanlıların da kayıtsız şartsız itaat edeceği bir önderinin olması gerektiğini, bunun da ancak Veli Kayyum Han olacağını savunuyordu. Kayyum Han'ın konuşmasından sonra, Selimi'yle görüşen Ruzi, onun da benzer düşüncede olduğunu öğrendi. Ukrayna'daki kamptan Postdam'a birlikte geldikleri Polathanov, bu görüşe şiddetle itiraz etti. "Sovyetler Birliği'nde Stalin diktatörlüğünü gördük, onun cinayetlerine şahit olduk. Burada da Hitler'in 'Führer'liğini görüyoruz. Esir kamplarında acı günler yaşadık ve halen buralarda neler olup bittiğine hep birlikte tanık oluyoruz. İnşallah bir gün ülkemiz bağımsızlığına kavuşursa, orada ne Stalin ne de Hitler benzeri birileri olur. Türkistan'ı Cedidcilerin tasavvur ettiği gibi demokratik bir hükümet yönetir" diyordu. Ruzi, Ergeş Şermet ve diğer arkadaşları Polathanov'u onayladılar ve Selimi susmak zorunda kaldı.[222]

Ruzi ve Polathanov, Potsdam'daki "fikri eğitim kursunu" tamamlandıktan sonra Ukrayna'daki Proskurov kampına geri döndü. Komite, Ergeş Şermet için Doğu Bakanlığı'na başvurusunu kabul etmiş ve onun MTBK'da çalışmasına izin vermişti. Ergeş, daha sonra Alman Propaganda Bakanlığı'na bağlı olarak çalışan propaganda radyosunun Türkistan şubesine başkan olarak atanacaktı.[223]

Proskurov kampındaki askeri eğitim bütün hızıyla devam edi-

yor, eğitimlerini tamamlayanlar cepheye gönderiliyordu. Polathanov da en son cepheye gönderilen askerler arasındaydı. Ruzi, Polathanov'la bir daha karşılaşmadı. Savaşın sonlarına doğru cepheden yaralı dönen askerlerden biri Ruzi'ye, onu Doğu Prusya'da gördüğünü söyleyecekti. Polathanov savaştan sonra Batı'da kalan lejyon askerleri arasında değildi. Bu durumda geriye iki ihtimal kalıyordu: Ya Kızıl Ordu ilerleyişi sırasında veya Kızıl Ordu'ya esir düştükten sonra Sibirya'daki kamplarda hayatını kaybetmişti. Ruzi 52 yıl sonra vatanına dönüşünün ardından da Polathanov'un yaşadığına dair bir bilgi edinemeyecekti.

Esir kamplarından Proskurov'a devamlı olarak yeni Türkistanlı gençler getiriliyordu. Ruzi'nin kamp hayatı artık sona eriyordu. Ruzi ve bölüğünü, 1943 yılı sonlarına doğru Ukrayna'nın Poltova Vilayeti'nde konuşlanmış olan 423. İstihkâm Alayı'na katılmak üzere Poltova'ya gönderdiler. Ruzi'nin bölüğü, Poltova yakınlarındaki küçük bir kasabada güvenliği sağlamakla görevlendirilmişti.[224]

Poltova ve Harkov

Yeni yıl yaklaşıyordu. Katolik Ukraynalılar için Noel günlerinin ayrı bir önemi vardır. 23 Aralık'ta başlayan Noel şenlikleri birkaç gün devam eder, kutlamalar 24 Aralık akşamı zirveye ulaşır. Kasaba halkı kendilerine insanca davranan Ruzi'yi seviyordu. Kasabadan gıda maddesi temin etmek için komutanlık talimatı geldiğinde, Ruzi'nin, gerçekte öyle olmadığı halde, "Kasabanın partizan saldırısına uğradığını, yumurta ve tavuklarının çalındığını" gerekçe gösterip halkı kurtardığı çok olmuştu.[225]

Kasaba halkı yaşlılar, çocuklar ve kadınlardan ibaretti. Ukraynalı eli silah tutan erkeklerin bir kısmı Alman ordusunda, bir kısmı dağlarda partizanlarla, bir kısmıysa Kızıl Ordu birliklerindeydi. Yani kasabada hemen hemen hiç genç erkek yok gibiydi. 24 Aralık 1943 Noel akşamında yaşadıklarını Ruzi ömrü boyunca unutamayacaktı.

Ukraynalılar kasaba misafirhanesinde düzenledikleri Noel kutlamasına Komutan Ruzi'yi de davet etmişti. Masalar, Ukraynalı kadınların hazırladığı türlü çeşit yemekle donatılmıştı. Genç kızlar şarkılar söyleyip dans ediyordu. Köylüler, kendi ürettikleri samagon'u doldurdukları kadehi, küçük bir konuşmanın ardından, tek dikişte içiyordu.[226]

Ruzi kasabanın yaşlı erkekleriyle masaya oturmuş, bir yandan onlarla sohbet ederken, bir yandan da, salonda kendisinden başka genç erkek olmadığından, birbirleriyle dans eden kızları seyrediyordu. Savaşın hemen başında, yaralarını tedavi edip hayatını kurtaran Ukraynalı aileyi unutmamıştı. Bu yüzden Ukraynalılara karşı özel bir sevgi besliyordu. Salonda dans eden Ukraynalı güzel kızlardan biri, gülümseyerek yanına gelip esprili bir şekilde Ruzi'ye "Tabii ki Almanların üstün ırka mensup olduğuna inanan

Alman subayı, biz Ukraynalı hanımlarla dans etmeye tenezzül etmeyecektir. Ne yapalım, kendisi bilir. Biz de böyle kız kıza dans ederiz" deyiverdi.[227]

Ruzi akşamın o anına kadar ağzına damla votka sürmemişti. Emir erini yanına çağırdı. "Gözlerini dört aç ve sakın bir damla bile içki içme" diyerek silahını ona teslim etti. Kadehini votkayla doldurdu. Bir küçük konuşmayla salonda bulunan herkesin Noel'ini kutladıktan sonra şerefe kaldırdığı kadehini bir dikişte bitirdi. Bunun üzerine kızlar teker teker Ruzi'nin yanına gelip kendi elleriyle yaptıkları votkadan ona ikram etmeye başladılar. Artık birlikte içip dans ediyorlardı. Eğlence, gün ışıyıncaya kadar sürdü. Ruzi'nin gece boyunca Ukraynalı kızlarla içtiği samagon litreleri bulmuş ve de sonunda alkolden zehirlenmişti. Kasabanın yaşlı kadın ve erkekleri iki gün süresince ona kar masajı yapıp dağ otlarından hazırladıkları çayları içirdiler ve Ruzi ancak iki gün sonra tekrar sağlığına kavuştu.[228]

Kızıl Ordu, Moskova'ya doğru çekilirken boş durmamış, bütün orman yollarını mayın tarlası haline getirmişti. Yalnızca anayollar değil yan yollar da mayın doluydu. Ruzi'nin bölüğü bu mayınları temizlemekle görevliydi. Mayın temizleme çalışmaları yaklaşık dört hafta sürdü. Hemen ardından da Harkov Cephesi'ne gitme emri geldi.[229]

Ruzi ve Türkistanlı askerleri, diğer Alman askeri birlikleriyle beraber Harkov dışında savunma pozisyonu aldılar. Kızıl Ordu 1942'deki ilk Alman saldırılarında hem insan hem de malzeme bakımından büyük kayıplar vermişti. 1943, Kızıl Ordu için hazırlık yılı oldu. Almanlar işgal ettikleri topraklarda yaşayan halklara karşı son derece hor ve haşin davranıyordu. Bu tutum, Kızıl Ordu'nun Alman kuvvetlerine karşı örgütlediği gerilla savaşlarının artarak güçlenmesine neden oldu. Alman ordusu yeni sömürgeler fethetmek, Kızıl Ordu kendi topraklarını ve halkını savunmak için savaşıyordu. Ruzi, Güney Kuvvetlerine komuta eden Mareşal von Manstein'ın yüz binlerce kişilik ordusunda, 300 er ve birkaç küçük rütbeli subaydan oluşan bir bölüğün komutanıydı.[230]

1943 yılında taraflardan her biri, taarruz eden taraf olarak savaşa başlamak istiyordu. O sırada Doğu Cephesi'nde 3.000 tank ve motorlu top aracı, 2.110 savaş uçağı, 17 zırhlı, 3 mekanize ve 16 piyade tümeninden oluşan 900 bin kişilik muazzam bir Alman askeri gücü vardı. Stalin ve Kızıl Ordu'nun çoğu generali, Alman kuvvetlerine karşı doğrudan taarruzdan yanaydı. Sovyet generalleri Jukov ile Vasilevski ise bu plana karşıydı. İki general önce Al-

manların saldırmasını bekleyip bu saldırı durdurulduktan sonra da karşı saldırıya geçmekten yanaydı. Sonuçta General Jukov ile Vasilevski'nin dediği oldu.

Alman Kuzey Ordular Komutanı General Kluge'nin kuvvetlerine bağlı 9. Alman Ordusu kuzeyde, Mareşal von Manstein'ın Güney Ordu Grubu'na bağlı General Hermann Hort komutasındaki 4. Tank Ordusu ve General Wetner Kaepf'e bağlı birlikler Temmuz 1943'ün ilk günlerinde Kızıl Ordu hatlarına saldırdı. Kuzeyde 45 kilometre genişliğindeki bir cephe hattında saldırıya geçen Alman kuvvetlerinin ilerleyişi birkaç gün içinde yavaşladı ve Kızıl Ordu birlikleri 10 Temmuz'da Alman hücumunu durdurdu. Alman birlikleri Güney Cephesi'nde, kuzeye göre daha başarılıydı. 11 Temmuz günü Kızıl Ordu'nun durumu son derece zorlaşmıştı. Bunun üzerine Kızıl Ordu Generali Stovka, ihtiyatta tuttuğu yedek Step Ordusu'nu cepheye sürdü. 12 Temmuz'da Almanların 4. Tank Ordusu ile Rusların 5. Muhafız Tank Ordusu arasında dünya savaş tarihinin en büyük tank savaşı olan Prokhorovka Muharebeleri yaşandı. Bu sonuçsuz bir çarpışmaydı, ama Sovyet tankları savaş alanından tek bir adım geri atmazken, Alman tankları savaş alanını terk etti. Böylece Güney Cephesi'nde de Alman taarruzu durdurulmuş oldu.[231]

Sovyet generalleri Jukov ile Vasilevski, istedikleri sonucu almıştı. Bunun üzerine Harkov yakınlarındaki Voronej ile Step cephelerindeki Kızıl Ordu birlikleri karşı taarruza başladı. Ruslar bu bölgede, Tomorovka ile Belgorod arasına yerleşmiş Alman savunma hatlarına şiddetle saldırdı ve çarpışmaların üzerinden bir gün geçtikten sonra Alman savunma hatlarını yarmayı başardılar. Harkov yakınlarında çok kanlı çatışmalar oldu.

1943 yılının ortası, Almanlar ve Ruslar için kaderin dönüm noktasıydı. 17 Temmuz 1943 tarihinde Hitler, Alman birliklerine saldırı öncesi bulundukları yerlere çekilmelerini emretti. Mareşal von Manstein, 21 Ağustos'ta Harkov'un tahliye edilmesi talimatını verdi ve Almanlar Harkov'u boşalttı.[232] Kızıl Ordu saflarında, o tarihte ne kadar Türkistanlı asker ve subay olduğu bilinmiyordu. Fakat sayıları yüz binin çok üzerinde olan Türkistan lejyonlarına bağlı askerlerin tamamına yakını, Doğu Cephesi'nde Kızıl Ordu birliklerine karşı büyük bir cesaret ve özveriyle savaşıyordu.

Ruzi ve bölüğü Harkov yakınlarındaydı. Ruzi, askerlerinin mümkün olduğu kadar az kayıp vermesi için elinden geleni yapıyor, emirler veriyor, kan ter içinde sağa sola koşturuyordu. Çok sevdiği Türkistanlı askerinden 14'ünü kaybetmişti. 21'i de yara-

lıydı. Ölenlerin birçoğu son nefesini Ruzi'nin kollarında vermişti. Her ne kadar Nazilerin savaşı haksız olsa ve Almanlarla aynı cephede bulunsalar da, lejyonerler vatanlarının esaretten, sömürge olmaktan kurtulması için savaştıklarını ve bunda haklı olduklarını düşünüyorlardı. Dolayısıyla da Tanrı'nın kendileriyle beraber olduğuna, öldükleri takdirde bir Müslüman olarak şehit sayılıp cennete gideceklerine inanıyorlardı. Ruzi, bu inançla kaybettiği askerlerinin ölüm anında yüzlerine yansıyan tebessümlerini yaşamı boyunca hep hatırlayacaktı.

Ruzi de yaralanmıştı. Bir şarapnel parçası karnına, diğeri de yüzüne gelmişti. Eğer miğferinin kemeri olmasaydı, yüzüne gelen küçük şarapnel parçasının onu öldürmesi kaçınılmazdı. Yaralıların ilk tedavileri önce askeri birlikler yakınındaki seyyar hastanelerde yapıldı. Durumları ağır olanlar yakın şehirlerdeki büyük askeri hastanelere gönderildi. Ruzi'yi de Harkov'a yakın kasabalardan birindeki daha donanımlı bir hastaneye yatırdılar. Ruzi birkaç hafta içinde sağlığına tamamen kavuşmuştu. Hastaneden çıkar çıkmaz tekrar Proskurov Lejyonu'na gönderildi. Son çarpışmalar sırasında kaybettikleri Türkistanlı askerlerin yerini, kamplardan gelen yenileri almıştı. Yeni gelen askerlerin eğitim seviyelerini artırmak ve tecrübeli olanları daha da mükemmelleştirmek üzere, Belarus'taki Borisov şehrinin yakınlarında bir köyde, bir ay sürecek bir eğitime başladılar.[233]

Sovyet taarruzu

Bu defa Kızıl Ordu saldırı, Almanlar ise savunma hazırlığı yapıyordu. Ruzi'nin komuta ettiği istihkâm bölüğü, Brezino Nehri kıyısında savunma tabyalarının hazırlanmasına katılmıştı. Bölükten bir mangayı onun komutasından alıp başka bir birliğe verdiler. Ruzi, elleriyle yetiştirip üzerine titrediği, küçük kardeşleri gibi bağrına bastığı dokuz er ve bir onbaşının, yani manganın tamamının bir tuzağa düşürülüp esir alındığını öğrendi. Türkistan lejyonlarında savaşan askerlerin, Ruslara esir düşmeleri halinde hayatta kalma şansları yoktu. Eski Sovyet askeri oldukları için bulundukları yerde, hemen kurşuna diziliyorlardı.[234]

1944 yılı başında Ruzi, Belarus'ta Brezino şehri yakınlarında Kızıl Ordu hücumu sırasında tekrar yaralandı. Biri karnından diğeri de ayağından, yine iki yara almıştı ama bu seferkiler, öncekilere göre çok daha ağırdı. Ruzi'nin Varşova'daki Alman asker hastanesindeki tedavisi üç haftadan fazla sürdü. Hastanedeki askeri doktorlar kurulu, onu genel bir sağlık kontrolünden geçirdi. Ruzi, biri Kızıl Ordu'daki görevi sırasında Besarabya'da, diğeri Türkistan lejyonunda bölük komutanlığı sırasında Ukrayna'da olmak üzere, daha önce iki kez yaralanmıştı. Bütün bunları da göz önünde bulunduran komisyon, sonuçta Ruzi'nin bundan böyle cephede aktif olarak savaşamayacağı kararına vardı.[235]

O dönemde Alman Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na (Obberkommando dos Heeres-OKH) bağlı çalışan "Gönüllü Birlikler Komutanlığı vardı. Ruzi, üç yıldızlı bir Alman generalin komuta ettiği Berlin'deki bu komutanlığın emrine verildi. Gönüllü Birlikler Komutanı General Köstring'le görüşen Ruzi, sağlığının düzeldiğini, çalışmak istediğini söyledi. Çeşitli sorular sorarak Ruzi'yle iki saate yakın sohbet eden general, ona General Vlasov'dan söz

etti. Türkistan lejyonlarının Vlasov'a bağlanması halinde kendisinin ve askerlerinin nasıl bir tutum takınacağını sordu. Ruzi böyle bir kararın son derece yanlış olacağını söyledi. Çünkü Almanlarla birlikte Kızıl Ordu'ya karşı savaşmalarının tek amacı, Türkistan'ın bağımsızlığıydı. Vlasov ise buna karşıydı. O kendi diktatörlüğünde, o sıradaki Sovyetler Birliği topraklarının tamamını içine alan bir büyük Rusya hayal ediyordu. Ruzi'nin aktardığı bilgiler ve sergilediği tavır generali etkilemiş olmalıydı ki daha sonra Köstring, Türkistan lejyonlarının Vlasov'a bağlanmasına karşı olan grupta yer aldı.[236]

Yabancı lejyonlar için gerekli subay kadrolarını hazırlamak üzere Alsace-Lorraine'deki Bitsch kasabasında kurulmuş bir Türk-Führer Schule (Türk Subay Okulu) vardı. General, Ruzi'ye bu okulda görev vermek istediğini söyledi. Ruzi kabul etti ve okula müfettiş-öğretmen olarak atandı. Okul Alman-Fransız sınırı yakınlarında, Fransızlar tarafından savunma amaçlı inşa edilmiş istihkâmlardan ibaret Majino Hattı'na yakın bir yerdeydi. Lejyonerler arasından seçilen subay adayları, buradaki bir aylık yoğun eğitimin ardından sınavdan geçmek zorundaydı. Başarılı olanlar okuldan, subay kurslarına devam etmişlerse subay, astsubay kurslarına devam etmişlerse astsubay olarak mezun olurdu. Başarısız olanların askerlikle ilişiği kesilir, onlar da sivil hizmetlerde değerlendirilirdi. Başarısız subay adaylarının durumu gerçekten üzücüydü. Başarılı olanlar, sınav biter bitmez bir törenle yeni rütbelerini takar ve cepheye koşardı. Yeteneksiz, layık olmayan birisine sınavda yardımcı olmak hem onun, hem da emrine verilecek askerlerin hayatına mal olabilirdi. Ruzi, Türkistan lejyonlarından, Türkistanlı subay adayı da olsa layık olmayanlara rütbe verilmesine karşıydı. Çünkü savaşın en kanlı cephelerinde bulunmuş, ufacık bir hatanın nasıl birçok insanın hayatına mal olduğunu gözleriyle görmüştü. Dokuz subay adayına geçersiz not vermiş ve onların subay olmalarını önlemişti. Aralarından bazılarının kendisini komiteye şikâyet ettiğini daha sonra öğrenecekti.[237]

Ruzi, 1944 yılının Haziran ayında kursu başarıyla bitiren subaylardan bir kısmını Doğu Cephesi'nin Doğu Prusya'da bulunan Merkez Orduları'nın karargâhına götürmekle görevlendirildi. Subayları karargâha teslim eden Ruzi, Alsace-Lorraine'deki okula geri dönüş yolunda Berlin'e uğrayıp orada birkaç gün kaldı. Yine bir cumartesiydi. Kaldığı otelde dostu Ergeş Şermet'le buluşup hasret giderdiler. O cumartesi akşamı, Rus Kozakları Müzik Korosu'nun Berlin'de konseri vardı. Ergeş, Ruzi'yi önce konsere

götürdü. Konserden sonra da akşam yemeğini birlikte yiyip lejyonların durumu, savaşın geleceği, Milli Türkistan Birlik Komitesi'ndeki yenilikler, komite ve lejyonların Alman makamlarıyla ilişkileri hakkında sohbet ettiler. Son dönemlerde Himmler'in SS birliklerinde görevli bazı Alman subaylarının komiteye ve Türkistan lejyonlarına yönelik olumsuz tavırları onları rahatsız ediyordu. Bu konu üzerinde durdular.[238]

Doğu Cephesi'nden gelen haberler iyi değildi. Savaşı Almanların kaybetmesi halinde lejyonda görevli askerlerin durumu, kendi durumları ne olacaktı? Yemeğin sonuna doğru Ergeş Şermet, "Sizi tanıyan üç-beş dost yarın öğle yemeğinde sizi ağırlayıp sohbet etmek istiyor" dedi. Ergeş, ertesi gün öğleye doğru, Ruzi'yi kaldığı yerden alıp Berlin'in güzel lokanta ve kahvelerinin bulunduğu meşhur Kurfürstendamm yakınındaki bir binaya götürdü. Ruzi orada eski Orta Asya Devlet Bankası yönetim kurulu üyesi, başkan yardımcısı ve murahhas aza Kasım İnayeti; Semerkand Devlet Üniversitesi profesörlerinden Kadir Osman; yine Semerkand Devlet Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde görevli kalp hastalıkları uzmanı Doktor Yaşar'la karşılaştı. Kasım İnayeti, bankacılık bilgisi yanında kendisini dini konularda mükemmel yetiştirmiş bir İslam bilginiydi. 1917 Ekim Devrimi öncesinde Buhara medreselerinde İslami ilimler öğrenimi görmüştü. Dini konulardaki derin bilgisi nedeniyle Türkistan lejyonları başimamlığı görevi ona verilmişti.[239]

İnayeti, Doktor Yaşar'la birlikte güzel bir çüçvere* hazırlamıştı. Yemek başlamadan kısa süre önce Veli Kayyum Han ile Baymirza Hayit de geldiler. Tarih profesörü Kadir Osman, Hayit'in üniversitedeki hocalarından biriydi. Yemek sırasında Ruzi ve Kayyum Han'la oraya gelen bir Özbek subay arasında kısa fakat sert bir tartışma yaşandı. Ruzi Alsace-Lorraine'deki Türk Subay Okulu'nda dokuz Türkistanlı subay adayına geçer not vermemiş ve onların subay olmasını engellemişti. Kayyum Han'a refakat eden subay, Ruzi'yi sert bir dille eleştirdi ve "Nasıl olur da Türkistanlı gençlerin subay olmasına engel olursun?" dedi. Ruzi, soğukkanlı ve sakin bir şekilde cevapladı soruyu: "Cepheden, kanın, ateşin ve ölümün içinden geliyorum. Askerlik sanatını bilmeyen, kendisini ve askerlerini korumaktan âciz bu gençlere ben nasıl olur da yüzlerce evladımızın hayatını emanet edebilirim? Onlar subaylığa ehil değildi. Bu yüzden engel oldum. Bundan böyle de farklı davranmayacağım." Tartışma Veli Kayyum Han'ın müdahalesiyle sona erdi.[240]

* Kayseri mantısına benzer bir Orta Asya yemeği. (yay.n.)

Ruzi, Hayit'le ilk kez 1939 yılında, Taşkent Öğretmen Evi'nde karşılaşmıştı. Taşkent'in en güzel semtlerinden Cengâh'ta, arkadaşı Özbekistan Komsomol örgütünün yayın organı *Yaş Leninci* gazetesinin başyazarı Kerim Gaybullayev'in bir evi vardı. Ruzi, zaman zaman Margilanlı hemşerisini burada ziyaret ederdi. Evin hemen yakınında da, taşradan Taşkent'e gelen öğretmenlerin ücretsiz kaldığı bir öğretmen evi vardı. Öğretmen evinin direktörü İkramov da Ruzi'nin yakın dostuydu. Kerim Gaybullayev, 1939'da NKVD tarafından tutuklandığında evli ve iki çocuk babasıydı. Ruzi, durumlarını öğrenmek için onları ziyaret edip daha sonra da geceyi geçireceği öğretmen evine gelmişti. Moskova seyahatinden dönen Baymirza da orada kalıyordu. Ruzi onunla ilk kez orada karşılaşmış ve o akşam, İkramov ile Ruzi'nin hazırlattığı Özbek pilavını yiyerek sohbet etmişlerdi.[241]

Berlin'deki o yemek sırasında üzerinde durdukları en önemli konu, Vlasov adlı eski Kızıl Ordu generali ve faaliyetleriydi. Milli Türkistan Birlik Komitesi üyeleri ve Türkistan lejyonlarının Türkistan asıllı subayları, Himmler'in Vlasov'u desteklediğinden, Vlasov komutasında Rus Kurtuluş Ordusu (Russkaya Osobotilnaya Armiya-ROA) adında bir ordunun kurulmaya çalışıldığından ve Himmler'in Türkistan lejyonlarını onun komutasına vermek istediğinden haberdardı. Tabii, gelişmeler son derece rahatsız ediciydi.[242]

Vlasov ve Milli Türkistan Birlik Komitesi

Vlasov, Nijni Novgorod doğumlu (1901) köylü çocuğu bir askerdi. Ekim Devrimi'ni başlatan bahriyelilerin arasındaydı. Devrim sonrasında Kızıl Ordu'da hızla yükseldi. 1941 Kasım ayında komuta ettiği 20. Ordu ile Almanların elinde tuttuğu, Moskova yakınlarındaki büyük stratejik öneme sahip Solnetschnogorsk şehrini geri aldı. 13 Aralık 1941 tarihli *İzvestiya* gazetesi, Moskova Savaşı'nın kahramanları arasında ondan söz edip fotoğraflarını yayımlamıştı.[243]

Ocak 1942'de korgeneralliğe terfi eden Vlasov'u, Mart ayında Stalin bizzat kabul edip, onu merkez karargâhı Leningrad'da bulunan Volkhov Cephesi başkomutan yardımcılığına atadı. Ordusunun bütün ikmal hatları kötü kış koşulları sebebiyle kesilen Vlasov, 12 Temmuz 1942'de Almanlara esir düştü. Vlasov, esir düşünceye kadar Kızıl Ordu'nun başarılı bir generali olarak parlak bir kariyere sahipti ve Stalin'e kayıtsız şartsız bağlıydı. Diğer deyişle Rus devletinin hizmetindeydi ve emperyalist Rus devlet vizyonuna sahipti.[244]

1941 yaz aylarında Almanların elinde yüz binlerce esir Kızıl Ordu askeri vardı. General Gehlen yönetimindeki Alman Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na bağlı çalışan Yabancı Ordular Doğu Bölümü (Fremde Heere Ost),* Rus asıllı esirlerden Kızıl Ordu'ya karşı savaşacak birlikler oluşturmak için de çalışıyordu. Ancak birtakım Rus göçmen örgütlerinin de olağanüstü çabalarına rağmen, henüz elle tutulur, ciddi bir sonuç alınamamıştı. Batı ülkelerindeki Stalin ve Sovyetler Birliği karşıtı Rus örgütleri, Milli Türkistan Birlik Komitesi'nin aldığı sonuçları kıskançlıkla izliyordu.

* Almanların İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerini araştırmak üzere kurduğu askeri istihbarat örgütü. (yay.n.)

Söz konusu örgütler, 1942 Martı'nda Alman Başkomutanlığına bir Rus Halk Kurtuluş Ordusu (Ruskaya Nasyonalnaya Narodnaya Armiya-RNNA) kurulmasını teklif ettilerse de sonuç alamadılar. Kısa bir süre sonra ise, 2. Alman Tank Ordusu bünyesinde Tümgeneral Schmidt'e bağlı ve Polonya asıllı eski bir Sovyet subayı olan Kaminski emrinde, Rus Halk Kurtuluş Ordusu (Russkaya Osvobotilnaya Narodnaya Armiya-RONA) adında küçük bir birlik kuruldu.[245]

Alman esiri Vlasov, Ukrayna-Vinnitsya'da sorgulanmıştı. Gehlen Örgütü'ne* bağlı olarak çalışan Yüzbaşı Strick-Strickfeldt, bu çalışmalardan Vlasov'a bahsedip onu propaganda amaçlı olarak kazanmaya çalıştı. Sonunda Vlasov Almanlarla birlikte çalışmaya başladı ve 1943 Nisanı'nda General Vlasov komutasında ROA'nın kurulmasına karar verildi.[246]

Doğu Bakanlığı'nda daire başkanlığı yapan Profesör Gerhard von Mende, Alman Dışişleri Bakanlığı Doğu Masası Başkanı Otto Bräutigam,[247] Alman Dışişleri Bakanlığı ve Güney Orduları Komutanı Feldmareşal von Manstein[248] ile bazı Alman generalleri, MTBK'nın gayretleri sonucu projeye itiraz ettiler. Komite, MTBK yayın organı *Milli Türkistan* dergisinde Vlasov Hareketi'ne karşı tepkisini sergiledi. Dergide yayımlanan bir makalede şöyle yazıyordu:

> Bizde enternasyonal karakter yoktur. ROA'nın, Rus toprağı için yaptığı çalışmaya karşı değiliz. Eğer Vlasov kendi gücü, kendi Ruslarıyla halkını ve toprağını Bolşeviklerden kurtarabiliyorsa, elinden geliyorsa, bu kendi halkı için büyük iş olur, ROA maskesi altına girip saklanan kişiler varsa ve bunlar Türkistan askerlerini yoldan çıkarmaya çalışırsa, hatta Türkistanlıların kollarına takılı "Allah Biz Bilan" [Allah Bizimle] şeklindeki armayı kaldırıp onun yerine ROA armasını takın diyorlarsa... bunlar Bolşevik ajanlarıdır.[249]

Yapılan yayınlarda, Türkistan lejyonlarının Türkistan'ın bağımsızlığı için kurulduğu, Almanlarla yapılan işbirliğinin ve onlarla birlikte Kızıl Ordu'ya karşı savaşmalarının tek sebebinin bu olduğu vurgulanıyordu.[250]

Komite, Almanlara Türkistan lejyonlarının General Vlasov emrine verilmesinin, onarılması mümkün olmayan sonuçlar doğuracağını, askerin Almanlarla birlikte savaşma sebebinin Türkistan'ın bağımsızlığı olduğunu, lejyonların Vlasov'un emrine verilmesinin, onlar için savaşın meşruiyetini kaybetmek anlamına gelece-

* Bkz. Kitabın sonunda yer alan sözlük. (yay.n.)

ğini anlatmaya çalışıyordu. 8 Haziran 1943 tarihinde Hitler, Vlasov Hareketi'nin yalnızca propaganda amaçlı kullanılması konusunda kesin emir verdi. Ancak gayretlerin ardı arkası kesilmedi.

SS merkeziyle, özellikle Himmler ile MTBK'nın arası hiçbir zaman iyi olmamıştı. 16 Eylül 1944 tarihinde Himmler ve General Vlasov uzun bir görüşme yaptı. Heinrich Himmler ve General Vlasov arasındaki tarihi görüşmeye, SS subayları Gunter d'Alquen ile Ehlich katıldı.[251] ROA bünyesinde iki tümenin kurulmasına karar verildi. Vlasov, Himmler'le görüşmesinde örtülü olarak, Rus olmayan halklara mensup lejyonların da kendi emrine verilmesini şart koştu. Vlasov, yalnız Rusların değil, Türkistanlıların, Azerbaycanlıların, Tatar ve Başkırtların da kendi emrine verilmesini istiyordu. Himmler de bu isteği kabul etmişti.

Vlasov ile Himmler arasında varılan mutabakata ilişkin olarak kaleme alınan belgede, şu satırlar yer alıyordu:

> Rusya Bolşevizmden kurtarıldıktan sonra bağımsız bir devlet olacak ve yönetim şeklini halk tayin edecektir. 1939 öncesi sınırlar geçerli olacaktır... Kırım bağımsız bir bölge olacak ve Rus Kozaklarına da azami politik bağımsızlık verilecektir. Rus olmayan halklara azami düzeyde kültürel otonomi verilecektir.[252]

Bu durum, ülkelerinin bağımsızlığı için savaşan Türkistan lejyonlarının ve MTBK'nın sırtından hançerlenmesi demekti. Çünkü böylece Himmler, savaştan sonra Türkistan'ın Rus sömürgesi olarak kalmasını kabul etmiş oluyordu.

Görüşmenin en önemli sonucuysa General Vlasov başkanlığında bir Rusya Halklarını Kurtarma Komitesi'nin (Komitet Osvobosdeniya Narodov Rossii-KONR) kurulmasıydı ki bu, Vlasov açısından tam bir zaferdi. Çünkü General Vlasov, daha önce Çarlık Rusyası'nın, sonra da Sovyetler Birliği'nin sömürgesi olan topraklarda yaşayan bütün halkları temsil edecek ve sayıları yüz binleri bulan Türkistan ve diğer lejyon askerlerinin de komutanı olacaktı. Vlasov, 14 Kasım'da Prag'da, KONR'nin milli komite ve lejyonların tamamının üst kuruluşu olduğunu deklare eden ve "Prag Manifestosu" adıyla anılan bildirisini yayımladı. Aynı bildiri, 18 Kasım 1944 tarihinde Berlin'de büyük bir salonda, gösterişli bir törenle kamuoyuna duyuruldu.[253]

Bunun üzerine MTBK, İdil-Ural (Tatar-Başkırt), Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Kırım Tatarları ve Kuzey Kafkasya milli komite temsilcileri, üç maddelik bir bildiriyle Vlasov'un manifes-

tosunu reddetti. Bildiride, Alman hükümetinden üç önemli talepte bulunuluyordu:

> Vlasov'un Rus olmayan halkları temsil ettiği iddiası reddedilmeli ve bu görüş yasaklanmalı; milli komiteler ile Rus olmayan halkların bağımsız devletler kurma hakları tanınmalı; lejyonlara mensup birliklerin tamamı Alman Genel Komutanlığı bünyesinde kalarak siyasi yönetimi milli komitelere verilmeli.

Bildiride ayrıca, birliklerin Vlasov emrine verilmesinden doğacak olumsuz sonuçlardan milli komitelerin sorumlu olmayacağı da vurgulanıyordu. Bu ifade, Almanları açıkça, söz konusu birliklerin Kızıl Ordu saflarına geçebileceği yönünde tehdit niteliği taşıyordu.[254]

Lejyonların Vlasov'a bağlanması, pratikte Türkistanlıların ve diğer Rus olmayan halkların kendi kaderlerini tayin haklarının ret ve inkârı ile topraklarındaki Rus egemenliğinin devamını kabul etmek demekti. MTBK Başkanı Veli Kayyum Han, SS yönetimi tarafından Vlasov'la görüşmeye zorlandı. Kayyum Han, Vlasov'a kendisiyle çalışamayacaklarını bildirdi. Ayrıca Alman tarafına da birliklerin Vlasov'a katılması konusunda ısrarcı olunması halinde, birliklere hâkim olmalarının mümkün olmayacağını ifade etti. Komite ve lejyonlar, projeye şiddetle karşı çıktılar. Uygulanma şansı bulunmayan bu karar, kâğıt üzerinde kalmaya mahkûmdu ve öyle de oldu. Himmler'in bu kararı, MTBK ile SS arasında zaten gergin olan ilişkilerin daha da bozulmasına neden oldu.[255]

SS, Vlasov'a büyük mali destek verdi. 17 Ocak 1945 tarihinde KONR ve Alman Dışişleri Bakanlığı arasında bir "mali antlaşma" imzalandı. Vlasov sınırsız denebilecek mali imkâna kavuştu. Fakat dağ fare doğurdu. Elindeki büyük mali imkâna, kamplarda yüz binlerce Rus esir ve yine yüz binlerce Rus işçi bulunmasına rağmen, Vlasov'un kurduğu iki tümenin asker sayısı 10 bin civarında kaldı.

Vlasov, 13 Nisan 1945 tarihinde sayfiye şehri Karlsbad'da savaşta hayatını kaybetmiş SS doktor bir subayın dul eşi Adelheid Bielenberg'le evlendi. 11 Mayıs 1945 tarihinde 1. ROA Tümeni, Amerikalılara teslim oldu. Vlasov ve yanındakiler Schlüsselburg yakınındaki bir şatoda saklandılar. 12 Mayıs 1945'te Kızıl Ordu askerleri tarafından yakalanan General Vlasov Moskova'ya götürüldü. 1 Ağustos 1946 tarihinde Kızıl Ordu Askeri Mahkemesi, asılarak idamına karar verdi ve hemen infaz edildi.[256]

Türkistan lejyonlarının "Büyük Rus" devlet fikrine sahip bir Rus generalinin emrine verilmek istenmesi, Ruzi ve arkadaşları arasında endişe ve üzüntü yaratmıştı. 1944 Haziranı'nda Berlin'de, MTBK Başkanı Veli Kayyum Han'ın da katıldığı o yemekli toplantıda Vlasov meselesi uzun uzun tartışılmış, o güne kadar alınan tedbirler ve daha sonra yapılması gerekenler belirlenmişti. Ayrıca üzerinde durulan konuların en önemlisi, Doğu Cephesi'ndeki Türkistan lejyonlarının batıya kaydırılmasıydı. Komite, savaşın kaybedilmesi halinde askerlerinin Sovyetler'e esir düşmelerini önlemek istiyordu.

Ruzi ertesi gün Berlin'den, görevli olduğu Türk Subay Okulu'nun bulunduğu Alsace-Lorraine'e döndü.

Vlasov'a direniş

Mareşal Rommel'in* komutasında, 39 tümenden oluşan Alman birlikleri, Kuzey Fransa kıyıları, Belçika ve Hollanda'yı Müttefiklere karşı savunmakla görevliydi. "Çöl Tilkisi" lakabıyla anılan Rommel, Kuzey Afrika'da Müttefik Kuvvetler'e büyük zararlar vermişti. Almanlar, Rommel'in Müttefik Kuvvetleri'ne karşı mükemmel bir karşılama planı hazırladığına ve burada da başarılı olacağına inanıyordu.

General Dwight D. Eisenhower'ın komutasındaki Müttefik Kuvvetler, hava koşullarının çok kötü olduğu 6 Haziran 1944'te, 722 savaş gemisinin eşlik ettiği 4.226 çıkarma gemisiyle taşınan beş tümenini Normandiya kıyılarına indirdi. Çıkarma birliklerine İngiliz Generali Ramsay komuta ediyordu. Almanlar o gün Normandiya'ya bir çıkarma yapılacağını beklemiyordu. Çünkü arazi ve hava koşulları bu tarz bir operasyon için elverişli değildi. General Eisenhower'ın emrine, toplam 39 tümen ve 12 tugayı oluşturan 2 milyon 876 bin 439 asker ve subay, 11 bin uçak, 6.000'den fazla savaş gemisi ve binlerce tank verilmişti. Bu güçlere karşı ise 23 Alman tümeni savaşıyordu.

Çıkarmanın ilk günü, Müttefikler toplam 10.264; Almanlar ise 9.000 kayıp verdiler. Temmuz ortasına kadar Müttefikler Batı Avrupa kıyılarına bir milyonun üzerinde asker çıkarmış bulunuyordu. Hitler tarafından Temmuz ayında Batı Cephesi Başkomutanlığı'na atanan General Kluge'nin emrinde ise 325 bin asker vardı.[257]

Eylül ayına gelindiğinde, Müttefik Kuvvetler Fransa içlerine doğru epeyce ilerlemişti. Alman Genel Komutanlığı, Ruzi'nin görev yaptığı Bitsch kasabasındaki subay okulunu Almanya içlerinde başka bir şehre taşımaya karar verdi. Ruzi de tekrar Berlin'e,

* Tam adı Erwin Johannes Eugen Rommel. (yay.n.)

Gönüllü Birlikler Komutanlığı'na gönderildi. General Köstring, Ruzi'ye, MTBK'nın, kendisini emrine almak için, Doğu Bakanlığı aracılığıyla OKH'ya başvurduğunu söyledi. Sonuçta Alman Kara Kuvvetleri Komutanlığı Ruzi'yi MTBK ile OKH arasında irtibat subayı olarak atamıştı.

Ancak Ruzi, MTBK'nın kendisini hangi sebeple istediğini daha sonra öğrenecekti. Komite, lejyon asker ve subaylarının Vlasov Hareketi'ne karşı aydınlatılması gerektiği kanaatindeydi. Ruzi'nin bu konuyla ilgili ilk görevi, Doğu Prusya ve Polonya'nın Batı Almanya sınırlarına yakın bölgelerinde konuşlanmış Türkistan lejyonlarını ziyaret etmek; er, astsubay ve subaylar ile birlik imamlarıyla görüşerek onları bilgilendirmek ve Vlasov Hareketi'ne karşı onlardan imza toplamaktı.[258]

Ruzi lejyonerler tarafından çok sevilen, genç bir subaydı. Proskurov eğitim kampında binlerce Türkistanlı gence öğretmenlik yapmış, onların sevgisini kazanmıştı. Lejyonlarda görev yaptığı dört yıl içinde hayatını defalarca tehlikeye atarak askerlerini korumuş, onlara kol kanat germişti. Disiplinli bir askerdi ama kimseyi hor görmezdi. Subay arkadaşlarıyla can dostuydu.

Ruzi, önce Doğu Prusya'daki birlikleri ziyaret ederek toplantılar yaptı. Zaman zaman vatandan tanıdığı askerlerle karşılaşıp onlarla düzenli vakit geçirerek vatan ve aile hasretlerini gidermeye çalıştı. Lejyonlarda savaşan askerler Sovyetler Birliği'nde Kızıl Ordu saflarında gerçekten çok kötü günler yaşamıştı. Onlara meseleyi anlatmak güç olmadı. Üç hafta içinde Vlasov Hareketi'ne karşı önde gelen lejyon mensuplarından binin üzerinde imza toplayıp Berlin'e döndü. Topladığı imzaları komiteye teslim ederek cephedeki vaziyet ve askerlerin durumları hakkında MTBK'yı bilgilendirdi. Üç hafta sonra, Alman Propaganda Bakanlığı'nın propaganda radyosunun Türkistan şubesi başkanı olan arkadaşı Doçent Ergeş Şermet'le birlikte ikinci bir geziye çıktılar. O sıradaki görevi, Doğu Cephesi'nden çekilip Doğu Prusya'nın Königsberg kentine konuşlanan lejyonları ziyaret etmekti. Bu gezi de son derece başarılı geçti. Lejyonların önde gelenlerinden yine Vlasov Hareketi'ne karşı binin üzerinde imza topladı. Bunun anlamı, her imza sahibinin kendi birliğindeki askerler adına da imza atmış olması, diğer deyişle lejyonerlerin tamamının Vlasov Hareketi'ne karşı olduklarının deklare edilmesi demekti.[259]

Almanya genelindeki Türkistan lejyonlarının Vlasov Hareketi'ne karşı olduğunun anlatılması, kamuoyu oluşturulmasını gerektiriyordu. Bildiriler, broşürler yayımlamak, gazetecilerin ziyaret

edilmesi, bugünkü anlamıyla, bir tür PR çalışması yapmak için, MTBK'nın mali imkâna ihtiyacı vardı. Ruzi ve Ergeş, bu çalışmalar için lejyonerlerden yardım istedi. Bunun için birliklerde görevli din adamları devreye girdi. Din adamları, namaz sırasında askerlere uyarı ve tavsiyelerde bulunuyordu. Komite adına Dresdner Bank'ta açılan hesap numarası lejyonerlere bildirildi ve kısa sürede, çalışmalar için gerekenin çok üstünde bir para toplandı.

Karşı tarafta, Himmler tarafından Vlasov'a verilmiş ciddi bir bütçe vardı. Ayrıca Dresdner Bank da Himmler aracılığıyla Vlasov'a yüksek miktarda bir kredi teklif etmişti.[260] Ruzi ve Ergeş Şermet'in çalışmaları sonucu lejyonerler, Vlasov'un sahip olduğu mali imkândan çok daha fazlasına kendi imkânlarıyla sahip oldular. Bu geziler sırasında Ruzi'nin konuştuğu ilginç şahsiyetlerden birisi Gulam Alim'di.

MTBK ile SS arasındaki anlaşmazlıkların had safhaya ulaştığı bir dönemde komite, meselenin iyice dallanıp budaklanarak Himmler'in lejyonlara karşı daha sert bir tutum takınmasını önlemek için taviz vermek zorunda olduğunu gördü. Bu yüzden de, Gulam Alim komutasındaki Türkistan Alayı'nın SS bünyesine katılmasını kabul etti. Oysa Gulam Alim bu karara karşıydı. Gulam Alim, MTBK adına kendisini ziyaret eden Baymirza Hayit'e, Vlasov'un emrine girmesinin mümkün olmadığını açıkça ifade etti.[261] Hayit de, Berlin'de Alman makamlarıyla görüşüp kararı geri aldırmaya çalışacağını söyledi.[262] Hayit, gerçekten Berlin'de SS Generali Berger'le görüştü; ancak 16 Eylül 1944 tarihinde Vlasov'la anlaşan Himmler, kararından dönmedi.

Gulam Alim

Ruzi'nin Gulam Alim'i karargâhında ziyareti tam da bu günlere denk geldi. Fergana Vadisi'nin en güzel şehirlerinden Andican'da doğan Gulam Alim, Margilanlı Ruzi'yle hemşeri sayılırdı. Gulam Alim, Ruzi için güzel bir sofra hazırlatmıştı: Özbek pilavı, samsa, salatalar, bira ve *schnaps*.* Taburun en güzel sesli gençlerinden birkaçı da sazlarıyla oradaydı. Gençler hüzünlü, melankolik Özbek şarkıları söylüyordu. İçlerinden biri, Babür'ün "Andicanım" şiirini rast makamında seslendirdi. Bir diğeri yine rast makamında,

> Andicanım, aşkınla gönül haraptır ben ne ideyim,
> Hicrinle gözüm piri abdır men ne ideyim,
> Cismim bükülmüştür men ne ideyim,
> Canımda çok ıstırap vardır men ne ideyim.

şarkısını söyledi. Vatan hasreti dolu şiirler ve şarkılar okundu.

Andicanlı olan Zahüriddin Muhammed Babür, anayurdu Türkistan'ı terk etmek zorunda kalmış, Afganistan ve Hindistan'da devlet kurmuştu. Ama yüreği her zaman vatan hasretiyle doluydu. Şiirlerindeki ana temaların başında vatan ve vatan hasreti gelirdi. Babür, Hindistan'da, yani vatanından binlerce kilometre uzaklarda hayata gözlerini yummuştu. Acaba uluslararası siyasetin, sömürgeciliğin, savaşın Alman topraklarına savurduğu bu iki genç adam, vatanlarına kavuşabilecekler miydi? Gulam Alim, Ruzi'den birkaç yaş küçüktü. Kızıl Ordu'da astsubay rütbesiyle savaşırken, Türkistan lejyonlarında savaşmak üzere kendi isteğiyle Alman tarafına geçmişti. Doğu Cephesi'nde çok büyük yararlıklar göstermiş ve en büyük kahramanlık madalyalarını almıştı.[263]

* Çeşitli meyvelerden üretilen, alkol oranı yüksek bir içki. (yay.n.)

Gulam Alim, yemek sırasında Ruzi'ye yüreğini açtı. Son yıllarda yaşadıklarını, SS Başkanı Heinrich Himmler ve diğer önde gelen SS subaylarının MTBK ve Türkistan lejyonlarına yönelik entrikaları ile bunlara karşı yürüttüğü çalışmaları anlattı. "Farkında mısın Ruzi Eke, eğer kendi güçlü devletin yoksa, toprakların başka bir devlet işgal etmişse, dünyanın büyük devletleri senin vatanın için kıyasıya rekabet halindeyse, ne kadar iyi niyetli olursan ol kullanılmaktan kurtulamıyorsun" diyordu. "Kızıl Ordu üniformasıyla Almanlara karşı savaşırken, topraklarımızda işgalci, sömürgeci olarak bulunan bir ordu için savaşıyordum. Üzülerek, kahrolarak, inanmadan savaşıyordum. Şimdi bu tarafta, biz vatanımızın bağımsızlığı için savaştığımızı söylüyor ve savaşıyoruz. Durum, bizim açımızdan böyle. Almanlar ise kendi topraklarını genişletmek, başka milletlerin topraklarını işgal etmek için savaşıyor. Biz onların safında yer alıyoruz, çünkü onların bize ihtiyacı var. Pragmatik düşünüyor, 'Kullanalım bunları' diyorlar. Biz de bunu biliyoruz ve buna rağmen onların safında bulunuyoruz, çünkü başka seçeneğimiz yok. 100 binin üzerinde genç insanımız elinde silah, Kızıl Ordu'ya karşı savaşıyor. Peki, esir kamplarında ölüme mahkûm olan bu gençleri, MTBK orada bıraksaydı ne olurdu? Onların hepsi kamplarda pislik içinde, uyuz köpekler gibi ölürdü. Şimdi bir kutsal hedef için savaşıyorlar. Belki diyoruz, eğer Almanlar savaşı kazanırsa, yani Kızıl Ordu mağlup olursa, vatanımız işgalcilerden kurtulmuş olur. Ben bu hedefe ulaşabileceğimize inanmıyorum. Ben askerim Ruzi Eke. Almanlar savaşı kaybediyor. Ne yaptık? Almanlar bizi kullandıklarına inanırlarken biz de onları kullanmaya çalıştık."

SS Başkanı Himmler, Gulam Alim'e tam da o günlerde telgraf çekip Vlasov emrine girme talimatı vermiş, o da MTBK'ya bu emri yerine getirmeyeceğini bildirmişti. Ruzi, Gulam Alim'e SS merkezinin ısrar etmesi halinde ne yapacağını sordu, Gulam Alim sustu. Sessizlik uzun sürdü. Sonunda Gulam Alim, gözlerini Ruzi'nin gözlerinden ayırmadan "Şartlar ne olursa olsun inandığımız yolda savaşa devam" dedi.[264]

Ruzi ve Gulam Alim, General Gottlob Berger'in ve Türkistan Çalışma Grubu Başkanı Reiner Olzscha'nın SS merkezindne Türkistan lejyonlarına yönelik çalışmaları hakkında da konuştu. Bunlar Türkistanlıların çıkarlarıyla bağdaşmayan, onları acımasızca kullanmaya yönelik projelerdi. Gulam Alim, Ruzi'ye SS subayı Meyer-Mader'in Türkistanlılar arasındaki birlik ve beraberliği bozmak için neler yaptığını, bazı saf ve cahil lejyonerleri na-

sıl kandırdığını anlattı. SS merkezi, Alman Kara Kuvvetleri bünyesindeki 450. Türk Taburu'nın, Meyer-Mader emrine verilmesine ve SS taburu yapılmasına karar vermişti. Karara göre bu tabur sonra alay ve daha sonra da tugay seviyesine çıkarılacaktı. Meyer-Mader, bu birlikle havadan Orta Asya topraklarına inecek ve orada Kızıl Ordu'ya karşı gerilla savaşı başlatacaktı.[265]

SS merkezi tarafından onaylanan projeye MTBK şiddetle karşı çıktı. Çünkü savaşın sonucu belli değildi. Lejyonerler esir kamplarından toplanmış askerlerdi. Eğer Kızıl Ordu yenilemezse, savaşın Orta Asya'ya yayılması, Türkistan için tarihinin en feci felaketlerinden birisi olacaktı. 20'li yıllarda Türkistan'da Basmacı Hareketi bitirildikten sonra Kızıl Ordu'nun ve NKVD'nin katliamları hafızalardaki tazeliğini koruyordu. Gerilla savaşı şeklinde de olsa, savaşın Orta Asya'ya yayılması ve Sovyetler tarafından kazanılması halinde Stalin'in Türkistan'da bir soykırım başlatması sonucunu doğururdu.

Gulam Alim, Ruzi'ye SS merkezinin Türkistanlılar arasındaki kabile farklılıklarını nasıl kullandığına dair örnekler verdi. Kendi birliğinde Özbek, Kazak, Kırgız, Türkmen ve Taciklerin aynı amaç için omuz omuza, kardeşçe savaştığını ve yardımcılarını değişik kabilelerden seçtiğini belirtti. "Nasıl Moskova Cedidcilerin Türkistan'da, Türkistan bilincine sahip bir millet oluşturması fikrine karşı savaş ilan ederek, Türkistan'da kabileden millet, lehçeden milli dil yaratmak amacıyla Türkistan Sovyet cumhuriyetlerini kurduysa, ben SS merkezinin bize yönelik projelerinde yarın Almanların da aynı şekilde davranacağının işaretlerini görüyorum"[266] dedi ve sözlerini sürdürdü:

"Berlin'de komite başkanına karşı girişilen suikast teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlanınca[267] 450. SS Taburu Komutanı Meyer-Mader, bazı Türkistanlıları iğfal ederek MTBK Başkanı Kayyum Han'a karşı yeni bir suikast planı hazırlamış. Ben Mart 1944 başında bu birliğin bulunduğu yere gittim. Meyer-Mader'in emriyle suikastı icra edecek Suleymanov ve Asan Abdullayev isimli iki suikastçıyı yakaladım. İlk sorgularını yaptım ve askeri mahkemeye teslim ettim. Her ikisi de asılarak idam edildi. Meyer-Mader'i SS merkezinde General Gottlob Berger himaye ediyordu. Ben onun da yargılanması konusunda ısrar ettim. Kabul etmediler. Bir süre sonra bir Rus saldırısı sırasında öldüğü açıklandı. Ancak ben onun SS tarafından öldürüldüğünü biliyorum."[268]

SS merkezi, Gulam Alim'in alayıyla birlikte General Vlasov emrine girmesi konusunda ısrarlıydı. Emir geri alınmadı. SS'lerin

tutumundan zaten son derece rahatsız olan Gulam Alim kararını vermişti. Almanlarla birlikte savaşmak onun için meşruiyetini kaybetmişti. Çünkü Himmler ile Vlasov, Türkistan'ın, savaştan sonra kurulacak yeni Rus devletinde de Rus sömürgesi olarak kalması konusunda anlaşmıştı.[269]

Gulam Alim kendi alayında görevli SS subaylarının tamamını, 24 Aralık 1944 Noel akşamı yemeğe davet etti. Gece yarısına doğru yemek sona ermek üzereydi. SS subayları alkolden yarı sarhoştu. İçlerinde esir kamplarında ve toplama kamplarında görev yapmış olanların da bulunduğu subayların tamamı, Gulam Alim'in emri üzerine Türkistanlı lejyon askerleri tarafından enterne edildi. Aralarından, kamplarda esirlere hayvan muamelesi yapan, canı istediğinde onları sadece zevk için öldüren, toplama kamplarında görev yaptıkları sırada sayısız Yahudi'yi acımasızca katleden 16 SS subayını ayırdı. Askerlerine, ayırdığı subayların hepsinin birer vicdansız cani olduğunu ve cezalarının ölüm olduğunu söyledi. Subaylar, tıpkı esir kamplarında Yahudilere yaptıkları gibi yere diz çökmeye zorlandı ve kafalarının arkasına sıkılan mermilerle öldürüldü.[270]

Gulam Alim birliğiyle beraber, Viyana'nın 100 kilometre kuzeydoğusundaki Slovakya'nın Myjava yakınlarındaki ormanlık bölgeye çekildi. Burada antifaşist Slovak partizan gruplarıyla temas kurdu. Onlarla beraber bölgedeki Alman birliklerine karşı savaşmaya, sabotajlar düzenlemeye başladı. Gulam Alim'in Slovak güzeli bir sevgilisi vardı. Ancak bu güzel sevgili, NKVD emrinde bir Rus ajanıydı. Gulam Alim, bu Slovak kadının Ruslara yerini bildirmesi üzerine bir gece Kızıl Ordu askerleri tarafından yakalandı. Kızıl Ordu Askeri Mahkemesi, Alman ordusundan ayrılıp antifaşist partizanlara katılmasını hafifletici sebep saydı ve onu Sibirya'daki toplama kamplarında ömür boyu çalışma cezasına çarptırdı.[271]

Soljenitsin, *İvan Denisoviç'in Hayatında Bir Gün* adlı öyküsünde de gayet güzel tasvir ettiği bu kamplarda hayat ile ölüm arasında çok ince bir çizgi vardır. Sibirya'nın çok ağır ve zor şartlarında kamplarda yaşayanlar, adeta hayatları pahasına, güçleri tükeninceye kadar çalışmak zorundadır.[272]

Sovyetler Birliği'nde Nikita Kruşçev, 1953 yılında SBKP birinci sekreteri oldu. Başbakan Georgi Malenkov ile Kruşçev arasındaki siyasi rekabet, Malenkov'un 1955'te başbakanlıktan uzaklaştırılması üzerine, Kruşçev'in zaferiyle sonuçlandı. Kruşçev, 1956 yılının Şubat ayında, SBKP'nin Moskova'da toplanan XX. Kongresi'nde Stalinizme, parti içindeki ve ülkedeki despotizme

karşı bir kampanya başlattı. Stalin dönemindeki siyasi cinayetleri şiddetle eleştirerek Stalin'i acımasızlık, hukuksuzluk ve siyasi iktidarı kötüye kullanmakla suçladı. Kruşçev'in SBKP'nin XX. Kongresi'nde yaptığı bu tarihi konuşma, Sibirya'daki kamplarda bulunan on binlerce siyasi tutuklu için bir umut ışığı, bir müjde olmuştu. 30'lu yıllarda düzmece mahkemelerde ölüm cezasına çarptırılan siyasi liderler, bu arada Orta Asya cumhuriyetlerinde tutuklanan ve öldürülen Akmal İkram, Feyzullah Hocayev, Yoldaş Hacıbayev gibi çok sayıda devlet adamının kanunsuz ve haksız olarak katledildiği kabul edilerek, itibarları iade edildi, yani rehabilite edildiler. Cezaevleri ve kamplardaki siyasi tutuklular salıverilmeye başlandı.[273] Bu arada kader Gulam Alim'e bir defa daha güzel yüzünü gösterdi. Gulam Alim 1961 yılının bir ilkbahar günü hürriyetine kavuştu ve Babür'ün şiirlerinde övmekle bitiremediği memleketi Andican'a geldi. Zor Sibirya şartları bedenini yıpratmış, sağlığı üzerinde olumsuz kalıcı etkiler bırakmıştı. Buna rağmen o, güzel Andican'da 10 yıl daha yaşadı ve orada öldü.[274]

Lejyonlar Batı Cephesi'nde

Gulam Alim'le görüştükten bir gün sonra Ruzi birliğinden ayrıldı. Zaman zaman Ergeş Şermet'le, zaman zaman da tek başına lejyon kamplarını ziyaret edip Vlasov Hareketi'ne karşı imza topladılar ve MTBK için para yardımı örgütleme çalışmalarını sürdürdüler. İki haftalık yoğun bir çalışmanın ardından da yeniden Berlin'e döndüler. Ruzi ziyaret ettiği lejyonlarda askerlerle yakından temas etme imkânı bulmuştu, Doğu Cephesi'nde durum kötüydü. Sovyet ordusu batıya doğru ilerliyor, Türkistan lejyonları savunma savaşına hazırlanıyordu. Siperler kazılıyor, sığınaklar yapılıp köprüler havaya uçuruluyordu. Ruzi lejyon askerlerinin moralinin son derece yerinde olduğunu gözlemlemişti. Aralarında şakalaşıyorlar, birbirlerine fıkralar anlatıyorlar ve boş zamanlarında toplantılar düzenleyip oyunlar oynuyorlardı. Zaman zaman yemekli ve içkili toplantılara da vakit buluyorlardı. Bugünlerde onlar için en önemli konu, ilerleyen Kızıl Ordu birliklerinin eline geçmemekti. Bir süreden beri MTBK ve lejyonlardaki Türkistanlı subaylar, bu birliklerin Doğu Cephesi'nden alınarak batıya kaydırılması üzerinde duruyordu. 1945 yılı başlarında bunu büyük ölçüde başarmışlardı.

Özellikle savaşın ilk yıllarında lejyon askerleri Nazilerin aşağılamaları, küçük görmeleri ve hakaretleriyle karşılaşmıştı. Hitler'in üstün ırk teorisiyle beyni yıkanmış Alman halk kitleleri, Asyalı bu askerlere tepeden bakıyordu. 162. Türkistan Tümeni'nin komutanı olan Korgeneral von Heygendorff, izne ayrıldıktan kısa süre sonra birliğine geri dönen bir askere, izninin geri kalanını neden kullanmadığını sormuş. Genç asker, tramvayda rastladığı bir SS subayının sürücüye, "Ben bu hayvanın bulunduğu tramvaya binmem. At bunu dışarı" deyip tramvaydan indirildiğini anlatmış. Sokakta da halkın hakaretlerine tahammül edemeyen genç asker, birliğine dönmüş.[275]

Savaşın ilk yıllarında Nazi üstün ırk ideologları, bu "Asyalı aşağı ırk mensuplarının" Alman kadınlarıyla evlenmelerinin yasaklanması gerektiğini söylüyordu.[276] Bütün bu aşağılamalara rağmen savaş boyunca Türkistan, Tatar-Başkırt, Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya lejyonerlerinden Kızıl Ordu tarafına geçenlerin sayısı, yok denecek kadar azdı. Geçenlerin de Sovyet askeri istihbaratı tarafından lejyonlara yerleştirilmiş Rus ajanları olduğu tahmin ediliyordu. Alman ordusu içindeki Hıristiyan eski Sovyet askerlerinden kurulu lejyonlardan firar edenlerin ve Kızıl Ordu'ya geri dönenlerin oranıysa oldukça fazlaydı. Dikkati çeken husus, Türkistan lejyonlarında artık Almanların savaşı kazanma ihtimalinin kalmadığının cephedeki en basit er tarafından bile bilinmesine rağmen, firar edenlerin ve Kızıl Ordu'ya geri dönenlerin yok denecek kadar az olmasıydı.[277]

Türkistan lejyonlarının en büyük birliği sayılan 162. Türk Piyade Tümeni, Doğu Cephesi'nden alınıp İtalya'ya konuşlandırılmıştı. Tümen, Doğu Cephesi'nde Kızıl Ordu'ya karşı büyük yararlılıklar göstermişti. Hitler'in Doğu politikasını eleştiren oryantalist General Oskar von Niedermayer tutuklanmış ve yerine Korgeneral Ralph von Heygendorff atanmıştı.[278]

Ruzi Berlin'den trenle İtalya'ya geçti. Konu yine Vlasov meselesi ve komite adına tümende görevli subay ve astsubaylarla savaşın kaybedilmesi halinde alınabilecek tedbirleri konuşmaktı. 162. Piyade Tümeni, Como Gölü yakınlarında mevzilenmişti. Tümen, güneyden kuzeye doğru ilerlemekte olan Amerikan ve İngiliz kuvvetlerine karşı yoğun bir savunma hazırlığındaydı. Ruzi, Berlin'den Como Gölü'ne kadar hiçbir zorlukla karşılaşmadan rahat bir yolculuk yaptı. Ruzi bu askeri birlik hakkında çok şey biliyordu, fakat birliği ilk kez ziyaret ediyordu.[279]

Korgeneral von Heygendorff, Türkistan lejyon askerleri tarafından çok sevilen bir komutandı. Lejyonların Vlasov emrine verilmesine şiddetle karşıydı. Mükemmel bir Rusya uzmanıydı. Sovyet-Alman savaşı başlamadan önce 20 Ekim 1939-22 Mayıs 1941 tarihleri arasında Moskova'da Alman askeri ataşe birinci yardımcısı olarak görev yapmıştı. Rusya'yı, Rusya tarihini, Sovyet sistemini, Sovyetler Birliği'ndeki milliyetler meselesini ve Rusçayı çok iyi biliyordu. Berlin'de MTBK'da çalışanların tamamı onun 162. Tümen'in komutanı olmasını sevinçle karşılamıştı. Ruzi, seyahate çıkmadan önce general hakkında onu tanıyan arkadaşlarından bilgi de almıştı.[280]

General Heygendorff, Ruzi'yi çok samimi karşıladı. Arada-

ki rütbe farkına bakmadan onunla uzun uzun sohbet etti. Genç Ruzi'nin merak ettiği konular vardı. General von Niedermayer, Hitler'in Doğu politikasını eleştirmiş ve bu yüzden tutuklanmıştı. Daha fazla bir şey bilinmiyordu. Ruzi, General Heygendorff'a, von Niedermayer'in Hitler'in Doğu politikasını neden ve nasıl eleştirdiğini, bu konuda kendisinin ne düşündüğünü sordu. Sanki generalin bam teline basmıştı. Von Heygendorff "Görüşmenin ikimizin arasında kalması kaydıyla, sorunu içtenlikle cevaplayacağım" dedi ve özetle şunları söyledi:

"Sen lejyonlara katıldığında Ukrayna'daydın. Sovyetler Birliği topraklarına girdiğimizde bizim orada nasıl karşılandığımızı biliyorsun. Ukrayna halkı, Moskova tahakkümünden kurtulduğu için bayram ediyordu. Sovyetler Birliği sınırları içinde yaşayan Rus olmayan milletler, Alman ordusunun kendilerini kurtaracağına inanıyordu. Ukraynalılar, Kırım Tatarları, Kazan Tatarları, Başkırtlar, Türkistanlılar, Kafkas halkları, Azerbaycanlılar ve diğerleri, bizim kendilerini kurtarmaya geldiğimize inanıyordu. Alman ordusu Ukrayna'yı işgal eder etmez, Ukraynalılar kendi bağımsız milli hükümetlerini kurdular. Kırım Tatarları bizim onları kurtardığımıza inandı. Biz ne yaptık? Bu toprakların Almanya'nın yeni hayat sahası *(Lebensraum)* olduğu iddiasıyla Ukrayna Milli Hükümeti'ni dağıttık ve üyelerini tutukladık. Kırım'ın bağımsızlığını kabul etmek bir yana, orayı Alman sömürgesi ve Alman devletinin sayfiye yeri ilan ettik. Alman ordusu Kırım'da yaklaşık 2,5 yıl, Kalmuk Stepleri'nde ve Kuzey Kafkasya'da beş-altı ay kadar kaldı. Bu müddet zarfında o yerler askeri yönetimle idare edildi.[281] Alfred Rosenberg, bu toprakların doğrudan doğruya Almanya'ya ilhak edildiğini söylüyor ve oralarda yeni bir Alman sömürge sisteminin kurulacağından bahsediyordu. Kırım, Kuzey Kafkasya ve Kalmuk Stepleri, Alman genel valileri tarafından yönetilecekti. Şeklen de olsa biz Kırım'ın bağımsızlığını kabul etmedik. Hatta Berlin'de Kırım Tatarlarının başka topraklara nakledileceğinden ve onların yerine Güney Tirol ve Filistin Almanlarının yerleştirileceğinden bahsediliyordu. Kırım Tatarları, Alman birlikleri Kırım'a ayak bastığında bu birlikleri kurtarıcı olarak selamladılar. Ancak bir yıl sonra Nazi hâkimiyetinin Stalin'inkinden pek de farklı olmadığını gördüler ve Alman işgal kuvvetlerine karşı cephe aldılar. Sovyetler'e karşı direnişin sembolü, Kırım Milli Fırkası'nın lideri Ahmet Özenbeşli, Nazilerin Bolşeviklerden farkı olmadığını söylediği için tutuklandı. Böylece Kırım Tatarlarını da karşımıza aldık.[282] Bugün Kırım Tatarlarının Stalin tarafından ülkelerinden çıkarılıp, Sovyet-

ler Birliği'nin başka köşelerine sürgün edildiğini duyuyoruz. Stalin, Kırım'a girdiğimizde bizi çiçekle karşıladıkları için onları cezalandırıyor. Daha sonra bize karşı cephe almış olmalarını ve bizden nefret etmelerini görmezden geliyor. Kırım Tatarlarının Kırım'dan sürgün edilmesinin bir sebebi, Moskova'nın Kırım'ı tamamen Rus vatanı yapmak istemesiyse, diğer sebebi de savaşın başında birkaç ay bize inanmalarıdır. 1918 yılında kurulan bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti Başkanı Resulzade, Azerbaycan'ın bağımsızlığını kabul etmemiz şartıyla bize işbirliği teklif etmişti. Azerbaycan'ın savaştan sonra bağımsız devlet olmasını kabul ettiğimizi şeklen de olsa deklare etmedik. Sovyetler Birliği'nin en önemli meselelerinden birisi, hiç şüphesiz milliyetler meselesidir. Meselenin çözümüyle ilgili, bu halkları tatmin edecek hiçbir şey yapmadık. Sen bizimle birlikte savaşıyorsun. Ne için? Bir gün vatanının özgür olması ve bağımsız bir vatana dönmek için. General von Niedermayer Şark'ı çok iyi bilir. Mükemmel bir oryantalisttir. Senin vatanında kurulmuş medeniyetlerden ve atalarının kurdukları büyük devletlerden haberdardır. İnancınızı, geleneklerinizi bilir. Onun ve benim gibilerin Nazilerin Ari ırk safsatalarına inanmamız mümkün mü?[283] Bizim bu tavrımız işgal ettiğimiz topraklarda halkın bize karşı cephe alması sonucunu doğurdu. Ukrayna'da, Kırım'da, Sovyetler'in, işgal ettiğimiz topraklarının hemen her tarafında Alman ordusuna karşı savaşan Nazi karşıtı direniş grupları ortaya çıktı. General von Niedermayer bilgisini ve tecrübesini Alman devleti hizmetine sunmuştu. Ancak Hitler bunu anlayacak durumda değildi. General, Rusya'nın değil Almanya'nın kazanmasını istiyor. Ancak zaferin de bu şekilde kazanılamayacağını çok iyi biliyor. Hitler onu Rusya yanlısı olmakla, Rus çıkarlarını korumakla suçladı. Ama durum öyle değil. Gerçek elbette bir gün ortaya çıkacaktır. Ancak umarım o gün hepimiz için çok acı olmaz."[284]

Ruzi yüreğini kendisine açan generale saygı ve sevgiyle baktı. Gulam Alim'le yaptığı görüşmeyi ve onun gelişmelerden rahatsız olduğunu söyledi. Von Heygendorff, Ruzi'ye "Hangimiz rahatsız değiliz ki Ruzi? Sen hayatta kalmaya ve kendini kurtarmaya bak çocuğum" dedi. Daha sonra savaşın durumu, lejyon askerlerinin geleceği hakkında konuştular. Savaşı kaybettikleri takdirde Sovyetler'in eline geçmemeleri için yapılması gerekenler üzerinde durdular. Zaman, General von Heygendorff'u haklı çıkardı. Hitler tarafından Rusların adamı olduğu suçlamasıyla tutuklanan General von Niedermayer'i Torgau Cezaevi'nden Amerikalılar kurtardı, Ruslar tutukladı ve malum acı sona uğradı.

Fethalibeyli

General Heygendorff'un komuta ettiği 162. Tümen bünyesindeki birliklerin yarısı geceleri savunma hazırlıkları yapıyor, diğer yarısı ise dinleniyordu. Gündüz uyuyup gece çalıştıkları için, Ruzi askerlerle ancak gece görüşebiliyordu. General, Ruzi'nin yanına iki Alman subayı kattı. Ruzi geceleri onlarla cephenin ön saflarındaki mevzilere gidiyor, Türkistanlı askerlerle konuşup onlardan imza topluyordu. Ayrıca askerleri 10-15'er kişilik gruplar halinde toplayıp dertlerini, sıkıntılarını öğrenmeye çalışıyordu.[285]

O günlerden birinde Ruzi, Como Gölü yakınlarında, Azerbaycan Milli Komitesi Başkanı Abdurrahman Fethalibeyli Dudenginski'yle karşılaştı. Ruzi, Fethalibeyli'yi Berlin'den tanıyordu. Vatanlarından binlerce kilometre uzakta, İtalya'nın Como Gölü kıyısında karşılaşan iki eski dost, hasretle kucaklaştı. 1908 yılında Nahçıvan'ın Duden kasabasında doğan Fethalibeyli, Ruzi'den dokuz yaş büyüktü. Aralarında, sevgi ve saygıya dayalı, bir ağabey-kardeş ilişkisi vardı.[286]

Fethalibeyli, Ruzi'ye oralarda ne aradığını sordu. O da çalışmalarından söz etti. Fethalibeyli de Ruzi gibi Vlasov karşıtıydı. Sohbet sırasında "Stalin'den kurtulmaya çalışırken şimdi bir de Vlasov belasına çattık" dedi. Savaşın Almanlar tarafından kazanılmasının artık hayal olduğunu, bundan böyle kendileri için asıl sorunun lejyon askerlerinin hayatlarını kurtarmak olduğunu söyledi. Ruzi, Fethalibeyli'nin, Azerbaycanlı lejyon askerlerinin Sovyetler'in eline geçmemesi konusunda yardımını sağlamak üzere, Kudüs Müftüsü Emin El-Hüseyni'yle görüşmeye Roma'ya gittiğini öğrendi. Fethalibeyli, bir süre önce bir yolunu bulup Sovyetler Birliği'nden Almanya'ya getirdiği eşi Leyla Hanım ile oğlu Ali'yi, Kuzey İtalya'da bir kasabaya yerleştirmiş, Roma seyahati

vesilesiyle onları da ziyaret etmek istemişti. Ancak yoluna devam edememiş ve 162. Tümen'in buralarda olduğunu bildiği için, lejyonerlerle görüşmek amacıyla da buraya gelmişti. "Azerbaycan Milli Komitesi Başkanı'nı bir daha ne zaman, nerde görüp de ona sorular sorabilirim?" diye düşünen Ruzi, o gün Fethalibeyli'ye, biraz da onun hayat hikâyesini merak ettiği için, kendi geçmişini, ailesini ve Margilan'ı anlattı.[287]

28 Mayıs 1918'de kurulan ve "Musavat Hükümeti" olarak adlandırılan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk başkanı Mehmet Emin Resulzade, Azerbaycan'ın 28 Nisan 1920'de Kızıl Ordu tarafından işgal edilip Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra tutuklanmış ve idam cezasına çarptırılmıştı. 1917 Ekim Devrimi'nden önce, Stalin'in Azerbaycan'da bulunduğu yıllarda, Resulzade onunla tanışmış ve aralarında bir dostluk oluşmuştu. Resulzade'nin idam cezası, Stalin'in girişimiyle 1922 yılında sürgün cezasına çevrilmişti. Resulzade, sürgün yıllarını 6 Mart 1955'te ölünceye kadar Almanya, Polonya ve Türkiye'de geçirmişti.

Ruzi Fethalibeyli'ye, Resulzade'yle aralarında fikir ayrılığı ve bir rekabet olduğuna dair dedikodulardan söz edip, bunun gerçek olup olmadığını sordu. Fethalibeyli Ruzi'ye, Resulzade'nin Azerbaycan bağımsızlık hareketinin doğal lideri olduğunu, aralarında hiçbir anlaşmazlık olmadığını, bir asker olarak Resulzade'nin onayıyla hareketin askeri çalışmalarının başında bulunduğunu söyledi. Esir kamplarında tutulmaları halinde hayatta kalma ihtimali kalmayan on binlerce Azerbaycanlının yaşaması ve Azerbaycan'ın, bağımsızlık için savaşan bir orduya ihtiyacı olduğundan, Fethalibeyli, Resulzade'nin rızasıyla Almanlarla işbirliği içindeydi. Resulzade, savaşın kazanılması halinde Almanların şimdiden bağımsız Azerbaycan devletinin kurulacağını kabul etmesi gerektiğini düşünüyordu ve bu düşüncesinde de haklıydı. Ancak Almanlar bunu bir türlü açıkça ilan etmiyordu. Fethalibeyli'ye göre Almanlar savaş sonrasında Azerbaycan'ın petrolüne yalnızca kendileri sahip olmak istiyordu.[288]

Ruzi, Azerbaycan Milli Komitesi'nde Fethalibeyli'yle birlikte çalışan yakın dostu Fuat Emircan'ı merak ediyordu. Ona Emircan'ın kaldığı yeri ve ne yaptığını sordu. Emircan, 1918'de kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Maliye Bakanı Mehmet Ali Emircan'ın oğluydu. İstanbul'da Galatasaray Lisesi'ni bitirmiş, daha sonra üniversite öğrenimi için Fransa'ya gitmişti. Savaş başlayınca Berlin'e gelmiş, Azerbaycanlı savaş esirlerinin kurtarılması ve Azerbaycan lejyonlarının kurulması için çalışırken Fethalibeyli ile esir kam-

pında tanışmış ve dost olmuşlardı. Fethalibeyli, Fuat'ın Nazilerin tutumundan rahatsız olduğunu ve bu yüzden Paris'e döndüğünü söyledi.[289]

İki dost, uzun bir sohbetin ardından, birbirlerine hayatta kalma temennisinde bulunarak vedalaştı. Ruzi ile Fethalibeyli arasındaki dostluk ve irtibat, onun Münih'te vahşice katledildiği 22 Kasım 1954 tarihine kadar devam etti. Sonraki bölümlerde, Fethalibeyli'nin savaştan sonraki faaliyetlerine ve onun trajik sonuna tekrar değineceğiz.

Abdurrahman Fethalibeyli Dudenginski, Safevi soyundan gelen, itibarlı ve tanınmış bir aileye mensuptu. Askerliği seçmiş, Tiflis'teki Harp Okulu'nu bitirmişti. 30'lu yılların başında gittiği Leningrad'da Komünist Parti'ye üye olmuştu. Kızıl Ordu'ya kurmay subay yetiştiren Frunze Harp Akademisi sınavlarını 1936 yılında kazanarak eğitime başlamıştı. Stalin'in SBKP ve Kızıl Ordu'da kitlesel tutuklamalar yaptırdığı terör yıllarında o da "karşı devrimci, burjuva milliyetçisi" olduğu suçlamasıyla ordudan atılmıştı. 1937 yılında Leyla Hanım'la evlenen Fethalibeyli'nin ilk oğlu Ali dünyaya gelmişti.

İkinci Dünya Savaşı başlayınca (1939) ordudan ihraç edilen diğer Kızıl Ordu subayları gibi o da tekrar orduya çağrılıp rütbesi iade edilmiş, Finlandiya-Sovyet savaşı başladığında Finlandiya Cephesi'ne gönderilmişti. Fethalibeyli, başarılı bir subay olduğunu ispat etmiş ve Kızıl Yıldız Nişanı almış, 1941 yılında da binbaşılığa yükseltilmişti. O yılın Eylül ayında Baltık Cephesi'nde Almanlara esir düşen Fethalibeyli, savaş esirlerinin kamplardaki perişanlığı karşısında onları kurtaracak çareler düşünmeye başladı. Türkiye'den Berlin'e gelen Nuri Killigil, Ali Fuat Erden ve Hüseyin Hüsnü Erkilet paşaların ve Almanya'nın Türkiye büyükelçisi Hüsrev Gerede'nin de yaptığı gibi, uzun bir mektupla OKW'ye başvurdu. Azerbaycan lejyonlarının kurulması ve burada kendisine de görev verilmesini teklif etti. Fethalibeyli'nin başvurusu kabul edildi ve Alman ordusuna alınarak Kafkas Cephesi'nde görevlendirildi. Savaşta üstün yararlılık gösteren Fethalibeyli, 1943 yılında, daha sonra Azerbaycan Milli Komitesi'ne dönüştürülecek olan "Azerbaycan İrtibat Bürosu"na atandı. 6 Kasım 1943'te Berlin'de toplanan "Azerbaycan Milli Kongresi"nde de, oybirliğiyle Azerbaycan Milli Komitesi başkanlığına seçildi.[290]

Berlin'e dönüş

Ruzi, Kuzey İtalya'da 162. Tümen'in konuşlandığı bölgede on bir yoğun gün geçirdikten sonra trenle Berlin'e doğru yola çıktı. Orada kaldığı süre içinde herhangi bir hava saldırısı olmamıştı. Fakat birlikler alarm halinde, her an gelebilecek Müttefik uçaklarını bekliyordu. Tren Landshut'a geldiğinde durdu; katara eskimiş vagonlar eklendi. Yolcuları da bu eski vagonlara bindirdiler. Tren Bavyera ormanlarının içinden kuzeye doğru uzanan demiryolu üstünde yarım saat kadar yol aldı. Muhteşem bir manzara vardı ve her şey çok sakindi.[291] Fakat aniden alarm zilleri çalmaya başladı ve tren keskin bir fren yaparak durdu. Yolcular hızla treni terk ederek ormanlık arazide saklanmaya koyuldu. Bu bir Müttefik Kuvvetler hava saldırısıydı. Uçaklardan bomba ve mermi yağıyordu. Bir süre sonra saldırı sona erdi. Yolculardan dördü uçaklardan atılan mermilerle bulundukları yerde ölmüş, 20'si de yaralanmıştı. Tren tekrar harekete hazırlandı. Görevliler yolcuları acele etmeleri için uyarıyordu.[292]

Ruzi, en yakınındaki, kapısı açık bir vagona bindi. Bu vagon son derece lüks ve özenle döşenmişti. İçinde yalnızca dört kişi vardı: 50'li yaşlarında, pahalı ve lüks giysiler içinde, son derece bakımlı ve güzel, sarışın bir hanım; çocukluktan henüz kurtulmuş, 16-17 yaşlarında bir genç kız ve 20'li yaşlarının ortalarında, aynı şekilde bakımlı ve güzel bir genç hanım ile kucağındaki bir yaşındaki bebeği. Ruzi önemli yolcular taşıyan bir vagona bindiğini anlayınca biraz tedirgin oldu ve hanımlara "Vagonun size tahsis edildiğini bilmiyordum. Aniden binmek zorunda kaldım, özür dilerim. İlk istasyonda sizleri yalnız bırakırım" dedi. 50 yaşlarındaki hanım, yalnız yolculuk yapmaktan sıkıldıklarını, vagonda bir can yoldaşına ihtiyaç duyduklarını ve kendileriyle birlikte seyahat etmesi halinde çok mutlu olacaklarını söyledi.

Tren, Berlin'e varıncaya kadar üç kez durup saatlerce beklemek zorunda kaldı. Hava hücumları yollarda büyük hasarlara neden olduğundan, rayların onarılması gerekiyordu. Uzun süren duraklamalarda sohbet sohbeti açtı. Ruzi, kadının Viyana'da görev yapan çok önemli bir devlet görevlisinin eşi, iki genç hanımın kızları, bebeğin de torunu olduğunu öğrendi. O önemli devlet görevlisi, Viyana'da şartlar tehlikeli hale gelince ailesini Hamburg'a göndermek istemişti. Kadın ve çocuklar, esir kamplarındaki vahşetten, toplama kamplarındaki katliamlardan habersizdi. Belki milli gururları son derece yüksekti, ancak kendi ırklarının üstün, diğerlerinin aşağı olduğuna inanmıyorlardı. Kadın, yolculuk sırasında Ruzi'ye saygılı davranıyor, genç hanımlarsa Ruzi'nin ilgisini çekmek için ellerinden geleni yapıyordu.

Tren ormanlık bir yerde, saatlerce mola vermek zorunda kalınca, bekleyiş, Bayan Blaschke, kızları ve Ruzi için keyifli bir pikniğe dönüştü.[293]

İki gün süren yolculuk sırasında Ruzi ile 24 yaşındaki genç hanım arasında duygusal bir yakınlık doğdu ve genç hanım, ona bütün yüreğini açtı. Genç hanım iki yıl kadar önce evlenmişti ve eşi, genç Alman erkeklerinin çoğu gibi askerdi. Evlendikten sonra ancak bir hafta beraber olmuşlar ve tekrar görev yerine dönen eşi, iki yıl kadar önce Kızıl Ordu'nun karşı saldırısı sırasında Ukrayna'da hayatını kaybetmişti. Kucağındaki bebek de o bir haftalık beraberliğin hatırasıydı. Eşini yitirdiğinden beri herhangi biriyle gönül ilişkisine girememişti. Aşkı özlemişti; sevmek ve sevilmek istiyordu. Ruzi de ona kendi öyküsünü anlattı. Genç hanım ona "Gerçekten hiç evlenmedin mi?" diye sordu. Ruzi ona 23 yaşında Kızıl Ordu'ya askere alındığını, memleketinde evlenmek için yaşının küçük olduğunu, zaten savaş yakın olduğu için evlenip de genç bir hanımı yıllarca yalnız bırakmak istemediğini söyledi. "Doğru yapmışsın" dedi genç hanım ve devam etti. "Bak halime! Evlendiğimde 22 yaşındaydım ve eşim beni bırakıp gitti. Aradan iki yıl geçti. O evliliğin hatırası şu bebek olmasa onu belki de çoktan unutmuş olurdum. Peki, Almanya'da neden bir Alman hanımla evlenmedin?"

Ruzi, "Savaştayız. Yarın ne olacağını bilmiyoruz. Savaştan sonra vatanıma dönmeyi hayal ediyorum. Bir Alman hanım benim ülkemin şartlarına nasıl ayak uydurur, düşünemiyorum bile" dedi. Bunun üzerine genç hanım "Sevdikten sonra insan her yere ayak uydurur. Sen herhalde sevdiğini ve seni seveni bulamamışsın" diye cevapladı.[294] Ruzi'nin "Önemli bir mesele daha var" demesi üzerine "Nedir o önemli mesele?" diyerek meraklı gözlerle ona baktı

genç hanım. Ruzi "Nazilerin Ari ırk iddialarını biliyorsun" dedi ve devam etti: "Özellikle SS'ler, biz yabancı lejyonerlerin Alman kadınlarıyla evlenmesine iyi gözle bakmıyor. Hatta 1942-1943 yılında bir ara bu konuda bir yasak bile getirdiler" dedi. Genç hanım deniz mavisi gözleriyle Ruzi'nin gözlerinin derinliklerine bakarak, onun ellerini tuttu; ağzından şu sözler döküldü: "Başımıza gelen bütün felaketlerin sebebi onlar değil mi? Canları cehenneme; hem kendilerinin hem de sapık teorilerinin. Haydi, gel evlen benimle. Bak, ne güzel çocuklarımız olur... Bilirsin, melezler çok güzel olurlar."

Ruzi, "Haydi trene binelim. Bak, neredeyse hareket edecek. Yoksa treni kaçıracağız" dedi cevap olarak ve yolculuk boyunca bir daha bu konulara girmemeye özen gösterdi. Berlin'e geldiklerinde Ruzi yol arkadaşlarıyla vedalaştı. Çünkü onlar Hamburg'a devam edeceklerdi. Ruzi'yi Hamburg'a davet ettilerse de bir daha hiç karşılaşmadılar.[295]

Bu yolculukta Ruzi çok önemli bir şeyin farkına varmıştı: Fanatik, insanlık düşmanı, beyinleri sapık teorilerle yıkanmış bir azınlık, bir milletin kaderine hâkim olmuş ve hem insanlığı hem kendi ulusunu muazzam bir felaketin içinde sürüklüyordu. Aynı şey totaliter sistemlerin tamamında böyleydi. Sovyetler Birliği'nde de aynı şeyler yaşanmamış mıydı? Hak, adalet, eşitlik, halkların kardeşliği, barış, milletlerin kendi kaderlerini tayin hakkı sloganlarıyla Ekim Devrimi'nde devlete hâkim olan Bolşevikler, Stalin'in partinin birinci sekreteri olduğu ve tek adam olarak devleti yönettiği dönemde az mı cinayet işlemişti? İki caniden acaba hangisi daha büyüktü, Hitler mi, Stalin mi? Stalin, devlet ve ordu içinde kendisi için tehlikeli saydığı, on binlerce insanı katletmemiş miydi? Devlet düşmanı olarak kabul edilen orta sınıfa mensup milyonlarca insan yok edilmemiş miydi? Ya Hitler Almanyası'nda yok edilen milyonlarca Yahudi ve diğerleri? Nazi totaliter sisteminin zulmünü yaşayanlar için herhalde en büyük tiran Hitler ve arkadaşları; Stalin zulmünü yaşayan milyonlarca insan için de en büyük tiran Stalin'di. Belki de tarih boyunca insanlığın en büyük düşmanı bu ve benzer totaliter sistemlerdi.[296]

Rusya'da Ruzi'nin mükemmel, üstün ahlak sahibi, kalbi insan sevgisiyle dolu birçok Rus dostu olmuştu; Almanya'da bulunduğu yıllarda da aynı üstün ahlaki özelliklere sahip Alman dostları. Demek ki kötü olan milletler ve insanlar değil, o ülkeye bir yolunu bulup hâkim olan totaliter zihniyete sahip fanatiklerdi. Her iki totaliter sistemi de yaşamış ve içyüzlerini anlamış olan Ruzi, hem komünizmden hem Nazizmden nefret ediyordu.[297]

Kızıl Ordu Berlin'de

Berlin'e dönüşünün üzerinden geçen iki hafta içinde çok şey değişmişti. Müttefikler güneyden, batıdan ve doğudan Almanya içlerine doğru ilerliyordu. Artık Vlasov'u ve onun faaliyetlerini düşünmeye, ona karşı tedbir almaya ne gerek vardı ne de zaman. En mühim mesele, Türkistan lejyonlarında savaşan askerlerin geleceği ve hayatta kalmaları için yapılacak çalışmalardı.

1944 yılının Nisan ayı geldiğinde, Berlin artık yaşanılabilir bir yer olmaktan çıkmıştı. Şehir, her gece saatlerce bombalanıyor, sirenlerin kulak tırmalayan sesleri insanları sığınaklara inmek için uyarıyordu. Ambulanslar yaralıları hastanelere taşıyordu. Sanki dünyanın sonu gelmişti. Ruzi, Doğu Cephesi'nden dönen yaralı lejyon askerleriyle ilgileniyor, onları hastanelere yerleştirmeye çalışıyordu. Yıllardır cephede kan ve ateş içinde ölümle yüz yüze yaşayan bu insanlar artık kimsesiz ve sahipsizdi. Çoğu Türkistanlı köylü çocuğu olan bu zavallılar, Sovyetler Birliği'nde Kızıl Ordu'ya asker olarak alınmış, tahta tüfeklerle hemen hiçbir eğitim görmeden Alman hücumu sırasında tankların önüne yem olarak sürülmüştü. Doğru dürüst Rusça bilmiyorlardı. Almanlara esir düşmüşler, esir kamplarında cehennemi yaşamışlar ve daha sonra da Doğu Cephesi'nde taarruza geçen Kızıl Ordu birliklerine karşı Almanlar tarafından cepheye sürülmüşlerdi. Almancayı da doğru dürüst öğrenememişlerdi. Ruzi Berlin'de OKW Gönüllüler Komutanlığı'nın kendisine tahsis ettiği arabayla Berlin'i dolaşıyor ve rastladığı bu askerlere yardımcı oluyordu.[298]

Komitenin o şartlarda Berlin'de çalışması mümkün değildi. Çekoslovakya'nın Südet Almanlarının yaşadığı Südetler bölgesindeki Marienbad kentinde, yaralı askerlerin tedaviden sonra dinlenmeleri için MTBK'nın kiraladığı güzel bir bina vardı. Burası bir

tür sanatoryum ve dinlenme evine dönüştürülmüştü. Ruzi, yaralılardan durumu iyi olanları, bir süreliğine oraya gönderiyordu.[299]

Nisan başında MTBK Başkanı Veli Kayyum Han, askeri bölüm başkanı ve Kayyum Han'ın vekili Baymirza Hayit, komite üyesi ve Propaganda Bakanlığı'na bağlı çalışan propaganda radyosunun Türkistan şubesi başkanı olan Ergeş Şermet ile lejyonda görevli üç-dört asker, Berlin'i terk ederek Marienbad şehrine gittiler. Askerlerin, Sovyetler'in eline geçmemesi için yapılacak çalışmalar için bu şehrin daha uygun olduğunu düşünüyorlardı. Ayrıca bölgedeki Alman birliklerinin komutanı General Werner ve şehrin garnizon komutanı olan Binbaşı Heipel ile MTBK arasında iyi ilişkiler vardı.[300]

Ruzi asker olduğu için her gün OKW karargâhındaki Gönüllüler Komutanlığı'na gitmek zorundaydı. Oraya uğradıktan sonra kendisinden ve orada çalışan birkaç görevliden başka kimsenin bulunmadığı MTBK merkezine gidiyordu. Çünkü Kızıl Ordu birliklerinin önünden çekilerek Berlin'e kadar gelmeyi başaran askerlerin başvurabileceği tek yer o merkezdi. Ruzi gelenlere, batıya veya güneye doğru kaçmalarını ve Kızıl Ordu askerlerinin ellerine geçmemelerini salık veriyordu. Alman ordusu iki gruba ayrılmıştı: Merkez karargâhı Hamburg olan Kuzey Grup Komutanlığı ile merkez karargâhı Salzburg olan Güney Grup Komutanlığı. Ruzi, Güney Grup Komutanlığı emrine verilmişti. Bu karar Ruzi'yi son derece memnun etmişti, çünkü 162. Türk Tümeni bu bölgedeydi. Böylece Ruzi oradaki lejyonerlere yardım edebilirdi.[301]

Bir gün, Gönüllüler Komutanlığı'nda görevli bir yarbay, Ruzi'ye, ertesi gün sabah gelirken, askerlik cüzdanını *(Soldbuch)* da birlikte getirmesini söyledi.[302] Ertesi sabah Ruzi erkenden karargâha gitti. Bir gün önce konuştukları gibi, askerlik cüzdanını yarbaya teslim etti. "Kaç yıldır savaşıyorum... Savaşın sonuna yaklaşıyoruz. Artık herhalde hürriyetime kavuşacağım. Bana terhis belgemi verecekler. Askerlik cüzdanımı da terhis edildiğimi yazmak için istediler" diye düşünüyordu. Yarbay, üç saat sonra gelip cüzdanı Ruzi'ye uzattı. "Yeni görevin hayırlı olsun. Aç bak bakalım cüzdanına ne yazmışlar?" dedi. Merakla cüzdanın son sayfasını açan Ruzi şu satırları okudu:

> Cüzdan sahibi bu subay, özel bir görevle Kuzey İtalya'ya gönderilmiştir. Alman ordusunun belgeyi gören her mensubu, sahip olduğu imkânların tamamıyla ona yardımcı olmak zorundadır.
>
> İmza: Alman Orduları Başkomutanı Feldmareşal Wilhelm Keitel.[303]

Ruzi henüz görevinin ne olduğunu bilmiyordu, ama elinde pek çok kapıyı açacak önemli bir belge vardı. Yarbay, Ruzi'ye yeni görevinin ne olduğunu da anlattı: "Sizin 162. Tümen'in Kuzey İtalya'da olduğunu biliyorsun. Zaten oradan yeni geldin. ABD ve İngiliz birlikleri büyük bir saldırıya geçti. Tümen çok kayıp verdi. Tümene bağlı birlikler tamamen dağılmış durumda. Onların toparlanması ve savunma pozisyonu alması gerek. Elimizde tümeni bilen, onların dillerini anlayan, âdetlerine vâkıf subay yok. Bu görev sana verildi. Kuzey İtalya'ya gidip dağılmış birlikleri toparlayacak ve onları tekrar savunma savaşına elverişli bir şekilde örgütleyeceksin. Mümkünse bir tugay, değilse bir alay kuracaksın. Haydi, görev başına. Yolun açık olsun."[304]

Bir korgeneralin komuta ettiği 162. Türkistan Piyade Tümeni, adı "tümen" olmasına rağmen, tıpkı bir kolordu gücüne sahipti. Doğu Cephesi'nde Stalingrad savaşlarında üstün yararlılıklar göstermiş, savaşın Almanlar tarafından kazanılma ihtimalinin azaldığını gören MTBK'nın, Doğu Bakanlığı ve OKW nezdindeki çabaları sonucunda İtalya'ya kaydırılmıştı.

Normal koşullarda ancak tecrübeli bir generalin üstesinden gelebileceği bu görev kendisine verildiğinde Ruzi, 28 yaşında genç bir yüzbaşıydı. Vatanından binlerce kilometre uzakta, kaderin savurduğu başkalarının topraklarında, dağılmış 162. Türkistan Piyade Tümeni kalıntılarından bir tugay, bu mümkün olmazsa bir alay kuracaktı. Kendi kendine şöyle dedi: "Sen git oralara, savaş kaybedilmiş durumda, lejyon askerlerinden kurtarabildiğin kadarını kurtarmaya çabala ve bu arada da postu deldirmemeye bak. Ne kadar Türkistan askerinin Kızıl Ordu'nun eline geçmesini engelleyebilirsen o kadar çok insanın hayatını kurtarmış olursun. Asker cüzdanında senin 162. Tümen askerlerinden bir tugay veya bir alay kurman konusunda herhangi bir kayıt yok. Keitel'in imzasını sen Türkistanlı lejyonerleri ve kendini kurtarmak için değerlendir."[305]

İngiltere Başbakanı Churchill, ABD Başkanı Roosevelt ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi birinci sekreteri, Sovyetler Birliği diktatörü Stalin, 4-11 Şubat 1945'te, Kırım'ın Yalta kentinde bir araya geldiler. Tarihe "Yalta Konferansı" olarak geçen bir dizi toplantıda, dünyanın savaş sonrasında nasıl şekilleneceğini konuştular. 11 Şubat'ta Yalta'da, Sovyetler Birliği sınırları dışında bulunan eski Sovyet vatandaşları hakkında da önemli kararlar onaylandı. 1 Ocak 1939 tarihinden önce Sovyetler Birliği'ni terk etmiş olan eski Sovyet vatandaşları, isterlerse bulundukları ülkelerde

kalabilecekti. Sovyetler Birliği'ni daha sonraki tarihte terk etmiş olan Sovyet vatandaşları ise, ülkeyi hangi şartlar altında terk etiklerine bakılmaksızın, Sovyet makamlarının talebi halinde, Sovyetler Birliği'ne teslim edilecekti. Bu kararın Türkistan lejyonu ve diğer milli lejyonlarda savaşan askerler, dolayısıyla da Ruzi ve MTBK üyeleri için pratikteki tek anlamı, Kızıl Ordu mensuplarına teslim edilmekti.[306]

Corabay

Ruzi'nin Berlin'in batısındaki bir semtte yaşadığı sırada, bir gün öğle saatlerinde propaganda radyosunun Ergeş Şermet tarafından yönetilen Türkistan şubesinde çalışan Cizzaklı Corabay adında genç bir Türkistanlı, Berlin'in en doğu ucundaki evinden kalkıp Ruzi'nin ziyaretine gelmişti. Şehir sürekli bombardıman altında olduğundan toplu taşıma araçları çalışmıyordu. Gece gündüz bombardıman tehdidinde, üstelik de Kızıl Ordu birliklerinin Berlin'e çok yaklaştığı bir sırada, bu genç adamın kan ter içinde saatlerce bisiklet sürüp yanına gelmesini yadırgamıştı Ruzi.[307]

Çok güzel Almanca ve Rusça konuşan Corabay, bir yıl kadar önce Kızıl Ordu'dan kaçarak Almanlara teslim olmuştu. Almanlara, Türkistan lejyonlarında Ruslara karşı savaşmak için Kızıl Ordu'dan kaçtığını söyleyen Corabay, kendisini Veli Kayyum Han'la görüştürmelerini istemişti. Çünkü hem ona bağlılık ve saygılarını sunacak, hem de önemli bilgiler verecekti.

Kayyum Han'ın yanına getirilen Corabay, ona, kendisini öldürmek üzere özel yetiştirilmiş bir NKVD ajanı olduğunu, Almancayı çok iyi bildiğini, ancak vicdanen rahatsızlık duyduğu ve Kayyum Han'ın Türkistan için çalışan bir vatansever olduğunu bildiği için bu cinayeti işlemekten vazgeçtiğini, Veli Kayyum Han'ın vereceği karara razı olduğunu söyledi. Veli Kayyum, kendisine anlatılanlara inanmış, himayesine aldığı Corabay'ı, Ergeş Şermet'in yanına radyoda işe yerleştirmişti.[308]

Corabay, alışılmış selamlaşma ve hal hatır sormanın ardından, Rus birliklerinin çok yaklaştığını söyleyip Ruzi'nin gelecek hakkında ne düşündüğünü, planlarının ne olduğunu sordu. Ruzi şüphelenmişti. Kaçamak cevaplar verdi. Henüz gelecekle ilgili hiçbir şey düşünmediğini ve herhangi bir planı olmadığını bildirdi. Co-

rabay, Ruzi'ye, birkaç arkadaşıyla birlikte Berlin'de kalmaya karar verdiklerini, gelecekte hiçbir zorlukla karşılaşmayacaklarını, güçlükler çıksa bile bunları aşacak imkân ve bağlantılarının olduğunu söyledi. Ruzi, yeni görevinden ve yakında İtalya'ya gideceğinden bahsetmemişti. Corabay'a, teklifine çok sevindiğini, bunun üzerinde ciddi olarak düşüneceğini, bir karar verir vermez kendisini arayıp haberdar edeceğini bildirdi.[309]

Corabay gerçekten de NKVD tarafından hazırlanmış bir ajandı. Ancak onların planında Kayyum Han'ı öldürmek yoktu. Öldürme hikâyesi, Kayyum Han'ın güvenini kazanmak için uydurulmuştu. Asıl amaç, komite çalışmaları ve lejyonlar hakkında NKVD'ye devamlı bilgi aktarmaktı.[310] Corabay'ın Ruzi'nin yanına gelme sebebi de Ruzi'yi kurdukları tuzağa düşürüp Sovyetler'in eline geçmesini sağlamaktı. Dikkati ve zekâsı, Ruzi'yi bir kez daha mutlak bir ölümden kurtarmıştı.

Savaştan sonraki yıllarda Ruzi ile Hayit, Almanya'da doktora yapan Mümincan adlı bir arkadaşlarını Berlin'e göndermişti. Mümincan, Corabay'ın Berlin'de kaldığı yıllarda bir Alman ailenin yanında, evin kızıyla birlikte yaşadığını biliyordu. Berlin'de o ailenin yanına giden Mümincan, Corabay'dan bir haber alıp almadıklarını sorunca kız arkadaşı, Corabay'ın kendisine yazdığı mektupları göstermişti. Corabay yıllarca Rus askeri istihbaratına komite ve faaliyetleri hakkında bilgi vermiş, Sovyetler'e dönmüş, fakat ajanlığı ve ihaneti yeteri kadar işe yaramamış olmalı ki, NKVD onu Cizzak şehrinde ikamete mecbur etmişti.

Ruzi böylece tahminlerinin doğru çıktığını, onun Rus askeri istihbaratı tarafından yetiştirilmiş bir ajan olduğunu ve başarılı bir şekilde MTBK'ya sızdırılarak Sovyetler'e çok önemli bilgiler aktardığını öğrenmişti. Savaştan sonraki yıllarda, MTBK'nın resmi fotoğrafçısının da bir Rus ajanı olduğu ortaya çıkmıştı.[311]

İtalya'ya seyahatinden bir gün önce gerekli belgeleri karargâhtan temin eden Ruzi, Ukrayna'da Alman ordusunda göreve başladığı günden itibaren tuttuğu günlükleri, topladığı bütün önemli belge ve resimleri bir valize doldurdu. Yolda ihtiyaç duymayacağı giysilerini de başka bir valize koyarak arkadaşlarından Maksum'a teslim etti. Çünkü Maksum da bir grup lejyon askerini Kuzey İtalya'ya, 162. Tümen'e götürecekti. Ruzi Maksum'a, valizleri gözünün önünden ayırmamasını ve İtalya'da kendisine teslim etmesini sıkı sıkı tembih etti. Seyahat sırasında kullanacağı eşyalarını ayrı bir valize yerleştirip tren istasyonuna giderek Berlin'den ayrıldı.

O günden sonra Ruzi, birçok acı ve tatlı olaylar ile küçük gönül

maceraları yaşadığı Berlin'i ancak yıllar sonra tekrar görebilecekti. Tren Berlin'den uzaklaşırken, ardında bıraktığı şehri seyre daldı. Zaman zaman cepheden ayrılıp Berlin'e uğradığı sıralarda Kurfürstendamm'da yemek yediği lokanta ve kahveler, Alexandrplatz'daki kabareler, sabahlara kadar ettiği çılgınca danslar, kısa süreli aşklar bir film şeridi gibi gözlerinin önünden geçti.

Bir gün yine insanlar sığınaklara insin diye uyarı sirenleri çalmıştı. Yeraltındaki bütün metro tünelleri, binaların bodrum katları sığınak olarak kullanılıyordu. Ruzi'nin Fransa'daki lejyonlardan birinde tabur imamı olarak görev yapan, Finlandiya Tatarlarından çok kültürlü, iyi ahlaklı, muhterem, cana yakın, her fırsatta etrafındakilere yardım etmeye çalışan bir arkadaşı vardı. MTBK üyesi ve dini işler bölümü sorumlusu Kasım İnayeti'nin yardımcısıydı. Buhara'da İslami bilimler öğrenimi görmüş o Tatar imam ile Ruzi çok iyi dosttu. İmam, Ruzi'yi zaman zaman evine yemeğe davet eder ve eşi, Ruzi'nin çok sevdiği Özbek yemekleriyle sofrayı donatırdı.[312] Müttefikler Fransa'da ilerlemeye başlayınca eşini ve dört kızını emniyette olsunlar diye Berlin'e yollamış, Ruzi'ye de onlara göz kulak olması için haber göndermişti: En büyüğü 22, en küçüğü ise 11 yaşında, melek gibi, dört güzel Tatar kızı...

Kızlardan en büyüğü sarı saçları, deniz mavisi gözleri olan, çok güzel bir kızdı ve Türkistanlı bir subayla evlenmek üzereydi. Ruzi, dostunun yokluğunda onları sık sık ziyaret eder ve bir eksikleri olup olmadığını sorardı. Evleri MTBK'nın bulunduğu binaya çok yakındı. Sirenlerin çaldığı bir gün, anne ve üç kızını yakındaki bir binanın bodrum katına indirdiler. En büyük kız, evleneceği subayın da bulunduğu bir üst katta kaldı. Anne ve üç kızını, zarar görmesinler diye en güvenli saydıkları, alt kattaki mahzene yerleştirdiler. Uçaklar bombalarını bıraktı. Nasıl olmuşsa olmuş, mermilerin biri, o çok katlı binanın tamamını delip dört kadının bulunduğu mahzene ulaşarak orada patlamış ve hepsi de oracıkta parçalanarak ölmüştü. Kader, belki de böyle bir şeydi. İmam, güvende olsunlar diye çocuklarını dostlarına emanet etmiş, onlar da hanımları "Burada hiçbir şey olmaz" diyerek en güvenli olduğunu düşündükleri o mahzene indirmişti.

Ruzi, insanların ne kadar vahşi ve ne kadar fedakâr ve sevecen olabileceklerini düşündü. Zevk için adam öldüren SS subayları ve zevk için adam öldüren NKVD ajanları görmüştü. Dinine, milliyetine bakmadan başka bir hayatı kurtarmak için kendi hayatlarını feda eden insanlar da görmüştü.[313]

Müttefiklerin hava hücumlarının ardı arkası kesilmediği için

tren ancak gece yol alıyordu. Raylar yer yer tahrip edilmişti. Bu yüzden zaman zaman saatlerce duruyor ve rayların tamir edilmesini bekliyorlardı. Saatler süren bir gecikmeyle, bir gün sonra Prag üzerinden geçip Salzburg'a ulaştılar.

Salzburg garında Ruzi'yi iki Alman subayı karşıladı. Merkez karargâh, Salzburg'daki Güney Bölgesi Komutanlığı'nı Ruzi'nin gelişi ve görevi konusunda bilgilendirmişti. Subaylar, Ruzi'nin İtalya'ya seyahati için gereken belgeleri teslim ettiler. Ayrıca içi İtalyan lireti ve Reichsmark dolu büyük bir çanta verdiler. Ruzi bu parayı ne için verdiklerini sordu. Onlar da görevinin son derece önemli olduğunu, görev sırasında külliyetli miktarda paraya ihtiyaç duyacağını ve paranın da bunun için kendisine verildiğini söylediler.[314]

Gündüz tren olmadığı için Ruzi gece saat 10.00'a kadar Salzburg garında bekledi. Saat 10.00'da istasyona gelen trenle Innsbruck'a doğru yola çıktı. Aslında Salzburg-Innsbruck arası iki saatlik bir yoldu. Ruzi, bu iki saatlik yolu ancak bir günde alabildi.[315]

Innsbruck ve Bolzano

Innsbruck mahşer yerini andırıyordu. Şehir, İtalya'dan çekilen, ne yapacağını, nereye gideceğini bilemeyen askerlerle doluydu. Aralarında çok sayıda yaralı da vardı. Konuştuğu Alman subaylar Ruzi'ye İtalya'ya trenle veya karayoluyla devam etmesinin mümkün olmadığını söyledi. Karayollarında gündüz seyahat etmek mümkün değildi. Sürekli yolları gözetleyen Amerikan uçakları bir araç görür görmez yakındaki hava üslerini haberdar ediyor, hemen havalanan uçaklar, gördükleri araçlar üzerine bomba yağdırıyordu.

Ruzi bunları öğrendikten sonra hiç vakit yitirmeden Innsbruck'taki Alman Ordu Komutanlığı'na gitti. Nöbetçi subaya askerlik cüzdanındaki Feldmareşal Keitel imzalı talimatı gösterip komutanla görüşmek istediğini söyledi. Komutan bir korgeneraldi. Ruzi'yi bekletmeden kabul etti. Ruzi generale görevi hakkında bilgi verdi ve Türkistan lejyonu askerlerine ulaşmak istediğini belirtti. General bunun bir çılgınlık olduğunu, herkesin oralardan çekildiği bir zamanda daha güneye inmenin tehlikelerinden söz etti. Fakat Ruzi ısrarcıydı. Çünkü Türkistanlılarla karşılaşmak ve onlara yardımcı olmak istiyordu. General, Ruzi'ye sivil giyimli bir şoför ve bir Volkswagen araç vereceğini söyleyerek kendisini uyardı: "Anayollardan gitmeyin. Geceleri yol alın ve köyler arasındaki yan yolları tercih edin."[316]

Ruzi aynen söylendiği gibi yaparak Bolzano'ya ulaşmayı başardı. Kendisine eşlik eden sivil giysili asker şoför, Innsbruck'a geri dönmek için izin istedi. Vedalaştılar ve şoför ayrıldı. Bu küçük şehir, İtalya'nın Müttefik Kuvvetler'in eline geçen şehirlerinden dönen SS subayları ve aileleriyle doluydu. Bolzano tıpkı mahşer yeri gibiydi. Ruzi günlerdir yollardaydı ve çok yorgundu. Şehirdeki

Alman subay kulübüne bağlı çalışan otele girdi. Eşyalarını yerleştirip duş aldıktan sonra tıraş oldu ve biraz dinlendikten sonra giyinip garnizon komutanlığının yolunu tuttu.[317]

Bolzano Garnizon Komutanlığı oldukça büyük, tarihi bir binadaydı. Binanın bahçesi Alman askerleriyle doluydu. Bekleyenler arasındaki bir grup Türkistanlı asker Ruzi'nin dikkatini çekti. Küçük bir grup Türkistanlıyla da olsa karşılaşmak, Ruzi'yi son derece memnun etmişti. Askerlerden birini tanıdı. Daha önce bir kez dahi görmüş olsa, tanıdığı bir hemşerisiyle karşılaşmak Ruzi'yi olağanüstü derecede sevindirirdi.

Tanıdık bu asker, propaganda radyosunun Türkistan şubesinde çalışan Hüseyin İkram'dı. Ruzi onu hayatında sadece bir kez görmüştü. Ergeş Şermet'le beraber oldukları bir gün Hüseyin İkram'la karşılaşmışlar ve Ergeş de yanında çalışan Hüseyin İkram'ı kendisiyle tanıştırmıştı. Bahçede Hüseyin İkram'dan başka 13 Türkistanlı daha vardı. Bir kısmı diğer cephelerden 162. Türkistan Piyade Tümeni'ne katılmak için buraya gönderilmiş askerler, bir kısmı da dağılan tümenin askerleriydi. Radyo, hava hücumları ve Kızıl Ordu'nun Berlin'e çok yaklaşmış olması yüzünden Mart ayının ilk günlerinde yayınlarını kesmek zorunda kalmıştı. Ergeş Şermet, komite başkanı ve diğer komite üyeleriyle birlikte Berlin'i terk ederek Marienbad'a gitmişti.[318]

Hüseyin İkram rütbesiz askerdi ve radyoda OKW'nin izniyle çalışıyordu. Her lejyon askeri gibi bağlı olduğu en yüksek merci OKW bünyesindeki Gönüllüler Komutanlığı'ydı. Ruzi'nin dağılan 162. Türkistan Piyade Tümeni'nin askerlerinden yeni bir tugay, olmazsa yeni bir alay kurmakla görevlendirildiği günlerde o da Gönüllüler Komutanlığı'na çağrılmış ve kendisine 162. Tümen'e katılma talimatı verilmişti. Hüseyin İkram, Ruzi'ye son aylarda yaşadıklarını anlattı.[319]

Mart ayı başında MTBK Başkan Yardımcısı Baymirza Hayit, Hüseyin İkram'ı yanına çağırıp içeriği hakkında bilgi de vererek kendisine teslim ettiği bir mektubu, Prag'da adresleri zarfta yazılı olan bir grup Türkistanlıya teslim etmesini bildirmişti. Hayit, Hüseyin İkram'a artık savaşın sonunun belli olduğunu, lejyonerlerin uyanık davranmaları gerektiğini, mektubu götüreceği kişilerin lejyonlarda görev yapan önemli askerler olduğunu, Sovyetler'in eline geçmemek için güneye ve Almanya'nın içlerine doğru çekilmeleri gerektiğini söylemişti. Yalta Konferansı'nda alınan ve kendilerini ilgilendiren karardan da bahsetmiş, "Mektubu teslim eder etmez Berlin'e dönersin. Biz de seni burada bulunan diğer

arkadaşlarla birlikte, bizim de gideceğimiz Marienbad'a göndeririz" demişti. Hüseyin İkram Prag'da dört gün kalmış, Berlin'e döner dönmez MTBK'ya varmıştı. Ancak başkan ve komitenin diğer üyeleri Marienbad'a gitmek için oradan ayrılmıştı.[320]

Komitede Gönüllüler Komutanlığı'ndan bir Alman subay, tercüman Luderzin ve birkaç Türkistanlı vardı. Subay, Hüseyin İkram'a "Kuzey İtalya'da bulunan 162. Tümen'e katılman gerek. Hemen uzun bir yolculuğa çıkacaksın" demiş ve ona iki zarf uzatmıştı. Zarflardan biri, gittiği yerdeki birliğin komutanı için, ikincisiyse kendisi için sefer belgesiydi. Subay, ikinci zarftaki belgenin Hüseyin İkram'ın rahat seyahat etmesini sağlayacağını söylemişti. Hüseyin, tren saatlerini öğrenmek için istasyon yolunu tuttuğu sırada Cizzaklı Corabay'la, ki o da Hüseyin'le aynı radyoda çalışıyordu, karşılaşmıştı. Corabay "Neredesin? Kaç gündür müjdeli haberler vermek, seni kurtarmak için arıyorum" demişti. Corabay'ın yanında, Hüseyin İkram'ın hiç tanımadığı iki Alman kadın ve Recep Said adlı bir Türkistanlı vardı. Onlar da Corabay'ın sözlerini onaylamıştı. Hüseyin İkram sevinmiş, "Demek arkadaşlar bana yardımcı olacak ve ben de belki onların yardımıyla vatanıma dönebileceğim" diye düşünmüştü.[321] Kararlaştırdıkları adreste ve saatte ertesi gün buluşmak üzere ayrılmışlardı. Hüseyin İkram 162. Tümen'in bulunduğu yere gitmekten vazgeçmiş ve tam saatinde buluşma yerine gelmişti. Orada 1,5 saat kadar beklemiş ama Corabay gelmemişti.

Hüseyin İkram, Corabay'ın Müttefik uçaklarının bir bombardımanı yüzünden gelemediğini, onun Rus askeri istihbaratının bir ajanı olduğunu yıllar sonra öğrenecekti. Şayet o bombardıman olmasaydı, Hüseyin İkram Corabay'la buluşacak, bir süre sonra Kızıl Ordu askerlerine teslim edilecek ve hemen oracıkta kurşuna dizilecekti. İlk buluşmalarında Corabay'la birlikte gelen kadınlar da Alman Komünist Partisi üyesiydi. Bir tesadüf, hayatını kurtarmıştı.[322]

Hüseyin İkram, Kuzey İtalya'ya Prag üzerinden gitmeye karar vermişti. Birkaç gün önce ziyaret ederek Hayit'in mektubunu verdiği ve dört gün boyunca misafirleri olduğu lejyon askerleriyle buluşup İtalya'ya onlarla birlikte gitmek daha iyi olur diye düşünmüştü. Çünkü hangi birlikte olursa olsun Türkistanlı lejyonerlerin tamamına 162. Tümen'e katılma emrinin verildiğini duymuştu. Prag'a ulaştığında arkadaşlarının kaldığı adrese gelmişti. Fakat onlar da oradan ayrılalı çok olmuştu. Evde arkadaşlarının hizmetini gören yaşlı kadın, yaklaşan Kızıl Ordu askerlerinin

eline geçmemek için ani bir kararla şehirden ayrıldıklarını söylemişti. Arkadaşlarını bulamayan Hüseyin İkram, Viyana, Linz, Salzburg ve Innsbruck üzerinden maceralı bir tren yolculuğundan sonra Bolzano'ya gelmişti. Burada ne yapacağını bilmeden, karşılaştığı 13 Türkistanlı askerle Bolzano Garnizon Komutanlığı bahçesinde sohbet ederken hiç beklemediği bir zamanda Ruzi çıkmıştı karşısına.

Ruzi bu genç, yorgun ve umutsuz insanlara şefkat dolu gözlerle baktı. Hepsi de on binlerce Türkistan lejyoner gibi saf, temiz ve çaresizdi. Artık 162. Tümen yoktu. Büyük çoğunluğu Müttefik Kuvvetler'in taarruzu sırasında can vermişti. Hayatta kalanların büyük çoğunluğu Kuzey İtalya'daki Amerikan birliklerine teslim olmuştu. Ruzi'nin dağılan 162. Tümen askerlerinden geride kalanlarla yeni bir birlik oluşturmasına imkân yoktu. Yapması gereken tek işin mümkün olduğu kadar çok insanın hayatını kurtarmak olduğunu düşünüyordu. Emir-komuta zinciri parçalanmış ve her asker kendi canının derdine düşmüştü. Bu askerler Sovyet birliklerinin eline geçerse hemen oracıkta, Müttefik Kuvvetler'e teslim olurlarsa da onlar tarafından Kızıl Ordu birliklerine teslim edildikten sonra infaz edilecekti. Yalta Konferansı hükümleri çok açıktı.[323]

Sovyetler'e teslim edilen Türkistanlılar

Savaşın son günleriydi. Milli komitelerin liderleri başka ülkelere gitme çabası içindeydi. Alman yönetimi bu konuda zorluk çıkarmamış ve gerekli belgelerin hazırlanması için yardımcı olmuştu. Azerbaycan Milli Komitesi Başkanı Fethalibeyli Mısır'a, Kuzey Kafkasya Komitesi Başkanı Alihan Kantemir ile Gürcistan Komitesi Başkanı Kedia İsviçre'ye geçirilmişlerdi. MTBK Başkanı Kayyum Han ise komite üyesi arkadaşlarıyla aynı kaderi paylaşmak istediğini ve bu nedenle de Almanya'da kalacağını söyleyip Almanya dışına gitmesi yönündeki teklifleri reddetmişti.[324]

Müttefik Kuvvetler'in işgal ettiği Avrupa ülkelerinde teslim olan lejyonerler ve eski Sovyet vatandaşları, büyük bir süratle Kızıl Ordu birliklerine teslim edildi. Bunların çok az bir kısmı Rusya'ya götürülerek askeri mahkemede yargılandı, ölüm cezasına ve en az 20 yıldan başlayan ağır hapis cezalarına çarptırılıp Sibirya'daki çalışma kamplarına gönderildiler. Büyük çoğunluksa teslim alındıkları yerde kurşuna dizilerek öldürüldü.

Amerikalılara teslim olan 162. Tümen'e mensup binlerce asker Kızıl Ordu tarafından gemilerle Sovyetler Birliği'ne götürüldü. Bazıları, gemiler İstanbul Boğazı'nı geçerken Türkiye'de kalmak amacıyla kendilerini İstanbul Boğazı'nın sularına bıraktı. Durumu fark eden gemi personeli, bir kısmını yakalayıp tekrar gemiye çıkardı. Kaçıp kurtulanlar da bir süre sonra Ruslara teslim edildi. Rusya'daki akıbetleri ise teslim edilen diğer lejyonerlerden farklı olmadı. Ya idama mahkûm edildiler ya da Sibirya'ya sürgüne gönderildiler.[325]

4-11 Şubat 1945'te toplanan Yalta Konferansı'nda, San Francisco'da düzenlenecek Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın kuruluş toplantılarına 1 Mart 1945 tarihine kadar Mihver Devletleri'ne savaş

ilan eden devletlerin katılabileceği karara bağlanmıştı. Şubat ayı içinde Türkiye, Almanya'ya resmen savaş ilan etti. Zamanın Türk hükümeti 1945 yılı Haziran ayında bir karar alarak savaş sırasında Türkiye'ye sığınmış olan 195 Türk asıllı mülteciyi Sovyetler'e teslim etti. Bu, yakın Türk tarihinin en yüz kızartıcı olaylarından biridir. Tekirdağ Milletvekili Şevket Mocan, 1951 yılında TBMM'de dönemin başbakanına "Türkiye'ye sığınan Türk mültecilerin Sovyetler'e teslim edilip edilmediği ve eğer edildilerse bu olayın hangi şartlarda meydana geldiği" şeklinde bir sözlü soru önergesi verdi. Önerge dönemin Adalet Bakanı Rükneddin Nasuhoğlu tarafından cevaplandı. Nasuhoğlu bu konuda şunları söylüyordu:[326]

"İkinci Cihan Harbi'nin başından itibaren memleketimize muhtelif devletler vatandaşlığını haiz askeri şahıslar iltica etmiş ve bunlar bitaraf bir devlet olmamız itibariyle harbin sonundan itibaren Yozgat'ta kurulan kampta enterne edilmişlerdir. 23 Şubat 1945 tarihinde Almanya ve Japonya'ya harp ilan etmemiz üzerine, müttefiklerimiz arasında yer almış bulunan Sovyet Rusya, kendi tabasından olan askeri mültecilerin iadesini istemiştir. Bunun üzerine Dışişleri Bakanlığınca Başbakanlığa yazılan 22.05.1945 tarihli tezkerede, Almanya ve Japonya'yla harp haline geçmemizden sonra memleketimize iltica etmiş olan müttefiklerimiz tabasından asker olanların mütekabiliyet şartıyla iadelerinin uygun olacağı teklif edilmiştir. Keyfiyet Bakanlar Kurulunca incelenerek ittihaz olunan Mayıs 1945 gün ve 3/2563 sayılı kararla; 'Almanya ve Japonya veya her ikisi ile harp halinde olan devletler uyruğundan memleketimizde bulunan mültecilerin yalnız askerlik hizmetine mensup olanlarının mütekabiliyet çerçevesi esasında iade edilmeleri' tasvip edilmiştir. Bu karar mucibince ve Ankara'daki Sovyet Sefareti ile mütekabiliyet esasını tespit eden bir nota teatisi suretiyle 237 Sovyet askeri mültecisinden 195'i ilk parti olarak 06.08.1945 tarihinde Tıhmıs Kapısı'ndan Sovyetler'e iade edilmişlerdir. Fakat Sovyetler'in, Rusya'ya iltica etmiş olan bir subayımız ile iki erimizi, izlerinin bulunmadığını beyanla geri vermedikleri ve bu suretle mütekabiliyet esasını ihlal ettikleri cihetle, mütebakisinin ve ilk partisinin sevki sırasında yolda kaçan birkaç kişinin iadesinden vazgeçilmiştir. Bundan sonra Başbakanlığın tensibiyle Dışişleri, İçişleri ve Milli Savunma bakanlıklarının temsilcilerinden kurulan komisyonca tanzim olunan rapor, Vekiller Heyeti'nin 01.09.1947 tarihli toplantısında incelenerek, komisyon raporuna göre işlem yapılması uygun görülmüş ve böylece Yozgat kampının dağıtılarak yurdumuzda kalmayı arzu eden-

lerden Türk soyundan olanların vatandaşlığımıza alınması esası kabul edilmiştir. Enver Anar (Kaziyef) ve Kadri Başaran (Adem Kardeşbeyli) adındaki Kızıl Ordu eski subaylarından iki kişinin de Sovyet Rusya'ya iade edilen yukarıda yazılı 195 kişilik listeye dahil bulundukları anlaşılmıştır."[327]

Adalet bakanının verdiği cevaptan tatmin olmayan Tekirdağ Milletvekili Mocan söz alarak şunları söyledi: "Muhterem arkadaşlarım, huzurunuza getirdiğim vakalar geçmiş zamanda olmuş bitmiş basit hadiseler değildir. Tahribatı bugün de devam etmekte olan tarihi mesuliyetlerdir ki, onları 9. Büyük Millet Meclisi'nin huzuruna getirmemek tarihe karşı suç olurdu; onun için getirdim. Ancak hadiseler, Adliye vekilinin izahları gibi cereyan etmemiştir. Beni en çok müteessir eden nokta da budur... Hiçbir zaman, izah ettikleri gibi, enterne edilmiş askerler değildir. Bir lahza bunun üzerinde durmanızı rica ediyorum: Bunlar enterne edilmiş askerler midir, yoksa siyasi mülteci midirler? Askeri mülteci diye, bizim bildiğimize göre, ya tayyaresi bozulup düşen yahut bir müsademede bizim hudutların içerisine girmeye mecbur olan, askeri idarece enterne edilmiş insanlara denir. Fakat bir felaketten canını kurtarıp da hudutlarımıza iltica eden insanlara ancak siyasi mülteci denir. Bunların içerisinde bizim memleketimizle hiç alakası olmadığı halde... kamplardan alınıp Rusya'ya götürülürken Arnavutköy açıklarında* gemilerden canları pahasına denize atlayıp balıkçılarımız tarafından kurtarılarak bize iltica edenler de vardır. Bunlar siyasi mülteci değil midirler?

Muhterem arkadaşım, Enver ve Âdem isimli iki Azeri münevverden bahsettiler. Bunlar çok yakından tanıdığımız Konya Milletvekili Ziyat Bey'in kayınbiraderleridirler. Çok evvel Rus ordusunda subaylık yapmışlar, fakat milliyetlerini unutmamışlar, o akideleri** kabul etmeyerek Almanya'ya kaçmışlar, orada uzun müddet bulunmuşlardır. Sonra memleketimize gelerek kız kardeşlerinin yanına, Ziyat Bey'in muhterem eşinin yanına sığınmışlardır. Fakat yüz kızartacak bir hal olarak, bunlar bir gün evden alınarak, Ankara'ya göndereceğiz diye, Komiser Ali Rıza refakatinde hududa götürülmüşler ve aynı mabuda kurban sunulmuşlardır. Bu milletin tarihinde, bir tek mülteci İsveç Kralı Şarl için harp ettiğimize benzer şerefli hadiseler çoktur; fakat siyasi mültecileri bir mabuda kurban sunar gibi sunmaya götüren yüz kızartıcı, utandırıcı bir hadise yoktur."[328]

* İstanbul Boğazı'ndaki Arnavutköy semti. (yay.n.)

** Burada sözü edilen akideler komünizmdir. (yay.n.)

22 Mayıs'ta Müttefik Kuvvetler Başkomutanı Eisenhower'ın yazılı talimatıyla MTBK Başkanı Veli Kayyum Han, komitenin diğer üyeleri ve 120 Türkistanlı üst düzey askeri yetkili, Marienbad şehrinde ABD askerleri tarafından tutuklandı. Civardaki lejyon askerleri yük vagonlarıyla Prag'a gönderilerek Kızıl Ordu birliklerine teslim edildi. Kayyum Han hariç, diğer komite üyeleri ellerindeki Alman makamları tarafından onaylanmış muhaceret belgeleri göz önünde tutularak ve sivil personel oldukları kabul edilerek serbest bırakıldı.[329]

Güney Almanya'da, Dachau'da Ruslara iade edilmek üzere bir binaya kapatılmış 30 kadar Türkistanlı subay, Ruslara canlı olarak teslim edilmemek için bulundukları binayı ateşe vererek hayatlarına son verdi. Bu davranışlarıyla, kendilerini feda ederek Sovyetler'e teslim edilmek için sıra bekleyen diğer arkadaşlarının hayatlarını kurtarmak için Müttefik Kuvvetler Başkomutanı Eisenhower'ın dikkatini çekmek istemişlerdi. Belki de bu olay sayesinde, Sovyetler'e teslim edilmek için sıra bekleyen Kayyum Han, Eisenhower'ın yeni bir emriyle Sovyetler'e teslim edilmekten kurtulmuş oldu. Diğer komite üyelerinden Baymirza Hayit ve birkaçı hariç, hemen hepsi Sovyet askerleri tarafından yakalanarak öldürüldüler.[330]

MTBK üyesi, propaganda radyosunun Türkistan şubesi başkanı olan Ergeş Şermet'in TMB temsilcisi Abdulvahap Oktay'a gönderdiği 8 Ocak 1952 tarihli resmi mektubunda şu satırlar yer alır:

> Savaş sırasında Almanlar tarafına geçen veya esir düşenler arasında vatandaşlarımızın sayısı 400 bin civarındaydı. Esir kamplarında Almanlar tarafından aç bırakılmaları nedeniyle ölenler, Yahudi, Moğol ve komünist oldukları iddia edilerek öldürülenler ve çeşitli hastalıklardan ölenlerin sayısı 90-100 bin kadardır. Sağ kalan esirlerin 100 bin kadarı esir kamplarından çıkarılarak silahlandırılabildi. Kalan 200 bin kadarıysa cephelerde "Doğulu işçi" olarak kullanıldı. Batı Cephesi açılıncaya kadar askerlerimiz Doğu Cephesi'nde Sovyetler'e karşı savaştı. Batı Cephesi'nin açılmasından sonra Milli Komite çeşitli bahaneler ileri sürerek, askerlerimizin 70-75 bin kadarını o tarafa kaydırmaya muvaffak oldu. Burada amacımız esir olan askerlerimizin Sovyetler'in eline düşmesini engellemekti. Bu askerlerimizin çoğu da Fransa ve İtalya'ya yerleştirilmişti. Savaş sonrasında bizim insanlarımızın Rus tarafına teslimi işi başladı... Bizler bunu engelleyemedik ve 70 binin üzerinde vatandaşımız zorla Rusya'ya teslim edildi. Savaş sonrasında Almanya'da köşede bucakta saklanmayı başarabilen va-

tandaşlarımızı yeniden toplama çalışmasını başlattık. Sonuç olarak Avrupa'da bin kadar vatandaşımızın bulunduğu ortaya çıktı.[331]

Bir başka araştırmacı yazar, bu konuda şu çarpıcı tespitleri yapıyor:

Sonuç olarak, savaş boyunca 300 bin civarında Türkistanlının, lejyoner veya Doğulu işçi olarak Alman cephelerinde mücadele ettiği görülmektedir. Bunların büyük bir kısmı Doğu ve Batı cephelerinde hayatlarını kaybettiler. Geriye kalanlardan bin kadarı hariç, hemen hepsi, harp bitiminde Sovyetler Birliği'ne teslim edildi. Dört yıl süren Alman-Rus savaşının Türkistanlılara faturası, sadece Alman tarafında 400 bin civarında insan kaybı olmuştu. Rus tarafındaki kayıp ise, kesin olarak bilinmemekle birlikte, muhtemelen bu rakamdan çok daha fazladır. Tarihleri boyunca Türkler, belki de ilk kez, efendisi olmadıkları bir savaşta başka efendiler için mücadele etmişler ve kendilerini hiç ilgilendirmeyen bu mücadelenin her iki cephesinde yok olup gitmişlerdi. Yazar Olaf Caroe'nin dediği gibi: "Görevleri, iki imparatorluk arasındaki satranç oyununda piyon olmaktı ve bu onların trajedisiydi."[332]

Hüseyin İkram Han

Bolzano'da mutlu olan, yalnızca hemşerileriyle karşılaşan Ruzi değildi. Hüseyin İkram ve diğer 13 Türkistanlı asker de bu rastlantıya çok sevinmişti. Çünkü Ruzi, daha önce adını duydukları, sevip saydıkları ve geniş yetkilerle donatılmış itibarlı bir subaydı. Ruzi önce onları dinlemeyi tercih etti. İçlerinden 162. Tümen'e mensup olanlar, arkadaşlarının büyük çoğunluğunu Müttefik Kuvvetler'in taarruzu sırasında kaybettiklerini, geri kalanların büyük kısmınınsa Amerikalılara teslim olduklarını, biraz önce de Alman subaylardan tekrar cepheye gönderileceklerini öğrendiklerini söyleyip ondan yardım istediler. Ruzi buraya henüz geldiğini, İtalya'daki gerçek durumun karargâhta komutanla görüşüp öğrendikten sonra kendileriyle mutlaka tekrar görüşeceğini söyleyerek yanlarından ayrıldı.[333]

Ruzi, garnizon komutanının yaverine asker defterindeki Feldmareşal Keitel imzalı talimatı gösterip komutanla konuşmak istediğini söyledi. Yaver, rütbesi tuğgeneral olan komutanın odasına girdi ve kısa süre sonra Ruzi'nin yanına gelip komutanın kendisini beklediğini bildirdi. Komutan, Ruzi'yi sıcak bir şekilde karşıladı. Kendisi için ne yapabileceğini sordu. Ruzi geliş sebebini anlattı. General mevcut şartlarda tamamı yok olmuş bir tümenden yeni bir birlik oluşturmanın mümkün olmadığını ifade etti. Aralarında kalması şartıyla birlikleri Almanya içlerine doğru tahliye etmeye başladıklarını ve Bolzano'nun zaten güneyden gelen subaylar ile aileleri ve askerlerle dolu olduğunu, dolayısıyla bu durumda ne yapmak istediğini sordu. Ruzi generale Yalta Konferansı'ndan ve orada alınan kararlardan bahsederek lejyon askerlerinin Sovyetler'in eline geçmeleri halinde öldürüleceğini ve onlara yardım etmek gerektiğini söyledi. General kendisinin

nasıl yardım edebileceğini sordu. Ruzi de ona, o anda garnizon komutanlığı bahçesinde bekleyen 14 lejyon askerinin Alman ordusuna katılmadan önce Sovyet askeri olduğunu, Sovyetler'in eline geçmeleri halinde idam edileceklerini, tezkereleri verilirse sivil sayılacaklarından kurtulma ihtimalleri olduğunu söyledi. Ardından da "Bu askerleri askerlik hizmetinden azat etmenizi, yani tezkerelerini imzalamanızı rica ediyorum" dedi.[334]

Ruzi garnizon komutanı generallerin ordu mensuplarını askerlikten azat etme haklarının bulunduğunu biliyordu. General, Ruzi'nin yüzüne şefkat ve üzüntüyle, mahzun mahzun baktı ve yaverini çağırıp askerlerin tezkerelerinin hazırlanması için gereken emri verdi. Yaverle birlikte Ruzi de çıktı. O 14 askere bir şey söylemeden, adlarını ve karşılarına künye numaralarını yazarak yavere teslim etti. Listeyi alan yaver, karargâhtaki odasına döndü. Ruzi, çay ısmarladığı askerlerle sohbete başladı. Çantası para doluydu. İçlerinden birine biraz para verip yiyecek bir şeyler satın almasını istedi. İki saat kadar sonra yaver, Ruzi'yi tekrar odasına çağırdı ve ona 14 askerin askerlikten azat edildiğine dair tezkerelerini, yani terhis belgelerini teslim etti. Ruzi yavere teşekkür ederek onunla vedalaştı.[335]

Askerler, Ruzi'nin general ve yaveriyle böyle uzun uzun neler konuştuğunu ve ne yapmaya çalıştığını hâlâ bilmiyordu. İşi bittikten sonra 14 askerin yanına dönen Ruzi, onlara durumu anlattı ve terhis belgelerini teker teker ellerine teslim etti. Askerler çok sevindiler, sanki bu terhis belgeleri onları yıllarca uzakta kaldıkları vatanlarına kavuşturacak resmi bir belgeydi. Aralarında Semerkand Üniversitesi Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü doçentlerinden biri de vardı. Ruzi'ye şöyle dedi: "Lütfen bize önder olun, bizi buralardan alıp götürün. Güneydeki ülkelerden birine gidelim. Hemen vatana dönemesek bile daha sonra bir yolunu bulup Doğu Türkistan'a gideriz; böylece de vatanımıza yakın oluruz." Genç adamın saflığı, iyi niyeti Ruzi'yi hüzünlendirdi. "Kuzey İtalya nerede, Türkistan nerede; hele Doğu Türkistan nerede" diye düşündü. Bu genç adam Çin'in kuzeydoğusunda olan Doğu Türkistan'a ulaşmanın imkânsızlığını düşünemiyor ve kendi hayal âleminde vatanına kavuşmanın ve yakın olmanın rüyasıyla yaşıyordu. Ruzi onlara saf olduklarını ve hayal âleminde yaşadıklarını söylemedi. "Ben hâlâ askerim. Terhis belgemi henüz almadım. Asker olarak yapabileceğim işler var. Diğer asker arkadaşların kaderinde ne varsa benim de kaderimde o olsun. Almanya'ya döneceğim. Eğer içinizde benimle Almanya'ya

gelmek isteyen varsa onları da birlikte götürürüm" dedi. Aralarından yalnızca Hüseyin İkram, Ruzi'yle Almanya'ya gitmek istediğini söyledi. Ruzi 13 lejyon askeriyle hemen oracıkta vedalaştı. Çünkü bu saf çocuklar oradan hemen memleketlerine doğru gidebileceklerini sanıyorlardı.[336]

Hüseyin İkram, Bolzano'ya gelişini ve Ruzi'yle karşılaşmasını, daha sonra yazdığı hatıratında şu satırlarla anlatacaktı:

> 162. Türkistan Piyade Tümeni'nin bulunduğu Verona'ya gidebilmem için önce Bolzano Garnizon Komutanlığı'na uğrayıp kayıt yaptırmam, nasıl gidebileceğimi öğrenmem gerekiyordu. Ferdinand'ın* evinden çıkıp şehir meydanına geldiğimde, her yerde silahlı nöbetçiler olduğunu gördüm. Onlardan birine vaziyeti anlattım. Telefonla birileriyle konuştu ve bana beklememi söyledi. Biraz sonra bir asker ciple geldi ve beni alarak büyük bir saraya götürdü. Burası, savaş zamanında garnizon komutanlığı karargâhı olarak kullanılan bir kışlaydı. Bir teğmen görev belgeme baktıktan sonra, "Şimdilik sen burada kalıp dinlen. Senin gibiler [162. Tümen'e katılma emri alanları kastediyor] toplanıyorlar. İki üç gün sonra Verona'ya gidecek arabalarla seni de oraya göndereceğiz" diyerek görev belgemi aldı. Çavuşun biri beni binanın birinci katına çıkarıp yatak gösterdi. "İstediğin yatağı seç. Aşağıda her zaman yemek de var" dedi. Çavuş bana bunları söyledikten sonra, "Acaba burada haftalarca kalmam gerekir mi?" diye endişelendim.[337] Yıkandım, aşağı inip saray avlusu gibi avluda dolaştım... Mutfakta tahminen 10 Kızılhaç hemşiresi yemek pişiriyor, bir odada beş-altı subay bir masa etrafında oturmuş konuşuyorlardı. Orada bulunanlardan benim gibi birkaç er, grup olmuşlar sohbet ediyordu. Avluda büyük bir canlılık vardı. Askerlerden birisi eliyle "Buraya gel" anlamında bir işaret yaptı ve kendini tanıttı. "Otur konuşalım" dedi. "Verona'ya mı gidiyorsun?" diye sordu. "Evet" dedim ve kısaca görevimi anlattım. O da "Bize de Verona'ya gitme emri verildi. Sen şimdilik dinlen. Kim bilir, belki Verona'dan önce kendi evimize gideriz. Şu ana kadar seni oraya göndermemişlerse Tanrı'ya şükret. Göndermemekle seni esaretten, hatta ölümden kurtardılar" dedi. "Neden böyle konuşuyorsun?" diye sordum. "Bizim gideceğimiz yerin sahipleri bizden önce oraya gelmiş. Amerikalılar yerleşmeye başlamışlar. İtalya'da savaş sona eriyor. Belki şimdi Almanya'ya geri dönüş emri verecekler" dedi. Ferdinand haklı çıktı. O, gelişmeleri daha iyi bildiği için beni oraya gitmekten vazgeçirmeye çalışmıştı.[338]

* Hüseyin İkram'ın Salzburg'dan Bolzano'ya birlikte yolculuk yaptığı iyi kalpli İtalyan bir genç. (yay.n.)

O geceyi karargâh yatakhanesinde geçiren Hüseyin İkram, ertesi gün Bolzano sokaklarında dolaşmaya başladı. Sokaklar çok kalabalık ve hareketliydi. Şehir, güneyden kaçan askerlerle kaynıyordu. Kahvelerin İtalyanlarla dolu olduğu, insanların hararetle birbirlerine bir şeyler anlattığı ve son derece neşeli oldukları dikkatinden kaçmadı.

Güney Tirol bölgesinde Almanlar ve İtalyanlar iç içe yaşarlar. Bu sebepten İtalyanların çoğu yarım yamalak da olsa Almanca bilir. Hüseyin, kahkahaların sebebini öğrenmek için, aksi olmadığını tahmin ettiği güler yüzlü yaşlı bir İtalyan'a selam verdi ve onunla konuşmaya başladı. Sevincin ve kahkahaların sebebini sordu. "Baba, neden bu kadar neşelisiniz? Lütfen anlat da biz de sevincinize katılalım, bayram yapalım" dedi. Yaşlı İtalyan ona Amerikalıların büyük bir hızla ilerlediğini, çok yakında Bolzano'ya ulaşacaklarını, Alman işgalinden kurtulacakları için sevinç kahkahaları attıklarını söyledi. Hüseyin İkram, Bolzano'da iki gün daha aylak aylak dolaştı. Zamanının çoğunu garnizon komutanlığı binasının geniş ve bakımlı bahçesinde geçirdi. O iki gün içinde başka Türkistanlı lejyonerlere de rastladı. 14 kişilik bir grup oluşturdular ve bahçede komutanlığın kendilerine vereceği emri beklemeye başladılar.

Hüseyin İkram, 13 çaresiz askerle komutanlık bahçesinde beklerken, Ruzi'nin önlerinden geçip, ağır adımlarla kendinden emin bir şekilde karargâhın giriş kapısına doğru yürüdüğünü gördü. Bir ara göz göze geldiler. "İki gün sonra dolaşmak için dışarıya çıkmıştım... Yürürken, yurttaşım Ruzi Nazar'la karşılaştım, çok sevindim" der hatıratında.[339]

1945 yılının Mayıs ayının ilk günlerine rastlayan bu karşılaşma Hüseyin İkram'ın hayatında önemli bir gündü. İki arkadaş, savaşın son aylarını ve savaştan sonraki ilk yılları birlikte geçirdiler. Her ikisi için de heyecanlı, maceralı, korkulu ve de zaman zaman mutlu günler. Yaşları aşağı yukarı aynı olmasına ve sıkı bir arkadaşlığın başlamış olmasına rağmen aralarında hep bir ast-üst ilişkisi olmuştu. Hüseyin İkram, ilerleyen yaşında dahi o günleri hatırladığında, "Ruzi'yle aynı yaşta olmamıza rağmen onu hep bir ağabey, bir komutan gibi görmüşümdür. Zekâsına, insanlığına, dostluğuna, cesaretine hep hayran olmuşumdur" diyecekti.[340]

Ruzi savaştan sonra o 13 genç adamın akıbetini hep merak etmişti. Daha sonraki yıllarda onları çok aradı, başlarına neler geldiğini öğrenmek istedi. Fakat nafile... Büyük ihtimalle savaşın so-

na ermesini izleyen ilk aylarda bir köyde, dağ başında veya bir yol kenarında ev ev, sokak sokak lejyoner arayan Kızıl Ordu mensuplarının eline geçtiler. Savaştan sonraki ilk aylarda Kızıl Ordu inzibat kuvvetleri, Müttefik Kuvvetler'in işgal bölgelerinde bile ABD askerleriyle birlikte lejyoner arardı. Ruzi, ilerleyen yıllarda da onlardan herhangi bir haber alamayacaktı.

Asker Ruzi ve yeni sivil Hüseyin İkram, Almanya'ya dönmeye kararlıydı. Innsbruck'ta Ruzi'ye teslim edilen çantada epeyce bir İtalyan lireti ve Reichsmark'ı vardı; para sıkıntıları yoktu. Almanya'da gıda maddesi sıkıntısı yaşandığını ve her şeyin karneyle verildiğini biliyorlardı. Ruzi, Hüseyin İkram'a bir miktar İtalyan lireti verip taşıyabilecekleri kadar yiyecek satın almasını söyledi. Kendisi de garnizon komutanlığında ulaştırmayla ilgilenen subaya uğrayıp Almanya'ya gidecek araçların birinde iki kişilik yer temin etmesini rica etti. Görevli subay, Ruzi'ye, Almanya'ya askeri malzeme taşıyan bir araçta iki kişilik yer sağlayıp gece saat 21.00'de hareket edeceklerini, vaktinde orada olmalarını bildirdi. Ruzi, arabaların plakalarını not aldı ve kaldıkları ordu misafirhanesine gitti.[341]

Oraya vardığında, alışverişini tamamlayan Hüseyin İkram'ın kendisinden önce döndüğünü gördü. "Neler satın aldın Hüseyin?" diye sordu. Hüseyin yiyecekleri gösterdi. Bol pirinç, yağ, sucuk, salam, ekmek, çeşit çeşit konserve ve daha birçok yiyecek satın almıştı. "Ayrıca 60 çift de naylon kadın çorabı aldım" diye ekledi Hüseyin İkram. "Yiyecekleri bolca almışsın, onu anladım da kadın çorabını niye aldığını anlamadım?" dedi Ruzi. Hüseyin İkram "Gördüğün gibi çok yiyecek satın aldım; verdiğin parayı bitiremedim. Baktım ki naylon çoraplar çok ucuz, İtalya'dan ayrılıyoruz ya, şu İtalyan liretleri boşa gitsin istemedim ve kadın çoraplarını satın aldım. Şimdi anlam veremiyorsun ama bunların ne kadar çok işe yarayacağını yakında sen de görürsün. O zaman bana hak verip teşekkür edersin" dedi. Ruzi bu kadar ağır yükü ta Almanya'ya kadar nasıl taşıyacaklarını sorunca da, "Ben ne güne duruyorum burada? Taşırım sırtımda. Çok yorulursam da yardım

edecek birileri çıkar" dedi. O çoraplar sonraki günlerde gerçekten de çok işlerine yaradı. Belki hayatlarını kurtarmadı, ama o sayede yolda geçen hayatlarını epeyce kolaylaştırdı. Yol boyunca kaldıkları evlerin kadınlarına hediye ettikleri bir çift naylon çorap, onların aşçılık sanatındaki bütün hünerlerini göstermelerini sağladı. Ruzi ve Hüseyin İkram, birer prens gibi ağırlandılar.[342]

Ruzi ve Hüseyin İkram, gece saat 21.00'de belirtilen yere geldiyse de araba ancak bir saat sonra hareket edebildi. İki saatlik yolu 10 saatte alabildiler. Yol, İtalya'dan çekilen birlikler ile onların malzemelerini ve subay ailelerini taşıyan araçlarla doluydu. Bu yoğun trafiğe Müttefik Kuvvetler uçaklarının hücumları da eklenince, ilerleyebilmek neredeyse imkânsızlaşıyordu.

Innsbruck'ta bir otele yerleşip üç-dört saat dinlenerek, yorgunluklarını attılar. O günlerde Innsbruck'tan Almanya'ya giden arabalar ancak gece yol alabiliyordu. Ruzi, Hüseyin İkram'a, gece yarısına kadar boş vakitleri olduğunu, oraya kadar gelmişken eski ve tarihi bir şehir olan Innsbruck'u gezerek bu vakti değerlendirmeyi teklif etti ve şehri gezmeye çıktılar. Gezerken karşılarına birden, her ikisinin de gayet yakından tanıdığı, Taşkentli Maksum çıktı. Maksum son derece zeki bir gençti. Almancası mükemmeldi. Ayrıca Rusçası da çok iyiydi. Maksum'un üzerinde gayet şık, sivil bir elbise vardı. O da bir ay kadar önce Berlin'den bir grup lejyonerle Kuzey İtalya'ya gönderilmişti. Yolda onların tercümanlığını yapmıştı. Ruzi, o grup Berlin'den ayrılmadan önce, kendisine Kuzey İtalya'da teslim etsin diye, Maksum'a iki valiz emanet etmişti. Valizlerden birinde Ruzi'nin sivil elbiseleri, gömlekleri ve ayakkabıları vardı. Diğer valizin içindekilerse Ruzi için son derece önemliydi. O valizde Ruzi'nin, Ukrayna'dan itibaren yaşadıkları üzerine tuttuğu ayrıntılı günlük notlar, MTBK ve Türkistan lejyonlarıyla ilgili tarihi belgeler ve yüzlerce önemli fotoğraf vardı.[343]

Maksum'un giydiği elbise, Ruzi'nin valizindeki elbiselerden biriydi ve ona da çok yakışmıştı. Ruzi, Maksum'a şakayla "Yeni elbiselerin hayırlı olsun Maksum" dedi. Fakat aklı belge dolu diğer valizdeydi. Ruzi belgelerin bulunduğu valizin akıbetini sordu. Maksum mahcup bir şekilde kendi hikâyesini anlattı. Kendisiyle birlikte yola çıkanlardan sadece üç-dört kişi İtalya'ya kadar gelebilmişti. Yollarda çok büyük zorluklarla karşılaşmışlar ve grubun büyük kısmı dağılmıştı. Hayatını zor kurtarmıştı. İçindeki belge ve resimlerin kendisi için tehlikeli olduğunu düşündüğünden, valizi olduğu gibi yakmış, elbiseleri de kendisine saklamıştı. Ruzi, Türkistan ta-

rihinin önemli bir dönemine ışık tutabilecek notların, çok önemli tarihi belge ve resimlerin kaybına çok üzüldü. Fakat savaş şartlarında söylenecek ve yapılabilecek hiçbir şey yoktu; olan olmuştu. Maksum'a üzüntüsünü belli etmemeye çalıştı; elbise, gömlek ve ayakkabıların kendisine hediyesi olduğunu söyledi.[344]

Innsbruck'ta Türkistanlı başka dostlarla da karşılaştılar. Bunlar, 1944 yılında Viyana'da toplanan "4. Türkistan Milli Meclisi"nde MTBK genel sekreteri seçilen Karis Kanatbay, Semerkand Komünist Partisi kültür-propaganda şubesi görevlilerinden Doçent Ahmedcan Umarov ve Taşkent Devlet Üniversitesi'nde matematik doçenti olan Salim'di.[345]

MTBK Başkanı Kayyum Han ve komite üyeleri ile onların çalışmalarından memnun olmayan Türkistanlılar elbette her zaman vardı. Ruzi bunlarla da dostane ilişkiler içindeydi. Bir hareket içinde muhalefetin varlığı, hareketin sağlıklı olmasının şartıdır, diye düşünürdü. MTBK'nın bazı faaliyetleri ve Kayyum Han'ın bazı tutumları elbette Ruzi'yi de rahatsız ediyordu. Ruzi, komite başkanı ve üyelerini yeteri kadar demokrat bulmuyordu. Türkistanlılar arasında Kayyum Han'a karşı muhalefet eden grubun başkanı, Ruzi'nin Innsbruck'ta karşılaştığı Karis Kanatbay'dı. Onunla birlikte olan iki Türkistanlı da aynı gruptandı. Ruzi'nin onlarla da ilişkileri her zaman dostane olmuştu. Ancak onların MTBK'dan ayrılıp yeni bir "Türkistan şûrası" oluşturmalarını ve Nisan 1945'te Vlasov'un KONR'ına katılmalarını hiç de hoş karşılamamıştı. Kurdukları Türkistan şûrası için bulabildikleri üye sayısı ise beşi geçmemişti.[346] İki arkadaş, Karis Kanatbay ve yanındakilerle bir süre sohbet etti. Ancak Ruzi onlara Almanya'ya dönmekte olduklarından ve gelecekle ilgili planlarından bahsetmedi.[347]

Ruzi ile Hüseyin İkram aynı günün gecesi yine bir askeri yük arabasıyla Rosenheim'a doğru hareket ettiler. Yoğun trafik ve yoldaki sıkı kontroller yüzünden gece boyu ancak 40 kilometre yol alabildiler ve geceyi Kufstein kasabasında geçirmek zorunda kaldılar. Ertesi gün sabah saat 07.30'da yine bir askeri araç konvoyundaki yük arabalarının birinde yer buldular ve Münih-Salzburg otoyolunda, Rosenheim yönünde yola koyuldular. Hüseyin İkram, o saatleri hatıratında şöyle anlatıyordu:

> Rosenheim'ın 2 kilometre yakınında Happing adındaki köye girer girmez, uzakta bir Amerikan uçağı göründü. Şoför kamyonu durdurdu ve "Hemen atlayın arabadan ve saklanın" diye bağırdı. Herkes kendini yere atarak ormanlık araziye doğru koştu. Biz de yola yakın

ağaçların arasına saklandık. Uçak tahminen 100-150 metre yüksekten, asfalt yola mermi yağdırarak üstümüzden geçip gitti ve geri dönmedi. Biraz sonra kamyonun etrafında toplandık. Araba isabet almıştı ve motor işe yaramaz hale gelmişti. Depodan benzin akıyordu. Sırt çantalarının bazılarında da delikler açılmıştı. Kamyondaki Almanlar şehre yaya gitmeye karar verdi. Biz de onlarla birlikte yola çıktık. Fakat biz Bolzano'da İtalyanların hususi dükkânlarından gıda maddeleri ve başka şeyler satın almıştık. Yiyecekler ve kendi yüklerimiz bize biraz ağır geldi ve yorulmaya başladık.[348]

O yükle 600 metre kadar yürümüşlerdi ki karşılarına beyaz boyalı bir köy evi çıktı. Evin kapısını çalıp sahiplerinden izin isteyerek, orada biraz dinlenmeye karar verdiler. Kapıyı çaldılar. İçeriden uzun boylu, oldukça iriyarı, parmak kalınlığındaki uzun bıyıklarının ucu yukarı doğru kıvrılmış, uzun beyaz sakallı bir adam çıktı. Evin sahibiydi. Selam verdiler. Yaşlı adam da onları selamladı; "Buyurun lütfen, hemen girin" diyerek onları içeri davet etti. Şehre gideceklerini, gidip gelinceye kadar eşyalarını onun evinde bırakıp bırakamayacaklarını sordular. Ev sahibi, "Benim adım Georg Lange. Elbette yüklerinizi istediğiniz sürece burada bırakabilirsiniz. Çok yorgun görünüyorsunuz. Önce girin içeri, biraz dinlenin, daha sonra şehre inersiniz" dedi. Ev sahibinin teklifi Ruzi ve Hüseyin İkram'ı sevindirmişti.[349]

Bu esnada odaya 45 ve 30 yaşında iki kadın girdi. Küçük bir oğlan çocuğu, annesi olduğu anlaşılan 30 yaşındaki genç kadının elinden tutuyordu. Hiç beklemedikleri bir zamanda evlerine gelen Tanrı misafirlerini görünce onlar da şaşırmıştı. Bir yandan meraklı gözlerle misafirlerini süzüyor, bir yandan da "Haydi çekinmeyin, oturup dinlenin" diyorlardı. Kapının dışındaki yüklerini, sırt çantalarını evin içine getirip bir kenara koydular. Ev sahibi yaşlı adam, banyoyu gösterip "Önce duş alın ve rahatlayın" dedi. Ruzi ve Hüseyin bu teklife de ziyadesiyle memnun oldular. Duş yaptılar, tıraş oldular ve çantalarındaki temiz çamaşırlardan giydiler. Bu arada kadınlar yemek odasında kahvaltı hazırlamıştı. Masada beş-altı dilim ekmek, reçel, şeker ve iki bardak süt vardı. Hüseyin İkram yanlarında İtalya'dan satın aldıkları yiyecekler bulunduğunu, onlardan da masaya koymak istediğini söyleyip çantaların bulunduğu tarafa yöneldi. Köylü kadınlar biraz şaşırmıştı. "Herhalde hazırladığımız kahvaltıyı beğenmediler" dercesine garip garip bakıyorlardı. Hüseyin İkram çantadan salam, peynir, tereyağı ve bir ekmek çıkartarak, Bay Lange'nin kızlarından küçük

olanına verdi ve "Lütfen bunları da masaya koyun" dedi. Böylece kahvaltı sofrası iyice zenginleşmişti.[350]

Hüseyin İkram'ın masaya koyduğu yiyecekler, o günün Almanyası için çok lükstü. Misafirler kahvaltı masasına ısrarla ev sahiplerini de çağırdılar. Önce biraz nazlandılarsa da, fazla naz âşık usandırır hesabı, ev sahipleri daveti kabul edip masaya oturdular. Onlar için bir ziyafet olmuştu bu. Kahvaltıdan sonra Hüseyin İkram birer çift naylon çorap da hediye edince, kadınlar mest oldular. Hüseyin İkram, bütün bu eşyaları İtalya'daki özel dükkânlardan nasıl satın aldığını ballandıra ballandıra anlattı. O kadar pahalı yiyeceğin parasını kolaylıkla ödediğini söyledi. Ancak parayı kendisine Ruzi'nin verdiğinden hiç söz etmedi.[351]

Bay Lange'nin iki kızı da evliydi. Aileleri aylardır eşlerinden hiçbir haber alamamıştı. Doğudan Rusların, güneyden ve batıdan Müttefik Kuvvetler'in Almanya'ya girdiği o günlerde başlarına ne geldiğini, yaşayıp yaşamadıklarını bilmiyorlardı. Ruzi onları teselli etti. "Sizler bize nasıl güzel bir kahvaltı ve sıcak bir yatak verdiyseniz, Tanrı onları da elbette koruyacak ve sıcak bir yatak verecektir. Tanrı hiçbir iyiliği karşılıksız bırakmaz" dedi. Bay Lange, uzun yıllar Alman demiryollarında çalıştığını ve yaşlanınca emekli olduğunu anlattı.[352]

Beyaz sakalları neredeyse göğsüne kadar uzamış olan Bay Lange onlara büyük bir misafirperverlik göstererek, kapısını çalan iki yabancıyı, yıllardır tanıyormuş gibi karşılamıştı. Ruzi, Bay Lange'ye "Rosenheim'da bir askeri okul bulunduğunu, oraya gitmek zorunda olduğunu" söyledi. Okulun adını ve oraya nasıl gidebileceklerini sordu. Bay Lange okulun adresini verip oraya nasıl gideceklerini anlattı. Ve ekledi: "İşiniz uzun sürebilir. Gidin işlerinizi halledin; hiç çekinmeyin. Biz sizi burada kalmak istediğiniz sürece misafir ederiz."[353]

Orduya subay yetiştiren bu askeri okul, Happing köyüne dört kilometre uzaktaydı. Ruzi ve Hüseyin İkram oraya yürüyerek gittiler. Okulun önü, bekleşen askerlerle doluydu. Çoğu terhis belgesi almak için gelmişti. Ruzi nöbetçi subaya askerlik cüzdanındaki Başkomutan Feldmareşal Keitel tarafından imzalanmış talimatı gösterip okul komutanıyla görüşmek istediğini söyledi. Kısa bir bekleyişin ardından okul komutanı tuğgeneral, Ruzi'yi kabul etti. Komutana Berlin'e gitmesi gerektiğini bildirdi Ruzi ve bunun için kendisine bir otomobil tahsis etmesini rica etti. Komutan, "Okulumuzun kurmay başkanı savaşın son durumu hakkında subaylara bir brifing verecek, sizin de bu brifinge katılmanızı istiyo-

rum. Önce brifinge katılıp son durumu öğrenelim, daha sonra bu talebinizi görüşürüz" dedi.[354]

Ruzi, Hüseyin İkram'a dışarıda beklemesini söyleyerek toplantıya katıldı. Kurmay başkanı yarbay, uzun uzun doğudan Rusların, batıdan ve güneyden Müttefik Kuvvetler'in Almanya'yı işgal etmekte olduğunu anlattı. Rosenheim'ın çevresinin ABD birlikleri tarafından kuşatıldığını, şehre girmeye hazırlandıklarını söyleyerek, Amerikan kuşatma çemberinin dışına çıkmanın ancak Rosenheim yakınındaki Inn Nehri'ni geçerek mümkün olduğunu belirtti. Brifingin ardından tekrar görüştüklerinde okul komutanı Ruzi'ye "Bu şartlarda hâlâ araba istiyor musun?" diye sordu. Ruzi de ona artık Berlin'e gitmesi mümkün olmadığına göre arabaya da ihtiyacı kalmadığını söyledi.[355]

Ruzi, "Komutanım, izin verirseniz sizden başka bir isteğim olacak" dedi. Komutanın olumlu cevabı üzerine de "Çevrede, savaş sırasında Alman askerleriyle birçok cephede omuz omuza savaşmış lejyonerler var. Eğer yakalanırlarsa bu onların sonu olur" diyerek girdi söze. Generale, Yalta Konferansı'nın lejyonerleri ilgilendiren ve onların Sovyetler'e teslim edilmesini emreden maddelerini anlattı. Bu askerlere terhis belgelerinin verilmesi halinde, artık sivil olacaklarını ve belki de Sovyetler'e teslim edilmekten kurtulabileceklerini söyledi. Okul komutanı, 162. Türkistan Tümeni'ni çok iyi bildiğini ve bu tümene saygı duyduğunu ifade ederek "Burada, çevrenizde kaç kişi varsa bir liste hazırlayıp bana verin ve ben de onların terhis belgelerini imzalayarak size teslim edeyim" dedi. Ruzi ve Hüseyin İkram 20 kişilik bir liste hazırladılar. Hüseyin İkram için terhis belgesini zaten Bolzano Garnizon Komutanlığı'ndan almışlardı. Ruzi, Hüseyin İkram'a listede isimleri olan arkadaşların yanlarında bulunmadığını hiç kimseye söylememesini ve bu konuda ağzını kapatmasını sıkı sıkı tembih etti. Bir süre sonra komutan listede isimleri yazılı olanların tamamı için imzaladığı terhis belgelerini Ruzi'ye verdi. Ruzi komutana teşekkür etti ve onunla vedalaşarak arkadaşıyla birlikte Happing köyüne doğru yola çıktı.[356]

Genç bir insanın hayatında dört yıl, uzun bir zamandı ve Ruzi, Alman üniformasını dört yıl sırtında taşımıştı. Kaderin garip bir cilvesi olsa gerek, Ruzi'nin o üniformayı çıkarttığı 8 Mayıs 1945 tarihinde Amiral Dönitz, Almanya'nın kayıtsız şartsız teslim olduğunu kabul eden mütarekeyi imzalıyordu.

Yeni günler

Rosenheim şehir merkezinde sivil-asker, kadın-erkek pek çok kişinin yiyecek dolu torbalarla koşuşturması, Ruzi ve İkram Han'ın dikkatini çekti. Elinde büyük bir torba taşıyan yaşlı bir Alman kadına, o torbaları nereden aldığını sordular. Yaşlı kadın, ordunun yiyecek ambarındaki gıda maddelerinin halka dağıtılması için garnizon komutanının emir verdiğini, o yüzden de depoya gidenlerin elleri boş dönmediğini söyledi.[357]

Depoya geldiklerinde elinde hafif makineli tüfek olan bir yüzbaşının yiyecek dağıtma işine nezaret ettiğini gördüler. Ruzi, yüzbaşıyı tanıdı. Ukrayna'da, Harkov civarındaki savaşlarda Ruzi'nin bölüğünde astsubay olarak görev yapmıştı. Cesur, çalışkan ve iyi kalpli bir adamdı. O da anında Ruzi'yi tanıdı. Selamlaştılar, kucaklaştılar. Yüzbaşı, görüşmedikleri iki yıl içinde kısa dönem subay kurslarına katılıp sınavlardan başarıyla geçerek subay olmuştu. Ambar sorumlusu yüzbaşı Ruzi'ye yaşlı kadının söylediklerine benzer şeyler anlattı. Ruzi'ye, ambara girebileceklerini ve ellerinde kaç terhis belgesi varsa o kadar kişi için, bulabildikleri kadar gerekli gıda maddesi alabileceklerini söyledi.[358]

Hüseyin İkram ve Ruzi ambara girdi. Fakat halk daha önce işe yarar birçok şeyi almıştı. Buna rağmen, beş kilo şeker, bir teneke yapay bal, çay, bir teneke çiçekyağı, çamaşır sabunu, yarım çuval tütün ve ufak tefek birkaç şey daha aldılar. Depoda bir kenara ayırdıkları yeni hazinelerini, iki-üç askerin yardımıyla dışarı taşıdılar. Ruzi eşyaların başında bekleyecek, Hüseyin İkram da köye gidip bir araç getirecekti. O gün, kendileriyle birlikte Lange ailesinin de şans yıldızlarının parladığı gündü. Hüseyin İkram köye gidip Lange'ye olanları anlattı. Yaşlı adam sevinçten havalara uçtu. Karısı ve kızları da sevinç çığlıkları attılar. Savaşın son yılla-

rında soğan ve patatesten başka bir yiyeceği çok ender gören bu insanlar için Ruzi ile Hüseyin İkram'ın getirecekleri bir hazineydi. Hüseyin İkram ile Lange, komşu bir köylüden elle çekilen iki tekerlekli bir tahta arabayı ödünç aldılar. Sonra da ambardaki gıda malzemelerini yükleyip köyün yolunu tuttular.[359]

Rosenheim şehri ve Happing köyü arasında Mangfal adlı küçük bir dere akar. Dere Rosenheim yakınlarından geçen Inn Nehri'ne karışır, o da çok uzaklarda Tuna Nehri'yle birleşir. İki arkadaş dereye yaklaşırken, Alman askerlerinin dere üzerindeki köprüyü havaya uçurmak için hazırlandığını gördü. Çevre halkı askerlerin çalışmasını endişeyle izliyordu; köprülerinin yıkılmasına taraftar değillerdi. Ruzi arabayı çekmekte olan arkadaşına, "Burada biraz duralım" dedi ve askerlerin yanına gitti. Alman askerlerine komuta eden başçavuşa asker cüzdanındaki Keitel imzalı talimatı gösterdi. Keitel'in imzalı talimatını gören başçavuş, selam durup "Emriniz nedir komutanım?" dedi. Ruzi köprünün yıkılmasının hiçbir fayda sağlamayacağını belirtti. Biraz önce okulda verilen brifingde kurmay başkanının söylediklerini aktararak, Rosenheim'ın Amerikalılar tarafından kuşatıldığını, yakında mutlaka şehre gireceklerini, onları durdurmanın mümkün olmadığını söyleyip askerleri köprüyü havaya uçurmaktan vazgeçirdi. Olup bitenleri izleyenler son derece mutlu oldu ve Ruzi'ye teşekkür etti. Bu arada Amerikan tankları şehre girmişti bile. Gerçi Almanya kayıtsız şartsız teslim antlaşmasını henüz imzalamamıştı, bu yüzden de Keitel'in imzaladığı belge, Ruzi'nin işine hâlâ yarıyordu.[360]

Onları Happing köyüne götüren yol üzerindeki kilisenin yanında iki Amerikan tankının durduğunu öğrendiler. Artık o yoldan gitmeleri mümkün değildi. Dereyi, Ruzi'nin yıkılmaktan kurtardığı köprüden geçip orman içine daldılar ve anayola paralel küçük patikalardan geçerek yorucu bir yolculuğun ardından, kan ter içinde köye, Bay Lange'nin evine ulaştılar. Hava oldukça soğuktu, hafif hafif de yağmur yağıyordu. Epeyce ıslanmışlardı. Kadınlar getirilen eşyaları bodruma yerleştirdiler. Bay Lange yarım çuval tütün yaprağını kucakladığı gibi bağrına bastı ve "İşte benim hayatım bu" diyerek tütünün kokusunu derin derin içine çekti. "İşte benim hayatım, işte benim hazinem" diyerek sevinç çığlıkları atıyordu. Meğer uslanmaz bir pipo tiryakisi olan Lange, uzun zamandır doğru dürüst tütün bulamıyormuş.[361]

Kadınlar Ruzi ve arkadaşına bodrum katında hazırladıkları iki küçük odayı gösterip "Her biriniz için birer oda... Burada dinlenir, uyursunuz" dediler. Sabahleyin değiştirdikleri kirli çamaşırlar

yıkanıp kurutulmuş, ütülenmiş ve yatakların üzerine konulmuştu bile... Hüseyin İkram Ruzi'ye "Görüyor musun bizim naylon çorapların faydalarını?" demekten kendini alamadı. Tekrar duş yapıp dinlendiler. Depodan getirdikleri çayla hanımların demlediği çayı balla tatlandırıp zevkle içtiler.[362]

Gece geç saatlerde dışarıdan gürültüler gelmeye başladı. Evin yakınındaki yoldan, üstleri yüklü at arabaları geçiyordu. Bay Lange arabaların nereden geldiğini ve ne taşıdıklarını öğrenmek için dışarı çıktı. Kısa süre sonra Bay Lange dönüp "Orman içinde de orduya ait büyük bir yiyecek ambarı varmış. Komutanlık oradaki gıda maddelerinin de halka dağıtılmasını emretmiş. Atı ve at arabası olan köylüler ambara gidip arabalarını doldurmuş, evlerine dönüyorlarmış" dedi. Bay Lange üzgündü. Atı ve arabası olmadığı için bu fırsatı kaçırdığına hayıflanıyordu. Ruzi üniformasını giydi. Tabancasını belindeki kemere taktı ve dışarı çıktı. Geçen her arabayı durduruyor ve bakıyordu. Köylü dört çuval makarna almışsa bir çuvalını indirmesini söylüyordu. Geçen arabaların hepsini durdurdu. Birisinden un, birisinden, makarna, birisinden şeker, birisinden şarap, yani arabalarda ne varsa, hepsinden birer çuval veya birer büyük paket indirmelerini söyledi. Köylüler karşılarındaki silahlı Alman subayının talimatlarını disiplinle ve memnuniyetle yerine getiriyordu. Eşyalar evin bodrumuna taşındı. Bay Lange'nin kızları sevinçten havalara uçuyordu. Son yıllarda hasret kaldıkları birçok yiyeceğe, hem de kendilerine aylarca yetecek kadar sahiplerdi. Ruzi öylesine yorulmuştu ki akşam yemeğini bile bekleyemeden uyuyup kaldı.[363]

Bay Lange ve kızları evin yeni sakinlerinden memnundu. Ruzi ile Hüseyin İkram eve bereket getirmişti. Bay Lange, ertesi gün zengince donatılmış kahvaltı sofrasında onlara, "Sizler bize şans getirdiniz. Artık savaşın çok kısa zamanda biteceği anlaşılıyor. Oğullarımızdan dört aydır haber alamıyoruz. İnşallah ikisi de hayattadır. Onlar gelinceye kadar bizimle birlikte kalın. Bizler size bakarız. Oğullarım gelince ne yapacağımıza birlikte karar verir, bir çaresini buluruz. Onlar gelinceye kadar bizden ayrılmayın" dedi. Ruzi ve Hüseyin ikram Almanya'nın kayıtsız şartsız teslim müzakeresini yakında imzalayacağını biliyordu. Savaştan sonra ne olacak, başlarına ne gelecekti? O günlerde beklemekten başka çareleri yoktu. Bay Lange'nin teklifi üzerine bir süre kalmaya karar verdiler.[364]

Aynı gün kahvaltıdan sonra şehre indiler. Subay ve erlerin büyük bir binaya girip çıktıklarını gördüler. Burası da bir depoydu

ve burada giyecek eşyaları saklanıyordu. Subay ve erlere sivil giyecekler dağıtılıyordu. Ruzi ve Hüseyin İkram, 20 kişi için aldıkları terhis belgelerini depo görevlisi subaya gösterip kendileri ve arkadaşları için giyecek istediler. Görevli, giyeceklerin şahıslara imza karşılığı teslim edildiğini söyledi. Ruzi görevliye, arkadaşlarının acil yardıma ihtiyacı olan bir gruba yardım etmek için görevlendirildiklerini ve kendisini vekil tayin ettiklerini söyledi. Görevli, "O zaman onlar da görevden döndüklerinde gelir ve giyeceklerini alırlar" dedi. Sonuçta beş kişi için giyecek eşyası karnesi vermeyi kabul etti. Karneyi depo görevlisine gösterdiler ve epeyce giyecek aldılar. Bütün bu aldıklarını Bay Lange'nin evine getirip bir kenara koydular.[365]

Savaş yıllarında Almanya'da, özellikle Ruhr Havzası'nda işçi olarak çalışan çok sayıda İtalyan vardı. Bunlar savaş bitince memleketlerine dönmek istiyordu. Yollar bozulduğundan toplu taşıma araçları çok zor çalışıyordu. İtalyanlar buldukları bisikletlerle ülkelerine dönüyordu. Ruzi ve Hüseyin İkram, bisikletleriyle ülkelerine dönmekte olan iki İtalyan'la karşılaştı. Depodan aldıkları iki elbiseyi, üzerine biraz da para ekleyip iki bisikletle değiştirdiler. Artık bisikletleri vardı; mobilize olmuşlardı.[366]

Zor günler

Lejyonerler için çok zor günler başlamıştı. Müttefik Kuvvetler'e teslim olanlar Kızıl Ordu birliklerine teslim edilmiş ve çoğu da hemen olduğu yerde kurşuna dizilmişti. "Herhangi bir şekilde Almanya içlerinde serbest kalmayı başarabilenleri ise tam anlamıyla bir insan avı bekliyordu. Almanya'nın her şehrinde Amerikan, İngiliz, Fransız ve Rus askerlerinden oluşan dörder kişilik ekipler, askeri araçlarla sokaklarda dolaşıp siyah saçlı, tiplerinden Doğulu olduğu anlaşılan insanları avlıyor, yakalanan eski Sovyet vatandaşları Rus kuvvetlerine teslim ediliyordu. Rezzak Baki, Burhaneddin Kasım ve Kadir Bek gibi bazı komite üyeleri Sovyet askerleri tarafından tutuklanarak öldürüldüler."[367]

Bu insan avının bütün şiddetiyle devam ettiği günlerde Ruzi ile Hüseyin İkram, Bay Lange'nin evinde saklanıyordu. 8 Mayıs 1945'te, Amiral Dönitz'in Almanya'nın kayıtsız şartsız teslim olduğunu kabul eden mütarekenin Reims'da imzalanmasından bir gün sonrasını, Hüseyin İkram şöyle anlatıyordu: "Bay Lange, bize 'Siz evden çıkmayın. Ben köye gidip ne var ne yok haber alıp geleyim' dedi ve gitti. Öğle üzeri geldi. 'Amerikan ve İngiliz askerleri Rosenheim'a girmişler, belki köylere de gelebilirlermiş' dedi. Bay Lange her gün iki kez, son durumu öğrenmek için köye gidiyordu."[368]

Ruzi ve Hüseyin İkram evin salonundaki pencereden bakıp gözlerini yoldan ayırmıyordu. Üçüncü gün sabah saat 06.00 sularında, Bay Lange heyecanla onlara hitaben "Amerikan askerlerinin ciplerinden inip buraya yöneldiklerini gördüm. Hemen çardağa çıkın ve oradaki kuru otların arasına gizlenin" dedi. Çardağın bir tarafında, kış aylarında hayvanlara verilmek için hazırlanmış üç metre genişliğinde ve iki metre yüksekliğinde kuru otlar vardı. İki arkadaş otların içine saklandı. Aşağıda Bay

Lange'nin küçük kızı, her yarım saatte bir "Babam daha gelmedi" diyerek bağırıyordu. Bu, sözleştikleri bir parolaydı; "Aşağıya inmeyin" demekti.[369]

İki saat sonra Bay Lange geri döndü ve aşağıya inmelerini istedi. Ve anlatmaya başladı: "Ben, Helmut'un restoranındaydım. İki Amerikalı ve bir İngiliz asker gelip birer bira içtiler. Restoranda dört yaşlı Alman vardı. Askerlerden birisi Helmut'a köyde asker olup olmadığını sordu. Helmut, askere gidenlerin henüz dönmediğini ve köyde hiç asker bulunmadığını söyledi. Onlar da arabalarına binerek iki-üç sokağı gezip tekrar gittiler" dedi.[370]

Bay Lange, artık her gün üç kez dışarı çıkıp etrafı kolaçan ediyordu. 12 Mayıs sabahı, evi terk ettikten kısa bir süre sonra hemen geri döndü. Çok heyecanlıydı. Yüzünde, yüreğindeki büyük korkunun işaretleri vardı. Kızından bir bardak su istedi ve devam etti: "Dün akşam ben erken döndüğüm için haberimiz olmamış. Gece saat 21.00 civarında üç asker, bir Alman tercümanla Helmut'un lokantasına gelmiş. Birer bira içtikten sonra hesabı ödemek istemişler. Helmut, onların misafirimiz olduğunu söyleyerek para almamış. Askerler daha sert bir içki istemişler. Helmut, savaş zamanı olduğu için sert içkisinin bulunmadığını söylemiş. Fakat askerlerden biri içki aramak için bodruma indiğinde orada iki kaçak asker görmüş ve onları yakalamışlar; lejyonerlermiş. Askerlerden biri, 'Sen bize yalan söyledin' diyerek Helmut'u dövmeye başlamış. Fakat kaçak Türkistanlı askerlerden birisi müdahale ederek, Helmut'un kendilerini tanımadığını, bodrumda ondan habersiz saklandıklarını, Helmut'un herhangi bir günahının olmadığını, suçlu arıyorsa bunun kendileri olduğunu söylemiş. Amerikalı askerlerden biri, kaçak yabancı askerlerle arabada kalmış. Diğer iki asker, yaşlı üç köylüyle birlikte onların evlerine gitmiş ve kaçak asker olup olmadığına bakmışlar." Bay Lange çok endişeliydi. "İki kişiyi yakalamışlar. Bizim de çok dikkatli olmamız gerekiyor" dedi.[371]

Korku ve endişe içinde geçirdikleri o iki hafta, Ruzi ile Hüseyin İkram'a yıllar kadar uzun geldi. Daha sonra öğrendiklerine göre Rosenheim'ın Happing, Bad Aibling ve Kolbermoor köylerinde, son iki hafta içinde 100'den fazla Türkistan lejyon askeri yakalanmış ve Ruslara teslim edilmişti.[372] Dakikalar, saatler ve günler bir türlü geçmek bilmiyordu. Mayıs ayının ortalarına doğru son bir önemli tehlike daha atlattılar. Hüseyin İkram, atlattıkları bu tehlikeyi şöyle anlatıyordu: "Bir gün öğleden sonra Bay Lange çok korkmuş ve rengi sapsarı vaziyette eve geldi. Konuşurken dudak-

ları titriyordu. Anlatmaya başladı. Köy girişindeki Traberhof birahanesinde yedi-sekiz asker ve subay içki içmişler. Amerikalı asker bir dolar vermiş ve 'Daha fazla paramız yok ne yapalım?' demiş. Birahanenin sahibi Manfred, 'Sizler misafirimizsiniz. Misafirlerden para alınmaz' diyerek bir doları iade etmiş. Askerler oradan çıkıp köye dağılmışlar. 'Bu taraflara tekrar gelmeleri muhtemeldir. Tanrı bizleri de, sizleri de korusun. Ben pencereden dışarı bakacağım. Bir tehlike sezersem hemen sizi haberdar ederim. Siz de çardağa çıkarsınız' diyerek sözlerini tamamladı."[373]

Akşam yemeğinden sonra Bay Lange, kendi hayatındaki önemli olaylardan bahsetti. İki arkadaş da üniversite yıllarından sonra askere alındıklarını, cephelerdeki tehlikeli savaşları anlatıyordu ki, dışarıdan birtakım sesler geldi. Bay Lange hemen ayağa kalkıp koşar adım dışarı çıktı; kısa bir süre sonra geri döndü. Yandaki komşunun evinden, ki kaldıkları eve 200-250 metre uzaktaydı, askerlerin çıktığını gördüğünü söyledi. Ruzi ile Hüseyin İkram hemen çardağa çıkıp samanların altındaki yerlerine saklandılar. Bir ucu dışarıda, bir ucu ağızlarında, ortası delik bir kamışla nefes alıyorlardı. Biraz sonra birkaç kişinin salonda İngilizce ve Almanca konuştuklarını duydular. Hüseyin İkram, ter içinde kalmış bir halde korkudan titriyor ve ağzındaki kamışla nefes almakta güçlük çekiyordu.[374]

Biraz sonra çardağın merdivenlerinde postal sesleri duydular. Hüseyin İkram artık sonunun geldiğini, orada saklanmanın faydasız olduğunu düşündü. Kendi kendine, nasıl olsa bizi bulacaklar, bari ben kendim teslim olayım, diye düşünüyordu. Yanında yatan Ruzi, sanki korkudan kalp atışlarının arttığını, titremelerini duyup düşüncesini okumuş olacak ki "Kendine gel Hüseyin. Korkunun ecele faydası yok. Alnımızda ne yazılıysa, Allah'ın takdiri neyse o olur. Kalbini Allah'a ver" diye fısıldadı ve acıtıncaya kadar sert bir şekilde onun elini sıktı.[375]

Çardağa çıkan asker, etraftaki güzel manzarayı seyretmeye başladı. Aşağıdaki arkadaşına "Gregor, look at here"* diye seslendi ve onu yukarı çağırdı. İki asker çardağın kapısında bir şeyler konuştu. Daha sonra biri otlara doğru yaklaşıp ötekine "Bu otları neden buraya toplamışlar?" diye sordu. Hüseyin, askerlerden biri, çardağın bir kenarında duran ot atmaya yarayan çatalı eline alsa ve otlara batırsa ne yaparım diye düşünüyordu. Ama korktukları olmadı. Askerler bir süre çardaktan etraftaki güzel manzarayı seyredip daha sonra aşağı indiler.[376]

* Gregor, buraya bak! (yay.n.)

Askerlerin postal sesleri kurtuluş müjdesi gibiydi. Askerler çardağı terk ettikten sonra, iki arkadaş samanların içinden başlarını çıkarıp derin derin soluklandılar. Bir süre sessizce oturdular. İki asker, Ruzi ile Hüseyin İkram'a çardakta korku dolu dakikalar yaşatırken, aşağıda kalan diğerleri evin her yerini, bodrum katındaki odaları; dışarı çıkıp mısır tarlasını ve tarlanın etrafındaki yüksek ağaçların arasını aramış, kimseyi bulamayınca da hiçbir şey söylemeden evden ayrılmışlardı.[377]

İki arkadaş, Mayıs ayının neredeyse tamamını Bay Lange'nin evinde saklanarak geçirdi. Haziran başında bir gün Bay Lange Rosenheim'a giderken onu sıkıca tembihleyip ve şehirde neler olup bittiğini; Amerikan, İngiliz, Fransız ve Rus askerlerinin hâlâ devriye gezip gezmediklerini öğrenmesini istediler. Bay Lange onlara, şehrin oldukça sakin olduğunu, sokaklarda fazla bir askeri hareketliliğin olmadığını, fakat civar kasaba ve köylerde yakalanan lejyonerlerin şehirdeki subay okulunun bulunduğu kışlaya veya stadyuma hapsedildiğini söyledi ve "Daha sonra onları nereye götürüyorlar bilmiyorum" dedi. Şehrin sükûnetine sevinseler de yakalanan askerler için çok üzüldüler. Bay Lange bilmese de onlar, yakalanan askerlerin Kızıl Ordu mensuplarına teslim edileceklerinden eminlerdi.[378]

Ortalığın sakin olduğundan emin oldukları bir gün, Bay Lange'yi Happing köyünün bağlı olduğu Aising kasabasına gönderip oradaki durumu öğrenmesini istediler. Bay Lange kasabada devriye gezen asker bulunmadığını söyledi. Yaşlı adamın bu güzel haberinden sonra ara yollardan Aising'e giderek nüfus idaresine uğradılar. Rosenheim'da subay okulu komutanından aldıkları terhis belgelerini gösterip Happing köyünde oturduklarını belirterek resmi kayıtlarını yaptırdılar. Alman vatandaşları gibi yiyecek karnesi almaya hak kazandılar ve çalışma izni aldılar. Savaş sonrası günlere hazırlık yapmaya başladılar.[379]

Böylece zaman zaman Rosenheim'a gidiyorlardı. Artık şehirde yalnızca Amerikan askerleri cipleriyle devriye geziyor, diğerleri ortalıkta görünmüyordu. Özellikle Rusların olmaması onları oldukça rahatlattı. Ancak yine de ABD askerlerini gördüklerinde, arkalarını dönüp sanki vitrin seyrediyormuş gibi yapıyorlardı.[380]

Baratbay ve Nur Mehmet

İki arkadaş bir gün Rosenheim sokaklarında dolaşırken Türkistanlı iki lejyon askerine rastladılar. Birinin adı Nur Mehmet, diğerininkiyse Baratbay'dı. Onları görünce buralarda kendilerinden başka Sovyet askerlerine teslim edilmekten kurtulan Türkistanlıların da olduğunu öğrenip sevindiler. Tanışıp, hal hatır sorduktan sonra Baratbay "Burası tehlikeli. Biraz yürüyelim, şu karşıdaki kiliseye girelim. Orada bizi kimse rahatsız etmez. Zaten şu anda kimse yoktur" dedi. Ruzi ve Hüseyin ikram şaşırmıştı. Kiliseye girip ne yapacaklardı? Nur Mehmet onların tedirgin olduklarını görünce merak etmemelerini, kendilerinin o kilisede kaldığını söyledi. Kiliseye girdiler. Gerçekten de hiç kimse yoktu. Ruzi onlara son bir ay içinde yaşadıkları tehlikeli olayları anlattı; onlar da kendi başlarından geçeni.[381]

Baratbay ve Nur Mehmet, Çekoslovakya-Avusturya sınırında Amerikalılara esir düşen 100'den fazla Türkistanlı arasındaymış. Onları diğer milli lejyonlara mensup esirlerle birlikte bir kışlada toplamışlar. Amerikalılar esirlere çok iyi davranmış. İki gün sonra Sovyet asker ve subaylarından oluşan bir grup gelmiş. Fakat kışladaki Amerikalı komutan, gelen Rus subay ve askerlerinin Türkistanlı askerlerle görüşmelerine izin vermemiş. Amerikalı komutanın bu tavrı onları sevindirmiş ve umutlandırmış. Bu arada yakaladıkları çok sayıda lejyoneri kampa getirmişler. Beşinci gün, çeşitli milletlere mensup 400 kadar savaş esirini, tıpkı yıllar önce Kızıl Ordu'ya alındıkları Orta Asya şehirlerinden yük vagonlarına bindirilip Rusya'ya gönderdiklerinde olduğu gibi, kapılarını dışarıdan kilitledikleri yük vagonlarına bindirmişler. Nereye gönderildikleri ise meçhulmüş.[382]

Alman ordusunda Kızıl Ordu'ya karşı savaşan eski Kızıl Ordu

askerleri hakkında, Stalin'in 270 numaralı bir emrinden söz edilirdi. Bu emrinde Stalin, Sovyetler'e karşı savaşan lejyonerlerin vatan haini olduğunu, yakalanmaları halinde yargılanmadan, anında kurşuna dizileceğini bildiriyordu. Trendeki genç askerlerden bazıları bu 270 numaralı emri hatırlamış. "Herhalde bir yerde bizi trenden indirip kurşuna dizecekler" diye düşünüyorlarmış. Bazıları daha ümitliymiş, "Bizi Doğu Sibirya'ya, çalışma kamplarına götürüyor olabilirler" diyorlarmış. Tren, yedi saat sonra Rosenheim'da durmuş. Baratbay ve Nur Mehmet, trenden inenlerin toplama kampı haline getirilen şehir stadyumuna götürüldüğünü, orada toplananların sayısı 400-500 kadar olunca, kampa gelen Kızıl Ordu yetkililerine teslim edildiklerini ve tekrar trenlere bindirilerek götürüldüklerini öğrenmişler. Önceki günlerde kampa getirilen binlerce lejyoner, bu şekilde Ruslara teslim edilmiş. Ancak vagonların nereye gittiği ve içindekilerin akıbetleri hakkındaki bildikleri yalnızca söylentilerden ibaretti.[383]

Baratbay ve Nur Mehmet, istasyondan Rosenheim toplama kampına götürülürken, esirlere eşlik eden Amerikan askerlerinin kendi aralarında sohbet edip esirlerle fazla ilgilenmediğini görmüşler. Onların bu kayıtsızlığını "Bizi ya kendi esirleri saymıyorlar ya da Ruslara teslim edildiğimizde başımıza gelecekleri bildiklerinden bize acıyıp kaçmamıza göz yumuyorlar" diye yorumlamışlar. Baratbay, arkadaşı Nur Mehmet'e, "Konvoya nezaret eden askerler önde oldukları için, konvoy köşeyi döndüğünde bizi göremezler. Bu fırsattan yararlanıp şehrin içine doğru koşarak oralarda bir yerde saklanırız" demiş. Konvoy tam köşeyi dönerken, onlar hızla geriye doğru koşup 300 metre kadar uzaklaştıktan sonra rastladıkları bu küçük, şirin kiliseye girmişler. Papaz onların kan ter içindeki halini görünce şaşırıp "İbadet etmek için mi geldiniz?" diye sormuş. Durumu nefes nefese, bütün açıklığıyla anlatmışlar. Papaz onları hemen dua minberinin yanındaki küçük odaya saklayıp kapıyı dışardan kilitlemiş. Fakat saatlerce bekledikleri halde kiliseye gelen ve onları arayan kimse olmamış.[384]

Kilisenin papazı onların karnını doyurup sivil elbiseler bulmuş. İbadet zamanlarında bu küçük odada saklanıyorlarmış. Aradan günler geçtiği halde arayıp soran da olmamış. İlk defa dışarı çıktıkları gün de kilisenin bulunduğu sokakta Ruzi ve Hüseyin İkram'la karşılaşmışlar. Papazın söylediğine göre hâlâ kampa yakalanan esirler getiriliyor ve iki-üç gün arayla Ruslara teslim ediliyorlarmış. Papaz bu durumun birkaç hafta daha devam edebi-

leceğini, tehlikenin geçmediğini söylemiş. Kilisede kalmalarının tehlike yarattığını düşündüğünden, Baratbay ve Nur Mehmet'i yakın köylerdeki bir çiftçi dostunun şehirden oldukça uzaktaki evine yerleştireceğini, tehlike geçinceye kadar o evde barınabileceklerini anlatmış.[385]

Ruzi ve Hüseyin İkram'la sohbetleri sırasında bir ara Nur Mehmet, kilisenin müştemilatında yaşayan papazı çağırdı ve o da aralarına katıldı. Papaz, misafirlerine çiftçilerin savaş yıllarında çektiği sıkıntılardan bahsetti. Hemen hepsinin oğulları cepheye gitmiş, çoğu geri dönmemişti. Genç erkek nüfustaki azalma, çiftlik işlerinde büyük aksamalara neden olmuştu. Papaz, konuşmasını "Bu çiftçiler iyi kalpli insanlardır. Kendilerine yardımcı olacak sizin gibi gençleri severek bağırlarına basacaklardır" diyerek bitirdi. Ruzi ve Hüseyin İkram, papaza teşekkür edip kendilerinin zaten bir çiftçinin evinde kaldıklarını ve orada çok iyi karşılandıklarını belirttiler. Ama zor durumda kalırlarsa yardımına başvuracaklarını söyleyip Baratbay, Nur Mehmet ve papazla vedalaşarak kiliseden ayrıldılar.[386]

Hayatta ilginç karşılaşmalar vardır. Sufiler tesadüfe inanmaz, her şeyin külli irade sahibi yüce Tanrı tarafından düzenlendiğini, kişinin cüzi iradesinin de ezelden takdir edilmiş o muazzam külli iradenin bir parçası olduğunu savunur, "Tesadüf yoktur, tetabuk vardır" derler. Bu görüşe göre, yaşanmakta olan, ezelden takdir edilmiş olandan başka bir şey değildir. Hüseyin İkram, o günden tam 52 yıl sonra, Sovyetler Birliği dağıldıktan ve Özbekistan yeniden bağımsız bir cumhuriyet olduktan sonra memleketi Namangan şehrine gittiğinde başından ilginç bir olay geçer.[387]

1960 yılında ABD'ye giderek orada yaşamaya başlayan Hüseyin İkram, üç yıl sonra, futbol maçı izlemek için bir gün New Jersey stadyumuna gittiğinde, yıllar sonra ilk kez Nur Mehmet'le karşılaşmış. Daha sonra birkaç kez buluşup Rosenheim günlerini yâd etmişler.

Hüseyin İkram, vatanını yıllar sonra ilk kez 1992'de ziyarete gitmiş. Aradan geçen uzun zaman zarfında Namangan'a yeni cadde ve sokaklar açılmış, yeni binalar kurulmuş, çok şey değişmiştir. Hüseyin İkram doğduğu ve yıllar önce terk ettiği baba evini aramaya koyulmuş. O sırada karşılaştığı, bastonuna dayanarak yürüyen aksakallı bir ihtiyara evlerinin adresini sormuş. İhtiyar onu cevaplamadan önce uzun uzun Hüseyin İkram'ın yüzüne bakıp "Dış memleketlerden mi geliyorsun?" diye sormuş. "Evet, çok uzaklardan" demiş Hüseyin İkram. Yaşlı adam, "Ah oğlum" diye onun boy-

nuna sarılmış, gözlerinden yaşlar süzülürken sormuş: "Nerede kaldı benimki?" Yaşlı adamın derdini anlamış Hüseyin İkram, o da yıllar önce kendisi gibi askere alınmış oğlunu arıyormuş.[388]

Yaşlı adam, "Bir tanecik oğlum vardı, yarım asırdan fazla bir zaman önce askere aldılar, bir daha da ondan haber alamadım" diyerek başladığı konuşmasını şöyle sürdürmüş: "Hükümet yetkilileri, 'Oğlun Büyük Vatan Savaşı sırasında hayatını kaybetti" dedi. Ben buna hiç inanmadım. Onu hep rüyalarımda gördüm; yaşadığını biliyorum." Hüseyin İkram, oğlunun adını sorunca yaşlı adam, "Benim ismim Nur Ahmet, oğlumunki de Nur Mehmet, tanır mısın onu?" demiş. Hüseyin İkram duygulanmış, gözleri nemlenmiş, bir an duraksamış. Nur Mehmet'le yıllar önce Rosenheim'da, daha sonra da New Jersey'deki karşılaşmalarını hatırlamış, ama en son görüştükleri 1963 yılından sonra onun ölmüş olabileceği ihtimalini dikkate alarak, hiç sesini çıkarmamış. Yaşama ihtimaline karşı da Nur Mehmet'in 75-76 yaşlarında olması gerekiyormuş ki, "Hayattaysa elbet o da benim gibi bir gün vatanını ziyaret edecektir" demiş kendi kendine. İhtiyara, savaştan sonra Batı ülkelerinde kalan 1.000 kadar Türkistanlı askerin uzun yıllar vatanlarına dönemediğini, Sovyetler Birliği dağılınca da o askerlerin hayatta kalanlarının vatanlarını, akrabalarını ziyaret etmeye başladığını anlatıp "İnşallah senin oğlun da bir gün kapını çalar ve 'Baba ben geldim' diyerek boynuna sarılır" demiş. İhtiyarın "Ziyaretçi misiniz?" sorusunu "Evet" deyince tekrar boynuna sarılıp gözyaşlarını silmiş ve "Geri döndüğünüzde lütfen benim oğlumu arayıp babasının 52 yıldır kendisini beklediğini söyleyin" demiş. Nur Ahmet baba, Hüseyin İkram'a yıllar önce terk etmek zorunda kaldığı evinin bulunduğu yeri tarif etmiş. O da 1,5 kilometre yürüdükten sonra baba ocağına ulaşmış.[389]

Baratbay, Nur Mehmet ve iyi kalpli yardımsever papazla vedalaştıktan sonra Happing'e, Bay Lange'nin evine dönen Ruzi ile Hüseyin İkram, ortalık biraz daha yatışsın diyerek, birkaç gün daha Rosenheim'a uğramadı. Sonra hayat giderek normale dönmeye başladı. Esir avlama çalışmaları durmuş, şehir stadyumundaki ve garnizon komutanlığındaki toplama kampları kapatılmıştı. Günler sonra şehre indiklerinde birçok dükkân ve lokantanın açılmış olduğunu gördüler.[390]

Rosenheim'da güzel günler

Müttefik Kuvvetler'in hava hücumları sırasında Alman şehirlerinin tamamı yıkılmıştı. Berlin, Potsdam, Köln, Frankfurt, Düsseldorf ve Ruhr Havzası'ndaki şehirler yerle bir edilmiş gibiydi. Rosenheim da hava hücumlarından payını almıştı. Diğerleri kadar olmasa da kent, bina yıkıntılarıyla doluydu. Ruzi ile Hüseyin İkram, kente o gelişlerinde Rosenheim'da enkaz kaldırma çalışmalarının başladığını gördüler ve yolda üç hemşerileriyle karşılaştılar. Onlar da kendilerini saklayan köylüler sayesinde esir avcılarından kurtulabilmişti. Adı Mirza olanı Ruzi ile Hüseyin İkram'a, "Bu insanlar hayatımızı kurtardı. Yaptıkları iyiliğin karşılığını nasıl verebiliriz diye düşünüyorum. Ben karar verdim, 'Yeter, artık hürsün' diyene kadar, bu çiftçi ailenin yanında köle gibi çalışacağım" dedi.

Mayıs ayları Rosenheim'da güzel geçerdi. 1945 yılının Mayıs ayı ise her zamankinden çok daha güzel geçiyor, ilkbahar bütün güzelliklerini sergiliyordu. Etraf sanki bir çiçek bahçesi gibiydi. Happing'e 1,5 kilometre uzakta, Happinger See (Happing Gölü) adında doğa harikası bir göl vardı. Göl ve çevresi, Rosenheim'ın en güzel sayfiye yerlerinden biriydi. Rosenheim'lılar ılık bahar günlerinde ve sıcak yaz günlerinde Bay Lange'nin evinin yakınındaki yoldan geçip bu göle giderdi. Ruzi, evin bahçesindeki bir şezlonga uzanmış, bir yandan elindeki kitabı okurken bir yandan da o yoldan gelip geçenleri seyreder, Hüseyin İkram da Bay Lange'nin kızlarından biriyle mutfakta yemek hazırlardı.[391]

Savaş yeni bitmişti ve işsizlik son haddinde olduğundan, insanlar zamanlarını göl kenarında değerlendiriyordu. Savaş yüzünden öğrenime ara veren okulların çoğu hâlâ kapalıydı. Her gün o yoldan geçerek göle giden ve uygun adımlarla yürüyen üç genç kız Ruzi'nin dikkatini çekmişti. Bir gün kızlar yine yoldan geçerken

Ruzi onlara "Savaş bitti ama siz hâlâ asker gibi uygun adımla yürümeye devam ediyorsunuz" diye seslendi. Kızlar aldırmadı ama yakışıklı genç adamın sözleri de hoşlarına gitmiş olmalıydı ki, gülümseyerek birbirlerine baktılar. Bir süre Ruzi onlara aynı sözlerle takılmaya devam etti. Birkaç gün sonra kendisi de göl kenarına gitti ve o üç kızı buldu. Kızlardan biri gölde yüzerken, diğer ikisi satranç oynuyordu. Ruzi genç kızlarla sohbet etti, satranç oynadı. Ruzi, satrançta üç genç kızı da mat edince kızlar ona milliyetini sordular. Ruzi Türk olduğunu ve İkinci Dünya Savaşı boyunca Alman ordusunda subaylık yaptığını söyledi. Birkaç hafta içinde aralarındaki dostluk oldukça ilerlemişti. Ruzi, Hüseyin İkram'a zaman zaman onun da kendisiyle göle gelmesini teklif etti. Fakat İkram, "Ne yapacağım ben kızlarla?" diyerek teklifi reddedip Bay Lange'nin yaşça daha küçük kızına mutfakta yardım etmeyi ve Özbek pilavı yapmayı tercih etti.[392]

Genç kızların en büyüğü 19 yaşındaki Gertraud Zuber'di. Uzun boylu, sarışın, mavi gözlü güzel bir Alman kızıydı. Rosenheim Lisesi'ni bir yıl önce başarıyla bitirmişti. Gertraud'un bir kız kardeşi vardı. Rosenheim'da NSDAP'nin* ileri gelenlerinden biri olan babası Rosenheim Lisesi'nde coğrafya öğretmeni, annesiyse ev kadınıydı. Kızların en küçüğü 17 yaşındaki Hayla Klubert'ti. Aralarında en konuşkanı, en şakacısı ve en işvelisi Hayla, Rosenheim Lisesi'nde öğrenciydi. Hayla, ailesinin tek kızıydı. Babası Almanya'nın ünlü ressamlarından Bay Klubert'ti. Üçüncü genç kız, arkadaşlarının Linda dediği, 17 yaşındaki Ermelinda Roth'du. Rosenheim Lisesi son sınıf öğrencisiydi. Ruzi'nin kızlarla ilişkisi son derece seviyeli ve kardeşçeydi.[393]

Tanışmalarının üstünden birkaç hafta geçmişti ki, Gertraud, Ruzi'yi anne babasıyla tanıştırmak için akşam yemeğine evlerine davet etti. Güzel bir akşam geçirdiler. Akşam yemekte çok şey konuşuldu. NSDAP üyesi Bay Zuber, genç adamın kültürüne ve zekâsına hayran olmuştu. Zaten savaşın son yıllarında NSDAP ideolojisine inancı sarsıldığından, o akşam Ruzi'yi tanıyınca Nazilerin "Ari ırk" teorilerinin saçmalığına iyice kanaat getirdi. Çünkü karşısında hem Batı kültürünün inceliklerine hem de Doğu kültürüne vâkıf biri vardı ve hem fikri hem de ahlaki olarak yaşıtı Alman genç erkeklerinden çok daha ileri ve bir o kadar da yakışıklıydı.[394]

O akşam Ruzi, kızların kendisiyle her buluşmasını ve sohbetlerini ebeveynlerine eksiksiz anlattıklarını öğrendi. Aradan bir-

* Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi). Almanya'yı 1933-1945 yıllarında yöneten siyasi parti. Kısaca Nazi Partisi olarak bilinir. (yay.n.)

kaç gün geçtikten sonra, bu kez de kızların en genci olan Hayla, Ruzi'yi akşam yemeğine evlerine davet etti. O akşam evde ağırlıklı olarak resim ve müzik üzerine konuşuldu. Ruzi, ressam Bay Klubert'e Sovyetler'de revaçta olan sosyalist realizm ile Nazi resim sanatı arasında ciddi benzerlikler olduğunu, her iki totaliter sistemin de resim sanatını ideolojik amaçlarla kullandıklarını ve resim sanatına ihanet ettiklerini söyledi. Ressam Klubert, Ruzi'ye modern resim akımları hakkında ne düşündüğünü sordu. Ruzi onun sorusunu, eğer bu bir züppeliğin, insana saygısızlığın ve ideolojik bir saplantının eseri değilse, o zaman onaylayabileceğini söyledi. Ruzi'ye göre sanat, bir savaş aracı olmamalıydı. Sanat, sanat için yapılmalıydı ve önemli olan ondaki güzellik, anlam ve mükemmeliyetti. İdeolojilere alet olanı dışında, ekollerin tamamına saygı duyduğunu söyledi. Ruzi'nin resim sanatı hakkındaki düşünceleri ressam Bay Klubert'in düşünceleriyle örtüşüyordu. Nitekim o da NSDAP'nin parti ve Nazi ideolojisi için resim yapma taleplerini daima geri çevirmişti.[395]

Bay Klubert, Ruzi'nin klasik Batı müziği hakkındaki derin bilgisine de hayran oldu. Birkaç klasik parçayı üç-beş saniye dinledikten sonra onun hangi besteciye ait olduğunu bilivermesi hayranlığını daha da artırdı. Ruzi, klasik Batı müziği dışında da saygı duyulabilecek ve zevkle dinlenebilecek birçok müzik olduğunu söyleyip sözü klasik Orta Asya Türk müziğine getirdi. O müziğin farklı bir kulvarda geliştiğini, teksesli oluşunun ilkellik anlamına gelmediğini anlatmaya çalıştı. Bazen bir tek ozanın, tek bir sazla yaptığı müziğin, insanı kalabalık bir orkestranın yaptığı müzikten daha fazla etkileyebileceğini, nasıl ki kilisede çalınan org insanları ruhani bir hayata sürükleyip onları mutlu ediyorsa, bir neyzenin üflediği neyin insanı vecit içine sürükleyebileceğini anlattı. Klubert ailesi, afacan kızları Hayla sayesinde tanıştığı Ruzi'yle sohbet etmekten son derece memnun kalmıştı. Anne baba Klubert'ler Ruzi'ye evlerinin kapısının her zaman açık olduğunu söyleyip vedalaştılar.[396]

Ruzi en son daveti Ermelinda Roth'tan aldı. Linda onu bir öğleden sonra evlerine çaya çağırmıştı. Linda'nın beş ablası vardı. Doktor olan en büyük ablası evliydi ve eşi Alman Hava Kuvvetleri'nde muhabere subayıydı. Bir bebekleri vardı. Savaş sona ermiş, ancak havacı muhabere subayı hâlâ evine dönememişti. İkinci ablası, Münih Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde son sınıf öğrencisiydi. Üçüncü ablası, aynı üniversitenin eczacılık ve kimya fakültesinden mezun bir eczacıydı. Dördüncü ablası, aynı eczacılık ve kimya fakül-

tesinde öğrenciydi. Beşinci abla, İngiliz dili ve edebiyatı okumuştu ve tercümanlık yapıyordu. Kızların en küçüğü olan Ermelinda ise henüz lise öğrencisiydi.[397]

Roth ailesi, kentin en güzel malikânelerinden birisinde oturan, yalnız Rosenheim'ın değil bütün Bavyera Eyaleti'nin en muteber ailelerinden biriydi. Baba Roth hâkimdi. Savaştan önceki son görevi uyuşmazlık mahkemesi başkanlığıydı ve Nazilerle arası hiçbir zaman iyi olmamıştı. Bazı itibarlı dostları, ona Nazilere inanmasa bile partiye girmesinin kariyeri için çok iyi olacağını söylediklerinde o, bu tür tavsiyelere değer vermeyip tavsiye sahiplerine "Kariyer için kendimi ve inançlarımı inkâr etmemi mi istiyorsunuz?" diyerek ısrarda bulunmamalarını rica etmişti. Hitler için "Cahil, fanatik onbaşı, bir gün bu halkı tarihinin en büyük felaketine sürükleyecek" derdi. Kiliseye bağlı bir Katolik'ti. Evde radyo açıkken, zaman zaman Hitler'in nutuklarını duyduğunda, "Çabuk kapatın radyoyu. Bu sapığın sesini duymak istemiyorum" der ve radyoyu kapattırırdı.[398]

Ruzi, Linda'ların evine çağrıldığı gün öğleden sonra gitti. Bay Roth, Rosenheim'ı işgal eden Amerikan birliklerine teslim olduğu için o gün evde değildi. Belli ki, anne ve beş abla Ruzi'yi tanımak istiyordu. Linda'nın ablaları, güzel pasta ve kurabiyeler eşliğindeki o öğleden sonra kahvesi sırasında Ruzi'yi soru yağmuruna tuttular. Ruzi vatanı, ailesi, anne babası ve sordukları her konuda, her şeyi bütün açıklığıyla anlattı. Artık vatanına dönmesinin mümkün olmadığını ve Almanya'da kimsesi olmayan bir haymatlos (vatansız) olduğunu söyledi. Ona gelecekle ilgili planlarını sordular.[399]

O sıralarda Kızıl Ordu'ya teslim edilmekten kurtulan bazı MTBK üyeleri, Türk Genelkurmayı'nın 8. Amerikan Ordusu nezdindeki temsilcisi Kurmay Yüzbaşı İhsan Ünesin'le temas kurmuştu. Yüzbaşı Ünesin, Türkistanlı asker ve subayların başlarına gelenlerden haberdardı ve onlara yardımcı olmak için çırpınıyordu. Bir liste hazırlanmış ve Yüzbaşı Ünesin'e teslim edilmişti.[400] Türk Genelkurmayı'nın onaylaması halinde listede adları olan Türkistanlı asker ve subaylar Türkiye'ye gidebileceklerdi. Ruzi, bu girişimden onlara da söz ederek belki Türkiye'ye gidebileceğini belirtti. O günün koşullarında Ruzi'nin vatanına ve annesine dönme ihtimalinin bulunmayışı, Roth ailesini duygulandırmıştı. Bu yalnız ve vatansız kalmış adama acıyarak ve şefkatle baktılar. Daha önceki iki ev sahibi gibi, onlar da Ruzi'yi gerçekten sevmişlerdi.

Linda'nın okuduğu lise binası, savaş sırasında Almanya'da işçi olan Ukraynalıların kampı olarak kullanılıyordu. Savaş yıllarında çok sayıda Sovyet vatandaşı Alman silah fabrikalarında işçi olarak çalıştırılırdı. Bunlara, Doğulu işçi *(Ostarbeiter)* denirdi. Okuldaki Ukraynalılar kampı, Amerikan ordusu kontrolündeydi. Amerikalılar kamp sakinlerini iyi beslerdi. Ruzi zaman zaman oraya gider, sigara karşılığında işçilerle yiyecek değiş tokuşu yapardı. Bu sayede Ruzi onlardan, Sovyetler Birliği'nde yer alan milletlerden çok sayıda Ukraynalı, Gürcü, Rus ve başka yabancının Münih'te yaşadığını ve bir şeyler satmak veya takas etmek üzere şehrin belli noktalarında toplaştıklarını, böylece de ülkelerinde olup bitenler hakkında görüş alışverişinde bulunduklarını öğrendi.[401]

Edindiği yeni bilgi üzerine Ruzi, Münih'e gitmeye karar verdi. Ancak demiryolu kullanılamayacak durumda olduğundan trenler çalışmıyordu. Karayoluyla nasıl gidileceğini de bilmiyordu, bu arada aklına, arkadaş olduğu kızlara danışmak geldi. Kızların en büyüğü olan Gertraud, herkesin Münih-Salzburg otoyolu kenarına çıkıp yoldan geçen arabalarla Münih'e gittiğini, annesinin de birkaç gün önce bir yük arabasına binerek Münih'e gittiğini söyledi. Münih'in Schwabing semtinde, Gertraud'un bir dayısı vardı. Gertraud Ruzi'ye, iki kız arkadaşını da alıp Münih'e birlikte gidebileceklerini ve dayısının evinde misafir kalabileceklerini söyledi. Ruzi bunun iyi bir fikir olduğunu ancak ailelerinden izin almaları gerektiğini hatırlattı. Kızlar ailelerinden izin alınca sorun kalmadı.[402] Ruzi ve üç kız, otoyol kenarına çıktılar.

Münih'e gitmek için Ruzi ve arkadaşlarının dışında, daha pek çok kişi yol kenarında bekleşiyordu. Gerçekten de yük kamyonları kalabalığın yanında durup gittiği yönü söylüyor, o yöne gitmek isteyenler de kamyona biniyordu. Kalabalıkta hiçbir itişip kakışma, izdiham yaşanmıyordu, herkes sabır ve disiplin içinde bekliyordu. Kamyoncular para almıyor, ancak yolcular imkânlarına göre, şoföre ya bir paket sigara, ya bir ekmek veya başka bir şey hediye ediyordu. "İşte" dedi Ruzi kendi kendine, "Alman disiplini bu."

Kamyon şoförlerinden birisi, Münih'e gittiğini söyledi. Ruzi ve üç kız, inşaat malzemesi taşıyan kamyona bindiler. Şoför onları Münih'te Schwabing semtine kadar götürebileceğini söyleyince, bu güzel habere çok sevindiler.[403]

Gertraud'un dayısı, genç konuklarını büyük bir misafirperverlikle karşıladı. Öğle vakti olduğu için önce hepsinin karnını do-

yurdu. Ruzi öğleden sonra tek başına şehre gitti. Yabancıların bulunduğu söylenen meydanları dolaştı, fakat tek bir Türkistanlıya rastlamadı. İkinci gün şehre kızlarla birlikte gitti. Şehirde çekikçe gözlü, elmacıkkemikleri hafifçe çıkık, Orta Asyalıya benzeyen birine rastladı. Ona Rusça hitap edip nereli olduğunu sordu. O da Tatar olduğunu söyledi. Ruzi, Türkistanlı olmasa da soydaşı bir Tatar'a rastladığı için sevindi ve ona oralarda hiç Türkistanlı tanıdığı olup olmadığını sordu. Adı Yusuf olan Tatar, Türkistanlı iki engelli tanıdığını söyleyip Ruzi'ye adreslerini verdi.[404]

Yusuf'un sözünü ettiği Türkistanlılar, Münih'te bir sirkin arka tarafında oturuyordu. Kaldıkları bina savaşın sonuna doğru bombardımandan yıkılmıştı. Adamlar binanın enkazında kendileri için hazırladıkları derme çatma bir kulübede yaşıyordu. Ruzi'yi görünce çok sevindiler. İkisi de Doğu Cephesi'nde ağır yaralanmıştı. Doktorlar birinin sağ, diğerinin de sol elini kesip, kendileri gibi savaş yaralılarının kaldığı bu binaya yerleştirmişti onları. Ancak savaşın sonuna doğru bina bombalanıp oturulamaz hale gelince diğerleri buradan ayrılmıştı. O iki Türkistanlı engelli, diğerlerinin nereye gittiğini bilmiyordu. Birisi Semerkand, diğeri Kettekorgan şehrindendi. Birisinin adı Ruzican'dı. Yani Ruzi'nin adaşı.[405]

Ruzi onların yaşadığı yere geldiğinde, sağ eli kesik olanın, büyükçe bir soğanı sol eliyle tuttuğunu, sol eli kesik olanın da sağ eliyle soğanı doğradığını gördü. Hemen çay yapıp misafirlerine çay ikram ettiler. Çorba hazırladıklarını söyleyip yemeğe kalması için misafirlerine ısrar ettiler. Ruzi onlara Rosenheim yakınında kaldığı Happing köyündeki adresini yazıp Türkistanlı birilerini görürlerse vermelerini söyledi. Münih'te kaldıkları üç gün boyunca da başka bir Türkistanlıya rastlamadılar. Ruzi ve arkadaşları, Rosenheim'a dönmek için yine geldikleri gibi, yol kenarına çıktılar. Bekleyişleri uzun sürmedi. Kendilerini alan bir kamyonla döndüler.[406]

Happing'de hayat

Happing'deki tekdüze hayat devam ediyordu. Eline aldığı bir kitapla göl kıyısına gitmek, Ruzi için bir alışkanlığa dönüşmüştü.

Amerikalı askerlerin garnizonlarında hiçbir şey eksik değildi ama sert içki kısıtlıydı. Özellikle siyah Amerikan askerleri çikolata, sigara, kahve ve benzeri karşılığında sert Alman içkileri arıyordu. Hüseyin İkram, köylülerin gizlice ürettiği *schnaps*'ı biraz çikolata, kahve veya çay karşılığında alıp Amerikalı askerlere yine çikolata, kahve, sigara karşılığında veriyordu. Köylüye bir litre *schnaps* için 10 paket sigara verirse, bunun karşılığında Amerikalı askerlerden 50 paket sigara alıyordu; çok kârlı bir ticaretti. Ruzi de kazançlarını, tanıdığı Alman ailelere hediye ederdi.[407]

Berlin'de, Gönüllüler Komutanlığı'nda, Feldmareşal Keitel'in imzaladığı yetki belgesini kendisine teslim eden yarbay, oradan ayrılmadan hemen önce Ruzi'ye, Rosenheim yakınlarındaki Landshut kentinde büyük bir çiftliğinin olduğunu, savaştan sağ çıkar da yolu düşerse buraya uğramasını, sivil yaşama intibakında yardımcı olacağını, ona iş bulabileceğini söylemiş ve adresini vermişti. Ruzi bir gün, İtalyanlardan aldığı bisikletine atlayıp Landshut'un yolunu tuttu ve yarbayın çiftliğini buldu.[408]

Burası gerçekten büyük bir çiftlik ve malikâneydi. Evde, yarbayın eşi ile iki kızı yaşıyordu. Kendisi ve subay olan oğlu savaştan henüz dönmemişti ve nerede olduklarına dair bir bilgi de yoktu. Yarbayın Berlin'i işgal eden Kızıl Ordu askerleri tarafından esir alınıp Rusya'daki bir esir kampına gönderilmiş olması da muhtemeldi. Yarbayın eşi ve kızları, Ruzi'yi üç gün mükemmel şekilde ağırladı. Evin hanımı Ruzi'ye, hiç olmazsa eşi ve oğlu dönünceye kadar kendileriyle birlikte kalmasını teklif etti. Savaşın bittiğini, yeni bir hayatın başlayacağını, memleketine dönme-

sinin imkânsız olduğunu, o evin kendi yuvası olabileceğini söyledi. Son akşam hazırladıkları yemekler enfesti. Yenilip içildi, sohbetler edildi, danslar eşliğinde şarkılar söylendi. Ruzi, o gece orada kalırsa bir daha ayrılamayacağını ve hemen yola çıkmasının daha doğru olacağını düşündü.[409]

Hava sıcaktı. Üzerinde, Bavyeralıların milli giysisi, deri bir ceket-pantolon vardı. Savaşın sonuna doğru Almanlar, ilerde gerekli olabilir düşüncesiyle Türkistan lejyonlarındaki görevli subaylara "Doğulu işçi" olduklarını gösteren belgeler vermişti. Ruzi, o ve diğer belgelerini deri ceketinin cebine koyup ev sahibi hanım ve kızlarla vedalaştı, bisikletine binerek Rosenheim'ın yolunu tuttu. Biraz içkiliydi ve tedbiri elden bırakmıştı. Yoldaki bir kontrol noktasında iki Amerikalı asker Ruzi'yi durdurup belgelerini sordu. Ruzi elindeki belgeleri gösterdi. Amerikalı askerlerden biri Polonya asıllıydı ve biraz Rusça biliyordu. Belgelerdeki Nazi armalarını gören askerler Ruzi'yi hemen, Rosenheim civarındaki bir toplama kampına götürdü. Ruzi geceyi orada geçirecekti.[410]

Ruzi gece bir ara tuvalete gidip, kendisinin Doğulu işçi olduğunu belirten belge dışında savaş sırasında subay olduğunu gösteren belgeleri yok etti. Oradaki tutuklu Almanlardan kampın işleyiş tarzını öğrenmeye çalıştı. İçlerinden biri, kampa her gün öğleden sonra 15.00-16.00 saatleri arasında Almanca bilen Amerikalı iki subayın geldiğini, ifadesini onların alacağını söyledi.

Ertesi gün, söylenen saatte Almanca bilen Amerikalı bir binbaşı ile bir albay, Ruzi'yi ifadeye çağırdı. Ruzi onlara elindeki Doğulu işçi belgesini gösterdi. Ülkesine dönmek için hazırlık yaptığını, ancak bir kardeşinin de savaş yıllarında Almanya'da Doğulu işçi olarak çalıştığını, onu bulmak için Landshut'a gittiğini, fakat bütün aramalarının boşa çıktığını, onsuz memleketine dönmek istemediğini ve kardeşini aramaya devam edeceğini söyledi. Amerikalı subaylar Ruzi'nin hikâyesine inandı ve onu kardeşini araması için serbest bıraktılar. Ruzi tekrar bisikletine atlayıp yola koyuldu. Yolda yine aynı kontrol noktasında, bir gün önce kendisini toplama kampına götüren iki askeri gördü ve onlara el sallayarak yoluna devam etti. Akşama doğru yağmurlu bir havada Happing'e ulaştı.[411]

Hüseyin İkram ile Linda, merak içinde onu bekliyordu. Linda'nın babası eve dönmüş ve kendisiyle tanışmak istiyordu. Ruzi'nin Landshut'a, yarbayın evine gittiği gün, Amerikalılar Linda'nın babasını serbest bırakmıştı. Bay Roth evine döneli üç gün olmuştu. Teslim olduktan sonra Amerikalılar onu Fransa'daki bir esir kampına götürmüşlerdi.

Savaş yıllarında, Almanya'da Hitler'e karşı direniş örgütlemeye çalışan Katolik Merkezi (Katolisches Zenter) adlı gizli bir örgüt vardı. Aralarında, savaştan sonra Almanya Federal Cumhuriyeti'nin ilk şansölyesi seçilen Konrad Adenauer'in de bulunduğu birçok Alman entelektüeli, siyaset adamı ve kilise mensubu bu örgüte üyeydi. Almanya yüksek uyuşmazlık mahkemesi hâkimi olan Bay Roth da aynı örgütün mensubuydu. Amerikalılar bunu öğrenmişti. Bayan Roth Amerikalılara teslim olduktan bir süre sonra eve gelen iki Amerikalı subay, nazik bir şekilde Bay Roth'la görüşmek istediklerini bildirince Bayan Roth bir süre önce Amerikan kuvvetlerine teslim olan eşinin nerede olduğunu bilmediğini söylemişti. Neticede Bay Roth, tutuklandıktan dört ay sonra Amerikalılar tarafından tekrar serbest bırakılmıştı.[412]

Ruzi o akşam duş yaptı, tıraş oldu, temiz elbiseler giydi ve Linda'ları ziyarete gitti. Evde, bir zamanlar İtalya'dan getirilen güzel İtalyan şarapları vardı. Yemekten önce Bay Roth ile Ruzi sohbete koyuldu.

Ruzi, daha önce kızlara kendisinin Türk olduğunu söylemiş ama hayat hikâyesinin tamamını anlatmamıştı. Çünkü Türkistan lejyon askeri olduğunun bilinmesi tehlikeliydi. Küçük bir hata Ruslara teslim edilmesine neden olabilirdi. O akşam Bay Roth'la konuşurken ona gerçekleri, hiçbir şey gizlemeden, olduğu gibi anlattı. Çünkü karşısında son derece kültürlü, büyük hayat tecrübesi olan dürüst bir insan vardı.[413]

Bay Roth'un Türk dünyası hakkında çok derin bilgilere sahip oluşu Ruzi'yi daha da sevindirmişti. Bay Roth, bir ara kütüphanesine gidip önemli şarkiyatçıların Orta Asya ve Türk dünyası üzerine yazdığı birkaç kitapla geri geldi. Aralarında İsveçli şarkiyatçı Sven Heden'in Orta Asya'yla ilgili bir kitabı da vardı. Bay Roth, söz arasında Müslüman Doğu halklarının dil, tarih ve kültürlerine büyük ilgi duyduğunu, bu ilginin Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı-Türk subaylarıyla birlikte çalıştığı dönemde uyandığını çıtlattı. Ruzi'nin bakışlarında beliren merakı görünce de anlatmayı sürdürdü.

Bay Roth, Birinci Dünya Savaşı'nda Alman İmparatorluğu ordusunda binbaşı rütbesiyle görev yapmıştı. Almanya'nın müttefiki Osmanlı İmparatorluğu ordusunda, Başkomutan Enver Paşa'nın yardımcılığını yürüten Alman Askeri Misyonu'nun başkanı von der Goltz Paşa'nın karargâhında da çalışmıştı. Savaş sırasında Türkleri yakından tanımış ve sevmişti. Türkiye'de dostları vardı. Onlardan biri de, Balkanlar'da görevliyken tanıdığı ve

dünyadan ayrılıncaya kadar gülümseyerek hatırladığı Mahmut Baler'di.* Mahmut Baler hoşsohbet, son derece esprili, şakacı biriydi. Bu özelliğinden ötürü sonraki yıllarda "Bal Mahmut" lakabıyla anılır olmuştu. Atatürk'ün sevdiği, sık sık sofrasına davet ettiği Bal Mahmut, Atatürk'ü ve sofrasındakileri fıkralarıyla kahkahalara boğardı. Bay Roth'un arkadaşı Mahmut Baler'i, namı diğer Bal Mahmut'u yıllar sonra Türkiye'de çalıştığı sırada Ruzi de bulacak ve onunla dost olacaktı.[414]

Bay Roth'un savaştan sonra Alman şansölyesi olan, Almanya'nın en önemli devlet adamı Konrad Adenauer'le Birinci Dünya Savaşı'ndan beri süren yakın dostluğu vardı. Bay Roth iki savaş arasında bir ara Londra'da Çin dili, edebiyatı ve tarihi okumuştu. Şarkiyatçı olmayı ve Alman Dışişleri Bakanlığı'nda diplomat olarak çalışmayı düşünüyordu. Dil konusunda son derece yetenekliydi. Çince, İngilizce, İtalyanca ve Fransızcayı iyi biliyordu. Adenauer'le, Londra'da bulunduğu sırada tanışmıştı. Her ikisi de Katolik, her ikisi de demokrattı ve her ikisi de Nazilerden nefret eden Alman vatanseveriydi.[415]

Bay Roth, İkinci Dünya Savaşı başlayınca yarbay rütbesiyle orduya alınmıştı. Savaşın ilk yıllarında albaylığa terfi etmiş ve bir ordu donatım (lojistik) alayının komutanı olmuştu. Almanlar Fransa'yı işgal ettiğinde orada görevlendirilmişti. Savaşın sonuna doğru alayıyla birlikte Doğu Cephesi'ne gönderildi. Kızıl Ordu taarruzu sırasında savaşarak alayıyla birlikte Kuzey İtalya'ya kadar çekilip Tirol bölgesine konuşlandı. Tirol bölgesi ile Rosenheim arasında 42 kilometrelik uzaklık vardı ve böylece Bay Roth, zaman zaman evinde kalabiliyordu.[416]

Bir gün Tirol'deki karargâhına dönerken, makam arabası, Yugoslavya'dan gelip Kuzey İtalya'da Alman birliklerine karşı savaşan Tito'ya** bağlı partizanların döşediği mayına çarpmış. Patlamada araç parçalanmış ve Albay Roth yaralı olarak bir tarafa savrulmuş. Partizanlar henüz hayatta olan Albay Roth'un yanına gelmiş. Başkanları, tabancasını çıkarıp albayın ağzına sokup tetiğe basmış. Onun öldüğünü zannederek yanından uzaklaşmışlar. Mermi, dişlerini parçalamış ve yanağını delerek dışarı çıkmış. Yol kenarında ağır yaralı ve baygın yatan Albay Roth'u tesadüfen İtalyan çiftçiler bulmuş. Ölmediğini anlayınca askeri hastaneye taşımışlar. Burada bir süre tedavi gören Albay Roth'un tedavisi daha

* Bay Roth'un onu 1916'da tanımasından, Mahmut Baler'in *Baldan Damlalar* adlı fıkra kitabının yayımlanmasına daha 53 yıl vardı. (yay.n.)

** Bkz. Kitabın sonunda yer alan sözlük. (yay.n.)

sonra Rosenheim'daki evinde devam etmiş. Bu arada savaş sona ermiş. Amerikan birlikleri Rosenheim'ı işgal ettiğinde, Bay Roth oradaki Amerikan birliğine teslim olmuş.[417]

O akşam, sohbetin sonuna doğru Bay Roth, biraz da neşelendikten sonra Mahmut Baler'den dinlediği bir fıkrayı Ruzi'ye de anlattı: "Köylünün bir eşeği ve bir öküzü varmış. Oğlan askerden dönmüş. Gece, karıkoca konuşuyorlarmış. Adam, 'Hanım şu bizim oğlan askerden döndü, onu artık evlendirmek gerek. Eşeği satsak, oradan gelen para onu evlendirmeye yetmez. Öküzü satsak, tarlayı süremeyiz, aç kalırız. İyisi mi bekleyelim bakalım, Allah ne gösterir' demiş. Genç oğlan daha uyumadığı için, fısıltıyla olsa da konuşulanları duymuş. Aradan bir süre geçmiş, bakmış ki kendisini evlendiren yok. Bir gün annesine 'Anacığım sor bakalım bizim pedere, şu öküz meselesini ne yapacağız' demiş."[418]

Evin hanımları, iki erkeğin ne konuştuğunu değilse de attıkları kahkahaları duymuş, onların gayet iyi anlaştıklarını düşünerek mutlu olmuştu. Bay Roth gecenin geç saatlerine kadar devam eden sohbetin sonunda Ruzi'yi yolcu ederken, ülkenin ekonomik durumunun çok bozuk olduğunu, akşam yemeklerinde evlerine gelirse, kendisi dahil, bütün ev halkının çok mutlu olacağını söyledi.

Burkardt ailesi

Almanya'nın savaş sonrası halinin aksine, Bay Lange'nin evindeki hayat son derece sakin ve düzenliydi. Hüseyin İkram ev ve mutfak işlerinde hanımlara, Ruzi ise bahçe işlerinde Bay Lange'ye yardımcı oluyordu. Bay Lange ile iki kızı ve torunu, artık ailenin bir parçası gibi gördükleri evin yeni sakinlerinden memnundu.

Yaz sonuna doğru bir gece yarısı evin kapısı çalındı. Gecenin o saatinde bu hiç de hayra alamet değildi. Endişeyle irkildiler. Ruzi ile Hüseyin İkram, acaba birisi burada yaşadığımızı ihbar etti de, bizi tutuklamaya mı geldiler, diye düşündüler. Bay Lange kapıyı açmadan, "Gecenin bu saatinde kapıyı çalan kim?" diye bağırdı. "Biz geldik baba" diye bağırdı dışarıdan iki adam. Bay Lange kapıyı açtı, iki oğlu da karşısındaydı. Kızlar küçük kardeşlerini hasretle kucakladı. Ruzi ve Hüseyin İkram, tedirgin bir şekilde Bay Lange'nin oğullarına selam verip "Hoş geldiniz, geçmiş olsun" dediler. Baba Lange iki yabancı misafiri oğullarıyla tanıştırdı ve kısaca hikâyelerini anlattı. İki genç asker, savaştan sonra Fransa'da Amerikalılar tarafından enterne edilmiş, birkaç gün önce de serbest bırakılmıştı. Her ne kadar Bay Lange, kızları ve oğulları, Ruzi ile Hüseyin İkram'ın da kendileriyle birlikte kalmaya devam etmesini istedilerse de, iki arkadaş artık bu evde kalmamalarının daha doğru olacağında hemfikirdi.[419] Bay Lange'nin evinin yakınlarında Burkardt ailesi yaşıyordu. Mesleği kunduracılık olan Bay Burkardt, Ruzi ile Hüseyin'in Happing'e geldiği günlerde Amerikalılar tarafından tutuklanmıştı. NSDAP üyesi olan Bay Burkardt, uzun yıllardır köyün muhtarıydı da. Bay Burkardt'ın tutukluluğu dört ay kadar sürdü. Tutuklu kampında hastalanmış, serbest bırakıldıktan birkaç gün sonra da ölmüştü. Dul kalan Bayan Burkardt'ın iki genç oğlu ve bir evli kızı vardı.[420]

Bay Lange'nin oğullarının esaretten döndüğü gecenin sabahında, komşular geçmiş olsun ve hoş geldin demek için Lange'lere akın etmeye başladı. Bu arada Bayan Burkardt da geldi. Lange ailesiyle görüşüp geçmiş olsun dileklerini ilettikten ve gençlere hoş geldiniz dedikten sonra, Ruzi ile Hüseyin İkram'a dönerek, "Biliyorsunuz çocuklar, bizim ev oldukça geniş. Boş odalarımız var. Benim de evde ve bahçede bana yardım edecek sizin gibi çalışkan ve disiplinli gençlere ihtiyacım var. Haydi, gelin bize gidelim. Artık bizde kalırsınız" dedi. Onlar da birkaç parça eşyalarını hemen çantalarına doldurup Bayan Burkardt'ın evine taşındılar.[421]

Yeni ev sahipleri Bayan Burkardt son derece yumuşak kalpli, müşfik, doğru, asil ve mert bir hanımefendiydi. Orta Asyalı bu iki yabancıyı gerçekten öz oğlu gibi bağrına bastı. Onlara hep sevgi ve şefkatle davrandı. Hatta zaman zaman Ruzi bu aşırı sevgiden, Bayan Burkardt'ın oğulları kıskançlık duygusuna kapılır düşüncesiyle rahatsızlık duyuyordu. Ruzi ile Hüseyin İkram evde ve bahçede ev sahibesine yardımcı oluyor, yiyecek karneleriyle ne alırlarsa eve getiriyorlardı. Bayan Burkardt her defasında, "Bugün size ne pişireyim, ne istersiniz?" diye sorduğunda, onlar da evde ne pişerse ve çocuklar ne isterse kendilerinin de aynısını istediklerini söylerdi. Bayan Burkardt yemekleri hazırlar, masayı kurar, Ruzi ile Hüseyin İkram oturmadan da yemeği başlatmazdı. Çamaşırlarını yıkayıp özenle ütülerdi. Münih'e gittiklerinde ve birkaç gün eve gelmediklerinde onları merak eder, döndüklerinde çok sevinir, sevgiyle karşılar ve "Yavrularım nerede kaldınız? Sizin için endişelendim" derdi. Onları uyarır, "Hâlâ tehlike geçmiş değil, dikkatli olmalısınız. Siz burada yabancısınız, insanların ne düşündüğünü bilemezsiniz. Vatanınızda ana babalarınız sizi bekliyor, kendinize dikkat edin, Tanrı sizleri korusun" diyerek öğüt verirdi.[422]

Bayan Burkardt Ruzi ile Hüseyin İkram'a tam iki yıla yakın bir süre yalnızca ev sahipliği değil, aynı zamanda annelik yaptı. İki arkadaş, o eve yerleştikten yaklaşık bir yıl sonra, Bayan Burkardt'ın damadı, Sovyetler Birliği'ndeki esaretinden bir kolunu kaybetmiş olarak döndü. Ruzi ile Hüseyin İkram, damat döndükten sonra yaklaşık bir yıl daha bu evde kaldı. Çetin ve acımasız savaş yıllarında unuttukları aile hayatını ve en önemlisi hasret kaldıkları anne sevgisini kısmen de olsa orada yeniden yaşamışlardı.[423]

Dünyadaki bütün Hıristiyanlar gibi Almanlar için de Noel Bay-

ramı *(Weihnachten)*, yılın en önemli, en kutsal günüdür. Asıl kutsal bayram 25 Aralık olmakla birlikte, kutlamalara Noel arifesi olan 24 Aralık akşamı başlanır. Akşam yemeğinin yeneceği salon mumlarla ve çiçeklerle süslenir. Küçük bir çam ağacı, Noel ağacı olarak salona yerleştirilip ışıklandırılır. Evin hanımları güzel yemekler, bu arada hindi kızartması hazırlar. En güzel Alman yemek ve tatlılarıyla masa donatılır. Yemeklere uygun kırmızı ve beyaz şaraplar masanın olmazsa olmazlarındandır. Ailenin evde olan üyeleri önceden hazırladıkları hediyeleri birbirilerine sunar. Özellikle anne babalar, çocuklarının en sevdiği ve en fazla ihtiyaç duyduğu hediyeleri bulmaya özen gösterirler. Noel, bir aile bayramıdır ve asıl olarak aile içinde kutlanır. Aile dışından birinin Noel yemeğine çağrılması, ancak ayrıcalıklı bir durumda söz konusudur. Örneğin, aile üyelerinin çok sevdiği, onların gönüllerinde taht kurmuş, ailesinden, vatanından çok uzaklarda yaşayan kimsesiz bir yabancı, 24 Aralık Noel arifesinde, bir ailenin akşam yemeğinin konuğu olabilir.

Ruzi hayatında ilk kez 24 Aralık 1945 akşamı, Roth ailesi tarafından böyle kutsal bir aile toplantısına davet edildi. O akşam gerçekten çok heyecanlıydı. Bay ve Bayan Roth, Linda'nın kız kardeşleri ve Linda, kendisine nasıl davranacaktı? Acaba o, özel, kutsal aile yemeğinde onları rahatsız etmeyecek miydi? O akşam herkesin birbirine hediyeler verdiğini duymuştu. Bayan Burkardt'a, akşam giderken oraya ne götürmesi gerektiğini sordu. İyi kalpli ev sahibesi, Hüseyin İkram'ın son günlerde Amerikalılara verdiği sert içkiler karşılığında, savaş sonrasında dükkânlarda bulunmayan çok kaliteli çikolatalar aldığını, öyle bir hediyenin çok ikrama geçeceğini, hanımların hepsine birer büyük paket çikolata götürebileceğini söyledi. "Hani Bay Lange'nin evinden gelirken ondaki yarım çuval tütünden bir miktar buraya getirmiştin ya, pipo içen Bay Roth'a tütün, ayrıca Bayan Roth için bir demet çiçek götürmeyi de aklından çıkarma" diye tembihledi. Ruzi götüreceği hediyeleri özenle hazırladı. En temiz, en güzel elbiselerini giydi ve Roth ailesinin evine yollandı. [424]

Kapıyı ona Linda açtı. Sakin, ağırbaşlı, yaşından beklenenden çok daha olgun görünen, az fakat öz konuşan, siyah saçlı, olağanüstü güzel Alman kızı, üzerinde en güzel elbiseleriyle gülümseyerek elini uzatıp "Hoş geldin Ruzi" dedi ve onu içeri aldı. Evin en büyük kızı dışında, Bay ve Bayan Roth ile diğer dört kız kardeş Ruzi'yi sevgiyle karşıladı. Evli olan en büyük abla Noel'i kendi evinde eşiyle birlikte kutluyordu. Anne ve kızlar, kapısı henüz

kapalı olan yemek odasındaki son hazırlıkları tamamlamak üzere ayrıldı. Evdeki sessizliği yalnızca mutfak ile yemek odası arasında gidip gelen kızların ayak sesleri ve onların kahkahaları bozuyordu.[425]

Roth ailesinin çiftçi bir dostları vardı. Askerliğini Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Bay Roth'un yanında yapmıştı. Askerliği sırasında Bay Roth ona kol kanat germiş, yardımcı olmuştu. O da bu yardımları hiçbir zaman unutmamıştı. Büyük bir çiftliği vardı. Linda'lara her zaman et, süt, yumurta, tereyağı, tavuk, hindi ve diğer çiftlik ürünlerinden bolca getirirdi. O Noel öncesinde de evi bu çiftlik ürünleriyle doldurmuştu. Gramofondan bir Noel akşamı klasiği olan "Heilige Nacht, Stille Nacht"* şarkısının duygusal ezgileri yükselmeye başladığında, salonun kapısı açıldı ve anne Roth herkesi içeri çağırdı.

Çam ağacının üzerindeki mumlar etrafa tatlı bir ışık saçarken, Noel şarkısı Ruzi'ye Orta Asya ozanlarının okuduğu hüzünlü, melankolik şarkıları, vatanındaki kutsal Ramazan ve Kurban bayramlarını hatırlattı. Orada bulunanlara ait hediyeler, ait olduğu kişinin adını gösteren bir kartonla ayrılmıştı. Ruzi'nin eve geldiğinde anne Roth'a verdiği çiçek hoş bir vazonun içinde salonun güzel bir köşesini süslüyordu. Ruzi, getirdiği hediyeleri her bir isme göre yerleştirdi. Kızlar çikolatalar için, anne Roth çiçek ve çikolata için, baba Roth da tütün için teşekkür ettiler. Bay Roth, çok beğendiği tütünü koklayarak Ruzi'ye birkaç kez daha teşekkür etti. Bay Roth Ruzi'ye güzel bir kitap, Linda'nın ablaları ve Bayan Roth da Ruzi'ye kalem, mektup zarf ve kâğıtları, kravat ve gömlek hediye etmişlerdi. Linda ise soğuk Bavyera günlerinde giymesi için Ruzi'ye bir kazak örmüş ve yine elleriyle bir tütün kutusu yapmıştı. Kutu ve kazak da Linda'nın Ruzi'ye Noel hediyesiydi.[426]

Ruzi aylar önce tanıştığı ve hemen her gün birlikte göl kenarına gittiği üç kızı ve onlarla ilişkilerini düşündü. Kızların üçü de ona ilgi gösteriyor, Ruzi de onları beğeniyordu. Üçü de güzeldi ve her birinin kendine özgü özellikleri vardı. Ancak o akşam o evde, Linda için hissettiklerinin çok daha başka olduğunu fark etti. Linda onu seviyordu ve galiba o da Linda'ya âşık olmuştu. O gece Ruzi'nin kalbinin yarısı orada, Roth ailesiyle birlikte, diğer yarısı da memleketi Margilan'da annesinin yanındaydı. Vatanından tam beş yıldır ayrıydı. O süre boyunca annesi Tacinisa Hanım'dan ve kız kardeşi Şamsihan'dan hiçbir haber alamamıştı. O akşam o ev-

* Kutsal Gece, Sakin Gece. (yay.n.)

de bulunanlar, ellerinden geldiğince Ruzi'ye özlediği aile sıcaklığını yaşatmıştı. Fakat Ruzi, "Ana kucağının ve ana sevgisinin yerini ne tutabilir ki?" diye düşünmeden edemiyordu.[427]

Gece yarısına doğru, Bay ve Bayan Roth ile beş kız, kiliseye gitmek için hazırlandılar. Kilisenin yolunu tuttuklarında, Ruzi de onlarla vedalaşıp evinin yolunu tuttu. Bay Roth ayrılırken Ruzi'ye, her zaman yemeğe bekleyeceklerini ve özellikle de akşam yemeklerine mutlaka onlara gelmesini söylemeyi ihmal etmedi.[428]

Votka üretimi

Bayan Burkardt'ın damadı Georg, 1946 kışının soğuk bir akşamında Ruzi ile Hüseyin İkram'a ilginç bir teklifte bulundu. Üçünün de hâlâ işsiz olduğunu, bir şeyler yapıp para kazanmak gerektiğini, uzun uzun düşünüp araştırdıktan sonra bir çare bulduğunu söyledi. O günlerde en rahat satılan şey, yüksek alkollü içkilerdi. Georg, bir litre votkanın pazarda satış fiyatının 150 Amerikan dolarını bulduğunu, votka imal etmeleri halinde epey para kazanabileceklerini anlattı.[429]

Ruzi, kimya okuduğu için votkanın nasıl yapıldığını az çok biliyordu. Ukrayna'da samagon üreten köylüleri defalarca izlemişti. Georg'a votka yapabilmek için kazana, spiral borulara ve bir imalathaneye ihtiyaç olduğunu belirtip, malzemeleri nereden ve nasıl temin edeceklerini, imalathaneyi nereye kurabileceklerini sordu. "Her şeyi düşündüm" dedi Georg. "Aşağı yukarı her şeyi ayarladım da. Ancak sizlerin yardımı olmadan benim bu işin altından tek başıma kalkmam mümkün değil. Biliyorsunuz savaşta bir kolumu kaybettim" dedi. Onlar da, ortak olmak kaydıyla bu teklifi kabul ettiler. Georg, "Bize gerekli olan büyük kazanı buldum. Boruyu nereden alacağımızı biliyorum. Ancak bize bol miktarda patates, buğday ve şeker lazım. Patatesi siz bulacaksınız" dedi. İmalathane olarak da kayınpederi Bay Burkard'ın kundura atölyesini kullanacaklardı.

Bayan Burkardt'ın bodrumunda yaklaşık 50 kilo patates vardı. Daha sonra kazanacakları parayla yerine yenisini koymak koşuluyla o patatesleri istediler. Bayan Burkardt riskli işleri sevmezdi. "Çocuklar, eğer votkayı yapamazsanız veya kaçak yaptığınız bu votkaları yakalatırsanız, patates satın alıp eve getiremezsiniz. Bizler de bütün kış aç kalırız" diyerek patateslerini vermedi.[430]

Şehirde devletin bir patates ambarı vardı. Herkes oradan karne karşılığı patates alırdı. Geçmişte, ellerindeki terhis belgeleriyle oradan birkaç kez patates almışlardı. Ambara gidip yetkiliye patatese ihtiyaçları olduğunu, nereden ve nasıl bulabileceklerini sordular. Yetkili, karne olmazsa veremeyeceğini söylediyse de sonuçta bir çift yeni ayakkabı ve biraz para karşılığında epeyce bir patates temin etmeyi başardılar. Bir el arabasıyla patatesleri imalathaneye getirdiler.

Üç gün sonra gece yarısı Georg, Ruzi ile Hüseyin İkram'ı uyandırıp "Haydi kalkın, kazanı getirmeye gidiyoruz" dedi. Yakındaki ormanın içinden geçen demiryolunun yakınına gittiler. Savaşın son günlerinde Amerikan uçakları askeri malzeme taşıyan bir treni bombalamış, tren isabet almıştı. Yan yatarak raydan çıkan vagonlardan saçılan eşyalardan işe yarayanları köylüler toplamış, kimsenin ihtiyaç duymadığı kocaman bir kazan orada kalmıştı. Sahipsiz gibi görünse de kazan, devlet malı olduğu için izinsiz almak yasaktı. Onlar da bu yüzden gece gelip aynı el arabasına yükledikleri kazanı atölyeye taşıdılar.[431]

Sabah olduğunda Georg ortaklarını Happing yakınındaki bir bahçeye götürdü. Orada duran boruları gösterdi. Karanlık çöktüğünde, kime ait olduğunu bilmedikleri boruları arabaya yükleyip eve taşıdılar. Georg boruları iyice ısıtıp spiral hale getirdi. Votka imalathanesi artık hazırdı. Georg, gereken buğdayı elde ettiyse de şekeri bulamadı. Ruzi ile Hüseyin İkram, Münih'teki bazı karaborsacıların dükkânlardan sahte karneyle şeker toplayıp sattığını duymuştu. Hemen Münih'e gidip karaborsacıları tanıyan bir arkadaşları aracılığıyla gereken şekeri de alarak Happing'e döndüler.[432]

Votka imalatçıları yakayı ele vermemek için gece çalışıyordu. Patatesleri iki-üç kez yıkayıp haşladılar. Haşlama işlemi üç gece sürdü. Suda bekletilmiş buğdayla karıştırılan patatese, Georg'un getirdiği ilaçlar eklendi. İçinde alkol bulunan bu bulamaç, birkaç gün sonra süzüldü. Posasından ayrılan şurubu, demiryolu kenarından getirdikleri kazana koydular. Alttan ısıtılan kazandaki o alkollü sıvıdan yükselen buhar, kazana bağlı spiral borulardan geçerken yoğuşup aktığı kapta birikti. Başarılı bir damıtmayla elde ettikleri votka, son derece yüksek alkollüydü. Olup bitenlere en çok sevinense, günlerdir her şeyi korku, endişe ve merakla izleyen Bayan Burkardt'tı.[433]

Artık asıl sorun, ürettikleri bu votkayı nasıl pazarlayacaklarıydı. Georg, votkanın bir kısmını Rosenheim'daki küçük büfesinde el altından, yavaş yavaş satabileceğini söyledi. Ancak ellerin-

de daha litrelerce içki vardı. Ruzi, Hüseyin İkram'a, "Gerisini halletmek senin işin" dedi. Hüseyin İkram, eski çamaşırların arasına sardığı şişeleri trenle Münih'e götürdü.[434]

Resmi makamlar tarafından karaborsacılığa karşı sert tedbirler alınmış, kontroller son derece artırılmıştı. Yakalanmaları halinde işin ucunda hapis cezası vardı. Hüseyin İkram, Münih'te kendisine şeker temin eden hemşerilerini buldu. Onlardan birisi votkanın birkaç damlasını bir tabağa koydu, bir kibrit çaktı. Votka hemen yanmaya başladı. Daha sonra küçük bir yudum aldı ve bağırarak suya doğru koştu. Getirdiği içkinin çok sert olduğunu, bir litresinden iki buçuk litre votka yapılabileceğini söyledi. Hüseyin İkram votkayı onlara teslim etti. İyi para verdiler. Sevinerek Happing'e döndü. Kazandıkları parayı aralarında kardeşçe paylaştılar. Böylece de üç-dört haftalık votka macerasını noktalamış oldular.[435]

Baymirza Hayit ve Ergeş Şermet

Veli Kayyum Han, 22 Mayıs 1945'te Marienbad yakınlarında Amerikalılar tarafından tutuklanmıştı. Hemen hemen aynı günlerde gözaltına alınan Baymirza Hayit ve Ergeş Şermet ise kendilerinin Doğulu işçi olduğunu gösteren belgelerin de yardımıyla kısa sürede serbest bırakılmıştı. Demiryolları onarılıp trenler yeniden çalışmaya başlayınca da Münih'e gelmişlerdi. Onların Münih'e gelişinden Ruzi'nin henüz haberi yoktu. Kuzey Kafkasya Milli Komitesi'nin başkanı, savaştan önce Prag Üniversitesi'nde matematik profesörü olan Ahmed Nabi Magoma'nın girişimiyle Birleşmiş Milletler Teşkilatı'na bağlı olarak bir Kuzey Kafkasya göçmenleri kampı kurulmuştu. Ergeş Şermet ve Baymirza Hayit, Ahmed Nabi Magoma'yı savaş yıllarından tanıyorlardı. Ellerindeki Doğulu işçi belgesi ve Ahmed Nabi Magoma'nın yardımıyla bu kampa yerleşmişlerdi.[436]

Ruzi ile Hüseyin İkram'ın, daha önce Münih'te karşılaştığı biri sağ, diğeri sol eli savaşta kesilmiş iki eski Türkistanlı lejyonere Ergeş ile Baymirza da rastladı. Askerler, o gün Ruzi'nin kendilerine bıraktığı Happing'deki adresini, söylendiği gibi, Ergeş ile Baymirza'ya verdi. Baymirza Hayit, arkadaşlarını bulmak üzere, bir bisikletle Münih'ten Rosenheim yakınındaki Happing'e geldi. Ruzi'nin evde olmadığını ve Happing Gölü'ne yüzmeye gittiğini öğrenince de oraya gitti.

Gölde yüzmekte olan Ruzi, birisinin, "Ruziciğim İtalya'dan neler getirdin, söyle bakalım?" diye bağırdığını duydu. Sesi duyuyor ama sahibini göremiyordu. Kendisiyle gölde yüzmekte olan üç kızdan özür dileyip izin istedi. Kıyıya çıktığında karşısında Baymirza Hayit'i buldu. Her ikisi de çok sevinçliydi. Kucaklaşıp eve geldiler; son yıllarda yaşadıklarını birbirlerine anlattılar.[437]

Baymirza Hayit, Münih'te Kuzey Kafkasyalıların kampında kaldığını, Ergeş Şermet'in de kendisiyle beraber olduğunu söyledi. Ruzi, uzun yıllardır tanıdığı ve birçok ortak anıya sahip oldukları Ergeş Şermet'in hâlâ hayatta ve Münih'te olmasına çok sevinmişti. Müjdeli haberi verdiği için de Hayit'in boynuna sarılıp tekrar tekrar teşekkür etti. Ona, savaşın son günlerinde Rosenheim Subay Okulu'nda karargâh kurmuş olan Garnizon Komutanlığı'ndan, o ve Ergeş Şermet'in de aralarında olduğu 20 kişi için terhis müzekkeresi aldığını söyledi. Ardından da ona ve Ergeş Şermet'e ait terhis belgelerini teslim etti.[438]

Baymirza Hayit, hem arkadaşlarını sağ bulduğu hem de terhis belgesine sahip olduğu için sevinçle döndü Münih'e. Ertesi gün Ruzi, Rosenheim'a gidip Ergeş ile Baymirza'ya hediye etmek üzere iki çanta, iki yağmurluk, iç çamaşırları ve bir miktar da yiyecek satın aldı. Sonra da Münih'e gidip Kuzey Kafkasya mülteci kampında onları buldu; hediyelerini verdi. Ergeş ile Baymirza, Ruzi'nin verdiği terhis belgeleri sayesinde kendilerini nüfus idaresine kaydettirdi. Artık resmi makamlardan kalacak yer isteme hakları doğmuştu. Böylece, Obermensing semtinde başlarını sokabilecekleri birer odaya kavuştular. Arkadaşlarıyla yeniden buluştuğuna çok seviniyordu Ruzi. Her şeyden önce hayattaydılar ve Sovyetler'in eline geçmemişlerdi. Ayrıca artık, vatanları için neler yapabileceklerini konuşabileceği iki kültürlü ve tecrübeli arkadaşı vardı. Ruzi Münih'te bir hafta kadar arkadaşlarıyla kaldı.[439]

Bir gün Linda'nın babası Ruzi'ye Bolşevizm Karşıtı Milletler Örgütü'nün (Antibolschevistische Nationen-ABN) kurulduğunu ve örgüte üye olan Stepan Bandera, Yaroslav Stetsko ve Mikola Lebed liderliğindeki bağımsızlık yanlısı Ukrayna Vatanseverleri Örgütü'nün Münih'te bir konferans düzenlediğini bildirdi. Bandera, Ukrayna Vatanseverleri Örgütü'nün başkanı; Stetsko, savaşta hem Nazilere hem Sovyetler'e karşı savaşan Ukrayna partizan ordusunun komutanı ve 30 Haziran 1941'de kurulup daha sonra Naziler tarafından dağıtılan Bağımsız Ukrayna Hükümeti'nin başkanı; Mikola Lebed de aynı hükümetin içişleri bakanıydı.[440]

Ruzi ve arkadaşları Münih'te Botanik Bahçesi'nde (Botanischer Garten) düzenlenen toplantıya birlikte katıldılar. Savaş sonrası Sovyetler Birliği'nin ekonomik ve siyasi durumu, Sovyetler Birliği'nde yaşayan Rus olmayan halkların içinde bulunduğu durum hakkında konuşmalar yapıldı. Ukrayna bağımsızlık hareketi hakkında bilgiler verdiler ve savaş sonrasında Ukraynalıların izlemesi gereken stratejiyi tartıştılar.[441] Üç arkadaş konferanstan

memnun ayrıldı ve bir kafede oturup neler yapacaklarını konuştular. Vatan için siyasi çalışmalara başlamak gerektiği konusunda mutabık kalan üç arkadaş, sık sık bir araya gelmeyi kararlaştırdı. Hareketin ihtiyaç duyduğu önder kim olacağına ilişkin çeşitli isimler üzerinde durdular. Savaş öncesinde Mustafa Çokay'ın Paris'te yayımladığı *Yaş Türkistan* dergisindeki yazılarından tanıdıkları Tahir Şakir Çağatay* isminde fikir birliğine vardılar.

Tahir Çağatay, 20'li yılların başında Buhara Halk Cumhuriyeti tarafından Almanya'ya gönderilen öğrencilerdendi. Almanya'da üniversiteyi bitirmiş ve sosyoloji dalında doktora yapmıştı. Ona bir mektup yazmaya karar verdiler. Tahir Çağatay'ın adresini Mustafa Çokay'ın Paris'te yaşayan eşinden öğrendiler. Mektubu Ergeş Şermet kaleme aldı. Ona Türkistan bağımsızlık hareketinin savaştan sonra da devam etmesi gerektiğini, hareketin bir rehbere ihtiyaç duyduğunu, bu görev için kendisinin en uygun şahsiyet olduğunu yazdı. Tahir Çağatay'ın cevabı üç hafta sonra geldi. Gençlerin teklifinden son derece duygulandığını, kendisinin de hareketin devam etmesi gerektiğine inandığını, ancak içinde bulunduğu özel şartların maalesef buna izin vermediğini, her zaman onların yanında olduğunu ve mücadelelerinde onları destekleyeceğini yazıyordu.[442]

Bu arada Kızıl Ordu'ya teslim edilmekten kurtulan Türkistanlılar, Almanya'nın her köşesinden Münih'e gelmeye başlamış ve sayıları oldukça artmıştı. Ukraynalılarla görüşmeye devam ediyorlardı. Sovyetler'in en büyük düşmanlarından Ukrayna bağımsızlık hareketinin lideri Stepan Bandera, Münih yakınlarında gizli bir yerde yaşıyor ve zaman zaman yer değiştiriyordu. Yanında korumaları vardı. Stetsko, Bandera'dan iki yaş küçüktü. Bir akşam Bandera, Yaroslav Stetsko, Ruzi, Hayit ve Ergeş bir kahvede buluşup uzun uzun birlikte neler yapabileceklerini, Sovyetler'i nasıl dağıtabilecekleri üzerine konuştular.

Yaroslav Stetsko ciddi bir entelektüeldi; Rusça, İngilizce, Fransızca ve Almancayı anadili gibi bilirdi. Kamplarda çok sıkıntı çekmişti. Bedeninde o sıkıntının izlerini hâlâ taşıyordu. Ruzi ile Yaroslav Stetsko yakın arkadaş oldular. Stetsko, Ukraynalı vatansever Mucho Slava adlı bir hanımla Almanya'da Ingolstadt'ta evlendiğinde Ruzi'yi düğününe davet etmeyi unutmadı.[443]

* Bkz. Kitabın sonunda yer alan sözlük. (yay.n.)

Nişan ve düğün

Ruzi, Rosenheim'dan ayrılırken Münih'te kalacağı yerin adresini Linda'ya bırakmıştı. Oradayken Linda'dan Türkçe yazılmış bir mektup aldı. Linda, mektubunda Rosenheim'a gelir gelmez kendilerine uğraması gerektiğini söylüyordu. Ruzi hayretler içinde kaldı. Linda Türkçe bildiğini söylememişti. Arkadaşlık yaptıkları kısa sürede de Türkçe öğrenmek için çalıştığına şahit olmamıştı.

Ruzi o günlerde sık sık geldiği Münih'ten trenle tekrar Rosenheim'a döndü ve doğruca Linda'ların evine gitti. Anne Roth, ablalar ve evin emektar hizmetkârı Bayan Katherina (aile üyeleri ona Kathi derdi) mutfakta çalışıyordu. Oldukça geniş olan bahçenin kenarından küçük bir dere akardı. Linda'yla oraya gidip uzun uzun konuştular. Ruzi Linda'ya Türkçe mektubu nasıl yazdığını sordu. O da Türkçe öğrenme hikâyesini anlatmaya başladı. "Hani sen bana Türkiye'ye gideceğini söylemiştin ve ben de sana seninle birlikte geleceğim demiştim, hatırlıyor musun?" dedi. "Evet" dedi Ruzi, "çok iyi hatırlıyorum." Linda konuşmasını sürdürdü: "Türkiye'ye gideceğime göre Türkçe öğrenmem gerek diye düşündüm. Babamın kütüphanesinde Türkçe gramer kitapları buldum ve onlardan Türkçe öğrenmeye başladım. Sana sürpriz yapmak istiyordum. Mektubu Türkçe yazarak da o sürprizi gerçekleştirdim."[444]

Linda, anne babasına Ruzi'yle birlikte Türkiye'ye gideceğini söylediğinde, baba Roth kızına "Ruzi sana seni sevdiğini, seninle evlenmek istediğini söyledi mi?" diye sormuş. "Hayır söylemedi" demiş Linda ve Ruzi'den duyduklarını anlatmış: "Onların bizimkilere benzemeyen ilginç âdetleri varmış. Evlenecek olanlar, kendi aralarında karar veremezmiş. Genellikle erkek tarafının

anne babası, evlendirilecek oğulları için gelin adayı arar ve oğullarına bilgi verirlermiş. Oğlanın onayı üzerine babası, birkaç arkadaşıyla gelin adayı kızın evine gider ve kızlarının mükemmelliğinden, güzelliğinden, akıllılığından bahsettikten sonra, 'Allah'ın emri, Peygamber'in kavliyle' kızı istermiş." Linda babasına bunları anlattıktan sonra, aile büyükleri orada olmayan Ruzi'nin kendisini isteyecek kimsesi bulunmadığını, bizzat isteyemeyeceği için de başka bir çözüm yolu bulmak gerektiğini söylemiş.[445]

Ruzi, babasıyla arasında geçen konuşmayı Linda'dan öğrenince, "Evdeki hazırlıklara bakılırsa bu akşam misafirleri var herhalde" diye düşündü. Linda'ya Münih'ten döndüğünü, trenden iner inmez oraya geldiğini ve evine gitmek istediğini söyledi. Linda "Hayır burada kal. Annem ve Kathi güzel yemekler hazırlıyor. Hem babam da seninle konuşmak istiyor" diyerek Ruzi'nin gidişini engelledi.

İçeri girdiklerinde Ruzi, Uyuşmazlık Mahkemesi Başkanı Bay Roth'un en güzel giysilerini giyinmiş halde, elinde bir puroyla kendisini beklediğini gördü. Alman malikânelerinde, *herrenraum* (erkekler odası) adı verilen bir bölüm vardır. O devirde, ev sahibinin erkek arkadaşları geldiğinde o odada pipolarını, purolarını, sigaralarını içip şaraplarını yudumlar ve sohbet ederlerdi. Odanın bir kenarındaki dolapta puro, sigara ve çeşitli içkiler de bulunurdu. Bay Roth, Ruzi'yi selamlık da diyebileceğimiz *herrenraum*'a götürdü. Oturması için yer gösterdi ve bir puro da ona uzattı.[446]

Ruzi, Bay Roth'un yanında ilk defa puro içiyordu. Bay Roth, oldukça heyecanlı görünen Ruzi'nin heyecanını yatıştırmak amacıyla önce önemsiz konulara girdi, ona günlerinin nasıl geçtiğini sordu. Biraz Almanya ve dünya siyaseti üzerine konuştular. Bir ara "Linda'yla konuştum. Linda sizin Türkiye'ye gideceğinizi söylüyor" dedi. Ruzi "Evet, Linda'ya Türkiye'ye gideceğimi söyledim. Almanya savaşı kaybetti, burada büyük işsizlik var. Ülkenin iktisadi durumu son derece kötü. Sadece biz vatansız yabancılar değil, Almanlar bile iş bulamıyor. Burada yarınımın ne olacağını bilmiyorum. Türkiye'ye gitmek için başvuruda bulundum. Başvurumun kabul edilip edilmeyeceğini, kabul edilmesi halinde de bunun ne zaman olacağını bilmiyorum" dedi.[447]

Ruzi'yi büyük bir dikkat ve ciddiyetle dinleyen Bay Roth, "Çok akıllı ve doğru hareket etmişsiniz, ancak bir mesele var. Sevgili kızım Linda sizinle Türkiye'ye birlikte gideceğini söylüyor" dedi. Bunu duyan Ruzi'nin ağzından gayriihtiyari, "Hayır, bu imkânsız. Çünkü Türkiye'nin koyduğu birtakım şartlar var. Ancak evli olan-

ların eşlerini kabul ediyorlar. Biz evli olmadığımız için Linda'yı kabul etmezler" sözleri dökülüverdi ağzından. Bunun üzerine Bay Roth, "O zaman neden evlenmiyorsunuz?" diye sordu. Bu soru üzerine Ruzi sakin ve kelimelerin üzerine basarak şu cevabı verdi: "Linda mükemmel aile terbiyesi almış, ağırbaşlı, asil, saf, temiz ve hayat tecrübesinden yoksun bir genç kız. Ben ona bugüne kadar bir tek defa kendisini sevdiğimi söylemedim; söylemem halinde bana bağlanması ihtimali var. Burada benim ailemden hiç kimse yok. Babam 1939 yılında vefat etti. Hayatta olduğunu umduğum annem ve biricik kız kardeşim, buradan binlerce kilometre uzakta. Onları ne zaman görürüm, bilmiyorum. Ben vatansızım; işsizim ve yarının neler getireceğini bilmiyorum. Evlenirsek ben Linda'ya nasıl bakarım? Evlendiğimiz takdirde onun sıkıntı çekmesinden, gelecekte mutlu olmamasından korkarım."[448]

O zamana kadar Ruzi'ye hep "siz" diye hitap eden akıllı ve tecrübeli adam, ilk kez Ruzi'ye "sen" diyerek şunları söyledi: "Biliyorsun, benim altı kızım var. Linda bunların en küçüğü ve benim en çok sevdiğim sevgili kızım. Ancak benim oğlum yok. O seni çok seviyor. Eğer sen de onu seviyorsan onunla evlenmelisin. Linda'yla evlenmen halinde sen benim yalnızca damadım değil, aynı zamanda sevgili oğlum olacaksın. Eğer biz açsak sen de aç kalırsın; biz toksak sen de tok olursun. Eğer biz çıplaksak sen de çıplak kalırsın; değilsek sen de çıplak kalmazsın."

Ruzi şaşırmıştı, ancak son derece de mutluydu. Mimikleri Bay Roth'u onayladığını gösteriyordu. Bay Roth ayağa kalktı, "Gel yanıma Ruzi" dedi. Ruzi yanına varınca damat adayının, yeni oğlunun boynuna sarıldı. İkisinin de gözleri dolmuştu. Ruzi odayı terk ettiğinde anne Roth, Bayan Kathi, ablalar onları bekler vaziyetteydi. Yüzlerindeki ifadeden içerdeki konuşmaları dinledikleri anlaşılıyordu. Anne Roth ve Bayan Katya başta olmak üzere, ablalar teker teker Ruzi'yi tebrik ettiler. Linda'nın yüzünde tarifi imkânsız bir mutluluk ifadesi vardı.

Günün sonunda Ruzi, ağır ağır yürüyerek ve düşüncelere dalmış bir halde Happing'e doğru yola koyuldu. Eve geldiğinde onun durgunluğu ve düşünceli hali Hüseyin İkram'ın dikkatini çekti. "Ruzi sende bir değişiklik var bugün, sevinçli misin, üzgün müsün, dalgın mısın, düşünceli misin? Neler olduğunu anlatıncaya kadar yakanı bırakmam" diyerek ona laf attı. Ruzi, başından geçenleri bütün ayrıntılarıyla anlattı. Hüseyin İkram bir sevinç çığlığı attı ve Ruzi'yi tebrik etti. "Arkadaş ne düşünüyorsun öyle? Sevinsene. Bak turnayı gözünden vurmuşsun işte" dedi.[449]

Ruzi Münih'e gitmediği zamanlarda sık sık Linda'ların evine uğruyor, müstakbel kayınpederiyle sohbet ediyordu. Gurbet, vatan hasreti, anne özlemi, vatansızlık, işsizlik, ona artık eskisi kadar ağır gelmiyordu. Kendisini öz evlat gibi bağrına basan yeni bir aile bulmuştu. Bu olayın üzerinden yaklaşık üç hafta geçtikten sonra, evde yeniden bir hareketlilik, hanımlar arasında yeniden hararetli konuşmalar başladı. Anne, hizmetkâr Kathi ve kızlar o akşam giyecekleri elbise hakkında konuşuyorlardı. Yine bir akşam Bay Roth *herrenraum*'da Ruzi'ye, "Bizde âdettir Ruzi, evlenmeden bir süre önce küçük bir tören yaparız. Oğlan ve kızın nişanlandıklarını, yani bu törenden kısa bir süre sonra evleneceklerini ilan ederiz. İnşallah yakında evleneceğinize göre, bu nişan töreninin zamanı geldi diye düşünüyorum. Senin için de uygunsa bir hafta sonra sizleri nişanlayalım" dedi.

Ruzi ile Linda, Rosenheim'daki bir mücevheratçıdan iki nişan yüzüğü satın aldı. Linda ve ablaları nişan günü giyecekleri 40'lı yılların modasını yansıtan elbiseleri, yakınlarında oturan bir terzi hanıma çoktan diktirmişti bile. Anne, gardırobundaki güzel elbiselerden birini giymeye karar vermiş, hizmetkâr Kathi için de yeni bir elbise yaptırmayı unutmamıştı.[450]

Ruzi nişan törenine dört arkadaşını davet etti. Ergeş Şermet, Baymirza Hayit, Hüseyin İkram ve tercüman Maksum. Hani şu, Ruzi'nin, birinin içinde önemli belge ve resimler olan, diğerinde de giyecek eşyaları bulunan iki valizini teslim ettiği Maksum. Roth ailesi yakın akrabalarını ve dostlarını davet etmişti. Baba Roth, yüzükleri takmadan önce güzel bir konuşma yaptı. Türkleri ilk kez Birinci Dünya Savaşı yıllarında tanıdığını, onların asil ve mert insanlar olduğunu, o zaman tanıdığı Osmanlı-Türk subaylarıyla ilgili unutulmaz güzel anıları bulunduğunu, son savaş yıllarında Türkistanlıları savaşın en ağır günlerinde tanıdığını, insanların zor şartlarda gerçek karakterlerini ortaya koyduklarını, tanıdığı Türkistanlıların hemen hepsinin sağlam karakterli, dost canlısı, sabırlı, mazbut, cömert ve son derece cesur insanlar olduklarını söyleyip konuşmasını sürdürdü. "Ben, Linda ile Ruzi'nin karşılaşmalarının bir rastlantı olduğuna inanmıyorum. Bu bir kaderdir. Orta Asya'nın bu güzel çocuğu, Yüce Tanrı'nın bize bir armağanıdır. Ruzi'yi tanıdıktan sonra, onun her zorluğu aşacak ve şartlar ne denli ağır olursa olsun üstesinden gelebilecek bir irade ve karakter yapısına sahip olduğunu anladım. Bu yüzüğü inanarak, geleceğe güvenle bakarak ve gönül huzuru içinde takıyorum" dedi. Yüzüğü önce Ruzi'nin daha sonra Linda'nın

parmağına taktı, her ikisini de şefkatle kucakladı.[451]

Daha sonra Ruzi'nin arkadaşları adına Ergeş Şermet aldı sözü. Ergeş, Ruzi'yi 30'ların sonunda, Stalin'in terör yıllarında Margilan'da bir arkadaşının evinde tanıdığını, onun geleneği ve geçmişi olan bir ailenin evladı olduğunu, babasına Margilan halkının "Camşid Bey" diye değil, "Camşid Ata" adıyla çağırdığını, halkın bir kişiye "ata" demesi için onun herkes tarafından çok sayılan ve sevilen bir kişi olması gerektiğini, öyle olduğu için de "ata" dediklerini; Camşid Ata'nın sofrası herkese açık, özellikle garip ve dertlileri kucaklayan, herkesin yardımına koşan biri olduğunu, büyük oğlu NKVD cellatları tarafından katledildiğinde dahi metanetini kaybetmediğini anlattı.[452]

"Yedi yıl önce vefat eden Camşid Ata'nın ruhunun Ruzi'nin bu mutlu gününde bizimle birlikte olduğuna inanıyorum" deyip Ruzi'nin annesi Tacinisa Hanım'dan söz etti. Ruzi, her ne kadar uzun bir süredir haber alamamış olsa da, onun Margilan'daki evinde huzur içinde yaşadığını hissettiğini, tek derdinin ise kendisinden çok uzaklardaki Ruzi olduğunu, gece gündüz onun için dua ettiğini söyledi. "Bizde bir atasözü vardır" diyerek o atasözünü tekrarladı: "Yağmur ile yer yeşerir, dua ile er yeşerir. Biz Türkistanlılar annelerin dualarının Tanrı tarafından kabul edileceğine, Ruzi ile Linda'nın mutlu ve uzun bir hayat süreceğine inanırız. Ruzi asırlardır ipekçilikle uğraşan bir aileye mensuptur. Nasıl ipek çok güzel, fakat o denli de sağlamsa Ruzi de ipek gibi saf, temiz, güzel ve sağlamdır. Bizler onun yakın arkadaşları, bu birlikteliği uzaklardaki annesi, yakın akrabaları ve kendi adımıza onaylıyor, kutluyor ve tebrik ediyoruz" diyerek sözlerini noktaladı.[453]

Yüzük takma töreninin ardından hanımların hazırladığı güzel Bavyera yemekleri yendi, yörenin güzel şarapları içildi ve gecenin geç saatlerine kadar dans edildi. Ruzi o akşam da hem son derece mutlu, hem de son derece hüzünlüydü. "Ah ne olurdu sevgili anneciğim de burada olsaydı, bu mutlu günü birlikte yaşasaydık. Bu nefis Bavyera yemeklerinin yanında annemin o güzelim samsaları, mantıları ve Türkistan pilavını da misafirlere ikram edebilseydik" dedi kendi kendine. Birden Ukrayna'da annesini gördüğü rüya geldi aklına. O sırada oğlunu görmek için annesi yanına gelmiş, fakat aralarındaki cam duvar yüzünden, birbirlerini gördükleri halde konuşup seslerini duyuramamış, ellerini uzatıp birbirlerine dokunamamış ve annesi gitmişti. Ruzi, ter içinde uyandığı o rüyayı sanki yeniden görür gibiydi.

Nişan töreninden bir süre sonra düğün hazırlıkları başladı.

Roth ailesi köklü ve itibarlı bir aileydi. Bavyera'nın önde gelen siyasetçileri, işadamları, yüksek hâkimler, profesörler, entelektüeller arasında yakın dostları vardı. Ailenin yakın akrabaları ve dostları düğüne davet edildi. Ruzi de yavaş yavaş Münih'te toplanmaya başlayan Türkistanlılardan 20'ye yakın dostunu çağırdı. Bunlardan ancak 15'i düğün törenine katılabildi.[454]

Ruzi Müslüman, Linda Katolik'ti. Düğünden önce Bay Roth, Ruzi'yle din sorununu konuştu. Ruzi Sovyetler Birliği'nde yetiştiği için din eğitimi görmediğini, ama bir Müslüman olduğunu, din bilgisinin annesinin ve babasının kendisine öğrettiklerinden ibaret olduğunu ve diğer dinlere de saygı duyduğunu belirtti. Müslüman olarak doğduğunu ve Müslüman olarak yaşayacağını, inancı bir gönül işi saydığını dolayısıyla herkesin inancının kendisini ilgilendirdiğini, her dinin özünde insanlardan iyi şeyler talep ettiğini, dinlerin amacının insanları ahlaklı kılmak olduğunu, Linda'nın kendi dininde, kendisinin de kendi dininde kalacağını anlattı. Bay Roth, Ruzi'ye kendisinin de farklı düşünmediğini söyleyerek, onun bu hoşgörülü yaklaşımından son derece memnun olduğunu ifade etti.[455]

Baba Roth, Ruzi'ye düğün günü giymesi için çok güzel bir smokin diktirmişti. Genç evlilerin neye ihtiyaçları varsa hepsi en mükemmel şekilde temin edilmişti. Büyük malikânenin bir bölümü Linda ile Ruzi için hazırlanmıştı. O bölümde kendi yatak odaları, küçük bir banyo ve yanı başında küçük bir de mutfakları vardı. Gerçi yemekleri diğer aile üyeleriyle birlikte yiyeceklerdi ama küçük bir mutfak da gerekliydi. Düğünden sonra artık Ruzi içgüveysi olarak orada kalacaktı.[456]

Linda için ablaları göz kamaştıran bir gelinlik modeli seçmişti. Terzi kadın günlerce emek vermiş, defalarca prova yapılmıştı. Düğün günü yaklaştığında herkesin hayran olduğu gelinlik tamamlanmıştı. Bavyera'nın en önemli şahsiyetlerinin ve 15 Türkistanlı gencin katıldığı tören, muhteşem olmuştu. Mahalli gazetelerin hemen hemen tamamında düğünle ilgili geniş haberler yayımlandı. Rosenheim'ın en büyük meydanındaki tabelaya genç evlilerin resimleri yerleştirildi ve resimler yedi ay orada asılı kaldı. Masallardaki gibi bir öykü ve masallardaki gibi bir düğündü.[457]

Yeni deneyimler

Ruzi düğünden sonra da Münih'e sık sık gidip gelmeyi sürdürdü. Savaşta yaralanmış vatandaşlarına yardım çalışmaları örgütleyip mültecilerin bulunduğu kampları ziyaret ederek oralardaki Türkistanlılara Türkistan bağımsızlık hareketi hakkında konferanslar veriyordu. Bu arada Bolşevizm Karşıtı Uluslar Bloku (Anti Bolshevik Bloc of Nations-ABN) örgütüyle de işbirliğini artırmış, MTBK'yı ABN nezdinde temsil etmeye başlamıştı.

Siyasi çalışmalarına devam ederken bir yandan da "Nasıl biraz para kazanabilirim?" diye düşünüyordu. Gerçi hiçbir eksiği yoktu. Bütün ihtiyaçlarını Roth ailesi karşılıyordu ama yine de cebinde üç-beş kuruş nakit parasının olması daha iyi olurdu. Happing'de tanıdığı bir Alman ona ilginç bir iş teklif etti. Rosenheim civarındaki ormanlarda, su kenarlarında insan sağlığına faydalı birçok bitkinin yetiştiğini, bunları toplayıp kurutarak çay haline getirebileceklerini ve satabileceklerini söyledi. Ruzi'nin de bu konuda biraz bilgisi vardı. Zaten memleketinde de kimya okumuştu. Hem Alman tanıdığı hem kendisi, hangi bitkinin hangi hastalığa faydalı olabileceğini az çok biliyorlardı. Bu konuda yazılmış birçok kitap vardı. Bütün Ortaçağ boyunca doktorlar insanları o şifalı otlarla tedavi etmemiş miydi? İbni Sina'nın (Avicenna) kitaplarında şifalı bitkiler hakkında oldukça geniş bilgi yok muydu?[458]

Ruzi ve Alman tanıdığı ortak bir şirket kurup hemen işe koyuldular. Bitkileri bulmak, toplamak, kurutmak ve paketlemek zor değildi. Ancak önemli olan hazırladıkları bitki çaylarını nasıl satacakları, yani pazarlamaydı. Ruzi'nin Münih'teki mülteci kamplarında tanıdığı yetenekli, dil bilen, pazarlama yapabilecek çok sayıda arkadaşı vardı. Onlarla konuştu ve onlar da Münih'teki ec-

zaneleri dolaşarak çayları pazarladılar. İş iyi gidiyordu. Nihayet başarmışlar ve para kazanmaya başlamışlardı. Artık Ruzi'nin cebinde bir miktar da olsa kendi kazandığı parası vardı.[459]

1947 yılında Frankfurt'ta Türkiye Cumhuriyeti Başkonsolosluğu kuruldu. Sovyetler'e teslim edilmekten kurtulan birçok Türkistanlı, Azerbaycanlı, Kuzey Kafkasyalı, Tatar-Başkırt eski lejyoner, Türkiye'ye göçmen olarak kabul edilmek isteğiyle başkonsolosluğa başvurdu. Başkonsolos Orhan Tahsin Günden, ellerinden gelen gayreti göstereceklerini, ancak çalışmaların zaman alacağını ve sabırlı olmalarını tavsiye ederek, önde gelenlerini Almanya'daki Türk Öğrenci Cemiyeti başkanı ve başkan yardımcısıyla tanıştırdı. Türk Öğrenci Cemiyeti onlara savaş sırasında ellerindeki kimlik belgelerini kaybettikleri gerekçesiyle Türkiye'den okumaya gelmiş öğrenciler olduklarını gösteren sahte belgeler verdi. Binlerce eski lejyoner, o belgeler ve ellerindeki Doğulu işçi cüzdanlarıyla kendilerine sığınabilecekleri bir yer arıyordu. Türkistanlı, Kuzey Kafkasyalı, Azerbaycanlı, Tatar-Başkırt binlercesi, Amerikalılara kendilerinin Türk olduğunu, Almanlar tarafından çalıştırılmak için Almanya'ya getirildiklerini söylüyordu.[460]

Savaşın hemen ardından açılan Kuzey Kafkasya kampından sonra, Bavyera Eyaleti'nin Mittenwald şehrindeki eski bir Alman kışlasında Birleşmiş Milletler denetiminde bir "Türk kampı" açıldı. Kampın koşulları iyi olduğu için orada kısa sürede 600'den fazla Türkistanlı toplandı. Ruzi, Baymirza Hayit, Ergeş Şermet, Hüseyin İkram ve diğer arkadaşları da kendilerini Türk kampına kaydettirdi, ancak orada kalmıyorlardı. Ruzi Linda'ların evinde, Hüseyin İkram Happing'de Bayan Burkardt'ın yanında, Hayit ile Ergeş de Münih'te kiraladıkları bir odada yaşıyorlardı.[461]

Ruzi, savaş yıllarından tanıdığı Kuzey Kafkasya Milli Komitesi üyesi ve Kuzey Kafkasya Lejyonu subaylarından, yakın arkadaşı Abdurrahman Avtarhanov'un Berlin'de zor durumda olduğunu öğrendi. Berlin'de yaşayan Kuzey Kafkasyalıların ileri gelenlerinden bazıları, Avtarhanov'u görüşmeye çağırmıştı. Ona, iki yıl önce cepheye giden ve bir daha kendisinden haber alınamayan Kuzey Kafkasyalı bir subayın yalnız kalan eşinden söz etmişlerdi. Kocası cepheye giderken kadın hamileymiş. Daha sonra çocuğu doğurmuş. Çeçen kanı taşıyan çocuğun Çeçen bir babaya, kadının da Çeçen bir kocaya ihtiyacı olduğunu anlatıp Avtarhanov'u o hanımla evlenmeye ikna etmişlerdi. Abdurrahman Avtarhanov da o hanımla evlenmiş ve savaştan sonra Berlin'de yaşamaya başlamıştı. Fakat hayat şartları son derece kötüydü.[462]

Avtarhanov'un Sovyetler Birliği'nde 1937 yılında yazdığı, *Devrim ve Karşı Devrim* adlı eseri geniş yankılar uyandırmış ve onun bütün ülkede tanınmasını sağlamıştı. SBKP Merkez Komitesi Akademisi mezunu olan Abdurrahman Avtarhanov, yetenekli bir tarihçi ve siyaset bilimciydi. 30'ların sonuna doğru Stalin'i eleştiren makaleler yazmış, tutuklanıp "halk düşmanı" ilan edilmişti. 1943 yılında Almanlar Kuzey Kafkasya'yı işgal edince Berlin'e getirilmiş ve Kuzey Kafkasya Milli Komitesi ve lejyonlarında görev almıştı. Bu yetenekli aydın, savaş sonrasında ekmek parası kazanmak ve karnını doyuracak bir meslek sahibi olmak için tekniker kurslarına devam etmeye başlamıştı.[463]

Arkadaşının zor durumda olduğunu öğrenen Ruzi, onu Rosenheim'a davet etti. Kayınpederinin yardımıyla ona ve ailesine kalacak yer sağladı. Avtarhanov, Berlin'den ayrılmadan önce yaşadığı bir olayı Ruzi'ye anlattı. Bir gün kendisinin evde bulunmadığı bir sırada eve gelen bir Alman, Avtarhanov'la görüşmek istediğini söylemiş. Eşi onun evde bulunmadığını ve daha sonra gelirse görüşebileceğini bildirmiş. Abdurrahman eve geldiğinde tekrar gelen esrarengiz ziyaretçi, onun Çeçenistan'daki eşinden ve kızlarından haber getirdiğini, onların iyi olduğunu, kendisini merak ettiklerini anlattıktan sonra, maddi durumunun kötü olduğunu bildiklerini, kendisine yardımcı olmak istediklerini söylemiş. Abdurrahman, "Siz kimsiniz?" diye sormuş. O da, "Ben Albay İvanov'un maiyetinde çalışan memurlardan biriyim" deyince, "Haydi burayı terk et ve o İvanov denen adama söyle kendisi gelsin" demiş ve adamı kovmuş.[464]

Avtarhanov, Sovyetler'in peşini bırakmadığını, Rosenheim'a gelmesinin iyi bir fikir olduğunu söyleyerek Ruzi'ye teşekkür etti. Rosenheim'da Amerikan İşgal Kuvvetleri Karargâhı'nda, Amerikan ordusuna bağlı Karşı Casusluk Örgütü'nü (Counter Inteligence Servise-CIS) yöneten Chicago'lu bir albay vardı. Ruzi daha önceden kayınpederi aracılığıyla bu albayla tanışmıştı. Abdurrahman'ı oraya götürüp albayla tanıştırdı. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, daha sonra "Soğuk Savaş" olarak adlandırılacak olan Doğu-Batı rekabeti henüz başlamıştı. Rusya'da Ekim Devrimi öncesinde Menşevikler safında yer alan ve Bolşeviklerin Sovyetler Birliği'ne hâkim olmasıyla Rusya'yı terk edip ABD'ye yerleşen Dawid Daalen, o sırada Almanya'ya gelmişti. Savaş sonrası Sovyetler'e karşı mülteci grupların faaliyetlerine ilgi duyuyordu.[465]

Abdurrahman Avtarhanov ile Daalen görüştü. Amerikalılar Gar-

misch'te CIS bünyesinde bir akademi kurdular. Burada tarih ve siyasal bilimler bölümü vardı. Abdurrahman, Daalen'in tavsiyesiyle buraya önce bölüm başkan yardımcısı, bir süre sonra da bölüm başkanı oldu. Bir gün Abdurrahman'ı CIS'ın Regensburg şehrindeki ofisine çağırdılar. Görevli subay masaya iki tabanca koydu ve silahların Kızıl Ordu casusluk örgütü tarafından yakalanan bir Sovyet ajanına ait olduğunu ve ajanın Avtarhanov'u öldürmekle görevlendirildiğini söyledi. Ajan suçunu itiraf etmişti.[466]

Veli Kayyum Han, Marienbad'da Amerikalılara teslim olmuştu. Onu şüpheli savaş suçlusu Nazilerin de toplandığı Dachau'daki toplama kampına göndermişlerdi. Ruzi'nin Berlin'den tanıdığı, Gürcü Milli Komitesi üyelerinden Mikhail Alçıbaya adında Gürcü bir dostu vardı. Ruzi, onun aracılığıyla Marienburg'daki CIS'ın şefi, Kuzey Kafkasyalı göçmen bir ailenin oğlu bir yüzbaşıyla tanışmıştı. Onun ve Alçıbaya'nın, Kayyum Han'ın serbest bırakılmasında büyük yardımları oldu. Uzun tutukluluk süresi sırasında Veli Kayyum Han, Amerikalıları, kendisine yöneltilen suçlamaların asılsız olduğu konusunda ikna edebilmeyi başarmıştı.[467]

MTBK'nın ve Türkistan lejyonlarının Yahudi soykırımıyla ilgilerinin olup olmadığı araştırılmış, MTBK ve lejyonların bu konuda Nazilere yardımcı olmak şöyle dursun, imkânları ölçüsünde birçok Yahudi'nin hayatını kurtardıkları anlaşılmıştı. Hatta Kayyum Han'ın Berlin'de MTBK'ya ait mutfakta çalıştırdığı ve şoför olarak istihdam ettiği Buhara Yahudilerini, Buharalı Tacikler olarak kayda aldırıp hayatlarını kurtardığı ortaya çıkmıştı. Kayyum Han ayrıca Himmler ve SS teşkilatıyla arasında ciddi bir çatışmanın olduğunu ve SS'lerin kendisine karşı birkaç kez suikast teşebbüsünde bulunduklarını delilleriyle ortaya koymuştu. Kayyum Han'ın, diğer komite üyelerinin ve lejyon subaylarından birinin bile NSDAP üyesi olmadığı görüldü.[468]

Kayyum Han'ı suçlayan Rus savcılara göre o, Türkistan'da Özbek, Kazak, Kırgız, Türkmen ve Tacik milletlerinin varlığını inkâr ederek bir tek Türkistan milletinin var olduğunu iddia etmiş ve yalan söylemişti. Kayyum Han bu görüşünde hâlâ ısrarlı olduğunu, kurulan o kabile cumhuriyetlerinin Moskova'nın kabileden millet, lehçeden milli dil yaratma siyasetinin, yani Sovyetler'in

Türkistan'a yönelik sömürgeci politikasının bir sonucu olduğunu anlattı. Amerikalı yargıçlardan birinin General Vlasov'la ilgili olarak, "Savaş sırasında General Vlasov'la birlikte çalışmayı reddetmişsiniz. Bunun sebebi neydi?" sorusuna verdiği cevap Amerikalıları etkilemiş ve bu cevabı verdiği günün akşamı serbest bırakılmıştı. Kayyum Han ABD'li hâkimin sorusunu şöyle cevaplamıştı: "Vlasov bir haindi, çünkü kendi milletine, yani Rus halkına karşı savaştı. Bense kendi milletimin ve Türkistan'ın hürriyeti için, ülkemi sömüren Sovyetler Birliği'ne ve Bolşevizme karşı savaştım, kendi halkıma karşı değil." Veli Kayyum Han, 1947 yılının Ağustos ayında iki yıl süren bir tutukluluğun ardından serbest bırakıldı.[469]

Daha 1943 yılının Kasım ayında Moskova'da ABD, Sovyetler Birliği, Çin ve İngiltere dışişleri bakanlarının katıldığı konferansta, dört ülke dışişleri bakanları uluslararası barışın ve güvenliğin sağlanması için, bağımsız bütün ülkelerin eşit haklara sahip olarak katıldığı, uluslararası bir örgütün kurulması konusunda mutabık kalmıştı. 1944 yılında Dumbarton Oaks'ta, 1945 yılında San Francisco'daki toplantılarda ve son olarak Yalta'da Stalin, Roosevelt ve Churchill'in katılımıyla yapılan görüşmelerde, yeni bir Birleşmiş Milletler (BM) örgütünün kurulması kararlaştırılmıştı. Roosevelt'e göre kurulacak BM ve onun Güvenlik Konseyi gibi kurulları aracılığıyla devletlerarası anlaşmazlıklar çözülecek, çatışmalar önlenecek, barışın ve işbirliğinin esas alındığı yeni bir dünya düzeni ortaya çıkacaktı.[470] Amerikalılar, Sovyetler Birliği'nin savaşta yıkılan ülkenin yeniden inşası için kendilerinin vereceği krediye ihtiyaçları olduğunu, o krediler ve gereken malzemeler olmaksızın Sovyetler Birliği'nin ülkeyi yeniden inşa edemeyeceğini düşünüyordu. Sovyetler ise, kapitalist dünyanın devrim öncesi yeni bir krizin eşiğinde olduğunu, kendilerine verilecek mal ve kredilerin Amerikan ekonomisinin ayakta durması, Amerikan sanayisinin çalışmaya devam etmesi için şart olduğunu sanıyordu.

Amerikalılar, Sovyet ekonomisinin bir plan ekonomisi olduğunu, Amerikan kredisi ve malları olmaksızın da maliyeti geniş halk kitlelerinin sırtına yükleyerek ülkelerini inşa edebileceklerini düşünemiyordu. Stalin ve arkadaşlarıysa, ABD kapitalizminin Rusya'ya kredi vermeksizin ve mal göndermeksizin, yeni pazarlar bularak ayakta kalabileceğini hesaplayamıyordu. Ayrıca Amerikalılar, ellerindeki atom bombasını Sovyetler üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanabileceklerine inanıyordu. Bir süre sonra

her iki tarafın da yanıldığı anlaşılacaktı. Ruslar kendi atom bombalarını yapacak, ABD Marshall yardımıyla Amerikan ekonomisi için yeni imkânlar yaratacak, yeni pazarlar açacaktı.[471]

Savaşın son aylarında Batı'ya doğru ilerleyen Sovyet ordusu, Polonya, Macaristan, Romanya, Bulgaristan ve Almanya'nın üçte birini işgal etmişti. Yalta'da varılan mutabakata göre savaştan sonra bu ülkeler kendi bağımsızlıklarına ve hükümetlerine sahip olacaktı. Proleter ihtilaliyle komünizmi bütün dünyaya yaymak amacıyla SBKP'nin önderliğinde, diğer ülke komünist partilerinin de katılmasıyla 1919 yılında kurulan Komintern[472] adlı bir kuruluş vardı. Komintern 1943 yılına kadar komünist sistemin diğer ülkelere yayılması için çalışmalar yürütmüştü. ABD'nin 1947 yılında Polonya'da Marshall Planı'nı başlatması üzerine yine SBKP güdümünde Polonya, Çekoslovakya, Romanya, Macaristan, Bulgaristan, Yugoslavya, Fransa ve İtalya komünist partilerinin katılımıyla, Sovyetler Birliği dışındaki ülkelerde komünist hareketleri koordine etmek ve o ülkelerdeki komünist partileri iktidara taşımak için Kominform[473] örgütü kuruldu. Zaten Kızıl Ordu birlikleri tarafından işgal edilmiş olan Polonya, Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Çekoslovakya ve Yugoslavya'da, o ülkelerin komünist partileri Moskova'nın desteğiyle savaşın hemen ardından iktidar oldular.

Savaş sırasında İran'ı işgal eden Sovyetler Birliği, Kuzey İran'da Moskova güdümünde kukla bir "Güney Azerbaycan Cumhuriyeti" ile Mahabad Kürt Cumhuriyeti* kurdurdu.[474] Yunanistan'da merkezi hükümete karşı savaşan Yunanistan Komünist Partisi'ne Sovyetler her türlü askeri ve mali desteği sağlıyordu. Moskova, Türkiye'den Kars ve Ardahan illerinin Sovyetler'e terk edilmesini talep ediyor ve Boğazlar'da bir askeri üs istiyordu.[475] Bu arada da Uzakdoğu'da Çin Komünist Partisi'ne, Çin'de iktidarı ele geçirebilmesi için yardım ediyordu. ABD, 2 Kasım 1945'te Türk hükümetine Montreux Sözleşmesi'nin yeniden gözden geçirilmesi için uluslararası bir konferans toplanmasını teklif etmişti. Konferansta Boğazlar'da Sovyetler'e üs verilmesi değil, yalnızca Karadeniz devletlerinin savaş gemilerinin Boğazlar'dan serbestçe geçebilmeleri görüşülecekti. Bu da Türkiye'nin tasavvurlarına uygun görünüyordu.

1946 yılında Stalin'in İran Azerbaycanı'na asker takviyesinde bulunması, İran ile Türkiye'yi tehdit etmesi, Türkiye ile Yunanistan'a karşı kullanabileceği Bulgaristan'daki askeri gücünü kuvvetlendirmesi, Truman'ın endişelerinde ve tahminlerinde hak-

* Bkz. Kitabın sonunda yer alan sözlük. (yay.n.)

lı olduğunu göstermişti. Bu gelişmeler Truman'ın Sovyetler'e karşı tutumunun sertleşmesi sonucunu doğurdu. Truman, ABD Dışişleri Bakanı James F. Byrnes'e yazdığı fakat hiç göndermediği mektubunda şunları söylüyordu:

> Rusya'nın Türkiye'yi istila ederek Boğazlar bölgesini ele geçirmek istediğinden artık hiç şüphem kalmadı. Eğer bu gidişe demirden bir yumruk gösterip dur demezsek yeni bir savaş çıkacaktır. Tek bir dilden anlıyorlar: Kaç tümeniniz var?

Stalin'in 1945-1946 yılları arasında gerçekten Türkiye'ye saldırmak isteyip istemediği bilinmiyor. Stalin, büyük ihtimalle Türkiye'yi diplomatik yalnızlığa mahkûm etmek ve sonra ülkeyi yönetenleri Sovyetler Birliği'ne önce Boğazlar'ın, ardından tüm ülkenin kontrolünü verecek bir antlaşma imzalamaya mecbur etmeyi düşünüyordu. Daha sonra Türkiye Cumhuriyeti dışişleri bakanı olan Necmettin Sadak, 1949 yılında yayımlanan bir makalede, "Sovyetler Çanakkale'nin işgalinin ardından Ankara'da komünist bir hükümet kurulmasını talep edeceklerdi" iddiasında bulunmuştu. Stalin'e karşı koyabilmek için Türkiye'nin karşıt ve dengi bir güç bulması gerekiyordu. Askeri caydırıcılık sağlanmadığı sürece diplomatik çıkışların bir faydası olmayacaktı. İnönü hükümetinin yapması gereken ilk iş, ABD ile diğer Batılı güçlerin, Sovyet taleplerine razı olmamasını sağlamaktı. İkinci iş, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin seferberlik halini sürdürebilmesi için Batı'dan mali destek sağlamak ve üçüncü olarak Sovyetler'e karşı uzun vadeli korunma sağlamak amacıyla Batı'yla güvenlik taahhütlerine dayalı bir ittifak kurabilmekti.[476]

12 Mart 1947 tarihinde ABD Başkanı Truman, Amerikan Kongresi'nde yaptığı konuşmada, bağımsızlıkları ve varlıkları Sovyetler Birliği tarafından tehdit edilen ülkelerin yanında olduklarını söyledi. Bu arada Yunanistan'daki iç savaşta Sovyetler tarafından desteklenen komünist gerillalara karşı Yunan merkezi hükümetine ve Sovyetler'in toprak ve Boğazlar'da askeri üs talebiyle karşı karşıya olan Türkiye'ye de yardım edeceklerini ilan etti. Yardım için ayrılan 400 milyon doların 300 milyon doları Yunanistan'a, 100 milyon doları Türkiye'ye verildi. Truman, Sovyetler'den, işgal ettiği İran toprakları üzerinde kurdukları Güney Azerbaycan ve Mahabad Kürt cumhuriyetlerini derhal ortadan kaldırarak İran'dan çekilmesini istedi. Avrupa ekonomisini canlandırmak maksadıyla Marshall Planı kabul edildi.[477]

Soğuk Savaş kavramını ilk kez Amerikalı devlet adamı Herbert Bayard Swope kullanmış, fakat bu kavramı dünyaya tanıtan Roosevelt ve Truman'ın danışmanlığını yapan Bernard M. Baruch olmuştu. Baruch, 1947 yılında, Amerikan Ordusu Endüstri Koleji'ndeki bir konuşmasında, "Russia is waging a cold war against us"* diyerek, kavramı tüm dünyaya duyurdu.[478] Soğuk Savaş'ı, süper güçler arasındaki hâkimiyet ve ideoloji çatışması olarak tarif etmek mümkündür. Soğuk Savaş bir propaganda savaşı, psikolojik savaş, dolaylı savaş ve sinir savaşıdır. Soğuk Savaş'ın silahları casusluk, terör, sabotaj ve sızmadır. Soğuk Savaş'ta taraflar birbirini suçlar, saldırganın karşı taraf olduğunu vurgular.[479] Sovyetler Birliği önderliğindeki Doğu Bloku ile ABD liderliğindeki Batı Bloku arasındaki bu savaşta, Sovyet sömürgesi ülkelerden gelen ve ülkelerinin bağımsızlığı için mücadele eden mültecilerin ABD'nin yanında yer alması gayet doğaldı. Sovyetler'e karşı yürütülen bu savaşta ABD onları kullanmak isteyecek, onlar da Sovyet sisteminin çökmesi ve ülkelerinin bağımsızlığı için ABD ve müttefikleriyle işbirliği yapacaktı.

* Rusya bize karşı bir Soğuk Savaş yürütüyor. (yay.n.)

Soğuk Savaş başlıyor

Ruzi ve arkadaşları, Stepan Bandera ve Yaroslav Stetsko'yla daha sıkı işbirliğine girmişti. Almanya, Fransa, İngiltere ve ABD'de yaşayan çok sayıda Ukraynalı arasında ciddi bir dayanışma vardı. Mali imkânları yerindeydi. Savaş sonrası günlerde Almanya'da dergi ve gazete çıkarabilmek için Amerikan İşgal Kuvvetleri Komutanlığı'ndan izin almak gerekiyordu. Ukraynalılar izinsiz de olsa dergi çıkarmaya başlamıştı. Rusça yayımlanan dergiler İngilizce ve Fransızcaya çevriliyordu.

Ruzi, Ukraynalılarla birlikte *Nabat* adlı bir dergi yayımlamaya başladı. Dergi Rusça çıkıyor ve Fransızcaya da tercüme ediliyordu. Ruzi'nin Kadircan Egemkul adında, son derece şakacı, boğazına düşkün bir arkadaşı vardı. Memleketteyken ilkokul öğretmeni olan Kadircan Egemkul'un eli teknik işlere son derece yatkındı. Münih'teki Amerikan Başkonsolosluğu'nun kazan dairesinde çalışıyordu. Oraya bir teksir makinesi yerleştirdiler. Ruzi ve arkadaşları tekrar Sovyetler'e karşı elle tutulur bir şeyler yapmaya başlamıştı. Amerikan makamlarından izinsiz olarak çıkardıkları dergide Abdurrahman Avtarhanov, Ergeş Şermet ve Baymirza Hayit, Sovyetler'e karşı yazılar yazıyordu. Garmisch'teki Amerikan Komutanlığı'nda "Rus Okulu" (Russian School) kurulduktan sonra Avtarhanov dergilere yazma işini bırakıp orada çalışmaya başladı. Ruzi, Ergeş ve Hayit, Ukraynalılarla çalışmaya devam etti.[480]

Türkiye Cumhuriyeti hükümeti, 1948 yılında aldığı bir kararla, Almanya ve diğer Avrupa ülkelerinden iltica talebinde bulunan Türklere, vatandaşlık hakkı tanıdı. O günlerde Münih'te, 300 kadar Türkistanlının katıldığı bir toplantıda, bu fırsatın kaçırılmaması yönünde fikir birliği oluştu. Bunun üzerine o yıl, Türkistan-

lı yüzlerce eski lejyoner, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak Türkiye'ye yerleşti.[481]

Bu arada birçok Ukraynalı, Azerbaycanlı, Gürcü, Ermeni, Tatar ve Kuzey Kafkasyalı, göçmen olarak ABD'ye gidiyordu. Aralarında hiç Türkistanlı yoktu. Ruzi Türkistanlıların neden ABD'ye göçmen olarak kabul edilmediğini merak ediyordu. Araştırdı ve nedenini öğrendi. Amerikan Kongresi, ilk "Muhaceret Kanunu"nu 1905 yılında kabul etmişti. Bu yasadan önce bir at veya bir sığır satın alma imkânına sahip herkes, ABD'ye göçmen olarak gidebiliyordu. O sırada Amerika'ya çok sayıda Çinli ve Japon gelmişti. Çinliler ve Japonlar, aidat ödemek istemediklerinden sendikalara üye olmuyordu. Söz konusu yasa, işte bu nedenle, sendikaların baskısıyla çıkmıştı. Buna göre kontenjan usulü kabul edilmiş ve sınırlama getirilmişti. Her yıl 40 bin İngiliz, 33 bin İtalyan, 34 bin Alman, 29 bin Fransız ve 9 bin Rus göçmen ABD'ye gelebilecekti. Ancak Rusya'dan, Ural Dağları'nın doğusunda yaşayanların, Çinlilerin ve Japonların göçmen olarak ABD'ye gelme hakkı yoktu. Türkistan, Ural Dağları'nın doğusunda yer aldığından Türkistanlılar da göçmen olamıyordu. Osmanlı devleti vatandaşlarına sembolik olarak üç-beş ailelik bir kontenjan verilmişti. Ancak çocuklarını ABD'de okutmak isteyenler, paraları varsa, çocuklarıyla gelip onların öğrenim süreleri boyunca ABD'de yaşayabilirdi. İşte 1905'te kabul edilen bu göçmen kanunu, savaştan sonra Türkistanlıların ABD'ye gitmesini engellemişti. Zaten Ruzi'nin aklında da henüz ABD'ye gitme düşüncesi yoktu.[482]

Sovyetler Birliği ve ABD arasında, savaş sırasındaki ve savaşı izleyen ilk günlerdeki karşılıklı güven ve dostluk artık yoktu. Günden güne artan rekabet ve dolaylı yollardan sürdürülen bir savaş vardı. Bütün Rus tarihi boyunca devletin işleyişinde ve yönetiminde istihbarat ve polis teşkilatı önemli rol oynamıştı.

1533 yılında, henüz üç yaşındayken Moskova Knyazlığı (Beyliği) tahtına oturan İvan Grozni (Korkunç İvan), 1547 yılında taç giyerek çar unvanını aldı. 30 yaşında Moskova'yı terk etmek zorunda kalan İvan, döndüğünde bütün insanlık tarihinin o güne kadar gördüğü en acımasız istihbarat ve polis örgütünü kurmuştu. Oprişçina adı verilen kuruluşun mensupları ne Kilise'ye ne de başka bir kuruma, yalnızca çara karşı sorumluydu. Çara karşı olanlarla ilgili bilgi toplar ve çar karşıtlarını katlederlerdi. Siyah elbise giyen Oprişçina mensuplarından ancak İvan Grozni hesap sorabilirdi. Rus çarları için çarlık istihbarat ve polis örgütü, devletin en temel kurumu olmuştu.[483] 1917 sonunda Lenin, devrim

düşmanlarına karşı savaşmak ve istihbarat toplamak için Olağanüstü Komisyon'u* (Çrezvıçaynaya Komissia-ÇK) kurdu. 1923 Kasımı'nda İçişleri Halk Komiserliği (Narodniy Komissariat Vnutrennikh Dyel-NKVD) ve bu bakanlık bünyesinde Devlet Siyasi İdaresi (Gosudarstvennoe Politicheskoe Upravlenie-GPU) kuruldu. Soğuk Savaş'ın bütün hızıyla devam ettiği 50'li yılların başında, NKVD yerine dış istihbarata ve operasyonlara çok daha fazla önem veren Devlet Güvenlik Konseyi (Komitet Gosudarstvennoy Bezopastnoy-KGB)[484] kuruldu. Savaşın ilk yıllarında Sovyetler'in karşı istihbarat ve casusluk faaliyetleri, NKVD ve GPU tarafından yürütülüyordu.

ABD'de yerleşmiş bir istihbarat geleneği yoktu. İkinci Dünya Savaşı yıllarında istihbarat faaliyetleri, General William Danovan başkanlığındaki Stratejik Hizmetler Bürosu (Office of Strategic Services-OSS), ABD'li diplomatlar ve ordu Karşı Casusluk Örgütü (Counter Intelligence Services-CIS) aracılığıyla yürütülmeye çalışılıyordu. Ancak OSS, savaş yılları süresince faaliyet göstermesi düşünülen geçici bir örgüttü. Truman, yıllar sonra bir dostuna yazdığı mektupta, "Başkanlık koltuğuna oturduğumda, dünyanın her köşesinden derlenmiş gizli bilgileri benim önüme koyacak bir yapı mevcut değildi" diyordu.[485]

Savaş süresince Rusya 20 milyon insanını kaybetmiş, Avrupa'nın yarısına yakın bir kısmını işgal etmişti. Kızıl Ordu askerleri birçok ülkeyi Nazi işgalinden kurtarmıştı. Fakat şimdi yaklaşık 100 milyon insanın yaşadığı bu ülkeler Stalin ordusunun işgali altındaydı. Stalin 20 milyon insan kaybederek ele geçirdiği toprakları kaybetmemek için direnecekti. Hem de her türlü çareye başvurarak... Savaş sırasında uzun yıllar ABD'nin Moskova Büyükelçiliği'ni yürüten George Kennan, Washington merkezine gönderdiği bir raporda, Sovyetler'in akla ve mantığa kapalı, fakat kaba kuvvete açık olduğunu yazıyordu.[486]

Müttefik Kuvvetler Başkomutanı Eisenhower'ın sağ kolu, General Bedel Smith, 1946 yılının Mart ayında Moskova'ya geldi. Gökyüzünü yıldızların süslediği soğuk bir kış gecesi, içinde kendisinden başka kimsenin bulunmadığı Volga marka siyah bir otomobille tarihi Kremlin Sarayı'na gitti. Herkese tepeden bakan, deri çizmeli, şık giysili tören kıtası askerleri onu selamladı ve çarların sarayı Kremlin'de, uzun bir koridorun sonundaki Stalin'in çalışma odasına götürdü. Stalin, Amerikalı generali çalışma odasında Sovyet mareşali üniformasıyla karşıladı. Stalin, Churchill'in bir-

* Gizli polis örgütü ÇK, Rusçadan Türkçeye çevrilen eserlerde Çeka olarak anılır. (yay.n.)

kaç hafta önce Missouri'de, bütün Avrupa'yı Demir Perde'yle ortasından ayıracağı tehdidine değinip Rusya'nın düşmanlarını bildiğini söyledi. General, Stalin'e, "ABD'nin ve İngiltere'nin Sovyetler Birliği'ni zayıflatmak için bir ittifak kurduğuna gerçekten inanıyor musunuz?" diye sordu. Stalin tek kelimeyle cevap verdi: "Da!"*[487]

Bütün bu olaylar ve gelişmeler sonunda Başkan Truman, 26 Haziran 1947'te Milli Güvenlik Kanunu'nu (National Security Act) imzaladı. Kanunla, Savunma Bakanlığı'nın kurulması kararlaştırıldı ve ilk savunma bakanı olarak James Forrestal atandı. Hava Kuvvetleri, Kara Kuvvetleri'nden ayrılıp ayrı bir komutanlık haline getirildi ve ilk komutanlığa General Vandenburg atandı. Başkana bağlı olarak çalışacak bir "Milli Güvenlik Kurulu"nun oluşturulması kararlaştırıldı. Bundan kısa bir süre sonra, 18 Eylül 1947'de, altı kısa cümleden ibaret bir yasayla Merkezi İstihbarat Örgütü (Central Intelligence Agency-CIA) dünyaya gözlerini açtı.[488]

Soğuk Savaş yıllarında savaş, ABD orduları ile Sovyet Kızıl Ordusu arasında değil, Sovyetler Birliği istihbarat kuruluşları ile ABD istihbarat örgütleri arasında geçecekti. Bu çirkin bir savaştı. Sabotaj, suikast, dezenformasyon (yanlış bilgilendirme), propaganda, casusluk, karşı casusluk bu savaşın başlıca silahlarıydı.

İki dünya savaşı arasında Polonya Devlet Başkanı Pilsudski, Sovyetler Birliği sınırları içindeki Rus olmayan milletleri Sovyet devletine karşı kullanmak amacıyla Promete Cephesi'ni** oluşturmuş ve bu milletlerin Sovyetler Birliği dışında yaşayan liderlerine destek olmuştu.[489] Onlar da halklarının kurtuluşu için verdikleri mücadelede bu yardımı seve seve kabul etmişti. Sovyet-Alman Saldırmazlık Paktı'yla Promete hareketi sona ermişti. Ancak savaş yıllarında Almanlar, bu halkları Sovyetler'e karşı yine kullanmak amacıyla milli komitelerin ve lejyonların kurulmasına rıza gösterdi. Başka seçenekleri olmayan bu halklar, bu kez de Alman yardımını kabul ederek Sovyetler Birliği'ne karşı Almanlarla işbirliği yapmıştı. Soğuk Savaş sırasında da ABD, Rus olmayan milletleri Bolşevizme karşı kullanmak istiyordu. Çaresizliği devam eden Sovyet esiri milletlerin Batı Avrupa ülkelerindeki liderleri, Sovyetler'e karşı bu defa da Amerikalılarla veya İngilizlerle işbirliği yapıyorlardı.

Ruzi'nin Frankfurt yakınlarında, bir Alman ailenin yardımıyla Sovyetler'e teslim edilmekten kurtulan bir arkadaşı vardı. İkram

* Rusça, evet. (yay.n.)

** Bkz. Kitabın sonunda yer alan sözlük. (yay.n.)

Han adlı bu genç, kendisine yardım eden ailenin yanında yaşıyordu. Aile pipo ticaretiyle uğraşıyordu. Çok kaliteli pipolar imal ettiriyor ve onları pazarlamaya çalışıyorlardı. Bir süre sonra tatlı dilli, sempatik İkram Han, iyi bir pazarlamacı olduğunu kanıtladı. Pipo, puro ve tütün satan birçok dükkân sahibiyle iyi ilişkiler kuran İkram, o ailenin yaptırdığı bütün puroları rahatça pazarlıyordu. İyi para kazanmış olmalıydı ki bir doğum gününde Ruzi ve Münih'teki bazı tanıdıklarını Frankfurt yakınındaki bir kasabada yapacağı doğum günü partisine davet etti.[490]

Almanya'da para reformunun yapıldığı günlerdi. Pazarlarda dikkati çeken bir bolluk da vardı. Ruzi, Hayit, Ergeş Şermet ve Kadir Egemkul, Münih'ten trenle Frankfurt'a hareket etti. Kompartımanda sohbet edip şakalaşıyor, Kadir Egemkul'un fıkralarına gülüyorlardı. Ruzi bir ara sigara içmek için dışarı çıktı. Yanına 45 yaşlarında, uzun boylu, temiz giyimli, yakışıklı bir Alman yaklaşıp neşeli sohbetin ve atılan kahkahaların dikkatini çektiğini söyleyerek, nereli olduklarını sordu. Ruzi, Türkistanlı olduklarını söyledi. Adam, "Türkistanlısınız, ama Özbek misiniz, Kazak mısınız, Kırgız mısınız, Türkmen misiniz yoksa Tacik misiniz? Hangi kabileye mensupsunuz?" diye sordu. Ruzi sorudan, karşısındakinin Orta Asya'yı iyi bilen biri olduğunu anladı. Adam, Orta Asya tarihi, orada yaşayan halkların dilleri ve medeniyeti konusunda araştırma yaptığını, yardıma ihtiyacı olduğunu anlattı. Ruzi de ona para yardımı dışında her türlü yardıma hazır olduğunu söyleyerek Rosenheim'daki adresini verdi.[491]

İkram Han'ın doğum günü partisinden döndükten birkaç hafta sonra aynı kişi Rosenheim'a, Ruzi'nin kaldığı eve geldi. Esrarengiz Alman, Ruzi'ye kısaca kendi geçmişiyle ilgili bilgiler verdi. Savaş yıllarında Ortadoğu'da, İran'da Kürt aşiretlerinin arasında bulunmuş. Alman ordusunun yarbay rütbesinde bir subayıymış. İran'ın yarısı İngilizler, diğer yarısı da Ruslar tarafından işgal edilince, Kürtlerle birlikte Ruslara karşı çalışmaya başlamış. Savaş sırasında istihbarat işlerinde, özellikle "Fremde Heere Ost" bünyesinde çalışmış. Savaşın sonuna doğru ise İngilizlere esir düşmüş. Savaştan sonra esir değişimiyle serbest kalmış. Esrarengiz misafir, Alman subaylarının Sovyetler'e karşı Amerikalılarla işbirliği yaptığını anlatıp kendisiyle çalışmak istediklerini, kabul etmesi halinde onu İran'a göndereceklerini söyledi.[492]

Ruzi, kendisine teşekkür edip özür dileyerek eşinin hamile olduğunu, yakında çocuk beklediklerini, ailevi sebeplerden dolayı böyle bir teklifi kabul edemeyeceğini anlattı. Kendileriyle çalışabi-

lecek başka Türkistanlıların varlığından bahsederek, Veli Kayyum Han, Baymirza Hayit, Kadir Egemkul ve Ergeş Şermet'in isimlerini verdi. Bir süre sonra Veli Kayyum Han ve Baymirza Hayit'le irtibat kurdular ve onlar, Amerikalılarla çalışmaya başladı.[493]

Savaşı izleyen ilk yıllarda NKVD ve GPU'nun çalışma yöntemlerinden habersiz olan Amerikalılar, ciddi hatalar yaptı. Aldıkları bazı küçük tedbirlerle, Moskova tarafından kontrol edilen komünist partilerin Doğu Avrupa ülkelerinde iktidara gelmelerine engel olabileceklerini sandılar. CIA henüz ortada yoktu, Sovyetler'e ve Doğu Avrupa ülkelerine yönelik istihbarat çalışmaları OSS ve Başkan Truman tarafından kurulmuş olan Merkezi İstihbarat Grubu (Central Intelligence Group-CIG) tarafından yürütülüyordu. Doğu Avrupa'da Frank Wissner OSS'ye, Yüzbaşı Hamilton CIG'a bağlı çalışıyordu.

Romanya'nın başkenti Bükreş'teki ABD Elçiliği'nde görevli Yüzbaşı Hamilton'a ve OSS ajanı Wissner'e, komünistlere karşı olan Romanya Çiftçi Partisi'ne destek olma, bu partiyi bir direniş örgütü olarak örgütleme görevi verildi. Amerikalı ajanlar, Romanya Çiftçi Partisi yöneticileriyle gizlice görüştüler. Onlara silah, mühimmat ve para yardımı sözü verdiler. Birkaç ay içinde NKVD ve GPU, Amerikalıların çalışmalarının tamamını öğrendi. Wissner, Hamilton ve onlarla birlikte çalışan birkaç Romen, son anda Viyana'ya kaçarak hayatta kalmayı başardılar. Çiftçi Partisi'nin önde gelenlerinin tamamı ömür boyu hapis cezasına, Amerikalı ajanlarla birlikte çalışan birçok Romanyalı ölüm cezasına çarptırıldı. Wissner'in Romanyalı sekreteri tutuklanarak işkence göreceğini ve ölüm cezasına çarptırılacağını anlayınca intihar etti. Bu olaydan sonra elini çabuk tutan Romanya Komünist Partisi iktidar oldu ve Romanya'da Çavuşesku liderliğinde tarihin en kanlı diktatörlüklerinden biri kuruldu.[494]

27 Eylül 1947'de ABD Savunma Bakanı Forrestal, George Kennan'dan detaylı bir değerlendirme raporu aldı. Kennan bu analizinde, Doğu Avrupa ülkeleri ile Sovyetler Birliği'nin Rus olmayan halklarının yaşadığı topraklarda, Sovyetler'e karşı savaşacak gerilla birliklerinin kurulmasını teklif ediyordu. Kennan'a göre Amerikan halkı yöntem olarak onaylamasa da, ABD güvenliğinin sağlanması için ateşe karşı ateşle savaşılmalıydı. Sovyet güvenlik kuruluşları NKVD ve GPU'nun kullandığı yöntemlerin kullanılması gerektiğini ve ancak bu şekilde Sovyet yayılmasının durdurulabileceğini savunuyordu.[495]

Amerikalılar Veli Kayyum Han'a maddi yardıma başlamıştı. Savaş sonrası Orta Asya'daki durumu merak ediyorlardı. Oraya bir grup Türkistanlıyı göndermeye karar vermişlerdi. Kayyum Han'dan, Türkistan'a ajan olarak gönderecekleri gençlerin bulunması konusunda yardımcı olmasını istediler. Savaş yıllarında Fremde Heere Ost'ta çalışmış, tecrübeli eski lejyonerler vardı. Kayyum Han onlara ilk etapta dört kişiyi tavsiye etti. O dört kişi çok sıkı bir eğitimden geçirildi. İçlerinden biri, yola çıkmalarından kısa süre önce sevgilisine, yürütülen operasyondan söz etti. O da aile üyelerini haberdar etti. Bunu öğrenen Amerikalılar ve Almanlar operasyonu durdurdular.[496] Veli Kayyum Han ile Amerikalıların istihbarat işbirliği zaten çok verimli değildi. Bu başarısız operasyon girişimiyle o işbirliği de tamamen sona ermiş oldu.

Profesör Gerhard von Mende itibarlı biriydi. İngiliz Sir Olaf Caroe ile Profesör von Mende arasında yakın bir dostluk vardı. Savaştan sonra Sir Olaf Caroe ile temas kuran Profesör von Mende, İngilizlerin ilgisini Türkistan meselesine çekmeyi başardı. Von Mende'nin çabaları sonucu İngiliz hükümeti, Veli Kayyum Han'a

yardımcı olmaya başladı. Veli Kayyum Han, Baymirza Hayit, Ergeş Şermet ve diğer bazı Türkistanlılar, Almanya'nın İngiliz işgal bölgesi Kuzey Ren Vestfalya Eyaleti'ndeki Minden şehrinde oluşturulan bir merkezde toplanmaya başladılar.[497]

Soğuk Savaş dönemi Amerikası'nın en önemli devlet adamlarından biri, hiç şüphesiz George Kennan'dı. ABD'nin Moskova büyükelçisiyken, 1946 yılı başında, savaş sonrası Sovyet yayılmacılığına dikkat çekmek amacıyla Washington'a gönderdiği 8.000 kelimelik telgraf, Amerikan diplomasi tarihinin en uzun telgrafıdır. Kennan, Moskova'dan dönünce, Amerikan dış politikasının temel ilkelerini belirleyeceği Milli Savaş Akademisi başkanlığına getirildi. 1947 başında, Dışişleri Bakanlığı siyasi planlama grubu (policy planning staff) başkanı oldu. Hazırladığı çok gizli bir rapor, bir süre sonra Dışişleri Bakanlığı, Pentagon (Savunma Bakanlığı) ve Beyaz Saray'da az sayıda görevliye sunuldu. O çok gizli belgede Kennan, "planlanmış siyasi savaşın" başladığını belirterek, istihbarat kuruluşunun bütün dünyada gizli operasyonlar yapacak şekilde örgütlenmesi gerektiğini vurguladı.[498] Ona göre Stalin'e karşı yürütülecek Soğuk Savaş stratejisinin üç vazgeçilmez ayağı vardı: Birincisi, ABD'yle birlikte hareket eden, savaştan zarar görmüş ülkelerin yeniden inşası için, beş yıl boyunca 13,7 milyar dolarlık bir yardımı öngören Marshall Planı'ydı. İkincisi, Sovyetler Birliği tarafından bağımsızlıkları ve toprak bütünlükleri tehdit edilen, Türkiye ve Yunanistan gibi ülkelerin Sovyetler'e karşı korunacaklarını kabul eden Truman Doktrini'ydi.* Üçüncüsü de bütün dünyada CIA'nın Sovyetler'e karşı düzenleyeceği operasyonlardı.[499]

Savaştan sonra Ruzi ilginç, fakat bir o kadar da korku filmlerini anımsatan bir olay yaşadı. Soğuk Savaş'ın bütün şiddetiyle devam ettiği o günlerde taraflar görünmeyen silahlarını çekmişler ve birbirlerine öldüresiye saldırıyordu. Birleşmiş Milletler kontrolündeki kamplardan birinde doktorluk yapan Dr. Rahimi adlı eski bir lejyon subayı vardı. Rahimi, savaşın son yıllarında Doğu Cephesi'nden Fransa'ya nakledilen bir Türkistan birliğinde doktordu. Birlik, Hollanda'ya kaydırıldı. Orada Nazilere karşı savaşan Hollandalı partizanlara karşı mücadele edecekti. Türkistan birliğindeki bazı askerler (ve bu arada Rahimi), İngilizlerin desteklediği o Hollandalı partizan gruplarıyla temas halindeydi. Hollandalı partizanlar arasında Sovyet istihbarat örgütüyle bağlantısı olan komünistler de vardı. Savaştan sonra bunlar GPU'nun talimatı üzerine Dr. Rahimi'yle bağlantı kurup onu GPU elemanla-

* Bkz. Kitabın sonunda yer alan sözlük. (yay.n.)

rıyla buluşturmuşlar. Böylece Ruslar için çalışmaya başlamış. Rahimi mazbut, aklı başında, son derece güzel bir Rus kadınla evliydi. Ruzi, soğuk bir kış günü Münih'te Kızıl Haç binasının yakınında, bir Alman ailenin verdiği evde kalan Rahimi ve ailesini ziyarete gitti. Dr. Rahimi, eşi ve Ruzi çay içip sohbet ettikten sonra Ruzi evden ayrıldı.

Yakın bir durakta tramvay beklerken sarışın, pek de güzel olmayan bir kadının da beklediğini fark etti. Ama birkaç tramvay geçtiği halde, kadın hiçbirine binmemişti. Bir ara Ruzi kadınla göz göze geldi. Kadın ona Rusça nereli olduğunu sordu. Ruzi Türkistanlı olduğunu söyledi. Kadının aksanından Rus olmadığını, Sırp olabileceğini düşündü. Ruzi de ona, bu soğukta neden beklediğini sordu. Kadın, Dr. Rahimi'yi beklediğini söyledi. Ruzi "Neden hemen şuracıktaki evine gitmiyorsun ki?" diye sorduğunda, "Karısı evde" cevabını aldı. Dr. Rahimi'nin karısı son derece güzeldi. Dolayısıyla o kadının Rahimi'nin sevgilisi olması mümkün değildi. Ayrıca Dr. Rahimi'nin ABD'ye göçmen olarak kabulünün önünde herhangi bir engel de yoktu. Çünkü eşi Rus'tu ve onunla birlikte pekâlâ Amerika'ya gidebilirdi. Bir süre önceki başvuruları da kabul edilmişti. Birçok Türkistanlı eski lejyon askerinin Türkiye'ye gitmesi kesinleşince, Rahimi aniden karar değiştirip ABD'den vazgeçmiş ve Türkiye'ye gitmeye karar vermişti. Ruzi bu işin içinde bir bit yeniği olabileceğini düşündü.[500]

Ruzi'nin kayınpederi aracılığıyla tanışıp daha sonra dost olduğu, Rosenheim CIS merkezinde görevli John Spiegler adında ABD'li bir subay vardı. Dr. Rahimi ve eşini ziyaretten dönüşünde Ruzi, Spiegler'in ofisine uğradı. Kahve içerlerken John, o günlerde çok önemli bir GPU ajanının peşinde olduklarını ancak bir türlü ele geçiremediklerini söyleyip Ruzi'ye o Rus ajanın fotoğrafını gösterdi. Ruzi fotoğraftaki kadının, o sabah Dr. Rahimi'nin evinin yakınındaki tramvay durağında rastladığı kadın olduğunu görünce hayretler içinde kaldı. Spiegler'e kadını o sabah gördüğünü söyleyip aralarında geçen konuşmaları aktardı. Meğer kadın, savaştan sonra SBKP'nin girişimiyle Polonya'da kurulan, Sovyet yanlısı diğer ülkeler komünist partilerinin üye olduğu Kominform'un üst düzey görevlilerinden biri ve önemli bir NKVD-GPU ajanıymış. CIS, hemen Dr. Rahimi ve evini izlemeye aldı. Amerikalı genç bir teğmen evin yakınında beklemeye başladı. Fakat hava çok soğuk olduğu için üşüyünce yakındaki bir kahveye girdi. Bu arada Rus ajanı Rahimi'nin evine gelmiş, onunla görüşüp gitmişti. Böylece ajan, genç subayın disiplinsizliği yüzünden yakalanamadı.[501]

Türkiye tarafından kabul edilecek Türkistanlı mülteciler Güney Almanya'da, Augsburg'daki bir kampta Türkiye yolculuğunun başlayacağı günü bekliyordu. Dr. Rahimi ve eşi de zaman zaman bu kampa geliyordu. Ruzi, Dr. Rahimi ve eşinin kampta bulunduğu bir gün CIS subayı Spiegler'in kendisine tahsis ettiği arabayla Augsburg'daki kampa geldi. Görevlilere Türkiye'ye gidecek hemşerileriyle vedalaşmak istediğini söylemişti. Gerçekten de yakında yola çıkacak olan eski silah arkadaşı lejyonerlerle vedalaştı. Daha sonra kampın kantininde Dr. Rahimi ve eşiyle de görüşüp bir şeyler yediler. Rahimi'nin eşiyle vedalaşan Ruzi, Dr. Rahimi'ye kendisiyle biraz özel olarak konuşmak istediğini söyledi ve bir kenara çekildiler. Ruzi ona Komintern görevlisi, Rus ajanı kadınla ilişkisini bildiğini söyledi. Rahimi hayretle, "Sen bunu nereden biliyorsun?" diye sordu. Ruzi bütün ilişkilerinin Amerikalılar tarafından bilindiğini, saklayıp inkâr etmenin fayda sağlamayacağını, en doğrusunun Amerikalılarla görüşüp bütün gerçeği itiraf etmek olduğunu belirterek, isterse kendisini Amerikalılarla buluşturabileceğini, zaten bu durumda artık Türkiye'ye gitmesinin de mümkün olmadığını söyledi.[502]

Dr. Rahimi bir süre sonra Rosenheim'da CIS ofisine geldi ve Ruslarla ne zaman çalışmaya başladığını, bilgileri kimin aracılığıyla, nerede ve nasıl teslim ettiğini, onlara hangi konularda yardımcı olduğunu bir bir anlattı. Kayyum Han'la sık sık görüştüğünü, onunla bol bol içki içtiklerini, Kayyum Han'ın biraz sarhoş olduktan sonra bütün temaslarını, özellikle İngilizlerle çalışmalarını anlattığını belirtti. Kendisinin de bu bilgileri Ruslara ulaştırdığını, yüzlerce Türkistan lejyon subayını yakalattığını, Türkiye'ye gitme sebebinin orada NKVD-GPU için çalışmak olduğunu söyledi. Anlattıkları tabii ki ses kayıt cihazıyla kayda alındı.[503]

Rahimi'nin verdiği bilgiler Soğuk Savaş'ın ilk günlerinde ABD güvenlik güçlerinin çok işine yaradı. Amerikalılar Dr. Rahimi'yi tutuklamayıp serbestçe evine gitmesine izin verdi. Amaç, onu bir yem olarak kullanmak ve Rus istihbaratına ağır bir darbe vurmaktı. Dr. Rahimi artık yakın takipteydi. Bir süre sonra savaş sırasında Türkistan lejyon birliklerinden birinde imamlık yapan Nureddin Namangani Münih'e geldi ve Dr. Rahimi'yi ziyarete gitti. Evinin kapısını uzun süre çaldıysa da açan olmadı. Ancak anahtar deliğinden bakmaya çalışarak, kapının içeriden kilitli olduğunu anlayınca, ev sahibini buldu. O da Dr. Rahimi ve eşinin birkaç gündür evden çıkmadığını söyledi. Dayadıkları bir merdivenle pencereye yaklaşıp içeri baktıklarında eşini başı parçalan-

mış bir halde kanlar içinde, Dr. Rahimi'nin de kolundaki bir enjeksiyonla cansız olarak yattığını gördüler.[504]

Kısa süre sonra ABD'li CIS görevlileri ve Alman polisleri eve geldi. Dr. Rahimi, biri altı sayfa Rusça, diğeri de iki buçuk sayfa Özbekçe yazdığı iki mektup bırakmıştı. John Spiegler, mektupları tercüme etmesi ve değerlendirmesi için Ruzi'ye verdi. Rahimi'nin mektupları, NKVD-GPU'nun nasıl çalıştığını, özellikle ajan angaje etme, infiltrasyon (sızma) ve dezenformasyon (yalan haber yayma) konusunda ne kadar başarılı olduğunu ve Soğuk Savaş'ın kısa süre önce başlamış olmasına rağmen bütün Batı Avrupa'yı nasıl bir casusluk ağıyla ördüklerini göstermesi bakımından son derece önemli bilgiler içeriyordu. Kominform üyesi komünist partilerin üyelerinin hemen hepsi birer potansiyel GPU ajanıydı. Almanların işgal ettiği ülkelerde Nazilere karşı ABD, İngiliz, Rus desteğiyle mücadele veren antifaşist direniş grupları içindeki birçok komünist, bulundukları ülkelerde savaştan sonra NKVD-GPU için çalışmaya başlamıştı. Dr. Rahimi de Hollanda antifaşist direnişçileri içindeki komünistler tarafından Ruslarla irtibatlandırılmıştı. Rahimi mektuplarında yüzlerce soydaşının yaşadığı yerleri GPU ajanlarına bildirerek onları nasıl ölüme gönderdiğini anlatmıştı. Eşinin bütün bu işlerle hiçbir ilgisinin olmadığını belirtip her şeyi tek başına yaptığını bir kez daha itiraf etmişti.[505]

Rahimi Rusça mektubunda, ajan olduğunun anlaşılmasından sonra uzun uzun düşündüğünü, ihanetinin, işlediği cinayetlerin ne insanlar ne de Tanrı tarafından affedilir bir yanının olmadığını yazmıştı. O mektupta kendisini bağrına basıp karnını doyuran, ona güvenen, saklandıkları yerleri çekinmeden söyleyen insanları Ruslara ihbar edip nasıl katlettirdiğini anlattıktan sonra, kendisinin görünüşte bir insan, gerçekteyse bir "kanlı şeytan" olduğunu ve bu şeytanın daha fazla cinayet işlememesi için mutlaka öldürülmesi gerektiğini, karısını acı çektirmeden öldürerek son bir cinayet daha işleyeceğini ve daha sonra da kendi hayatına son vereceğini yazmıştı. Gerçekten de karısını, başına vurduğu bir balta darbesiyle öldürmüş, kendi hayatına da kanına zerk ettiği bir zehirle son vermişti. Böylece istihbarat örgütlerinin başrolü oynadığı dolaylı, komplolara dayalı ve yıkıcı Soğuk Savaş başlamıştı.[506]

Bandera'nın ölümü

Marshall Planı çerçevesinde ayrılan 13,7 milyar dolarlık yardımdan yararlanmak isteyen ülkeler, paylarına düşen kaç dolarsa kendi ülke para birimleriyle aynı miktar parayı bloke etmek zorundaydı. Marshall Planı'nın ABD dışındaki bürolarında görevli olan yetkililer, bloke ettikleri o paraların yüzde 5'ini ABD sınırları dışında, dünyanın her köşesinde Sovyetler'e karşı yürütülecek operasyonlar için CIA'ya aktardılar. Böylece Sovyetler Birliği'ne karşı yürütülen Soğuk Savaş'ın hemen başında CIA emrine 685 milyon dolar verilmiş oluyordu.[507]

Avrupa'nın her köşesinde Moskova tarafından yönlendirilen dernekler, yayınevleri, gazeteler, dergiler, öğrenci kuruluşları, siyasi partiler ve sendikalar çoktan faaliyete geçmişti. Bunlar muhtemel bir sıcak savaşta Rusya'nın bu ülkelerdeki Truva atlarıydı. Amerikalılar da bu savaşta Sovyetler'e karşı kullanacakları benzer örgütleri kurmak zorundaydı. Doğu Avrupa ülkelerinden, Sovyetler Birliği'nin her tarafından Batı Avrupa ülkelerine gelmiş olan mülteciler ve göçmenler Sovyetler'e karşı örgütlenmeli, aralarından Doğu Avrupa ülkeleri ile Sovyetler Birliği'nde çalışacak ajanlar hazırlanmalı, gizli siyasi örgütler kurulmalıydı. Bunlar da muhtemel bir sıcak savaşta, ABD'nin Doğu Bloku içindeki öncü birlikleri olacaktı. Washington'da Sovyetler'e karşı yürütülecek Soğuk Savaş'ın stratejisini hazırlayan Kennan, o sırada böyle düşünüyordu.

Milli Güvenlik Kurulu, 18 Haziran 1948 tarih ve NSC 10/2 sayılı gizli bir kararla, dünyanın hemen her köşesinde Sovyetler'e karşı örtülü ve gizli operasyonlar düzenlenmesi talimatını verdi. Bu gizli savaşı yürütmek için CIA bünyesinde gizli bir birliğin kurulması kararlaştırıldı. Bu birliğe, yapılan çalışmaları gizli tutmak

amacıyla dikkat çekmeyen, sıradan bir isim verilmişti: Siyasi Koordinasyon Bürosu (Office of Policy Coordination-OPC). Büro, CIA bünyesinde olacak, ancak savunma bakanı ve dışişleri bakanına rapor verecekti.[508]

Bütün bu gelişmeler çerçevesinde ABD'de, ABD yönetiminin desteğiyle iki ayrı örgüt kuruldu. Bunlardan birincisi Hür Avrupa İçin Amerikan Komitesi (American Comitee for Free Europe), ikincisi ise Bolşevizmden Kurtulmak İçin Amerikan Komitesi (American Comitee for Liberation From Bolshevism). Bu örgütler, o günlerde itibarlı Amerikalı yazarlar, gazeteciler, düşünürler, sanat ve siyaset adamları tarafından kurulmuştu. Hür Avrupa İçin Amerikan Komitesi, 1947 yılında Dışişleri Bakanlığı "İşgal Edilmiş Topraklar Dairesi" başkanlığı yapmış olan, 1948 yılında CIA Siyasi Koordinasyon Dairesi başkanlığına getirilen G. Frank Wissner, CIA Gizli Operasyonlar Daire Başkanı Allen Dulles ve Dışişleri Bakanlığı Siyasi Planlama Grup Başkanı George Kennan'ın inisiyatifleriyle kurulmuştu. Daha başka bazı önemli şahsiyetlerin yanında General Eisenhower, *Time*, *Life* ve *Fortune* dergilerinin yönetim kurulu başkanı Henry Luce ve Hollywood'un ünlü film yapımcılarından Cecil B. DeMille bu teşkilatın yönetim kurulu üyeleriydi. 1948 sonu ile 1949 başında, Hür Avrupa Radyosu'nun (Radio Liberty / Radio Free Europe) kurulması kararlaştırıldı. Ancak radyo iki yıllık bir hazırlık döneminden sonra yayına geçebilecekti.[509]

Rusya'da Bolşeviklerin iktidara gelmesinin ardından Avrupa ülkelerine çok sayıda Rus asıllı göçmen gelmişti ve onların kurduğu göçmen örgütleri vardı. Bolşevikler Ekim 1917'de iktidara gelinceye kadar, Şubat-Ekim 1917 ayları arasında Rusya'yı Kerenski yönetmişti. Bolşevikler yönetimi alınca Rusya'dan kaçan Kerenski, ABD'de yaşıyordu. Kerenski, ilk iş olarak, Avrupa'da komünizme karşı faaliyet gösteren Rus örgütlerini, "Rus Halklarını Kurtarma Komitesi" adlı bir kuruluş altında topladı. Bu çatı örgütü, Melgunov Grubu (Rusya'nın Hürriyeti İçin Mücadele Birliği); Baydalakov Grubu (Milli Emek Birliği); Kerenski Grubu (Halkın Hürriyeti İçin Mücadele Cemiyeti); Yakovlev Grubu (Rusya Halklarının Kurtuluşu için Mücadele Birliği) ve Vlasov'un İkinci Dünya Savaşı sırasında yürüttüğü mücadelenin devamı olan Vlasovcular olmak üzere beş gruptan oluşuyordu.

Komite ilk toplantısında yürütülecek mücadelenin ilkeleri üzerine bazı kararlar aldı.[510] Rus göçmen örgütlerinin Stuttgart'ta düzenlediği o toplantıda, milletlerin kendi kaderlerini tayin hakkının

tanındığı, ancak Rusya'nın parçalanmasının o milletlerin çıkarlarına uygun düşmediği, Bolşevizmden sonraki yeni Rusya'nın federasyon ve milli kültür özerkliği temelinde kurulması ve Rusya milletler birliğinin muhafaza edilmesi gerektiği vurgulandı. Bir "Rusya Halklarını Kurtarma Şûrası" kurulacak ve şûranın 60 üyesinden 20'si Ruslardan, 20'si Rus olmayan milletlerin temsilcilerinden ve geri kalan 20 üye ise milliyetlerine bakılmaksızın önemli şahsiyetler arasından seçilecekti. Böylece Kerenski'nin "Rus Halklarını Kurtarma Komitesi" Bolşevizm sonrası Rusyası'nın Rus olmayan cumhuriyetlerden geri çekilmesine, bağımsız bir Azerbaycan'ın, Gürcistan'ın, Ukrayna'nın ve Türkistan'ın kurulmasına karşı çıkıyordu. Bu durum, Sovyetler Birliği sınırları içinde yaşayan Rus olmayan halklar için Rusya'nın işgalinin ve sömürgeciliğinin devamı demekti.

Kendi halklarının bağımsızlığı uğruna mücadele eden Rus olmayan milletlerin temsilcileri için bu kararların kabul edilmesi ve komiteyle işbirliği yapılması mümkün değildi. MTBK, yayımladığı bir bildiriyle Rusya Halklarını Kurtarma Komitesi'yle işbirliğini reddetti. Bildiride şu görüşlere yer veriliyordu:

> Rusya Halklarının Azatlık Şûrası ile Milli Türkistan Birlik Komitesi'nin (MTBK) hiçbir alakası yoktur. MTBK bu teşkilatı tanımaz. Bu teşkilat yalnızca Rusların teşkilatıdır ve Türkistanlılar adına konuşma hakkı yoktur. Türkistan halkı, Rus değildir. Kerenski, Rus emperyalizminin devamını istiyor. Bizim gayemiz milli, bağımsız bir Türkistan devleti kurmaktır.[511]

Yalnız Türkistanlılar değil, Rus olmayan diğer milletlerin örgütleri de benzer bildiriler yayımladılar. ABD himayesinde kurulmuş olan ve başkanlığını Ukraynalı Yaroslav Stetsko'nun üstlendiği ABN, MTBK'nın açıklamasına benzer bir açıklamayla Rus olmayan milletlerin bağımsızlığına karşı olan Rus göçmen örgütleriyle birlikte çalışmayı reddetmişti.[512]

Soğuk Savaş'ta tek hedefleri Bolşevizmi yenilgiye uğratmak olan Amerikalılar, Rus olmayan milletlerin bu hassasiyetlerinin farkında değildi veya bu hassasiyeti gerektiği kadar önemsemiyorlardı. Amerikan hükümetinin desteğiyle kurulmuş olan iki Amerikan örgütü, Rus örgütlerinin Stuttgart toplantısında aldığı kararları aynen kabul ederek milliyetler meselesinin bugünün değil, geleceğin meselesi olduğu ve Bolşevizm çöktükten sonra ele alınabileceğini açıkladı.

Çarlık zamanında olduğu gibi, Sovyet döneminde de Rus devletinin en hassas meselesi milliyetler meselesi, yani Rus olmayan halkların Rus devletinden ayrılarak kendi bağımsız devletlerini kurma çabalarıydı. Nitekim 1990'ların başında Sovyetler Birliği dağıldığında, Rus olmayan milletlerin yaşadığı eski Sovyet cumhuriyetlerinin bağımsız devletler olarak ortaya çıkması bunun canlı ve önemli bir teyidiydi. Stalin Rusyası, milliyetler meselesi konusunda son derece hassastı. Rus gizli servisleri Soğuk Savaş döneminde Rus olmayan milletlerin çalışmalarına en sert şekilde karşı koymuş, gerekli gördüklerinde pek çok kanlı cinayet işlemekten çekinmemişti. Ruzi'nin Azerbaycan Milli Komitesi Başkanı Fethalibeyli ve Ukraynalı vatansever Stepan Bandera ile dostluğunu biliyoruz. Bandera ile Fethalibeyli, GPU'nun en çok rahatsızlık duyduğu liderlerdendi.

Ukrayna, 1922 yılında Sovyet Cumhuriyeti olmuştu. Ukrayna'da bağımsızlık çabaları Sovyet döneminde de devam etti. Ukraynalı vatanseverlerin kurduğu, Ukrayna Milliyetçileri Teşkilatı (OUN) ile Ukrayna İsyancıları Ordusu (UPA), Ukrayna'nın her tarafına yayılmış gizli bir yeraltı örgütlenmesine sahipti. 1941 yılında Naziler Sovyetler Birliği'ne saldırdığında, Ukraynalılar Alman ordularını sevinçle, hatta Ukraynalı kadınlar ellerinde çiçeklerle karşılamıştı. Ukraynalılar, başlangıçta Alman ordularının kendilerini kurtarmaya geldiğine ve bağımsız devletlerini artık kurabileceklerine inanıyorlardı. Fakat Naziler, Ukrayna'ya zulüm ve kan getirdi. İşgal ettikleri topraklardaki Museviler ya öldürüldü ya da toplama kamplarına götürüldü.

Ukraynalı vatanseverler Yaroslav Stetsko ile Stepan Bandera liderliğindeki OUN, Lemberg şehrinde 30 Haziran 1941 tarihinde bağımsız Ukrayna'nın yeni hükümetini kurdu. Yeni Ukrayna hükümeti, kendisini Hitler hükümetiyle eşit haklara sahip, bağımsız bir hükümet ve Alman hükümetinin müttefiki sayıyordu. Almanlar kısa süre sonra bu hükümetin üyelerini tutukladı ve hükümetin lağv edildiğini açıkladı. Tutuklanan hükümet üyeleri Ravensburg ve Sachsenhausen'daki toplama kamplarına götürüldü. Bandera, Eylül 1944'te Sachsenhausen toplama kampından serbest bırakıldı ve savaşın sonuna kadar da Almanya'da gizli yaşadı.

Savaş sırasında Naziler tarafından yıllarca toplama kampında tutulan Bandera, bu kez de NKVD-GPU tarafından izleniyordu. Bandera, savaştan sonra arkadaşlarıyla birlikte ABN'de yer almıştı. Münih yakınlarında değişik yerlerde yaşayan Bandera'nın Sovyetler'e karşı çalışmaları Moskova'yı çok rahatsız ediyordu.

Bandera, Rusya'da gıyabında yapılan yargılamada idam cezasına çarptırılmıştı. NKVD ajanları, Münih'te yaşadığı yeri tespit edip şemsiyeye benzer bir silaha yerleştirdikleri zehirli bir mermiyle Bandera'yı öldürdüler. Katil, KGB-GPU ajanı Bogdan Stchinski bir süre sonra yakalandı ve sekiz yıl ağır hapse mahkûm edildi. Böylece Ruzi, sevdiği ve çok saygı duyduğu bir dostunu kaybetmiş oldu.[513] Bu dönemde Sovyet ajanları tarafından öldürülen Ukraynalı milliyetçiler yalnızca Stepan Bandera'dan ibaret değildi. Paris'te Simon Petljura, Rotterdam'da Jewhen Knowaleg Sovyet ajanları tarafından katledildi.[514]

Fethalibeyli'nin öldürülmesi, Philby ve casuslar savaşı başlıyor

Ruzi'nin savaş sırasında Azerbaycan Milli Komitesi Başkanı olan Binbaşı Fethalibeyli Dudenginski'yle de dostluğu vardı. Onunla en son, savaşın son günlerinde Kuzey İtalya'da görüşmüştü. Fethalibeyli, savaşın ardından kendi güvenliği için Almanya'yı terk ederek bir süre Mısır'da yaşadı. Çünkü GPU onun yakalanmasına özel önem veriyordu. Almanya'da durum normale dönmeye başladıktan ve Washington Stalin'e karşı yeni mücadele stratejisini belirledikten sonra Fethalibeyli, Sovyetler'e karşı mücadeleye devam etmek için Almanya'ya geldi. Yanında Sovyetler'e teslim edilmekten kurtulmuş Azerbaycanlı eski lejyonerler de bulunuyordu. Fethalibeyli, Bolşevizmden Kurtulmak için Amerikan Komitesi'nin mali desteğiyle *Azerbaycan* adlı dergiyi yayımlamaya başladı.[515]

Eski lejyonerlerden övücü ve teşvik edici mektuplar alan Fethalibeyli, son derece mutluydu. Bir süre sonra Amerikalıların kurduğu Bolşevizmle Mücadele Koordinasyon Merkezi, Münih'te, Sovyetler Birliği'nde yaşayan halkların dillerinde, bu arada Azerbaycan Türkçesinde radyo yayınları yapmayı kararlaştırdı. Radio Liberty'nin Azerbaycan şubesinin başkanlığına da Fethalibeyli getirildi. Radyo yayına geçti. Halkına doğrudan doğruya sesini duyurma imkânına bulan Fethalibeyli için o gün bir bayram günüydü ve son derece sevinçliydi. İlk yayınında Azerbaycan halkına şöyle sesleniyordu: "Kulak verin, kulak verin. Bugün 'Kurtuluş Radyo İstasyonu' ilk yayınına başlıyor. Stalin polisinin terörü bizi kendi evimizde susturmayı başarsa da, biz vatanımızın dışında serbestçe konuşma imkânına sahibiz. Hürriyete olan susuzluğumuz her gün biraz daha artıyor. Bizim ilk görevimiz, hürriyete çağrıdır. Halkımız her türlü zulme rağmen komünist rejime direnmeye devam ediyor. Biz Azerbaycanlılar ve Sovyetler Birliği'nin

diğer halkları, komünizmi mahvetmeye ve zorla gasp edilmiş haklarımızı geri almaya kararlıyız. Biz nerede olursak olalım, ister Sovyetler Birliği'nde ister dışarıda, yalnız ve bir tek isteğimiz vardır, o da Kremlin hâkimiyetinin yıkılmasıdır. Bizler burada gençlerimizle, yaşlılarımızla hep birlikte Stalin zulmü altında azap çeken sizlerle beraberiz."[516]

Azerbaycan bölümünün Başredaktörü Fethalibeyli'nin radyo konuşmaları Azerbaycan'da dinleniyor ve çok etkili oluyordu. Moskova, elindeki bütün imkânları kullanıp bu cesur sesi susturmak istiyordu. Sovyet istihbarat örgütlerinin muhalifleri susturma konusunda geniş tecrübesi vardı. Sonuçta Moskova'daki GPU merkezinde Fethalibeyli Dudenginski'nin idam fermanı imzalandı. Görev, Müller lakaplı GPU subayı Georgi Vladimiroviç'e verildi. Georgi Vladimiroviç, Fethalibeyli'nin bir Azerbaycanlı tarafından öldürülmesinin daha uygun olacağını düşündü ve bu iş için elemanlarından Mikail İsmailov'u görevlendirdi. Georgi Vladimiroviç, Mikail İsmailov'a çeşitli vaatlerde bulunmuştu.

Fethalibeyli son derece yumuşak kalpli, iyi niyetli biriydi. İsmailov'dan, önce Fethalibeyli'nin güvenini kazanması, onunla dost olması istendi. Mikail İsmailov, Fethalibeyli'yle ilk görüşmesinde kendisinin bir GPU ajanı olduğunu, şimdiye kadar Ruslara hizmet ettiğini, vicdan azabı çektiğini ve artık onun yanında, Azerbaycan'ın bağımsızlığı için çalışmak istediğini ve her emrini yerine getireceğini söyledi. Ayrıca GPU'nun kendisine verdiği son görevin Fethalibeyli'yi öldürmek olduğunu anlattı. Bir Azerbaycan evladının zaten hain olamayacağını düşünen Fethalibeyli, Mikail İsmailov'la sık sık görüşmeye, ona yardımcı olmaya başladı.

21 Kasım 1954 tarihinde, soğuk bir kış günü Münih'te Fethalibeyli ile İsmailov birlikte akşam yemeği yediler. Yemekten sonra Fethalibeyli'nin Münih-Alpenplatte 6 numarada bulunan evine geldiler. Fethalibeyli oturma odasında ertesi gün radyoda yapacağı konuşmayı hazırlarken, sessizce arkasına gelen İsmailov, daha önceden mutfağa sakladığı bir çekiçle onun başına şiddetle vurdu. Aldığı darbeyle bilincini yitirerek yere yuvarlansa da henüz hayatta olan Fethalibeyli'yi boğarak öldürdü. Daha sonra ev sahibi ihtiyar Bayan Böhm'ün yanına gelen İsmailov, ondan bir şişe içki istedi. İçkiyi mutfakta içeceğini ve muhtemelen de orada uyuyup kalacağını söyledi. İsmailov, bir yandan içkisini yudumlarken diğer yandan da Fethalibeyli'nin cansız bedenini mutfağa taşıdı. Fethalibeyli'nin kimliğini alıp yerine kendi kimliğini yerleştirerek sessizce evi terk etti.

Sabahleyin temizlik yapmak için mutfağa giren 80 yaşındaki Bayan Böhm, başından kan sızar vaziyette yüzükoyun yerde yatan cesedin İsmailov'a ait olduğunu düşünmüştü. Çünkü İsmailov gece içki istemek üzere yanına geldiğinde, kendisinin mutfakta uyuyabileceğini ve Fethalibeyli'nin ertesi gün yapacağı radyo konuşmasını hazırlamak için radyoya gittiğini söylemişti. Eve gelen polisler cesedin cebinden Mikail İsmailov'un hüviyetini bulunca cesedin ona ait olduğunu düşündüler. 22 Kasım 1954 tarihli *Abendzeitung* adlı gazeteyi ellerine alanlar iki satırlık kısa bir haberle karşılaştılar:

> Alpenplatte 6 numaralı adreste kimliği belirlenemeyen şahıs veya şahıslar tarafından öldürülen Azerbaycanlı Mikail İsmailov'un cesedi bulundu.

Ancak Fethalibeyli'nin olayı izleyen iki gün işyerine gelmemesi ve kendisinden haber alınamaması arkadaşlarının dikkatini çekti. Mikail İsmailov'a ait olduğu söylenen cenazenin defnedileceği gün Fethalibeyli'nin cesedini görmek istediler. Cesede baktıklarında onun arkadaşları ve önderleri Abdurrahman Fethalibeyli Düdenginski olduğunu gördüler.[517] Zamanın Alman basını, cinayete geniş yer verdi. *Der Stern* ve *Quick* dergilerinde cinayet ve Fethalibeyli hakkında geniş haberler yayımlandı.[518]

Böylece Moskova, Azerbaycan bağımsızlık hareketinin en önemli liderlerinden birini ortadan kaldırarak harekete ağır bir darbe vurdu. Fethalibeyli, 5 Aralık 1954'te, vatanından binlerce kilometre uzakta, Almanya'nın Neu-Ulm şehrinde, 1951 yılında bir araba kazasında hayatını kaybeden kardeşi Seyfullabey Fethalibeyli'nin hemen yanına defnedildi. Cenaze töreni çok kalabalıktı. O tarihte Almanya'da bulunan, savaş yıllarında kendisiyle birlikte omuz omuza mücadele eden silah arkadaşları son yolculuğunda onu yalnız bırakmadı. Fethalibeyli'nin katledilmesiyle Ruzi, can dostlarından birini daha kaybetmişti.

Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında Sovyet tarafı istihbarat, komploya dayalı yıkıcı faaliyetler, yeraltı örgütleri, gizli operasyonlar ve suikastlar konusunda Amerikalılardan çok daha başarılıydı. İvan Grozni zamanında faaliyete başlayan Rus Çarlığı polis ve istihbarat örgütünün yüzyıllar boyunca biriken tecrübesini Lenin'in "Çeka"sı ve daha sonra kurulan NKVD-GPU ve KGB devralmıştı. CIA, henüz yeni ve tecrübesiz bir kuruluştu. Savaşı izleyen birkaç yıl içinde bütün Doğu Avrupa ülkeleri Moskova'nın etki ala-

nına girmişti ve Amerikalılar bütün çabalarına rağmen bunu engelleyememişti. Amerikalıların, Batı Avrupa ülkelerindeki Sovyetler Birliği hakkında bilgi sahibi olan, geçmişte Sovyetler'e yönelik istihbarat faaliyetlerinde görev almış Sovyetler Birliği kökenli göçmenler ve onların örgütleriyle işbirliği yapmaktan başka çaresi yoktu. 1949 yılı başında öylesine çaresizlerdi ki Stalin'e karşı şeytanla bile işbirliği yapabilirlerdi.

Amerikan istihbaratçıları, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Alman Başkomutanlığı'nın Yabancı Ordular Doğu Bölümü'nde Sovyetler'e yönelik casusluk çalışmalarını yürüten General Gehlen'le birlikte çalışmaya başladı. General Gehlen, Amerikalılara Sovyetler Birliği ve diğer Doğu Avrupa ülkelerinde kendileri için çalışabilecek sağlam bir istihbarat ağına sahip olduğunu söylüyordu.* General Gehlen, Doğu ile Batı arasında taraflardan birinin yok olmasıyla sonuçlanacak çatışmanın kaçınılmazlığını, kendisinin ve her Alman vatandaşının birinci vazifesinin, Bolşevizme karşı savaşta Batı'nın müşterek Hıristiyan değerlerini savunmak üzere Amerikalıların yanında yer almak olduğunu vurguluyordu. ABD'nin de kendi kontrolündeki bu iyi yetişmiş, zengin istihbarat tecrübesine sahip ajanlardan oluşan ve "demokrasiye inanan" insanların bilgi ve tecrübelerine ihtiyacı olduğunu söylüyordu.

Gehlen Örgütü olarak adlandırılan, Gehlen kontrolündeki istihbarat örgütü, bir süre içişlerine Amerikalıları karıştırmaksızın faaliyetlerine devam etti. Pentagon'un baskıları sonucu Temmuz 1949'da örgütün kontrolünü Amerikalılar ele aldı. Hemen ardından da Gehlen Örgütü, Federal Almanya Haber Alma Servisi (Bundesnachrichtendienst-BND) adını aldı. Bir süre sonra BND'nin en önemli dairelerine Rus ajanlarının sızdığı, BND'yi GPU'nun büyük oranda ele geçirdiği ortaya çıkacaktı. BND Karşı Casusluk Dairesi başkanı olan bir general, GPU ajanı olduğu iddiasıyla tutuklanacak ve suçunu itiraf edecekti.[519]

1949 yılında Münih CIA Ofisi, bir grup Ukraynalıyı Demir Perde'nin arkasına indirmek için hazırlığa girişti. Bir süre önce Sovyet karşıtı bir grup Macar, bir yolcu uçağını kaçırarak Münih Havaalanı'na indirmişti. CIA Münih Ofisi operasyon bölümünde görevli Steve Taner, operasyonu yönetmekle görevlendirildi. Kalabalık bir Ukraynalı grup eğitilecek ve bir gece paraşütle Batı Ukrayna'ya inerek oradaki Bolşevik karşıtı partizanlarla irtibat kuracaktı. Macar yolcu uçağını kaçıran grup, operasyonda uçak personeli olarak görev alacaktı. CIA merkezi, Ukrayna ormanla-

* Bkz. Gehlen Örgütü için kitabın sonunda yer alan sözlük. (yay.n.)

rına indirilen bir grubun, Sovyetler'in atom bombasını ne zaman yapacağı, Kremlin'in Batı'ya ne zaman saldıracağı, Kızıl Ordu'nun elindeki ileri teknoloji ürünü silahların ne olduğu hakkında bilgi toplayamayacağını elbette biliyordu. Ancak operasyonun Stalin üzerindeki psikolojik etkisi büyük olacaktı. Kremlin, Amerikalıların Demir Perde gerisinde operasyon yapabildiğini görecekti.[520]

5 Eylül 1949 gecesi Taner tarafından hazırlanan Ukraynalılar, bir C-47 nakliye uçağıyla, marşlar ve Ukrayna şarkıları söyleyerek Ukrayna'nın Lviv bölgesinde Karpat Dağları'na indiler. Ajanların tamamı Ukrayna'ya indikten kısa bir süre sonra NKVD-GPU tarafından yakalanarak ya idam cezasına ya da müebbet ağır hapis cezalarına çarptırıldılar. Bu olay, Sovyet karşı casusluk teşkilatının ne kadar güçlü olduğunu gösteriyordu.[521]

1949 Ekimi'nde CIA, Malta'da hazırlanan dokuz Arnavut ajanı bir gemiyle Arnavutluk sahillerine çıkardı. Bunlardan üçü, karaya ayak basar basmaz öldürüldü. Hayatta kalan altısı da, kısa süre sonra Arnavutluk polisi tarafından yakalanarak kurşuna dizdi. Daha sonra Münih'te daha kalabalık bir Arnavut grubu eğitilerek Atina'ya gönderildi. Orada CIA'ya ait bir havaalanı ve uçaklar vardı. Grup, bir CIA uçağıyla Arnavutluk'a taşınıp paraşütle karaya indirildi. Kısa süre içinde hemen hepsi Arnavutluk polisi tarafından ele geçirilerek yok edildi.[522]

O dönemde CIA merkezinde gizli operasyonlardan sorumlu olan ve teşkilatı sızma ve çift taraflı ajanlardan korumakla görevli olan James J. Angleton, bütün bu operasyonların bilgilerini, İngiliz istihbarat teşkilatı MI-6'in Karşı Casusluk Bölümü Operasyon Şubesi Başkanı Kim Philby ile paylaşıyordu. CIA'nın yeni kurulduğu bu dönemde MI-6 merkezi, Kim Philby'yi CIA'nın kuruluş aşamasında yardımcı olmak üzere Washington'a göndermişti. Kim Philby, daha sonra da MI-6 ile CIA arasındaki ilişkileri yürüten kişiydi. Kim Philby, Washington'da bulunduğu yıllarda gizli operasyonlar sorumlusu Angleton'la aynı ofiste çalışıyordu. Akşamları ellerindeki cin veya viski dolu kadehlerle saatlerce sohbet eden iki dost, Demir Perde gerisine gönderilecek ajanlar ve bu konularda yürütülen gizli operasyonlar hakkında konuşuyorlardı.[523] Ukrayna'ya, Arnavutluk'a, başka bir Doğu Avrupa ülkesine veya Sovyetler Birliği'ne gönderilecek ajanlardan, CIA-MI-6 ilişkilerini yürüten Philby haberdar oluyor ve bütün bilgileri Sovyetler'e aktarıyordu.[524]

Zengin bir İngiliz aileye mensup olan Kim Philby,[525] Cambridge Üniversitesi'nde tarih ve siyasal bilimler okumuştu. Gençli-

ğinde Avusturya'da NKVD-GPU tarafından angaje edilen Philby, inanmış bir komünist ve NKVD tarihi boyunca Sovyetler'e en değerli bilgileri veren Batılı ajandı. 1940 yılında MI-6'te işe başlayan Kim Philby, 1963 yılında Moskova'ya kaçıncaya kadar Ruslar için çalıştı. Bu operasyonların başarısızlık sebebi ancak o zaman, Philby Moskova'ya kaçtıktan sonra anlaşılacaktı. Demir Perde gerisine gönderilecek ajanları önceden Ruslara haber vererek bütün bu operasyonların başarısızlıkla sonuçlanmasına sebep olan kişiydi. Yüzlerce ajanın Rus güvenlik kuruluşları tarafından yakalanarak idam edilmesinin tek sorumlusuydu. Kim Philby'yi paha biçilmez bilgilerle besleyen, CIA merkezinde gizli operasyonların güvenliğinden sorumlu olan Angleton terfi ederek CIA Karşı Casusluk Dairesi'nin başkanlığına getirilmişti.[526]

Sovyet istihbarat kuruluşları dünyanın her köşesinde başarılı operasyonlarını devam ettirirken, Amerikalılar Soğuk Savaş'ta yenilgi üstüne yenilgi yaşıyordu. Yüzlerce yabancı CIA ajanı Sovyetler Birliği, Polonya, Romanya, Ukrayna ve Baltık ülkelerinde ölüme gönderildi. Tamamı yakalanan bu insanların akıbetleri bugün bile aydınlatılamadı. 1949 yılında bir CIA uçağı, Alaska'da atmosferde radyoaktif kirlenme izleri tespit etmişti. Konuyu araştıran CIA, Başkan Truman'a Sovyetler Birliği'nin önümüzdeki dört yıl içinde atom bombası imal etmesinin imkânsız olduğunu ifade eden bir rapor sunmuştu. Bundan üç gün sonra ise Başkan Truman, Stalin'in atom bombasına sahip olduğunu dünyaya duyurmuştu.[527]

Ruzi bir taraftan bitkisel çay satıp geçici küçük ticari işlerle hayatını sürdürmeye uğraşırken bir yandan da Münih'te ABN ve Sovyetler'e karşı faaliyet gösteren diğer kuruluşlar nezdinde MTBK temsilcisi olarak çalışmaya devam ediyordu.[528]

Kerenski'nin Rus göçmen örgütlerinin çatı örgütü olarak kurduğu Rusya Halklarını Kurtarma Komitesi'yle çalışan, o komitenin desteğiyle bir Kuzey Kafkasyalılar örgütü kurup *Müstakil Kafkasya* (Svabodni Kavkaz) adlı bir dergi yayımlayan Abdurrahman Avtarhanov, bir gün Ruzi'ye, Kuzey Kafkasya'nın etnik ve coğrafi yapısının Türkistan'dan çok farklı olduğunu, Kuzey Kafkasya'da çok sayıda halkın yaşadığını, bu yüzden de Kuzey Kafkasya'nın bağımsızlığının son derece güç olduğunu, ancak Ruslarla birlikte hareket edip Rusya içinde siyasi ve kültürel özerklik kazanabileceklerini anlattı. Çünkü arkadaşı Ruzi'nin, kendisinin Bolşevizm karşıtı Ruslarla çalışmasından rahatsız olduğunu düşünüyordu. Abdurrahman, her ne kadar Rus göçmen örgüleriyle çalışsa da, Kuzey Kafkasyalı liderler Alihan Kantemir ve Ahmed Nabi Magoma, Ruslara uzak duruyor, Amerikalılarla Ruslar aracılığıyla değil, doğrudan doğruya çalışmak istiyordu.[529]

Kantemir ve Magoma, Amerikalıların mali desteğiyle Kuzey Kafkasya Milli Komitesi'ni kurmuş, Rusça, İngilizce ve Türkçe, *Birleşik Kafkasya* (Obyedinyeniye Kavkaz) adlı bir dergi yayımlamaya başlamıştı. MTBK, Almanya'da İngiliz İşgal bölgesi Minden'de İngilizlerin desteğiyle ayakta durmaya çalışıyordu. MTBK, İngilizlerin mali yardımlarıyla savaş yıllarında komitenin yayın organı olan *Milli Türkistan* dergisini tekrar çıkarmaya başladı. Ukraynalılar, ABN örgütünü kurmuş ve Rus göçmen örgütleriyle birlikte çalışmak istemeyen birçok grubu yanlarına al-

mışlardı. Rus göçmen örgütleri ile Ukraynalılar arasında sert bir rekabet vardı. Bir ABN bildirisinde şu satırlar dikkat çekiyordu:

> Rus göçmen örgütleri, doğru olmayan haberlerle, tarihi tahrif ederek ve açık yalanlarla Batılıları, Sovyetler Birliği'nde yaşayan Rus olmayan halkların yalnızca Bolşevizme karşı olduğuna, tek arzularının Bolşevizmin yıkılması olduğuna, Bolşevizm yıkıldıktan sonra da Rusya sınırları içinde Ruslarla birlikte yaşamaya devam etmek istediğine inandırmaya çalışıyor. Bu, gerçeklerin açıkça inkârından başka bir şey değildir.[530]

O günlerde Amerika'dan Münih'e gelmiş olan ve Münih'te çeşitli göçmen örgütleriyle görüşmeler yapan "Bolşevizme Karşı Amerikan Komitesi" Başkanı Eisig Don Lewin, Ruzi'yle görüşmek istedi. Don Lewin, 1906 yılında Rusya'dan ABD'ye göçen bir ailenin çocuğuydu. Yani bir Rus göçmen aileye mensuptu. Tanınmış bir yazar ve gazeteciydi. İkili, Münih'te istasyona yakın bir kahvede buluştu. O günlerde Ruzi ekonomik bakımdan oldukça zor durumdaydı. Devamlı bir işi yoktu. Hâlâ kayınpederinin Rosenheim'daki evinde yaşıyordu.

Don Lewin, Ruzi'ye kendileriyle birlikte çalışmasını, birlikten kuvvet doğacağını, Sovyetler'e karşı mücadelenin aç karnına yapılamayacağını, kendileriyle birlikte olması halinde çok rahat edeceğini, eline yeterli paranın geçeceğini söyledi. Ruzi, Don Lewin'in teklifini reddetti. Nazik bir dille, neden Kerenski'nin Rus Halklarını Kurtarma Komitesi'yle çalışamayacağını sebepleriyle açıkladı. Don Lewin'e, mücadelesinin yalnızca Bolşevizme değil, aynı zamanda ülkesindeki Rus sömürgeciliğine de karşı olduğunu anlattı. Ülkesindeki durumun çarlık ve Sovyet dönemlerinde farklı olmadığını, 1938 yılında Stalin tarafından öldürülen Özbekistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri Akmal İkram'ın belirttiği gibi, Türkistan'da hiçbir şeyin değişmediğini, yalnızca kapıdaki tabelanın değiştiğini söyledi. Ancak, Bolşevizmin yıkılmasından sonra Türkistan'da bağımsız bir devletin kurulacağını kabul etmeleri halinde, Rus örgütleriyle çalışabileceğini bildirdi ve ayrıldılar.[531]

Ruzi duygulanmış, gözleri dolmuştu. Parasızdı ve muhatabı kendisini satın almak istemişti. Bir gün ona başkalarının da önünde birkaç söz söylemeyi kafasına koydu. Bir süre sonra Don Lewin, Rusya Halklarını Kurtarma Komitesi'yle birlikte hareket etmeyen örgütlerin temsilcileriyle Münih'te, Dachau Caddesi'ne

yakın bir lokalde toplantı düzenledi. Orada Ukraynalılar, Azerbaycanlılar, Belaruslar ve diğer Rus olmayan halkların temsilcileri vardı. MTBK Başkanı Veli Kayyum Han ve komitenin diğer ileri gelenleri, İngiliz işgal bölgesi Minden'de olduğundan, bu toplantıya MTBK adına yalnızca Ruzi katıldı. Don Lewin yine birlikte çalışmanın getireceği faydalardan, ancak işbirliği yaptıkları takdirde Bolşevizmi devirebileceklerinden söz edip orada bulunanları ikna etmeye uğraştı. Sonunda da toplantıya katılanların soruları varsa onları cevaplamaya çalışacağını söyledi. Ruzi elini kaldırdı ve Lewin'e Rusça, kim olduğunu, hangi millete mensup olduğunu, ABD vatandaşı olup olmadığını sordu. Don Lewin, "Ruzi, sen benim kim olduğumu biliyorsun. Ben senin sorunu anlayamadım" dedi. Ruzi sözlerini şöyle sürdürdü: "Eğer Amerikalıysanız, Amerika'nın sorunlarıyla ilgilenin. Rus sömürgeciliği altında ezilen halklarla ve Rusya'yla ilgilenmeyi bırakın." Bunun üzerine başta Ukrayna temsilcisi olmak üzere, toplantıya katılanlar Ruzi'yi alkışlarıyla desteklediler.[532]

Ruzi, Minden'deki arkadaşlarıyla irtibatta kalarak, yoluna yalnız başına devam etmeye karar verdi. 17 Eylül 1947'de dünyaya gelen kızı Sylvia (Zülfiye), Rosenheim'da evin neşesiydi. Linda annesinin mutfağında, bizzat ondan aldığı bir yıllık aşçılık eğitiminin ardından, artık malikânedeki yatak odalarının yanındaki kendi özel mutfağının sahibiydi. Onun da neşesi yerindeydi.

Bu arada Bavyera hükümeti, Theodor Oberländer'in inisiyatifiyle Sovyetler Birliği'nden gelen göçmenlerle ilgili bir yardım örgütü kurdu. Oberländer, savaş yıllarında Kuzey Kafkasya lejyonlarında subay olarak görev yapmıştı. Daha sonra 1953-1961 yılları arasında Adenauer kabinesinde sürgünler, mülteciler ve savaştan zarar görenlerle ilgili devlet bakanlığı ve 1953-1965 yılları arasında da Alman Federal Meclis üyeliği yaptı. Ruzi, savaş yıllarından tanıdığı Oberländer'in de desteğiyle, artık kısmen de olsa mali bakımdan rahata çıkmıştı.[533]

Amerikalıların göçmen örgütlerini, Kerenski'nin kurduğu Rusya Halklarını Kurtarma Komitesi'yle işbirliğine zorlaması, göçmen örgütleri içinde bölünmelere yol açtı. Mevcut örgütlerin Amerikan Komitesi'nin tavsiyesine uyarınca Kerenski Komitesi'yle işbirliğine yanaşmaması üzerine ABD'den Almanya'ya gelen Don Lewin, bir yandan örgütleri birlikte çalışmaya ikna etmeye çabalarken, diğer yandan da komiteler içinde kendileriyle birlikte çalışabilecek muhalif güçlerle temas etmeye başladı.

MTBK içinde, savaş yıllarından itibaren Kayyum Han'a mu-

halif, başını Karis Kanatbay'ın çektiği bir grup vardı. Karis Kanatbay, Vlasov olayı patlak verdiğinde de beş arkadaşıyla birlikte Vlasov Ordusu'na katılma kararı almıştı. Daha sonraki yıllarda Türkiye'ye giderek Mongolistik alanında profesör olan Ahmet Temir'le birlikte Nazilerin Doğu Bakanı Alfred Rosenberg'e bir rapor sunup Türkistan lejyonlarındaki Kazaklar ile Tatar lejyonlarındaki Başkırtların ayrılarak yeni bir Kazak-Başkırt lejyonu ile Başkırt-Kazak Milli Komitesi kurmalarını önermişti. Komitede Kayyum Han'ın yardımcısıyken, ondan habersiz böyle bir girişimde bulunması, komite üyeleri tarafından üzüntüyle karşılanmış ve başkan yardımcılığı görevinden alınmıştı. Prof. von Mende'nin de gayretleriyle bu yönde herhangi bir adım atılmadı.[534] Duygusal Ahmet Temir de Almanya'yı terk ederek Türkiye'ye gitti. Don Lewin ile irtibat kuran Karis Kanatbay, A. Berdimurat, Taci Murat ve Veli Zünnun'u yanına alarak Türkeli Komitesi adıyla yeni bir örgüt kurdu.

O yıllarda Karis Kanatbay, Veli Kayyum Han'ı gözden düşürmek için, Mustafa Çokay'ın 1941 yılında Veli Kayyum Han tarafından zehirlenerek öldürüldüğünü yaymaya başladı. Bu iddianın iftira olduğunu bilen Ruzi, bir gün Karis Kanatbay'a yakın arkadaşlarından birine, böyle bir iftiraya kimsenin inanmayacağını, Çokay'ın ölümüyle ilgili bilgi ve belgelerin ortada olduğunu, Karis Kanatbay'ın neden böyle bir yalanı yaymaya çalıştığını sordu. O da aynı soruyu Kanatbay'a bizzat sorduğunu ve şu cevabı aldığını söyledi: "Lenin'in Zürich'te *İskra* (Kıvılcım) gazetesini yayımladığı Ekim Devrimi öncesinde, Menşevik yazarlardan biri, Lenin'in milliyetler meselesiyle ilgili tezlerini, yazdığı yazılarla ağır bir şekilde eleştirmiş. *İskra* yazı işlerine gelen Lenin, yazı işleri müdürüne, 'Bu adama cevap verin, ama bir-iki cümleyi geçmesin. Bu adamın burjuva ajanı olduğunu, proletaryanın düşmanı olduğunu yazın, yeter' demiş. Yazı işleri müdürü, 'Ama bu adam proletarya düşmanı ve burjuva ajanı değil ki' diye cevap vermiş. Lenin devam etmiş sözüne, 'Siz bir defa yazarsınız inanmazlar, iki defa yazarsınız yine inanmazlar, fakat üç-dört kez onun ajan ve proletarya düşmanı olduğunu yazarsanız artık inanırlar' demiş. Biz de Kayyum'un Çokay'ı öldürdüğünü sık sık tekrarlarsak elbette inanırlar."[535]

Türkeli Komitesi'nin kurulmasına, 18 Eylül 1950 tarihinde Münih'teki hazırlık toplantısına katılan Zeki Velidi Togan destek vermişti. Amerikan Komitesi'nden mali, Zeki Velidi Togan'dan manevi destek alan Türkeli Komitesi, 1951 yılının Eylül ayında düzen-

lediği toplantıda ismini Türkistan Azatlık Komitesi olarak değiştirerek, Türkçe ve Rusça *Türkeli* dergisini yayımlamaya başladı.

Türkistan Milli Kurtuluş Hareketi'ni bölmek ve ona ihanet etmekle suçlanan Karis Kanatbay, *Türkeli* dergisinde yazdığı bir yazıda kendisini şu şekilde savunuyordu:

> Bugün göçmenler arasındaki demokratik güçleri Bolşevizme karşı savaşta bir merkezde toplamak, göçmenlerin en önemli görevlerinden biridir... Türkistan'da Bolşevizm olmaksızın milli müstakil hükümet kurmak için teşkil edilen Türkeli Komitesi, Amerikan Komitesi Başkanı Don Lewin'in göçmenler arasındaki bütün demokratik güçleri bir araya getirme çabasına destek olacaktır... Beş Rus örgütünün milli mesele hakkındaki kararlarını Türkeli Komitesi tamamen kabul etmiyorsa da, Bolşevizme karşı bir güç oldukları için onları destekleyecektir.[536]

3-7 Kasım 1951 tarihleri arasında Kerenski'nin Rusya Halklarını Kurtarma Komitesi, beşi Rus, altısı Rus olmayan 11 göçmen grubun katılımıyla ilk toplantısını yaptı. Toplantı, Rus grupların kendi görüşlerini diğerlerine kabul ettirme çabaları ve Rus gruplar ile Rus olmayan gruplar arasındaki tartışmalarla geçti. Kerenski Komitesi'yle birlikte çalışmaya kararlı olan Türkeli temsilcileri Karis Kanatbay ve Devlet Tagiberdi bile kendilerini şöyle bir açıklama yapmak zorunda hissetti: "Türkeli Komitesi hiçbir zaman bir kişi veya bir örgütün kuyruğu olmayı istemez... Biz Bolşevizme karşı birlik oluşturma fikrini desteklemekle birlikte, Rusya adını bize de mal etmeye çalışan Rus emperyalizmini kabul edemeyiz... Türkistan hiçbir zaman Rusya'nın bir parçası olmamıştır ve olmayacaktır... Komitemiz, kurulacak olan koordinasyon merkezine katılmaya hazırdır. Fakat Rusların işlerimize karışmamasını istiyoruz."[537]

Soğuk Savaş döneminde gizli servisler arasındaki örtülü operasyonlar, casusluk çalışmaları, yıkıcı faaliyetler ile komplolar konusunda son derece başarısız olan Amerikan tarafı, Sovyetler Birliği sınırları içinde yaşayan göçmen kuruluşların Sovyetler'e karşı faaliyetlerini organize etmek konusunda da başarılı olamadı.

Bir defa Amerikan yönetimi, Amerika'da son derece güçlü olan Rus lobisinin etkisi altındaydı. Ekim Devrimi'nden sonra ABD'ye yüz binlerce Rus göçmen gelmişti. Birinci ve ikinci kuşak Rus göçmenler arasında son derece başarılı iş, bilim, sanat ve siyaset adamı vardı. Devrimden önce gelen bu göçmenler, hâlâ

Çarlık Rusyası'nın hayalleriyle yaşıyordu. Onlara göre Kırım, Tataristan, Başkırdistan, Azerbaycan, Kuzey Kafkasya, Gürcistan, Ermenistan ve Türkistan, Büyük Rusya İmparatorluğu'nun parçalarıydı. Rus olmayan milletler içinse öncelikli mesele, Rusya hâkimiyetinden kurtularak kendi bağımsız devletlerini kurmaktı. Amerikalılar hatalarını düzeltmek için birtakım adımlar atmaya çalışıyor, fakat bir türlü istedikleri sonucu alamıyordu. Amerikan yönetimi 1953 yılında bu konudaki başarısızlığını resmen kabul etti ve bu tür projelere mali desteğin kesileceğini açıkladı. Yardımların kesilmesi üzerine, Amerikan mali desteğiyle kurulmuş olan ve kendi yurttaşları arasında bile ciddi bir tabana sahip olmayan Türkeli Komitesi benzeri kuruluşlar faaliyetlerine son vermek zorunda kaldılar.[538]

Archibald Roosevelt

Ruzi bir gün Rosenheim'da evine geldiğinde Münih'teki ABD Başkonsolosluğu tarafından gönderilmiş bir mektup aldı. Mektupta Washington'dan önemli bir şahsiyetin geldiği ve Ruzi'yle görüşmek istediği yazıyordu. Kime telefon etmesi gerektiği de belirtilmişti. Ruzi, Washington'dan gelen önemli bir şahsiyetin kendisiyle görüşmek istemesine çok şaşırdı.

Belirtilen numaraya telefon edip aldığı mektuptan ve Washington'dan gelen önemli bir şahsiyetin kendisiyle görüşmek istediğinden söz etti. Kendisine ertesi gün için randevu verdiler. Ruzi, kararlaştırılan saatte başkonsolosluk giriş kapısına gelip adını söyler söylemez hemen klasik Amerikan mobilyalarıyla döşenmiş bir salona alındı. Orada Ruzi'yi uzun boylu, sarışın, son derece şık giyimli, orta yaşlı bir bey gülümseyerek karşıladı. "Hoş geldiniz" deyip yer gösterdi. Ruzi o sırada henüz İngilizce bilmiyordu. Kendisini karşılayan kişinin yanındaki tercüman, "Konuşmaları Almancaya mı, Rusçaya mı çevirmemi istersiniz?" diye sordu. Ruzi ona, nasıl kolayına geliyorsa o dile çevirmesini söyledi. Amerikalı kendisini, "Adım Archibald Roosevelt" diyerek tanıttı. Ruzi de kendi adını söyledi.

Archibald Roosevelt, XX. yüzyılın başında, 14 Eylül 1901'de Başkan William McKinley'in bir anarşist tarafından öldürülmesi üzerine, 41 yaşında ABD tarihinin en genç başkanı olan Theodore Roosevelt'in oğluydu. Ruzi'ye, hakkında çok olumlu şeyler duyduğunu, onu kendisine son derece ahlaklı, zeki, kültürlü, cesur biri olarak tanıttıklarını anlattı. "Ülkenizin tarihine, medeniyetine, kültürüne olan merakım daha çocukluk yıllarımda başladı. Türkistan hakkında elime geçen her şeyi okudum. Ülkenizin ve medeniyetinizin hayranıyım. Sizin de çok okuduğunuzu bi-

liyorum" dedi. Aralarında birkaç saat sürecek bir sohbet başladı. Pek çok ortak noktalarının bulunduğunu, her ikisinin de tarihe meraklı olduklarını, her ikisinin de Rusya ve Türkistan tarihini iyi bildiklerini ve her ikisinin de Bolşevizmden nefret ettiklerini anlamış oldular. Archibald Roosevelt Ruzi'ye, ABD'nin Türkiye Büyükelçi Yardımcısı olarak tayin edildiğini, Ankara'ya giderken Münih'te, kendisi ve başka bazı şahsiyetleri görmek için seyahatine ara verdiğini söyledi.[539]

Archibald, savaş yıllarında Irak'ta Amerikan askeri ataşesi olarak görev yapmıştı. Soğuk Savaş döneminde ABD, Sovyetler Birliği'ne karşı yürütülen savaşta özellikle Suudi Arabistan Kralı İbn Suud, Ürdün Kralı Hüseyin ve Lübnan Devlet Başkanı Kamil Şamun'u yanına almak istiyordu. Archibald, Arap dünyası meseleleriyle ilgilenmiş ve biraz da Arapça öğrenmişti. Orta Asya ve Türk dünyası merakı, onda Türkçe öğrenme isteği uyandırmış, Türkiye'de göreve başlamadan önce Türkçe öğrenmeye koyulmuştu. Başkan Franklin D. Roosevelt, savaş yıllarında OSS (Office of Strategic Services-Stratejik Hizmetler Bürosu) adıyla anılan bir istihbarat örgütü kurmuştu. Archibald Roosevelt de savaştan sonra bu kuruluşta çalışmış, CIA kurulduktan sonra da orada yer almıştı.[540]

O günlerde Münih'te yayımlanan *Abendzeitung* gazetesi, Archibald Roosevelt'in bazı görüşmeler yapmak için Münih'e geldiğini birinci sayfadan haber olarak vermişti. Archibald, Ruzi'ye Ankara'ya büyükelçi yardımcısı olarak gideceğini söylemişti, ama Ruzi onun oradaki asıl görevinin CIA istasyon şefliği olduğunu diğer Amerikalı dostlarından öğrenmişti. ABD Başkonsolosluğu'ndaki o görüşmede Archibald, Ruzi'ye Münih'te birkaç gün kalacağını ve kendisiyle tekrar görüşmek istediğini belirtti. Gerçekten de bir gün sonra yeniden buluştular.

Archibald Roosevelt, Ruzi'ye ilk görüşmelerinden memnun kaldığını ve onun Orta Asya, Sovyetler Birliği ve milliyetler meselesi hakkındaki görüşlerinden son derece etkilendiğini söyledi. Sovyetler Birliği'yle rekabetin ve çatışmanın her gün biraz daha arttığı bu önemli zamanda ABD'de Sovyetler Birliği'ni, Sovyet sistemini, Orta Asya'yı, Sovyetler Birliği sınırları içinde yaşayan Rus olmayan milletlerin meselelerini bilen yeterli sayıda uzmanın bulunmadığını anlattı. Hemen ardından da ekledi: "Bay Ruzi, ABD'nin size ihtiyacı var. Sizin Amerika'ya gelmenizi arzu ediyoruz; tabii ki siz isterseniz."

Ruzi gösterilen ilgiye sevinmekle birlikte, hiç beklemediği bir

teklifle karşılaştığı için şaşırmıştı. "Neden olmasın? Fakat teknik olarak bunun mümkün olduğunu sanmıyorum" dedi. Sözlerini, "Biliyorsunuz, 1905 yılında çıkan Muhaceret Kanunu hükümlerine göre Sovyetler Birliği'nde Uralların doğusunda yaşayan halkların ABD'ye göçmen olarak kabul edilmesi mümkün değil. Ben de Türkistanlı olduğum ve bizim için kontenjan bulunmadığından ABD'ye gidemem" diyerek sürdürdü. Archibald Roosevelt gülümsedi ve Ruzi'nin sözlerini, "Bırakın bu da bizim meselemiz olsun. Pentagon'un, Dışişleri Bakanlığı'nın, CIA'nın kendi kontenjanları var. Bir yabancı, ABD için gerekliyse bu kontenjanlar çerçevesinde ABD'ye göçmen olarak girmesi mümkündür. Eğer bir uzman bizim için gerekliyse, bir yolunu bulur ABD'ye getiririz" diyerek yanıtladı. Archibald, Ruzi'ye ABD'de devamlı yaşamak istemezse birkaç yıl için bile gelebileceğini bildirdi.

ABD'ye gitmesi ve orada çalışması için önünde herhangi bir engel olmadığını anlayan Ruzi, muhatabına orada nasıl geçineceğini sordu. Roosevelt de "Aylık ne kadar parayla geçinebilirsiniz?" diye sordu. Ruzi'nin aklı para işlerine pek ermezdi. Almanya'da o yıllarda 400-500 Alman markıyla bir ailenin geçinmesi mümkündü. Bir doların karşılığı 4,25 Alman markı, herhalde 350-400 ABD doları yeterlidir diye düşündü ve Archibald'a 350-400 doların yeterli olacağını söyledi. Roosevelt Ruzi'ye, en azından aylık 500 ABD dolarını garanti edebileceğini söyledi.[541]

Archibald Roosevelt, Münih'te çeşitli göçmen örgütlerinin liderleri ve bu arada Kuzey Kafkasya liderleri Ahmed Nabi Magoma, Abdurrahman Avtorhanov, Azerbaycanlı Fethalibeyli ve Ukrayna bağımsızlık hareketinin liderleriyle de görüştü. Ruzi, Amerikalı misafire MTBK Başkanı Veli Kayyum Han'la görüşmek isteyip istemediğini sordu. Aldığı olumlu cevap üzerine, İngiliz işgal bölgesi Minden'de bulunan MTBK Başkanı Veli Kayyum Han'ı Archibald Roosevelt'le görüşmeleri hakkında bilgilendirdi ve Münih'e gelirse Roosevelt'le bizzat görüşebileceğini söyledi. Bunun üzerine Veli Kayyum Han Münih'e geldi ve Roosevelt'le Münih'te bir kahvede görüştüler.

Archibald Almanca, Kayyum Han İngilizce bilmiyordu. Ruzi'nin savaş yıllarından tanıdığı Azerbaycanlı arkadaşı Fuat Emircan, o günlerde Münih'te bulunuyordu. Fuat Emircan güzel Fransızca konuşurdu. Roosevelt de Fransızca biliyordu. Ruzi arkadaşı Fuat Emircan'dan Veli Kayyum Han-Roosevelt görüşmesinde tercümanlık yapmasını rica etti. Görüşme sırasında Ruzi, Archibald Roosevelt'in Türkistan meselesini yakından izlediğini ve Orta As-

ya cumhuriyetlerinin mevcut durumları hakkında geniş bilgi sahibi olduğunu bir kez daha tespit etti.[542]

Archibald Roosevelt savaştan sonra bir ara ABD'nin Moskova Büyükelçiliği aracılığıyla Orta Asya cumhuriyetlerini, bu arada Özbekistan'ı ziyaret etmek istemiş, fakat bu isteği Ruslar tarafından reddedilmişti. O da bunun üzerine ABD diplomatı olarak Çin'e gitmiş, oradan Doğu Türkistan'a geçmiş ve Doğu Türkistan üzerindeki bir Sovyet-Çin sınır kapısından Türkistan'a, bu arada Özbekistan'a girmiş. Özbekistan'da görmek istediği yerleri gördükten sonra trenle Taşkent'ten Moskova'ya dönmüş. Archibald'ın risk alabilen ve macerayı seven bir karakteri vardı. Soğuk Savaş yıllarında böyle bir geziye cesaret etmek için insanın gerçekten cüretkâr bir kişiliğe sahip olması gerekirdi.

Archibald Roosevelt Orta Asya'daki son durumu şahsen görebilme imkânına sahip olmuştu. Roosevelt, Kayyum Han'a birçok soru sordu. Görüşme sırasında Kayyum Han'ın abartılı cevapları ve konuşmaları, özellikle Türkistan'da kendisine bağlı savaş tecrübesi olan 3-4 bin adamının bulunduğunu ve bunlarla her zaman Orta Asya'da bir silahlı isyan hareketi başlatabileceğini iddia etmesi, Archibald Roosevelt üzerinde arzu edilen olumlu izlenimi yaratmadı. Çünkü son yıllarda Amerikalıların Ukrayna, Arnavutluk ve diğer Doğu Avrupa ülkelerinde giriştiği bu tür operasyonlar başarısızlıkla sonuçlanmış ve yüzlerce insanın hayatına mal olmuştu. Amerikalılar birkaç yıl içerisinde NKVD-GPU'nun gücünün ve yeteneklerinin farkına varmış ve bu tür operasyonları durdurmuştu.[543] O görüşmeden sonra Kayyum Han ile Amerikalılar arasında başka bir görüşme olmadı.[544]

ABD'de 40 yıl, Soğuk Savaş ve Sovyetler'in çöküşü, ABD-Türkiye-Almanya

Ruzi Amerika'da

Sovyetler Birliği'nin kısa sürede Doğu Avrupa ülkelerinin tamamını etki alanına katması, Moskova'nın Batı Avrupa ülkelerinin güvenliğini ciddi olarak tehdit etmesi ve Soğuk Savaş'ın sıcak savaşa dönüşme ihtimalinin artması, ABD'yi güvenlik konusunda yeni adımlar atmaya zorladı. Bu yeni güvenlik ihtiyacı, Almanya'nın komşuları için tehlike arz etmeyecek biçimde yeniden silahlandırılması gereği ile Batı Avrupa'nın güvenliği için ABD desteğini devamlı hale getirme düşüncesi, Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı NATO'yu (North Atlantic Treaty Organization-NATO) doğurdu.

NATO, 4 Nisan 1949'da Washington Antlaşması'yla kuruldu. NATO üyesi ülkelerden herhangi birisine yapılacak saldırı, diğer NATO üyesi ülkelere de yapılmış sayılacak ve saldırgan ülkeye karşı NATO üyesi ülkelerin tamamı birlikte hareket edecekti. Ruzi'yi ABD'ye gitmeye ikna eden Archibald Roosevelt, NATO'nun yeni kurulduğu, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya üye yapılmasının düşünüldüğü 1951 yılında CIA istasyon şefi olarak Türkiye'ye gitti. Türkiye ile Yunanistan 1952 yılında NATO'ya üye olarak kabul edildi.[545]

Ruzi, hayatının ilk 25 yılını komünistlerin iktidar olduğu bir ülkede, sonraki 10 yılını Almanya'da geçirmişti. Bu 10 yılın dört yıldan fazlası Nazi Almanyası'nda, altı yılı da savaştan sonra Almanya'nın Müttefik Kuvvetler'in işgali altında bulunduğu ve Federal Almanya'nın kurulduğu dönemde geçmişti. Şimdi hayatında yeni bir dönem başlıyordu: ABD dönemi.

Komünist rejim altında geçen 25 yıl acı, kanlı, trajik anılarla doluydu. Topraklarına, servetlerine el konan, tutuklanan, idama mahkûm edilen, Sibirya'ya sürülen tanıdıklar, akrabalar ve yakın

dostlar... Stalin'in kolektifleştirme yıllarında açlıktan ölen milyonlar... Ruzi insanın neden bu kadar vahşileşebildiğini bir türlü anlayamamıştı. Bütün o acılar arasında bile baba ocağının sevgi ve güven dolu atmosferi, ona huzur veriyordu. Özbekistan'da büyük acıların yaşandığı, korkunun ve tehlikenin soğuk nefesinin her an hissedildiği yıllarda dahi, baba ocağı onun için en tehlikesiz, en güvenli tek sığınaktı. Aslında evdeyken de aynı tehlikeler vardı; aynı korkular kol geziyordu ama o kendisini yalnızca orada güvende hissediyordu. Bu da herhalde duygusal bir algılamaydı.

Özbekistan'da yaşadığı yıllarda, baba ocağındayken hiç kimsenin kendisine kötülük yapamayacağına inanırdı. Zaman zaman büyük bir hasretle özlediği tek şey işte o sevgi, huzur ve güven dolu ortamdı. Bir de annesini çok özlüyordu. Kendisini ninnileriyle büyütmüş olan o anne, askere gideceği gün, "Haydi oğlum git. Ben seni tanırım. Sen nerede olursan ol, vicdanının sesini dinlersin. Doğru olduğuna inandığın yol hangisiyse o yolda yürürsün. Senden isteğim, hep böyle kalmandır. Hayatta, zaman zaman yol ayrımına gelirsin. Bir tarafta doğru, fakat ne getireceği bilinmeyen tehlikelerle dolu bir yol, diğer tarafta eğri, yanlış, fakat maddi zenginliklerle dolu bir yol; tehlikelerle dolu bile olsa sen doğru olanı tercih et; eğri olandan yüz çevir, orada sınırsız hazineler bile bulunsa" dememiş miydi? Şimdi yine bir yol ayrımındaydı.[546]

Ruzi, Linda'yla konuştu, çok sevdiği ve saydığı, bilgi ve hayat tecrübesine hayran olduğu kayınpederi Bay Roth ile görüştü. Kayınpederi Ruzi'ye, ne denli yetenekli olurlarsa olsunlar, Almanların yabancıları kolay kolay kabul etmeyeceğini, dolayısıyla Almanya'da bir geleceğinin olmadığını anlattı. Ruzi için gidebileceği iki ülkeden birinin Türkiye, diğerinin Amerika olduğunu, tercihi kendisinin yapması gerektiğini söyledi. Ve şöyle devam etti: "Türkiye'ye gidersen kısa sürede orada kendine bir yol bulursun, bundan şüphem yok. ABD'ye gidersen başlangıçta birtakım zorluklar çekebilirsin, ama orada da sıkıntı çekmezsin; kimse sana yabancı olduğunu söylemez. ABD'yi tercih edersen şartlar gerektiğinde ve imkân çıktığında her zaman Türkiye'ye gidebilir ve orada bir şeyler yapmaya çalışırsın. Ancak Türkiye'ye gittiğin takdirde bir daha ABD'ye gitmen zor olur. Kararını kendin ver: ya Amerika ya Türkiye." Ruzi, ABD'ye gitmesi halinde vatanına daha çok yardımcı olabileceğini ve bu tercihin ailesi için de daha uygun olduğunu düşündü ve kararını ABD yönünde verdi.[547]

Hazırlıklarını yaptı, dostlarıyla vedalaştı. Amerika'ya Bremer-

haven'den hareket edecek bir gemiyle gidecekti. Bremerhaven'e geldi. Buraya kendisini uğurlamak için Profesör Gerhard von Mende ile Veli Kayyum Han da gelmişti. Profesör von Mende, Ruzi'nin savaş yıllarından beri tanıdığı, büyük saygı duyduğu biriydi. Onunla ve Norveç asıllı eşi Carol von Mende ile birkaç kez görüşmüştü. Profesör von Mende çok değerli bir bilim adamıydı. Rusya'da yaşayan Türk halklarının tarihi hakkında ciddi bilimsel araştırmaları ve eserleri vardı. Ayrıca Türk halklarına karşı gönül bağı taşıyordu. Berlin Üniversitesi'nde profesördü ve Rosenberg'in Doğu Bakanlığı'nda "Yabancı Halklar Dairesi" başkanlığı yapmıştı. Hiçbir zaman NSDAP üyesi olmamıştı ve Nazilerden nefret ederdi. Mustafa Çokay ve Veli Kayyum Han'la yakın dosttu. Eğer von Mende'nin gayretleri olmasaydı Alman-Rus savaşı sırasında Almanlara esir düşen veya kendi isteğiyle Alman tarafına geçen yüz binlerce Türkistanlı, Azerbaycanlı, Tatar, Kuzey Kafkasyalı ve diğer Rus olmayan millet mensuplarının hayatta kalması mümkün olmazdı. Von Mende, Himmler'e rağmen, yüz binlerce insanın hayatını kurtarmıştı. Savaş yıllarında MTBK, von Mende'nin çabaları sonucu rahat faaliyet gösterebilmişti.[548]

Profesör von Mende Doğu Bakanlığı'nda çalıştığı sırada, Nazilerin Doğu politikasının değişmesi için yoğun çabalar harcadı. Nazi yönetimine, Almanya'nın çıkarlarının Rusya, Çin ve İngiliz nüfuz bölgesi Hindistan arasında bağımsız bir Türkistan devletinin kurulması gerektirdiğini anlatmaya çalıştı ve başarılı da oldu. Veli Kayyum Han'a devlet başkanı statüsünün verilmesi de onun gayretleri sonucuydu. Savaştan sonra da dostu İngiliz şarkiyatçı ve devlet adamı Sir Olaf Caroe'yi İngilizlerin MTBK'ya yardım etmesi konusunda o ikna etmişti.[549]

Ruzi, Profesör von Mende'nin kendisini uğurlamaya gelmesine son derece sevinmişti. Arkadaşlarına Profesör von Mende'nin Türkistanlılar için yaptığı hizmetlerin paha biçilmez olduğunu anlattı ve bir gün bu hizmetleri ve yardımları sebebiyle Taşkent'te heykelinin dikilmesi gerektiğini söyledi. Von Mende ve Veli Kayyum Han'la, MTBK'da çalışan diğer arkadaşları hakkında konuştular. Profesör von Mende'nin teşebbüsüyle Sir Olaf Caroe, bazı arkadaşları için burs temin etmişti. Baymirza Hayit ve Mümincan Teşebay, Münster Üniversitesi Tarih Fakültesi'nde doktoralarını yapıyordu. Veli Kayyum Han, Mümincan'ın sağlık durumunun çok iyi olmadığını söyledi. Gerçekten de Ruzi Almanya'dan ayrıldıktan bir süre sonra Mümincan ölecekti. Ruzi, Profesör von Mende, Veli Kayyum Han ve onu uğurlamak için Bremerhaven'e kadar ge-

len yakınlarıyla ve dostlarıyla vedalaştı. 1 Kasım 1951'de kendisini Bremerhaven'den New York'a götürecek gemiye bindi.[550]

34 yıllık hayatının 24 yılı, insanlık tarihinin o güne kadar gördüğü en acımasız, en kanlı, insan temel hak ve hürriyetlerini ayaklar altına alan bir rejim altında geçmişti. Stalin döneminde Sovyetler Birliği'nde açlık, çiftçilerin sürülerine ve topraklarına devlet tarafından el konulması, varlıklarının müsadere edilmesi, sürgünler, NKVD-GPU cinayetleri sebebiyle 30 milyondan fazla insanın öldüğü söylenir. Bu 30 milyon insanın 10 milyondan fazlası Türkistan'ın Özbekleri, Kazakları, Kırgızları, Tacikleri ve Türkmenleridir. Ruzi, Bolşevik rejim altında yaşadığı dönemde ağabeyinin, sevdiklerinin, ülkenin en değerli aydınlarının, din adamlarının, en yetenekli siyaset ve devlet adamlarının rejim düşmanı olarak suçlandıklarını, toplama kamplarına gönderildiklerini ve katledildiklerini görmüştü.[551] Acılarla, gözyaşıyla, korkularla dolu 24 yıl...[552]

Ruzi üç hafta kadar süren gemi yolculuğu sırasında geçmişin muhasebesini yaptı. Hayatında hiç bu kadar uzun tatil geçirmemişti. Gerçi bu bir deniz yolculuğuydu ama aynı zamanda da serin ve temiz Atlantik rüzgârının berraklaştırdığı aklıyla, en ince ayrıntılarına kadar geçmişte yaşadıklarını düşündüğü ve verdiği ABD'ye gitme kararı hakkında vicdan muhasebesi yaptığı bir tatildi.

Babasının ölmeden iki gün önce kendisine söylediklerini hatırladı. "Beni inandığım dinin kuralları nasıl gerektiriyorsa öyle defnedin" demiş, o da babasının vasiyetini yerine getirmişti. Bunun için az kalsın rejim düşmanı olduğu gerekçesiyle tutuklanacaktı. Tanrı korumuştu onu. Ebedi yolculuğuna çıkan biri için sırf toprağa verildiği sırada okunan birkaç dua yüzünden insanların tutuklandığı, sürgünlere, toplama kamplarına gönderilip cezaevlerinde çürütüldüğü, idam edildiği nasıl bir düzendi bu? Özbekistan Başbakanı Feyzullah Hocayev, ağabeyini İslami usullere göre defnettiği için suçlanmamış mıydı? Askere gideceği gün annesinin söylediklerini bir kez daha hatırladı: "Git oğlum, yolun ve bahtın açık olsun. Tanrıma seni koruması için hep dua edeceğim. Onun iradesi dışında yaprak bile kımıldamaz. Tanrı anne ve babaların evlatları için yaptıkları duaları kabul eder. O seni hep koruyacaktır. Hiç kimse sana kötülük yapamayacak. Vatanını ve halkını unutma. İnsanlara zulmetme. Nerede olursan ol, yardımına muhtaç birisi varsa ondan yardımını esirgeme. Doğru olduğuna inandığın yoldan sakın sapma. Her zaman çıkarına uygun olanı değil, doğru olanı tercih et. Kolay olanı değil, zor dahi olsa doğru ve güzel olanı tercih et."[553]

Manhattan

Her büyük savaşın ardından dünya yeniden kurulur. Kurulan yeni düzen, haksızlıklarla ve adaletsizliklerle doluysa o da gelecekteki büyük savaşların tohumlarını taşır. İkinci Dünya Savaşı biter bitmez belki de kısa süre içinde sıcak savaşa dönüşecek bir Soğuk Savaş başlamadı mı? Bütün hızıyla devam eden bu savaş sona erdiğinde de dünya yeniden kurulacaktı.

Ruzi ülkesinin sömürge olmaktan kurtulması, insanlarının insan temel hak ve hürriyetlerine saygılı, bağımsız bir devlete sahip olmaları için savaşı Sovyetler Birliği'nin kaybetmesi gerektiğine inanıyordu. Bolşevikler 1917 Ekimi'nde proletarya öncülüğünde kurulacak sosyalizmin bütün insanlara refah ve huzur getireceği, bütün halklara kendi kaderlerini tayin hakkını tanıyarak onlara bağımsızlık yolunu açacakları, insan temel hak ve hürriyetlerine saygılı olacakları, insanın insan tarafından sömürülmeyeceği bir düzenin kurulacağı vaatleriyle iktidar olmamışlar mıydı? Vaat ettiklerinin hiçbiri gerçekleşmedi. Kanlı bir terör rejimi kurdular. İnsan temel hak ve hürriyetlerini ayaklar altına aldılar. Devrimi izleyen birkaç yıl içinde, bağımsızlık sözü verdikleri Rus olmayan milletlerin yaşadıkları eski çarlık topraklarını bu kez de Kızıl Ordu'nun kanlı saldırılarıyla yeniden işgal ettiler.

SBKP, devrimden hemen sonra kendisi dışında bütün siyasi parti ve akımları yasaklamış, o partilerin önde gelenlerini tutuklamış, öldürmüş, Sibirya'daki toplama kamplarında yavaş yavaş ölüme mahkûm etmiş veya Sovyetler Birliği dışına kaçmaya zorlamıştı. Bir süre sonra da bizzat SBKP, her türlü ayrıcalığa sahip yeni bir sınıfa dönüşmüştü. Parti içinde Nomenklatura adı verilen bir azınlık, Rus devletinin yeni hâkim sınıfıydı.[554] Ruzi, bu sistemin yıkılması için İkinci Dünya Savaşı yıllarında Alman or-

dularıyla birlikte Kızıl Ordu'ya karşı savaşmış, fakat hiçbir zaman NSDAP üyesi olmamıştı. SS subayı olmamıştı ve Himmler'in SS'leriyle yıldızı hiç barışmamıştı. Fakat nihayetinde, zoraki de olsa, Sovyetler'e karşı Almanlarla işbirliği yapmıştı.

İkinci Dünya Savaşı'ndan Stalin güçlenerek çıktı. Ruzi, Almanya'da 10 yıl yaşamıştı. Bunun dört yılı savaş döneminde, altı yılı da Müttefik Kuvvetler'in işgali altındaki Almanya'da, Konrad Adenauer ve arkadaşlarının yeni Almanya'yı kurduğu dönemde geçmişti. Nazi Almanyası, Ruzi'nin yaşamak zorunda kaldığı ikinci totaliter rejimdi. Orada Nazilerin Ari ırk teorisiyle karşılaşmıştı. Bu, Ruzi için tam bir şoktu. Ona göre elbette üstün insan vardı. Ancak bu üstünlüğün ırkla uzaktan yakından alakası yoktu. Kim ahlaki olarak daha gelişmişse o daha üstündü. Hangi ırka, hangi millete, hangi dine mensup olursa olsun en ahlaklı insan en güzel, en üstün insandı. O annesi Tacinisa Hanım'dan, Babası Camşid Ata'dan böyle öğrenmişti. Kendilerini üstün kabul eden Himmler'in SS'lerinin, esir kamplarında soydaşlarına uyguladığı zulmü görmüştü. Üstün ırka mensup olduklarını, bu üstün ırka mensup insanların kurdukları Avrupa medeniyetinin en üstün medeniyet olduğunu söyleyen bu insanlar, insanlık tarihinin en yüz kızartıcı cinayetlerini işlemişti.[555]

Nazizm gibi bir dünya görüşünü ancak hastalıklı ve sapkın ruha sahip biri savunabilirdi. Başkasına hayat hakkı tanımayan, insanlık düşmanı bir ideolojiydi bu. Onların Yahudi düşmanlığını anlaması ve kabul etmesiyse mümkün değildi. Zaten savaş yıllarında kendi canını tehlikeye atarak hayatlarını kurtardığı birçok Buhara Yahudisi vardı. Kendi kendine hangi totaliter sistemin daha kötü olduğunu sorduğunda bir tercihte bulunamıyordu. İkisi de kötüydü, ikisi de vahşiydi, ikisi de acımasızdı, ikisi de kanlıydı ve ikisinin de insan şeref ve haysiyetine, insan hayatına saygısı yoktu.

Ruzi'nin bir kenara çekilip etliye sütlüye karışmadan Soğuk Savaş'ın sonunu beklemesi mümkün değildi. Yolculuk boyunca bütün bunları bir bir zihninden geçirdi. Annesinin öğüdünü tutacak, doğru bildiği yolda yürümeye devam edecekti. Yeni savaş döneminde, doğru tarafın yanında yer almak ve kendi katkısını sunmak için tanımadığı, dilini bile bilmediği bir ülkeye gitmeye karar vermişti.

1951 yılının soğuk bir kış günü Ruzi'nin bindiği gemi New York Limanı'na yaklaştığında, ufukta Manhattan'ın gökdelenleri göründü. Yemyeşil ağaçlarla, küçük tarihi binalarla ve İslam hat sa-

natının en güzel örnekleriyle bezenmiş küçük camilerle süslü Margilan'dan ve ihtiyar Avrupa'nın tarihi şehirlerinden sonra New York, insanda uzaydaki bir masal şehri izlenimi uyandırıyordu.[556]

Sonunda gemi, New York Limanı'na demir attı. New York'a ilk gelenler Manhattan'ın gökdelenlerinden, çok şeritli geniş yollarından ve devasa köprülerinden etkilenirler. Margilanlı Ruzi, bambaşka bir dünyaya geldiğini anladı. Hiç kimseyi tanımadığı o yabancı ülkede ilk kapıldığı his, yalnızlık ve hüzündü. Ne olurdu eşiyle, kızıyla birlikte annesinin yanında, vatanında olsaydı? Ne olurdu bir Özbek çayhanesinde arkadaşlarıyla birlikte Özbek pilavı yapabilseydi? Ruzi, "Duygusallığı ve hüznü bırak! Hayatta en tehlikeli şey, insanın kendisine acımasıdır. Topla kendini ve başın dik, yoluna devam et!" dedi kendi kendine. Bir an önce çevreyi tanımalı ve hemen bu ülke insanlarının dilini öğrenmeliydi.

Columbia Üniversitesi'nden her ay alacağı 500 dolarla rahat rahat geçinirim diye düşünmüştü Ruzi. Long Island Forshill'de bir daire kiralamışlardı onun için. Forshill çok güzel bir semtti. Zaten orada, o sırada üç tane bina vardı. Binalardan biri, büyük bir bahçe içinde ve iki katlıydı. Kapıda korumaları olan gayet güzel döşenmiş bir binaydı. Ayda 180 dolar kira ödeyecekti. Kendisi ve ailesi için 320 dolar kalıyordu geriye. Bu 320 dolarla geçinmek mecburiyetindeydiler. Bir süre sonra bu parayla geçinmenin hiç de kolay olmadığını anladı. Bir yandan üniversitedeki işine devam ediyor, bir yandan İngilizce öğreniyor ve ek bir iş arıyordu.[557]

O sırada Amerika'nın Sesi radyosu Özbekçe yayınlarına başlamıştı. Özbek bölümünün başında Hokandlı Maksut Bey adında, Türkistan lejyonerlerinden bir Özbek vardı. Radyodaki işini Archibald Roosevelt'in yardımıyla bulmuştu. Rus bir hanımla evliydi. Eşinin kontenjanından ABD'ye göçmen olarak gelmişti. ABD'ye geldiği ilk zamanlar çok sıkıntı çekmiş, eşinin mühendis akrabalarının yardımlarıyla hayatlarını sürdürmeye çalışmıştı. O zamanlar Özbekçe şubesi yeni kuruluyordu. Özbekçe program hazırlayacak, makale yazacak ve spikerlik yapacak eleman bulmakta güçlük çekiyorlardı. Maksut Bey, Ruzi'ye serbest gazeteci olarak kendileriyle birlikte çalışmayı önerdi. Ruzi makalelerini evinde yazacak ve haftada birkaç kez spikerlik yapacaktı. Yazdığı her makale için 50 dolar, okuduğu her makale için de 15 dolar alacaktı. Böylece ayda 500 dolar civarında bir ek gelir sağlamış olacaktı. Artık o parayla rahat rahat geçinebilirlerdi.[558]

Ruzi o günlerde İngilizcesi yeterli olmadığı için dünyadaki ve ABD'deki gelişmeleri izlemek üzere biri Almanca, diğeri Rus-

ça iki gazeteye abone oldu. Abone olduğu *Novoye Russkoye Slova* (Yeni Rus Sözü) adlı gazeteyle, aynı zamanda Rus göçmen örgütlerinin çalışmaları hakkında bilgi sahibi olacaktı. Ruzi'nin ABD'deki ilk ayları biraz sorunlu geçti. Almanya'dayken Rus göçmen örgütleri, bu arada Kerenski'nin Rusya Halklarını Kurtarma Merkezi'yle birlikte çalışmayı reddetmişti. Onun ABD'ye gelmesinden rahatsız olan, hâlâ 1917 öncesi Çarlık Rusyası hayalleriyle yaşayan, Türkistan'ın ebediyen Rus sömürgesi kalmasını isteyen bazı Rus göçmenleri, Ruzi'ye karşı bir kampanya başlattı. Bu kampanyada NKVD-GPU'nun Rus göçmen örgütlerine sızdırdığı Rus ajanlarının rol oynamış olması da mümkündü. *New York Times* gazetesinde Ruzi aleyhinde yazılar yayımlandı. Onun Hitler yanlısı bir burjuva milliyetçisi, Nazi dostu, eski bir SS subayı olduğu iddia ediliyordu. Bunların hepsi çirkin birer iftiraydı. Archibald Roosevelt'in arkadaşları, Ruzi'yi arayarak kendilerinin bu iddiaların doğru olmadığını bildiklerini, bu yayınlardan rahatsız olmamasını ve üzülmemesini söylediler. Fakat buna rağmen, söylentilere karşı bir şey yapamamanın çaresizliği Ruzi'yi üzüyordu.

Bu arada 1954 yılında, Columbia Üniversitesi'nde bir Ortadoğu Enstitüsü kurulmuştu. Enstitüdeki diğer bölümler yanında, Türkiye ve Türkistan bölümleri de açılmıştı. Orada Archibald Roosevelt'in Ruzi'yle tanıştırdığı bilim adamları vardı. Onlar Ruzi'ye enstitünün Türkistan şubesinde çalışma teklifinde bulundular. Türkistan şubesinin başında Macar asıllı bir profesör vardı. Ruzi orada "Orta Asya-Türkistan sorunları uzmanı" olarak çalışmaya başladı. Ruzi o dönemde Orta Asya sorunları hakkında çok sayıda bilimsel makale yazdı. Yaptığı analizler ve yazdığı makaleler o zaman ABD içinde ve dışında geniş yankılar uyandırdı. Ruzi kısa sürede İngilizcesini oldukça ilerletmiş ve ABD şartlarına intibak etmeye başlamıştı.[559]

Ethel Roosevelt

Üniversitede olduğu bir gün, bir Amerikalı Ruzi'ye gelip Birinci Dünya Savaşı yıllarında ABD Başkanı olan Theodore Roosevelt'in kızının kendisiyle tanışmak istediğini söyledi. Söz konusu hanım, Archibald Roosevelt'in ablası, Ethel Roosevelt'ti.

New York'ta yaşayan Roosevelt ailesi, ABD'nin büyük ailelerinden biriydi. Theodore Roosevelt, İkinci Dünya Savaşı yıllarında, ABD'nin tüm tarihinde ilk kez dört dönem üst üste başkan seçilen Franklin Roosevelt'in eşinin amcasıydı. Franklin Roosevelt, eşiyle kuzendi de. Sonraki yıllarda CIA Ortadoğu ve Güneydoğu Asya şubesi başkanı olan Kim Roosevelt de, Theodore Roosevelt'in torunuydu.[560] Ethel Roosevelt, Margilanlı ipek sihirbazı Camşid Ata'nın oğlu Ruzi'yle acaba neden görüşmek istiyordu?

Birleşmiş Milletler binasının bugün bulunduğu yerde, o zamanlar muhteşem bir villa vardı. Theodore Roosevelt ailesine ait o tarihi malikânede Archibald Roosevelt'in ablası yaşardı. Ruzi, işte o malikâneye davetliydi.

Ruzi evine gelip hazırlandıktan sonra Roosevelt'lerin evinin yolunu tuttu. Ev çok büyük bir bahçenin içindeydi. Arabasıyla geldiği evin dış kapısında kendisini tanıtır tanıtmaz kapılar açıldı. Ruzi, bakımlı bahçeden geçip evin giriş kapısına kadar geldi. Orada bir başka görevli onu içeri aldı. Burası evden çok ABD tarihiyle ilgili birçok eserin, fotoğrafın sergilendiği zengin bir müze ve kütüphaneye benziyordu. Duvarlarda Rönesans dönemi ressamlarının eserlerini andıran tablolar, Theodore Roosevelt'in büyük boy yağlıboya bir resmi ve çok sayıda siyah-beyaz aile fotoğrafı vardı.[561]

Yaşlı, fakat son derece bakımlı Ethel Roosevelt, Ruzi'yi tebessümle karşıladı ve hemen neden eşini getirmediğini sordu. Ruzi

eş konusundan habersiz olduğunu anlatmaya çalıştı. Yaşlı kadın, "Eşinizin de burada olması beni çok sevindirirdi" dedi. Ruzi, telefon ederek eşini çağırabileceğini söyledi. Hanımefendi, "Bana adresi verin. Şoför gidip eşinizi getirir. Ama lütfen siz de telefon edip kendisini haberdar edin" diye uyardı. Masa çeşitli pastalar ve tatlılarla donatılmıştı. Ruzi'ye eşinin adını sordu. Ruzi, eşinin adının Ermelinda olduğunu, fakat ailesinin ve kendisinin onu Linda diye çağırdığını söyledi. "O zaman biz Linda Hanım gelinceye kadar hem kahvemizi içelim hem de sohbet edelim" dedi.

Ruzi, Bayan Roosevelt'in kendisiyle neden görüşmek istediğinden hâlâ habersizdi ve meraktan çatlayacak gibiydi. O sırada 60 yaşında olan Ethel Roosevelt, Ruzi'nin İngilizcesinin mükemmel olmadığını biliyor olmalıydı ki, kelimelerin üzerine basa basa şunları söyledi: "Biliyorsunuz Archibald Türkiye'de. Türkiye'den buralara gelip gitmek kolay değil. Ankara'da işler çok yoğunmuş. Bir yerde sizin ABD'ye gelmenize o vesile olmuş. Birkaç gün önce kendisinden mektup aldım. Mektubunda uzun uzun sizden bahsediyordu. Anlıyorum ki, kardeşim Münih'te sizinle yaptığı görüşmeden çok etkilenmiş. Kendisinin yapması gereken, fakat burada olmadığı için yapamayacağı bir işi benim üstlenmemi istedi. Archibald nasıl olduğunuzu, üniversitedeki işinizden memnun olup olmadığınızı, burada ne gibi sorunlarla karşılaştığınızı, herhangi bir konuda yardıma ihtiyacınızın olup olmadığını öğrenmek istiyor. Kendisi uzakta olduğu için benden ricada bulundu. Ben de bunun için sizinle görüşmek istedim."[562]

Ruzi teşekkür etti. Geldiğinden beri önemli sayılabilecek bir sorunla karşılaşmadığını, işinden memnun olduğunu, bu arada serbest gazeteci olarak Amerika'nın Sesi radyosuna makaleler yazıp spikerlik yaptığını söylemeyi unutmadı. Hele Linda ile kızı da yanına geldikten sonra burada kendisini son derece mutlu hissettiğini anlattı. Bayan Roosevelt, Archibald'ın Çin ve Doğu Türkistan üzerinden yaptığı Özbekistan seyahatinden çok etkilendiğini söyledi. Archibald, o gezinin sarhoşluğundan günlerce kurtulamamış, Semerkand ve Buhara şehirleri ile Fergana Vadisi'ni, kadınların rengârenk işlemeli giysilerini, Amerikalıların patchwork'lerini andıran örtülerini, muhteşem el sanatlarını, yediği son derece leziz yemekleri anlata anlata bitirememiş, orada yetişen kavunların, üzümlerin ve diğer meyvelerin dünyada bir benzerinin bulunmadığından bahsetmişti.[563]

Ethel Roosevelt'in, vatanından övgüyle söz etmesi Ruzi'yi hem sevindirmiş hem de duygulandırmıştı. Bu arada şoför de Linda'yı

getirmişti. Bayan Roosevelt genç ve güzel kadını yanaklarını öperek karşıladı. "Almanlar pastayı bizden çok daha güzel yapar. Ama bizim de onlardan daha iyi yaptığımız birkaç pastamız vardır. Ben size Almanların pek bilmediği limonlu pasta hazırlattım" dedi. Limonlu pastanın tadına bakan Linda, Bayan Roosevelt'ten pastanın tarifini almayı unutmadı. Yaşlı kadın, Orta Asya'da kadınların durumlarını merak ediyordu. Ruzi, ona memleketinde kadınlara duyulan saygıdan söz edip, Orta Asya ailesinde annenin ailenin merkezi ve hatta aile içindeki konumunun kutsallık derecesinde olduğunu anlatmaya çalıştı.[564]

Ruzi, Ethel Roosevelt'in sözünü ettiği patchwork'lere Orta Asya'da *suzani* dediklerini ve patchwork'le aralarında çok büyük farklar olduğunu söyledi. Soru üzerine de *suzani* sanatı hakkında bilgiler verdi: "Sizde bir kadın, elindeki değişik kumaş parçalarını bir araya getirerek bir örtü hazırlar. Bunu tek başına veya birkaç hemcinsiyle birlikte yapabilir. *Suzani* de bir örtüdür sonuçta, fakat hazırlanması tamamen farklıdır. Her genç kız, evlenmeden bir süre önce kız arkadaşlarının hemen hepsini evine davet eder. Yatak örtüleri, yorgan kılıfları, masa örtüsü, divan örtüsü ve duvara asılacak örtü için önce taslaklar hazırlanır, motifler tespit edilir. O örtünün her bir kısmını, bu iş için orada toplanan kızlardan biri hazırlar. Böylece nakışlanıp işlenen parçalar bir araya getirilerek birleştirilir. Bir defa *suzani* eski kumaş parçalarından değil, parçalara ayrılmış yeni, bütün bir kumaştan yapılır. Kızlardan her biri kendi üzerine aldığı parçayı tek başına hazırlar. *Suzani* bittiğinde ortada birden fazla genç kız tarafından hazırlanmış, birçok sanat eserinin birleştirilmesiyle oluşmuş tek bir sanat eseri vardır."[565]

Bayan Roosevelt, insanın belli bir yaşa gelinceye kadar en güzel yemekleri annesinin yaptığına inandığını, ne kadar yaşlanırsa yaşlansın çocukluğunda annesinin yaptığı yemekleri özlediğini belirtip, annesinin güzel yemeklerini özlediğinde ne yaptığını sordu. Ruzi, Linda'nın yemeklerinin annesininkileri aratmadığını, mükemmel aşçı olan kayınvalidesinin Linda'ya bu konuda çok şey öğrettiğini, ayrıca kendisinin de sevdiği Özbek yemeklerini pişirmeyi Linda'ya öğrettiğini anlattı.[566]

Duyduklarına şaşıran Bayan Roosevelt, Ruzi'ye yemek pişirmeyi kimden öğrendiğini sordu. Ruzi de, Orta Asya'da erkeklerin bazı yemekleri kadınlardan daha iyi pişirdiğini ve nedenlerini anlattı. "Bizde" dedi, "gençler genelde görücü usulüyle evlenir. Yani genç kız ve erkek, tanışıp anlaştıktan sonra kendi aralarında ev-

lenme kararı veremez. En çok, beğendikleri bir gelin adayı varsa annelerine ondan bahseder. Oğulları için gelin adaylarını çoğunlukla anneler belirler ve onayını aldıktan sonra aralarından birini kızın anne babasından isterler. Süreç böyle başlar.[567] Ancak genç erkeğin bu süreçte yapması gereken bazı işler vardır. Bunların başında, gelin adayı genç kızın annesi ve onun kadın akrabaları, damat adayının evine geldiğinde, onun tek başına, Özbeklerin milli yemeği olan Özbek pilavını pişirmesi gelir. Damat adayı, o sırada evin bahçesinin bir kenarında odun kırmak, Özbek pilavının malzemelerini hazırlamak, ateş yakmak ve bu ateşin üzerindeki tencerede güzel bir Özbek pilavı hazırlamak zorundadır. Bunu başaramazsa kız tarafı, kızlarının bu gençle evlenmesini kabul etmez.[568] Buradaki mantık şudur: 'Yarın gençler evlendiğinde, çocukları olduğunda, annenin hastalanması halinde, elinden bir Özbek pilavı pişirmek gelmeyen bir genç, nasıl olur da çocuklarının karnını doyurabilir? Bu yüzden Özbek gençleri daha küçük yaşlarda evde ve çayhanelerde pilav pişirmeye başlar ve zamanla ustalaşırlar."

Ruzi bazı yemekleri pişirmeyi bu gelenek sayesinde öğrendiğini ve bu konuda ilk öğretmeninin annesi olduğunu, bildiği yemekleri Linda'ya da öğrettiğini söyledi. Bayan Ethel Roosevelt Ruzi'ye Özbek pilavının nasıl hazırlandığını sordu. Ruzi tam yemeğin tarifini yapmaya başlayacaktı ki, Linda Ruzi'nin sözünü keserek pilavın yapılışını anlatmaya koyuldu. Bitirince de Ruzi'ye dönüp doğru tarif edip etmediğini sordu. Ruzi de Linda'nın tarifi eksiksiz olarak anlattığını bildirdi.[569]

Bayan Roosevelt, Ruzi'ye Orta Asya'da kadınların Arap ülkelerinde ve İran'da olduğu gibi siyah çarşaf giyerek yüzlerini ve bütün vücutlarını kapatıp kapatmadıklarını sordu. Ruzi ona Türkistanlıların büyük çoğunluğunun Müslüman olduğunu, fakat İslam anlayışlarının İranlılardan ve Arapların çoğundan değişik olduğunu, Orta Asya İslamı'nın daha çok Sufizmden ve Türklerin eski dini Şamanizmden etkilendiğini belirtip, bu İslam anlayışının daha hoşgörülü ve daha esnek olduğunu söyledi. Kadınların kapalı giysiler giydiklerini, ancak siyah çarşafla ilgisinin bulunmadığını, kadının yüzünü kapatmayan, son derece güzel nakışlarla süslü, sanat özelliği taşıyan giysiler olduğunu anlattı.[570]

Orta Asya'nın Müslüman göçebelerinde kadın-erkek ilişkilerinin daha da esnek ve serbest olduğunu ifade etti. Ruzi önce Timur'un kim olduğunu anlattıktan sonra, Timur döneminde onun eşi olan imparatoriçenin, imparator devlet yönetimiyle

meşgulken hep onun yanında bulunduğunu, yabancı elçileri dahi, eşiyle birlikte kabul ettiğini açıkladı.[571]

Bayan Roosevelt, Batı toplumlarında kadınların asırlar boyu baskı altında tutulduğunu ve ikinci sınıf insan muamelesi gördüklerini, ancak son iki yüzyılda kadın-erkek eşitliği ve kadın hakları konusunda ilerlemeler kaydedildiğini söyleyerek, "Ama" dedi, "hâlâ işin başındayız." Ruzi, Orta Asya tarihi boyunca İslam'ı katı şekilde yorumlayan din adamları ile her şeye hoşgörüyle bakan, dinin ve tanrısallığın özünün sevgi olduğunu kabul eden İslam Sufileri arasında büyük bir çatışma yaşandığını belirterek sözlerini şöyle sürdürdü: "Sufilere göre kadın ile erkek arasında fark yoktur. Ancak katı din adamlarının etkin olduğu dönemlerde, onların toplum içinde güçlerinin artmasına paralel olarak, kadınlara baskı artmıştır. Komünistler Türkistan'a felaket getirdiler, ancak bazı konularda çok olumlu işler yaptıklarını inkâr etmek yanlış olur. Mesela kadın-erkek eşitliği konusuna çok önem verdiler. Gerçi sanatı siyasi propaganda aracı olarak kullandılar, ancak bütün sanat dallarının gelişmesine de çok yardımcı oldular."[572]

Ruzi'nin aklına zaman zaman katı, dar görüşlü din adamlarının telkinleri sonucu yaşanan acı olaylar geldi. Bu konuda konuşup konuşmamak konusunda önce tereddüt etti. Ancak gerçeği gizlemenin yanlış olduğunu düşünüp anlatmaya başladı: "Köylerde bir âdet vardır. İki genç evlendikleri gece ilk defa beraber olduklarında, genelde kadında bir kanama olur. Erkek kana bulanmış çarşafı dışarıda bekleyenlere göstermek zorundadır. Kanama olmamışsa bu, gelinin bakire olmadığının delili sayılır ve işte facia o zaman başlar. Eşi, eşinin annesi, babası ve diğer akrabaları, kendi anne babası, kardeşleri ve diğer bütün yakınları ondan yüz çevirirler. Hiç kimse onunla konuşmaz. Sanki o bir cüzamlıdır; öldürücü bir bulaşıcı hastalığa yakalanmıştır. Bu manevi işkence günlerce devam eder ve sonuçta buna dayanamayan gelin, kendini yakarak intihar eder. Böylece eşinin ve tarafların namuslarını temizlemiş olur. Kızın masum olması halinde dahi durum değişmez ki genelde çoğu masumdur; fakat masumiyetini hiç kimseye anlatamaz. Gerçi komünistlerden önce de Sufiler ve aydın bazı din adamları bu korkunç geleneğe karşı çıkarak yasaklanması için gayret göstermişti. Ancak bunun tamamen yasaklanması ve bu tür olaylara engel olunması komünistler zamanında oldu."[573]

Ruzi, Bayan Ethel Roosevelt'e halkının yalnızca olumlu yönlerinden değil, olumsuz yanlarından da söz etti. Son anlattıklarının Bayan Roosevelt üzerinde yanlış izlenim yaratmasından kay-

gılanıyordu. Ancak tamamen tersi oldu. Bayan Roosevelt konuklarına, Batı toplumlarında da dini katı kurallar çerçevesinde yorumlayanların, kadınlara tarih boyunca büyük işkenceler yaptığını, kadının yalnız Doğu'da değil Batı'da da çok ezildiğini, kadının şeytan olarak görüldüğü, cadı oldukları iddiasıyla yakıldıkları dönemlerin olduğunu söyledi ve Ruzi'ye ülkesi hakkında kendisini açıklıkla ve objektif bilgilendirdiği için teşekkür etti.[574]

Bayan Roosevelt, ABD'yi bu ülkeye dışarıdan gelen yabancıların kurduğunu, atalarının da XVII. yüzyılın sonuna doğru Hollanda'dan gelerek New York'a yerleşen yabancılar olduğunu anlattı. Dışarıdan gelen çeşitli milletlere ve kültürlere mensup insanların burada karışarak bir Amerikan milleti ve kültürü oluşturduğunu, gelenlerin ilk yıllarda biraz sıkıntı çekmesinin çok doğal olduğunu, aslında herkes yabancı olduğundan, burada hiç kimsenin bir diğerini yadırgamak ve dışlamak hakkına sahip olmadığını söyledi. Ethel Roosevelt, Ruzi ve Linda'yla geçirdiği bu birkaç saati en küçük ayrıntısına kadar kardeşi Archi'ye anlatacağını, herhangi bir sıkıntılarının ve ihtiyaçlarının olması halinde çekinmeden kendisine başvurabileceklerini bildirdi. Ruzi ve Linda teşekkür edip Bayan Roosevelt'le vedalaştılar.[575]

Hamit Raşit ve hac kararı

Ruzi, Columbia Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü Türkistan Bölümü'nde çalışıyor, Sovyetler Birliği ve Türkistan sorunları üzerine dersler verip danışmanlık yapıyordu. Bu arada İngilizcesini de epeyce ilerletmişti. Orta Asya meselelerine ilgi duyan çeşitli kuruluşların aradığı biri olmuştu.

Rusya Halklarını Bolşevizmden Kurtarma Komitesi Başkanı Eisig Don Level, Ruzi'yi arayıp yemekli bir toplantı düzenlediklerini ve o yemeğe kendisinin de mutlaka katılması gerektiğini söyledi. Büyük bir toplantıydı bu. Eisig Don Level, görevini bir başkasına devrediyordu. Toplantı, yeni başkanı toplantıya katılanlarla tanıştırmak için düzenlenmişti. Don Level, Ruzi'yi saygıyla ve büyük bir sıcaklıkla karşıladı. Elinden tutup onu komitenin, Başkan Eisenhower'ın yakın arkadaşı olan yeni başkanı emekli Amiral Raymond Spruance ile tanıştırdı. Ve yeni başkana Ruzi hakkında övgü dolu sözler söyleyip "Eğer yeni görevinizde başarılı olmak istiyorsanız, size Ruzi'yi yanınıza almanızı tavsiye ederim" dedi. Yeni başkan bir süre sonra Filipinler'in başkenti Manila'ya ABD büyükelçisi olarak atandı ve yerine yeni bir emekli amiral getirildi. Ancak Washington, Rusya Halklarını Bolşevizmden Kurtarma Komitesi'yle de Sovyetler'e karşı ciddi başarıların kazanılamayacağını gördü ve yeni bazı adımlar attı. Bundan böyle Sovyetler'e karşı yapılacak çalışmalar, bu göçmen örgütleri aracılığıyla değil, doğrudan doğruya CIA'nın kontrol ettiği, radyo, enstitü ve benzeri kuruluşlar tarafından yürütülecekti.[576]

Bir gün Ruzi, üniversitedeki odasından ayrılmış, evine gitmek için Manhattan'da Friedrichstreet'teki metro istasyonunda tramvay bekliyordu. Uzun boylu, sarışın, Almanlara benzeyen biri Ruzi'ye bakıp başıyla onu selamladı. Fakat Ruzi oralı olmadı,

elindeki gazeteyi okumaya devam etti ve o sırada gelen tramvaya bindi. Sarışın adamın da arkasından tramvaya bindiğini gördü ama umursamayıp gazetesini okumayı sürdürdü. Evinin yakınındaki durağa geldiklerinde tramvaydan indiğinde o da tramvaydan inmişti. Adam gülümseyerek Ruzi'ye yaklaştı "Aşk olsun Ruzi! Yarım saattir beni tanırsın diye sana bakıyorum, hâlâ tanımadın beni" dedi. Ruzi, ancak o zaman karşısındaki kişinin eski bir dost olduğunu anladı. "Ah Hamit Ağabey, nereden çıktın böyle birdenbire, yerden mi gökten mi?" diyerek boynuna sarıldı.[577]

Hamit Raşit İslamkulov, Orenburg'lu bir Tatar aileye mensuptu. Çarlık döneminde Buhara'da İslami ilimler tahsil eden babası, Orenburg'da yıllarca din adamı olarak çalışmıştı. Fakat Rus resmi makamlarıyla arasında ciddi sorunlar baş gösterince, Birinci Dünya Savaşı öncesinde ailesiyle birlikte Orenburg'u terk edip Fergana Vadisi'nin güzel şehri Margilan'a yerleşmişti. Ruzi'nin babası Camşid Ata bu aileye yardımcı olmuştu. Ona Margilan camilerinden birisinde iş ve oturacakları bir ev bulmuştu. Hamit Raşit, 1910 yılında Margilan'da doğmuştu. 20'li yılların sonuna doğru Taşkent'te pedagoji enstitüsünün öğretmen yetiştiren bölümünden coğrafya öğretmeni olarak mezun oldu. Daha sonraki yıllarda Fergana Vilayeti Pedagoji Enstitüsü akşam kurslarında Özbek dili ve edebiyatı diploması almıştı.[578]

Margilan'da ailecek görüşürlerdi. Hamit Raşit'in babası ile Ruzi'nin babası arasında çok yakın bir dostluk vardı ve Camşid Bey milli düşünceleri sağlam, modernleşme ve yenileşmeye açık o aydın din adamına çok saygı duyar ve onu severdi. Hamit Raşit, Ruzi'den yedi yaş büyüktü. New York'ta, vatandan binlerce kilometre uzakta eski bir aile dostuna rastlamak Ruzi'yi çok sevindirmişti. Birlikte Ruzi'nin evine gittiler. Ruzi, Hamit Raşit İslamkulov'u eşi Linda'yla tanıştırdı. Daha sonra iki aile sık sık görüşmeye başladı. En son Margilan'da 1941 yılında Ruzi askere giderken, Hamit Raşit'in "uğurlar olsun" demek için Ruzilerin evine geldiği sırada görüşmüşlerdi. Ruzi Özbekistan'dan ayrılırken, Hamit Raşit Margilan Lisesi'nde coğrafya öğretmenliği yapıyordu.[579]

Hamit Raşit de Rus-Alman savaşı başladıktan üç ay sonra askere çağrılmıştı. Onu Andican'a götürmüşler, orada altı haftalık kısa bir askeri eğitimden geçmiş ve sonra Doğu Cephesi'ne göndermişlerdi. Hamit Raşit, cephede bir vicdan muhasebesi yapmış ve Kızıl Ordu saflarında Bolşevikler için savaşmanın yanlış olacağını düşünüp uygun bir fırsat kollamıştı. Fırsatını bulur bulmaz da Alman tarafına geçmişti. Alman tarafına geçen her eski Sov-

yet askeri gibi o da esir kamplarında üzerine düşen sıkıntı payını almış daha sonra da Tatar lejyonunda görev yapmıştı. Savaştan sonra bir süre Polonya'daki bir kampta yaşamış ve orada kendisini Finlandiya Tatarı olarak kaydettirmişti. Çarlık zamanında, Bolşevik Devrimi sırasında ve devrimi izleyen yıllarda, çok sayıda Kazan Tatarı Finlandiya'ya gelerek Helsinki'ye yerleşmişti.[580]

Helsinki Tatar Cemaati iyi örgütlenmiş bir cemaatti. Aralarındaki dayanışma son derece güçlüydü. Hemen hepsi iş sahibiydi ve içlerinde son derece başarılı ve zengin çok sayıda işadamı vardı.[581] Hamit Raşit, Polonya'da kampta bulunduğu sırada Helsinki Tatar Cemaati içindeki tanıdıklarına bulunduğu yeri bildirmişti. Onlar da sık sık Polonya'daki kampta kendisine yardımcı olmuştu. Hamit Raşit Margilan'da evliydi ve iki çocuğu vardı. Polonya'da artık vatana dönme ihtimalinin kalmadığını anlayınca, kampta tanıdığı Belaruslu bir ailenin güzel kızıyla evlenip yeni bir yuva kurmuştu. İlk fırsatta da eşiyle birlikte ABD'ye göçmen olarak gelmişlerdi.

Bir gün evde sohbet ederlerken Hamit Raşit Ruzi'ye, "Ruziciğim kanın, ateşin ve ölümün içinden geliyoruz. Tanrı'ya şükür, ikimiz de defalarca ölümün eşiğinden döndük. Azrail, hemen yanı başımızda yüzlerce insanın canını alırken bizim kapımızı çalmadı. Ben, Tanrı'nın bundan böyle de bizi sayısız tehlikelerden koruyacağına inanıyorum. Sana bir teklifim var: Gel birlikte hacca gidelim, Kâbe'yi, peygamberimizin doğduğu toprakları ve kabrini ziyaret edelim" dedi. Ruzi hemen hiç düşünmeden kabul etti ve ağzından, "Tamam Hamit Ağabey, hazırlıklarımızı yapalım ve hacca gidelim" sözcükleri dökülüverdi. Ruzi'nin bir miktar birikmiş parası vardı ve kimseye muhtaç değildi. O zamanlar bugünkü jetler yoktu. Yolculuk eski model pervaneli uçaklarla yapılırdı. Suudi Arabistan-New York bileti alan biri herhangi bir güzergâh üzerinden, yol boyunca istediği şehirde, dilediği kadar konaklayarak gideceği havaalanına varır ve dönüşte yine istediği tarihte, istediği yerde mola vererek dönmesi gereken yere dönerdi.[582]

Günümüzün John F. Kennedy Havaalanı, adı New York Havaalanı olan küçücük bir terminaldi. Roma Havaalanı ondan çok daha büyüktü. Ruzi ve Hamit Raşit önce New York Havaalanı'ndan Roma'ya uçtular. Hac mevsiminin başlamasına yaklaşık iki hafta vardı. Roma'da üç gün kaldılar. Üç günde Roma'nın altını üstüne getirdiler. Colosseum'u, Pantheon'u, Vatikan şehrini, üç günde görülecek ne varsa hepsini gezmeye çalıştılar, uzun uzun sohbet ettiler.[583]

Ruzi ciddi bir dini eğitim almamıştı. Ancak Hamit Raşit, din adamı olan babasından çok şey öğrenmişti. Ruzi'ye Müslümanlıkta haccın dini, manevi cephesinin yanı sıra ekonomik ve sosyal yönlerini de anlattı. Müslümanların günde beş kez camiye gitmelerinin de sosyal sebepleri olduğunu söyledi. Cami çevresinde oturan insanlar ibadet bittikten sonra aralarında mahallenin meselelerini, yardıma muhtaç olanlara nasıl yardım edileceğini ve diğer sosyal meseleleri konuşur ve birbirlerini yeniliklerden haberdar ederlerdi. Cuma namazları büyük camilerde kılınır, orada da artık mahallenin değil, daha geniş bir çevrenin meseleleri konuşulurdu. Camilerdeki toplu ibadetler, aynı zamanda bir tür halk meclisi toplantısı gibiydi. Hac zamanındaysa Mekke'ye, İslam ülkelerinin hemen hepsinden insanlar gelirdi. Dünya Müslümanlarının toplantısını andıran o buluşmada insanlar birbirleriyle ticari bağlantılar kurar, birbirlerine ülkelerinin meselelerini ve oralardaki yenilikleri aktarırdı.

Hamit Raşit bunları anlatırken Ruzi'nin kafasında bir şimşek çaktı. "Öyleyse ben Mekke ve Medine'de ne yapacağımızı biliyorum" dedi ve devam etti: "Mademki oraya İslam dünyasının hemen her tarafından insanlar geliyor ve bu insanlar orada birbirlerinin dertleri, sıkıntıları, sevinçleri ve ülkelerindeki durum hakkında konuşuyor, biz de hacca gelenlere Türkistan Müslümanlarının içinde bulunduğu durumu anlatalım." Hamit Raşit, bunu nasıl yapacaklarını sorunca da, "Dünya Müslümanlarına hitaben bir bildiri kaleme alır, orada bastırırız. Gelen Müslümanlara da dağıtırız" dedi. Ruzi ayrıca oraya gelen önemli insanlarla ve devlet adamlarıyla görüşmeler yapıp onları Türkistan meselesi hakkında bilgilendirebileceklerini söyledi. Kafa kafaya verdiler, Sovyetler Birliği'nde Müslümanların çektikleri sıkıntıları, Bolşeviklerin bu alandaki zulümlerini ve Türkistan meselesinin ne olduğunu anlatan birkaç sayfalık bir metin kaleme aldılar. Yazdıklarını okuduklarında gerçekten kısa fakat öz bir metin hazırladıklarını gördüler.[584]

Mısır

Ruzi ile Hamit Raşit Roma'dan Kahire'ye uçtular. 1948-1949 Arap-İsrail Savaşı'nda Araplar büyük bir yenilgiye uğramıştı. Uğranılan yenilgi, İngiliz işgalinin devam etmesi ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa Hanedanı'ndan Kral Faruk'un kokuşmuş devlet yönetimi, genç subaylar arasında ciddi rahatsızlıklar yaratmıştı. Mısır'da açlığın, sefaletin ve halkın sağlık sorunlarının dayanılmaz hale geldiği bir zamanda, Kral Faruk sefih bir hayat sürüyor ve bütün dünya onun sefih yaşamını konuşuyordu. Hırsızlık, rüşvet ve yolsuzluk devletin en önemli sorunuydu.[585] Fakat bütün bunlara karşı savaşması gereken kral, en büyük yolsuzlukların baş sorumlusuydu. Eski Kudüs müftüsü, İslam dünyasında büyük itibar sahibi Şeyh Muhammed Hüseyin, Mısırlı genç subaylara, bu arada Cemal Abdülnâsır'a, Mısır'ın kurtuluşu için kralın devrilmesi gerektiğini söylüyordu. Böyle bir ortamda Cemal Abdülnâsır, Mısır ordusu içinde gizli, Hür Subaylar örgütünü kurmuştu.

Arap-İsrail Savaşı sırasında cephede askere dağıtılan top ve tüfek mermilerinin kalibresi, silahların namlularına uymuyordu. Çünkü alışveriş sırasında büyük rüşvetler dönmüş ve silahlara uymayan cephane veya hiç işe yaramayacak silahlar satın alınmıştı. İsrailli kadın askerler, Mısırlı askerleri silahlarını kullanamadıkları için ya öldürüyor ya da esir alıyordu. 30'lu yıllardaki Mısır ordusu, artık XIX. yüzyılın sonundaki Mısır ordusu değildi. Gerçi hâlâ kral ordunun başkomutanı sayılıyordu, ama artık Mısır ordusu milli bir ordu olma yolunda önemli gelişmeler kaydetmişti. Önceleri subay yetiştiren okullara yalnızca ülke yönetimine hâkim ailelerin çocukları alınırdı. 30'lu yıllarda Savunma Bakanı Mustafa el-Nahas, bu okulların kapılarını orta sınıfa açtı.

Harp akademisinde eğitim görme hakkı, hâkim ailelerin çocuklarının imtiyazı olmaktan çıkarılmıştı.

Hür Subaylar örgütü mensubu yedi subay, 23 Temmuz gece saat üçte Abbassia'daki başkomutanlık karargâhını ele geçirip başkomutanı ve yakın çevresini tutukladı. Üç gün sonra Kral Faruk tahtından çekilerek ülkeyi terk etmek mecburiyetinde kaldı. Cemal Abdülnâsır'ın gizli örgütü, 23 Temmuz 1952 tarihinde Mısır'da yönetime el koydu. Albay Aldülnâsır, bir generalin önde görünmesinin Mısır halkını olumlu etkileyeceğini düşündüğünden, General Muhammed Necib'i devlet başkanlığı koltuğuna oturttu. Kendisi de yardımcısı oldu.[586]

Ruzi, General Necib'in Mısır devlet başkanı olduğu haberini gazetelerde okumuştu. Fakat bütün yetki, Devrimci Komite Konseyi'nin elindeydi ve konseye de Albay Cemal Abdülnâsır hâkimdi. Ruzi, Almanya'da bulunduğu yıllarda Necib adlı Mısırlı bir subayla tanışmıştı. Amerikan ordusu bir grup Mısırlı subayı eğitim için Münih yakınlarındaki Garmisch'e davet etmişti. Bunların içinden Necib adında biri, cuma günleri Münih Camii'ne gelip namaz kılardı. Ruzi, Necib'i burada tanımıştı. Ancak Devlet Başkanı Necib ile tanıdığı Necib'in aynı şahıs olup olmadığı hakkında herhangi bir bilgisi yoktu.

Ruzi, dostu Hamit Raşit'e, "Başkanlık Sarayı'na gidelim ve General Necib'i ziyaret edelim" dedi. Raşit, "Ruziciğim sen aklını mı kaçırdın? Hacca gideceğim diye yola çıkmış iki yabancı, Başkanlık Sarayı'na gidecek, başkanla görüşmek isteyeceğini söyleyecek ve Mısır Devlet Başkanı General Necib de onları kabul edecek?" diye yanıtladı bu teklifi. Ruzi, "Bir gidelim, teşebbüs edelim. Kabul ederse görüşürüz, etmezse oraya kadar gitmiş ve Başkanlık Sarayı'nı dışarıdan görmüş oluruz, ne kaybederiz?" dedi. Bir taksiye bindiler. Başkanlık Sarayı'na geldiler. Ruzi kapıdaki görevlilere, General Necib'i Almanya'dan tanıdığını, devlet başkanını tebrik etmek için ziyarete geldiklerini ve generali haberdar etmelerini söyledi. Görevli bir süre gözden kayboldu. Kısa süre sonra tekrar geldi ve General Necib'in misafirleri beklediğini söyledi.

General Necib dürüst, iyi niyetli ve son derece alçakgönüllü biriydi. Makamına girdiler. General, Ruzi ve Hamit'i ayakta, gülümseyerek karşıladı ve Ruzi'ye "Benim Almanya'da tanıştığım Türkistanlı kardeşim" diyerek sarıldı. Devlet Başkanı General Necib'e hacca giderken kendisini tebrik etmek için Kahire'ye uğradıklarını, hac sırasında dünyanın her tarafından gelen Müs-

lümanlara Türkistan meselesini ve Müslümanların vatanlarında maruz kaldıkları baskıları ve Bolşeviklerin nasıl din düşmanlığı yaptıklarını anlatacaklarını söyledi. General Necib "Bu son derece iyi bir fikir" diyerek yanıtladı Ruzi'yi.[587] Generalin eski lejyonerlerden, Hokandlı Özbek bir aşçısı varmış. Onunla sık sık Türkistan hakkında konuşurlarmış. Gerçekten de Necib, Orta Asya'nın bir Rus sömürgesi olduğunu biliyor ve bu memlekete sevgi ve sempatiyle bakıyordu.

General, ziyaretçilerine çay ikram etti. Bir ihtiyaçları olup olmadığını sordu. Bu arada Ruzi generale, Cemal Abdülnâsır'ı da ziyaret etmek istediklerini söyledi. Başkan Necib, Abdülnâsır'ın bir gün önce Kahire'den hacca gittiğini bildirdi. "Ama siz de hacca gittiğinize göre onunla orada görüşürsünüz" dedi. Üzerinde Mısır devlet amblemi olan ve Devlet Başkanı General Necib yazan bir kart aldı ve karta Arapça birkaç cümle yazdı. "Cemal, Mekke'de devlet konukevinde kalacak. Onu orada bulursunuz. Bu kartı kapıdaki görevlilere gösterirseniz sizinle hemen görüştürürler" diyerek kartı Ruzi'ye uzattı.

General Necib ancak iki yıldan daha kısa bir süre devlet başkanlığı koltuğunda oturabilecekti. Kahire'de 1953 yılında cumhuriyet ilan edilip İngilizlerle Süveyş Kanalı'nın boşaltılmasını öngören bir antlaşma imzalanacak ve 1954 yılı ilkbaharında General Necib'in görevinden alındığı ve ev hapsinde olduğu duyurulacaktı. Böylece Albay Cemal Abdülnâsır, perde arkasındaki konumundan çıkıp Mısır'ın tartışmasız tek hâkimi olacaktı.

Ruzi ile Hamit Raşit, Roma'da yazdıkları bildiriye Kahire'de son şeklini verdiler. Özbek dilinde hazırladıkları bildiriyi Arapçaya tercüme etmek zorundaydılar. Fakat Kahire'de bu tercüme işini kime yaptıracaklardı?[588]

Mısır'da X. yüzyıldan itibaren Orta Asya'dan gelmiş Kıpçaklar ve Türkmenler, Kafkaslar'dan gelmiş Çerkezler etkin olmuştu. Paralı asker olarak buraya gelen Kıpçak Türkleri bir süre sonra Mısır'da yönetimi ele geçirmiş ve Çerkezlerle birlikte, 1517 yılında Mısır Osmanlı hâkimiyetine geçinceye kadar bu toprakların hâkimi olmuşlardı. Orta Asya'dan Mısır'a göçün arkası, seyrelse de hiç kesilmemişti. Savaş yıllarında Türkistan, Azerbaycan, Tatar ve Kuzey Kafkas lejyonlarında savaşmış ve savaştan sonra Sovyetler'e teslim edilmekten kurtulmuş birçok eski lejyoner Mısır'a yerleşmişti. 1917 Bolşevik Devrimi öncesinde gelenler de vardı. Bunların arasında Ruzi'nin savaş sırasında adını çok duyduğu, fakat ancak savaştan sonra Münih Camii'nde tanıştığı

Alimcan İdris adında bir tanıdığı da vardı. İki arkadaş, onu bulmaya karar verdi.[589]

Alimcan İdris, savaştan sonra Kahire'ye yerleşmiş ilginç biriydi. XX. yüzyılın başlarında Buhara medreselerinde dini ilimler öğrenimi görmüş ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında Almanya'ya gelmişti. 1916-1921 yılları arasında Almanya'da Savaş Bakanlığı'nda Müslüman esirler konusunda danışmanlık yapmıştı. Buhara Halk Cumhuriyeti 20'li yıllarda Almanya'ya öğrenci gönderdiğinde, o öğrencilerin dini eğitimleriyle ilgilenmişti. Savaş sırasında Alman Dışişleri Bakanlığı ile Propaganda Bakanlığı'nda Türk halkları konusunda danışman olarak çalışmıştı. Rusça, Almanca, Türkçe, Arapça ve bütün Türk-Tatar lehçelerine hâkimdi. Bir ara Müslüman lejyonların din adamı ihtiyacını karşılamak için Dresden'de kurulan din adamı yetiştiren okulda da ders vermişti.

Savaştan sonra, Mittenwald'da Türk kampının oluşturulmasından sonra kurulan Almanya Müslümanlar Şûrası'nın Abdurrahman Avtarhanov ve Mustafa Edige Kırımal ile birlikte üç yöneticisinden biriydi. 40'lı yılların sonuna doğru da Mısır'a gelip Kahire'ye yerleşmişti.[590] Alimcan İdris, Kahire'ye geldikten sonra resmi makamlarla ve Arap Ligası ileri gelenleriyle çok iyi ilişkiler kurmuştu. Onlara savaştan sonra Müslüman lejyonerlerin düştüğü acıklı durumu ve Almanya'daki kamplarda çektikleri sefaleti anlatmış, topladığı yardımlarla Almanya'da kamplarda bulunan eski lejyonerlere vagonlarca gıda maddesi göndermişti. Her aile için günlerce yetecek yiyecek maddesi paketleri hazırlanmıştı. Birçok Türkistanlı, savaştan sonra ilk defa Alimcan İdris'in gönderdiği gıda maddeleriyle doğru dürüst yemek yapabilmişti. Ruzi de o paketlerden yararlananlardan biriydi.[591]

Alimcan İdris, Ruzi ve arkadaşını çok iyi karşıladı. Onları mükemmel bir şekilde ağırladı. Çok yaşlanmış olmasına rağmen, bildiri üzerinde o da çalıştı ve Arapçaya çevireceğini ancak bunun için bir-iki güne ihtiyacı olduğunu söyledi. Ruzi ve arkadaşı Kahire'yi bir gün sonra terk etmek zorundaydı. Zamanları yoktu. Alimcan İdris, merak etmemelerini, El-Ezher Üniversitesi'nde birlikte çalıştığı Doğu Türkistanlı bir tanıdığının olduğunu, onun da üç gün sonra hacca gideceğini, çeviriyi tamamlayıp ona teslim edeceğini, onun da Mekke'de kendilerine vereceğini söyledi. Ruzi ve arkadaşı Kahire'deki son günlerini Mısır piramitlerini ve Kahire'nin tarihi binalarını gezerek değerlendirdi. Kölemenlerden, Memlûklardan ve Osmanlılardan kalan muhteşem tarihi binaları ziyaret ettiler.[592]

Arabistan

O zamanın küçük Kahire Havaalanı'ndan kalkan bir uçakla Suudi Arabistan'ın Cidde Havaalanı'na geldiler. Bu, Ruzi'nin Suudi Arabistan'a ilk seyahatiydi. İslam'ın iki kutsal kenti, Mekke ve Medine'de, Buhari (Buharalı) adıyla anılan, çok kalabalık bir Türkistan topluluğu vardır. Türkistanlılar İslam medeniyet tarihine çok önemli katkılarda bulunmuştur. Müslümanlar için, Müslümanların kutsal kitabı Kuran'dan sonra en önemli kaynaklardan birisi olan Hz. Muhammed'in söz ve sünnetinin* derlendiği hadis kitaplarının birçoğu, belki de en önemlileri, Türkistanlı muhaddisler** tarafından hazırlanmıştır. Muhammed İsmail Buhari*** ve Tirmizi**** bunların en tanınmışlarındandır. Orta Asyalı İslam âlimleri hukuk, tefsir ve diğer İslam ilimleri dallarında değerli eserler yazmışlardır. Hatta Arapçanın ilk gramer kitapları Türkistanlı dilciler tarafından kaleme alınmıştır.

Yüzyıllardır hac ve ticaret için Mekke ve Medine'ye gelen çok sayıda Türkistanlı, gözlerini mukaddes topraklarda kapatmak için buraya yerleşmiştir. Buhariler, Suudi Arabistan'da sevilen ve itibar gören bir azınlıktır. Genellikle ticaretle uğraşan bu insanların maddi durumları son derece iyidir. O dönemde orada yaşayan tanınmış, muteber Türkistanlı din adamları da vardır. Bunların en ta-

* Hadis, İslam dininde Hz. Muhammed'in değişik olaylar ve sorunlar karşısında inananları aydınlatmak, Kuran'ın bazı ayetlerini daha açık bir dille ifade etmek için söylediği iddia edilen sözler bütünü; sünnet ise, davranışları ve herhangi bir konuda söylemiş olduğu söz (kavli), fiil ve takrirlerine verilen addır. (yay.n.)

** Hz. Muhammed'in sözlerini (hadis) derleyen kişilere verilen isim. (yay.n.)

*** İmam Muhammed bin İsmail Buhari (810-870). İslam literatüründe Kütüb-ü Sitte'nin (en güvenilir altı hadis kitabı) en önemli kitabı sayılan ve Kuran'dan sonra İslam dininde en temel ikinci kitap olarak kabul gören *Sahih-i Buhari*'yi 16 yılda yazmıştır. (yay.n.)

**** Tam adı, Ebu İsa Muhammed bin İsa bin Sevre bin Musa bir Dahhak el-Tirmizi'dir (815?-892?). İslam literatüründe en güvenilir hadis kitapları sayılan Kütüb-ü Sitte'den biri olan *Sünen-i Tirmizi*'nin yazarıdır. (yay.n.)

nınmışı, Suudi Arabistan kraliyet ailesine mensup gençlere dersler veren, tanınmış din bilgini Altunhan Töre'dir. Yazar, şair ve din bilgini olan Altunhan Töre'nin Özbekçe açıklamalı bir Kuran-ı Kerim çevirisi de vardır.[593] Yaşlı din bilgini altı ay Mekke ve Medine'de yaşar, her yıl hac görevini yerine getirir ve senenin altı ayı da Hindistan'ın Bombay şehrindeki bir İslami ilimler yüksekokulunda öğretmenlik yapardı. Ruzi ve arkadaşı önce Töre'yi ziyaret etti. Töre, uzaklardan gelen hemşerilerini büyük bir sevgi ve içtenlikle kucakladı ve hac sırasında kendi çadırına davet etti.[594]

Ruzi ve arkadaşı Cidde'ye ulaştıktan üç gün sonra, Alimcan İdris'in bahsettiği Doğu Türkistanlı, çeviriyi gerçekten de Mekke'de önceden söylenen adres ve zamanda Ruzi'ye teslim etti. Bu konuyla ilgili halletmeleri gereken iki önemli husus daha vardı: Birincisi bildirinin basılması, ikincisi de hacılara dağıtılmasıydı. Ruzi ve Hamit Raşit, Buharilerin ileri gelenleriyle bir toplantı yaptı. Bildiriyi okudular, basılması ve dağıtılması konusunda yardımlarını istediler. Bildiriyi çok beğenen ve oldukça heyecanlanan Buhariler, kısa zamanda 250 bin bildiri bastırdılar. Bildirinin hacılara Türkistanlı gençler tarafından dağıtılmasına karar verildi.[595]

O zamanlarda hac, çok meşakkatliydi. Altyapı tesisleri hemen hemen yok gibiydi. Su ve tuvalet en büyük iki sorundu. Hac mevsimlerinde izdiham nedeniyle zaman zaman büyük kazalar yaşanırdı. Yüz binlerce insanın birlikte hac görevini yerine getirdiği sırada küçük bir yanlış hareket, binlerce insanın paniğe kapılıp birbirini ezmesine ve yüzlerce insanın ölümüne sebep olurdu. Ruzi'nin hac yaptığı 1952 yılında da Arafat'ta şeytan taşlama sırasında birkaç hacının sebep olduğu panik nedeniyle aralarında çok sayıda Türkistanlı ve Türkiye'den gelen hacının da olduğu yüzlerce insan hayatını kaybetmiş, Ruzi ve Hamit Raşit bu izdihamdan zor kurtulmuşlardı. Daha sonraki yıllarda Kral Faysal muazzam altyapı tesisleri kuracak; su, tuvalet ve barınma sorunlarını çözüp Mekke'yi birkaç milyon insanın rahatça hac yapabileceği bir şehre dönüştürecekti.[596]

O yıllarda Suudi Arabistan ordusunda Türkistanlı Özbeklerden çok sayıda subay vardı. Riyad'daki tank subay okulu komutanı da Namanganlı bir Özbek'ti. Bunlar çarlık ordularının Orta Asya'yı işgal ettiği yıllarda veya 1917 Bolşevik Devrimi'nden sonra ülkelerini terk ederek buraya yerleşen ailelerin çocuklarıydı. Suudi Arabistan okullarında okumuşlar ve askerlik mesleğini tercih etmişlerdi. Suudi Arabistan hükümeti, orduda subay olan Türkis-

tanlıları Suudi vatandaşlığına kabul etmişti. Suudiler genelde Filistinli Arapları sevmezdi. O yıllarda da Filistinli Araplar arasında sol akımlar çok güçlüydü. Suudiler, Marksist-Leninist grupların Filistinliler arasında güçlenmesinden rahatsızdı. Bu yüzden Filistinlileri orduya almazlar, onlar da bu tutumu bir türlü hazmedemezdi. Filistinli Araplar, Buharilerin orduya alındığını, kendilerinin neden alınmadığını sormaya ve Suudi yönetimine baskı yapmaya başlamıştı. Bunun üzerine Suudi Arabistan hükümeti, sonradan aldığı bir kararla Suudi Arabistan vatandaşı olmayan Buharileri de orduya almayacağını duyurmuştu.

Mekke ve Medine'deki Buhari gençlerin dikkatsiz ve heyecanlı hareketleri Ruzi'nin dikkatini çekti. Suudi Arabistan mutlak monarşiyle yönetilen bir ülkeydi. O dönemde ülkede sinema yasaktı. Plak dinlemek, satmak ve plakçalar yasaktı. Özellikle Suudi Arabistan yerlisi olmayanlar, güvenlik kuruluşları tarafından yakından izlenirdi. Suudi Arabistan vatandaşlarının bile hiçbir şekilde örgütlenme hakkı yoktu. Hele dışarıdan gelenlerin toplantı yapması, kendi aralarında örgütlenmeleri, kraliyet yönetimi tarafından hiç hoş karşılanmazdı.

Buhari gençler, Almanya'daki MTBK merkeziyle temas kurmuş, Mekke ve Medine'de fiilen örgütlenmeye başlamıştı. MTBK'nın 9 Nisan 1952 tarihinde Almanya'da düzenlediği bir toplantıda, Türkistanlı göçmenlerin MTBK çatısı altında birleşmeleri gerektiği vurgulanmıştı. Baymirza Hayit, Türkiye ve Arap ülkelerinde örgütlenmeyi gerçekleştirmekle görevlendirildi.[597] Ruzi, gençlerle yaptığı toplantılarda dikkatli olmalarını, aksi takdirde ciddi sorunlar yaşayabileceklerini anlatmaya çalıştı. Gençler Ruzi'nin uyarılarına kulak asmadı. Gerçekten de Ruzi'nin ilk Suudi Arabistan ziyaretinden birkaç yıl sonra, Veli Kayyum Han'ın Suudi Arabistan ziyaretini izleyen aylarda, Suudi Arabistan'daki örgütlenmenin önde gelenleri, Suudi makamları tarafından tutuklanacaktı. Gerçi Veli Kayyum Han'ın Suudi Arabistan ziyareti çok olumlu geçmiş ve kral ailesine mensup önemli şahsiyetlerle görüşmüştü. Ancak bu durum, 10 Türkistanlının tutuklanmasına engel olamamıştı. Tutukluların serbest kalmasıysa Ruzi'nin çabaları ve 1956 yılında Suudi Arabistan'a gizlice yaptığı ikinci ziyaret sayesinde mümkün olacaktı.[598]

Veli Kayyum Han, 1956'da Suudi Arabistan'ı ziyaret ettiğinde, oradaki Türkistanlılar tarafından karşılanarak misafir edilmiş, kraliyet ailesine mensup birtakım önemli kişilerle görüşmüştü. Ancak Veli Kayyum Han'ın kaldığı çadıra Türkistan lejyonlarının

bayrağı asılması ve Türkistanlı gençlerin gereğinden fazla gürültü çıkarmaları, Suudi yöneticileri rahatsız etmişti. Bunun üzerine de, aralarında Ruzi'nin tanıdığı da olan 10 Türkistanlı tutuklanmıştı. Olayı öğrendiğinde Ruzi, Washington'da ABD hükümetinin memuru olarak çalışıyordu. O sırada Suudi Arabistan'da ABD Büyükelçiliği Riyad'da değil Cidde'deydi. Orada kültür ataşesi olarak çalışan Josef Danachau, Ruzi'nin arkadaşıydı. Danachau, maceraperest biriydi. Suudi Arabistan'dan önce Afganistan'da diplomatlık yapmış ve vahşi Afganistan coğrafyasında uzun sürek avlarına çıkmıştı. Suudi Arabistan çöllerinde günlerce süren av gezilerine çıkmak en sevdiği uğraştı. O gezilerinde kendisine Margilanlı bir Özbek arkadaşlık ve mihmandarlık yapardı. Suudi makamları tarafından tutuklanan Buhariler arasında Margilanlı o Özbek de vardı. Margilanlının asıl mesleği fırıncılıktı ve o işten çok para kazanmış, daha sonra restoranlar açmış ve servetine yeni servetler katmıştı. Türkiye'den güzel bir hanımla evlenmişti ve iki oğlu vardı. Oğullarından birini trafik kazasında kaybetmişti.

Zengin fırıncı, Kayyum Han'a çok yardımcı olmuş, yanından hiç ayrılmamıştı. Cadillac marka arabasıyla Kayyum Han'ı gideceği yerlere bizzat götürmüştü. Danachau, Ruzi'ye çalıştığı kurumla görüşüp sessizce ve gizlice Suudi Arabistan'a gelmesini söyledi. Çünkü Ruzi'yle birlikte Suudi makamlarıyla temas edecek, tutuklanan Buharileri, bu arada dostu fırıncıyı da kurtaracaktı. Ruzi, diplomatik pasaportla Cidde'ye geldi. Orada kendisini Danachau ve diğer görevliler karşıladı. Ruzi, ABD'nin Suudi Arabistan büyükelçisi birinci yardımcısı ve Danachau, o sırada henüz krallık koltuğunda oturmayan, Suudi Arabistan Başbakanı Veliaht Faysal'ı ziyaret ettiler. Ruzi Faysal'a, Sovyetler Birliği'nde yaşamış biri olarak, Orta Asya'daki durum, Müslümanların çektiği sıkıntılar, dine ve din adamlarına yapılan baskılar konusunda bilgiler verdi. Tutuklu gençlerin Suudi Arabistan'a karşı herhangi bir kötü niyetlerinin olmadığını ve faaliyette bulunmadıklarını, ancak tecrübesiz ve heyecanlı olduklarını söyleyip serbest bırakılmalarını rica etti. Danachau ve elçi yardımcısı, Ruzi'nin söylediklerini onayladılar. Ruzi'nin Faysal'ı ziyaretinden birkaç gün sonra tutuklular serbest bırakıldı. Gençler, Ruzi'nin temasları sonucunda serbest kaldıklarını hiçbir zaman öğrenemedi. Çünkü annesi Tacinisa Hanım oğlu Ruzi'ye, "Yapılan iyilik ne denli gizli olursa Tanrı katında o denli değerli olur" demişti.[599]

Ruzi, hac sırasında Altunhan Töre'nin çadırında onunla uzun sohbetler yapma imkânı buldu. Altunhan Töre, Sovyetler Birliği

dışında yapılan çalışmaları onaylıyor ve destekliyordu. Ona göre asıl mücadele memleketin içindeydi, Sovyetler Birliği dışarıdan yapılacak hücumlarla değil, içinden çürüyerek çökecekti. Çünkü bu tür ateist, zalim, adaletsiz rejimler hasta rejimlerdi. Bu, ölümcül bir hastalıktı. Dolayısıyla Sovyet sistemi bu ölümcül hastalık yüzünden, içten içe çökecek ve Orta Asya cumhuriyetleri bir gün bağımsız olacaktı.[600]

Gençler dünyanın her bir köşesinden gelen hacılara Ruzi'nin Hamit Raşit'le birlikte hazırladığı 250.000 bildiriyi sessizce dağıttılar. Bildiri hakkında Suudi gazetelerinde bazı haberler de yayımlandı. Ruzi ABD'ye dönerken uğradığı Almanya'da, bazı Alman gazetelerinde de bu konuda birtakım haberlerin yayımlandığını öğrenecekti. Altunhan Töre, Ruzi'ye mali durumu müsait olan Müslümanlara farz olan haccın nasıl yapılacağını anlattı. Çünkü hac ibadetinin kabul edilmesi için maddi ve manevi şartların yerine getirilmesi gerekirdi. Ruzi, çocukluğunda babasından sık sık, Tanrı'nın bir gün ona da hac yapmayı nasip etmesi için dua ettiğini duymuştu. Altunhan Töre'yle sohbet ederken, "Ne iyi olurdu babam ve annem de hac yapabilseydi" dedi. Yaşlı adam Ruzi'ye, vefat etmiş olsalar da kendisinin onlar adına hac yapabileceğini, bunun dinen mümkün olduğunu söyledi. Nitekim Ruzi, sonraki yıllarda iki kez daha Mekke ve Medine'ye gelerek babası ve annesi için de hac yapacaktı.[601]

Cemal Abdülnâsır

Artık hac sona ermek üzereydi. Kurbanlar kesiliyor, insanlar birbirlerini kutluyordu. Hac günlerinde Ruzi, rütbesi üsteğmen olan Hokandlı bir Özbek genciyle tanışmıştı. Suudi Arabistan ordusunun Özbek asıllı genç subayı, yanından ayrılmıyor ve Ruzi'ye her konuda yardımcı oluyordu. Ruzi bu gence Mısır'da General Necib'le görüştüğünü ve burada da Cemal Abdülnâsır'la buluşmak istediğinden söz etmiş, o da Nâsır'ın kaldığı yeri bildiğini ve kendisini oraya götürebileceğini, isterse tercümanlığını da yapabileceğini söylemişti.[602] Cidde'de Suudi hükümetinin yabancı devlet adamları için inşa ettiği bir konukevi vardı. Nâsır ve bazı yabancı devlet adamları hac sırasında orada kalıyordu. İki katlı, hiçbir mimari özelliği olmayan, sıradan, şekilsiz, modern bir binaydı bu. Ruzi, General Necib'in yazdığı kartı kendisine eşlik eden üsteğmene verdi. O da görevlilerle Arapça bir şeyler konuştu. Onları hemen içerdeki bekleme odasına aldılar. Kendilerinden önce gelen heyet Nâsır'ın odasından çıkınca görevliler Ruzi, Hamit Raşit ve Hokandlı üsteğmeni Nâsır'ın yanına götürdüler.[603]

Nâsır onları gülümseyerek karşıladı. Ziyaretçiler kendilerini tanıttı ve yerdeki halının üzerine bağdaş kurarak oturdular. Cemal Abdülnâsır, Ruzi'nin elinden tutup onu sağ yanına oturttu. Nâsır uzun boylu, son derece heybetli ve yakışıklı bir adamdı. Hafif kıvırcık siyah saçları, güzel bir yüzü, geniş bir alnı ve son derece etkileyici bakışları vardı. Tavırlarında kibirden ve gururdan eser yoktu; müşfik ve alçakgönüllüydü. Ruzi o anda, 20 yıla yakın bir süre Mısır'ın ve bütün Arap dünyasının siyasi hayatında önemli rol oynayacak, dünyanın en ilginç devlet adamlarından biriyle beraberdi.[604]

İhtilalci bir Arap milliyetçisi olan Nâsır yolsuzluk ve hırsızlıkla

kokuşmuş Mısır'ı ıslah etmek vaadiyle iktidar olmuştu. Mısır'da Panarap, antiemperyalist ve antisömürgeci bir siyaset izliyordu. Ruzi ona Sovyetler Birliği'ni, oradaki milliyetler meselesini, İslam'a ve din adamlarına uygulanan baskıları anlattı. Nâsır ziyaretçilerine emperyalizm çağının kapandığını, artık eski sömürgelerin teker teker bağımsızlıklarına kavuştuklarını, Rusya'nın sömürgesi olan ülkelerin de bir gün hürriyetlerine kavuşacaklarından emin olduğunu, Mısır'ın hâlâ İngiliz sömürgesi olmaktan tam olarak kurtulamadığını ama yakında geldikleri gibi gideceklerini söyledi. Ona göre, sömürge olmaktan kurtulan ülkeler, aralarında sıkı bir işbirliği yapmak ve bağımsızlığı için sömürge ülkelere yardım etmek zorundaydı.

Bir saat kadar süren görüşmenin sonunda, Nâsır "Haydi, Türkistan'ın bağımsızlığı için dua edelim. Bu kutsal topraklarda mazlumlar için edilen dualar ve mazlumların duaları, Tanrı katında kabul edilir" dedi. Hep birlikte ellerini Tanrı'ya açtılar ve Türkistan Sovyet cumhuriyetlerinin de bir gün bağımsızlığına kavuşması için Tanrı'ya yakardılar. Hokandlı Özbek üsteğmen tercümanlık görevini güzel bir şekilde yerine getirmişti. Nâsır İngilizce biliyordu. Zaman zaman Ruzi ve Hamit Raşit'le İngilizce konuştu. Cemal Abdülnâsır, bir ara Ruzi'ye dönüp "Umarım tekrar görüşürüz. Kahire'ye geldiğinizde beni aramayı unutmayın" dedi. Vedalaşıp ayrıldılar.[605] Ruzi, Mekke'de kurbanını kestikten ve haccı tamamladıktan sonra Medine'ye geldi. Burada da Türkistanlı hemşerileriyle toplantılar yaptı. Onları uyarmayı ihmal etmedi. Hz. Muhammed'in kabrinin bulunduğu Mescid-i Nebevi'yi ziyaret etti. Annesi Tacinisa Hanım, babası, yakınları ve halkı için dua etti.[606]

Ruzi, hac sırasında mukaddes topraklarda bulunmanın huzurunu ve mutluluğunu yaşıyordu. Elinden geldiğince halkı ve vatanı için de bir şeyler yapmayı başarmıştı. Bu durum mutluluğunu daha da artırıyordu. Ancak bedenen çok yorulmuştu. Hac ibadetleri, yoğun çalışma ve aşırı sıcak yüzünden 10 kilo vermişti. İki arkadaş uçakla Cidde'den Beyrut'a geçerek orada birkaç gün dinlenmeye karar verdiler. O zamanlar Suudi Arabistan havaalanlarında tam bir karmaşa hüküm sürüyordu. Elinizde biletinizle havaalanına geldiğinizde, uçağınızın ne zaman kalkacağını ancak Tanrı bilirdi. Kraliyet ailesine mensup etkin bir şahsiyet alana gelir ve sizin bineceğiniz uçakla başka bir yere gider, siz de beklemeye devam ederdiniz. Ne zaman uçacağınız şansınıza kalırdı. Suudi Arabistan'da bu durum, Faysal kral olduktan sonra değişecek, havaalanlarına çekidüzen verilecekti.[607]

Cidde Havaalanı'nda birkaç gün uçak bekledikten sonra nihayet Lübnan Cumhuriyeti'nin başkenti Beyrut'a geldiler. Lübnan, antik Fenike Uygarlığı'nın kurulduğu küçük bir sahil şeridir. XV. yüzyılın başından Birinci Dünya Savaşı yıllarına kadar Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yer alan Lübnan, 400 yıl Türkler tarafından yönetilmişti. Birinci Dünya Savaşı sırasında Fransızlar tarafından işgal edilen ülke, ancak 1941 yılında bağımsızlığına kavuşmuştu. Lübnan nüfusunun yarıdan fazlası Hıristiyan, geri kalan kısmıysa Müslüman'dır. Beyrut deniz kenarında, dağların eteğinde kurulmuş güzel bir şehirdir. Arap dünyasının hemen her köşesinden gelen zengin Arapların eğlence ve dinlenme merkezidir. Ruzi ve Hamit Raşit bu güzel şehrin tadını çıkartmaya koyuldu. Beyrut mutfağı, Türk ve Fransız mutfaklarından etkilenmiş, son derece zengin bir mutfaktır. Beyrut'ta birkaç gün dinlendiler. Ruzi, Suudi Arabistan'da kaybettiği kilolarının bir kısmını burada tekrar aldı. Beyrut ile Suriye'yi ayıran bir dağ silsilesi varmış. Dünyanın en lezzetli rakısı bu dağlarda yapılırmış. Orada güzel Lübnan yemeklerini tattılar. Beyrut'ta da kader rüzgârlarının buralara savurduğu birkaç Türkistanlı buldular. Hemşerileri, buraya kadar gelmişken Suriye'de Şam şehrini de ziyaret etmelerini tavsiye ettiler. Ancak bu ziyaret mümkün olmadı.[608]

Beyrut'tan sonra Ankara'ya uçtular. Bu onların Ankara'ya ilk gelişleriydi. Ruzi 1952 yılındaki o ilk ziyaretinde, gelecekte bu kentte 10 yıldan fazla yaşayacağını henüz bilmiyordu.

Türkiye'nin başkenti Ankara, o zamanlar küçük bir kasabaydı. Atatürk ve arkadaşları Kurtuluş Savaşı'nı bu küçük Orta Anadolu kasabasından yönetmiş ve savaştan sonra da bu kasabayı Türkiye'nin yeni başkenti yapmışlardı. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu üzerinden ancak 29 yıl gibi kısa bir süre geçmişti. Türkler, Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen dört yıl içinde belki de bütün tarihlerinin en zor ve kritik zamanlarını yaşamıştı. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı İmparatorluğu yıkılmış ve onun enkazından, Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde, çok zor şartlar altında verilen ulusal Kurtuluş Savaşı'nın sonucunda Türkiye Cumhuriyeti doğmuştu. Türkiye toprakları İngiltere, Fransa ve İtalya tarafından işgal edilmiş, İngiltere tarafından desteklenen Yunan ordusu, Büyük Yunanistan'ı kurmak hayaliyle Türkiye'nin batı topraklarını işgal etmişti. Atatürk ve arkadaşlarının kazandıkları zafer, sömürgeleştirilmek istenen bir ülkenin emperyalizme karşı kazanılmış zaferiydi.[609]

Türkiye ve Türkistan arasında dil, din ve kültür benzerliği var-

dı. Türkiye'nin asıl halkını, X. yüzyıldan başlayarak Orta Asya'dan Türkiye'ye göç eden Türk kabileleri oluşturuyordu. Bu topraklarda onlar elbette, daha önce Anadolu'da yaşayan halklarla, Osmanlı İmparatorluğu yıkıldığında imparatorluğun elden çıkan topraklarından buraya göç etmek zorunda kalan insanlarla karıştılar. Ancak asli unsur Orta Asya'dan gelen Türk kabileleri olduğu için, mevcut halklar bu topraklarda Türkler içinde eridi. Tarih boyunca Orta Asya'dan Türkiye'ye göç aralıksız devam etmişti. Orta Asyalılar Türkiye'yi kendi vatanlarının bir parçası, Türkiye Türklerini de kardeşleri, yakın akrabaları olarak kabul ederdi. Ruzi, Türkiye hakkındaki ilk bilgilerini Cedid Mektebi'nde, tahsilini İstanbul'da yapan Nogay Hoca'dan almıştı.[610]

Nogay Hoca 20'li yılların başında öğrencilerine Mustafa Kemal'den ve onun işgalcilere karşı verdiği mücadeleden bahsederdi. Milli Mücadele döneminde Türkistan halkı Mustafa Kemal ve arkadaşlarının savaşını gönülden desteklemiş, Kurtuluş Savaşı boyunca bütün Türkistan camilerinde onlar için dua edilmişti.

Buhara'da Buhara Hanlığı'nın yıkılmasından sonra kurulan Buhara Halk Cumhuriyeti Meclisi, Buhara hanlarının yüzyıllardır topladığı zengin Buhara hazinesinin tamamını Kurtuluş Savaşı veren Türklere yardım için Atatürk ve arkadaşlarına gönderme kararı almıştı.[611] Ruzi bütün bunları biliyor, Atatürk'e ve Türkiye'ye hayranlık duyuyor ve büyük sevgi besliyordu.

Türkiye'ye ilk kez ayak basan Ruzi çok heyecanlıydı. Ruzi ve arkadaşlarının Türkistan lejyonlarında Kızıl Ordu'ya karşı savaştıkları İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'yi yönetenler, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nu yöneten İttihat ve Terakki Partisi'nin hatalarına düşmemiş, yürüttükleri dâhiyane dış politikayla savaşta tarafsız kalmayı başarmış ve ülkeyi büyük bir yıkımdan kurtarmıştı.[612]

Savaş yıllarında, Alman Genel Komutanlığı bünyesinde Türkistan lejyonlarında Bolşeviklere karşı savaşan Ruzi ve arkadaşlarının kafalarında bir soru vardı. Eğer Nazi Almanyası Türkiye'ye saldırırsa ne yapacaklardı?[613] Ruzi ve arkadaşları böyle bir ihtimalde ilk fırsatta Türk tarafına geçmeyi kararlaştırmıştı. Bu mesele MTBK'da tartışılmış, lejyonların hiçbir hal ve şartta Türkiye'ye karşı savaşmayacakları kararlaştırılmış ve bu durum Alman Genel Komutanlığı'na bildirilmişti.[614] MTBK başkanı, 1942 yılında Türkiye'ye geldiğinde Türk yetkililerle görüşmeleri sırasında, "Eğer Almanlar Türkiye'ye karşı yeni bir cephe açarsa Türkistanlı askerler Almanya'nın yanında asla yer almayacaktır" demişti.[615]

Türkiye'de durum

Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında Doğu Avrupa ülkelerinin tamamında Sovyetler Birliği yanlısı partilerin iktidar olmasıyla bütün Doğu Avrupa, Sovyet nüfuz alanına girmişti. Stalin'in Türkiye'den Kars ve Ardahan illeri ile Boğazlar'da üs istemesi, Türkiye'yi yeni ittifaklar aramaya itmişti.[616] Dünya şartlarının değişmesiyle ABD'yle ilişkilerini geliştirmeye çalışan Türkiye, ülkeyi tek başına yöneten Cumhuriyet Halk Partisi ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün aldığı kararla, çokpartili demokratik hayata geçmiş ve 1950 yılında yapılan seçimlerde de Demokrat Parti tek başına iktidar olmuştu.[617] Türkiye, Sovyetler Birliği'ne karşı güvenliğini garanti altına almak için NATO'ya girmeye çabalıyordu. Ancak Türkiye'nin 1950 yılındaki başvurusu reddedilmişti.

Bu sırada Uzakdoğu'da savaş rüzgârları esiyordu. 1945 yılında Japonya'nın teslim olması üzerine, ABD ile Sovyetler Birliği arasında ilk kriz ortaya çıktı. Taraflar Japonya'nın boşalttığı Kore toprakları üzerinde 1948-1949 yıllarında kendi kontrollerinde hükümetler kurarak bir mutabakat sağlamıştı. 38. Paralel'in güneyinde ABD denetiminde Güney Kore Cumhuriyeti, kuzeyinde ise Sovyetler Birliği denetiminde Kuzey Kore Cumhuriyeti kurulmuştu. Kuzey Kore askerleri 1950 yılında 38. Paralel'i aşarak Güney Kore'ye saldırdı. Başkan Truman bunu Batı'ya yönelik bir Sovyetler Birliği-Çin saldırısının ilk işareti saydı ve Japonya'daki ABD birliklerinin komutanı, beş yıldızlı General Douglas McArtur'a, Güney Kore'ye silah ve malzeme yardımı yapma talimatı verdi. Bunu bahane eden Çin Gönüllüler Ordusu, Kuzey Kore ordusuyla birlikte Güney Kore'ye saldırıya geçti. BM Güvenlik Konseyi de 27 Haziran 1950'de üye devletleri Güney Kore'ye yardıma çağıran kararı kabul etti.[618]

Sovyetler Birliği'ne karşı ittifak arayışında olan ve NATO'ya

girmek isteyen Türkiye, 17 Ekim 1950 tarihinde Güney Kore'ye 5.090 er ve subaydan oluşan bir Türk tugayı gönderdi. 16-20 Eylül 1951'deki NATO Konseyi toplantısında Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya davet edilmeleri kararlaştırıldı ve 18 Şubat 1952 tarihinde Türkiye, NATO'ya kabul edildi.[619]

Ruzi'nin Türkiye'ye ilk ziyareti, böyle bir ortamda gerçekleşiyordu. Sovyetler Birliği içinde, kendi ülkesinde nelerin yaşandığını bilen Ruzi, Sovyetler'in Türkiye'ye hâkim olması halinde benzer felaketlerin burada da yaşanacağından korkuyordu. NATO Antlaşması'na göre, NATO ülkelerinden herhangi birisine yapılacak saldırı, diğer NATO ülkelerinin tamamına yapılmış sayılacak ve o ülkeler, saldırıya uğrayan ülkenin yanında yer alacaktı. Ruzi artık Türkiye'nin bir Sovyet saldırısına uğramayacağı konusunda rahat uyuyabilirdi.

Buhara Halk Cumhuriyeti'nin 20'li yılların başlarında Almanya'ya tahsile gönderdiği öğrencilerden bir kısmı, 30'lu yılların başında eğitimlerini tamamlayıp Türkiye'ye gelmişti. Vatanlarına dönmemelerinin sebebi, dönenlerin orada ülkeye hâkim olan Bolşeviklerin takip, işkence ve cinayetlerine maruz kalmasıydı. Bunlardan Profesör İbrahim Yarkın, Profesör Sayit Ali Ankara, Profesör Tahir Şakir Çağatay ve birkaç Türkistanlı Ankara'ya yerleşmişti. İbrahim Yarkın hayvancılık, Tahir Şakir sosyoloji ve Sayit Ali Ankara, Almanya'da kimya dallarında doktora yapmıştı. İbrahim Yarkın 1902 yılında Taşkent'te doğmuştu. İlköğrenimini usul-i cedid mektebinde, ortaöğrenimini ise Taşkent'te tamamladı. 1922 yılında Türkiye üzerinden Almanya'ya gitti ve Berlin Yüksek Ziraat Okulu'na girdi. 1929'dan itibaren Yaş Türkistan Hareketi içinde yer aldı. 1930 yılında Türkiye'ye geldi ve Ankara Üniversitesi Zootekni Bölümü'nde asistan oldu. 1951'den 1972 yılına kadar zootekni bölüm başkanlığı yapan Profesör İbrahim Yarkın, 1995 yılında Ankara'da vefat etti.[620]

İbrahim Yarkın ve Sayit Ali Ankara, Ruzi ve arkadaşı Hamit Raşit'i Ankara'da ağırladılar. MTBK'nın faaliyetleri ve Türkistan dışında yapılması gereken çalışmalar konusunda fikir alışverişinde bulundular. Ruzi Ankara'da, özellikle Mustafa Çokay'ın mesai arkadaşlarından sosyolog Tahir Çağatay'ı ziyaret etmek istiyordu. Savaştan sonra Ergeş Şermet ve Baymirza Hayit'le birlikte kendisine Münih'ten bir mektup yollayıp Türkistan kurtuluş hareketinin başına geçmesini teklif etmişlerdi. Ancak Tahir Çağatay bu teklife olumsuz yanıt vermişti.

Tahir Çağatay 1902 yılında Taşkent'te doğdu. İlk ve orta öğre-

nimini Taşkent'teki usul-i cedid mektebinde, daha sonraki öğrenimini ise Ufa'da ve Azerbaycan'daki öğretmen okulunda sürdürdü. 1922 yılı sonbaharında Almanya'ya gönderilen öğrenciler arasındaydı. Heidelberg Üniversitesi Felsefe-Sosyoloji Bölümü'nü bitiren Çağatay, Yaş Türkistan Hareketi içinde yer aldı. 1931 yılında İdil-Ural Hareketi önderlerinden Ayaz İshaki'nin kızı Saadet İshaki'yle evlendi ve 1939 yılında Türkiye'ye geldi. Bir süre Ziraat Bakanlığı'nda müşavir olarak çalıştıktan sonra1948 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde öğretim üyeliğine atandı. 1972 yılında sosyoloji bölümü başkanı olan Çağatay, 1984 yılında Bursa'da vefat etti.[621] Ruzi çok istediği halde, Tahir Çağatay o sırada Ankara dışında olduğundan görüşemediler.

Ruzi'nin Türkiye'deki son durağı İstanbul'du. Orada Abdulvahap Oktay ve kendisi gibi Türkistanlı olan eşi Saide Hanım'ı ziyaret etti. Almanya'da Heidelberg Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitiren Abdulvahap Bey ve Saide Hanım 1939 yılında Türkiye'ye gelmişlerdi. Abdulvahap Oktay, Almanya'da 1939 yılına kadar, 10 yıl boyunca *Yaş Türkistan* dergisini yönetmişti.

Ruzi ve Hamit Raşit, Üsküdar'daki Özbekler Tekkesi'ni* de ziyaret etti. Tekkenin şakacı ve esprili şeyhi Necmeddin Efendi'yle** görüştüler. Özbekler Tekkesi'nin Türkiye-Orta Asya ilişkilerinde önemli bir yeri vardı. Tekke 1752 yılında Buharalı Yesevi, Nakşibendi dervişleri tarafından kurulmuştu.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Orta Asyalı hacılar, Mekke ve Medine'ye gitmeden önce İstanbul'a uğrardı. Burada Özbekler Tekkesi hizmetkârları tarafından karşılanan hacı adayları, tekkenin imkânlarıyla misafir edilir ve tekkenin şeyhi tarafından, aynı zamanda halife (Hz. Muhammed'in vekili) olan Osmanlı sultanının huzuruna çıkarılırdı. Özbekler Tekkesi, Milli Mücadele döneminde İstanbul'dan Anadolu'ya silah ve cephane gönderen gizli bir karargâh olarak faaliyet gösterdi. Kurtuluş Savaşı'na katılmak için gizlice Anadolu'ya geçen pek çok önemli şahsiyet, önce Özbekler Tekkesi'ne gelir ve yoluna buradan devam ederdi. Örneğin İsmet İnönü, Adnan Adıvar, Halide Edip (Adıvar), Mehmet Âkif, Yunus Nadi bunlar arasındaydı. Özbekler Tekkesi, İstanbul'dan Anadolu'ya silah ve adam kaçırma işini organize eden gizli Karakol Cemiyeti'nin önemli karargâhlarından biriydi. Şeyh Ata Bey, Karakol Cemiyeti'nin önde gelen yöneticilerindendi.[622]

Şeyh Necmeddin Ruzi'ye, her şeyi deler gibi bakan gözlerini di-

* Bkz. Kitabın sonunda yer alan sözlük. (yay.n.)

** Bkz. Kitabın sonunda yer alan sözlük. (yay.n.)

kip önünde uzun bir hayat olduğunu, ileriki yıllarda Türkiye'ye tekrar geleceğini ve burada uzun süre yaşayacağını söyledi. Ruzi bu tür insanların Budistlerin üçüncü göz, Sufilerin gönül gözü dediği, normal insanın algılayamadığı birçok şeyi algılama yeteneğine sahip olduklarını duymuştu. Şeyh Necmeddin Ruzi'ye, Margilan'daki annesinden, onun sağlıklı bir şekilde hayatta olduğundan ve oğlu için her gün dua ettiğinden bahsetti.

Ruzi, Şeyh Necmeddin'e bir gün vatanını ve annesini görüp görmeyeceğini sordu. Şakacı Şeyh, "Ruzican, biz atarız kafadan, bir şeyler söyleriz. Bazen tuttururuz, bazen de tutturamayız. Şimdi senin sorularınla ilgili olarak atalım bakalım tutacak mı?" dedikten sonra şöyle devam etti: "Washington'da seni yenilikler bekliyor, onlara hazır olmalısın. Önünde uzun bir hayat var. Yıllar sonra bir gün gelecek vatanına döneceksin. Seni orada kalabalıklar karşılayacak. Annen Tacinisa Hanım'ı görüp göremeyeceğini bilemem, ancak kız kardeşin Şamsihan'la tekrar karşılaşacaksın."

Ruzi, Şeyh Necmeddin'e ne annesinin ne de kız kardeşinin isimlerini söylemişti. Daha önce de hiç görüşmemişlerdi ve Özbekler Tekkesi'ne de habersiz gelmişlerdi. Nasıl olmuştu da şeyh, annesinin ve kız kardeşinin isimlerini bilmişti? O da Mekke'de hac sırasında ziyaret ettiği Altunhan Töre gibi, Sovyetler Birliği'nin bir savaş veya dışardan gelecek saldırılarla değil içerden çökeceğini, yalnız bunun için daha yılların geçmesi gerektiğini söylemişti. "Ama" demişti Altunhan Töre, "sen durma. Sovyetler'in dağılması için elinden geleni yap, çünkü o sistem zalim bir sistemdir, senin de görevin o zalim sistemin yıkılması için çalışmaktır."

Gerçekten Şeyh Necmeddin o gün orada Ruzi'ye ne söylemişse zamanla hemen hepsi harfiyen gerçekleşti. Acaba Şeyh Necmeddin neden, "Biz atarız; bazen tutar, bazen de tutmaz" demişti? Ruzi bunun sebebini daha sonra öğrenecekti. İslam azizleri için keramet göstermek, yani olağanüstü işler yapmak, haberler vermek arzu edilen bir şey değildi. Şeyh Necmeddin, keramet gösterdiğini gizlemek için, "Biz atarız, bazen tutar, bazen de tutmaz" demişti.

İki arkadaş İstanbul'da bir haftaya yakın bir zaman kaldı. O yıllarda İstanbul, henüz çirkin bir apartmanlar ormanı değildi. Nüfusu 500 binin biraz üzerindeydi. Asıl şehir, sur içindeki İstanbul, Anadolu tarafında Kadıköy, Üsküdar ve Avrupa tarafında Eyüp'ten ibaretti. İçinde yüzyıllarca Osmanlı sultanlarının yaşadığı ve artık müzeye dönüştürülmüş olan Topkapı Sarayı'nı, Ayasofya Müzesi'ni, İstanbul'un görülecek diğer camilerini ve tarihi eserlerini ziyaret ettiler ve yine pervaneli bir uçakla Münih'e hareket ettiler.[623]

Kayyum Han'la görüşme

Ruzi Münih'te eski dostlarını, Rosenheim'da kayınvalidesini, kayınpederini, eşinin akrabalarını ve savaştan sonra kendisine yardımcı olan kişileri ziyaret etti. Onlarla eski günleri yâd ettiler. İngiliz işgal bölgesinde faaliyet gösteren MTBK'daki arkadaşları, onu ısrarla Düsseldorf'a davet ettiler. MTBK, Düsseldorf yakınlarındaki Minden kasabasında, İngiliz askeri birliklerinin el koyduğu, eski Nazi ileri gelenlerinden birine ait bir binada çalışıyordu. Hamit Raşit'le bir süre sonra Hamburg'da buluşmak üzere sözleştiler.

Raşit'in Belaruslu eşinin Hamburg'a yerleşmiş akrabaları vardı. Ruzi, Minden'de arkadaşlarıyla buluştuğunda o da Hamburg'da onları ziyaret edecekti. MTBK, Minden'de *Milli Türkistan* dergisini Arap ve Latin harfleriyle Türkçe, Arapça ve İngilizce olarak yayımlıyordu. Ancak bir süre sonra mali imkânsızlık yüzünden Arapça ve İngilizce yayın durmuştu. Ruzi'yi, o yıllarda çok küçük olan Düsseldorf Havaalanı'nda arkadaşları Hüseyin İkram ve Ergeş Şermet karşıladı. Ruzi ilk gün MTBK binasında kaldı. Ergeş Şermet'le savaş yıllarını, Hüseyin İkram'la savaştan sonra Rosenheim'da birlikte geçirdikleri yılları andılar.[624]

Ertesi gün Veli Kayyum Han Ruzi'yi Düsseldorf'ta bir apartman dairesindeki evinde akşam yemeğine çağırdı. Ruzi, eve gittiğinde Profesör İbrahim Yarkın'ın da orada olduğunu gördü. İbrahim Yarkın bazı Alman üniversiteleriyle dostane ilişkileri olan, tanınmış, başarılı ve sevilen bir zootekni profesörüydü; Almanlar onu sık sık davet ederdi. Sonraki yıllarda onu Amerikan üniversiteleri de davet etti. Yarkın, bir üniversitenin davetiyle gelmiş ve fırsat bulunca da arkadaşı Veli Kayyum Han'ı ziyaret etmek istemişti. Arkadaşlardı ama aralarında derin fikir ayrılıkları vardı. Profesör Yarkın bu fikir ayrılıkları konusunda şunları söylüyor: "Ve-

li Kayyum Han, Türkiye'ye geldiğinde bizlerle görüştü ve milli harekete katılmamızı istedi. Fakat başta Tahir Çağatay olmak üzere biz Türkistan Milli Birliği (TMB) üyeleri, Almanya'nın Sovyet esiri Türk bölgeleri hakkındaki politikalarını kabul edilir bulmuyorduk. Zira Almanya Kırım'ı almış, fakat Kırım'a bağımsızlık vermemişti. Ukrayna'yı, Baltık ülkelerini almış, onları da sömürge yapmıştı. Tahir bunu söyleyince Kayyum Han Almanların Türkistan'a özgürlük tanıyacağını, bu konuda kendisine söz verdiklerini söyledi. Zaten elinde Almanların Türkistan'ı bağımsız devlet olarak tanıdığını gösteren, birileri tarafından imzalanmış bir belge vardı. Ancak imzalayanların kim olduğunu bilmiyordum. Biz ikna olmadık. Kayyum Han'ın isteğini de kabul etmedik."[625]

Yemekten önce Ruzi'nin gezisinde kurduğu temaslar üzerinde durdular. Yemekten sonraki sohbette Veli Kayyum Han Ruzi'ye "Ruzi sen Suudi Arabistan'da bizim gençlerle uzun uzun sohbet etmişsin. Onlara 'MTBK'dan uzak durun, komitenin işleriyle ilgilenmeyin' demişsin, bunu nasıl yaparsın? Ben senden hiç böyle bir şey beklemezdim" dedi. Ruzi Veli Kayyum Han'ın bu sözlerine son derece üzülmüştü. Veli Kayyum Han'a, yanlış bilgilendirildiğini, hiç kimseye kesinlikle böyle bir şey söylemediğini, bunu kendisine kim söylemişse yalan söylediğini bildirdi.

Ruzi, "Ben onlarla bir defa değil birçok defa görüştüm. 250 bin bildiri bastık ve hacılara dağıttık. Ancak onlara Suudi devletinin bir mutlak monarşi olduğunu, orada örgüt kurmanın Suudi vatandaşları için bile yasak olduğunu, çalışmaların kesilmeden devamı için son derece dikkatli hareket etmek gerektiğini anlatmaya çalıştım. Benim yaptığım bir uyarıdan ve onları dikkatli olmaya davet etmekten ibaretti" dedi. Bunun üzerine Kayyum Han, kendisine Suudi Arabistan'dan postaya verilmiş bir mektup gösterdi. Mektubu yazan genç, gerçekten ipe sapa gelmez bir yığın yalan yazmıştı. Ruzi Kayyum Han'a yıllar içinde kendisini tanımış olması ve bu yalanlara itibar etmemesi gerektiğini söyledi.[626]

Kayyum Han, Suudi devleti ileri gelenleriyle çok mükemmel temaslar kurduğunu, gençlerin başına hiçbir kötülük gelmeyeceğini anlattı. Fakat zaman Ruzi'yi haklı çıkarmış ve bir süre sonra MTBK için faaliyet gösteren gençler, Suudi Arabistan güvenlik güçleri tarafından tutuklanmıştı. Böylece MTBK'nın Suudi Arabistan'daki faaliyetleri de sona ermişti. Düsseldorf'ta Veli Kayyum Han'ın evinde yaptıkları bu tartışmalı görüşme, Ruzi'nin Kayyum Han'la son buluşması oldu.[627]

Argus

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesini izleyen birkaç ay içinde, Nazi Almanyası'na karşı birlikte savaşan ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki ittifak sona ermiş, Soğuk Savaş'ın başlaması üzerine iki eski müttefik, iki yeni düşman olmuştu. Ruzi gibi yetenekli, düzgün, kararlı, iyi yetişmiş, tecrübeli bir Sovyetler Birliği düşmanının, o günün şartlarında ABD istihbarat çevrelerinin dikkatini çekmemesi mümkün değildi. Savaş sırasında ve savaştan sonra, CIA'nın kuruluşundan önce ABD ordusuna bağlı olarak faaliyet gösteren istihbarat kuruluşları OSS ve CIC elemanları, Ruzi'yle Almanya'da temas kurmuştu. İlk görüşmelerinde Ruzi'nin sergilediği bağımsız ve objektif tavır Amerikalıların takdirini kazanmıştı. Amerikalı istihbaratçılar, karşılarında o günlerin zor şartlarında dahi maddiyata tenezzül etmeyen, satın alınması mümkün olmayan birini bulmuştu.

Ruzi'nin savaştan sonra Almanya'da bulunduğu yıllarda, Amerikalı istihbaratçılarla dirsek teması devam etmişti. CIA istasyon şefi olarak Türkiye'ye atanan ve Münih'te Ruzi'yle görüşen Archibald Roosevelt, onu ABD'li istihbarat subaylarının raporlarıyla tanımış ve Ruzi'yi ABD'ye davet etmişti. Amerikalılar Ruzi'yle kurdukları ilk temaslarda onun sıradan bir istihbarat elemanı, sıradan bir ajan, sıradan bir memur olmayacağını anlamıştı. Soğuk Savaş acımasız bir şekilde devam ediyordu. Ruzi Sovyetler'e karşı, kendi vatanının bağımsızlığı için zaten kendi çapında savaşını veriyordu. "Düşmanımın düşmanı dostumdur" ilkesi gereği, zaten şartlar Ruzi'yi Amerikalılarla müttefik yapmıştı. Archibald ve arkadaşları Ruzi'nin durumunu değerlendirdiler ve ona kendi bünyelerinde Sovyetler'e karşı birlikte çalışmayı teklif ettiler.[628]

Ruzi, her ne kadar o kuruluşun bir mensubu olsa da emekli

oluncaya kadar bağımsız konumunu sürdürmeyi başardı. CIA'nın Bolşevizmden Kurtulmak İçin Amerikan Komitesi'ni yönettiği ve finanse ettiği dönemde bile teşkilat mensubu olduğu halde Ruzi, yine prensip gereği o komiteyle çalışmamıştı. Komite bünyesinde faaliyet gösteren Rus göçmen kuruluşları, milli meselenin ancak Bolşevizm yıkıldıktan sonra görüşüleceğini karara bağlamıştı. Ruzi, Rus olmayan milletlerin Lenin ve arkadaşları tarafından aldatıldığını, tekrar aldatılmak istemediklerini ve Rus göçmen örgütleri, Rus olmayan halkların bağımsız devlet kurma ve kendi kaderlerini tayin hakkını kabul ettiği takdirde, o örgüt çatısı altında onlarla birlikte çalışabileceğini söylüyordu. Örgüt başkanı ile Dışişleri Bakanlığı'nın oradaki temsilcisiyle görüşüyor, bazı konularda Sovyetler'e karşı onlarla işbirliği yapıyor, fakat Rus göçmen kuruluşlarıyla birlikte hareket etmiyordu.[629]

Ruzi Soğuk Savaş yıllarında ABD'deki Ukraynalılarla çok sıkı işbirliği yapmış ve onlarla birlikte yalnızca ABD'de değil bütün dünyada, Sovyetler'deki Rus olmayan milletlerin bağımsızlık mücadelesine destek ve sempati kazandırmıştı. Sonraki yıllarda Türkiye ve Almanya'da çalıştığı sırada, asıl işinin o dönemde Sovyetler'in bu ülkelere yönelik faaliyetlerini izlemek, onlara karşı tedbir almak olduğu konusunda da ısrarcı olmuştu. Türkiye'de görev yaptığı yıllarda, Türkiye'ye yönelik istihbarat çalışmalarının içinde yer almamıştı. Ruzi örgüt merkezine, Türklerin kendisini içlerinden biri saydığını, en önemli devlet sırlarını bile kendisinden gizlemediklerini, kendisine duyulan sevgi ve sempatiyi istismar etmeye hakkının olmadığını, bu yüzden de Türkiye'ye yönelik haber alma çalışmalarının içinde yer alamayacağını, bunun kendisi için ahlaki bir mesele olduğunu anlatmıştı. Ruzi Türkiye'de, Sovyetler'in Türkiye'ye yönelik konspiratif faaliyetlerine karşı tedbirler alacak, Sovyetler Birliği'ne yönelik çalışmaları organize etmeye çalışacaktı.[630]

Ruzi, 1954'te her ne kadar artık CIA mensubuysa da, bir yandan da, o yıl kurulmuş olan Columbia Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü'nde çalışmaya devam ediyordu. Gerçi bir süre sonra Washington'a taşınacaktı, ama hâlâ New York'ta oturuyordu. Bir gün abonesi olduğu *Novo Russki Slova* adlı gazetede, "Dedikodu ve Gerçek" başlıklı bir köşede, haftada beş gün hicvi makaleler yazan Argus isimli bir yazarın o günkü yazısını okudu. O yazısında Argus, Hz. Muhammed'i Stalin'e benzetiyor ve hem Stalin'le hem Hz. Muhammed'le alay ediyordu. Ruzi'yi rahatsız eden, İslam peygamberinin, insanlık tarihinin en kanlı diktatörlerinden

birisi olan Stalin'e benzetilmesi, onunla aynı kefeye konulmasıydı. Ruzi bütün inançlara ve dinlere saygılı, fanatizme karşı bir Müslüman olarak gerçekten yaralanmıştı. Gece eşi ve kızı uyduktan sonra kadehini votkayla doldurdu ve Argus'a hitaben uzun bir mektup kaleme aldı. Ruzi mektubunda, dünyada çeşitli din ve inançların var olduğunu, o inanç sahiplerinin birbirlerinin inançlarına saygı göstermemeleri, kendi inancı dışındakileri düşman ve katil olarak kabul etmeleri halinde, dünyada kavganın bitmeyeceğini yazdı ve Argus'un bu yazısıyla Hz. Muhammed'in şahsında yüz milyonlarca inanmış Müslüman'a hakaret ettiğini ve onları yaraladığını belirtti.

Bir gün sonra *Novo Russki Slova*'yı eline aldığında, Argus'un, kendisine hitaben bir yazı yazdığını gördü. Argus, "Ruzi adlı Türkistanlı bir dostumdan bugün çok şey öğrendim. O, bu yaşımda beni terbiye etti" cümlesiyle başlayan makalesinde Argus, Ruzi'den ve bütün Müslümanlardan özür diliyordu. Ruzi, Argus'a yazdığı mektubunda zaman zaman sert ifadeler kullanmıştı. Hatta yer yer o da Argus'a hakaret etmişti. Argus'un makalesini okuduğunda, "Daha yumuşak yazsaydım herhalde daha iyi olurdu" diye düşündü.[631]

Bir gün üniversitede verdiği dersi yeni bitirmişti ki, görevlilerden biri, Argus adlı birinin kendisiyle görüşmek istediğini bildirdi. Ruzi, Argus'la karşılaştığında, karşısında kısa boylu, uzun burunlu, yüzüne bakıldığında insanda gülme hissi uyandıran sempatik birini görünce gülmemek için kendini zor tuttu. Argus, Ruzi'ye mektubundan çok etkilendiğini, ondan tekrar özür dilemek ve tanışıp dost olmak istediğini söyledi ve Manhattan'daki bir Rus lokantasına yemeğe davet etti. Manhattan'da 48. Cadde'de, "Russian Tea House" adlı tanınmış yazarların, sanatçıların, siyaset adamlarının gittiği bir yerdi burası. Böylece yıllar boyunca gelişerek sürecek bir dostluğun ilk adımı atılmış oldu. Ruzi 60 yaşlarındaki bu son derece zeki, kültürlü ve tecrübeli insandan gerçekten çok şey öğrendi. Argus vasıtasıyla pek çok yeni dost edindi. Özellikle onun kanalıyla tanıdığı Ukraynalılarla birlikte, Sovyet sömürgeciliğini tanıtma konusunda başarılı çalışmalar yaptı.[632]

Argus, Rusya doğumlu bir Musevi'ydi. Ekim Devrimi'nden önce Riga'da Rus lisesinde okumuştu. Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesinden sonra göçmen olarak ABD'ye gelmiş, New York'ta möble mağazası olan Litvanyalı bir akrabasının yanında çalışmış ve sonraki yıllarda köşe yazarlığına başlamıştı. Philadelphia doğumlu Musevi bir hanımla evliydi. Çocukları olmamıştı. *Mos-*

cow on the Hudson ("Hudson'daki Moskova") ve *A Rogue with Ease* başlıklı hiciv kitapları, o yıllarda ABD'de çok satan kitaplar arasındaydı ve okuyanları kahkahaya boğuyordu. *Moscow on the Hudson*'da ABD'ye yerleşen Rus göçmenleri ti'ye alıyor, onları yerden yere vuruyordu.[633]

1954 yılında Seylan'ın* en büyük şehri Colombo'da Endonezya, Hindistan, Seylan, Pakistan ve Birmanya'nın katıldığı bir konferans toplanmıştı. Konferans sırasında Endonezya Başbakanı Ali Sastroamidjojo bir "Bağlantısız Devletler Konferansı" düzenlenmesini teklif etti ve konferansın Endonezya'nın Bandung şehrinde toplanması kararlaştırıldı.[634]

Ruzi ABD gazetelerinde, 1955 yılının Ocak ayında Bandung'da sömürge olmaktan kurtulup bağımsızlıklarına kavuşan ülkelerin öncülüğünde uluslararası bir konferansın toplanacağı haberini okudu. Bütün şiddetiyle süren Soğuk Savaş, dünyayı iki kutba ayırmıştı. İki kutuplu dünyada ABD Batı Kulübü'nün, Sovyetler Birliği de Doğu Kulübü'nün liderliğini yapıyordu. Hindistan, Pakistan, Endonezya, Seylan, Birmanya ve Mısır sömürgelikten yeni kurtulmuştu. Mahatma Gandhi'nin mücadele ve dava arkadaşı Cavaharlal Nehru, Endonezya Devlet Başkanı Ahmed Sukarno, Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdülnâsır, Doğu ve Batı blokları içinde yer almayan ülkelerin ayrı bir blok oluşturması gerektiğini savunarak bu konferansı toplamaya karar vermişti.[635] Gazetelerin haberlerine göre, o sırada Fransız sömürgesi olan Tunus, Cezayir ve Fas, Bandung'a gözlemci olarak katılacaktı. Hazırlık çalışmaları sırasında Güney Kore, Kuzey Kore, Güney Afrika, İsrail ve milliyetçi Çin'in konferansa çağrılıp çağrılmama konusu sert tartışmalara neden oldu ve o ülkeler davet edilmedi.

Ruzi, kendi ülkesinin de Rus sömürgesi olduğunu, bir yolunu bulup ülkesini temsilen Bandung Konferansı'na gözlemci sıfatıyla katılması gerektiğini düşündü. Bu fikrini dostu Argus Eisenstein'e açtı. Argus, hafta sonları gazetelerle birlikte dağıtılan 10 bin tirajlı bir derginin sahibinin arkadaşı olduğunu, onunla konuşacağını, böylece derginin muhabiri olarak Bandung'a gidebileceğini söyledi. Ruzi, Washington'da bulunan İslam Merkezi'ndeki camide bazı Endonezyalı diplomatlarla tanışmıştı. Onları ziyaret ederek Endonezya'nın tarihi, siyasi, ekonomik ve sosyal durumu hakkında kitaplar edindi. Toplanacak olan Bandung Konferansı'nın Soğuk Savaş dönemindeki önemini anlatan bir analiz hazırladı. Hazırladığı raporda, o sırada sömürge durumun-

* Ülkenin adı 1972 yılından sonra Sri Lanka Demokratik Sosyalist Cumhuriyeti olarak değişti. (yay.n.)

daki bazı ülkelerin de konferansa gözlemci sıfatıyla katılacağını, konferanstan sömürgeciliği kınayan bazı kararların çıkacağını, konferansta sömürgeci Sovyetler Birliği'nin de kınanması için gayret göstermek gerektiğini belirtti. CIA merkezine verdiği rapor etkisini gösterdi ve merkez, Ruzi'nin Bandung macerasını mali bakımdan destekleme kararı aldı.[636]

Ruzi, dostu Argus'a Bandung seyahatiyle ilgili finansman sorununu çözdüğünü bildirdi. Daha sonra da konferansa nasıl davet edilebileceği üzerine kafa yormaya başladı. Konferans basın merkeziyle temasa geçti. Endonezya Elçiliği'ndeki tanıdıklarından ve topladığı malzemeden Endonezya hakkında kendisi için gerekli bilgileri edinmişti. Başbakan Sastroamidijojo, Sovyetler Birliği ve Çin Halk Cumhuriyeti dostuydu. Ahmed Sukarno onun etkisindeydi. Ilımlı bir İslam partisi olan Maşumi'nin başkanı, daha önceki başbakan Muhammed Nasır, Sovyetler Birliği ile Çin Halk Cumhuriyeti'ne eleştirel gözle bakıyordu. Maşumi, Endonezya'nın en güçlü siyasi partisiydi. Daha küçük olan Sosyal Demokrat Parti de Sovyetler ile Çin Halk Cumhuriyeti'ne karşıydı. Ruzi, Endonezya'da onlarla temas kurabileceğini ve onların desteğiyle konferansa gözlemci olarak katılabileceğini düşünüyordu.[637]

Bandung'a doğru

Konferansın başlamasından iki hafta kadar önce Ruzi uçakla New York'tan San Francisco'ya, oradan da Hawaii'ye gitti. Bu uzun yolculuk sırasında yanında oturan genç bir Amerikalıyla tanıştı. Genç Amerikalı açlık, kıtlık ve salgın hastalıklarla boğuşan azgelişmiş ülkelere yardım örgütleyen bir kuruluşta çalışan, idealist biriydi.

Ruzi sohbet sırasında yol arkadaşına Endonezya'ya neden gittiğini anlattı. O da Başkan Eisenhower'ın Filipinler'e ABD büyükelçisi olarak atadığı, yakın dostu eski Senatör Homer Ferguson'un eşiyle Hawaii'de tatil yaptığını, Hawaii'de onu göreceğini, isterse kendisini senatörle görüştürebileceğini söyledi. Cumhuriyetçi Parti'den uzun yıllar senatör seçilen Ferguson, başkanın yakın dostuydu. Son senato seçimlerini kaybedince Başkan Eisenhower tarafından Filipinler'e büyükelçi olarak atanmıştı. Yani ABD siyasetinin etkin şahsiyetlerinden biriydi. Ruzi, teklifi kabul etti; Hawaii'de eski senatör, yeni Büyükelçi Homer Ferguson'la görüştü. Ona Sovyetler Birliği hakkında bilgiler verip Bandung Konferansı'na katılma gerekçelerini anlattı. Sovyetler Birliği ile Çin Halk Cumhuriyeti'nin, konferansı kendi siyasetleri lehine kullanmaya çalışacağını, ABD'nin Avrupa'daki müttefiklerinin Asya ve Afrika'da hâlâ sömürgelere sahip olduklarını, konferansta sorunun ele alınıp o ülkelerin kınanacağını belirtti ve sözlerini şöyle sürdürdü:[638] "Zamanımızda en acımasız sömürgeci ülke Rusya'dır. Sovyetler Birliği sınırları içindeki Rus olmayan milletlerin yaşadıkları toprakların tamamı Rusya'nın sömürgesidir. Beş Orta Asya cumhuriyeti, Baltık ülkeleri, Güney ve Kuzey Kafkasya ve Ukrayna; yaklaşık sekiz milyon kilometrekarelik bir coğrafya, Rusya'nın sömürgesidir. Konferansta Rusya'nın ve Çin

Halk Cumhuriyeti'nin sömürgeci ülkeler oldukları gündeme getirilmeli ve bu ülkeler kınanmalıdır. Ben Bandung'da bunun için çalışacağım."

Ruzi'nin sözlerini ilgiyle dinleyen büyükelçi, meselenin önemini kavramış, bu konuda Washington'un dikkatini çekeceği sözünü vermişti.[639]

Büyükelçinin sekreteri, görüşme süresince söylenenleri büyük bir dikkatle not almıştı. Ruzi Hawaii'den Filipinler'in başkenti Manila'ya, oradan da Endonezya'nın merkezi Cakarta'ya uçacaktı. Büyükelçi, Ruzi'ye herhangi bir ihtiyacının olup olmadığını sordu. Manila'ya iki gün sonra eşiyle gideceklerini, isterse yolculuğu kendileriyle birlikte yapabileceğini bildirdi. Ruzi, büyükelçinin teklifini memnuniyetle kabul ettiğini, bundan onur duyacağını söyledi. Büyükelçi, Ruzi'nin uçak biletlerini ekonomi sınıfından birinci sınıfa çevirtti. Ruzi teşekkür edip uçakta tekrar görüşmek üzere vedalaştı.[640]

Bu vesileyle Ruzi, o yıllarda henüz çirkin yapılaşmayla bozulmamış, dünya cenneti Hawaii'de iki gün daha kaldı ve o iki günü, adayı gezip eğlenerek geçirdi. Ülke kıyılarının, barlarının tadını çıkardı. Bir yandan birbirinden güzel yerli kızların danslarını seyrederken bir yandan da Bandung'daki çalışmaları için hazırlıklarını sürdürdü.

Onları Manila'ya pervaneli büyük bir uçak götürüyordu. Birinci sınıfta en fazla altı kişilik yer vardı. Günümüzün uçaklarında yolcuların çantalarını koyduğu koltuk üstündeki dolaplar, o yıllarda birinci sınıf yolcular için geceleri yatak olarak kullanılırdı. Ayrıca gündüzleri güzel yemeklerin ve içkilerin sunulduğu mükemmel döşenmiş bir odada, birinci sınıf yolcuları güzel zaman geçirirdi.

Ruzi uçağa bindiğinde, büyükelçi ve eşinin yanı sıra, dünyanın en güzel aktrislerinden Elizabeth Taylor'ın da birinci sınıf yolcuları arasında olduğunu gördü. Elizabeth Taylor, o sırada 23 yaşında, çocukluktan yeni kurtulmuş, oturmuş bir güzelliğe sahipti. İlk eşi Conrad Hilton Jr.'dan boşanmış, ikinci eşi sinema oyuncusu Michael Widding'le evliydi. Uçakta Ruzi, güzel sanatçının ilgisini çekti. Sohbet edip birlikte şampanya içtiler. Gece olup da koltuk üstündeki dolaplarda yolcu yatakları hazırlanırken Ruzi hosteslere yüksek sesle "Yataklarımızı öyle hazırlayın ki en azından Bayan Elizabeth ile ayaklarımız birbirine dokunsun" dedi. Yolcular Ruzi'nin esprisine kahkahayla karşılık verdi. Manila'ya indiklerinde büyükelçi, Ruzi'ye birkaç gün de Manila'da kalmasını öner-

di. Ancak o yıllarda Manila'dan Cakarta'ya ancak haftada bir gün uçak vardı. Konferansın başlama tarihi yaklaşıyordu. Ruzi, hemen hareket etmek mecburiyetinde olduğunu, konferans başlamadan bir hafta önce orada bulunmasının doğru olacağını söyleyerek büyükelçiye teşekkür etti.[641]

Ruzi, Manila'dan Cakarta'ya giden uçağa bindiğinde orada da bir tanıdığıyla karşılaştı. Washington İslam Merkezi'ndeki camide bir cuma günü tanıştığı ve daha sonra birkaç kez görüştüğü Endonezyalı bir diplomatla aynı uçaktaydı. Genç Endonezyalı, ülkesinin en zengin ailelerinden birinin oğluydu. Ailesinin sahip olduğu ticari şirketleri yönetmek üzere diplomatlıktan istifa etmişti. Şirketlerinin Tokyo ofisini ziyaret etmek ve orada yeni ticari bağlantılar kurmak için gittiği Japonya'dan dönüyordu. Ruzi yol arkadaşına Endonezya'da yapmak istediklerini anlattı. Ancak konferansa resmen davetli olmadığını, Fransız sömürgeleri Tunus, Cezayir ve Fas delegelerinin gözlemci sıfatıyla konferansa davet edildiklerini, kendisinin de Türkistan'ı temsilen gözlemci olarak katılmak istediğini söyledi. Ruzi'nin Endonezya şartlarını çok iyi bilen yol arkadaşı, Maşumi adlı partinin genel başkanı, eski Endonezya Başbakanı Muhammed Nasır'ın ılımlı bir Müslüman olduğunu, Sovyetler Birliği ile Çin meselelerini iyi bildiğini kendisine yardımcı olabileceğini söyledi ve Muhammed Nasır'ın telefon numaralarını verdi.[642]

Ruzi, Cakarta'ya gelişini izleyen gün bir taksiyle Muhammed Nasır'ın konutuna giderek kendisiyle görüşmek istediğini söyledi. Muhammed Nasır'ın eşi, Ruzi'yi hiç bekletmeden kabul etti. Kocasının Endonezya'da yaşayan Arap Müslümanların düzenlediği bir toplantıya katılmak üzere başka bir şehre gittiğini, ancak bir gün sonra, toplantı sona erince döneceğini söyledi. Ruzi kaldığı otelin telefon numaralarını bırakıp teşekkür ederek ayrıldı. Ertesi gün Cakarta'ya dönen Muhammed Nasır, eşinden aldığı numaradan hemen Ruzi'yi arayıp öğleden sonra evinde onu beklediğini söyledi. Ruzi belirlenen saatte Muhammed Nasır'ın evine gitti.

Muhammed Nasır, son derece kültürlü, her türlü aşırı düşünceye ve sömürgeciliğin her türüne karşı, bütün din ve inançlara saygılı, samimi bir Müslüman'dı. Endonezya'yı bağımsızlığına kavuşturan, Endonezyalıların Sukarno (Milletin atası) unvanını verdiği Ahmed Sukarno, Rusya ve Çin sempatizanı yeni Başbakan Ali Sastroamidijojo'nun etkisine girdikten sonra ona karşı muhalefete başlamıştı.[643]

Muhammed Nasır, Orta Asya'da Maveraünnehir bölgesinde, yani Amuderya ve Sirderya nehirleri arasındaki bölgede yetişen bilginlerin Ortaçağ'da bir İslam rönesansı gerçekleştirdiğini çok iyi biliyordu. Ruzi'ye, "Sen büyük Sufilerin, hukukçuların, din bilginlerinin, filozofların, matematikçilerin ve astronomların yetiştiği toprakların evladısın. Ülkenin Moskova'nın sömürgesi olduğunu biliyorum. Burada sana imkânlarımın tamamını seferber ederek yardımcı olmaya çalışacağım" diyerek ona umut ve cesaret verdi. Başkan Sukarno'yu iyi tanıdığını, onunla selamlaşmaya devam ettiğini fakat aralarında ciddi fikir ayrılıklarının bulunduğunu, dost olmadıklarını söyledi. Ruzi'nin konferansa gözlemci olarak davet edilmesi konusunda Sukarno'dan değil, devlet başkan yardımcısı Profesör Hata'dan yardım isteyeceğini bildirdi.[644]

Muhammed Nasır ve eşi, akşam yemeğinde Ruzi'yi evlerinde misafir ettiler. Ruzi Endonezya mutfağıyla ilk kez tanışıyordu. 17 bin ada üzerinde kurulmuş olan bu devlet, son derece zengin bir mutfağa sahipti. Endonezya mutfağında hissedilir bir şekilde Arap, Hint, Çin, İngiliz ve İspanyol etkisi vardı. Fakat mutfak, kendine özgülüğünü korumuştu. Pirinç ve acı soslar, yemeğin vazgeçilmezleriydi. Öğlen ve akşam yemeklerinde, çok küçük porsiyonlar halinde, yaklaşık 50 çeşit yemek sunuluyordu.

O akşam da yaklaşık 30 çeşit yemek vardı sofrada. Orta Asyalılar da genellikle acıyı sevdiğinden, Ruzi son derece acı olan yemekleri büyük bir iştahla yedi. Muhammed Nasır, o gece arkadaşı Profesör Hata'yla konuşacağını ve kongre yetkililerinin kendisini sabahleyin arayacağını söyledi. Gerçekten de sabahın ilk saatlerinde kongrenin basın bürosundan Ruzi'yi arayıp, kongreye Türkistan delegesi olarak gözlemci sıfatıyla davetli olduğunu ve merkeze gelip davetiyesini alması gerektiğini söylediler. Basın bürosuna giden Ruzi, davetiyesini aldı ve konferansın yapılacağı Bandung'da misafir olarak kalacağı otelde yerinin ayrıldığını öğrendi. Bu arada Muhammed Nasır, Maşumi Partisi'nin Bandung başkanını aramış ve konferans süresince Ruzi'yle ilgilenip ona yardımcı olmasını söylemişti.[645]

Bandung

Asya ve Afrika'dan 29 ülkenin katıldığı konferansta, gözlemci sıfatıyla bulunanların söz ve oy hakkı yoktu. Ancak salon dışında istedikleri etkinlikte bulunabilirlerdi. Ruzi önce konferansa gözlemci olarak katılan Tunus, Cezayir ve Fas delegeleriyle görüşüp kendi ülkesinin de sömürge olduğunu anlatarak, Sovyetler'in ve Çin'in kınanması için onlardan yardım istedi. Kendisi de sömürgeci bir ülke olarak Fransa'nın kınanması için onlara yardımcı olacaktı. Diğer gözlemciler, konferansın başlamasından yaklaşık on gün önce gelmiş ve Fransa'ya karşı diğer delegelerin desteğini almak için temasa başlamışlardı.[646]

Maşumi Partisi'nin Bandung başkanı, Ruzi'nin yanından hiç ayrılmıyordu. Partisi adına İslam ülkelerinden gelen diğer delegelerle de görüşen Bandung başkanı, diğer delegasyonlar hakkında Ruzi'yi aralıksız bilgilendiriyordu. Ruzi ondan hangi ülke delegelerinin Sovyet ve Çin yanlısı, hangilerinin onlara karşı olduğunu öğreniyor ve temaslarını ona göre yapıyordu. Irak heyetinin başında Irak Parlamentosu Dışişleri Komisyonu Başkanı Fathil Cemali vardı. Altı kişilik heyetin ikisi bakan, dördü milletvekiliydi. Ruzi, Irak Delegasyon Başkanı Cemali ve Irak maarif bakanıyla görüştü. Her ikisi de Sovyetler'in Ortadoğu'daki faaliyetlerinden rahatsızdı. Ruzi, hacca giderken Mısır'da arkadaşı Hamit Raşit'le birlikte hazırladığı bildiri üzerinde biraz daha çalışmış ve onu daha mükemmel hale getirmişti. O metni Iraklılara vermeyi ihmal etmedi. Fathil Cemali'ye "Konferans sırasında Türkistan meselesinin de görüşülmesi çok iyi olurdu" diyerek temennisini bildirdi. Fathil Cemali, herhangi bir şey söylemedi, fakat gülümseyerek başını salladı. Ruzi, konferans sırasında Türkistan meselesine en çok sahip çıkanlardan birinin Cemali olduğunu görecekti.[647]

Konferansın en popüler şahsiyeti, Hindistan Delegasyonu Başkanı Cavaharlal Nehru'ydu. Mısır delegasyonuna, Mısır'ın yeni hâkimi, Devlet Başkanı, Başbakan ve Devrim Konseyi Başkanı Albay Cemal Abdülnâsır başkanlık ediyordu. Cemal Abdülnâsır'dan sonra Mısır devlet başkanı olan, Devrim Konseyi üyesi Enver Sedat da Mısır heyeti içindeydi. Filipinler heyetinin başında, Filipin Dışişleri Bakanı General Romolla vardı. Pakistan kalabalık bir heyetle gelmişti. Heyete Başbakan Muhammed Ali Buğra başkanlık yapıyordu. Ruzi onunla tanıştı, destek sözü aldı. Buğra, Ruzi'yi Pakistan'a davet etti. Ruzi, konferansta Tayland Dışişleri bakanıyla da dost oldu.[648]

Çin Halk Cumhuriyeti heyetini getiren uçak düşmüş ve yolcuların tamamı hayatlarını kaybetmişti. İkinci bir uçak ve yeni bir heyetle Çin Halk Cumhuriyeti Başbakanı Çu En Lay, konferansın başlamasından bir gün önce Bandung'a geldi. Endonezya Başbakanı Ali Sastroamidijojo, Çu En Lay'ı uçağının kapısında karşıladı. Endonezya hükümeti, Bandung'daki en güzel villalardan birini ona tahsis etmişti. Ancak Çu En Lay orada kalmadı. Endonezya'nın en zengin sanayici işadamı olan bir Çinli, onu kendi villasında misafir etti. Devletin tahsis ettiği villada, Çin heyetinin diğer üyeleri kaldı. Ankara'dan gelen Türkiye heyetine, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu başkanlık ediyordu.[649]

Konferansın ikinci günü Çin Halk Cumhuriyeti Başbakanı Çu En Lay söz istedi ve bir konuşma yaptı. Dünyanın en kalabalık ülkesinin başbakanı, son derece mütevazı giyinmişti. Yakasız bir gömlek, üzerinde hiçbir işaret bulunmayan basit bir asker ceketi ve basit bir pantolon. Ağır ağır konuşuyordu. Yanında, ABD'de doğup büyümüş, orada okumuş Çinli bir tercüman vardı. O da Çu En Lay'ın sözlerini yine tane tane İngilizceye çeviriyordu. Çu En Lay, konuşmasında Sovyetler Birliği'ni bir defa bile ağzına almadı. Çin'in, sömürge olmaktan kurtulup bağımsızlığına yeni kavuşan devletlerin yanında olduğundan bahsederek Asya ve Afrika'da hâlâ sömürgesi olan ülkeleri şiddetle eleştirdi. Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içinde de azınlıkların bulunduğunu, bunlardan Tibetlilerin ve Uygurların, Çin devleti sınırları içindeki kendi ülkelerinde her türlü hakka sahip olduklarını ve huzur içinde yaşadıklarını söyledi. Uygurların ve Tibetlilerin kendi kendilerini yönettiklerini, milli dillerinin Çince yanında resmi dil olduğunu, ana dillerinde eğitim veren okullara sahip olduklarını, Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içinde, Çinlilerle birlikte yaşamaya, kendi hür iradeleriyle karar verdiklerini söyledi.[650]

Oysa Çin Halk Cumhuriyeti ordularının 1950 yılında Tibet'i işgal ederken döktüğü kanlar henüz kurumamıştı. Doğu Türkistan, Ekim 1949'da Mao'nun kızıl birlikleri tarafından işgal edilmişti. Uygurların kendi vatanlarında hür olarak, insanca yaşamak için verdiği bağımsızlık mücadelesi, Kızıl Çin orduları tarafından kanlı bir şekilde bastırılmış, on binlerce insan katledilmiş ve binlerce insan da tutuklanmıştı. Tibetlilerin vatanı Tibet'in ve Uygurların vatanı Doğu Türkistan'ın, Çin Halk Cumhuriyeti'nin sömürgesi olduğunu bütün dünya biliyordu. Çu En Lay, 28 ülkeden gelen delegelerin gözlerinin içine baka baka yalan söylüyordu.[651]

Ruzi, Çin Başbakanı Çu En Lay'ın bu yalan dolu konuşmasına karşı bir şeyler yapması gerektiğini düşündü. Ona mutlaka bir cevap verilmeliydi. Konferansta konuşma hakkına sahip değildi, ama konferansı izlemek için dünyanın dört bir yanından gelen çok sayıda gazetecinin katıldığı bir basın toplantısı düzenleyebilirdi. Ruzi konferansın yapıldığı binanın karşısındaki büyük otelin toplantı salonunda bir basın toplantısı yapacağını basın bürosuna bildirdi. Basın bürosu, Türkistan gözlemci delegesi, eski Türkistan lejyonları subayı Ruzi Nazar'ın düzenleyeceği basın toplantısını gazetecilere ve delegelere duyurdu. Sovyetler Birliği, konferansa katılan devletler içinde yer almıyordu. Ancak Sovyetler Birliği'nden gelen 30 civarında gazeteci vardı. Bu arada Maşumi Partisi Bandung başkanı, toplantının başlamasına yarım saat kala, Ruzi'ye Türkiye'den Kuzey Kafkasyalı Seyit Şamil adlı bir misafirin geldiğini ancak davet edilmediği için konferansa katılamadığını haber verdi.[652]

Ruzi, Maşumi Partisi Bandung başkanına misafiri hemen yanına getirmesini, basın toplantısında kendisini yanına oturtacağını söyledi. Gelen kişi, Kuzey Kafkasya'nın bağımsızlığı için çarlık ordularına karşı savaşmış, Kuzey Kafkasya milli kahramanı Şeyh Şamil'in torunu Seyit Şamil'di. Seyit Şamil konferansa, 1949 yılında Çin orduları tarafından dağıtılan eski bağımsız Doğu Türkistan Cumhuriyeti başbakanı, Uygur lider İsa Yusuf Alptekin'le birlikte gelmek istemişti. Ancak sadece kendisi vize alabilmiş, Çin hükümetinin Endonezya hükümetine baskıları yüzünden, İsa Yusuf Alptekin vize alamamıştı. İstanbul'dan Karaçi'ye birlikte gelmişler, Alptekin orada vize almak için tekrar başvurmuş, ancak başvurusuna olumlu cevap alamamıştı. Uygur lider Pakistan'da Seyit Şamil'in Bandung dönüşünü beklemeye karar vermiş ve orada kalmıştı.[653]

Çu En Lay, kanlı bir şekilde dağıttıkları Doğu Türkistan Cumhu-

riyeti'nin Başbakanı İsa Yusuf Alptekin'in Bandung Konferansı'na katılarak kendisine itiraz etmesini istememişti. Ruzi, Seyit Şamil'i sağ yanına oturttu ve orada bulunanları selamlayarak söze başladı: "Ben Çince bilmiyorum, ama Sayın Çu En Lay'ın ismindeki 'Lay' sözcüğü, galiba İngilizce 'liar'* sözcüğüyle aynı anlamı taşıyor. Çünkü sayın başbakan konuşmasına yalanla başladı ve yalanla bitirdi. Çin Halk Cumhuriyeti orduları, Tibet'i dünya milletlerinin gözü önünde kanlı bir şekilde işgal edip Tibet'in bağımsızlığına son vererek, Tibet'i bir Çin sömürgesi yapmadı mı? Birleşmiş Milletler bu işgali kınamadı mı? Dalay Lama ülkesini terk edip sürgünde Tibet hükümeti kurmadı mı? Doğu Türkistan Cumhuriyeti toprakları, daha altı yıl önce Çin Halk Cumhuriyeti orduları tarafından işgal edilerek hükümet dağıtılmadı mı? Bu konferans sömürgeciliği reddetmek için, sömürgeci ülkeleri kınamak için toplanmadı mı? Ben Tunus'u, Cezayir'i, Fas'ı hâlâ işgal altında tutan Fransa'yı ve sömürgesi olan diğer Batılı ülkeleri şiddetle kınıyorum. Ancak bununla birlikte en büyük sömürgeci Sovyetler Birliği'ni ve Çin Halk Cumhuriyeti'ni de kınıyorum. Ve bir başbakanın bütün dünyanın önünde, 28 ülkeden gelen delegelerin gözlerinin içine baka baka nasıl yalan söyleyebildiğine hayret ediyor ve kendisini şiddetle kınıyorum."[654]

Ruzi konuşmasını bitirdikten sonra sözü, "Arkadaşım şimdi size Sovyet sömürgeciliği hakkında daha fazla bilgi verecektir" diyerek Seyit Şamil'e verdi. Seyit Şamil konuşmasını Türkçe yaptı. Türkiye'den birlikte geldikleri tercümanı sözlerini İngilizceye çevirdi.[655]

Ertesi gün yayımlanan dünya gazetelerinin çoğunda Ruzi'nin Bandung Konferansı sırasında yaptığı basın toplantısının haberleri yer alıyordu. Ruzi daha konferans bitmeden, kısmen de olsa hedefine ulaşmıştı. Sovyetler Birliği ile Çin Halk Cumhuriyeti'nin sömürgeci ülkeler olduğu iddiası dünya basınında geniş yer bulmuştu.

Ruzi bir ara konferansa katılan Türkiye delegeleri ve heyet başkanı Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'yla da görüştü. Fatin Rüştü Zorlu, konferans sırasında Sovyetler Birliği ile Çin'in saldırgan tutumlarının devam ettiği Soğuk Savaş yıllarında tarafsızlığın ve bağlantısızlığın yanlış olduğunu savunarak Irak, Pakistan ve Seylan'la birlikte bir blok oluşturdu. Bu bloğun karşısında bağlantısızlığı savunan Hindistan, Çin Halk Cumhuriyeti, Endonezya, Mısır ve Birmanya karşıt grubu oluşturuyordu. Fatin Rüştü Zorlu, Türkiye'nin güvenliğinin İkinci Dünya Savaşı sonrasın-

* İngilizcede "yalancı" anlamına gelen "liar" sözcüğü, "layı" olarak okunur. (yay.n.)

da Sovyetler Birliği tarafından ciddi olarak tehdit edildiğini ve bu yüzden Türkiye'nin NATO'ya girmek zorunda kaldığını anlattı. Yeni bir blok oluşturacak bağlantısız ülkelerin bu tutumlarıyla Sovyetler'in yayılma siyasetine hizmet edeceğini vurguladı.[656] Fatin Rüştü Zorlu, Ruzi'ye konferansta mükemmel bir iş yaptığını, bu tutumunu devam ettirmesini istedi. Türkiye olarak onunla gerektiği şekilde ilgilenemediklerini anlattı. Ruzi ile açıkça ilgilenmeleri ve ona aleni destek vermeleri halinde Moskova'ya koz vermiş olacaklarını, Rusya'nın Türkiye'yi Pantürkizm yapmakla suçlayacağını söyledi. Ruzi, Türkiye dışişleri bakanının kendisiyle açık yüreklilikle konuşmasından, ona sevgi ve ilgi göstermesinden son derece memnun kalmıştı.[657]

Sovyetler Birliği, konferansın Bandung'da devam ettiği günlerde, Hindistan'ın Delhi şehrinde bir başka konferans düzenledi. Toplantıya beş Orta Asya cumhuriyetinden ve diğer birçok Asya ülkesinden tanınmış yazarlar çağrılıydı. Moskova'nın konferansı aceleye gelmişti. Bu toplantı üçüncü dünya ülkelerini Moskova'ya bağlı bir örgüt çatısı altında birleştirmek amacı taşıyordu. Özbekistan'ın en tanınmış kadın şair ve yazarlarından Zülfiye, Tacikistan'dan Tursunzade'nin yanı sıra Kazak, Kırgız ve Türkmen yazarlar davetliydi. 1955 yılı Nisan ayında Delhi'de toplanan konferansta, Asya Dayanışma Örgütü'nün (Asia Solidarity Organisation) kurulduğu duyuruldu. Aynı örgüt, iki yıl sonra Mısır'ın başkenti Kahire'de, Asya ve Afrika ülkelerinden çağrılan 500 delegenin katılımıyla yeni bir konferans düzenledi. Asya Dayanışma Örgütü'nün adı, "Asya-Afrika Halkları Dayanışma Örgütü" olarak değiştirildi. O yıllarda dünyanın en etkin uluslararası örgütlerinden biri olan kuruluşun genel sekreterliğine Enver Sedat getirildi.[658] Ruzi'nin bu kuruluşun toplantılarıyla ilgili çalışmalarına ilerdeki sayfalarda değineceğiz.

Bandung'daki konferans, Türkiye'nin başını çektiği grup ve Hindistan'la birlikte hareket eden devletler arasında sert tartışmalara sahne oldu. Konferans sırasında kabul edilen 10 maddelik karar, bir kapanış bildirisiyle dünya kamuoyuna duyuruldu. Ruzi ve ona yardım edenlerin çabasıyla, Sovyetler Birliği ve Çin Halk Cumhuriyeti hariç tutulmaksızın, sömürgeci ve emperyalist ülkelerin tamamı kınandı. Eski sömürgelerin birçoğunun bağımsız ülkeler olduğu ve emperyalist ülkelerin buradaki tekellerini yitirdikleri, sömürgeciliğin ve ırkçılığın reddedildiği, toplumlararası iktisadi ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi, İsrail'e karşı Filistin'in desteklenmesi vurgulandı.[659]

Ruzi ilk kez beş Sovyet Cumhuriyeti'ni içine alan Türkistan'ın uluslararası bir konferansta gözlemci olarak dahi olsa temsil edilmesini gerçekleştirmiş ve gösterdiği olağanüstü gayretler sonucunda Sovyet sömürgeciliğinin de kınanmasını sağlamıştı. Böylece Türkistan meselesi uluslararası arenada, önemli bir uluslararası konferansta gündeme gelmiş oluyordu. Ruzi, toplantıya katılan delegelerin tamamına yakınıyla görüşmüş ve onlara Sovyet ve Çin sömürgeciliği, Sovyetler Birliği'ndeki milliyetler meselesi, Sovyet ve Çin sömürgelerindeki insan hakları ihlalleri hakkında bilgiler vermişti.[660]

Ruzi Cakarta'dan ayrılmadan önce Maşumi Partisi Genel Başkanı eski Başbakan Muhammed Nasır'ı evinde tekrar ziyaret etti. Muhammed Nasır, genç konuğuna Türkistan hakkında sorular sordu. Orta Asya Sufilerine hayranlık duyduğunu ve bir gün İslam kültür tarihinin en önemli merkezlerinden Semerkand ve Buhara'yı ziyaret etmek istediğini söyledi. Ruzi'den, Türkistan ve Türkistan meselesi hakkında kitaplar ve belgeler istedi. Ruzi'nin Washington'a döner dönmez ilk işlerinden biri, Muhammed Nasır'a Türkistan ve Sovyetler Birliği hakkında onlarca kitap ve doküman göndermek oldu.[661]

Bandung'un ardından

Endonezya, Soğuk Savaş döneminde çok acı ve kanlı olaylar yaşadı. Bu acımasız dolaylı savaşta, taraflar zaman zaman hiçbir ahlaki kural tanımadan kanlı operasyonlar düzenledi. Nüfusu 90 milyon olan Endonezya, dünyanın en zengin hammadde rezervlerine sahip ülkelerden biridir. Soğuk Savaş döneminde Endonezya'nın tahmini ham petrol rezervi 20 milyar varilin üstündeydi. Endonezya'da Çin Halk Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği ve ABD yalnızca stratejik bir üstünlük kavgası değil, aynı zamanda bir çıkar savaşı veriyordu. Ahmed Sukarno, Hollandalı sömürgecilere karşı yürüttüğü başarılı mücadelenin ardından ülkesini bağımsızlığa kavuşturmuştu. Sukarno hem Batılılarla, hem de Sovyetler ve Çin'le iyi geçinmek istiyor, taraflardan birine bağlanmamaya çabalıyordu. Ancak Sovyet ve Çin tarafı ABD'lilerin, ABD de onların Endonezya'ya hâkim olmasından çekiniyor ve bu ülkeyi kendi kamplarına katmak için her türlü meşru, gayrimeşru, ahlaklı, ahlaksız adımı atmaktan geri durmuyordu.

30 Eylül 1965'te Endonezya Komünist Partisi ileri gelenlerinden oluşan darbeciler, altı generali kaçırıp katletti. Bunun üzerine ABD tarafından desteklenen General Suharto ve Endonezyalı diplomat Adam Malik, karşı teşebbüste bulundu. Endonezya'da 500 bin civarında komünist ve komünist zanlının katledildiği çok kanlı olaylar cereyan etti.[662] Sukarno, yetkilerinin büyük bir kısmını Mart 1966'da Suharto'ya devretti. 1967 yılında geçici devlet başkanı olan Suharto, 1968 yılında devlet başkanı olarak ülkenin tek hâkimi oldu.

ABD Senatosu'nun Dış İlişkiler Komisyonu'nda yapılan kapalı bir oturumda, Komisyon Başkanı Senatör J. William Fulbright ile ABD'nin o zamanki Cakarta Büyükelçisi Marshall Gren ara-

sında geçen ve gizlilik kaydı 2007 yılında kaldırılan konuşma, CIA'nın olayla ne derecede bağlantılı olduğunu göstermesi bakımından ilginçtir. Böylece CIA tarafından desteklenen Suharto ve arkadaşları yönetime hâkim oldu. Ancak CIA'nın darbeyle dolaylı bağlantısı, üzerinden 50 yıl geçtikten sonra ortaya çıktı. Macaristan'da Rus tanklarının on binlerce masum insanı katlettiği bir dönemde, ABD de dolaylı olarak yüz binlerce insanın katline sebep oluyordu.[663]

Ruzi'nin Endonezya ziyaretinden sonra, komünistlerin bu ülkedeki faaliyetlerinde Çin'in ve Sovyetler Birliği'nin desteğiyle büyük bir artış görüldü. 1957 yılında Muhammed Nasır ve arkadaşları, Türkistan'ı Kurtarma Hareketi (Türkistan Liberation Movement) adlı bir dernek kurdu. Derneğin amacı, Endonezya'da büyük bir tehlike haline gelmiş olan komünist hareketlere karşı tedbir almak ve Türkistan'ı Sovyet sömürgesi olmaktan kurtarmak olarak belirlenmişti. Yönetim kurulu, Endonezya siyasetinin etkin isimlerinden oluşturulmuştu.[664]

Konferans sırasında Tayland dışişleri bakanı, Ruzi'yi ülkesine davet etmişti. Konferanstan sonra da kendi uçağıyla onu Tayland'a götürdü. Ruzi Tayland'da bir hafta kadar kaldı. O yıllarda Tayland kral ve kraliçesi, halk tarafından çok seviliyordu. Ruzi, Bangkok'ta Tayland mutfağı ve ülkenin diğer güzellikleriyle tanıştı. Tayland Dışişleri Bakanlığı'nda bir hafta boyunca hemen her gün bir grup Taylandlı diplomata Sovyetler Birliği hakkında dersler verdi.[665]

Ruzi, Pakistan başbakanına, Tayland'dan sonra Pakistan'a gideceğini söylemişti. Dostu Seyit Şamil de, eski bağımsız Doğu Türkistan Cumhuriyeti Başbakanı İsa Yusuf Alptekin'le birlikte onu Karaçi'de bekleyecekti. Ruzi, Tayland'dan Karaçi'ye geçti ve orada onlarla buluştu. İsa Yusuf Alptekin, Ruzi'ye Doğu Türkistan'da Çin komünistlerinin zulümlerini, birkaç bin yıldır o topraklarda yaşayan ve geçmişte orada büyük medeniyetler kurmuş olan Uygurların nasıl imha edildiklerini anlattı. 1,6 milyon kilometrekare genişliğinde uranyum, gaz ve petrol bakımından son derece zengin olan Sincan Özerk Bölgesi'ne, Pekin hükümeti sistemli bir şekilde Çinli göçmen yerleştiriyor ve Uygurları azınlık ve ikinci sınıf durumuna düşürüyordu.

Ruzi, İsa Yusuf Alptekin'e Çin'e karşı silahlı bir hareketle veya kaba kuvvet kullanarak herhangi bir sonuç almanın imkânsız olduğunu, dünya kamuoyu aydınlatılarak, Çin üzerinde uluslararası bir baskı oluşturulabileceğini ve ancak bu şekilde bir sonuç

alınabileceğini anlattı. Bu amaçla Dalay Lama'nın kurduğu Tibet sürgün hükümetiyle işbirliği yapmak gerektiğini bildirdi.[666]

Ruzi, Pakistan Başbakanı Muhammed Ali Buğra'yı da makamında ziyaret etti. O günlerde Buğra'nın başı Pakistanlı kadınlarla dertteydi. Başbakan, bir süre önce Beyrut'ta güzel bir Arap kadınıyla tanışmış ve ona âşık olmuştu. Evli olan Muhammed Ali, o kadınla da dini nikâh kıyarak evlenmişti. Pakistanlı kadınlar, ülkenin birçok şehrinde, özellikle Karaçi'de Buğra aleyhinde yürüyüş ve gösteriler düzenliyordu. Muhammed Ali Buğra istifa etmek mecburiyetinde kaldı, ardından da Washington'a Pakistan büyükelçisi olarak atandı. Büyükelçinin iki eşli olması orada da sorun oldu. Bu sefer de ABD'li kadınlar duruma itiraz etti. Sorun, bir ara çözümle halledildi. Yeni eş, büyükelçiyle birlikte Washington'da elçilik konutunda, eski eş ise başka bir şehirdeki ayrı bir konutta oturacaktı. Ortalık böylece duruldu.

Ruzi, Karaçi'den uçakla Ankara'ya gitti. Orada tekrar eski dostlarını, Profesör Yarkın ile Profesör Tahir Çağatay'ı ziyaret etti. Bandung'daki çalışmalarını anlattı. Her iki değerli bilim adamı Bandung Konferansı'yla ilgili gelişmeleri zaten basından izlemişti. Sovyetler Birliği ile Çin Halk Cumhuriyeti'nin de dahil edilerek emperyalist ve sömürgeci ülkelerin tamamının kınanmış olması ve bütün sömürgeler için bağımsızlık talep edilmesi onları çok sevindirmişti. Ruzi'yi tebrik edip hizmetlerinin devamını dileyip onu sevgi ve şefkatle kucakladılar. Ruzi'ye çok büyük bir iş başardığını söylediler.[667]

Ruzi kısa bir İstanbul ziyaretinin ardından Münih'e gitti. İstanbul'da görüştüğü Türkistanlılar da, Bandung Konferansı ve Ruzi'nin oradaki çalışmalarını Türk gazetelerinden okumuştu.

Washington, 1953 yılında Bolşevizme Karşı Amerikan Komitesi ve Rus göçmen örgütleri ile Sovyetler Birliği'ne karşı yürüttüğü çalışmalardan bir sonuç alamayacağını görmüş ve yeni bir yol izlemeye karar vermişti. Mücadele doğrudan CIA'ya bağlı çalışacak kurumlar aracılığıyla yürütülecekti. Münih'te faaliyet gösterecek Radio Liberty ve Sovyetler Birliği'ni Araştırma Enstitüsü (Institute for the Study of the USSR), CIA tarafından kontrol ve finanse edilecekti.

1966-1973 yılları arasında CIA direktörü olan Richard Helms, Başkan Nixon'a Sovyetler Birliği'ne karşı yapılmış ve bundan sonra yapılabilecek gizli operasyonlar konusunda bir dosya sundu. Helms, bu belgede Radio Free Europe ve Radio Liberty emrine son 20 yıl içinde 400 milyon dolardan fazla para aktarıldı-

ğını, radyo yayınlarının Demir Perde gerisindeki ülkelerin muhalif güç ve gruplarını ayakta tuttuğunu belirtiyordu. Fizik bilgini Andrey Saharov ve yazar Aleksandr Soljenitsin'in rejim karşıtı açıklamaları, CIA'nın kontrolündeki bu radyolar aracılığıyla Sovyetler Birliği halklarına duyuruluyordu. Radyoların yayınları, Doğu Avrupa ülkelerinde 30 milyon kişiye ulaşıyordu. Sovyetler Birliği, radyo yayınlarını bozmak ve dinlenmesini engellemek için her yıl 150 milyon dolar harcadığı halde başarılı olamıyor ve Sovyetler Birliği vatandaşları o yayınları dinleyebilmek için her çareye başvuruyordu.[668]

Münih'te 1950 yılında kurulan Sovyetler Birliği'ni Araştırma Enstitüsü, 1953'ten itibaren CIA'ya bağlı olarak çalışıyor ve CIA tarafından finanse ediliyordu. Enstitüde, büyük çoğunluğunu Sovyetler Birliği mültecilerinin oluşturduğu 50'den fazla uzman çalışıyordu. Enstitü 1955 yılında, üç ayda bir Türkçe dergi, aylık İngilizce ve Almanca bülten yayımlamaya başladı. Derginin Yayın Müdürü Edige Mustafa Kırımal'dı. Bültenin başındaysa Nikolay Golay vardı. Enstitü çok sayıda kitap basmış, konferanslar düzenlemişti. 1958 yılından itibaren, sadece Türk halklarının yaşadığı bölgelerle ilgili İngilizce, *The East Turkic Review* adlı aylık bir dergi çıkartıldı. Derginin yayın müdürlüğünü Temirbek Devletşah yürütüyordu.

Helms, Nixon'a sunduğu dosyada, 50'li yılların ortalarından itibaren son 20 yıl içinde Sovyetler Birliği ve diğer Doğu Avrupa ülkelerine bir milyondan fazla kitap ve derginin gizlice sokularak oralarda dağıtıldığını belirtiyordu. Ruzi, Münih'te Radio Liberty'de ve Sovyetler Birliği'ni Araştırma Enstitüsü'nde çalışan dostlarıyla görüştü. Edige Kırımal'ın yönettiği dergi, bütün Türk dünyasında ilgiyle izlenen bir yayın organı haline gelmişti. Ruzi, dostu Mustafa Edige Kırımal'ı kutladı. Azerbaycanlı bilim adamı dostu Mirza Bala'yı, yayımlanan mükemmel araştırmaları için tebrik etti.[669]

Bandung'da bulunduğu günlerde, Bolşevizme Karşı Amerikan Komitesi başkanı, dışişleri bakan yardımcısı, ABD'den Ruzi'yi arayıp Washington'a geldiğinde kendisiyle görüşmek istediğini söylemişti. Ruzi, dönüşünde onu ziyaret etti. Başkan, Ruzi'ye Endonezya'da çok iyi bir iş başardığını, ancak hâlâ kendileriyle birlikte çalışmadığını söyleyip tekrar sebebini sordu ve kendileriyle çalışmasının onları çok sevindireceğini belirtti. Ruzi, bu konuyu ilgililerle defalarca konuştuğunu ve birlikte çalışmama sebebinin çok açık olduğunu ifade ederek, komite bünyesindeki

Rus göçmen örgütleri, Bolşevizm yenilgiye uğratıldıktan ve Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra, Rus olmayan cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını şimdiden kabul ederse bu sebebin ortadan kalkacağını, aksi halde bunun mümkün olmadığını ifade etti.[670]

Komite dışişleri temsilcisi Erik Kunihal adlı Finlandiya asıllı bir diplomattı. Kunihal 1926 yılında ABD harp okulu West Point'i bitirmişti. ABD hükümeti, West Point'ten mezun olduktan sonra onunla birlikte dört genç subayı özel bir eğitimden geçirip Rusya ve Sovyetler Birliği uzmanı olarak hazırlamıştı. Kunihal, Baltık ülkelerinden Litvanya'nın başkenti Riga'da ABD konsolosu olarak bulunmuş, Sovyetler Birliği'ndeki milliyetler meselesini iyi bilen ve Orta Asya cumhuriyetlerine yakınlık duyan biriydi. Ruzi onlarla aile dostu olmuştu. Erik Kunihal ile zaman zaman görüşüyor ve bazı projelerde işbirliği yapıyordu.[671]

Bandung Konferansı sırasında Irak Heyeti Başkanı, Irak Parlamentosu Dışişleri Komisyonu Başkanı Cemali, Ruzi'yi Irak'a davet etmiş, Bağdat Üniversitesi'nde Sovyetler Birliği ve milliyetler meselesi hakkında bir dizi konferans vermesini rica etmişti. Ruzi, 1955 yılı sonuna doğru ABD'den Irak'ın başkenti Bağdat'a gitti. Bandung'da kendisine verdiği ev telefonundan Cemali'yi aradı. Cemali'nin hanımı, eşinin namaz kıldığını, telefonda biraz beklemesini rica etti. Ruzi'nin geldiğini öğrenen Cemali memnun oldu ve verdiği adrese gelmesini istedi. Yanında Iraklı genç bir parlamenter vardı. Cemali, milletvekilinden Ruzi'yle ilgilenmesini ve gerektiğinde ona yardımcı olmasını istedi. Ruzi, Bağdat'ta kaldığı bir hafta içinde üniversitede öğrencileri ve öğretim üyeleriyle sohbet etti ve Sovyetler Birliği hakkında konferanslar verdi.[672]

Milletvekili, bir gün öğleden sonra Ruzi'yi Bağdat'ta Dicle Nehri'nin sağ tarafındaki bir bağevine yemeğe davet etti. Nehirden sazan balığı tutmuşlardı. Ateş yakıldı ve balıklar o ateşte füme olarak hazırlandı. Ruzi hayatında ilk kez ateşin uzağında, ateşin dumanında hazırlanmış balık yiyordu. Iraklılar sazan fümesini çok güzel hazırlıyordu. Yemekte kendisi dışında, çeşitli Arap ülkelerinden gelmiş 25 kadar konuk da vardı. Onlar aralarında Arapça konuşuyor, milletvekili de konuşulanları zaman zaman İngilizceye çevirip Ruzi'yi bilgilendiriyordu. Bu insanlar Cemal Abdülnâsır'dan hayranlıkla bahsediyor ve onun bütün Arap dünyası için büyük işler yapacağına inanıyordu. Ruzi, o konuşmalardan Cemal Abdülnâsır'ın Arap dünyasında ne kadar çok sevildiğini anladı.[673]

2 Nisan 1954'te Türkiye ile Pakistan arasında bir "güvenlik ve

işbirliği" antlaşması imzalanmıştı. Şubat 1955 tarihinde Bağdat'ta Türkiye ile Irak arasında, adı Bağdat Paktı olan bir bölgesel işbirliği antlaşması imzalandı. Bağdat Paktı'na 1955 yılı içinde İngiltere, Pakistan ve İran da katıldı.[674] Ruzi'nin 1955 yılı Bağdat seyahati, Soğuk Savaş döneminde Sovyetler'e karşı bu paktın kurulduğu bir zamana rastladı. Ruzi, Cemali'yle tekrar görüşmek dileğiyle vedalaşıp Washington'a döndü. İki yıl sonra Kahire'de toplanan, Asya-Afrika Dayanışma Konferansı'nın (1957) ardından, iki gün için tekrar Bağdat'a gidip Cemali ve diğer dostlarıyla görüştü.

Sovyetler Birliği yanlısı General Abdülkerim, 1958 yılında kanlı bir hükümet darbesiyle iktidara el koydu. Kraliyet ailesi mensupları vahşice katledildi. Başbakan Nuri Said Paşa, bir atın kuyruğuna bağlandı ve parçalanarak öldürüldü.[675] Bu kanlı darbeden sonra Ruzi, dostu Cemali'nin durumunu merak etti ama ondan herhangi bir haber alamadı. Endişelenip aramayı sürdürdü. Sonuçta Cemali'nin akıbetini öğrendi. Cemali, halk tarafından çok sevilen biriydi. Abdülkerim Kasım'ın darbe yaptığı günlerde halktan onu sevenler, Cemali'yi Irak'ta saklamış sonra da bir yolunu bulup onu Irak dışına çıkarmıştı. Cemali, Tunus'a yerleşmişti. Onun hayatta olduğunu öğrenen Ruzi, Cemali'ye bir mektup yazdı. Cevabi mektubunu da aldı ama bir daha görüşemediler, çünkü o arada Cemali vefat etmişti.[676]

Altemur Kılıç

Ruzi, 1956 yılında Washington ve Virginia'yı ayıran Potomac Nehri'nin Virginia yakasında kalan Arlington'da kiraladığı bir apartman dairesine taşındı. O yıllarda Washington'da Türkiye Büyükelçiliği'nde basın ataşesi olarak çalışan Altemur Kılıç'la tanıştı.

Altemur Kılıç, asıl adı Emanullahzade Asaf Bey olan Kılıç Ali Bey'in oğluydu. Babası 1917 yılında Azerbaycan'ı Ermeni işgalinden kurtaran Kafkasya İslam Ordusu Başkomutanı Nuri Paşa'nın* başyaverliğini yapmıştı. Enver Paşa'nın 1919 yılında Orta Asya'da Ruslara karşı başlattığı bağımsızlık hareketine katılmak için hazırlık yaparken, Mahmut Celal Bey'in (Bayar) tavsiyesi üzerine Amasya'da Mustafa Kemal Paşa'yla görüşüp onun önderlik ettiği Kuvayı Milliye hareketine katılmıştı. Fransızlara karşı Antep ve Maraş bölgesinde Kılıç Ali adıyla Kuvayı Milliye'yi örgütlemiş, Milli Mücadele sonrasında da İstiklal Mahkemeleri başkanlığı yapmıştı. Altemur Kılıç, anne tarafından Buharalı Özbek'ti. Türkistan'a büyük sevgi duyan bir babanın oğluydu.[677]

Türk dünyasına sevgi duyan iki insan, Washington'da dost oldular. O dönemde Washington'da bulunan Azerbaycan Türklerinin liderlerinden Selim Selçuk, Ruzi ve Altemur Kılıç'ın yakın arkadaşıydı. Selim Selçuk, Washington'da Milli İlim Vakfı'nda (National Science Foundation) çalışıyordu. Vakıf, dünyanın çeşitli ülkelerinde yayımlanan ilmi eserleri vakit geçirmeden İngilizceye çeviren bir kuruluştu. Çalışmalarını günümüzde de sürdürmektedir. Dostlar zaman zaman buluşup aralarında Türk dünyasının sorunlarını tartışıyordu.[678]

Altemur Kılıç, Türkiye Büyükelçiliği'nde askeri ataşe yardım-

* Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Killigil. (yay.n.)

cısı olarak çalışan Agasi Şen adlı genç bir Türk subayından söz edip Ruzi'yi onunla tanıştırdı. Agasi Şen Ruzi'ye Alparslan Türkeş adlı bir kurmay binbaşının Pentagon'a Türk Genelkurmayı'nın NATO temsilcisi olarak atandığını bildirdi. Ruzi, Alparslan Türkeş'in adını önceki yıllarda gazete haberlerinden duymuş, fakat henüz kendisiyle tanışmamıştı.

1944 yılının sonlarına doğru, Nazi Almanyası'nın savaşı kaybedeceğinin anlaşılması üzerine, Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Sovyetler Birliği sınırları içinde yaşayan Türk topluluklarıyla Türkiye'nin ilgilenmediğini Stalin'e göstermek amacıyla, Rusya'nın sömürgesi olan Azerbaycan, Türkistan, Kafkasya, İdil-Ural topraklarının bağımsızlığını isteyen ve Rusya'daki Türk halklarına yakınlık duyan 30 kadar Türk aydınını tutuklatmıştı. İstanbul'da sıkıyönetim mahkemesinde yargılananlar arasında Üsteğmen Alparslan Türkeş de vardı[679] Yargılama Türkeş'in beraatıyla sonuçlanmış ve Türkeş orduya geri dönmüştü. Ruzi Türkistan'a sevgi duyan ve Türkistan meselesiyle ilgilenen bu Türk subayının başından geçenleri gazetelerden okumuştu.

Ruzi, Sovyet sistemini, Sovyetler'in Türkiye ile diğer ülkelerdeki faaliyetlerini çok iyi bildiği için, Türkiye'deki Rus "beşinci kolu"nun* onların tutuklanması için nasıl çaba harcadığını anlayabiliyordu. Türkeş, yıllar sonra bu konuda şunları söyleyecekti: "Suçlamaları yapanlar, (Sovyetler tarafından yönlendirilen) Marksistler, komünistlerdir... O tarihlerde Türk halklarının büyük çoğunluğu Rus esareti altında, komünist esareti altındaydı. Türkiye'deki komünistler de körü körüne Rus dostluğu taraftarı bulunduklarından, bizim fikirlerimizi umacı gibi gösteriyorlardı... Sovyet propagandasının etkisi altında kalan yerli Marksistler bizi gözden düşürmek için ne lazımsa yapıyorlardı. Aslında biz Hitler'in hareketini hiç tasvip etmiyorduk, zararlı buluyorduk... Biz İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyetler'in yayılmacılığı karşısında daima endişe duyduk. Türkiye'de komünist bir rejim kurulursa, bu komünist rejim Türkiye'yi, Ruslara teslim eder görüşündeydik. Çünkü örneklerini çok görmüştük. Çekoslovakya'nın, Polonya'nın Sovyetler'in eline nasıl geçtiğini, Romanya ile Macaristan'ın, Rusların kucağına ne şekilde düştüğünü görmüştük... Sovyetler o tarihte bizden toprak talebinde bulunmuştu. İşte bu nedenle komünist faaliyetlere karşı çıkıyorduk. Bizim tavrımız insafsızca eleştirilmeye başlandı. Turancılık faşistlik olarak gösterildi. Aradan 50 yıl geçtikten sonra, bizim görüşlerimizin haklılığı ortaya çıktı."[680]

* Bkz. Kitabın sonunda yer alan sözlük. (yay.n.)

Alparslan Türkeş'in Washington'a atanması Ruzi'yi çok sevindirmişti. Ruzi, 1955 yılının son günlerinde dostu Altemur Kılıç'ı arayıp Türkeş'i ve kendisini Arlington'daki evinde akşam yemeğine davet etti. Ruzi, eşi ile kızını Noel tatili için Almanya'daki ailesinin yanına göndermişti. O akşam yemeğine, Selim Selçuk'u ve Askeri Ateşe Hava Kurmay Subayı Yardımcısı Agasi Şen'i de davet ettiler. Ruzi akşam yemeği için dostlarına güzel mezeler ve ana yemek olarak da güzel bir Özbek pilavı hazırlamıştı. Aynı idealleri paylaşan, aynı hedefin dört yolcusu, akşam saatlerinde Ruzi'nin evinde buluştular.[681]

Ruzi'nin Agasi Şen ve Alparslan Türkeş'le dostluğu, her ikisinin vefatlarına kadar aralıksız devam etti. Yıllarca görüşmedikleri zamanlar olsa bile bu ideal beraberliği ve arkadaşlık hiçbir zaman gölgelenmedi. Ruzi'nin bu üç kişiden hayatta olan tek arkadaşı Altemur Kılıç'la bağlantısı, günümüzde de sürüyor. Altemur Kılıç daha sonraki yıllarda, Bonn basın ataşeliği, basın yayın genel müdürlüğü, Türkiye'nin BM temsilciliğinde orta elçilik gibi önemli görevlerde bulundu. Ruzi, saygı duyduğu ve sevdiği arkadaşı Altemur Kılıç'ı son kez 2008 yılında Türkiye'de, güzel Akdeniz şehri Alanya'da ziyaret etti.[682]

Agasi Şen, askerler Türkiye'de 27 Mayıs 1960 tarihinde iktidara el koyduğunda, kendisine teklif edilen Milli Birlik Komitesi üyeliğini, "İhtilali ülkeyi yönetmek için değil, kardeş kavgasına engel olmak için yaptık. Biz halkımıza, müdahaleden sonra kışlamıza döneceğimize söz verdik" diyerek reddetmişti. Milli Birlik Komitesi Başkanı, Devlet Başkanı ve Başbakan Cemal Gürsel, başyaver olarak onu yanına aldı. Ordudan ayrıldıktan sonra bir süre THY genel müdürlüğü yapan Agasi Şen, 90'lı yılların başında vefat etti. Azerbaycanlı arkadaşları Selim Selçuk, 27 Mayıs 1960'ta askerlerin iktidara el koymasından sonra, başbakanlık müsteşarı olan, fakat fiiliyatta başbakan yetkilerini kullanan Türkeş tarafından Türkiye'nin Washington Büyükelçiliği basın ataşeliğine atandı. Türkeş'in 13 Kasım 1960'ta Hindistan'a sürgüne gönderilmesinin hemen akabinde Selim Selçuk, Türkeş ve arkadaşlarını tasfiye eden diğer komite üyeleri tarafından görevden alındı.

Türkeş, 1960 askeri müdahalesinin kilit subaylarından biriydi. Kendisine "İhtilalin Kudretli Albayı" adı takıldı. Yarım yüzyıllık Türk siyasi hayatının en ilginç simalarından biri olarak Türk yakın tarihinde derin izler bıraktı. Ruzi'nin Alparslan Türkeş'le dostluğu ve irtibatı Türkeş'in vefatına kadar devam etti.[683]

Kahire Konferansı

Mısır'ın başkenti Kahire'de, 26 Aralık 1957'de Asya ve Afrika Halkları Dayanışma Konferansı (Organization for Solidarity for the People of Africa and Asia) toplandı. Abdülnâsır'ın 1956 yılında haklı olarak Süveyş Kanalı'nı millileştirip Mısır hükümetinin denetimine almasıyla büyük bir kriz patlak vermişti. İngiliz ve Fransız uçakları Mısır havaalanlarını bombalamış, İsrail Mısır'a saldırmış, Sovyetler Birliği'nin İngiltere ve Fransa'ya nükleer saldırıda bulunacağı tehdidi ve ABD Başkanı Eisenhower'ın saldırıya karşı çıkması üzerine gerilim güçlükle atlatılabilmişti.

Konferans, Sovyetler Birliği Komünist Partisi kontrolündeki Kominform üyesi, Asya komünist partilerinin, bunların en başında da Hindistan Komünist Partisi'nin çabalarıyla toplanmıştı. Nâsır, 1956 krizinde Mısır'ı ablukaya alarak dünyadan izole etmek isteyen İngiltere ve Fransa'ya karşı ülkesinin izole edilemeyeceğini göstermek için, konferansın Kahire'de toplanmasını kabul etmişti. Konferansa devletlerin yanı sıra sömürgeci Batılı ülkelere karşı mücadele eden milli bağımsızlık hareketlerinin ve sol partilerin temsilcileri de çağrılmıştı. Asker danışmanları Nâsır'a, konferans sırasında daimi bir genel sekreterliğin kurulması için karar alınabileceğini, Kahire'de faaliyet gösterecek ve Mısırlı subaylar tarafından yönetilecek bu genel sekreterlik aracılığıyla Mısır'ın Afrika ülkelerinde Batılı sömürgecilere karşı mücadele eden milli bağımsızlık hareketlerini kontrol edebileceğini öğütledi. Böylece Mısır, Batılı sömürgecilere karşı eline ciddi bir koz geçirmiş oluyordu.

Konferansa 46 Asya ve Afrika ülkesinden son derece etkili heyetler katıldı. İran, Suudi Arabistan, Pakistan, Filipinler ve Türkiye konferansta yer almadı. Sovyetler Birliği'nden sonra, Cava-

harlal Nehru'nun Hindistan'ı ve Mareşal Tito'nun Yugoslavya'sı toplantıya katılan en popüler ülkelerdi. Katılımcı delege sayısı 500'ün üzerindeydi. Sovyetler Birliği heyetinin başında, 15 Sovyet cumhuriyetinin en önemlilerinden biri olan Özbekistan Sovyet Cumhuriyeti Prezidyum (Devlet) Başkanı Şerafeddin Şeref Raşidov vardı. Yardımcısı olarak da Sovyetler'in en önemli dergilerinden *Agonak*'ın Yayın Müdürü Safranov gelmişti. Moskova heyete çok sayıda Orta Asyalı ve Azerbaycanlının alınmasına özen göstermişti. O coğrafyaların en önemli yazar ve şairleri konferansta hazır bulunuyordu. Özbek kadın yazar ve şair Zülfiye ile Tacik Tursunzade bunlar arasındaydı. Ayrıca Özbekistan Komsomol Örgütü Birinci Sekreteri Murtazayev de Sovyet heyetinin önemli üyelerindendi. Sovyetler, Orta Asya'nın sömürge olmadığını vurgulamak amacıyla, Müslüman bir Özbek olan Raşidov'u ve çok sayıda Müslüman'ı Kahire'ye getirmişti.

Sovyetler Birliği heyeti Kahire'de Fransızlar tarafından inşa edilmiş bir otele yerleştirilmişti. Ruzi, Bandung'un devamı olan bu konferansa da yine ülkesini temsilen katılmak istiyordu. Mısır'da devlet protokolündeki yeri en ön sıralarda olan, El-Ezher Üniversitesi başkanı ve Mısır din işleri bakanı tarafından konferansa gözlemci delege olarak davet edildi. O da Sovyet heyetinin kaldığı otele yerleşti.[684]

Ruzi, ülkesindeki Sovyet sömürgeciliğini anlatan bir bildiri hazırlamıştı. Arapçaya ve İngilizceye çevrilen bildiriyi konferansa katılan delegelere dağıttı. Sovyetler burada da karşılarında Ruzi'yi bulmuştu. Heyet içinde yer alan Orta Asyalıların birçoğu Ruzi'yle görüşmekten korkuyordu. Fakat bazıları cesaret gösterip onunla birlikte oluyor ve sohbet ediyordu. Ruzi'nin konferansa gözlemci olarak katılmak üzere Kahire'ye geldiğini öğrenen Suudi Arabistan'da yaşayan altı Türkistanlı, Kahire'ye onu ziyarete gelmişti. Bir gün sabahın erken saatlerinde otel lobisinde otururlarken, Sovyet Heyeti Başkanı Şerafeddin Raşidov lobiye indi. Ruzi misafirlerine lobide dolaşan ve gözü kapıda olan şahsın Özbekistan Devlet Başkanı Raşidov olduğunu söyledi. Onlar, "Ne güzel, devlet başkanını çaya davet edelim" dedi ve Raşidov yanlarından geçerken Özbekçe, "Raşit Ağabey, lütfen buyurun bir bardak çay içelim. Biz Suudi Arabistan'da yaşayan Özbeklerdeniz" dediler. Raşidov, başka birisini beklediğini söyleyerek hemşerilerinin davetini kibarca reddetti. Gerçekten de bir süre sonra Sovyet heyeti başkan yardımcısı, *Agonak* dergisi yayın müdürü Safranov geldi ve onunla birlikte lobiden ayrıldı. Ruzi, Raşidov'un

çekindiğini, Safranov'un kendisini Ruzi ve Suudi Arabistan'dan gelen Özbeklerle birlikte görmesini istemediğini anlamıştı.[685]

Ruzi, Özbekistan Komsomol Başkanı Murtazayev'le birkaç kez görüşme fırsatı buldu. Murtazayev rahat bir adamdı, otelin saunasına giriyor, diğer delegelerle şakalaşıp sohbet ediyor, toplantılar bittikten sonra da akşamları otelin barında birasını yudumluyordu. Murtazayev, baş başa oldukları bir sohbet sırasında Ruzi'ye, Sovyetler Birliği'ndeki ve Orta Asya'daki meselelerin farkında olduklarını, Stalin dönemindeki tasfiyeleri çok iyi bildiğini, ancak sistem içinde kalıp etkin hale gelerek vatan için bir şeyler yapılabileceğini anlattı. Murtazayev gerçekten parti içinde yükselmeye devam etti. 1959 Viyana Gençlik ve Öğrenciler Festivali'ne geldiğinde, Bütün Sovyetler Birliği Komsomol örgütlerinin ikinci başkanı ve Sovyet heyetinin başkanıydı. Daha sonraki yıllarda gözden düştü. Özbekistan'da önemsiz küçük bir şehirde parti başkanlığına atandı ve çok genç yaşlarda hastalanarak vefat etti. Sovyet sisteminin Murtazayev gibi milli kaygıları olan Orta Asya aydınlarını hazmetmesi güçtü.[686]

Şair Zülfiye de konferans sırasında Ruzi'yle çekinmeden görüşen birkaç kişiden biriydi. Zülfiye yalnız Orta Asya'nın değil, bütün Sovyetler Birliği'nin en tanınmış, en sevilen şairleri arasındaydı. Şiirleri birçok yabancı dile çevrilmişti. 1915 yılında dünyaya gelen Zülfiye, Özbekistan'ın tanınmış şair ve yazarlarından Hamid Alimcan'la evliydi. Eşi 1944 yılında Taşkent'te bir tramvay kazasında hayatını kaybetmişti. Çeşitli söylentiler vardı eşinin ölümü hakkında. En yaygını, rejim karşıtı olduğu için KGB-GPU ajanları tarafından tramvayın altına itilerek ölümüne intihar süsü verildiğiydi. Başka bir söylenti de, mutsuz olduğu için kendisini hızla gelen tramvayın önüne atarak intihar ettiği şeklindeydi. Ruzi, bir Orta Asya güzeli olan Zülfiye'yle sohbet ederken Hamid Alimcan'dan söz açtı. Güzel kadın hüzünlendi, gözleri nemlendi "Biz çok mutluyduk, neden intihar etmiş olsun benim kocam?" dedi. Ruzi de "Bırakalım bunu, lütfen konuşmayalım" diyerek konuyu değiştirdi. Ancak Hamid Alimcan'ın intihar etmediğini söyleyerek, bir cinayete kurban gittiğini de ima etmiş oluyordu. Ruzi yıllar sonra bile Zülfiye'yle yaptığı bu görüşmeyi hatırladığında üzülürdü.[687]

Bir başka görüşmelerinde Ruzi, bir gün kendi vatanlarının da bağımsızlığına kavuşacağını söylediğinde, Zülfiye ürkek bakışlarla çevreyi süzdü ve "O günleri biz görebilir miyiz acaba?" deyip oradan ayrıldı. Ruzi gereksiz yere onu üzdüğünü ve hüzünlen-

dirdiğini düşündü. Eşi Hamid Alimcan'ın ölümü, Zülfiye'nin sanatını derinden etkilemişti. Şiirlerinde bu ayrılığın acısı ve üzüntüsü belirgin olarak hissedilirdi. Zülfiye 90'lı yılların başında vatanı Özbekistan'ın bağımsızlığına kavuştuğunu gördü. 1995 yılında vefat etti.[688]

Kahire'de çekinmeden, Ruzi'yle sık sık görüşenlerden birisi de babacan, neşeli, uzun boylu bir Kazak kolhoz başkanıydı. O, başında bulunduğu kolhozda büyük başarılara imza atmış bir emek kahramanıydı. Bir gün Ruzi ona, "Burada benimle bu kadar sık görünmekten korkmuyor musun?" dediğinde, "Kader rüzgârlarının vatandan uzaklara savurduğu bir kardeşimi bulmuşum, onunla hasret gideriyorum. Sen Kazakların korkusuz olduğunu bilmez misin?" diyerek esprili bir cevap verdi.[689]

Sovyet heyeti içindeki önemli ve ilginç şahsiyetlerden biri, hiç şüphesiz, Orta Asya ve Kazakistan Müslümanlarının dini yönetimi başkanı Ziyaeddin Babahanov'du. Ziyaeddin Babahanov, babası din adamı Eşan Babahan Abdulmecidhanoğlu gibi komünist dönemde Komünist Parti'yle işbirliği yapan ve İslam dinini partinin talimatları yönünde yorumlayan bir din adamıydı. 1908 yılında dünyaya gelen Babahanov, 1923-1931 yılları arasında Özbekistan'da Komünist Parti kontrolündeki dini okullarda İslami ilimler, hadis, tefsir, Arap dili ve edebiyatı okudu. Parti tarafından 40'lı yıllarda gönderildiği Kahire'deki El-Ezher Üniversitesi'nden 1947'de mezun oldu. 1941-1943 yılları arasında dini yönetimde sekreter, 1943-1957 yılları arasında aynı kuruluşta başkan yardımcılığı, 1957'den sonra da Orta Asya ve Kazakistan Müslümanlarının dini yönetim başkanlığı yaptı. SSCB Müslümanları örgütünün dış ilişkiler bölüm başkanı, SSCB Dünya Barışını Koruma Örgütü yürütme kurulu üyesiydi. Din adamı kisvesi altında, Komünist Parti adına din düşmanlığı yapan önemli bir Sovyet fonksiyoneri, KGB-GPU'nun önemli ajanlarından biriydi.[690]

Ziyaeddin Babahanov Kahire'de de konferansın yürütme kurulu üyeliğine seçilmişti. Ruzi, konferans günlerinde Ziyaeddin Babahanov'la görüşme imkânı buldu. Babahanov, Ruzi'ye Sovyetler Birliği'nde her türlü din hürriyetinin var olduğunu, komünistleri din düşmanı olarak suçlamanın büyük günah olduğunu, Lenin'in Sovyet Müslümanlarına din hürriyeti verdiğini söyledi. Orta Asya ve Kazakistan'ı sömürge yapmak isteyen Batılı emperyalistlerin Sovyetler'e karşı yalan ve iftira kampanyası yürüttüğünü anlattı. Ruzi, Babahanov'a, kendisinden yaşça büyük olduğunu, Orta Asya ve Kazakistan Müslümanlarının dini yönetim baş-

kanı olarak çok önemli bir makamda oturduğunu, dolayısıyla aldığı terbiye gereği ona saygı göstermek zorunda olduğunu belirtip İslam'a ve din adamlarına yapılan baskıları en iyi kendisinin bilmesi gerektiğini söyledi.[691]

Babahanov, Komünist Parti'nin gerçek Müslüman din adamlarını koruduğunu, halkı kandıran, sömüren, gerici din adamlarına karşı tedbirler aldığını, bunu doğru anlamak gerektiğini ifade etti. Büyük müftü, hiç sıkılmadan yalan söylüyor, konferansta KGB'nin kendisine verdiği görevi eksiksiz yerine getirmeye çalışıyordu. Ruzi, Komünist Parti tarafından Sovyet döneminde 30 binden fazla ibadet yerinin kapatıldığını söylediğinde, Babahanov o camilerin istismar ve fitne merkezleri olduğu için kapatıldığını, Komünist Parti'nin bu adımı atarak halkın İslam'ı istismar eden din adamları tarafından kandırılmasına engel olmayı başardığını savundu. Babahanov, Ruzi'ye yatsı namazı vaktinin geldiğini, namazdan sonra Allah'a Ruzi için dua edeceğini ve ona doğru yolu göstermesini isteyeceğini söyleyerek ayağa kalktı. Ruzi ona şöyle seslendi: "Hocam, lütfen Allah'a şu şekilde dua edin: Kim eğri yolda ise Tanrı ona doğru yolu göstersin."[692]

Mahmut Aykarlı ve Mübeşşirhan Terazi

Konferans günlerinde Ruzi, tesadüfen yaşadığı bir olay sonucunda çok önemli bir buluşmanın şahidi olmuş, Afganistan ve Arap ülkelerinde, Türkistan bağımsızlık hareketinin önde gelenlerinden birisinin KGB ajanı olduğunu tespit etmişti.

Sovyetler, Türkistanlıların 30'lu yıllardan itibaren vatanları dışında verdiği bağımsızlık mücadelesini yakından izlemeye çalışmıştı. Rus haber alma örgütlerinin Sovyetler Birliği dışındaki en önemli ajanlarından birisi Mahmut Aykarlı'ydı. Mahmut Aykarlı, 1931 yılında Sovyetler Birliği'nden İran'a gelmiş ve Türkistan bağımsızlık hareketinin önde gelen simalarından Müftü Sadreddin Han'ın[693] güvenini kazanarak 24 yıl Afganistan, İran ve Pakistan'da Sovyet casusluk örgütünün en önemli ajanlarından birisi olarak faaliyet göstermişti. Aykarlı, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Afganistan'da Alman Büyükelçiliği'yle temas kurmuş, onları da kendisine inandırmış, onlara Sovyet istihbaratının bilgisi çerçevesinde bazı bilgiler vermiş, onlardan da Almanların bölgede Sovyetler'e yönelik faaliyetleri hakkında aldığı bilgileri Sovyetler'e aktararak Moskova için önemli hizmetlerde bulunmuştu. Aykarlı, MTBK'nın Pakistan temsilcisi olmayı da başarmış ve MTBK çalışmaları hakkında KGB'yi bilgilendirmişti. 1955 yılında önce Türkiye'ye gelmek, daha sonra da Almanya'ya gitmek üzere Pakistan'dan yola çıkmış, fakat karar değiştirerek İran'dan, Sovyetler Birliği'nin İran Büyükelçiliği yardımıyla Sovyetler Birliği'ne gitmişti.

Mahmut Aykarlı 1944 yılında Afgan devleti içindeki Sovyet ajanlarının yardımıyla Müftü Sadreddin Han'ın Herat şehrinde ikamete mecbur edilerek faaliyetten men edilmesini sağlamış ve yine Sadreddin Han'ın Mustafa Çokay'a yazdığı bir mektuptan an-

laşıldığı üzere, müftünün onayı ve tavsiyesiyle Türkistan Milli Bağımsızlık Hareketi'nin Afganistan'daki lideri konumuna yükselmişti. Müftünün yabancı diplomatik misyonlarla ilişkilerini iyi bilen birisi olarak Almanya, Japonya, Türkiye ve İngiltere elçilikleriyle temas kurmuş, bir yandan KGB-GPU merkezinin bilgisi içinde onlara bazı bilgiler verirken, onlardan aldığı değerli bilgileri Sovyetler'e aktarmıştı. Mahmut Aykarlı, yabancı ülkelerde 24 yıl boyunca devam eden ajanlık faaliyeti boyunca Orta Asya Sovyet cumhuriyetlerinde bulunan ve yurtdışındaki kurtuluş hareketiyle bağlantılı çok sayıda kişinin Sovyetler tarafından öldürülmesine sebep olmuş acımasız bir ajandı. Sovyetler Birliği'ne döndükten sonra KGB'de Ortadoğu ülkeleriyle ilgili önemli bir göreve getirilmiş ve kendisine Lenin Hizmet Madalyası verilmişti. Ancak, onun Sovyet ajanı olduğunu bilen önemli bir KGB-GPU mensubunun Batı'ya iltica etmesinin ardından birdenbire geri çekilmişti.[694]

Afganistan'da faaliyet gösterdiği yıllarda, Türkistan bağımsızlık hareketi içinde yer alan ve Aykarlı'yla irtibatı olan Mübeşşirhan Terazi adlı biri vardı. Mübeşşirhan Terazi, önemli bir din adamı ve Afgan kraliyet ailesine mensup gençlerin Arap-İran dil ve edebiyatı sahalarında öğretmeni ve dolayısıyla kraliyet ailesi üzerinde nüfuz sahibi biriydi. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Almanlar, Türkistan'da Sovyetler'e karşı silahlı bir hareket başlatmaya uğraşıyordu. Afganistan'daki Türkistanlılar örgütlenip önemli bir silahlı güç oluşturulacaktı. Bu amaçla Buhara hanının adamlarından, eski Basmacı liderlerinden, Türkistan lejyonlarından seçilip o bölgeye getirilecek eğitimli askerlerden yararlanılacaktı. "Hansa" kod adıyla yürütülen operasyonun liderliğini Mübeşşirhan Terazi üstlenmişti. Kâbil'deki Alman Orta Elçisi Hans Pilger, Mübeşşirhan Terazi'yle irtibat halindeydi. Son derece tutucu olan Terazi, MTBK'nın *Yaş Türkistan* dergisini "besmelesiz dergi" olarak niteliyor ve fazla liberal buluyordu.[695] Mübeşşirhan Terazi, daha sonraki yıllarda Kahire'ye gelmiş ve buraya yerleşmişti.

1957 yılı sonuna doğru Kahire'de toplanan konferans sırasında bir gün, gecenin ilerlemiş bir vaktinde Ruzi, kaldığı otelin ikinci katında Müftü Ziyaeddin Babahanov ve arkasında elinde iki büyük valiz olduğu halde Mübeşşirhan Terazi'nin en küçük oğlunu gördü. Herkesin odasına çekildiği, lobide hemen hiç kimsenin kalmadığı bir saatte, Müftü Babahanov ile elindeki iki ağır valizi güçlükle taşıyan genç adam etrafa bakınıp lobide kimsenin bulunmadığından emin olduktan sonra dışarı çıktılar. Tesadüfen otelin barından odasına dönmekte olan Ruzi onları gördü. Onlar,

bir sütunun arkasına saklanmış olan Ruzi'yi fark etmemişti. KGB-GPU'nun önemli ajanı, koskoca Orta Asya ve Kazakistan müftüsü, gecenin bu saatinde genç adamla nereye gidiyordu? Onların arkasından Ruzi de otelden çıktı. Müftü ile Terazi'nin oğlu, bir taksiye binerek uzaklaştı. Otelin önünden başka bir taksiye binen Ruzi, İngilizce bilen şoföre, az önce taksiye binen yaşlıca adamın hasta olduğunu, onu yalnız bırakmaması gerektiğini söyleyip önlerindeki taksiyi izlemesini istedi. Son derece tenha olan karanlık Kahire sokaklarında uzun süre yol aldılar. İzledikleri taksi bir binanın önünde durdu. Müftü ile genç adam taksiden inip evden içeri girdi. Ruzi, kendisini getiren taksiyi gönderdi ve pencereden binanın içini rahatça görebileceği bir yere yerleşti.[696]

Gelenleri karşılayan Mübeşşirhan Terazi, iki candan eski dost nasıl kucaklaşırlarsa müftüyle o şekilde kucaklaştı ve hemen uzun bir sohbete koyuldular. Ruzi ne konuştuklarını duymasa da Mübeşşirhan Terazi'nin anlattığını ve müftünün de sürekli not aldığını görebiliyordu. Bir ara müftü valizleri açtı, Özbekistan'dan getirdiği hediyeleri Terazi'ye takdim etti: İki valiz dolusu kıymetli armağan. Ayrılmadan önce Mübeşşirhan Terazi, müftüye bir tomar kâğıt teslim etti. Ruzi, elbette kâğıtlarda nelerin yazılı olduğunu bilmiyordu, ancak KGB için hazırlanmış bilgiler ve raporlar olduğunu tahmin etmesi hiç de güç değildi. Sovyet istihbarat örgütünün en önemli özelliği infiltrasyondu (sızma). Bu konuda KGB-GPU'nun sahip olduğu tecrübe ve birikim, dünyanın hiçbir istihbarat örgütünde yoktu. Mahmut Aykarlı operasyonu, Kim Philby operasyonu kadar önemliydi. Mübeşşirhan Terazi'nin Sovyet ajanı olması, bunlardan daha az önemli değildi.

Ruzi ABD'ye döndükten sonra Mübeşşirhan Terazi meselesini mercek altına alacak, yapılan ayrıntılı çalışmalar, maalesef Ruzi'yi tahminlerinde haklı çıkaracaktı. Türkistan bağımsızlık hareketinin önemli şahsiyetlerinden biri, Mahmut Aykarlı'nın arkadaşı, Afgan kraliyet ailesinin yakın dostu, şehzadelerin öğretmeni, saygın El-Ezher Üniversitesi profesörlerinden Mübeşşirhan Terazi, bir Sovyet ajanıydı.[697]

Kahire'deki Asya-Afrika Halkları Dayanışma Konferansı, 1958 yılının ilk günlerinde sona erdi.

Dünya Gençlik ve Öğrenci Festivali

Dünya Demokratik Gençlik Federasyonu, 1945 yılında, Sovyet istihbarat örgütü KGB-GPU'nun kontrolünde Londra'da kuruldu ve İkinci Dünya Savaşı koşullarında geniş bir yaygınlık kazandı. Ancak Soğuk Savaş'ın başlamasıyla Batılı örgütlerin önemli bir kısmı federasyondan ayrıldı.

Örgütün en önemli etkinliği, ilki 1947 yılında düzenlenen Dünya Gençlik ve Öğrenci Festivali'ydi. Prag'da gerçekleşen ilk etkinliğe 71 ülkeden çağrılan 17 bin delege katıldı. Sovyetler Birliği'nin Soğuk Savaş'ta kullandığı son derece önemli bir propaganda aracı olan ve iki yıl arayla tekrarlanan festivaller, 1957 yılına kadar Doğu Bloku şehirleri Budapeşte, Doğu Berlin, Bükreş, Varşova ve Moskova'da gerçekleştirildi.

Sovyet tarafı, festival sayesinde dünyaya, gençliğe ve sanata verdiği önemi gösteriyor, çeşitli ülkelerden gelen on binlerce gence Sovyet sisteminin propagandasını yaparak, gelecekte ülkelerini yönetmeye aday Asyalı ve Afrikalı gençleri Sovyetler Birliği ve komünizm için kazanmaya çalışıyordu. Festivallerdeki Sovyet heyeti, Komsomol örgütünün en başarılı, komünist ideolojiye en sadık olanlarından seçiliyor ve aynı zamanda istihbarat için de kullanılıyordu.[698]

Dünya Gençlik ve Öğrenci Festivali'nin yedincisi, 1959 yılında ilk kez bir Batı Bloku ülkesinde, Avusturya'nın başkenti Viyana'da yapılacaktı ve her iki taraf için de bunun anlamı büyüktü. Sovyetler Birliği bu iş için 56 milyon dolar harcamıştı ki o zaman için çok büyük bir meblağdı. Festivale 112 ülkenin sosyalist gençlik ve öğrenci kuruluşlarına mensup 20 bine yakın genç davetliydi. En büyük katılımcıyı da 360 kişilik heyetiyle Sovyetler Birliği oluşturuyordu. Olayla yakından ilgilenen CIA, Avustur-

ya istihbarat örgütüyle birlikte çalışıyordu. Ruzi, Avusturyalı istihbaratçılar sayesinde festivale izleyici olarak çağrılmıştı. Kendi adamlarını da, genellikle sporculardan ve sanatçılardan oluşan ABD delegasyonu içine yerleştirmişti. Sovyetler Birliği heyetinin başkanı, Sovyetler Birliği Komsomol örgütü ikinci sekreteri olan Murtazayev adlı bir Özbek'ti. Murtazeyev, daha önce Özbekistan Komsomol örgütü birinci sekreteriydi.[699]

Ruzi, Murtazayev'i iki yıl önce Kahire'de toplanan Asya-Afrika Halkları Dayanışma Konferansı'ndan tanıyordu. Orada birkaç kez görüşmüşlerdi. Taşkent Komsomol Birinci Sekreteri Ubeydullah Abdurrazakov ile Namangan Komsomol başkanı da Sovyet heyetindeydi. Heyette Abdurrazakov darbukacı, Namangan başkanıysa Özbek Bahar Müzik Ansamblı'nın koruması olarak bulunuyordu. Ruzi, sonraki yıllarda Sovyetler Birliği dağılıp Özbekistan bağımsız olduktan sonra Abdurrazakov'la defalarca görüşüp yakın dost olacak, onlarca yıl sonra festival günlerini anacaklardı. 1959'da da kalpleri ülkelerinin bağımsızlık hayali için çarpmakla birlikte, o sırada ayrı kamplardaydılar.

Abdurrazakov, etkinlik sırasında, Ruzi'nin ABD delegasyonuna yerleştirdiği iki Özbek'le görüşmeler yaptı. Onlara örtülü bir şekilde memlekette bağımsızlık isteğinin yaşadığını ve Bolşevizme karşı direnişin sürdüğünü anlattı. Abdurrazakov, Özbekistan bağımsızlığına kavuştuktan sonra ülkesinin ilk dışişleri bakanı ve daha sonra da Türkiye büyükelçisi olacaktı.[700]

Ruzi'nin Amerikan heyetine yerleştirdiği iki adamı, ABD'de işçi olarak çalışan Özbek asıllı, gerçek adı İsakcan Narzikul olan İlya Narzikov ile Ali Can adında başka bir Özbek'ti. İsakcan, Philadelphia'daki bir makine fabrikasında işçiydi. Ali Can ise Hindistan'da doğmuş, Türkiye'de büyüyüp liseyi orada bitirmiş ve Almanya'da mühendislik okumuştu. Daha sonra Amerika'ya gelmiş ve Amerika'nın Sesi radyosunun Özbek bölümünde çalışmaya başlamıştı. Ali Can, ABD'ye gidişinden itibaren annesini hiç görmediğini, uçak biletinin Cidde-Washington olarak alınmasını rica etmişti. Ruzi, iki adamını kısa bir eğitimden geçirmiş ve dikkatli olmalarını söylemişti.

Narzikul ile Ali Can, Ruzi'den ayrı olarak Viyana'ya gelmişti. Ruzi Viyana'da, festival organizasyon komitesinde KGB elemanlarıyla birlikte çalışan, Doğu Almanya heyetine mensup güzel bir hanımla tanışmış ve onu kendisi için çalışmaya razı etmişti. Güzel Alman kızı Ruzi'ye onun için gerekli olan her türlü bilgiyi vermişti. Narzikul ile Ali Can, Sovyet heyetindeki Özbeklerle temas

kurdu. Onlarla yemek yiyip votka içtiler ve görüşmeler sırasında öğrendiklerini Ruzi'ye aktardılar.

Ruzi de, Avusturya istihbarat örgütündeki dostlarının yardımıyla, Özbekistan Bahar Ansamblı'nın bulunduğu kampa girmeyi başardı. Kendisini çarlık döneminde Viyana'ya yerleşmiş Özbek bir anne babanın çocuğu olarak tanıttı. Özbek dans grubunun güzel kızlarına Viyana'yı gezdirdi. Bu arada Sovyet Delegasyonu Başkanı Murtazayev de kendi kanallarından Ruzi'nin Viyana'da olduğunu öğrenmişti. Narzikul ile Ali Can'ın ağızlarını aradı.[701]

Bir akşam Sovyet Delegasyonu Başkanı Murtazayev, Sovyet heyetinden Ubeydullah Abdurrazakov, İsakcan Narzikul ve Ali Can birlikte yemek yediler. Murtazeyev, Ruzi'nin Viyana'da olduğunu bildiğini ve kendisiyle görüşmek istediğini söyledi. Onlar ise Ruzi'yi tanımadıklarını belirtiler. Çünkü Ruzi dikkatli olmalarını tembihlemişti. Yıllar sonra görüştüklerinde Abdurrazakov, Murtazayev ile kendisinin Ruzi'nin Viyana'da olduğunu, Ali Can ile Narzikul'un ona bağlı çalıştığını bildiklerini söyledi. Çünkü Moskova'daki Sovyet delegasyonunun yönetici üyeleri, bu konuda KGB tarafından bilgilendirilmişti.[702]

Ali Can'ın ilginç bir yeteneği vardı. Bütün Batı danslarını çok iyi bilirdi. Hatta bir ara bu yeteneğini Almanya'daki gece kulüplerinde paraya bile çevirmişti. Bazı gece kulüplerinde dans gösterileri yapardı. Kadınlar onunla dans etmek için o kulüplere gelir, o da bunun için kulüp sahiplerinden para alırdı. Ali Can, dans yeteneğini Viyana'da da konuşturdu. Güzel danslarıyla kendine hayran bıraktığı Sovyet heyetinin güzel kızlarından bol bol bilgi almayı başardı. Sovyet delegasyonu içinde çok sayıda KGB mensubu vardı. Onlar da diğer ülke delegeleri arasından, ülkelerine döndüklerinde orada istihbarat elemanı olarak çalıştıracakları gençleri angaje etmeye çalışıyordu.[703]

Festivalde çok sayıda Türkiye Komünist Partisi (TKP) mensubu da vardı. TKP, Soğuk Savaş döneminde Türkiye'de Moskova'nın beşinci kolu kabul edilen, çalışması yasaklanmış bir partiydi. Genel sekreterleri Rusya'da veya Doğu Almanya'da yaşar, çalışmalarını Doğu Berlin'den yürütürlerdi. Nasıl CIA'nın kurduğu ve ona bağlı faaliyet gösteren Radio Liberty ve Radio Free Europe varsa KGB tarafından kontrol edilen ve Batı ülkelerine yönelik yayın yapan radyolar da vardı. Türkiye'ye yönelik yayın yapan radyoların en önemlisi "TKP'nin Sesi" ile "Bizim Radyo"ydu. Ayrıca Moskova Radyosu'nun Türkçe yayınları da vardı. Ruzi fes-

tival sırasında TKP'lilerin çalışmalarıyla da ilgilendi. Türkiye'den gelmiş çok sayıda genç vardı.[704]

O yıllarda TKP, Türkiye'de faaliyetlerini gizli yürütüyor, güvenlik güçlerince izlenen TKP üyeleri her fırsatta tutuklanıyordu. En geniş tutuklamalar 1951 ve 1956 yıllarında yapılmıştı. TKP Genel Sekreteri Dr. Şefik Hüsnü Değmer'in 1958 yılında Manisa Cezaevi'nde ölmesi üzerine, bu göreve Yakup Demir (Zeki Baştımar) getirildi. 1960 yılında Türkiye'yi terk eden Yakup Demir, çalışmalarını Moskova ve Doğu Berlin'de sürdürdü.[705]

Festivale Türkiye, İran, Irak ve Suriye'den çok sayıda Kürt genç de davetliydi. Türk heyetinin üyelerini TKP belirlemişti. Festival günlerinde, TKP'nin girişimi ve Türkiye, Irak, İran, Suriye'den gelen Kürt delegelerin katılımıyla Viyana'da gizli bir toplantı düzenlendi. Toplantıda, kısa ve orta vadede Türkiye'de silahlı bir Kürt hareketinin başarı şansının olup olmadığı tartışıldı. Genel kanı, bu tür silahlı bir hareketin başarılı olmayacağı yönündeydi. Sonuçta, Irak'ta yürütülecek çalışmalara ağırlık verilmesi kararlaştırıldı.[706]

Molla Mustafa Barzani tümgeneral rütbesiyle, İran'ın Mahabad şehrinde Sovyetler'in desteğiyle Aralık 1946'da kurulan Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin başkomutanı olmuştu. Başkan Truman'ın Moskova'ya uyguladığı baskı sonunda Mahabad Kürt Cumhuriyeti 1947'de ortadan kalkınca da 500 silahlı adamıyla İran ve Türkiye üzerinden Rusya'ya geçmişti. Irak'ta General Abdülkerim Kasım'ın 1958'de iktidara el koyup kraliyet ailesi ile hükümet üyelerini yok etmesinin ardından da onunla anlaşıp yeniden Irak'a döndü, Peşmerge ordusunu kurdu. Küçük oğlu Mesut, Babası Molla Mustafa Barzani'nin yanında askeri işlerden sorumluydu. Molla Mustafa Barzani, mücadeleyle geçen hayatının son yıllarında Kuzey Irak'ta Kürtlerin bazı haklara ve özerk bir bölgeye sahip olduklarını görecekti.[707]

Böylece Viyana toplantısında alınan kararların sonuçları ortaya çıkmaya başlamıştı. Ruzi daha o yıllarda, Türkiye'ye gelmeden Kürt meselesinin bir gün Türkiye'nin başını ciddi olarak ağrıtacağını anlamıştı.

Nâzım Hikmet'le görüşme

Ruzi'yi en çok hayrete düşüren, tanınmış Türk şairi Nâzım Hikmet'in de festivale katılmak için Viyana'ya gelmiş olmasıydı. Ruzi, Nâzım'ın adını ilk gençlik yıllarında duymuştu. 30'lu yıllarda Sovyet edebiyat dergilerinde Nâzım'ın şiirleri yayımlanırdı. Ruzi onu bir şair ve sanat adamı olarak sever, fakat siyasi tercihlerinden hoşlanmazdı. Hele kolektifleştirme yıllarında yazdığı, kolektifleştirmeyi öven, SBKP'yi, Rus proletaryasını göklere çıkaran siyasal içerikli şiirlerini hiç sevmezdi. Şiir olarak güzel, ama içerik olarak çok kötü olduklarını düşünürdü. Kolektifleştirme, Orta Asya'da milyonlarca göçebe ve çiftçinin hayatına mal olmuştu. SBKP, 20'li yılların sonundan itibaren parti içindeki şoven kanat tarafından ele geçirilmiş, Sovyet sisteminin Marksizmle, sosyalizmle uzaktan yakından ilgisi kalmamış, Nomenklatura adı verilen yeni bir parti oligarşisi, partiye ve devlete hâkim olmuştu.[708]

Nâzım, Rus aydınlarının henüz 1917 Ekim Devrimi'nin heyecanı, devrim romantizmi ve duygusallığıyla sarhoş olduğu, bütün dünyada sömürgeciliğe, istismara, sömürüye karşı isyan bayraklarının açıldığı 1921 yılında, büyük ideallerle Moskova'ya gelmişti. Devrim öncesinde Lenin, Çarlık Rusyası'nın dünyanın en büyük halklar hapishanesi olduğunu söylüyor, devrim sırasında Asya'nın ezilen, sömürülen, bağımsızlıkları ellerinden alınmış halklarını çarlığa başkaldırıya, bağımsızlıklarını ilana çağırıyordu.

Avrupa'nın sömürgeci ülkeleri, her türlü insanca yaşama hakkını ellerinden aldıkları Afrika halklarının, Uzakdoğu ülkelerinde yaşayan insanların, Asyalıların emeklerini, alın terlerini yüzyıllar boyunca sömürmüştü. Çarlık Rusyası, Avrupalı sömürgecilerin Asya ve Afrika'da yaptığının çok daha fazlasını Türkistan, Azerbaycan, Kuzey Kafkasya, İdil-Ural ve Başkırt ülkelerinde yapmış-

tı. Orada yaşayanlar insan değil, her türlü temel insan hak ve hürriyetlerinden mahrum kölelerdi. Vicdan sahibi bir aydının bütün bunları onaylaması mümkün değildi. 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa'nın emperyalizme karşı başlattığı Kurtuluş Savaşı, Lenin ve arkadaşları tarafından desteklenmişti. Bu yüzden Azerbaycan, Türkistan, İdil-Ural aydınları, devrim yıllarında Bolşeviklerle birlikte hareket ettiler. Kazan'da Sultang Galiyev, Başkurdistan'da Zeki Velidi (Togan), Azerbaycan'da Neriman Nerimanov, Türkistan'da Turar Ruskulov, Feyzullah Hocayev, Akmal İkram ve daha yüzlercesi, Lenin'in çağrılarına kulak verip Bolşeviklerle işbirliği yaptı; onun partisinde görev aldı.

Nâzım, Moskova'da 1921'de kurulan Sun Yat Sen Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi'nde (Komunistiçesskiy Universitet Trudyaçihsya Vostoki İmyeni Sun Yat Sen) ekonomi ve siyasal bilgiler okumuştu. Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi, SBKP öncülüğünde, diğer ülkeler komünist partileriyle birlikte kurulan Komünist Enternasyonal içinde faaliyet gösteren dört üniversitenin en önemlisiydi. Bu üniversiteye daha sonraki yıllarda Belçikalı sömürgecilere karşı mücadele ederek ülkesini bağımsızlığa kavuşturan Kongolu siyasi lider Patrice Lumumba'nın adı verildi. Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi'ni bitiren birçok Asyalı ve Afrikalı genç, ülkelerinin siyasi hayatında önemli rol oynadı. Çin-Sovyet anlaşmazlığı baş gösterdiğinde, Moskova çizgisini izleyerek Mao'ya karşı bayrak açan ve kültür devrimi sırasında öldürülen Lio Şao Çi, tanınmış Hintli komünist Roy, Şevket Süreyya Aydemir, Vâlâ Nureddin ve İsmail Bilen (Laz İsmail) bu okulun mezunuydu.[709]

Nâzım, 1951 yılında Türkiye'den Sovyetler Birliği'ne kaçıncaya kadar, hayatının büyük bir kısmını cezaevlerinde geçirmişti. Zor hapishane şartlarında Sovyetler Birliği'ndeki gelişmeleri izlemesi, SBKP'nin artık Lenin'in partisi olmadığını öğrenmesi elbette kolay değildi. Onun için SBKP herhalde hâlâ Lenin'in partisi, Sovyetler Birliği de dünyadaki bütün sömürge halkları ile dünya işçi sınıfının vatanıydı.

Ruzi bütün bunları anlıyor, büyük şaire saygı ve hayranlık duyuyordu. Ruzi'ye göre haksızlığa isyan etmek saygı duyulacak bir tavırdı. Kendisi de haksızlıklara isyan ederek, bir zaman Almanlarla çalışmış, şimdi de ABD'yle işbirliği yapmıyor muydu? Nâzım'ın *Kuvayı Milliye Destanı*'nı yıllar önce okumuş ve kendi kendine "Bu ancak çok büyük bir şair tarafından yazılabilir" demişti. Nâzım'ın 1939 yılında yazmaya başlayıp üç ayrı hapishane-

de 1941 yılında tamamladığı bu şiir, Ruzi'yi çok etkilemişti.

Kuvayı Milliye Destanı'nda Türkistanlı bir halk kahramanının ismen zikredilerek hikâyesinin anlatılması ve sonuna doğru Anadolu'da yaşayan insanlara köklerinin hatırlatılması, Ruzi'yi hem gururlandırmış, hem de duygulandırmıştı. Şöyle diyordu Nâzım:

Ve Türkistanlı Hacı Ahmet
Kısık gözleri
Seyrek sakalı
Hafif makineli tüfeğiyle
Dağlarda bir başına dolaştı.
ve sabahleyin ve öğle sıcağında ve akşamüstü
ve ay ışığında ve yıldızlarcasına geceleyin
Ne zaman sıkışsa bizimkiler
peyda oluverdi, yerden biter gibi o
ve ateş etti ve düşmanı dağıttı
ve kayboldu dağlarda yine.

Ruzi, Türkiye'de yaşayan insanların Anadolu'ya kendi vatanı Orta Asya'dan geldiklerini ve akrabalıklarını anlatan şu satırları her zaman severek okumuştu:

Dörtnala gelip Uzak Asya'dan
Akdeniz'e bir kısrak başı gibi uzanan
Bu memleket bizim
Bilekler kan içinde, dişler kenetli, ayaklar çıplak
Ve ipek bir halıya benzeyen toprak
Bu cehennem, bu cennet bizim
Kapansın el kapıları bir daha açılmasın
Yok edin insanın insana kulluğunu
Bu davet bizim
Yaşamak bir ağaç gibi tek ve hür
Ve bir orman gibi kardeşçesine
Bu hasret bizim.

Fakat Nâzım, 1928 yılında Sovyetler Birliği'nden ayrıldıktan sonra orada çok şey değişmişti. Sovyetler Birliği, Stalin döneminde insanlık tarihinin en kanlı diktatörlüklerinden biri haline gelmiş, devrimin ilk yıllarında komünistlere inanarak onlarla birlikte hareket eden aydınların tamamı katledilmişti. Hele 1956 yılında Kruşçev'in SBKP'nin XX. Kongresi'ndeki açıklamalarından sonra Nâzım Hikmet'in Stalin dönemindeki Sovyet gerçeğini anlamış olması gerekir diye düşünüyordu Ruzi.

Bir yolunu bulmalı ve Viyana'dayken Nâzım'la görüşmeliydi. Gösteriler sırasında karşılaştığında kendisiyle görüşmek istediğini bildirdi. Nâzım, kaldığı otelin adresini verdi ve Ruzi'ye kendisini beklediği saati söyledi.

Ruzi, belirlenen saatte otele gitti. Nâzım, bu Türkistanlı genç adamı sevgiyle gülümseyerek karşıladı. Ruzi Nâzım'a hayat hikâyesini bütün açıklığıyla anlattı. Özbekistan'dan, doğduğu şehir Margilan'dan söz etti. Kızıl Ordu'daki, Alman ordusundaki askerlik hayatını, Türkistan lejyonlarını ve savaş sonrası yaptıklarını anlattı. ABD'de yaşadığını, vatanının bağımsızlığı için verdiği kavgada onlarla işbirliği yaptığını söyledi.[710]

Nâzım son derece zeki ve tecrübeli biriydi. Ruzi apaçık söylememiş olsa da, ABD'de hangi kurumla işbirliği yaptığını anlamamış olması mümkün değildi. Nâzım o sırada 58 yaşındaydı. Son derece yakışıklı bir adamdı. İnsanı etkileyen, dinlendiren ve güven veren bakışları vardı. Ruzi'ye Orta Asya cumhuriyetlerine sık sık gittiğini, Semerkand, Buhara ve Hive'ye hayran olduğunu, Özbekistan'da birçok şair ve yazar arkadaşının bulunduğunu söyledi. Azerbaycan şairlerinden, Samet Vurgun'dan bahsetti. Ona göre Samet Vurgun XX. yüzyılda bütün Türk dünyasının yetiştirdiği en büyük şairlerden birisiydi.[711]

Ruzi, Nâzım'ı yorgun ve yaşlanmış buldu. Türkiye'deki cezaevi yılları onu çok yıpratmıştı. Sovyetler Birliği'ndeki hayatından memnun olup olmadığı hakkında bir şey söylemedi. 16 yıldır vatanından ve yakınlarından uzak olan Ruzi'ye, "Vatan hasretinin ne demek olduğunu çok iyi bilirim" demekle yetindi. Nâzım Ruzi'ye, ABD'deki imkânlardan yararlanmasını, kendisini daha çok eğitmesini söyledi. Ruzi yanından ayrılmak için ayağa kalktığında deniz mavisi gözleriyle Ruzi'nin gözlerinin içine bakıp hüzünlü bir ses tonuyla söylediği şu son sözler ilginçti: "Siyasete bulaşmamaya gayret et. Siyasete bulaşıp b.k yememek gerek." Nâzım, Ruzi'ye büyük devletlerin oyuncağı olmamak, onlar tarafından kullanılmamak gerektiği anlamına gelen bazı sözler de söyledi. O ortamda daha açık konuşamazdı.[712]

Ruzi, Nâzım Hikmet'in söz ve tavırlarından onun Sovyetler Birliği'nde mutlu olmadığı sonucunu çıkarmıştı. 90'lı yılların başında Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra ortaya çıkan bazı yeni belge ve bilgiler, Ruzi'yi haklı çıkartır nitelikteydi. Nâzım'ın Sovyetler Birliği'ndeki hayatından memnun olmadığı açıktı. Hatta Azerbaycanlı bazı yakın dostları, onun Türkiye'ye dönmek için bir yol aradığını dahi söylüyordu.[713]

İsakcan Narzikul ile Ali Can

İnsanların ilginç hayat öyküleri vardır. Dünya Gençlik ve Öğrenci Festivali'nin Viyana'daki toplantısına katılan ABD heyetine Ruzi'nin istihbarat elemanı olarak yerleştirdiği İsakcan Narzikul ile Ali Can'ın hayat hikâyeleri de böyleydi. İki genç, üstlendikleri görevleri başarıyla tamamladı.

Ali Can, annesini ziyaret için Suudi Arabistan'a gitti. Türkiye ve Almanya üzerinden geri dönüp Amerika'nın Sesi Radyosu'nun Özbek bölümündeki işine başladı. İsakcan Narzikul, Özbekistan'ın Cizzak Vilayeti'ndendi. 1930'lu yıllarda, daha sonra Özbekistan Komünist Partisi birinci sekreteri ve SBKP Politbüro yedek üyesi olan Şerafettin Şeref Raşidov, lise öğrenciliği sırasında İsakcan'ın coğrafya öğretmeniydi. Liseyi bitiren İsakcan, Raşidov'un da yardımıyla Taşkent Harp Okulu'na öğrenci olarak kabul edilmişti.[714] Öğrenciliği sırasında İkinci Dünya Savaşı başladı. Harp Okulu'ndaki eğitim hızlandırıldı. İsakcan, yüzbaşı rütbesiyle Kızıl Ordu subayı oldu ve cepheye gönderildi. Birliği, Doğu Cephesi'nde, Baltık'taki Alman birliklerinin karşısında yer alıyordu.

İsakcan da Türkistanlı gençlerin büyük çoğunluğu gibi Rusya karşıtıydı ve ülkesinin bağımsızlığından yanaydı. Her ne kadar Kızıl Ordu subayı olsa da, bu savaş onun savaşı değildi. Alman birliklerinin saldırıya geçtiği bir gün, tabancasıyla kendini bacağından vurdu. Kızıl Ordu birlikleri geri çekilirken de, kendi isteğiyle, Almanlara esir düştü. Bu tutumu nedeniyle de esir kamplarında fazla sıkıntı çekmeden Türkistan lejyonlarına katıldı. Lejyonda üsteğmen rütbesiyle görev yaparken, Ruzi'nin öğretmenlik yaptığı Alsace-Lorraine'deki okulda kurs gördü. Fakat sınavları veremedi ve sivile ayrılmak zorunda kaldı.[715]

O dönemde Himmler'in SS'leri ile Alman Orduları Başkomu-

tanlığı (OKW) arasında ciddi bir rekabet vardı. SS birlikleri, yeterli askerlik bilgisine sahip olmadığı için sivile ayrılan birçok eski lejyon subayına kapılarını açmıştı. İsakcan Narzikul,[716] üsteğmen rütbesiyle SS'lere katılmıştı. Gulam Alim komutasındaki Türkistan Alayı, Himmler'in MTBK'ya baskıları sonucu SS birliği olmuştu. İsakcan Narzikul bu birlikte bölük komutan yardımcısı olarak görev aldı. Gulam Alim[717] komutasındaki Türkistan Alayı, Doğu Cephesi'nde Kızıl Ordu birliklerine karşı büyük yararlılıklar gösterdi. Hatta bir defasında tamamı kuşatılan bir Alman tümenine bağlı birliklerden yalnızca Alim'in taburu çemberi yarıp kendisini ve tümenin diğer birliklerini mutlak bir yok oluştan kurtardı. Alim ve subayları madalyalar, ödüller aldılar. Alim, sert bir askerdi. Konuşlandığı yere yakın köyde bir Alman kızına tecavüz eden Özbek gencini hemen oracıkta öldürmüştü.

SS Tümgenerali Berger, onlara Polonya'da bir görev verdi. Gulam Alim, üstlendiği görevi yerine getirdi. Bu arada emrindeki subaylarla bir Polonya bankasını soyup külliyetli miktarda altınla Çekoslovakya'daki karargâhlarına döndüler. Onlara göre yaptıkları hırsızlık değil, savaş ganimeti, düşmandan alınan paraydı.[718] Bunda Almanların da hakkı yoktu, çünkü işi başaran Türkistan birliğiydi. Fakat soygunda başrolü oynayan İsakcan'dı. Lejyonerler bir yandan savaşırken, bir yandan da hayatın tadını çıkartıyordu. Bu arada Vlasov meselesi patlak verince Gulam Alim, SS Generali Berger'in emrine karşı çıkıp Vlasov'a katılmayı reddetti. Önceki bölümlerde anlatıldığı gibi, Noel gecesi Alman SS subaylarını öldürüp partizan olmuşlardı.

İsakcan, komutanı Gulam Alim'le birlikteydi. Bu arada MTBK görevlileri karargâhta İsakcan'ın SS paltosunu buldular. Paltoda kurşun delikleri vardı. Berlin'de propaganda radyosunda Ergeş Şermet'in yanında çalışan, İsakcan'ın hemşerisi Cizzaklı Corabek, paltodaki mermi deliklerini bizzat görmüştü. Herkes İsakcan Narzikul'un öldüğünü sanıyordu. Hatta onun adına Berlin'de gıyabi cenaze namazı kılınmış, mevlit ve Kuran okunmuştu. Savaşın son günlerinde Gulam Alim, Kızıl Ordu askerleri tarafından yakalanmış, İsakcan bir yolunu bulup saklanarak paçayı kurtarmıştı. Partizan olduğu için Alman tarafına geçemiyor, yıllarca Kızıl Ordu'ya karşı savaştığı için de Rus tarafına dönemiyordu.

Sonunda bir Katolik kilisesine sığındı. Papaz, İsakcan'ı sevmiş, ona yardımcı olmuştu. Rusçayı ve Almancayı çok iyi bilen, yabancı dil yeteneği olan İsakcan, orada Slovakça öğrenip papaza Katolik olmak istediğini söyledi. Vaftiz edilip Katolik oldu. Gerçekten

inanarak Katolik olup olmadığı öldüğünde bile öğrenilemedi. Katolik olunca Adını da İlya Narzikov olarak değiştirmişti.[719]

Savaştan sonra, Slovak İlya Narzikov olarak Münih yakınlarında, Tegernsee adlı gölün kıyısında yer alan, Birleşmiş Milletler'e ait bir Slovak kampına yerleşti. Türkistan lejyonu imamlarından Nureddin Namangani, Ruzi ve arkadaşlarını İsakcan'ın hayatta ve Tegernsee'deki kampta olduğundan haberdar etti. Baymirza Hayit ve Ergeş Şermet kampa gidip İsakcan'ı sıkıştırdılar. Onun Sovyet ajanı olduğundan şüpheleniyorlardı. Ruzi onlara İsakcan'ı rahat bırakmalarını, savaş şartlarında kendilerinin başlarına gelenleri düşünmelerini söyledi.[720]

İsakcan, Slovak kontenjanından göçmen olarak ABD'ye gitti. Philadelphia yakınlarındaki bir makine fabrikasında işçi olarak çalışmaya başladı. Ruzi İsakcan'ı, namı diğer İlya Narzikov'u Viyana'ya getirdiğinde o, bu fabrikada işçi olarak çalışıyordu. Viyana'da kendisine verilen görevi başarıyla tamamlayıp ABD'ye geri dönerek fabrikadaki işine devam etti. Fabrikanın sahibi, eskiyen makineleri satıp yerine yenilerini alıyordu. İsakcan ile Macar bir iş arkadaşı, 700'er dolar koyup ortak olarak eski makinelerden birini satın aldılar. Makineyi, kaldıkları evin garajına yerleştiren iki arkadaş, fabrikadaki mesailerinin ardından, imalata evde devam edip ürettikleri parçaları fabrika sahibine sattılar. Birkaç ay sonra koyduğu 700 dolarını ve kârını geri alan Macar arkadaşı ortaklıktan ayrıldı. Ardından İsakcan önce ikinci, daha sonra da üçüncü eski makineyi satın aldı. Bir süre sonra ilk, daha sonra ikinci ve daha sonra da üçüncü fabrikasını kurdu. Milyonlarca dolar para kazandı. ABD'de multi milyonerler kervanına katıldı. Lejyon döneminden arkadaşlarına, MTBK'daki büyüklerine maddi yardımda bulundu. New Jersey'de Türkistan Cemiyeti bir bina satın aldığında, cemiyete maddi katkıda bulundu.[721]

Bu arada İsakcan'ın en büyük derdi, Türkistanlı bir hanımla iyi bir evlilik yapmaktı. Ancak Özbek kadınlar gerçekten Katolik olabileceği şüphesiyle ona yanaşmıyordu. Amerikan Hava Kuvvetleri'nin Türkiye'deki İncirlik Hava Üssü'nde sekreter olarak çalışan, yetenekli ve güzel Türkistanlı bir kız vardı. Amerikalı kadınlar, kalplerini kazanan bu kızı aralarında para toplayıp okusun diye ABD'ye göndermişti. İsakcan bu kıza evlenme teklif ettiyse de, o da diğerleri gibi teklifi geri çevirdi. İsakcan'ın sahip olduğu servet, sorununa çare olmuyordu. İsakcan, Azerbaycanlı Selim Selçuk'la da yakın dosttu. Ona Suudi Arabistan'a gidip oradaki Türkistanlıları ziyaret etmek istediğini söyledi. Selim Selçuk

kendisine yardımcı oldu. Bir ara Suudi Arabistan'a giderek oradaki hemşerilerini ziyaret etti. İsakcan, Müslümanlar için kutsal sayılan umre ibadetini yerine getirdi. Sonuçta ilk çalıştığı fabrikadan tanıdığı Alman bir işçi kadınla evlendi. 1993 yılında kanserden vefat etti.[722]

Öldüğü gün İlya Narzikov için Katolik kilisesinde Katolik inancının gereklerine göre dini tören yapıldı. Daha sonra evinde toplanan eski arkadaşları, onun için İslami usullere uygun bir dini tören düzenlediler. İçlerinden biri, Müslümanlıkta cenaze namazının olduğunu, fakat İsakcan için cenaze namazının kılınmadığını söylediğinde bir başkası, "Biz onun için 1945 yılında Berlin'de gıyabi cenaze namazı kılmıştık" dedi. Oradakiler gülmemek için kendilerini zor tutuyordu. İsakcan Narzikul, İlya Narzikov Katolik miydi, Müslüman mıydı? Katolikler onu Katolik olarak kabul etmişti. Fakat o, Tanrı'nın birliğine, İsa Peygamber ile Hz. Muhammed'in peygamberliğine inanırdı. Katoliklerin Katolik, Müslümanların Müslüman kabul ettiği bir insandı.[723]

Ali Can'ın ailesi 20'li yıllarda Türkistan'ı terk ederek Hindistan'a yerleşmiş, o da orada doğmuştu. Ruzi onu Almanya'da tanımıştı. Şakacı, esprili biriydi. Yiyip içmeyi ve eğlenmeyi çok severdi. Kadınlarla dans ederek para kazandığını daha önce söylemiştik. Washington'a, Amerika'nın Sesi radyosunda çalışmak için Hüseyin İkram'la birlikte gelmişti. ABD'ye ulaştıklarında Ruzi, Hüseyin İkram'ı Arlington'daki dairesinde, Ergeş Şermet de Ali Can'ı kendi evinde misafir etmişti.

Ali Can'ın kötü bir huyu vardı; övünmeyi çok severdi. Yaşı ilerledikçe o huy, hastalığa dönüştü. Sovyetler Birliği dağıldıktan ve Özbekistan bağımsızlığına kavuştuktan sonra sık sık Taşkent'e gidip gelmeye başladı. Orada Abdurrauf Maksudi'yle bazı küçük ticari işleri vardı. Bir gün Taşkent Havaalanı'na gelmiş, gümrükten geçerken memurlar, deklare edeceğiniz bir şey var mı diye sormuşlar. O da, yüksek sesle, "Çok az bir para aldım yanıma, 25 bin dolar kadar" demiş. Zengin olduğunu herkesin bilmesini istiyormuş çünkü. Bunu duyan kötü niyetli birileri, kaldığı eve kadar onu izlemiş. Eve girip Ali Can'ı bıçaklayarak 25 bin dolarını almışlar. Ve övünmeyi seven Ali Can bu hatasını hayatıyla ödemiş.[724]

27 Mayıs darbesi

Ruzi 1959 yılını Washington'da geçirdi. NATO üyesi ülkelerden gelen subaylara Sovyetler Birliği hakkında konferanslar veriyor, zaman zaman Almanya'ya gidip Münih'te Radio Liberty ve Sovyetler Birliği'ni Araştırma Enstitüsü'nde temaslarda bulunuyordu.[725]

Sovyetler Birliği, Ortadoğu'daki Arap ülkelerinde etkinliğini artırmaya çalışıyordu. Moskova, Mısır, Suriye ve Irak'ta askeri üsler kurmuş, Türkiye'yi güneyden kuşatmıştı. Irak'ta 1958 yılında kanlı bir darbeyle iktidarı ele geçiren General Kasım, Sovyetler Birliği'yle savunma ve işbirliği antlaşmaları imzalamış, 40'lı yılların ortasında Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin yıkılması üzerine silahlı 500 adamıyla Sovyetler Birliği'ne yerleşen Molla Mustafa Barzani Irak'a dönmüştü.

Soğuk Savaş'ın iki tarafının nükleer silahlara sahip olması, bir atom savaşının bütün insanlık için bir felaket olacağının bilinmesi, dünyada korkuya dayalı bir denge oluşturmuş ve bir üçüncü dünya savaşı ihtimalini ötelemişti. Moskova, Doğu Avrupa ülkelerindeki etkinliğini NATO'ya karşı kurduğu Varşova Paktı'yla daha da pekiştirmişti. Soğuk Savaş'ta taraflar, hiçbir ahlaki kurala uymaksızın darbeler örgütlüyor, cinayetler işliyordu. Kominform'a bağlı komünist partiler, Doğu Bloku dışındaki ülkelerde Moskova'nın beşinci kolu olarak çalışıyordu.

Türkiye, 1952 yılında NATO üyeliğine kabul edilmiş ve Sovyetler Birliği'ne karşı kendi güvenliğini garanti altına almıştı. İşte böyle bir ortamda Ruzi, teşkilatı tarafından Türkiye'ye gönderildi.

1959 yılının Aralık ayında Türkiye'ye atanan Ruzi, Ankara'daki ABD Büyükelçiliği'nde bir istihbarat görevlisi olarak çalıştığı 11 yıl süresince 27 Mayıs darbesini, Talat Aydemir'in 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 darbe girişimlerini yaşayacak, 12 Mart 1972

Müdahalesi'ni görecek, bütün bu olayların şahidi olacaktı. 11 yıl içinde Ankara'da çok sayıda Türk devlet adamı, siyasetçi, işadamı, sanatçı, bürokrat ve askerle dostluklar kuracaktı.

Bizim için burada önemli olan, Ruzi'nin başkent Ankara'da, dünyanın iki büyük imparatorluğundan biri olan ABD'nin devlet görevlisi olarak olayları yaşaması ve kendi açısından değerlendirmesidir.[726]

Ruzi 1959 Aralık ayında Türkiye'ye geldiğinde, Demokrat Parti'nin (DP) zaferiyle sonuçlanan 1957 seçimlerinin üzerinden iki yıl geçmişti. 1957 seçimlerinde geçerli oyların yüzde 48'ini alan DP 424, oyların yüzde 42'sini alan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), 178 milletvekili çıkarmıştı. Cumhuriyetçi Millet Partisi ile Hürriyet Partisi de Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (TBMM) 4'er milletvekiliyle girmişti. Muhalefetin toplam oyu, iktidar partisi DP'nin oylarının toplamından fazlaydı. Ancak uygulanan seçim sistemi nedeniyle DP'nin çıkardığı milletvekili sayısı daha çoktu. İki siyasi parti, DP ile CHP arasında seçim çalışmaları sırasında başlayan şiddetli rekabet, bu sonuçlarla daha da sertleşmişti. Muhafazakâr halk kitlelerinin büyük çoğunluğu DP'yi tutuyor, askeri ve sivil bürokrasinin, aydınların büyük çoğunluğuysa muhalefetteki CHP'yi destekliyordu.

İktidarın tutumu zaman geçtikçe sertleşiyor, CHP ve üniversite profesörleri tarafından desteklenen gösteriler ülkenin her tarafına yayılıyordu. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün Uşak, Kayseri ve İstanbul gezileri, iktidarın kışkırttığı halk kitleleri tarafından sabote edilmişti. Türk halkı sanki iki düşman kampa ayrılmıştı. Basında sansür uygulaması artmış ve birçok gazeteci tutuklanmıştı. DP devlet imkânlarını sonuna kadar kullanarak muhalefeti sindirmeye çalışıyordu. CHP Genel Başkanı İnönü, Türk Silahlı Kuvvetleri'ni (TSK) müdahaleye davet ediyor ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi profesörleri askeri müdahale için fetva veriyordu. İnönü, askeri müdahaleden bir süre önce TBMM kürsüsünden şöyle sesleniyordu: "Biz demokratik rejim dedik, bu rejim kurulmuştur. Bu demokratik rejimi istikametinden ayırıp, baskı rejimi haline getirmek tehlikeli bir şeydir. Bu yolda devam ederseniz sizi ben bile kurtaramam. Şartlar tamam olduğunda milletler için ihtilal, meşru bir haktır."[727]

Gösterilerin artması ve havanın gerginleşmesi üzerine, ABD'nin Türkiye Büyükelçisi Fletcher Warren, elçilik bahçesindeki park yerine topladığı elçilik çalışanlarına bir konuşma yaptı. Konuşmasında, Türkiye iç siyasetinde büyük bir sertleşmenin ya-

şandığını, Türkiye'nin iç istikrarının ABD için son derece önemli olduğunu belirten Warren, yanlış yorumlara yol açabileceği nedeniyle, elçilik çalışanlarının zorunluluklar dışında, bir süre Türk dostlarıyla görüşmemelerini dile getirdi.[728]

Ruzi, eşi Linda, kızı Sylvia ve oğlu Erkin'i, Ankara'da kalacakları evi hazırlayana kadar Rosenheim'da, kayınpederinin yanında bırakmıştı. Ankara, Bahçelievler 3. Cadde'de, eski genelkurmay başkanlarından birine ait, bahçeli bir evi kiraladı. Ailesi gelinceye kadar kalmak üzere de Tarım Bakanlığı yakınındaki bir küçük daireye yerleşti. Elçinin uyarısı nedeniyle de eski dostlarından hiçbirini Türkiye'ye geldiğinden haberdar etmedi.

Ruzi'nin o günler hakkında verdiği bilgilerden şu sonuçları çıkarmak mümkündür.

Ruzi'ye göre, 1960 müdahalesinin ABD tarafından yaptırıldığı şeklindeki iddia ve değerlendirmeler son derece yanlıştır. ABD hükümeti ile DP iktidarı arasında sıcak ilişkilerin olduğu, ABD yönetiminin Menderes ve ekibine sempatiyle baktığı doğrudur. ABD, DP'den değil, CHP içindeki solcu gruplardan rahatsızdır. Gerçi Kasım 1959'da Sovyetler Birliği büyükelçisi, Türkiye Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'yu yemeğe çağırmış ve Sovyetler ile Türkiye arasında olumlu bir diyalog başlamıştır. Zorlu da bu ziyaret hakkında sonradan yaptığı açıklamada, Sovyetler Birliği'yle ilişkilere esneklik kazandırmaya çalıştıklarını, fakat bunu büyük bir dikkatle yürüttüklerini belirtmiştir. Menderes'in Moskova ziyareti ve bazı ağır sanayi yatırımlarında işbirliği planları düşünülmekte, ancak bütün bu adımlar da ABD'yle müzakere edilerek atılmaktadır.[729]

Büyükelçi Fletcher Warren, 1960 yılında Başbakan Adnan Menderes'le yaptığı görüşme hakkındaki raporunda, Menderes'in İncirlik Üssü'nden kalkıp Sovyetler Birliği üzerinde mecburi inişe zorlanan ve Sovyetler'in sert tepkisine yol açan U2 casusluk uçağı olayını sorun etmediğini ve Menderes'ten daha iyi bir müttefikin bulunamayacağını ifade eder. Elçinin 27 Mayıs sabahı Washington'a çektiği mesajında şu sözler yer almaktadır: "Türk Silahlı Kuvvetleri, olağanüstü iyi bir biçimde örgütlenmiş bir darbeyle sabah 04.00'te iktidarı ele aldı... Elçilik, ayaklanmanın tamamen iç politika kaygılarından kaynaklandığı kanaatindedir." Elçi, daha sonraki mesajında, Milli Birlik Komitesi üyesi subayların kendisini ziyaret ettiğini, müdahalenin ABD'ye karşı değil, Demokrat Parti'ye karşı yapıldığını söylediklerini bildirir.[730]

Türkiye'de bazı çevreler tarafından 27 Mayıs 1960 darbesinin

ABD tarafından yaptırıldığı iddia edilir. Bir defa ABD-Türkiye ilişkileri mükemmel bir şekilde, sorunsuz yürümektedir. Büyükelçinin merkezine geçtiği mesajlarda durum açıkça ifade edilmiştir. ABD'nin o dönemde böyle bir adım atmasını gerektirecek hiçbir sebep yoktur. Varsayalım ki ABD böyle bir şey yapmak istesin, bunu devamlı olarak temasta bulunduğu ordu üst kademesine telkin etmez miydi? Darbeyi yapan subaylar arasında CHP'yle yakın temasta olanlar ve darbe sonrasında CHP'yi iktidara getirmek isteyenler vardı. ABD hükümetinin CHP'ye bakışı ise o kadar iç açıcı değildi.[731]

ABD'ye yakın olduğu iddia edilen 14 subay, darbenin üzerinden altı ay geçmeden 13 Kasım 1960'ta komitenin diğer üyeleri tarafından tutuklandı ve bir hafta sonra Türkiye'nin yurtdışındaki diplomatik temsilciliklerine "hükümet müşaviri" adı altında sürgüne gönderildi.* CHP'yle mükemmel ilişkileri olan, hatta sonraki yıllarda Sovyet yanlısı bir darbe teşebbüsünün de içinde yer alan Cemal Madanoğlu ve arkadaşları, 14 komite üyesini tasfiye etmişti. ABD'nin böyle bir teşebbüsün içinde bulunması eşyanın tabiatına aykırıydı. Ruzi'ye göre 27 Mayısçılar, bu darbeyi hiçbir dış güçle irtibat kurmaksızın, kendi inisiyatifleriyle yapmıştı.

27 Mayıs darbesinden bir süre önce gerçekleşen "Dokuz Subay" olayı vardı. TSK içinde dokuz subay arkadaş, hükümeti devirmek amacıyla bir cunta kurmuştu. Lider konumundaki Kurmay Yarbay Samet Kuşçu, arkadaşlarının kendisine karşı bir komplo hazırladığı şüphesiyle durumu İstanbul Milletvekili Mithat Perin aracılığıyla Menderes hükümetine bildirince tutuklandı. Samet Kuşçu iki yıl hapis cezasına mahkûm oldu. Diğer sekiz subay ise beraat etti. Türk ordusunda bu ve benzeri cuntalar, 50'li yılların ortalarından itibaren faaliyet gösteriyordu. O yıllarda ABD'nin tek amacı Soğuk Savaş'ta Sovyetler'e karşı zafer kazanmaktı. ABD çıkarları, istikrarlı bir Türkiye gerektiriyordu. ABD istihbarat birimleri, TSK içindeki bu tür faaliyetlerden elbette şu veya bu şekilde haberdar oluyordu. Ancak o dönemde ordu içindeki cuntalarla ABD'nin irtibatta olduğunu ve onları ABD'nin yönlendirdiğini söylemek son derece yanlıştı.[732]

ABD büyükelçisi darbe ve darbecilerle ABD'nin ilgisi olduğu şeklinde bir kanaatin ortaya çıkmaması için elçilik mensuplarının tamamını, ki bunlara CIA mensupları da dahildi, uyarmış ve Türk vatandaşlarıyla zaruret hali dışında görüşmeme talimatı vermişti.[733] Ruzi, 1959 yılı sonunda Türkiye'ye geldiği halde eski arka-

* Ondörtler Olayı için bkz. kitabın sonunda yer alan sözlük. (yay.n.)

daşları Alparslan Türkeş ve Agasi Şen'le hiçbir temas kurmamıştı. O dönem, Ortadoğu ülkelerinde darbeler dönemiydi. Mısır'da Cemal Abdülnâsır ve arkadaşları, Irak'ta Abdülkerim Kasım darbeyle iktidar olmuştu. Bu darbelerden sonra Irak CENTO'dan ayrılarak Sovyetler'e yakınlaşmış; Mısır Moskova'yla gayet iyi ilişkiler kurmuştu. Komşu ülkelerdeki darbelerden Türkiye'deki genç subayların etkilenmemesi mümkün değildi. Ruzi'ye göre TSK içinde kurulan bu cuntalar, genç subayların inisiyatifleriyle oluşmuştu. İsmet Paşa'nın ihtilal sempatizanlığı yapması ve DP'nin sayısız hatası, 27 Mayıs darbesine zemin hazırlamıştı.[734]

Türkiye'de aydınların bir kısmının en ciddi hastalıklarından biri, olayları tek bir sebebe bağlayarak izah etmeye çalışmalarıdır. Onlara göre bir olayın arkasında ya CIA ya KGB veya başka bir karanlık güç vardır. Sosyal ve siyasi olayların arkasında çok karmaşık sebeplerin bulunduğunu anlamak istemezler. Eğer 27 Mayıs 1960 öncesinde Türk siyasetçileri daha sağduyulu, daha basiretli, daha akıllı davranıp ülkedeki son derece gergin havayı yumuşatmayı başarabilse, İsmet Paşa'ya karşı Kayseri, Manisa, İstanbul olayları olmasa, CHP yüzlerce gencin kıyma makinelerinde parçalandığı yalanını yaymasa, üniversite profesörleri ihtilal fetvaları vererek ortalığı germeseydi, 27 Mayıs 1960 darbesi olmaz ve Türkiye'de bir darbeler dönemi başlamazdı.

Darbe gecesi Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, DP milletvekilleri ve hükümet yanlısı generaller tutuklanarak Harp Okulu'na getirildi. Türkeş ve arkadaşları, askerlerin yönetime tam hâkim olmasının ardından Celal Bayar, Adnan Menderes ve diğer önde gelen 50 kadar DP'linin, masrafları devlet tarafından karşılanarak İsviçre'ye gönderilmesinden, milletvekillerininse serbest bırakılmasından yanaydı. Türkeş konuyu Cemal Gürsel'e açtı. O da bu fikri olumlu karşılamıştı.[735] 27 Mayıs sabahı İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi profesörlerinden Sıddık Sami Onar, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Hüseyin Nail Kubalı, İsmet Giritli, Tarık Zafer Tunaya ve diğer bazı profesörler askeri bir uçakla Ankara'ya getirildi. MBK aldığı bir kararla bu ekibe Ankara'dan İlhan Arsel ve Bahri Savcı'yı da katarak yeni anayasayı hazırlamak üzere bir komisyon kurdu. Komisyon üyeleri, DP'lilerin serbest bırakılması halinde darbenin meşruiyetini kaybedeceğini, dolayısıyla DP'lilerin yargılanmaları gerektiğini söyledi.[736]

CHP'yle temasta olan MBK üyeleri Sami Küçük ve Cemal Madanoğlu ile Türkeş ve Kabibay grubu arasındaki fikir ayrılığı günden güne büyüyordu. Türkeş ve arkadaşları DP'lilerin yargılan-

masına karşıydı. CHP kanadını temsil eden Ekrem Acuner, Fikret Kuytak, Sami Küçük ve Sezai Okan "bifteğin ve ihtilalin kansız olmayacağını" DP'lilerin hesap vermek zorunda olduklarını söylüyor ve Madanoğlu'yla birlikte yönetimi CHP'ye teslim etmeye çalışıyorlardı.[737] Ruzi daha sonraki yıllarda Madanoğlu'yla ilgili ilginç olaylar yaşayacaktı. Yeri geldiğinde onları ele alacağız. Fakat önce bu generalin komiteye nasıl girdiğine bakalım.

27 Mayıs 1960 öncesi darbe hazırlığı yapan cuntanın orduyu harekete geçirebilmesi için orgeneral rütbesinde bir lidere ihtiyacı vardı. Orgeneral Cemal Gürsel, İzmir'e yerleşerek darbe çalışmalarından ayrılmıştı. Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay, gizli örgütün teklifini reddetmişti. Bir gün teşkilat üyelerinden Orhan Kabibay, Türkeş'e, "Ben Kara Kuvvetleri Lojistik Başkanı Tümgeneral Cemal Madanoğlu'nu Kore'den tanıyorum. Biraz yakınlığım var, gidip konuşayım. Ne yapalım, orgeneral olmazsa tümgeneral olsun" dedi. Birlikte Madanoğlu'nun odasına gittiler. Türkeş, emir subayının odasında bekliyordu. Kabibay, Madanoğlu'nun yanına girip onunla konuştu. Kabibay ona, "Paşam sizinle önemli bir meseleyi konuşmaya geldim. Kabul ederseniz iki kelimeyle cevap verin. Etmezseniz hayır deyin. Yalnız söyleyeceğim mesele çok gizlidir. Kabul etseniz de etmeseniz de gizliliği korumanız lazım. İfşa ederseniz karşı tedbir alınmıştır" dedi. Bunun üzerine Madanoğlu yerinden fırlayıp "Nedir ulan senin söyleyeceğin?" diye haykırdı. Kabibay "Paşam, biz bu iktidarı devireceğiz, gizli bir örgütümüz var. Sizin de bize katılmanızı istiyoruz. Kabul ederseniz evet, etmezseniz hayır deyin" dedi. Madanoğlu, "Ulan biliyorsun bende ta.ak var, akıl yok" diye cevapladı. Kabibay da cevaben "Bizde her ikisi de var" dedi.[738]

Kabibay, Madanoğlu'na 24 saat düşünme süresi tanımıştı. 24 saat sonra Madanoğlu, "Ulan erkeklik öldü mü, ben de varım bu işte" diyerek örgüte katıldı. 27 Mayıs'tan sonra Türkeş ve CHP yanlısı Madanoğlu grubu karşı karşıyaydı.[739] Bu arada Harp Okulu'nda tutuklu bulunan İçişleri Bakanı Namık Gedik'in kendisini pencereden atarak intihar ettiği söylendi. Gedik ailesi buna hiçbir zaman inanmadı. Aradan 50 yıldan fazla bir zaman geçmiş olmasına rağmen, bu olay üzerindeki sır perdesi bugün bile kalkmamıştır. Ruzi bunun bir cinayet olduğu kanaatindedir.

Ruzi'nin Türkiye'de bulunmasına rağmen, subay arkadaşlarıyla temas kurmamasının tek nedeni, olayla CIA arasında bir bağlantı olduğu iddiasının ortaya atılmasına engel olmak istemesiydi. Eğer darbede ABD'nin herhangi bir rolü olsaydı, ABD yanlısı

olduğu iddia edilen 14 komite üyesinin tasfiye edilmelerine ABD engel olmaz mıydı? Türkeş'in ABD istihbaratının adamı olduğu, Türkiye'de özellikle Türk solu tarafından daha sonra da sık sık iddia edildi. Türkeş, Türkiye'nin çıkarlarının Batı'yla işbirliği yapmasını gerektirdiğine inanıyordu. Sovyet emperyalizmini çok iyi biliyordu. Ancak hiçbir zaman ABD'ye karşı teslimiyetçi bir politika izlememişti.[740]

DP döneminde Türk güvenlik kuruluşları ile ABD arasında sıkı bir işbirliği başlamıştı. Amerikalılar Türkiye İçişleri Bakanlığı'nda "Yıkıcı eylemlere karşı ortak çalışma bürosu" adı altında bir büro kurmuştu. Büroda çalışan Amerikalı memurlar bir süre sonra bakanlığa iyice yerleşmiş ve bakanlığın bütün yazışmalarını kontrol eder hale gelmişti. Türkeş, Başbakanlık Müsteşarı olduğu o dönemde, İçişleri Bakanlığı'nda yaptığı bir teftiş sırasında o büronun varlığını tespit etmiş ve hemen kapatılması talimatını vermişti. Bunun üzerine ABD Büyükelçiliği Birinci Sekreteri William H. Doyle, Türkeş'i makamında ziyaret ederek, büronun tekrar açılması ricasında bulundu. Doyle'un CIA'nın Ankara'daki istasyon şefi olduğunu öğrenen Türkeş, ona, "komünizmle mücadele için ortak çalışmaya evet, İçişleri Bakanlığı'ndaki CIA bürosuna hayır" mesajını vermişti.[741] William Doyle 21 Temmuz 1960 tarihli "Türk Milli Polisiyle Resmileştirilmiş İşbirliği" başlıklı "gizli" damgalı mektubunda, CIA ile Türk güvenlik kuruluşları arasındaki işbirliği hakkında detaylı bilgi verir.

Bu ve benzeri olaylar iki gerçeği ortaya çıkarıyor: Bunlardan birincisi 27 Mayıs darbesinin CIA'nın inisiyatifiyle yapıldığının doğru olmadığı. İkincisiyse Türkeş'in ABD'lilerin adamı olduğu şeklindeki iddianın tamamen iftira olduğudur.

Alparslan Türkeş

27 Mayıs 1960 darbesi yapıldığında Ruzi Ankara'ya geleli altı ay olmuştu. Darbeden bir gün sonra, bir akşam yıllar önce Ankara'ya yerleşmiş, çok iyi Türkçe öğrenmiş, Türk kültürüne ve Türklere hayran, hatta Türkleşmiş diyebileceğimiz bir Amerikalı hanım, Ruzi'yi evine akşam yemeğine davet etti.

Yemekte ordudan ayrılmış bazı subaylar da vardı. Onlardan biri, 27 Mayıs sabahı Türk Silahlı Kuvvetleri adına radyoda konuşan subayın Alparslan Türkeş olduğunu söyledi. Ruzi, arkadaşı Türkeş'in Milli Birlik Komitesi'nin en önemli üyelerinden birisi, hatta darbenin lideri olduğunu orada öğrendi. Aslında gönlünde yatan, Türkiye'nin askeri bir müdahale olmadan bu krizi atlatmasıydı. Ancak bu olmamış, askerler yönetime el koymuştu. "Türkeş'in bu işin içinde olması ülke için bir şanstır" diye düşündü.[742]

O yemekten yaklaşık 10 gün sonra Ruzi, bir pazar günü Ankara'daki Karpiç Lokantası'nda öğle yemeği yemiş, Kızılay'dan Tarım Bakanlığı yakınındaki dairesine doğru ağır ağır yürüyordu. Karşıdan gelen Türkeş'in üç kızı, Ruzi'yi görüp tanımıştı. 50'li yılların ortasında, Türkeş'in Pentagon'da Türkiye'nin NATO temsilcisi olarak bulunduğu zamandan tanıyordu kızlar Ruzi'yi. "Ruzi Amca, bu ne güzel tesadüf! Babamı gördünüz mü?" dediler. Ruzi kızlara Türkiye'ye yeni geldiği için arayamadığını, fakat yakında arayacağını söyledi. Kızlar, "O zaman sizi bırakmayız, babamız sizi görüp de kendisine götürmediğimizi duyarsa üzülür. Haydi, sizi ona götürelim" dediler. Ruzi teklifi kabul etti ve birlikte Başbakanlık binasına geldiler.[743]

Türkeş, o sırada başbakanlık müsteşarıydı ama Cemal Gürsel adına fiilen başbakanlık görevini yürütüyordu. Ruzi, içerde Türkeş'le görüşmek isteyen büyük bir kalabalığın beklediğini

gördü. Kızlar babalarının yanına girdi. Kısa bir süre sonra Türkeş ellerini iki yana açmış bir şekilde odasından çıkıp "Hoş geldin" diyerek Ruzi'yle kucaklaştı, elinden tutup onu odasına götürdü. Ne zaman geldiğini sordu. Ruzi ona, yaklaşık altı ay önce geldiğini, dedikodulara yol açmamak için kendisini aramadığını, ama gerçekten çok özlediğini ve ortalık durulduktan sonra aramayı düşündüğünü, ancak kızlara rastlayınca, onların kendisine başka çare bırakmadığını, elinden tutup buraya getirdiklerini söyledi. "Kızlara üç gün önce geldim dedim, aman onlara ne zaman geldiğimi söyleyerek beni yalancı çıkarma" dedi. Türkeş Ruzi'ye yerleşip yerleşmediğini, ev bulup bulamadığını, eşi Linda'nın, kızı Zülfiye'nin ve oğlu Erkin'in gelip gelmediğini ve yardıma ihtiyacı olup olmadığını sordu. Ruzi, dışarıda Türkeş'le görüşmeyi bekleyen çok sayıda insan olduğunu gördüğü için hemen ayrılmak istedi. Türkeş bırakmadı, bir süre sohbet ettiler. En kısa sürede tekrar görüşmek üzere vedalaştılar.[744]

Birkaç gün sonra Linda ve çocuklar Almanya'dan geldi. Türkeşler Linda'ya "hoş geldin" demek için Ruzilere uğradı. Türkeş yoğun mesaisi bitince sık sık Ruzi'ye uğrayıp bir şeyler içiyor, sohbet ediyorlardı. Türkeş'in alkol düşkünlüğü yoktu. Bu gidiş gelişler, 13 Kasım gününe kadar sürdü.

Ruzi'nin kızı Zülfiye ile Türkeş'in kızlarından Çağrı iyi arkadaştı. Çağrı, bazı geceleri Ruzilerde, Zülfiye de Türkeşlerde geçiriyordu. 13 Kasım gecesi Türkeş, 13 arkadaşıyla birlikte Madanoğlu grubu tarafından tutuklandığında Çağrı, Zülfiye'yle birlikte Ruzilerde uyuyordu. Türkeş, tutuklandığı gece Mürted Askeri Hava Üssü'ne götürüldü. O sırada Ruzi inisiyatif kullanıp, Amerikalıların, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel nezdinde tutuklanan 14 subayın öldürülmemesi için telkinde bulunmasını sağladı. Aksi halde Madanoğlu ve arkadaşları tutukluları öldürmeye kararlıydı. 19 Kasım 1960'ta Esenboğa Havaalanı'na getirilen Türkeş, oradan kalkan bir uçakla Hindistan'a "hükümet müşaviri" olarak sürgüne gönderildi. Türkeş'in at merakı vardı. Tutuklandığının ertesi günü, bir askeri birlikte bulunan atın artık orada barınamayacağı Türkeş ailesine bildirilmişti. Ata sahip çıkan Ruzi, onu Ankara'daki Atlı Spor Kulübü'ne yerleştirdi ve 1963'te Türkiye'ye döndükten sonra atı Türkeş'e teslim etti.[745]

CIA ile Türk istihbarat örgütünün teması ve işbirliği 1950 yılında başlamıştı. Milli Amal Hizmetleri (MAH) veya Milli Emniyet Teşkilatı adıyla anılan Türk istihbarat örgütünün yüzlerce yıllık bir geçmişi vardı. Selçuklular döneminde Başvezir

Nizamülmülk'ün Sultan Alparslan'a tavsiyesiyle düzenli bir devlet kurumu haline gelmişti. Osmanlı, tarihi boyunca istihbarat hizmetlerine özel önem vermişti. İmparatorluğun son dönemlerinde çağdaş anlamda bir istihbarat örgütü olan, Teşkilat-ı Mahsusa kurulmuştu. Bu geleneği Milli Mücadele döneminde Karakol Cemiyeti, daha sonra da MAH devam ettirmişti.[746]

MAH, başbakana bağlı olarak çalışan, ancak bir kuruluş yasası olmayan fiili bir teşkilattı. İşte CIA, 50'li yılların başında bu örgütle işbirliği yapmaya başlamıştı. Yine o yıllarda Genelkurmay İstihbarat Başkanlığı'nda görevli Kurmay Yüzbaşı Fuat Doğu, dört arkadaşıyla birlikte Washington'a gitmiş ve orada istihbarat eğitimi almıştı. Ruzi de Fuat Doğu'yla ABD'de, CIA'daki istihbarat eğitimi sırasında Türkeş aracılığıyla tanışmıştı. Ruzi Washington'a eğitim için gelen NATO üyesi ülkelerin subaylarına Sovyetler Birliği ve milliyetler meselesi konusunda zaman zaman dersler veriyordu. Türkeş, Fuat Doğu'yu Pentagon'da verdiği bir ders sırasında tanımıştı. Türkeş ile Fuat Doğu, Türkiye'nin Batı ittifakı içinde yer almasından, Türkiye-ABD işbirliğinden yanaydı. Ancak her ikisi için de asıl olan, tarafların birbirlerinin içişlerine müdahale etmemekti. Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı'ndaki CIA irtibat bürosunu kapatan, Ruzi'nin dostu Alparslan Türkeş'ti. 1965 yılında Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) yeni bir yasayla kuruluncaya kadar, MAH adı altında çalışan örgütün ana binası, Ankara'nın Maltepe semtindeydi. Fuat Doğu, 27 Ağustos 1962 tarihinde kurmay albay rütbesiyle MAH başkanı olduğunda, Maltepe'deki bu binanın bir katını Ankara'daki CIA görevlileri kullanıyordu. Yani Türk istihbarat örgütü ile CIA, aynı binada birlikte çalışıyordu. CIA'nın bu binadan ayrılmasını sağlayarak, Türk istihbarat örgütüne yeniden bağımsızlığını kazandıran, Ruzi'nin arkadaşı Fuat Doğu olmuştu.[747]

DP'nin iktidar olduğu yıllarda ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki rekabet sert bir şekilde sürüyordu. Türkiye'nin güvenliği Moskova tarafından ciddi olarak tehdit ediliyordu. Böyle bir ortamda uluslararası ilişkiler konusunda yeterli tecrübeye sahip olmayan DP hükümeti, ABD'yle ilişkilerde iyi niyetle de olsa teslimiyetçi bir siyaset izledi. Türkeş'in başbakanlık müsteşarlığı döneminde CIA Türkiye İstasyon Şefi William H. Doyle'un Türkeş'e yazdığı 21 Temmuz 1960 tarihli mektup, Türk istihbarat örgütünün ne denli CIA kontrolüne girdiğini ve bu kuruluşun mali bakımdan CIA'ya ne denli bağımlı hale geldiğini göstermesi bakımından ilginçti.[748] Yassıada Duruşmaları sırasında bu mesele,

Menderes döneminin Başbakanlık Müsteşarı Ahmet Salih Korur tarafından gündeme getirilmiş ve Yassıada Duruşmaları'nda[749] MAH başkanları şahit olarak dinlenmişti.[750]

Ruzi, Türk dostlarıyla evindeki görüşmelerinde onlara değişik ülkelere ait istihbarat kuruluşları arasında ortak düşmana karşı işbirliğinin zorunlu olduğunu, fakat her ülkenin kendi istihbarat kuruluşunun bağımsızlığını koruması gerektiğini hatırlatıyordu. Ruzi'nin Türkiye'de çalıştığı dönemde hayranlık duyduğu istihbaratçıların başında, 1960-1961 ve 1964-1965 yıllarında iki kez MAH başkanlığı yapan Ziya Selışık geliyordu. 1900 doğumlu olan Selışık, Milli Mücadele döneminde Karakol Cemiyeti'nde çalışmış, cemiyetin İstanbul'daki silah depolarından Anadolu'daki milli kuvvetlere silah kaçırma işinde büyük yararlılık göstermişti. 1938 yılına kadar orduda görev yapan Selışık, 1938'den emekli olduğu 1965 yılına kadar MAH'ta çeşitli kademelerde hizmet etmişti.

Selışık Ruzi'ye, Türk istihbarat örgütünde ciddi bir reform yapılması gerektiğini söylemiş ve bu konuda onun bilgi ve tecrübesinden yararlanmıştı. Ruzi'ye göre Ziya Selışık, doğuştan bir istihbaratçıydı. Milli Mücadele ve İkinci Dünya Savaşı dönemlerinin kendisine kazandırdığı muazzam bir bilgi ve tecrübe birikimine sahipti. Son derece kültürlü ve ağırbaşlı, hoşsohbet, mülayim tabiatlı, babacan biriydi. Ruzi, MİT Kanunu'nun hazırlık aşamasında Selışık için diğer ülkelerin bu konudaki mevzuatı konusunda ciddi bir çalışma yaparak kendisine teslim etmişti. Ziya Selışık, 13 Temmuz 1965'te yaş haddinden emekliye ayrıldı. MİT Kanunu ise 22 Temmuz 1965'te yürürlüğe girdi. Böylece Türk istihbarat örgütü yasal bir zemine oturtuldu. Selışık, Ruzi'den 17 yaş büyüktü. Ruzi onu hayatının her döneminde iyi bir istihbaratçı, büyük bir vatansever, iyi bir dost, bir ağabey ve bir büyük olarak saygıyla hatırlıyordu. Örgütün bağımsızlığıyla ilgili ilk adımları atan da Selışık'tı.[751]

İki süper güç arasındaki rekabet, 50'li ve 60'lı yıllarda özellikle Ortadoğu ülkelerinde acımasızca devam ediyordu. 27 Mayıs darbesini izleyen günlerde, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yaptığı bir teklif hakkında Alparslan Türkeş şunları anlatıyor: "İhtilalin ilk günlerinde, Sovyetler Birliği'nin Ankara'daki büyükelçisi Bay Rijov isminde bir zat idi. Rijov çok faal ve dost tavırlı bir insandı. Bize dostluk gösteriyor, yakınlık gösteriyor... Bana da çok iltifat ediyor, davetlere çağırıyor. Rijov'dan böyle bir davet geldi. Kabul ettim. Yanıma Dışişleri Bakanlığı Ekonomi Dairesi Genel Müdür Yardımcısı Mehmet Baydur'u alıp gittim. Büyü-

kelçilik o tarihte eski binasındaydı. Baydur'u Washington'dan tanırdım. Amerika'da bulunduğum sıralarda kendisi de Washington Büyükelçiliğimiz müsteşarıydı. Bay Rijov bizi Sefarethane'nin üst katındaki büyük salonda ağırladı. Şerefime akşam yemeği veriyordu... Sovyetler Birliği Sefarethanesi'nde yemek devam ediyordu. Büyükelçi Rijov sohbetin bir yerinde... Devlet Başkanları Kruşçev'den bana selamlar getirdiğini belirterek sözlerini şöyle sürdürdü: 'Sayın müsteşar, Devlet Başkanımız Sayın Kruşçev'in size özel selam ve sevgisi var. Sizi çok seviyor. Türkiye'yi de çok seviyor. Sizi Moskova'ya davet ediyor. Bakınız, Kafkasya'daki Türkiye sınırından itibaren, Karadeniz kıyılarından itibaren 250 kilometre derinliğine kadar, bütün bir alanı askerden arındıracağız. Ayrıca size her yıl 500 milyon dolar hibe edeceğiz. Türkiye'nin ekonomisini geliştirmek için sürekli yardımda bulunacağız.' Sovyetler'i Birliği Büyükelçisi Bay Rijov, bir ara durdu, bu sefer ben kendisine sordum: 'Peki, sayın büyükelçi bizden ne istiyorsunuz?' Büyükelçiden beklenen cevap gelmişti: 'NATO'dan çıkın.' Bu talep karşısında, cevabım şöyle oldu: 'Biz, Sovyetler'le dostuz, düşman değiliz. Bu dostluğu, Atatürk kurdu. Türkiye'nin geleneksel dış politikasının temel ilkesi, yurtta barış, dünyada barıştır. Özellikle Sovyetler Birliği'yle dost yaşamaktır. Biz de sizin dostunuzuz. NATO'ya girmemize, bize karşı daha önceleri Stalin'in yönelttiği tehditler sebep oldu. Bizden toprak istediniz. Boğazlar'ı istediniz. Türkiye'de Marksist bir iktidar kurulmasını istediniz.'

Sovyet Sefarethanesi'ndeki yemek adeta satranç oyununa dönmüştü. Hep diplomatik bir lisan kullanıyor, sözlerimizi ölçüp tartarak sarf ediyorduk. İşte böyle hararetli müzakerenin bir yerinde Bay Rijov, son sözlerime şu karşılığı veriyordu: 'Sayın müsteşar, yeni bir durumda, yeni bir teklifle karşınıza çıkıyoruz. Devlet Başkanımız Sayın Kruşçev, bu son mesajıyla ilgili benden haber bekliyorlar. Atatürk zamanındaki dostluğu yeniden canlandırmak istiyoruz. Türkiye ile Sovyetler Birliği el ele veririz.'"

Büyükelçi, Türkeş'i bu ve benzer konuları görüşmek üzere Moskova'ya davet etti. Ayrıca, askeri yardım yapacaklarını, en modern silahları vereceklerini, Türk ordusunu Amerikalılardan çok daha mükemmel bir şekilde modernize edeceklerini söyledi. Türkeş, büyükelçinin tekliflerini ve davetini nazik bir şekilde reddederek konuşmasına şu sözlerle son verdi: "Biz, topraklarımızdan Sovyetler aleyhine herhangi bir harekete izin vermeyeceğiz, ama NATO'da üyeliğimiz devam edecek. Onu bozamayız, çıkamayız."[752]

Sovyetler Birliği, Ortadoğu ülkelerine yönelik çalışmalarını yukarıdaki diplomatik ataklara benzer çalışmalar yanında kendi kontrolündeki Kominform'a[753] üye olan komünist partiler aracılığıyla da yürütüyordu. ABD için özellikle Türkiye'nin Batı ittifakına son vererek NATO'dan ayrılması ve Sovyetler Birliği'yle işbirliği yapması o yılların korkulu rüyasıydı. Moskova'nın Suriye ve Irak'la askeri işbirliği anlaşmaları imzalaması ve bu ülkelerde askeri üsler kurması, ABD yönetimini ve Türkiye'yi rahatsız etmişti. O yıllar, Türkiye'nin Moskova bağlantılı komünist hareketler konusunda çok hassas olduğu bir dönemdi.

Güçlü bir komünist fikir ve aksiyon adamı olan Mihri Belli, TKP içinde ve Yunan iç savaşı sırasında edindiği tecrübelerden de yararlanarak "Milli Demokratik Devrim" tezini geliştirmişti. Ona göre devrim, Rusya'da olduğu gibi iki aşamalı olarak gerçekleştirilecekti. Birinci aşamada sosyalist subaylarla işbirliği yapılacak, demokratik bir burjuva devrimi gerçekleştirilecek, ikinci aşamadaysa 1917 Şubat Devrimi'nde Kerenski liderliğindeki demokratların, 1917 Ekimi'nde de Lenin liderliğindeki Bolşeviklerin iktidar oldukları gibi, komünist proleter devrimi yapılacaktı.

13 Kasım 1960 tarihinde, Moskova tarafından kontrol edilen TKP'yi Rusya'nın Türkiye'deki beşinci kolu ve bu sebepten Türkiye için büyük bir tehlike olarak kabul eden Türkeş ve arkadaşları tasfiye edilmişti. Milli Birlik Komitesi'nin sol kanadına mensup üyelerinin büyük kısmı, bir yandan tabii senatör olarak siyasi etkinliklerini sürdürmeye çalışırlarken bir yandan da ordudaki sosyalist subaylarla birlikte sol bir darbe için çalışmalar yürütüyordu. Bu dönemde Milli Demokratik Devrim'in teorisyeni Mihri Belli, silahlı bir devrimden yana olan militan gençlik liderleriyle de temas halindeydi.[754] Zamanın MİT Müsteşarı Fuat Doğu, Sovyet realitesini iyi bilen bir istihbaratçıydı. Genç subaylar ve sosyalist aydınlar, Milli Demokratik Devrim'in emperyalizme ve kapitalizme karşı olduğunu söyleseler de, Fuat Doğu böyle bir devrimin Türkiye'yi bir Sovyet uydusu haline getireceğinden emindi. Sol cunta içine kendi adamlarını yerleştiren Korgeneral Fuat Doğu, darbecilerin faaliyetlerinden, onların TKP tarafından, dolaylı olarak Moskova tarafından nasıl yönlendirildiğinden haberdardı. 13 Kasım 1960 tarihinde Türkeş ve 13 arkadaşını tasfiye eden grubun başındaki General Cemal Madanoğlu, sol cuntanın lideri konumundaydı.

Cemal Madanoğlu

12 Mart 1971 tarihinden birkaç ay önce bir akşam Ruzi'nin Bahçelievler 3. Cadde'deki evinin kapısı çalındı. Kapıyı açan Ruzi, karşısında Cemal Madanoğlu'nu buldu. Davetsiz gelmişti. Ruzi, emekli paşayı kibarca evine davet edip salona aldı. Madanoğlu Ruzi'ye, Türkiye'deki son siyasi gelişmeler ve ülkenin geleceği hakkında kendisiyle sohbet etmek istediğini söyledi. Ruzi, emekli generalin içki içmeyi sevdiğini biliyordu. Viski ikram etti ve sohbete başladılar.[755]

O dönemde Sovyetler Birliği tarafından finanse edilen, *Öncü* dergisi yayımlanıyordu. Ruzi, Madanoğlu'nun *Öncü* dergisiyle bağını biliyordu. Madanoğlu, Devlet Başkanı ve Milli Birlik Komitesi Başkanı Cemal Gürsel'in başyaveri Agasi Şen'le görüşmüş, ondan Ruzi hakkında bilgi almıştı. Ruzi'nin Agasi Şen'le Washington'da başlayan bir dostluğu vardı. Madanoğlu, Ruzi'ye yeni bir hükümet darbesi yapacaklarını, bunun için orduda gerekli çalışmaların tamamlandığını, Amerikalılarla birlikte çalışmak istediklerini, Ankara'da JUSMAT'ta[756] çalışan iki Amerikalı generalin kendilerine yardımcı olmalarının iki ülkenin de çıkarları için iyi olacağını söyledi. Ruzi, paşaya çok açık bir şekilde, biraz kaba da olsa, "Paşam yanlış kapı çaldın. Amerikalılar böyle bir darbenin ne içinde ne de kenarında rol oynar. Benim bildiğim kadarıyla ABD Türkiye'nin içişlerine karışmaz" diyerek, ona bu konuda yardımcı olamayacağını anlatmaya çalıştı. Ruzi, Madanoğlu'nun ziyareti ve kendisine söylediklerini bağlı olduğu merkeze bildirdi.[757]

Bu arada MİT Müsteşarı Fuat Doğu, sol cunta içine yerleştirdiği ajanları vasıtasıyla 9 Mart 1971'de bir hükümet darbesinin yapılacağını öğrenmişti. Sivil hükümetin darbecilere karşı önlem alamadığını gören Doğu, durumdan Cumhurbaşkanı Cevdet

Sunay ile Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ı haberdar etti. 9 Mart'ta cunta üyesi olduğu tespit edilen muvazzaf generaller ile subaylar, başta Tümgeneral Celil Gürkan olmak üzere, genelkurmay başkanı tarafından resen emekli edildi ve tutuklamalar başladı. İstanbul'da cuntayla irtibatlı gazeteciler ve yazarlar, 1. Ordu Komutanı Orgeneral Faik Türün tarafından tutuklandı. Daha önce cuntaya destek veren Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler ile Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur, cuntacılara verdiği desteği çekerek Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'a tabi oldular.

12 Mart 1971'de genelkurmay başkanı ve kuvvet komutanları, verdikleri bir muhtırayla hükümeti istifaya zorladı. Hükümet istifa etti, fakat Fuat Doğu, Devlet Başkanı Sunay ile Genelkurmay Başkanı Tağmaç'ın kararlı tutumları ve desteğiyle cuntayı tasfiye etti. Bu arada Madanoğlu ve cunta üyesi subaylar tutuklandı. Burada Ruzi açısından ilginç olan hususlardan biri, Madanoğlu'nun tutuklandıktan sonra mahkemede verdiği ifadeydi. Madanoğlu ifadesinde, ısrarla, Ruzi'nin kendisini darbe yapmaya teşvik ettiğini, her türlü yardım vaadinde bulunduğunu söylüyordu. Hem de Ruzi'nin Madanoğlu'na, yapacakları darbeye destek olmalarının mümkün olmadığını, yanlış kapı çaldığını açıkça ifade etmiş olmasına rağmen.

Ruzi'nin Madanoğlu'nun bu davranışıyla ilgili yorumu şöyleydi: "Cuntanın Sovyetler'le irtibatı vardı. Bunlar Moskova'dan aldıkları talimata uyarak, beni ABD ve Türkiye nezdinde zor durumda bırakmak için, Madanoğlu'nu mahkemede o şekilde bir ifade vermeye ikna etmişti." Fakat Ruzi, hem ABD nezdinde ve hem de Türk makamları nezdinde daha önceden alması gereken tedbirleri almıştı. Madanoğlu'nun bu iddiası bir yalan ve iftira olarak kayıtlara geçti.[758]

Türk İstihbaratı ve Fuat Doğu Paşa

Demokrat Parti döneminde, Soğuk Savaş yıllarında MAH, pratikte CIA'nın Türkiye şubesi olarak çalışıyordu. Sovyetler'e karşı atılacak adımlar CIA tarafından planlanır, Türk istihbaratı bu konuda kendisine verilen görevi yapardı. Türkiye'nin, Kafkaslar, Orta Asya, Afganistan ve Arap ülkelerinde Teşkilat-ı Mahsusa zamanından bu yana çalışmalarını devam ettiren sağlam bir istihbarat ağı vardı.[759] Almanlar İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türk istihbarat örgütüyle iyi ilişkiler kurmuş ve bu olanaktan yararlanmaya çalışmıştı. Soğuk Savaş döneminde de Amerikalılar Türkiye'nin bölgedeki istihbarat ağını kullanmak istediler.

Alparslan Türkeş'in 27 Mayıs 1960 darbesinin ardından başbakanlık müsteşarı olmasına ve önce Ziya Selışık'ın, daha sonra da Fuat Doğu'nun MAH'ın başına geçmesine kadar, Türk istihbarat örgütünün Sovyetler'e dönük bağımsız operasyonları yok denecek kadar azdı. Türkeş'in Ankara'daki ABD Büyükelçiliği'nde birinci sekreter unvanıyla çalışan CIA'nın istasyon şefi William H. Doyle'a, "Sovyetler'e karşı ABD'yle işbirliğine evet, fakat Türk emniyetinin Amerikalılar tarafından kontrolüne hayır" deyip İçişleri Bakanlığı'ndaki CIA ofisini kapatmasına, Ziya Selışık ve Fuat Doğu'nun, 1965 yılında Ankara'da CIA ile ve MAH ofislerini ayırmasına kadar, Demokrat Parti dönemindeki Türk istihbarat örgütünün bağımsız ve milli bir kurum olduğunu söylemek mümkün değildi.[760] Türk istihbarat örgütüne yeniden milli ve bağımsız bir kimlik kazandıran Türkeş, Selışık ve Doğu, Ruzi Nazar'ın üç yakın dostuydu.

Fuat Doğu döneminde MİT ile CIA arasındaki işbirliği devam etti. Bu, iki dost ve müttefik ülke istihbarat örgütlerinin ilişkisiydi. MİT, üst düzey görevlilerden birini CIA'yla görüşmeler yapmak

üzere görevlendirdi. Bu görevli de Ankara'daki CIA istasyon şefinin görevlendirdiği bir CIA çalışanıyla zaman zaman görüşmeler yapıyordu. CIA'nın Türk istihbaratına teknik yardım sağladığı ve istihbaratçıların eğitimine destek verdiği biliniyordu. O dönemle ilgili arşiv belgeleri Ruzi'nin Türk istihbaratının milli kimlik ve bağımsızlık kazanması konusunda ciddi çabalar harcadığını gösteriyor.[761]

Fuat Doğu, MİT müsteşarı olduktan sonra Sovyetler Birliği'ne karşı CIA'dan bağımsız operasyonlar başlattı. İlk işi, İstihbarat Daire Başkanlığı'nı çağdaş anlamda bir istihbarat ve değerlendirme birimi haline getirmek oldu. Konuyu şöyle değerlendiriyordu: "Moskova, Türkiye'yi kendi güvenliği için büyük bir tehdit olarak algılıyordu. Türkiye için son yüzyıllarda Rusya en büyük güvenlik tehdidi olmuştu. Osmanlı İmparatorluğu XVIII. ve XIX. yüzyıllarda devamlı olarak Rusya lehine küçüldü. İki yüzyıl boyunca devam eden Türk-Rus savaşlarında Türkiye Balkanlar'ı, Kırım'ı, Kuzey ve Güney Kafkasya'yı, Azerbaycan'ı Rus Çarlığı'na kaptırdı. Bütün Orta Asya, çarlık orduları tarafından işgal edildi. Birinci Dünya Savaşı, 'Hasta Adam' olarak adlandırılan Osmanlı İmparatorluğu topraklarını paylaşmak için çıkarılmış bir savaştı. Eğer 1917 Şubat ve Ekim devrimleri gerçekleşmese ve Rus Çarlığı savaştan galip çıksaydı, bu Türk devletinin sonu olurdu. İkinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan Rusya, Türkiye'nin doğu illerini ve Boğazlar'ı istemişti. Moskova'nın hedefi, Türkiye'yi istikrarsızlaştırmak, kendi güvenliği için tehlike saydığı bu ülkeyi zayıflatmak ve ortadan kaldırmaktır."[762]

İngiltere'den sonra Rusya, Kürt sorununu kışkırtıyor, Türkiye'de etnik bir sorun yaratmak için olağanüstü çaba harcıyordu. Soğuk Savaş yıllarında Türkiye hep savunmada kalmış, Moskova'nın Türkiye'ye yönelik operasyonlarına karşı tedbirler almaya çalışmış ve Amerikalıların Sovyetler'e yönelik çalışmalarında onlara yardımcı olmaya uğraşmıştı. Fuat Doğu'ya göre Türkiye bir yandan savunma tedbirlerini ve ABD'yle bu konuda işbirliğini artırırken, öte yandan da Sovyetler'e karşı kendi çıkarlarının gerektirdiği bağımsız operasyonları başlatmalıydı. Türk devletinin Teşkilat-ı Mahsusa döneminden bu yana Sovyetler Birliği sınırları içinde yürütülecek yıkıcı ve komploya dayalı çalışmalar konusunda önemli bir tecrübe birikimi vardı. Devlet bunu kullanmalı, Sovyetler'i istikrarsızlaştırmak ve dağıtmak için bağımsız operasyonlara başlamalıydı.

Fuat Doğu, Sovyetler Birliği'nin iki önemli zayıf noktası oldu-

ğunu biliyordu. Bunlardan biri milliyetler meselesi diğeri de ekonomiydi. Sovyet ekonomisinin içinde bulunduğu krizi artırmak için ABD ve müttefikleri zaten ellerinden gelen çabayı harcıyordu. ABD, Sovyetler'i silahlanmaya zorluyor ve Sovyet devlet bütçesinin büyük bir kısmı savunma harcamalarına gidiyordu. Türkiye'nin yapması gereken, Sovyetler Birliği'ndeki milliyetler meselesini tahrik etmek ve bu konuda Sovyetler'i istikrarsızlaştırıcı çalışmalar yürütmekti.

Alparslan Türkeş, 27 Mayıs 1960'tan sonra başbakanlık müsteşarı olduğunda, Devlet Başkanı ve Milli Birlik Komitesi Başkanı Cemal Gürsel'i ikna ederek, Ankara'da Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü ile Dışişleri Bakanlığı'nda Dış Türkler ve Kıbrıs Masası'nı kurdu. Masrafları Başbakanlık tarafından karşılanan enstitü, dış Türkler ve özellikle Sovyetler Birliği'ndeki milliyetler meselesi konusunda bilimsel çalışmalar yapacaktı. Türkeş'in tasfiye edilmesinin ardından, MBK'nin diğer üyeleri ve Başbakan İsmet İnönü, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü ile Dışişleri Bakanlığı Dış Türkler Masası'nı kapatmak istedi. Dış Türkler Masası kapatıldı, fakat enstitü, Cemal Gürsel'in müdahalesiyle kapatılmaktan kurtularak çalışmalarını sürdürdü. Fuat Doğu'nun MİT'in başına geçmesiyle enstitü güçlendi ve MİT tarafından, başbakanın örtülü ödeneğinden finanse edilen bir araştırma kurumu olarak faaliyetlerini uzun yıllar devam ettirdi.

Sovyetler Birliği'ndeki milliyetler meselesi konusunda bir uzman olan Ruzi, enstitü ve faaliyetleri konusunda Fuat Doğu'ya yardımcı oldu. Fuat Doğu, 60'lı yılların sonunda Ankara'da Atatürk Orman Çiftliği yakınındaki Marmara Oteli'nde, "Marmara Konferansı" adıyla anılan ve Sovyetler Birliği'ni çok rahatsız eden gizli bir konferans düzenledi. Konferansın bilimsel çalışmalarını enstitü yaptı. Toplantılara Genelkurmay Başkanlığı'nı temsilen Genelkurmay İstihbarat Daire Başkanlığı'nda görevli generaller de katıldı. Konferansa Sovyetler Birliği içinden ve dışından, Türk dünyasının hemen her bölgesinden temsilciler geldi. Orada çok açık bir şekilde ortaya çıkan sonuç, Moskova'nın Sovyetler Birliği'nde milliyetler meselesinin çözüldüğü iddiasının doğru olmadığı, Sovyetler Birliği sınırları içinde yaşayan Rus olmayan milletlerin Rusya'dan ayrılarak kendi bağımsız devletlerini kurma isteklerinin devam ettiği yönündeydi.

Fuat Doğu'nun girişimiyle bazı sanatçılar, bu arada Nesrin Sipahi Sovyetler Birliği'ne gitti, Azerbaycan ve Özbekistan'da konserler verdi. Bakû'da ve Taşkent'te Türkiye'den gelen sanatçıya

gösterilen ilgi çok büyüktü. Fuat Doğu ekibinin benzer çalışmaları Moskova'yı rahatsız etti.[763]

Paşa, Sovyetler Birliği'nin bir gün dağılacağını ve bunun için şimdiden hazırlıklı olmak gerektiğini düşünerek, Sovyetler Birliği'ni, Sovyet sistemini bilen uzmanların yetişmesi için çaba harcadı. Fuat Doğu'ya göre Sovyetler Birliği, gücünü Sovyetler Birliği sınırları içinde Rus olmayan halkların yaşadığı topraklardaki zenginliklerden alıyordu. Sovyetler'i bir süper dünya devleti yapan, Azerbaycan'ın petrolü, Türkmenistan ve Özbekistan'ın doğal gazı, Kazakistan'ın buğdayı, Orta Asya cumhuriyetlerinin pamuğu, Hazar petrolleri ve bu topraklardaki uranyum ve benzeri diğer yeraltı zenginlikleriydi. Sovyet İmparatorluğu'nun yıkılması, ancak bu toprakların Sovyetler Birliği'nden ayrılmasıyla mümkündü ve bunun için çalışılmalıydı. Bu doğrultuda da, dünyanın en önemli Sovyetler Birliği uzmanlarının yanına öğrenciler gönderdi.[764]

General Doğu'nun Sovyetler tarafından yönlendirilen darbe teşebbüsünü önleyerek darbecileri tutuklatması, bardağı taşıran son damla oldu ve Moskova'nın Türk devleti içindeki uzantıları, paşanın tasfiyesi için düğmeye bastı. Muhtıradan sonra kurulan sivil hükümette başbakan yardımcısı olan Sadi Koçaş ile Fuat Doğu arasında ciddi bir rekabet başladı. Paşa, örgütüne hâkimdi. Cumhurbaşkanı Sunay ve Genelkurmay Başkanı Tağmaç'la ilişkileri mükemmeldi. Fakat sonuçta Sadi Koçaş ve ekibi başarılı oldu. Fuat Doğu görevden alınarak Lizbon'a büyükelçi olarak atandı. [765]

Fuat Doğu, Dünya Bankası'nda uzman olarak çalışan Atilla Karaosmanoğlu'nun ekonomiden sorumlu başbakan yardımcısı olmasına da karşı çıkmıştı. Başbakan Nihat Erim, Amerikalılarla konuşmuş, onların Karaosmanoğlu hakkında olumlu kanaat beyan etmesi üzerine Fuat Doğu'yu dinlemeyip Karaosmanoğlu'nu başbakan yardımcısı olarak atamıştı.[766]

Türkeş ile Fuat Doğu'nun tasfiyelerinde, Sovyetler Birliği'nin oynadığı rol açıktır. Ancak onların milli ve onurlu tavırları, Sovyetler'e karşı olmakla birlikte ABD'ye teslim olmamaları, tasfiyeleri sırasında ABD'nin onlara sahip çıkmaması sonucunu doğurdu. Fuat Doğu'dan sonra MİT müsteşarı olan Nurettin Ersin ve İstihbarat Daire Başkanı General Recep Ergun, Fuat Doğu'nun ileri görüşlülüğüne sahip değildi. Hatta Nurettin Ersin, MİT'in Sovyetler Birliği'ndeki milliyetler meselesiyle ilgilenmesini abesle iştigal sayıyordu.[767]

Başlatılan çalışmalar durduruldu. Türk devletinin büyük paralar harcayarak Türkiye dışında Sovyetler Birliği konusunda uzman olarak yetiştirdiği bazı genç MİT mensupları teşkilattan ayrılmak zorunda bırakıldı. Ancak 20 yıl sonra Sovyetler Birliği'nin dağılması ve bu dağılmanın asıl sebebinin milliyetler meselesi ile ekonomi olması, Fuat Doğu ile Ruzi'yi haklı çıkarmıştı. Ancak MİT'te Fuat Doğu'dan sonra gelen yeni ekip, onun başlattığı çalışmaları durdurarak Türkiye'nin Sovyetler'in dağılmasına hazırlıksız yakalanmasına sebep oldu.

Opera binasında İnönü'yle görüşme

Ruzi sanata değer veren, musikiyi, tiyatro ve operayı seven biriydi. Sanat sevgisi sayesinde Türkiye'de tiyatro ve opera sanatçıları arasında birçok dost edinmişti. Devlet Tiyatro ve Operaları Genel Müdürü Cüneyt Gökçer bunlar arasındaydı.

Cüneyt Gökçer, o yıllarda henüz Ayten Gökçer'le evli değildi. Ayten Kaçmaz, devlet opera ve tiyatrolarının en başarılı, en güzel sanatçılarındandı. Ruzi'nin onlarla ilişkisi gerçek bir arkadaşlık ve sanat dostluğuydu. Bazı çevreler Ruzi'nin ABD elçiliğindeki görevi nedeniyle zaman zaman bunu istismar ediyordu. Cüneyt Gökçer önemli oyunların sahneye konduğu günlerde Ruzi'yi operaya davet ederdi. Başbakan İsmet İnönü de operayı severdi.

Ruzi'nin ABD'den ailesini ziyarete gelen kızı Sylvia (Zülfiye) ile birlikte operaya gittiği bir akşam, İsmet Paşa da eşi Mevhibe Hanım'la ansızın operaya geldi. Cüneyt Gökçer, onları yan yana oturttu ve oyundan sonra İsmet Paşa ile Mevhibe Hanım'ı, Ruzi ve kızıyla birlikte çay içmeye davet etti. Ruzi ile İsmet Paşa sohbet ettiler. Ruzi ona hayat hikâyesini anlattı, Türkistan lejyonlarındaki yıllarından ve son dönem çalışmalarından söz etti. Sovyetler'in bir gün dağılacağını, bunun için hazırlıklı olmak gerektiğini, Azerbaycan ve Orta Asya'da milli direncin hâlâ ayakta olduğunu belirtti.[768]

İsmet Paşa Ruzi'ye Sovyetler Birliği'nin büyük bir imparatorluk olduğunu, imparatorlukların öyle sekiz-on yıl içinde çökmeyeceğini, bunun için tarihe ve geçmişe bakması gerektiğini söyledi. "Bırakın bu işleri Ruzi, Sovyetler Birliği dağılıncaya kadar orada yaşayan Azerbaycanlılar, Türkmenler, Özbekler, Kazaklar, Tatarlar ve diğerleri hep Ruslaşmış olacaklar" diyerek sözlerini sürdürdü. Paşadan duydukları Ruzi'de derin bir hayal kırık-

lığı yarattı.[769] 27 Mayıs darbesinden sonra, 1961'in Ekim ayında yapılan genel seçimlerin ardından başbakan olan Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün, başbakan olduktan sonra neden Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü ile Dışişleri Bakanlığı Dış Türkler Masası'nı kapatmak istediğini böylece anlamış oldu.

İsmet Paşa'ya göre Sovyetler Birliği bir süper güç olarak daha uzun yıllar yaşayacaktı; belki de yüzyıllarca... Bu süre içinde Sovyetler Birliği'ndeki milliyetler meselesiyle uğraşmak, boşa para ve zaman harcamaktı. Ona göre doğru olan, bu meseleyle ilgilenip Moskova'nın husumetini çekmemekti. İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Almanların kısa süre içinde bütün Doğu Avrupa'yı işgal ederek Moskova önlerine kadar geldiğini gören İsmet Paşa, dış Türkler meselesini bir nevi devlet politikası haline getirmişti. Almanların savaşı kaybedeceği anlaşılınca da bu siyaseti terk etmişti. Ancak aradan 50 yıl geçmeden Sovyetler Birliği'nin dağılması İsmet Paşa'yı değil, 1944 yılında tutuklanan ve tabutluklarda ağır işkenceler gören, "Irkçılık-Turancılık Davası" sanıkları –ki bunların arasında Alparslan Türkeş ve Fethi Tevetoğlu gibi Ruzi'nin yakın dostları da vardı– ile Ruzi'yi ve Fuat Doğu'yu haklı çıkarmıştı.[770]

Kürt meselesi

Ruzi av tutkunuydu. Türkiye'de bulunduğu yıllarda oğlu Erkin'i de yanına alır, dostlarıyla birlikte ava giderlerdi. Eskişehir ile Polatlı arasında, Kürtlerin yaşadığı üç köy vardı: Sarayköy, Büyük Hasan ve Küçük Hasan. Av sırasında zaman zaman bazı geceleri Sarayköy'de geçirmek zorunda kalırlardı. Köyün Kürt kökenli halkı, ellerindeki bütün imkânları kullanarak onları misafir ederdi. Sarayköy'de bir ilkokul vardı. Çocuklar gayet güzel Türkçe konuşurdu. Köy odasında Devlet Başkanı ve Milli Birlik Komitesi Başkanı Cemal Gürsel'in büyük bir resmi asılıydı. Okulu olmayan Büyük Hasan ile Küçük Hasan köylerinde çocuklar kendi aralarında Kürtçe konuşurdu. Orta Anadolu'da yaşayan Kürtler arasında siyasi Kürtçülük yoktu. Devlete bağlı ve saygılı insanlardı. Onların eğitime ve kalkınmaya ihtiyacı vardı.

Ruzi, Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş yıllarında İngilizlerin Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak için etnik milliyetçilik hareketlerini kışkırttığını biliyordu. Aslında Kürtler ile Türkler, bu coğrafyada yüzyıllardır iç içe yaşıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda çeşitli etnik grupların kültürel özerkliği vardı. Herkes kendi dilini konuşma ve kültürünü yaşatma imkânına sahipti. Dikkat edilirse imparatorluk döneminde Kürt isyanları yok denecek kadar azdı. Alevi Türk(men)lerin devletle meseleleri ve merkezi otoriteye karşı isyanları, Kürt isyanlarından çok daha fazlaydı. Kürtler ile Türkler, yüzyıllarca birbirlerinden kız alıp vermişler ve karışmışlardı. Kültürel olarak birbirlerini etkilemişlerdi. İngilizlerden sonra, Rusya Kürt meselesiyle ilgilenmiş ve konuyu kışkırtmaya başlamıştı.

Molla Mustafa Barzani, adamlarıyla yıllarca Rusya'da yaşamış ve büyük himaye görmüştü. Ruzi zaman zaman güneydoğu illeri-

ne giderek, orada değişik fikir akımlarına mensup aydınlarla temas etti. Moskova'nın o yıllarda Kürt meselesiyle yakından ilgilendiğini, kadın-erkek yüzlerce Kürt kökenli genci Rusya'ya götürerek eğittiğini tespit etti. 27 Mayıs'tan sonra Kürt kökenli büyük toprak sahipleri askerler tarafından tutuklanıp Sivas yakınlarında bir kampa yerleştirildi. Aralarında Kinyas Kartal da vardı. Bunlar bir süre sonra serbest bırakıldı. Ruzi daha sonraki yıllarda Kinyas Kartal'la yakın dost oldu.[771]

Ruzi, bir gün Kinyas Kartal'a, Kinyas kelimesinin Rusça olduğunu ve asilzade anlamına geldiğini söyleyerek bu ismi nereden aldığını sordu. Kinyas Kartal da Ruzi'ye uzun uzun hayat hikâyesini anlattı. Burkan Aşireti'nin reisi, büyük toprak sahibi bir Kürt babanın oğlu olan Kinyas Kartal, Rus Çarlığı'nın son döneminde, 1900 yılında Gürcistan'da doğmuştu. Burkan Aşireti mensupları Çarlık Rusyası sınırları içinde Gürcistan ve Kafkasya'da yaşıyordu. Kartal, Tiflis'te askeri liseyi ve Bakû'da Rus Harp Okulu'nu bitirmiş, bir süre Rus ordusunda subay olarak hizmet etmişti. Bir kısmı Azerbaycan ve Gürcistan'da yaşayan Burkan Aşireti ile bölgedeki Ermeniler arasında ciddi sorunlar baş gösterdi. Rus ordusunun ve Rus devletinin desteğini alan Ermeniler Burkan Aşireti'ne saldırınca, aşiret de Türkiye'ye göç etmeye karar vermişti. Aşiretin bir kısmı Kars ve Iğdır'a, bir kısmı ise Van'a yerleşmişti. Troçki'nin kurduğu Kızıl Ordu'da Kinyas'a da görev verilmişti. Kinyas, Kızıl Ordu bünyesindeki Ermeni birliklerinden rahatsızdı; görevi kabul etmedi.[772]

Aşiretin Türkiye'ye göç ettiğini gören Kartal, kendisine deli gibi âşık olan bir Rus generalinin kızıyla birlikte, 1922 yılında Türkiye'ye kaçtı. Van'a yerleşerek aşiretinin başına geçti. Rus gelin Leyla ismini aldı, Kartal'la uzun ve mutlu bir evlilik hayatı oldu. Kinyas Kartal, bir bey çocuğuydu. Babası ona dünyaya geldiğinde bey-asilzade anlamına gelen Kinyas adını vermişti. Türkiye'de Soyadı Kanunu çıktığında da Kartal soyadını almıştı. 1926 yılında Van'da tutuklanıp sürgün edilmişti. Sürgün edilenler arasında Said-i Nursi de vardı. İzmir'deki sürgün hayatı bitince tekrar Van'a döndü. 1938 Dersim İsyanı'ndan sonra tekrar sürgün edildi. Bir süre Trakya'da yaşadı ve cezası bitince tekrar Van'a döndü. 1960 darbesini takiben, kısa bir tutukluluğun ardından Demokrat Parti Van milletvekili olarak Meclis'e girdi.

Zaman içinde Ruzi'nin Kinyas Kartal'la dostluğu daha da gelişti. Mükemmel Rusça konuşan bu iki adam, sohbetlerini zaman zaman Rusça yapıyordu. Kinyas Kartal arada bir Ruzi'ye "Aman Ru-

zi dikkat et, Rusça konuştuğun için seni komünist diye tutuklamasınlar. Burası Türkiye! Amerikan vatandaşı olduğuna bakmazlar atıverirler içeri" diye takılırdı. Türkiye'yi kendi vatanları, devleti kendi devletleri olarak kabul eden Kürt kökenli, bölgelerinde etkin ve itibarlı birçok insana yapılan haksızlığı Ruzi'nin anlaması mümkün değildi. Bu büyük hatalar Türkiye'ye büyük zararlar vereceği gibi, bu meseleyi tahrik eden bazı devletlerin de ekmeğine yağ sürecekti. Bedirhan Aşireti Reisi Hacı Bedir Ağa'nın Milli Mücadele döneminde devlete büyük hizmetleri olmuştu. Said-i Nursi, Milli Mücadele döneminde Kuvayı Milliye saflarında yer almış ve Mustafa Kemal'e destek olmuştu. Kinyas Kartal, devlete bağlıydı. Türkiye âşığıydı. "Türkiye olmasaydı Burkan Aşireti Ermeniler tarafından tamamen yok edilirdi. Ben nasıl olur da varlığımı borçlu olduğum Türk devletine ihanet ederim?" diyerek Ruzi'ye dert yanardı.

Onu en çok yaralayan, 1960 darbesinden sonra, 485 Kürt'le birlikte Sivas Kabakyazı'daki kampa gönderildiğinde kendisine yapılan suçlamalardı. Bu kampta dokuz ay kaldı. Verilen yemeği, bırakın insanın, hayvanın dahi yemesi mümkün değildi. Ancak bunlar Kinyas Kartal için önemli değildi. Onun için önemli olan ve onu yürekten yaralayan, yöneltilen suçlamalardı. Yabancı ideoloji ve devletlere hizmet etmek, din istismarı ve nüfuz suiistimali yapmak, insanlara zulmetmek, onları haksız yere köle olarak çalıştırmakla suçlanmışlardı. Bütün bu yaşadıklarına rağmen onun Türk adaletine inancı hiçbir zaman sarsılmamıştı. "Türklerin hata yapması mümkündür ama bu asil insanlar bir gün bu hatalarını idrak ederler ve bu hatalarından dönmesini bilirler" diyordu. Bir gün Ruzi'ye şöyle demişti: "Ruzi bak, bu devlet beni meclisine üye ve bu meclise başkan yaptı. Hatalar bir gün elbette tamir edilir, yalnız sen söyle büyük devletlere, bizim işimize karışmasınlar."[773]

Sovyetler Birliği ile ABD arasındaki rekabetin devam ettiği Soğuk Savaş yıllarında ABD için önemli olan Türkiye'nin istikrarıydı. O dönemde Kürt ayrılıkçılığını teşvik etmek, ABD çıkarlarına uygun değildi. Ruzi çözülmediği takdirde gelecekte Türkiye'nin başına büyük dertler açacak bir Kürt meselesinin varlığını o yıllarda görmüştü. Türk devletinin resmi siyaseti Kürtlerin varlığını inkâr üzerine kurulmuştu.

Ruzi, Kürt meselesini başbakanlık müsteşarı olduğu dönemde ve Hindistan sürgününden döndükten sonra Türkeş'le konuştu. Her ikisi de, var olan bir şeyin inkâr edilerek yok edilemeyeceği konusunda mutabıktı; Kürt meselesi çözülmediği takdirde, Tür-

kiye üzerinde hesabı olan ülkelerin bu konuyu Türkiye'ye karşı kullanacaklarından emindi. Baskı ve inkârın çözüm olmayacağını biliyorlardı. Ruzi yalnızca arkadaşı Türkeş'le değil, görüştüğü Türk istihbaratçılara da bu konuda dikkatli bir şekilde uyarılarda bulundu. Ancak aldığı cevap umut verici değildi. Ruzi'ye, "Türkiye'de Kürt yok ki problem olsun. Onlar dağ Türkleridir" diyorlardı. Ruzi, Sovyet realitesini, Sovyetler Birliği'ndeki milliyetler meselesini iyi bilen biriydi. Milliyetler meselesi nasıl ki Sovyetler Birliği'nin en önemli meselelerinden biriyse, Kürt meselesi de Türkiye Cumhuriyeti devletinin en önemli meselelerinden biriydi.[774]

Yıllar sonra PKK hareketi başladığında, PKK'nın Türkiye'nin eski müttefikleri tarafından desteklendiğini gören Ruzi, Türk dostlarına, "Eğer Türkiye o zaman bu inkâr siyasetinden vazgeçseydi ve son dönemlerde verilen haklar o dönemde verilseydi, PKK hareketinin ortaya çıkması mümkün olmazdı" demişti.

Ruzi aradan yıllar geçmiş olmasına rağmen Kinyas Kartal'ın sık sık tekrarladığı şu sözleri hiç unutmamıştı: "Ayrılık tohumlarının ekildiği topraktan kin ve nefret çıkar." Kinyas Kartal artık yaşamıyor. Ruzi de beş yıl sonra yüzüncü yaşına girmiş olacak. Ruzi'ye göre bu gün de Türkiye'de Kinyas Kartal gibi Türk-Kürt kardeşliğine inanan, Türkiye Cumhuriyeti'ni kendi öz devleti olarak kabul eden, teröre karşı, sağduyu sahibi Kürt kökenli çok sayıda aydın vardır. Ruzi Nâzım'ın Viyana'da kendisine söylediği, "Büyük devletlerin oyuncağı olmamak gerek" sözünü hiç unutmamıştı.

Ruzi, Türkleri ve Kürtleri Kinyas Kartal'ın, "Ayrılık tohumlarının ekildiği topraktan kin ve nefret çıkar" sözüne kulak vermeye davet ederek onlara şu uyarıda bulunuyordu: "Dünyada Türk-Kürt kavgasından yararlanmak isteyen devletlerin var olduğunu unutmayın. Onlar bu kavganın devamı için her türlü provokasyona, karanlık oyuna teşebbüs ederler. İsterler ki kin ve nefret büyüsün ve o topraklara ölüm saçsın. Bu oyunlara karşı uyanık olun ve ne yaparsanız yapın, birlikte kardeşçe yaşamanın yolunu bulun."[775]

Av zamanları

Orta Anadolu'nun vahşi doğasının olağanüstü bir güzelliği vardır. O yıllarda henüz kimyevi ilaçlarla kirlenmemiş bu doğa, dünyanın en zengin kuş cennetlerinden biriydi. Yabanördekleri, yabankazları, keklikler, sülünler, üveyikler, bıldırcınlar ve diğer yabani kuşlar sanki bu vahşi doğanın gerçek sahipleriydiler. Geyikler, yabankeçileri sürüler halinde dolaşırdı.

Yanına oğlunu da alan Ruzi, Amerikalı ve Türk dostlarıyla hafta sonları ava giderdi. Avcılığın ahlaki kuralları vardır. Avcılık, insanoğlunun ilk mesleğidir. İnsan avcılığa binlerce yıl önce hayatta kalmak için başladı. Teknoloji, bugün insana olağanüstü imkânlar sağlıyor. Av hayvanlarının avcı karşısında artık hiçbir şansı yok. Günümüzün avcısı, avcılığın gerektirdiği ahlaki kurallara uyarak, av hayvanlarının hayatta kalması için avlanmak zorundadır. Soğuk kış günlerinde av hayvanlarının yemlenmesi, av mevsiminde izin verilen hayvanların avlanması ve türlerinin devamının sağlanması akla ilk gelen kurallardır. Av günlerinde Ruzi'nin, Orta Anadolu köylerinde geçirdiği gecelerde, karşılaştığı olağanüstü misafirperverliği, yaz-kış doğanın çetin şartlarına karşı savaşmak zorunda olan bu insanların en temiz yataklarını misafirlerine sermesini, en değerli yiyeceklerini onlara ikram etmesini unutması mümkün değildi. Ruzi Anadolu insanını tanıdıkça, onlar ile kendi vatanı Orta Asya insanı arasında büyük benzerliklerin olduğunu gördü. Anadolu insanı onurlu, çalışkan, fedakâr ve son derece misafirperverdi.[776]

Aradan yıllar geçmesine rağmen, Ruzi'nin unutamadığı olaylar vardı. Zengin bir ailenin çocuğu olarak üniversiteyi yurtdışında okumuş bir bürokrat, bir av sırasında Ruzilere eşlik ediyordu. Onun köylülere tepeden bakışı, "Bunlar ortadan kalkmazsa Tür-

kiye kalkınmaz" deyişi, köylünün serdiği yatakları görünce, "Bu pis kokan yatakta nasıl uyuruz?" demesi, Ruzi'yi çok rahatsız etmişti. Aynı kişinin ertesi gün hamile bir geyiği vurması bardağı taşıran son damla oldu. Ruzi genç adamı yanına çağırıp ona okkalı bir tokat attı ve "Canın cehenneme! Artık Ankara'ya yaya dönersin" diyerek onu orada, bozkırın ortasında bırakıp diğer arkadaşlarıyla yoluna devam etti.[777]

Başka bir gün, Ankara merkez komutanı bir albay ve yine orada görevli bir yarbayla birlikte ava gitmişlerdi. Onlar, Avrupa'da okumuş zengin çocuğundan çok farklıydı. Gece Sarayköy'de köy odasında yanan sobanın başında köylüyle saatlerce sohbet ettiler, onların dertlerini dinlediler. Köylü kadınların yaptıkları yemekleri iştahla yediler. Ruzi orada, Türk devletini taşıyan en önemli kurumun Türk ordusu olduğunu bir kez daha görmüştü. Dönüş yolunda, Polatlı yakınlarında merkez komutanının ve yardımcısı yarbayın bindikleri cipe bir karpuz kamyonu çarptı. Albay orada hayatını kaybetmiş, yarbay ağır yaralanmıştı. Yarbay birkaç ay hastanede kaldı. Bu olay üzerine Başbakan İsmet İnönü, subayların ava gitmesini yasakladı.[778]

Annesi radyodan Ruzi'ye sesleniyor

Soğuk Savaş yıllarında taraflar birbirine karşı kutsal olan ne varsa acımasızca kullanılırdı. Radyo Liberty Özbek Şubesi Başkanı Veli Zünnun, bir gün Münih'ten Ruzi'yi telefonla arayıp, Annesi Tacinisa Hanım ile kız kardeşi Şamsihan'ın Taşkent Radyosu'ndan Ruzi'ye hitaben birer konuşma yaptıklarını, kaydedilen konuşmaların kendisine gönderildiğini, dinlediği o konuşmalarda, KGB'nin bütün baskı ve telkinlerine rağmen, annesinin canlı yayında onların istediği gibi değil, yüreğinin sesine uyup içinden geldiği gibi konuştuğunu söyledi. Veli Zünnun telefonda Ruzi'ye, "Muhteşem bir konuşmaydı. Neden böyle söylediğimi dinlediğinde sen de anlayacaksın. O artık yalnız senin değil, hepimizin annesi" diyerek sözlerini noktaladı.[779]

Veli Zünnun'un gönderdiği kayıtlar, 1965 yılında eline ulaştığında Ruzi çok heyecanlıydı. 25 yıldır görmediği annesi ile kız kardeşinin seslerini duyacaktı. Ruzi teybi açtı. Önce Şamsihan konuştu. Belli ki KGB'nin önceden hazırladığı metni aynen okuyordu. Titreyen bir sesle, "Hayatta olduğunuzu öğrendik ve son derece mutlu olduk. Artık vatanda durumlar tamamen değişti. Refah içinde, mutluluk, barış ve huzur içinde yaşıyoruz. Biliyorsunuz biz varlıklı bir aileyiz. Babamızdan kalan evler, son derece kıymetli halılar, mücevherler var. Babamızdan kalan mülkün yarısı senin. Gel, onlara sahip ol ve bizleri, özellikle çok yaşlanmış olan annemizi yalnız bırakma. Hoşça kal sevgili ağabey, şimdi annem sana seslenecek" diyerek sözlerini tamamladı. Ruzi annesinin kendisine ne diyeceğini merak ediyordu. Annesi de, "Burada mal var, mülk var. Biz huzur içindeyiz, hemen gel artık" diyecek miydi acaba? Yaşlı kadın, "Bismillahirrahmanirrahim"* diyerek

* Bütün canlıları sevgi ve merhametle kucaklayan Tanrı'nın adıyla. (yay.n.)

ağır ağır başladı söze. Belli ki, canlı yayında önüne konulan metni okumuyor, yüreğinden geldiği gibi konuşuyordu. Önce, "Esselamu aleyküm"* dedi. Kuran'dan kısa bir ayet okudu. "Canım oğlum. Siz babanızın duasını aldınız. Nerede yaşarsanız yaşayın, siz bahtlı ve mutlu olacaksınız. Sana ve birlikte olduğun arkadaşlarına her zaman dua ediyorum. Sağ ol, selamet ol. Tanrım sizleri bütün tehlikelerden bugüne kadar nasıl koruduysa bundan böyle de korusun" dediği anda mikrofon kapatıldı. Demek oluyordu ki Tacinisa Hanım'ın söylediği sözler, orada bulunan KGB ajanlarının hoşuna gitmemişti.[780]

Tacinisa Hanım'ın konuşmasında bir kez bile "Artık vatana dön" dememesi, Ruzi'nin ve arkadaşlarının dikkatini çekmişti. Ruzi, annesinin kendisine seslenişini nemli gözlerle ve hüzünlü bir yürekle, karışık duygularla dinledi.[781]

* Allah'ın selamı üzerine olsun. (yay.n.)

Türkiye'de geçen 11 yılın özeti

ABD'nin Türkiye Büyükelçiliği'ndeki görevine 1959 yılı sonunda başlayan Ruzi, 11 yıldan fazla bir süre çalıştıktan sonra, 1971 yılında Washington'a döndü. Bu süre boyunca Türkiye'de birçok dost edinmişti. Ankara Bahçelievler 3. Cadde'deki evinde sayısız konuk ağırlamış, orada Türk siyasi hayatından, sanat çevrelerinden, bürokrasiden, basından ve iş çevrelerinden birçok önemli şahsiyetle sohbet etme imkânı bulmuştu. Soğuk Savaş döneminde Türkiye'de bulunduğu yıllarda Sovyetler Birliği'ne yönelik istihbarat çalışmalarının merkezinde yer almış ve bu konuda Türk makamlarıyla işbirliği yapmıştı. Ruzi'nin o yıllarda Türk dostlarıyla görüşmeleriyse tamamen mesleki faaliyetinin dışında, Türkistanlı bir aydının, Türk dostları ve kardeşleriyle art niyetsiz, samimi dostluk ve ilişkilerinden ibaretti.[782]

60'lı yılların başında, henüz bekâr olan Ayhan Şahenk'in evlenmesi için birlikte kız aramaları, kız bakmak için zaman zaman gittikleri düğünler, Ayhan Şahenk'in sık sık Ruzi'ye gelip "Ağabey ben âşık oldum" demesi, Ruzi'nin "O sana uygun değil" diyerek karşı çıkmasını Ruzi bugün bile gülümseyerek hatırlıyor. Bir gün İstanbul'da Hilton Oteli'nde bir düğüne gitmişler. Ayhan Şahenk Ruzi'ye bir işadamının kızını gösterip "Ağabey ben âşık oldum, evleneceğim onunla" demiş. Düğünün ardından Ruzi, yıllık iznini geçirmek için ailesiyle birlikte Washington'a gitmiş. Bir ay sonra dönüşünde karşılaştıklarında Ayhan Şahenk Ruzi'ye parmağındaki nişan yüzüğünü gösterip Hilton Oteli'nde gördüğü kızla nişanlandığını söylemiş. Ve gerçekten nişanlandığı o hanımla evlenmiş.[783]

Ruzi'nin zekâsına ve sağduyusuna hayran olduğu gazetecilerden biri Abdi İpekçi'ydi. Onunla pek çok kez görüşmüşlerdi. Ruzi Türkiye'den ayrıldıktan dokuz yıl kadar sonra Abdi İpekçi öl-

dürüldü. Ruzi'ye göre, Abdi İpekçi'nin öldürülmesi Papa II. Jean Paul'a yönelik suikastla bağlantılıydı.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan yeni bilgiler ve Batı'ya kaçan eski Sovyet ajanlarının verdiği ifadeler, Papa suikastının ardında Rus gizli servisinin olduğunu açıkça gösteriyordu. O dönemde Polonya'da, Polonya'nın Doğu Bloku'ndan ayrılmak için yapılan çalışmaların arkasında Papa II. Jean Paul vardı. 80'li yılların başında Polonya'nın Doğu Bloku'ndan ayrılması Sovyetler Birliği'nin ömrünü kısaltabilir, Sovyetler Birliği çok daha önce dağılabilirdi. Bu tür cinayetlerde büyük devletler maşa kullanır. Papa suikastına karışanların, Abdi İpekçi cinayetine karışanlarla aynı olması, İpekçi cinayetinin ardında da Rus gizli servisinin olabileceği ihtimalini kuvvetlendiriyordu. Moskova'da birileri, Sovyetler Birliği'nin can çekiştiği dönemde, Türkiye'de bir iç savaş çıkartıp Sovyet devletinin ömrünü uzatmak istemiş olabilirdi. Bugün de Ruzi, Abdi İpekçi'nin öldürülmesinin Türkiye için çok büyük bir kayıp olduğunu düşünüyor.[784]

1961 ve 1964 yıllarında iki kez Samsun senatörü seçilen Dr. Fethi Tevetoğlu, Ruzi'nin sık sık görüştüğü dostlarındandı. Askeri Tıbbiye mezunu olan Tevetoğlu, bir ara senato başkan vekilliği de yaptı. Ruzi'nin Ankara Bahçelievler 3. Cadde'deki evinde hafta sonları lezzetli Özbek pilavı, Orta Asya yemekleri yapılır; sanat, siyaset ve iş dünyasından konuklar ağırlanırdı. Artık fani dünyaya göçmüş birçok dost, dünya ve Türkiye siyaseti üzerine derin sohbetlere dalarlardı. Cüneyt Gökçer (2009), Aclan Sayılgan (2001), Fethi Tevetoğlu (1989), Anayasa Mahkemesi Üyesi Halit Zarbun (2001); o dönem AP İzmir milletvekili olarak sanayi ve çalışma bakanlıklarında görev yapan Ali Naili Erdem, bu hafta sonu buluşmalarının müdavimleriydi. Ruzi 60'lı yıllarda, sağ-sol ayrımı yapmaksızın, Türk aydınlarının büyük çoğunluğuyla dostluklar kurdu, sohbetler yaptı. Çetin Altan, İlhan Selçuk, Abdi İpekçi, Galip Erdem, Gökhan Evliyaoğlu, Profesör Aydın Yalçın bunlardan bazılarıydı.[785]

Ruzi'ye göre, varlığını başka bir ülkenin hizmetine sunan aydın, memleketi için son derece tehlikeli ve zararlıydı. Burada o ülkenin hangisi olduğu önemli değildi. Ruzi Türkiye'de yaşadığı 11 yıl içinde birçok Türk aydınının yabancıların hizmetinde olduğunu üzüntüyle gözlemlemişti.

Türkiye, Avrasya'nın kalbinde yer alan, jeopolitik konumu son derece önemli, Avrupa ve Asya arasında kültürel ve coğrafi anlamda köprü görevi gören bir ülkeydi. Ortadoğu, Kafkaslar, Or-

ta Asya ve Balkan milletleriyle birçok ortak noktası vardı. Türkiye sahip olduğu bu jeopolitik potansiyeli, yüzlerce yıllık tarihi tecrübesini gerektiği şekilde değerlendirebilirse XXI. yüzyılın en önemli ve güçlü devletlerinden birisi olma şansına sahipti. Ruzi'ye göre Türk devletinin en zayıf yönlerinden biri, kurumların yabancı ülkelerin infiltrasyonuna açık olmasıydı. Türkiye'yle ilişkisi olan dost ya da düşman büyük devletler, devletin temel kurumlarına sızmak için olağanüstü çaba sarf ediyordu. Ruzi, bu konuda Türk güvenlik kuruluşlarının gerekli hassasiyete sahip olmadığı kanısındaydı.[786]

Nasıl ki Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde devlet içinde hemen her kurumda İngiliz, Rus, Fransız, Alman yanlıları vardıysa, bugün de Türk devleti aynı sorunla karşı karşıyaydı. Değişen tek şey, bu listeye yeni devletlerin eklenmiş olmasıydı. Bu yüzden Türkler buna karşı ciddi ve etkili tedbirler almak zorundaydı. Türk devletinin güvenlik kurumlarının kendi aralarındaki rekabeti bir kenara bırakıp özellikle bu konu üzerinde ciddiyetle durmaları gerekirdi. Türkler bugünkü dostlarının yarın rakip olabileceğini ve bu rekabetin bir gün düşmanlığa dönüşebileceğini unutmamalıydı. Bir devletin istihbarat örgütünün o devletin varlığının ve bağımsızlığının devamında önemli yeri vardı.[787]

Bonn

Türkiye, 1941 yılından itibaren vatanından uzakta yaşayan Ruzi'ye ikinci bir anavatan olmuştu. Dolayısıyla Türkiye'den ayrılmak oldukça zordu. Onun için bu, bir nevi anavatandan yeniden ayrılık ve vatan hasretinin yeniden başlamasıydı. Türkiye'de 11 yıl görev yapan Ruzi, çocuklarının eğitimini aksatmamak amacıyla 1971 yılında Washington'a döndü.

Ruzi'yi Washington'daki örgüt merkezinde bir yıldan daha fazla tutmadılar. O yıllarda Vietnam Savaşı bütün şiddetiyle devam ediyordu. Bir ara Vietnam'da görev yapması gündeme geldi. O da bu konuda isteksiz değildi. Ancak, Washington, Soğuk Savaş'ın bu önemli figürünün Sovyetler'e karşı yapılan çalışmalarda Almanya'da daha yararlı olacağını düşünüp onu Federal Almanya'nın Başkenti Bonn'a gönderdi.[788]

Ruzi'nin Almanya yılları, Sovyetler Birliği'ne karşı rutin işlerle meşgul olduğu yıllardı. Soğuk Savaş'ın tarafları arasındaki ideolojik savaş, fikir savaşı bütün hızıyla sürüyordu. Burada Soğuk Savaş'ın biraz ideolojik, fikri cephesi üzerinde durmakta yarar var. Bu aynı zamanda sosyalist aydınlarla, liberal-kapitalist demokrat aydınlar arasındaki bilimsel, fikri bir mücadeleydi. Taraflar kendi içinde yaşadıkları sistemlerin fikri boyutlarını bilimsel bir şekilde savunup, karşı tarafın tezlerini çürütmeye çalışıyordu. Çatışan taraflar, insanlık tarihinin belki de hiçbir döneminde, kendi dünya görüşlerinin daha doğru olduğunu ispat etmek, karşı tarafın yanılgı içinde olduğunu ortaya koymak için bu kadar çok eser kaleme almamıştı. Moskova'da Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi, üniversiteler, devlet kontrolündeki sayısız enstitü ve yayınevi, Sovyet sisteminin doğruluğunu ve mükemmelliğini ortaya koymak için on binlerce kitap yayımladı. Taraflar karşılıklı

radyo yayınlarıyla düşman tarafın kamuoyunu etkilemeye çalıştı. Bunun için harcanan para, Soğuk Savaş yıllarında milyarlarca doları buldu. Sovyetler, Batı'da yapılan bu çalışmalardan rahatsızdı.

Doğu Bloku'nun önemli ülkelerinden Doğu Almanya'nın Sosyalist Birlik Partisi yayın organı *Neues Deutschland* (Yeni Almanya), zaman zaman Ruzi'ye ağır bir şekilde hücum ediyordu. Onun, Doğu Avrupa ülkelerinde sosyalizme karşı güçleri koordine ederek, o ülkelerin Doğu Bloku'ndan ayrılması için Bonn'da faaliyet gösterdiğini yazıyordu.

O yıllarda devam eden fikri-ideolojik kavganın objektif bir analizi yapıldığında, tarafların kendi pozisyonlarını mükemmel bir şekilde savundukları görülür. Sovyet tarafı, pratikte atılan her adımın ideolojik gerekçelerini bilimsel olarak ortaya koymaya çalışıyordu. Mesela Sovyet Mareşali Sokolovski, *Voyennaya Strategiya* (Askeri Strateji) adlı eserinde, meşru savaş, gayrimeşru savaş ayrımı yaparak, liberal-kapitalist ülkelerin yürüttüğü savaşların gayrimeşru; sosyalist ülkelerin, sömürgelerin bağımsızlığı, işçi sınıfının iktidara gelmesi için yaptığı savaşların meşru savaşlar olduğu tezini işliyordu. Ona göre bu savaşlar, bütün dünya sosyalist oluncaya kadar devam edecekti, çünkü onlar meşru savaşlardı.[789]

70'li yıllarda SBKP Birinci Sekreteri Leonid Brejnev, "Barış İçinde Birlikte Yaşama Doktrini"ni ortaya attı. Batılı aydınlarsa bunun Sovyetler Birliği'nin taktik bir adımı olduğunu, ancak geçici bir süre için geçerli olabileceğini söylüyordu. O dönemde Batı'da yazılan çok önemli bir eser vardı. Karşılaştırmalı bir ansiklopedi olarak tanımlayabileceğimiz bu eserde, Batılı aydınlar kendi sistemlerinin üstünlüğünü kıyaslamalarla göstermeye çalışıyordu. Eser, bir dönem Federal Almanya'nın kurucusu Konrad Adenauer'e danışmanlık yapan Profesör Boris Meissner ile Jimmy Carter'ın ABD başkanlığı sırasında onun güvenlik sekreterliği görevini yürüten Profesör Zbignyev Brzezinski başkanlığındaki bir kurul tarafından hazırlanmıştı. Profesör Brzezinski, ABD'nin en yetenekli siyaset bilimcilerinden biriydi. Eserde kavram ve kurumlar Marksist-Leninist dünya görüşü ve liberal-kapitalist dünya görüşü açısından ele alınarak karşılaştırılıyordu. *Sowjetsystem und Demokratische Gesellschaft* (Sovyet Sistemi ve Demokratik Toplum) adıyla yayımlanan bu ansiklopedi, Sovyetler Birliği'nin Soğuk Savaş yıllarında düşünsel temelde savaşı kaybettiğinin en önemli belgesiydi.[790] Gerçekten de bu eser yayımlandıktan 15 yıl sonra Doğu Bloku dağılmış ve Sovyetler Birliği çökmüştü. Ruzi Almanya'da

bulunduğu yıllarda görünerek veya görünmeden bu tür çalışmaların yürütülmesinde üzerine düşen rolü oynamıştı.[791]

Ruzi'nin Profesör Brzezinski'yle o yıllarda başlayan ve halen devam eden bir dostluğu vardı. Ruzi, Almanya'da da 12 yıl görev yaptıktan sonda 1983 yılında tekrar Washington'a döndü. Almanya'da çalıştığı yıllarda birinci planda Sovyetler Birliği'ndeki milliyetler meselesiyle ilgilenmişti. Çeşitli analizler yazmış ve gerektiğinde CIA okulunda bu konuda dersler vermişti. Batı Avrupa ülkelerinde Sovyetler Birliği'nin diplomatik temsilciliklerinde çalışan Rus olmayan milletlere mensup görevliler de vardı. Ruzi, onların kim olduğunu bilirdi. Onlarla temas kurar ve istekli olanlardan uygun gördüklerini kendi örgütü için angaje ederdi. Merkezinin Almanya'da göreve devam etmesi için yaptığı cazip tekliflere rağmen Ruzi, merkeze dönmeyi tercih etti. Çünkü Sovyetler'in can çekiştiğini görmüştü ve bu sürenin kısaltılması için merkezde bulunmasının daha doğru olacağını düşünüyordu.[792]

Almanya'da bulunduğu yıllarda merkezinin olağanüstü durumlarda kendisine başka ülkelerde de görev verdiği oluyordu. Tahran'daki ABD büyükelçilik mensuplarının İranlılar tarafından rehin alındığı 1979 yılında İran'da geçirdiği üç haftada, gerçekten son derece heyecanlı ve tehlikeli olaylar yaşadı.[793]

İran

1953 yılında bir darbeyle görevinden uzaklaştırılan İran Başbakanı Musaddık, yakın İran tarihinin en önemli şahsiyetlerinden birisiydi. 1882 yılında dünyaya gelen Musaddık, İsviçre'de hukuk doktorası yaparak ülkesine dönmüştü. Son İran şahının babası Rıza Han (Şah), düzenlediği bir darbeyle İran yönetimini ele geçirmişti. Musaddık, Rıza Şah kabinesinde önce maliye daha sonra dışişleri bakanlığını üstlendi. 1923 yılında Ulusal Danışma Meclisi'ne üye seçildi. 1925 yılında Rıza Han'ın kendisini İran şahı ilan etmesine karşı çıktı. Rıza Şah'la arası açıldı ve bütün görevlerinden uzaklaştırıldı. Rıza Şah'ın 1941 yılında oğlu lehine tahttan feragat etmek zorunda kalması üzerine tekrar siyasete döndü. Yeniden meclise seçildi. 1944 yılında Sovyetler'in Kuzey İran'da petrol çıkarma imtiyazı almasına şiddetle muhalefet etti. 1951 yılında Anglo-Iranian Oil Company Ltd. tesislerinin millileştirilmesi çağrısında bulundu. 1951 yılında İran petrollerinin millileştirilmesi için verdiği yasa teklifi meclis tarafından kabul edildi.

Şah Muhammed Rıza, İran halkının büyük çoğunluğunun sempatisini kazanan Musaddık'ı başbakan olarak atamak zorunda kaldı. 1953 yılında Musaddık ile Şah Muhammed Rıza arasındaki rekabet siyasi bir kavgaya dönüştü. Şah, Musaddık'ı başbakanlıktan azletti. Bunun üzerine İran'ın her tarafında sokak gösterileri başladı. Şah Muhammed Rıza, İran'dan kaçmak zorunda kaldı. Musaddık, ABD tarafından desteklendiği iddia edilen bir darbeyle başbakanlıktan uzaklaştırıldı ve 1966 yılındaki ölümüne kadar ev hapsinde yaşamak zorunda bırakıldı.[794]

Musaddık, İran halkının sevgi ve saygıyla andığı, halkın gönlünde taht kurmuş İranlı bir devlet adamıydı. İranlılar ona karşı darbenin CIA tarafından düzenlendiğine inanıyordu. Eski ABD

Dışişleri Bakanı Madeleine Albright, 2000 yılında, o darbenin arkasında ABD'nin olduğunu itiraf etmişti. Başkan Barack Obama ise 2009 yılında Mısır'da yaptığı konuşmada bu darbeyle ABD'nin ilgisini kabul etmişti.[795]

1953 yılından sonra şah, gerçekten ABD dış politikasının dünyadaki en önemli figürlerinden biriydi. ABD Başkanı Richard Nixon, 1971 yılında İran şahı için, "Dünyada İran şahının uzak görüşlülüğüne sahip birkaç devlet adamı daha olsaydı ne iyi olurdu" diyerek, zımnen de olsa şahın ABD için önemini vurgulamıştı. Nixon'a göre şah, pratikte bir diktatördü. Ancak bu iyi yüzlü, iyi niyetli ve İran halkına refah getiren bir diktatörlüktü.[796] İran'da darbeciler 1953 yılında ABD desteğiyle Musaddık'ı devirip şahı tekrar tahtına oturttuğunda, CIA'nın efsanevi direktörlerinden Richardt Helms Siyasi Koordinasyon Bürosu (Office of Policy Coordination-OPC) ile Özel Operasyonlar Bürosu (Office of Special Operations-OSO) başkanıydı.

Nixon 1973 yılında Richard Helms'i Tahran'a ABD büyükelçisi olarak atadı. Bu atamada Nixon'ın herhangi bir işaret vermek istediği veya bir art niyeti olduğunu düşünmek doğru değildi. Ancak İranlılar haklı olarak bunu başka türlü algıladı. O dönemde Tahran'daki ABD elçiliğinde görevli diplomat Henry Precht'e göre, CIA'yla yakın bağlantısı olan bu atama, İranlılar tarafından, ABD'nin İran siyasetinde tarafsızlığını tamamen kaybettiğinin ve İran Şahı Muhammed Rıza'nın ABD'nin kuklası olduğunun açık bir ifadesi olarak yorumlandı. Richard Helms, İranlıların gözünde İran halkının sevgilisi Musaddık'ı deviren ve şahı İran'ın başına bela eden adamdı.[797]

ABD Başkanı Jimmy Carter, 31 Aralık 1977'de Beyaz Saray'da İran şahı onuruna verdiği şaşaalı bir resmi yemekte, İran monarşisini dalgalarla çalkalanan bir denizdeki barış ve istikrar adasına benzetiyordu. Bu, 1953 yılından beri CIA ajanlarının İran'la ilgili rapor ve analizlerinde ısrarla vurgulanan görüşlerin tekrarından başka bir şey değildi. Ancak burada ilginç olan, o rapor ve analizlerin İran şahının kendisi ve rejimi hakkındaki görüşleriyle aynı olmasıydı.[798] Başkan Carter'ın o konuşmasından birkaç hafta sonra, Howard Hart adındaki bir CIA görevlisi, istasyon şefi olarak Tahran'a geldi. Hart, Humeyni devrimi öncesinde, devrim esnasında ve devrim sonrasında Tahran'da görev yapacaktı. Hart, cesur ve tecrübeli bir ajandı. Şaha karşı sokak gösterilerinin arttığı bir dönemde, İran'da neler olduğunu anlamak için, SAVAK[799] merkezinin kendilerine verdiği raporları bir kenara ite-

rek sokaklara indi. Gerçeği anlamaya başladı. Gerçek, 60'lı yılların başından itibaren Tahran'daki CIA ajanlarının merkeze yolladığı rapor ve analizlerde ortaya koyduklarından çok daha farklıydı. Tahran'dan gönderilen raporların hiçbirinde şah rejiminin sorunları olabileceği konusunda bilgi yoktu. Rapor ve analizler, 25 yıl boyunca tek bir kez dahi eleştirel bir gözle ele alınmamıştı.[800]

Ağustos 1978'de CIA'nın Beyaz Saray'a sunduğu bir raporda, İran'da bir devrimin çok uzaklarda olduğu vurgulanıyordu. O raporun üzerinden birkaç hafta geçmeden, Humeyni taraftarlarının büyük sokak gösterileri başladı. 16 Ocak 1979'da şah, İran'dan kaçmak zorunda kaldı. Humeyni taraftarları İran'da şahlığın ortadan kaldırıldığını açıkladı. Böylece Fransa'da sürgünde yaşayan Humeyni için Tahran yolu açılmış oluyordu. 1 Şubat 1979'da Humeyni İran'a döndü. Dört gün sonra da yeni İran hükümetini atadı. Sokak gösterilerinin ve kaosun artması üzerine İran'da yaşayan binlerce ABD vatandaşı ile elçilik personelinin büyük çoğunluğu, güvenlik tedbiri olarak İran'dan tahliye edildi.

İran, Humeyni taraftarlarından oluşan Devrim Konseyi ile laik bir başbakan tarafından yönetilmeye başlandı. CIA, İran'da başbakan düzeyinde bir dizi görüşmelerde bulunup yönetim üzerinde etkin olmaya çalışıyordu. Ancak bu çabalar hiçbir sonuç vermedi ve İran'da Humeyni'nin dini ve ruhani önderliğinde yeni bir İslam cumhuriyeti, yeni bir din devleti kuruldu. Hiçbir CIA yetkilisi, sınırsız mali imkâna, askeri güce, acımasız ve iyi donatılmış bir istihbarat teşkilatına sahip olan İran şahının yaşlı bir din adamı tarafından devrileceğini, İran'da dini temeller üzerine bir din devleti kurulacağını hayal bile etmemişti. 1953 yılında Tahran'daki ABD elçiliğinde genç bir diplomat olarak göreve başlayan ve Humeyni devrimi gerçekleştiğinde elçiliğin en kıdemli diplomatı olan Bruce Laingen'e göre, 1979 yılına kadar geçen zaman içinde Tahran'da çok sayıda ABD büyükelçisi ve CIA istasyon şefi, Şah Rıza Pehlevi'yle işbirliği yapmıştı. Hepsi de şahın havyarı ve şampanyasıyla sarhoş olmuş ve objektif analiz yeteneklerini kaybetmişti.[801]

CIA Direktörü Amiral Turner, "Aslında CIA görevlilerinin bu ülkede bulunma sebebi, insanların nasıl düşündüklerini, hangi sebepten bu şekilde hareket ettiklerini öğrenmek olmalıydı. Ancak biz objektif tespit ve analizi bir yana bırakıp rahat olanı tercih ettik. Neye inanmak istiyorsak, hoşumuza giden neyse ona inandık ve İran'da bu hayal kırıklığını yaşadık. Biz Humeyni'nin kim olduğunu, Humeyni hareketinin arkasında ne olduğunu, VII.

yüzyılda ortaya çıkan bir dinin, dünya ve ABD için ne anlama geldiğini maalesef anlayamadık" diyordu.[802]

18 Mart 1979'da Tahran CIA İstasyon Şefi Howard Hart, SAVAK içinde CIA ajanı olarak yıllardır faaliyet gösteren ve önemli bilgiler veren bir SAVAK subayını sahte pasaport ve yeterli parayla İran dışına yolladıktan sonra, havaalanından dönerken bir kontrol noktasında silahlı Humeyni taraftarları tarafından durdurulduve feci şekilde dövüldü. CIA ajanı olduğu iddiasıyla, bir arabanın arka koltuğunda, bilinmeyen bir yere götürülürken sonunun yakın olduğunu anlamış ve kendisini tutuklayanları tabancasıyla vurarak öldürmüştü. Hart, yıllar sonra bile Humeynici o gençlerin nefret dolu bakışlarını unutamamıştı.[803]

Dünya görüşü, sosyal statüsü, öğrenim derecesi ne olursa olsun İranlıların hemen hemen tamamı, CIA'yı ülkelerinin kaderi üzerinde sınırsız güce sahip bir kurum olarak kabul ediyordu. Gerçekte durum bundan çok daha farklıydı. İstasyon Şefi Hart, 1979 yazında merkeze dönmüş, yerini de 13 yıl Japonya'da görev yapmış, İran hakkında hemen hiçbir bilgisi olmayan Tom Ahrens adlı başka birine bırakmıştı. Ahrens dışında İran'a yeni atanmış üç CIA görevlisi daha vardı. Bunlardan en tecrübelisi Malcom Kalp, Phil Ward isimli bir haberleşme teknisyeni ve 32 yaşındaki, İran'a atanmadan dokuz ay önce CIA'ya katılmış eski bir deniz subayı, William J. Daugherty'di.[804]

Bir grup İranlı Marksist, 1979 yılı başında elçilik binasını işgal etmişti. Humeyni taraftarı silahlı güçler karşı atağa geçip onları elçilikten kovarak, elçilik mensuplarını kurtarmıştı. Böyle bir şeyin yeniden yaşanabileceğini kimse aklına bile getirmiyordu. Merkezde, İran masasının başındaki görevli, Tahran'daki CIA görevlilerine böyle bir şeyin tekrarlanmayacağından emin olduğunu bildiriyordu. Ancak ülkesinden kaçan İran şahının ABD'ye kabul edilmesi halinde aynı şeyin bir kez daha olabileceği düşünülüyordu. 21 Ekim 1979'da, Tahran'daki CIA görevlisi William J. Daugherty, merkezden aldığı telgrafı hayretle okudu. Hasta olan devrik İran şahı, tedavi amacıyla ABD'ye kabul edilmişti.

Başkan Carter, şahın yakın dostlarının ve özellikle Henry Kissinger'ın baskılarına boyun eğmek ve şahın ABD'ye gelmesine izin vermek zorunda kalmıştı. Yeni İran yönetiminin intikam almak için bazı adımlar atabileceğinden endişe eden Carter için bu karar hiç de kolay olmamıştı. Jimmy Carter, "Eğer İranlılar, bir yolunu bulup 20 deniz piyademizi rehin alır ve her sabah güneş doğarken birini kurşuna dizerlerse ne yaparız?" diye soruyor ve ekli-

yordu: "Şah, tenisi California'da oynayacağına gitsin Acapulco'da oynasın" diyerek ABD'ye gelmesine karşı çıkıyordu. Şahın armağanlarıyla yıllardır şımartılmış ABD'li dostları, sonunda ABD başkanını ikna etmeyi başardı ve şah ABD'ye geldi. Bu arada Beyaz Saray'dan hiç kimse CIA'nın bu konuda ne düşündüğünü sormak zahmetine bile katlanmamıştı.[805]

İki hafta sonra Humeyni yanlısı bir grup İranlı öğrenci Tahran'daki ABD Büyükelçiliği'ni işgal ederek elçilik mensuplarının tamamını rehin aldı. Ve böylece 53 elçilik mensubu, Jimmy Carter'ın artakalan 444 günlük başkanlık süresince, Humeyni yanlısı İranlı gençlerin elinde dayanılmaz bir cehennem azabı yaşayacaktı. İşkencelerin en şiddetlisini ise İran'a gelmeden dokuz ay önce CIA'ya giren, İran siyaseti ve İran halkı hakkında hemen hiçbir bilgisi olmayan Daugherty görecekti.

Rehineler

Washington zor durumdaydı. Merkezde rehinelerin kurtarılması için çalışacak küçük bir komisyon kuruldu. Tahran merkeziyle irtibat kesilmiş, CIA, dost servislerin verdiği bilgilerle yetinmek zorunda kalmıştı. Bir kurtarma operasyonu yapılacaksa güncel, doğru bilgilere ihtiyaç vardı. Merkezden birinin Tahran'a gitmesi ve orada bir süre çalışması gerekiyordu. Bu tehlikeli ve belki de ölümle sonuçlanacak görevi kim yapabilirdi? Ruzi, tecrübeli ve cesur bir istihbaratçıydı. Bölgeyi, İran halkını ve bu halkın örf ve âdetlerini iyi biliyordu. Ayrıca Müslüman'dı. Bu zor ve tehlikeli görevi, örgütünde Ruzi'den başka hakkıyla yerine getirebilecek tek kişi yoktu.[806]

Ruzi, kurulan mini kriz komisyonuna üye olarak atanınca Bonn'dan Washington'a uçtu. Başka bir kimlikle Tahran'a gidecek, bir süre orada kalacak, bir uzman gözüyle durumu yerinde araştıracak ve rehinelerin kurtarılması için nasıl bir operasyon düzenlemek gerektiğine komisyonun diğer üyeleriyle birlikte karar verecekti. Ruzi Washington'dan Bonn'a, Bonn'dan Frankfurt'a, oradan Zürich'e ve Zürich'ten Karaçi'ye geçti. Pakistan'dan İsviçre Havayolları'na ait bir uçakla Zürich'e dönerken, uçağı Tahran Havaalanı'na mecburi iniş yaptı ve böylece Ruzi'nin 11 gün sürecek Tahran macerası başlamış oldu.[807]

O günlerde CIA'nın rehinelerin kurtarılmasına yönelik iki operasyonu vardı. Birinin merkezinde Ruzi, diğerindeyse Tony Mendez adında, sahte belge hazırlama ve makyajla yepyeni bir insan yaratma konusunda son derece yetenekli bir uzman bulunuyordu. Ruzi'nin yerinde derlediği bilgiler ve yaptığı çalışma olmasaydı, Mendez operasyonunun başarısı mümkün olmazdı. Tahran'da ABD Büyükelçiliği'nde görevli altı dışişleri mensubu, bir yolunu

bulup Tahran'ın başka bir köşesindeki Kanada Büyükelçiliği'ne sığınmıştı. 1980 yılı Ocak ayında CIA, hayranlık uyandıran son derece başarılı bir operasyonla bu altı kişiyi kurtarmayı başardı.

Mendez, Hollywood'da "Altıncı Stüdyo" adlı göstermelik bir film şirketi kurdu. Los Angeles'ta, *Variety* ve *The Hollywood Reporter* isimli dergilere, *Argo* adında, fantastik bir filmin çevrileceği ve çekimlerin bir bölümünün İran'da yapılacağı konusunda tam sayfalık ilanlar verdi. Hazırlanan senaryoya göre İran'da yapılacak çekimlerde rol alacak altı Amerikalı için makyaj malzemeleri ve dokümanlar gerekiyordu. Mendez, İran makamlarından kendisi için gerekli vizeyi alarak, yanındaki makyaj malzemeleri ve sahte pasaportlarla İran'a uçtu. Bir cumartesi günü Tahran Sheraton Oteli'ne yerleşen Mendez, pazartesi günü bir taksiye binerek Kanada Büyükelçiliği'nin yolunu tuttu. Orada büyük bir dikkatle işe koyulan CIA ajanı, altı beyaz Amerikalıdan altı Afrikalı, Asyalı ve Arap yapmayı başardı. Makyaj öylesine başarılıydı ki, makyaj yapılan Amerikalılar bile kendilerini tanımakta zorlandılar.[808]

Altı Amerikalı, aslından farkı olmayan sahte pasaportlarıyla İran sınır polisinin kontrolünü geçerek İsviçre Kantonu Aargau'nun ismini taşıyan Swissair uçağına bindiler. Bir rastlantı eseri, Mendez'in operasyon için çekileceğini ilan ettiği filmin adı (*Argo*) ile uçağın adı (Aargau) arasında büyük benzerlik vardı. Altı Amerikalıdan biri, Mendez'e hitaben, "Aman Allahım, ne mükemmel bir operasyon! Uçağın adı ile filmin adı bile aynı. Bunu dahi planlamışsın" diyerek hayretini göstermişti. Mendez, viskisini ancak uçak havalandıktan ve İran hava sahasını terk ettikten sonra ısmarlayabildi.[809]

Ruzi, elçilik mensupları rehin alındıktan sonra Tahran'a giden ilk ABD vatandaşıydı; ancak, sahte bir Alman pasaportu ve Almanya'ya uzun yıllar önce yerleşmiş bir Afgan halı tüccarı olarak. Ruzi, Tahran'da Hotel Intercontinental'e yerleşmişti. Intercontinental, Tahran'ın en güzel otellerinden biriydi. Ancak otelde çok az yabancı vardı. Onların büyük çoğunluğu da ABD dışındaki ülkelerden gelen gazetecilerdi. Otelde çok sayıda Alman basın mensubu bulunuyordu. Ruzi işe onlarla dost olmakla başladı. ABD Büyükelçiliği'nin etrafında her gün binlerce genç toplanıp gösteriler yapıp sloganlar atıyordu. Alman gazeteciler de her gün elçilik yakınına gidip olan biteni öğrenmeye çalışıyordu. Ruzi de, dost olduğu Alman *FAZ* (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*) muhabiriyle birlikte, sanki aynı ekiptenmiş gibi, elçilik yakınına gidiyordu. Alman gazeteci, oradaki polislerle dostluğu ilerletmişti.[810]

Alman gazetecinin polislere sigara ikram ettiğini gören Ruzi, ertesi gün elçiliğe giderken yanına birkaç paket sigara aldı. Sigaraları polislere dağıtıp onlarla sohbet etti. Aralarında bir yakınlık doğmuştu. Ruzi polislerle dostluğu ilerletince onlardan önemli bilgiler almaya başladı. Yabancı gazeteler elçilik mensuplarının gözleri bağlı olarak elçilikten çıkarıldığını ve bilinmeyen bir yere götürüldüğünü yazıyordu. Ruzi durumun hiç de öyle olmadığını, elçilik mensuplarının içerde olduğunu öğrendi. Elçiliğin çok geniş bir bahçesi vardı. Devrim Muhafızları'na mensup militanlar gece olunca elçilik mensuplarını teker teker bir arabaya bindirip gözleri bağlı vaziyette elçilik bahçesinde yarım saat dolaştırmışlardı. Rehinenin başka bir yere gittiğini düşünmesini sağlamak için de, bir mizansene bağlı olarak kendi aralarında öyle konuşmuşlardı. Ruzi'nin ilk tespiti, elçilik mensuplarının hâlâ elçilikte oldukları yönündeydi.

Ruzi'nin Tahran'a gelmeden önce, topladığı bilgileri merkezine nasıl ulaştırabileceği hakkında ciddi bir hazırlık yapması gerekmişti. Bunun için İngilizlerle anlaşmışlardı. Belli bir zamanda, belli bir yerde İngiliz ajanlarıyla buluşacak ve edindiği bilgileri onlar aracılığıyla Washington'a ulaştıracaktı. Buluşma yeri, Tahran'daki bir kitapçıydı. Ruzi notlarını raftaki kitaplardan birinin arasına koyacak, dükkândan çıkarken oraya gelen İngiliz ajan, baktığı diğer kitapların yanında Ruzi'nin not bıraktığı kitaba da bakacak ve oradaki mini minnacık boş kâğıdı alacaktı. Boş kâğıttaki notlar, daha sonra küçük bir kimyevi işlemden geçince görünür hale gelecekti.[811]

Bu arada Ruzi, Tahran'da Azerbaycan Türklerinin devam ettiği bir restoranın olduğunu öğrenmiş ve oraya gitmişti. Artık yemeklerini otelde değil orada yemeye başlamıştı. Azeri restoranında ilginç insanlarla tanıştı. Onlardan rehinelerin durumu ve yeni İran yönetimi hakkında önemli bilgiler ediniyordu. Ruzi o restoranda Tebriz valisiyle de tanıştı. Vali henüz görevdeydi, fakat yakında görevden alınması ve tutuklanması bekleniyordu. Akşamları valiyle restoranda birlikte yemek yiyip sohbet ediyorlardı. Ruzi elbette gerçek kimliğini gizlemişti. Ancak ondan yeni rejim ve yeni sistemdeki fraksiyonlar hakkında ciddi bilgiler edindi. Tebriz valisi, Ruzi İran'dan ayrıldıktan bir süre sonra gerçekten de İran'ı terk edip İsviçre'ye yerleşti.[812]

İranlılar minyatür ustasıdır. ABD Elçiliği'ndeki kâğıt kıyma makinelerinde kıyılan ve minicik hale getirilen kâğıtlar atılırdı. İranlılar o kıyılmış minicik kâğıtları bir yapboz gibi birleştirip hemen

hepsini okumuştu. Bu da, yeni İran yönetiminin son dönemde elçiliğin Washington merkeziyle yazışmalarının tamamının içeriğine vâkıf olduğu anlamına geliyordu.[813]

Ruzi bir gece otel odasında derin bir uykuya daldığı sırada kapısı şiddetle vuruldu. Ruzi endişelendi. Gecenin o saatinde kapısını kim, ne için çalıyordu? Soğukkanlılığını koruyup kalktı, gülümseyerek kapıyı açtı. Devrim Muhafızları'na mensup silahlı askerler odaya daldılar ve Ruzi'yle hiç konuşmadan yatağın altına, banyoya, dolaplara baktılar. Ruzi, adamların evrak ve belge aramadığını fark etmişti. Ancak, "Banyoda, yatağın altında, dolapta acaba ne arıyorlar?" diye düşündü. Devrim Muhafızları aramayı bitirdikten sonra odayı terk etti. Ruzi giyinip aşağıya, resepsiyonun bulunduğu kata indi. Resepsiyon görevlilerine aramanın neden yapıldığını sordu. Resepsiyondaki genç adam gülerek, odalarda kadın aradıklarını, kadın bulunması halinde Devrim Muhafızları'nın onları hemen oracıkta kurşuna dizdiklerini söyledi. Daha sonra Azeri restoranında tanıdığı bir Azeri şöyle bir olay anlatacaktı: Bir gece eşi ve küçük oğluyla birlikte bir akraba ziyaretinden dönüyorlarmış. Arabası Devrim Muhafızları tarafından durdurulmuş. Kendisinden ve eşinden kimliklerini istemişler. Eşinin kimliği yanında değilmiş. Evlenme cüzdanını görmek istemişler. O da yanlarında yokmuş. Bunun üzerine kadını alıkoymuşlar. Eşi bir saatlik mesafedeki evlerine gidip evlilik cüzdanını getirmiş ve eşini ancak o zaman serbest bırakmışlar.[814]

Ruzi, Tahran'da kaldığı günlerde bir operasyonla, askeri bir hareketle rehinelerin kurtarılmalarının imkânsız olduğunu görmüştü. 11 gün içinde yapması gereken çalışmaların tamamını yapmıştı. Tahran'dan ayrıldı ve bir pazar günü Washington'a döndü. CIA Direktörü Amiral Turner kendisini bekliyordu. Ruzi'yle bütün ayrıntıları görüşen Turner, soluğu Başkan Jimmy Carter'ın yanında aldı ve öğrendiklerini ona aktardı.[815]

Amiral Turner, Başkan Carter'la görüştükten sonra karargâha döndü ve Ruzi'yi CIA'ya ait bir uçakla Virginia'nın merkezindeki Pentagon'dan bazı generallerin de hazır bulunduğu rehinelerin kurtarılmasının görüşüleceği bir toplantıya gönderdi. Ruzi orada generalleri, İran'da yaptığı çalışmalar, rehinelerin durumu, bulundukları yerler hakkında ayrıntılı bir şekilde bilgilendirdi.[816]

O toplantı sırasında Ruzi, iki Amerikalı tümgeneralin kibirli, hayalperest ve gerçekçi olmayan kurtarma planlarından rahatsız oldu. Plan, bölge ve İran gerçeklerinden tamamen uzaktı. Buna göre, büyük Mercedes yük kamyonları satın alınacak, Tahran'daki

kurtarma operasyonuna katılacak askerler o kamyonlarla Türkiye üzerinden İran'a giderek elçiliği basıp rehineleri kurtaracaktı. Ruzi plana itiraz etti. Böyle bir operasyonun, operasyona katılan askerlerin hayatlarına mal olacağını ve İran'daki rehinelerin durumlarını daha da kötüleştireceğini söyledi. Ruzi'nin plana şiddetle karşı koyması üzerine operasyondan vazgeçildi. Ruzi bu tür askeri operasyonlarla rehinelerin kurtarılmasının mümkün olmadığını, bu tür başarısız askeri operasyonların rehinelerin hayatlarına mal olabileceğini söyleyerek generalleri uyardı. Diplomatik yollardan yapılacak çalışmaların devam etmesi gerektiğini anlatmaya çalıştı. Toplantıdan sonra Ruzi Bonn'daki görevine döndü.[817]

Fakat Ruzi'nin tavsiyeleri kulak ardı edilmiş ve yeni bir operasyona karar verilmişti. Tahran'ın güneyindeki çölde, daha önceden belirlenmiş geçici bir helikopter üssünden havalanacak ABD helikopterleri, operasyona katılan askerleri elçiliğin bulunduğu geniş bahçeye indirecek, o silahlı askerlerin yardımıyla elçilikteki rehineler kurtarılacaktı. Uygulamaya konan operasyon, büyük bir felaket ve başarısızlıkla sonuçlandı. Operasyona katılan bir helikopter, bir nakliye uçağıyla çarpıştı. Sekiz komando, İran çöllerinde hayatını kaybetti. Bu başarısız operasyondan sonra rehinelerin durumu daha da kötüleşti. Tahran'daki CIA görevlisi Bill Daugherty elçilikten alınıp çok küçük bir hücreye kapatıldı ve serbest kalıncaya kadar, dokuz ay boyunca orada yaşamak zorunda kaldı. 1,90 boyunda ve 90 kilo ağırlığındaki Bill Daugherty serbest bırakıldığında 60 kiloya düşmüş yürüyen bir ceset gibiydi.[818]

Rehineler, Jimmy Carter'ın başkanlık seçimlerini kaybetmesi ve Ronald Reagan'ın yeni ABD başkanı olması üzerine İran yönetimi tarafından serbest bırakıldı. Ruzi, başarısızlıkla sonuçlanan ve yapılmamasını tavsiye ettiği operasyondan çok daha önce bunu görmüş ve diplomatik çalışmaların devam ettirilmesi tavsiyesinde bulunmuştu.[819]

Eski Başkan Carter, Frankfurt'a gelerek serbest bırakılan rehineleri karşıladı. Carter'ın o karşılama sırasındaki resimlerine bakıldığında, son derece gergin olduğu ve onuru zedelenmiş bir görüntü sergilediği görülüyordu. Zaten İran, rehineleri Carter'ın seçimleri kaybetmesinin ardından, Ronald Reagan'ın başkanlık için yemin ettiği günün gecesinde serbest bırakarak, Carter'a hakaret etmiş ve Amerikalılara unutamayacakları bir ders vermek istemişti.

İran halkı, İran-İngiliz petrol şirketini ve İran petrollerini millileştiren ve halk yanlısı bir tavır ortaya koyarak herkesin büyük

sevgisini kazanan Muhammed Musaddık'ın 1953 yılında CIA tarafından başbakanlıktan uzaklaştırılmasını hiçbir zaman unutmamıştı. 1979 yılında meydana gelen rehine olayı, Musaddık'a yapılan CIA darbesinin intikamıydı. Ruzi, CIA merkezine her zaman, İran'ın diğer Ortadoğu devletlerinin birçoğu gibi Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra sınırları harita üzerinde cetvelle çizilmiş bir devlet olmadığını, binlerce yıllık bir tarihi tecrübeye ve binlerce yıllık bir medeniyete sahip olduğunu anlatmaya çalışmış ve İran'ın hiçbir zaman küçümsenmemesi gerektiğini bildirmişti.[820]

Afganistan

24 Aralık 1979'da Kızıl Ordu birlikleri SBKP Birinci Sekreteri Leonid Brejnev'in emriyle Afganistan'a girdiğinde, Ruzi Bonn'da görevliydi.[821] Afganistan'daki Sovyet işgali dokuz yıldan fazla bir zaman sürecekti. Soğuk Savaş döneminde Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgali, Sovyetler Birliği'nin çöküşünü hızlandıran en önemli olaylardan biriydi.

Sovyet işgaline karşı çeşitli mücahit grupları, dini motifli, İslam adına yürütülen silahlı bir direniş başlattı. Ruzi 1983 yılında Washington'a dönünceye kadar Almanya'da, Afganistan'daki Sovyet işgaline karşı bir kamuoyu oluşturmaya çalıştı ve bunda da oldukça başarılı oldu.[822] Afgan mücahitleri 110 bin kişilik, iyi donatılmış bir orduya karşı savaşıyordu. Başkan Jimmy Carter, Ocak 1980'de CIA Direktörü Amiral Turner'a mücahitlere silah yardımı yapılması talimatını verdi. 1981'in Ocak ayında Başkanlık koltuğuna oturan Reagan, Amiral Turner'ın yerine, 28 Ocak 1981'de CIA Direktörü olarak William Casey'i atadı.[823]

Büyük bir heyecanla işe sarılan Casey, 1981 yılında Pakistan'a CIA istasyon şefi olarak gönderdiği Howard Hart'a, "Haydi git oralara ve öldürebildiğin kadar Sovyet askeri öldür" diyordu. Ancak o zaman ne Başkan Reagan ve ne de CIA Direktörü Casey, Afgan mücahitlerinin savaşı kazanabileceğini düşünüyordu. Hedef Sovyetler Birliği'ni zayıflatmaktan ibaretti. Ancak Ruzi, yakın çevresine ve örgütüne daha o yıllarda, Sovyetler Birliği'nin Kızıl Ordu'yu Afganistan'a sokmakla intihar ettiğini söylüyordu. Suudi Arabistan kesenin ağzını açmıştı. ABD mücahitlere kaç dolarlık yardım yapıyorsa, Suudiler de aynı miktarda yardımda bulunuyordu. İngilizler, Mısırlılar ve Çinliler de yardım kervanına katılmıştı. Gerçi giden yardımların bir kısmına Pakistanlılar

el koyuyor, bir kısmını da mücahit gruplar gelecek için bir kenara ayırıyordu ama mücahitler, Kızıl Ordu'ya ciddi zarar vermeye başlamıştı.[824]

Kuzey Afganistan'da yaşayan Özbekler, Türkmenler ve Tacikler, Kuzey Afganistan Vilayetleri İslam Birliği (İttihad-ı İslami Vilayet-i Şimali Afganistan), adıyla ayrı bir örgüt kurarak, kuzeyde Sovyet birliklerine karşı savaşmaya başlamıştı. Ruzi'nin İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkistan lejyonlarında görev yapan Dr. Varis Kerimi adlı bir arkadaşı vardı. Doktor Kerimi, savaştan sonra bir yolunu bulmuş ve Pakistan'a gitmişti. Burada hekim olarak çalışıyordu. Dr. Kerimi Peşaver'de, son Hokand Hanı Hüdayar Han'ın torunu bir hanımla evlenmişti. Kerimilerin üç oğulları ve iki kızları olmuştu. En büyük oğul Azad Bek Kerimi, Kuzey Afganistan Vilayetleri İslam Birliği'nin lideriydi. Azad, Pakistan'da hukuk öğrenimi görmüş, iyi yetişmiş, son derece kültürlü bir gençti. Azad Bek'e bağlı silahlı birlikler, kuzeyde Sovyetler'e ağır zayiat verdiriyordu. Azad'ın komutanlarından, 1932 yılına kadar Orta Asya'da Kızıl Ordu'ya karşı savaşan, 1932'de komünistler tarafından esir alınarak idam edilen Lakay İbrahim'in yeğeni Haliddin, Sovyet-Afgan sınırını geçerek Sovyet tarafında bile operasyonlar yapıyordu. Komutan Aşur Pelvan, Sovyet birliklerine ağır zayiat verdirmişti.[825]

Kuzey Afganistan'da nüfusun çoğunluğu Özbekler, Türkmenler ve Taciklerden oluşurdu. Afganistan'ın doğusundan batısına kadar uzanan ve Kâbil'in kuzeyinden geçen Bendi Türkistan Dağları, güneydeki Peştun bölgesi ile kuzeydeki Özbek, Türkmen ve Tacik yerleşim yerleri arasındaki doğal sınırdı. Afganistan'da yaşayan etnik grupların tamamının Müslüman olmasına rağmen aralarında büyük anlayış ve gelenek farklılıkları vardı. Kuzeyde yaşayanlar, güneyde yaşayan Peştunlara kıyasla daha hoşgörülü bir İslam anlayışına sahipti. Kuzey Afganistan toprakları son derece mümbitti; tarıma elverişliydi. Kuzeyde üç bin yıldan beri sulu tarım yapıldığı biliniyordu.

Ayrıca Kuzey Afganistan'da yaşayan Türkmenler ve Özbekler halıcılık sanatında son derece mahirdi. Güney Afganistan coğrafyası ise son derece vahşi ve acımasızdı. Peştunlar, yüzyıllardır güneyde afyon yetiştirirdi. Onlar dini fanatizme, siyasi İslam'a ve dini aşırılığa kuzeylilere kıyasla çok daha yatkındı. Ruzi, kuzeyliler ile güneyliler arasındaki bu İslami bakış farkının sebeplerini şu şekilde izah ediyor: "Bugün Afganistan'da yaşananlar, Afganistan'ın geçmişi ve son iki yüzyıl boyunca bu coğrafyada ve bütün İslam

dünyasında yaşanan siyasi ve fikri gelişmelerle yakından ilgilidir. İslam dünyasında radikalizmin ve kökten dinciliğin tarihi altyapısını bilmeden bu olguları idrak mümkün değildir."[826]

Neden dini aşırılık İslam coğrafyasının bazı bölgelerinde çok etkin, bazı bölgelerinde değildi? Osmanlı İmparatorluğu'nda sekülerleşme sürecinin kökleri çok eskilere dayanır. XVII. ve XVIII. yüzyıllar, kökten dinci İslam taraftarları ile onlara karşı olanlar arasında ciddi çekişmelerle geçmişti. İmparatorlukta XIX. yüzyıl modernleşme ve sekülerleşme sürecinin güçlendiği ve radikal İslam'a karşı ciddi üstünlük kazandığı bir dönemdi.

Osmanlı devletinin etkin olduğu Mısır ve Suriye gibi ülkelerde de az çok benzer süreç yaşanmış ve radikalizm, buralarda da istediği sonucu alamamıştı. Türkiye'yle karşılıklı kültürel etkileşim içinde olan Azerbaycan, Kazan ve Orta Asya coğrafyalarında da radikalizm gerilemek zorunda kalmıştı. Önce Çarlık Rusyası ve daha sonra da Sovyetler Birliği sınırları içinde kalan bu ülkelerde, komünistlerin aldıkları sert tedbirlerle kökten dinci siyasi İslam gerilemek durumunda bırakılmıştı. Moskova'nın uyguladığı sömürgeci siyaset, bu ülkelere büyük zararlar vermişti. Bugün bölgede radikal dini akımların güçlenmesinin asıl sebebi komünistlerin İslam düşmanlığı siyasetiyle yarattığı boşluktu.[827]

Afganistan böyle bir süreci yaşamamıştı. Afganistan, Hindistan'a hâkim Büyük Britanya İmparatorluğu ile Orta Asya'ya hâkim Çarlık Rusyası arasında bir mutabakatın sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Özbek, Türkmen ve Taciklerin çoğunlukta olduğu Kuzey Afganistan, Orta Asya ve Türkiye'deki modernleşme (Cedidizm) sürecinden kısmen de olsa etkilenmişti. Kuzey Afganistan'ı güneyden ayıran, batıdan doğuya Afganistan'ı boydan boya kat eden Bendi Türkistan Dağları'nın güneyinde yaşayan, Afganistan nüfusunun üçte ikisini oluşturan Peştunlar, böyle bir modernleşme sürecinin dışında kaldı. Bu yüzden radikal, kökten dinci siyasi İslam, özellikle güneydeki Peştunlar arasında son derece güçlüydü.[828]

Türkiye'deki gelişmelerden, yeni kurulan modern Türkiye'den etkilenen Afgan Kralı Emanullah Han, 1926 yılındaki Türkiye ziyaretinin ardından ülkesinde benzer reformlar yapmaya kalkışınca "Afganistan kâfir oluyor" iddiasıyla İslam adına silaha sarılan fanatikler, Afganistan'a hâkim oldular. Emanullah Han 1929'da ülkesini terk etmek zorunda kaldı. Bir süre sonra Emanullah Han'ın akrabası Nadir Şah ülkeye hâkim oldu. O da ülkede bazı reformlar yapma girişiminde bulundu ama başarılı olamadı ve

tahttan indirildi. Yerine geçen Zahir Şah, ülkeyi fanatik dini liderlerle mutabakat halinde yönetti. Zahir Şah'ın yeğeni Davud Han, Afganistan'ı Moskova'ya yaklaştırdı. Darbeler, komünistlerin iktidara el koymaları ve Sovyetler Birliği'ni ülkeye davet etmeleri, Afganistan'da Sovyet işgali dönemini başlattı. 1979 Aralık-1980 Ocak aylarında Kızıl Ordu birlikleri artık Afganistan'ın büyük bir kısmını işgal etmiş bulunuyordu.[829]

Sovyet işgal kuvvetlerine karşı ortaya çıkan dini motifli direniş hareketi, başta ABD olmak üzere, NATO üyesi diğer ülkeler tarafından memnuniyetle karşılandı ve desteklendi. Afgan mücahit grupları artık ateist-komünist işgalcilere karşı kutsal bir dini savaş yürütüyordu. Mücahit direniş gruplarının günden güne artan dini fanatizmleri, ABD ve diğer NATO üyesi ülkeleri hiç rahatsız etmedi. Sovyet birlikleri tarafından işgal edilen bölgelerden kaçarak Güney Afganistan'a, Kuzey Pakistan'a, Peşaver civarına yerleşen milyonlarca Afgan göçmen, Sovyetler'e karşı savaşta ana unsuru teşkil ediyordu.

Azad Bek Kerimi'nin başkanlığını yaptığı Kuzey Afganistan Vilayetleri İslam Birliği mensupları ve Ahmet Şah Mesud liderliğindeki Tacik mücahitleri arasında İslami anlayış bakımından büyük bir beraberlik vardı. Sovyetler'e karşı yürütülen savaşta onların gösterdiği başarılar, Peştun mücahit grupların kıskançlığını çekti. Dini görüş farklılığı ve etnik farklılıklar da bunlara eklenince, Gulbeddin Hikmetyar başta olmak üzere, diğer Peştun mücahit grupların Pakistan istihbaratı ve CIA'ya yaptıkları telkinler sonucunda, mücahit grupları arasında en ılımlı İslami görüş sahibi olan Kuzey Afganistan Vilayetleri İslam Birliği'ne yapılan yardımlar kesildi. Azad'ın siyasi İslam karşıtlığı, komutanlarının Özbek, Türkmen ve Tacik olması, Suudi Arabistan'dan daha çok Türkiye'ye yakın duruşu Gulbeddin Hikmetyar'ı rahatsız etmişti. Azad Kerimi ve silahlı güçleri zor durumda kaldı. Azad Bek, komutanlarından Türkmen Aşur Pelvan ve Özbek Resul Pelvan'ı yanına alarak Türkiye'ye geldi. Niyetleri Washington'a gitmek ve ABD makamlarıyla görüşerek yardımların tekrar başlamasını sağlamaktı. İstanbul'dan Ruzi'ye telefon ettiler. Ruzi, onlara hemen Washington'a gelmelerini ve elinden gelen her türlü yardımı yapacağını söyledi.[830] Azad Bek Kerimi başkanlığındaki heyet, Türkiye'deki Özbek diasporasıyla görüşmeler yaptı ve İstanbul'daki Türkistanlılar Derneği Başkanı Profesör Dr. Ahat Andican'ı da yanlarına alarak Washington'a uçtular.[831]

Azad ve arkadaşları Washington'a gelmeden önce Ruzi ön ha-

zırlıklarını tamamlamıştı. Pentagon'dan altı Amerikalı general, Washington'da Azad Bek Kerimi ve komutanları Aşur ve Resul'le toplantılar yaptı. Toplantılara Ruzi ve Ahat katılmadı. Azad, Pentagon generalleriyle yaptığı toplantıda, onların önüne çok önemli bazı belgeler koydu. Resul Pelvan, Kuzey Afganistan Vilayetleri İslam Birliği'ne katılmadan önce uzun süre Kâbil'de komünist Necibullah hükümetinin Genelkurmay Başkanı General Raşid Dostum'la birlikte çalışmıştı. Azad, Resul Pelvan aracılığıyla General Dostum'la irtibat kurup onunla mektuplaşmaya başlamıştı. Bu mektupların içeriğinden, General Dostum'un komünist Necibullah hükümetine karşı, kuzeydeki Kuzey Afganistan Vilayetleri İslam Birliği'ne bağlı mücahit gruplarıyla işbirliğine hazır olduğu açıkça anlaşılıyordu. Bu son derece önemli, yeni bir gelişmeydi. CIA ile Pentagon, Sovyet birliklerinin Afganistan'dan çekilmesinden sonra, General Dostum'un kuzeyli mücahitlerle birlikte komünist Necibullah hükümetine karşı tavır alacağını ilk kez Azad'ın Washington ziyareti sırasında, onun ağzından öğrendi.[832]

Ruzi'nin yardımıyla Washington'daki görüşmeleri sonucunda Azad Bek Kerimi'ye ABD yardımı yeniden akmaya başladı. Gulbeddin Hikmetyar'ın ve Washington'daki Peştun lobisinin çabaları sonuç vermemişti.[833] Afganistan'da Sovyet Kızıl Ordusu'na karşı yürütülen savaş, kanlı bir savaştı. CIA'nın Afganistan operasyonu ABD'ye yılda 700 milyon dolara mal oluyordu.[834] Bu miktar, CIA'nın resmi dış operasyonlar bütçesinin yüzde 80'inden daha fazlaydı. Stinger hava savunma roketleri, Afgan hava sahasını Sovyet uçakları ve helikopterlerine cehennem etmişti. Mücahitlerin düşürdüğü her helikopter, Kızıl Ordu'nun moralinden bir şeyler götürüyordu. 80'li yılların ortalarına gelindiğinde, Afganistan'daki Rus ordusu moral olarak çökmüştü. CIA, Ruslara Afganistan'da bir Vietnam yaşatmak istiyordu. On yıl gibi bir süre içinde de bu hedefine fazlasıyla ulaşacaktı.

Siyasi İslam ve CIA'nın rolü

Ruzi, Afganistan savaşı sırasında Afganistan'da Vehhabiliğin desteklenmesinden ve bunlarla yapılan işbirliğinden son derece rahatsızdı. Mücahit gruplar arasında radikal İslam'a en uzak mücahit örgütleri, Azad Bek Kerimi liderliğindeki Kuzey Afganistan Müslümanlar Birliği ve Ahmet Şah Mesud liderliğindeki mücahit örgütüydü. Ruzi, bir ara Gulbeddin Hikmetyar'a yapılan yardımları bile kestirecekti. XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın başında Selefiyeci radikal dini akımların Türkistan'a verdiği zararları bildiği için, bütün gayretlerine rağmen CIA'nın Afganistan'da Vehhabilerle işbirliğine engel olamamıştı.[835]

Siyasal İslam'ın teröre dönük yanını anlamak ve gelecekte bu akımlara karşı doğru ve yerinde tedbirler alabilmek için, onun tarihsel arka planını bilmek büyük önem taşır. Ayrıca dinler ile dindarlar arasındaki farkın, siyasal İslam'ın barışı, diyaloğu ve dünya barışını tehdit eden yanının anlaşılması için Afganistan savaşı sırasında ve savaşı izleyen yıllarda ABD yönetimlerinin bu alanda oynadığı rolün üzerinde durulmalıdır.

XIII. yüzyıl İslam bilgini İbn Teymiye ekolüne mensup olan Muhammed bin Abdülvehhab (1703-1787), Suudi Vehhabiliğinin ve İbn Suud tarafından kurulan Suudi devletinin fikri mimarıdır.[836] "Takipçilerine göre bu hareketin hedefi, İslam'ın başlangıçtaki saflığına döndürülmesi ve dindeki bidatlerle* savaşmaktır."[837] Abdülvehhab, İslam'da Kuran ve sünnet** dışında bir kaynak kabul etmez. Dinde akıl ve kıyasın yeri yoktur. Ona göre, insanın ih-

* Bidat: İslam dininde Hz. Muhammed zamanından sonra ortaya çıkan değişik yargılar ve ilkeler. 2. Sonradan türeyen şey. (yay.n.)

** Sünnet: Hz. Muhammed'in Müslümanlarca uyulması gerekli sayılan davranışları ve herhangi bir konuda söylemiş olduğu söz. (yay.n.)

tiyacı olan her şey Kuran'da ve peygamberin sünnetinde mevcuttur. Tevhid, yani Allah'ın birliğine inanmak esastır. Ancak namaz, zekât ve cihat, tevhidin varlığının veya yokluğunun işaretidir. "Ben Müslüman'ım, Allah'a ve Peygamber'e inanıyorum" diyen bir Müslüman namaz kılmıyor, zekât vermiyor ve kâfirlere karşı cihat etmiyorsa iman etmiş sayılmaz. 20 Kasım 1979'da "İslam'ı saflaştırmak ve Arabistan topraklarını kâfir kraliyet hizbinden ve onları destekleyen dini liderlerden kurtarmak" sloganlarıyla, kanlı bir terör eylemine girişerek Kâbe'yi ele geçiren Cuheyman ibni Muhammed ibni Seyf el-Uteybe, Suudi Arabistan'ın resmi dini önderi Şeyh Abdülaziz İbn Baz'ın öğrencilerinden biriydi. El-Uteybe'nin kendi ifadesine göre, İbn Baz ile arasında Suudi kraliyet ailesine bakış farkı dışında hiçbir fikir ayrılığı yoktu.[838]

CIA, Afganistan savaşı sırasında Vehhabilerin yalnızca parasından değil aynı zamanda onların savaşçı özelliğinden de yararlanmak istemişti. "Ateist" Sovyet İmparatorluğu'na karşı bütün İslam ülkelerinin ve Müslümanların desteklediği bir savaş, yani cihat, ABD'nin işine geliyordu. Vehhabi düşüncesini benimsemiş, kâfirlere karşı savaşı İslam'ın temel şartlarından biri sayan 20 bin Arap mücahit, Afganistan savaşı sırasında Suudi devlet bütçesinden akıtılan milyonlarca dolar ve CIA'nın lojistik desteğiyle son derece önemli bir rol oynadı. Afganistan'ın CIA desteğiyle radikalleşmesine ciddi katkıda bulundu. Usame bin Ladin, Eymen el-Zevahiri gibi El-Kaide liderlerinin de içinde bulunduğu, Afgan Arapları olarak adlandırılan mücahit grubunun liderliğini, o dönemde Abdullah Azzam yürütüyordu. Azzam, CIA desteğiyle Peşaver'de bir irtibat bürosu kurmuştu. Büronun ana görevi, Ortadoğu ülkelerinden gönüllüler getirip onları savaşa hazırlamaktı. İşte CIA desteğiyle kurulan bu büro, El-Kaide terör örgütünün habercisiydi. CIA'nın "Cihadın muhafızı" olarak adlandırdığı Abdullah Azzam, CIA'nın koruması altında bütün dünyayı dolaşmış, başta ABD ve Suudi Arabistan olmak üzere pek çok ülkede Müslümanları kâfirlere karşı Tanrı'nın kutsadığı savaşa, yani cihada çağırmıştı. Abdullah Azzam, gittiği her ülkede "Müzakere yok, diyalog yok, konferans yok; yalnızca savaş ve yalnızca silah var" diyordu. O dönemde CIA, radikal İslami akımları Sovyetler'e karşı kullanmak istediğinden, "sürekli cihat" çağrısını diri tutup, Afganistan'da birbiriyle çatışma halindeki etnik grupların tümünü birleştirdi ve onları Sovyetler'e karşı son derece başarılı bir şekilde kullandı. [839]

Kuzey Pakistan'daki dini eğitim veren okullar, aynı zamanda birer askeri eğitim kampına dönüştürüldü. Öğrenciler, Suudi

Arabistan'dan gelen Vehhabi öğretmenler, Pakistan istihbaratına mensup subaylar ve CIA ajanları tarafından eğitildi. Savaşın ardından ortaya çıkan Taliban, o okullardaki Vehhabi-CIA işbirliğinin ürünüydü. O okullarda 80'lerin ortalarında eğitilen genç fanatiklerin yeteneklileri seçilerek, ABD'nin Yeşil Bereliler'i, CIA ajanları ve Pakistan istihbaratının subayları tarafından birer gayrinizami savaş uzmanı haline getirildiler.[840]

O dönemde Afganistan'daki okullar için ABD'de hazırlanmış ders kitapları vardı. Üçüncü sınıflar için hazırlanan bir matematik kitabında şöyle bir soru dikkat çekiyordu: "Bir grup İslam mücahidi, 50 Rus askerine saldırıyor. 20 Rus öldürülüyor. Kaçan Rusların sayısı ne kadardır?" Başka bir soru ise şöyleydi: "Bir Kalaşnikov mermisinin hızı saniyede 800 metredir. Bir mücahit, 3.200 metre uzaklıktaki bir Rus askerinin alnına nişan alıyor. Kalaşnikov mermisi kaç saniye sonra Rus askerin kafasını parçalar?" Bu kitaplarda Afgan çocuklarına kâfirlerin gözlerinin oyulması, bacaklarının kesilmesi tavsiye ediliyordu.[841]

Neticede Kızıl Ordu Afganistan'dan çekilmek zorunda kaldı. Afganistan savaşını ABD kazandı. Ancak geride kâfirlere karşı savaşmaktan başka bir şey bilmeyen on binlerce fanatik insan kaldı. Geride, "Afganistan'ı İslam devleti yapmak için gerekirse bir milyon insanı öldürürüm" diyen Gulbeddin Hikmetyar ve benzerleri kaldı.

Afganistan savaşı bittiğinde başta "Afgan Arapları" olmak üzere Vehhabi hocalar tarafından yetiştirilmiş o gençler, "ateist Ruslara" karşı zafer kazandıklarından hareketle, kâfirlere karşı kutsal cihadın bütün dünyada devam etmesi gerektiğine inanıyorlardı.

İşte 11 Eylül terör eyleminin, sözü edilen İslamcı terörün köklerini ve sebeplerini yalnızca İslam'da değil, aynı zamanda, ABD'nin Soğuk Savaş stratejilerinde ve ABD yönetimlerinin kısa vadeli politikalarında aramak gerekir. Evet, ideolojik zemin Vehhabilik ve Selefiyeci İslam'dır. Müslümanların çok küçük bir kısmını oluşturan Selefiyeci-Vehhabi İslam anlayışını esas alarak "Afgan cihadı"nı uluslararası İslami bir "Haçlı Seferi" haline dönüştüren ise CIA'nın bizzat kendisidir.

Özbek mücahitler

Ruzi, bir sabah Washington'daki evinde sabah kahvaltısını yapmış günlük gazetelere göz atıyordu. Boston'da yayımlanan *Christian Science Monitor* adlı derginin ikinci sayfasındaki bir fotoğraf dikkatini çekti. Fotoğrafın altındaki kısa yazıda, görüntüdeki kişilerin Kızıl Ordu'dan mücahitlerin safına geçmiş iki ordu mensubu olduğu yazılıydı. Askerlerden biri çavuş, diğeriyse erdi. Ruzi, tiplerinden iki askerin de Özbek olduğunu anladı. Hemen gazeteye telefon açıp haberi yazan kişiyle görüştü. Gazetecinin söyleyeceği fazla bir şey yoktu. Fotoğrafları tanıdığı bir Afgan gazeteciden almıştı. Askerlerin hangi mücahit grubun elinde esir olduğu ve nerede bulundukları hakkında en küçük bir bilgiye sahip değildi.[842]

Ruzi kararını vermişti. O gençleri bulup Washington'a getirecek ve Sovyetler'e karşı yayımlamakta olduğu *İstiklal Bayrağı* adlı derginin yazı işleri kadrosunda değerlendirecekti. O eski Kızıl Ordu askerleri hakkında hiçbir bilgi yoktu, ama harekete geçmek için de fazla düşünmedi. Federal Almanya'nın başkenti Bonn'daki görevi sırasında tanışıp yakın dost olduğu bir Pakistanlı vardı; 80'li yılların başında Bonn'da Pakistan elçilik müsteşarıydı. Tam o günlerde Ruzi'nin, Pakistan'ın Roma büyükelçisi olan diplomat dostu, helikopterine yerleştirilen bombanın patlamasıyla bir suikasta kurban giden Pakistan Devlet Başkanı General Ziyaü'l-Hak'ın yeğeniydi. Pakistan'ın en zengin ailelerinden birinin kızıyla evli olan diplomat, Ruzi'yi sever ve sayardı. Ruzi hemen Roma'daki eski dostuna telefon edip Kızıl Ordu'dan kaçarak mücahitlerin safına geçen iki Özbek genci bulmak istediğini söyledi. Büyükelçi, Ruzi'ye, "Bak, ben büyükelçi oldum, sen beni ne tebrik ettin, ne de Roma'da ziyaret ettin. Sen önce Roma'ya gel, kaldığım muhteşem villayı gör. Birkaç gün misafi-

rim ol, bu meseleyi o zaman konuşuruz" dedi.[843]

Ruzi örgütüne gerekli bilgileri verip izin alarak Washington'dan Roma'ya uçtu. Pakistan büyükelçisi, Ruzi'yi Roma Havaalanı'nda büyük bir sevinç ve sevgiyle bizzat karşıladı. "Otele gitmek yok. Evde beraber kalacağız" diyerek onu kaldığı villaya götürdü. Pakistan'ın en büyük sanayicilerinden biri olan kayınpederi, büyükelçiye Roma'nın en güzel semtlerinden birinde, çok güzel bir villa satın almıştı. İki bahçıvanın çalıştığı, bakımlı büyük bir bahçe içindeki villanın aşçı ve hizmetkârları, evde eksik bırakmamıştı.

Büyükelçi, Ruzi'yi memnun etmek için elinden geleni yapıyordu. Ruzi gençlerden söz açınca "Hele biraz dinlen. Güzel Pakistan yemeklerini yiyip İtalyan şaraplarını içelim. Bu konuyu sonra konuşuruz" dedi. Ruzi'nin misafirliğinin birinci haftasının sonunda bir akşam yine muhteşem bir sofra kurulmuştu. Yemekler yenip şaraplar içilmişti. Yemekten sonra büyükelçi müjdeyi verip anlatmaya başladı. Gençlerin İslamabad'da olduğu haberi o gün gelmişti. Ruzi Washington'dan aradığı gün, diplomat Pakistan'a çektiği kriptolu mesajla o iki eski Sovyet askerinin bulunması için gerekli çalışmanın yapılması talimatını vermişti. Pakistan istihbarat örgütü mücahit gruplarla temas kurarak bulunduğu yeri belirlemişti.[844]

Gençler, Gulbeddin Hikmetyar'ın kamplarından birindeydi. Diplomat dostu Ruzi'ye, Pakistanlı görevlilerin kendisini İslamabad'da beklediğini bildirdi. Ruzi gördüğü dostluk ve misafirperverlik için teşekkür ederek Roma'dan Londra'ya uçtu. British Airways'in Londra'dan haftanın üç günü İslamabad'a uçak seferleri vardı. Ruzi'yi İslamabad Havaalanı'nda Pakistanlı bir tuğgeneral karşıladı. Bu güzel bir rastlantıydı. Ruzi, generali Bonn'da görev yaptığı yıllardan tanıyordu. Hatta Bonn'da evleri de birbirine çok yakındı. O zaman kurmay albay olan bu kişi, Pakistan'ın Bonn'daki askeri ataşesiydi. O göreve atanmadan önce, Devlet Başkanı Ziyaü'l-Hak'ın yaverliğini yapmıştı. Ruzi, yabancı bir ülkede eski bir dostla karşılaştığı için mutlu olmuştu.

General, Ruzi'yi, o zamanlar İslamabad'ın en iyi otellerinden biri olan Holiday Inn'e yerleştirdi. Ertesi gün de gelip onu Pakistan Genelkurmay Başkanlığı'na götürerek Afganistan'la ilgili birkaç generalle tanıştırdı. Genelkurmay Başkanlığı binasında, Afganistan savaşı ve mücahit gruplar hakkındaki brifingin ardından, oradaki en kıdemli general Ruzi'ye, aradığı eski Sovyet askerlerini bulduklarını, kendisini onların yanına göndereceğini söyleyip seyahat sırasında kendisine refakat edecek albayı tanıttı. Toplantıdan sonra Ruzi oteline gidip iki gün boyunca dinlendi. İki gün son-

ra bir küçük askeri uçak onu İslamabad'dan Afganistan sınırı yakınlarındaki bir askeri havaalanına götürdü. Eşlikçisi albay, oraya önceden gelmiş ve seyahat hazırlıklarını tamamlamıştı.[845]

Ruzi ile albay, birlikte aptes alıp sabah namazını kıldılar. Daha sonra, sabahın o saatinde gelen iki askeri cipten öndekine Ruzi ile refakatçi albay, arkadakine de tepeden tırnağa silahlı dokuz astsubay bindi. Oldukça düzgün, asfalt bir yolda 100 km kadar gittikten sonra dağ yolu başladı. Afganistan vadiler, uçurumlar ve mağaralarla bezeli, son derece vahşi bir doğaya sahiptir. Tek aracın bile güçlükle geçtiği, son derece dar ve tehlikeli dağ yollarında altı saat kadar güçlükle ilerleyip sonunda Afganistan topraklarına girdiler.[846]

Bu coğrafya XIX. yüzyılda İngiliz ordularına, şimdi de Rus ordularına mezar olmuştu. İnsan, masa başında kurgulanan planlarla bir savaş kazanmanın mümkün olmadığını ancak bu vahşi doğanın içine girip onunla baş başa kalınca anlıyordu. Afganistan içinde bir süre ilerledikten sonra, yüksek dağların arasında, futbol stadyumu büyüklüğünde düz bir alana ulaştılar. Gulbeddin Hikmetyar'ın karargâhı oradaydı ve kamp komutanı, Ruzi'nin geleceğinden haberdar edilmişti.

Komutan, Ruzi'yi karşılayıp çay ikram etti. Burada, Gulbeddin'in komutanlarının ve askerlerinin kaldıkları barakalar vardı. İmha edilen Sovyet birliklerinden ele geçirilen yüzlerce top, araç ve tank sıra sıra dizilmişti. Görüntü, Sovyetler'in savaşı kaybedeceğinin habercisi gibiydi. Kamp komutanı, Ruzi'nin iki Özbek için geldiğini biliyordu. Ancak Ruzi daha o gençlerin adını bile bilmiyordu. Sohbet biraz ilerledikten sonra komutan, Ruzi'ye kendisini gençlerin yanına götüreceğini söyledi. Bulundukları yerden birkaç kilometre gidip bir tepeyi aştıktan sonra önlerine vadiye yayılmış çadırlar çıktı. Hikmetyar'ın askerleri o çadırlarda barınıyordu. Ruzi'yi büyükçe bir çadıra götürdüler.[847]

Çadırın bir kenarında, fotoğraflarını gazetede gördüğü iki genç, ürkmüş bir vaziyette yerde oturmuş, gelenlere bakıyordu. Ruzi gençlerin korku dolu ürkek bakışlarından bir şeylerin yolunda gitmediğini anladı. Kamp komutanı daha önce Ruzi'ye onların Özbek olduğunu söylemişti. Ruzi gençlere Özbekçe selam verip hal hatır sordu. Onlar sıkıntı ve endişeyle tek kelimelik cevaplar verdiler. Ruzi, gençlerin zor durumda ve baskı altında olduğunu anlamakta gecikmedi. Kendi isteğiyle mücahitlerin safına geçen bu iki askere kampta esir muamelesi yapılıyordu. Ruzi, gençlerin tedirginliğinin asıl sebebini, onları Gulbeddin'in kampından kurtardıktan sonra öğrenebilecekti.[848]

Direnişçilere karşı savaşan Sovyet askerlerine, Afganistan'a gelmeden önceki eğitimleri sırasında söylenenlerin gerçekle uzaktan yakından ilgisi yoktu. Askerlere, Afganistan'ın başta ABD olmak üzere diğer emperyalist devletlerin orduları tarafından işgal edildiği, onlara karşı savaşan mazlum Afgan halkına yardım için işgalcilere karşı savaşacakları söyleniyordu. Özellikle Orta Asya kökenli Müslüman askerler, bir süre sonra gerçeğin hiç de söylendiği gibi olmadığını anlıyordu. Karşılarında Amerikalı, İngiliz veya başka Batılı devlet askerleri değil, Afganistan vatandaşı mücahitler vardı. Demek ki kendilerine söylenenler yalandı. Afganistan'ı işgal eden ABD değil, bizzat Rusya'ydı.

Gerçeği öğrenen askerler, verdikleri savaşın meşru ve haklı olmadığını düşünmeye başlıyor, vicdanen rahatsız olan Kızıl Ordu askerlerinden bazıları mücahitlerin safına geçiyordu. Her ne kadar Rusya'nın Orta Asya'yı işgali üzerinden uzun zaman geçmiş olsa ve bu iki asker Rus işgalinden yarım yüzyıldan fazla bir zaman geçtikten sonra doğmuş bulunsa da, geçmişte kendi vatanlarının da Kızıl Ordu tarafından işgal edildiğini biliyorlardı. Mücahitlerin safına geçen Sovyet askerlerinin tamamına yakın kısmının Rus olmayan milletlere mensup olması, Ruzi'nin Sovyetler Birliği'nde milliyetler meselesinin çözülmediği ve halen Rusya'nın en büyük iki meselesinden biri olduğu görüşünü doğruluyordu.[849]

Ruzi'nin peşine düştüğü gençler, üç ay boyunca mücahitlerle birlikte Sovyetler'e karşı savaşmış, büyük yararlılık göstermişti. Hatta ödül olarak Peşaver'e getirilmiş ve oradaki bir otelde bir süre misafir edilip dinlenmeleri sağlanmıştı. Gençlerden haberi olan Gulbeddin Hikmetyar, onlara kardeş muamelesi yapan komutanlarına hakaret edip iki askere esir muamelesi yapılmasını emretmiş, iki askerin cehennem hayatı da böyle başlamıştı. Gulbeddin'in kamplarındaki en pis işleri boğaz tokluğuna yapmak zorunda kalmışlardı.

İki askerin dağ kampında kendileriyle görüşen Ruzi'ye karşı çekingen davranmalarının sebebi de esir muamelesi görmeleri ve çadırdaki Özbekçe bilen diğer iki Afgan mücahidin, Ruzi ile konuşmalarını öğrenmek için oraya ajan olarak yerleştirilmiş olmasıydı.[850]

Kamp komutanı gençlerin serbest bırakılabilmesi için Gulbeddin Hikmetyar'ın izin vermesi gerektiğini, kendisinin bu konuda bir şey yapamayacağını söyledi. Ruzi ikinci gün kamptan ayrılıp geldiği yoldan tekrar İslamabad'a döndü. Pakistan Genelkurmay Başkanlığı binasında tekrar ilgili generallerle konuşarak Gulbeddin'le kendisini görüştürmelerini rica etti.[851]

Gulbeddin Hikmetyar

Gulbeddin Hikmetyar'ın karargâhı Peşaver'deydi. Bir bahçe içinde son derece pahalı halılarla ve sedef kakmalı möblelerle döşenmiş lüks bir binada yaşıyor ve askerlerini buradan komuta ediyordu. Ruzi'nin ziyaret ettiği kampın dışında iki kampı daha vardı. Kendisiyle zaman zaman görüşen Amerikalıların, Gulbeddin'in dünya görüşü ve Afganistan'ın geleceğine ilişkin tasavvurları hakkında bilgi sahibi olması gerekirdi. Fakat Washington'da hiç kimse, Ruslar Afganistan'dan çekildikten sonra nasıl bir yol izleneceği ve nasıl bir Afganistan kurulacağı konusuna kafa yormamıştı.

1988-1991 yılları arasında ABD'nin Pakistan büyükelçisi olarak çalışan Robert Oakley ile bir görüşmelerinde Gulbeddin Hikmetyar ona, bir milyon insanın hayatına mal olsa bile Afganistan'da bir İslam devleti kuracağını, hiç kimsenin bunu engelleyemeyeceğini söyleyecekti.[852]

Ruzi, kendisine eşlik eden Pakistanlı albay ve tercümanıyla birlikte Hizb-i İslami* lideri, siyasi İslamcı ve fanatik Gulbeddin'in karargâhına geldi ve onunla uzun bir görüşme yaptı. Ruzi karşısında kendi inancından başka hiçbir inanca saygısı olmayan, fanatik, acımasız bir insan bulmuştu. Ruzi'nin, bütün yaratılanları hoşgörüyle kucaklayan, tanrısallığın özünün sevgi ve hoşgörü olduğunu kabul eden, bütün inançlara saygılı İslam anlayışı ile Gulbeddin'in acımasız, diğer inanç ve görüş sahiplerini düşman sayan İslam anlayışı arasında dağlar kadar fark vardı.

Ruzi, Gulbeddin'le görüşürken, Sovyetler Birliği'nde Stalin döneminde tanıdığı komünistler ile Hitler Almanyası'nda karşılaştığı Naziler geldi aklına. Onlar için de, kendi ideolojilerine inan-

* Bkz. Kitabın sonunda yer alan sözlük. (yay.n.)

mayanlar düşmandı. Onlar da hoşgörüsüz ve acımasızdı. Onlar için de tek gerçek vardı. Gulbeddin için de tek gerçek, kendi katı, hoşgörüsüz, başkasına hayat hakkı tanımayan din anlayışıydı. Ruzi, Stalinizm nasıl Rusya'nın başına bela olduysa, Nazizm nasıl başta Almanya olmak üzere bir dönem bütün insanlığın başına bela olduysa, Hikmetyar ve benzerlerinin de bir gün Afganistan'ın başına felaketler getireceğini düşündü. Ancak bir fanatikle tartışmanın, ona görüşlerinin yanlış olduğunu söylemenin faydası yoktu. O buraya iki genci bu cehennemden kurtarmak için gelmemiş miydi?[853]

Ruzi, kibar bir dille konuya girmiş ve Gulbeddin elindeki iki genci serbest bırakmasını rica etmişti. O gençlere Sovyetler'e karşı yaptığı bir çalışmada ihtiyacı olduğunu söyledi. İki askerin Moskova'nın propagandasına inanmayarak hayatlarını tehlikeye attıklarını ve kendi istekleriyle mücahitlerin safına katıldıklarını, aylarca mücahitlerle omuz omuza Sovyet ordusuna karşı savaştıklarını belirttikten sonra, onlara esir muamelesi yapılmasını bir türlü anlayamadığını ifade etti. Gulbeddin'in yüzü asıldı ve sinirli bir şekilde, "Eğer birisi bir kez imansız, inançsız, İslam düşmanı Rus kâfirinin üniformasını giymişse, eline onların verdiği silahı almışsa, o bizim ebedi düşmanımızdır. Bu esirler de bizim ebedi düşmanımızdır. Onları size teslim etmeyeceğim" dedi.[854]

Ruzi, Gulbeddin'in bu sözleri üzerine sinirlendi. Kendisine hâkim olamayıp bağırdı: "Bir zamanlar ben bu Sovyet Kızıl Ordu üniformasını giydim. Elime onların verdiği silahları aldım. Şimdi ben senin düşmanın mıyım?" Gulbeddin, az önce bildirdiği kararını tekrarladı. "Ben bu esirleri size vermeyeceğim" dedi. Ruzi, Gulbeddin'in karargâhında yumruğunu masaya vurup "Tanrı ve yanımdaki şu albay şahidim olsunlar, ben bu gençleri senden alacağım. Sen onları bana vermeye mecbur kalacaksın" diyerek ayağa kalktı ve yanındaki albayla Gulbeddin'in karargâhını terk etti. İslamabad'a döndü. Kendisine eşlik eden Pakistanlı albay, Gulbeddin'le yapılan görüşmeyi Pakistan Genelkurmayı'na rapor etti.[855]

Ruzi Pakistan'da fazla kalmadan Washington'a döndü. Ziyaret ve çalışmaları hakkında merkezine ayrıntılı bir rapor sundu. Afganistan'da Sovyet ordusuna karşı savaşan altı mücahit grubu vardı. Aralarında en ılımlı olanları Ahmet Şah Mesud'un liderliğini yaptığı Tacik, Özbek ve Türkmenlerden oluşan grup ile Azad Bek Kerimi liderliğindeki yine Özbek, Türkmen ve Taciklerden oluşan gruptu. Altı grup içinde en fazla yardımı Gulbeddin Hikmetyar alı-

yordu. Bir ara Gulbeddin'in aldığı yardımların ancak yüzde 25'ini alan Azad Kerimi'ye yapılan yardım kesilmiş ve Ruzi'nin çabaları sonucunda Azad yeniden yardım almaya başlamıştı.

Ruzi, Washington'da işe koyuldu ve Gulbeddin'e yapılan yardımların durdurulmasını sağladı. Yüz milyonlarca dolarlık para ve silah desteği alan Gulbeddin, yardımın kesilmesinden şaşkındı. Pakistan Genelkurmayı, yardımların neden kesildiğini Gulbeddin'e anlattı. Ruzi'yle tartışmaları ve Ruzi'nin kendisine söylediği sözler hatırlatıldı. Çaresiz kalan Gulbeddin, Pakistanlılara Ruzi'nin istediği zaman gelip o gençleri alabileceğini söyledi. Ruzi tekrar Pakistan'a uçtu, gençlerin bulunduğu kampa gidip onları Gulbeddin Hikmetyar'ın kamp komutanından teslim aldı.[856]

İslamabad'da Holiday Inn'e yerleştiler. Esaret şartlarında iyice zayıflamış olan gençler birkaç gün içinde kendilerine geldiler. Ruzi onlara sivil giysiler aldı. Washington'a doğru yola çıkmak için hazırlıkların tamamlandığı gün Ruzi, Washington'dan, şimdilik gençleri getirmemesini içeren bir talimat aldı. Talimatta gerekçe belirtilmemişti. Ruzi, gençleri İslamabad'da bırakıp Washington'a döndü. Talimatın gerekçesini de orada öğrendi. SBKP Politbüro Üyesi Mihail Gorbaçov, İngiliz Başbakanı Margaret Thatcher'ın konuğu olarak İngiltere'yi ziyaret edecekti. Ruzi, İslamabad'dan aldığı iki eski Sovyet askerini, tam da Gorbaçov'un Londra'da bulunduğu sırada, Londra üzerinden, Washington'a götürecekti. İngilizler, gençlerin Ruzi'nin yanından kaçıp büyük bir diplomatik skandala neden olmasından çekinmiş ve Amerikalılardan bu transferin Gorbaçov'un gezisi ertesine bırakılmasını istemişti. Durumu öğrenen Ruzi, İslamabad'a gitti.[857]

Ruzi İslamabad'a geldiğinde gençlerin tekrar Gulbeddin'in kampına götürüldüğünü öğrendi. Kampa gidip onları oradan almak gerekiyordu. Afganistan'da kış bütün şiddetiyle hüküm sürüyordu. Yoğun kar yağışı, özellikle dağ yollarını kapatmıştı. Ruzi'nin baharın gelmesini, karların erimesini beklemesini beklemekten başka çaresi yoktu. Bu arada Gulbeddin'e haber gönderip gençlere iyi bakması, karlar eriyip yollar açılıncaya kadar onları misafir etmesi için ricada ve uyarıda bulundu. Havalar ısınıp karlar eridiğinde, baharın ilk işaretleri göründüğünde tekrar gelmek üzere Pakistan'dan ayrıldı.

Gulbeddin dersini almış olacaktı ki, yalnız o iki gence değil, Sovyet ordusundan mücahitlerin safına geçmiş elindeki diğer beş eski Sovyet askerine de artık esir değil misafir muamelesi yapmaya başlamıştı. Afganistan'ın o aşılmaz, vahşi dağlarında bahar-

da karlar erimeye başladığında Ruzi tekrar geldi ve gençleri de yanına alarak Münih'e uçtu. Gençleri Münih'te CIA karargâhında genel bir sağlık muayenesinden geçirdiler. Her ikisi de son derece sağlıklıydı. Gulbeddin, son aylarda onlara iyi bakmıştı. Gençlerin vize işlemlerini halletmek üzere Frankfurt'a gittiler. Ruzi zaten önceden gerekli hazırlıkları yapmıştı. Gençler ABD'ye CIA kontenjanından göçmen olarak kabul edilmişti. Frankfurt'ta vize işlemleri birkaç saat içinde sonuçlandı.[858]

Tekrar Münih'e geldiler. Ruzi gençlere yeni giysiler aldı. Bir süre burada dinlenmelerinin onların ruh sağlığı için iyi olacağını düşündü. Münih'teki Radio Liberty'de, Sovyetler Birliği'ni Araştırma Enstitüsü'nde çalışan Özbekler vardı. Gençleri onlarla tanıştırdı. Oradaki Özbekler, gençleri akşamları evlerine yemeğe davet ettiler. Evlerde lezzetli Özbek yemekleri yendi, Özbek şarkıları dinlendi. Münih'te kaldıkları günler gerçekten de gençlerin ruh sağlığı için son derece yararlı olmuştu. Kader rüzgârları, tıpkı o gençleri olduğu gibi, Ruzi'yi de daha 24 yaşında anacığından, vatanından ayırmış, gurbet ellere savurmuştu. Ruzi onlarda bir anlamda kendi gençliğini görüyor, mutlu olmaları için elinden geleni yapmaya çalışıyordu.

Gençler, Münih günlerinden öylesine memnun kalmıştı ki, bir ara Ruzi'ye Münih'te kalmak istediklerini bile söylediler. Ancak gelecekleri için Almanya'da kalmaları doğru olmazdı. Ruzi, onların bu isteklerini, "Önce bir ABD'ye gidelim, işlemleri tamamlayalım sonra bakarız, gerekirse Münih'te yaşarsınız" diyerek yanıtladı. Münih'te bulundukları günlerde, Ruzi gençlerle uzun sohbetler yaptı. Kızıl Ordu'dan kaçışlarının sebeplerini, memlekettteki durumu, Orta Asya Türk halklarının hâlâ bağımsızlık hayali kurup kurmadıklarını sordu. Gençlerin anlattıklarından çıkardığı sonuç, Sovyetler Birliği'nde milliyetler meselesinin hâlâ ülkenin en önemli iki meselesinden biri olduğuydu.[859]

O gençler, Afganistan'a geldiklerinde karşılarında Amerikan askerlerini bulacaklarını sanıyordu. Sovyet tankları özellikle Kuzey Afganistan'da kendileriyle aynı dili konuşan insanların yaşadığı Özbek, Türkmen köylerini yerle bir ediyor, mücahitlerin saklandıklarını tahmin ettikleri köylere sivil-asker ayrımı yapmaksızın bomba yağdırıyordu. Vahşete ve yalana tahammül edemeyen bu gençler mücahitlere katılmıştı. Kendisi de İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında yalana ve vahşete tahammül edemediği için Türkistan lejyonlarına katılmamış mıydı? Ruzi, Afganistan savaşının Sovyet İmparatorluğu'nun sonunu getireceğini hissedi-

yordu. Ruzi gençlerden, Gulbeddin Hikmetyar'ın elinde kendileri dışında altı eski Sovyet askerinin daha bulunduğunu öğrenmişti. Bunlardan üçü Ukraynalı, biri Rus, biri Çeçen ve diğeri de Özbekistan doğumlu bir Kırım Tatarı'ydı. Gulbeddin Hikmetyar'ın kamplarında çok zor şartlar altında esir muamelesi görerek yaşayan o gençleri kurtarmak da Ruzi için ahlaki bir borçtu.[860]

Ruzi, İkinci Dünya Savaşı sırasında Alman esir kamplarında Türkistanlıların çektiği acıları düşündü. O iki genç Özbek'le birlikte Washington'a döndü. Ruzi o günlerde *İstiklal Bayrağı* adlı bir dergi yayımlıyor ve bunu çeşitli yollardan Özbekistan'a gönderiyordu. Gençlere dergide iş verdi. Artık onların da kalacakları evleri, düzenli bir işleri, aylık gelirleri ve yasal bir statüleri vardır. Ruzi, bu kez de Gulbeddin Hikmetyar'ın elinde bulunan diğer altı eski Sovyet askerini kurtarmak için kolları sıvadı. Önce onlarla ilgili ayrıntılı bir rapor yazıp esirlerin kurtarılması gerektiğini anlattı. Afganistan'da mücahitlerin Sovyet ordusuna karşı verdiği silahlı savaşın yanında, tarafların birbirlerine karşı yürüttüğü bir propaganda savaşı da vardı. Ruzi raporuna, böyle bir operasyonun, bu propaganda savaşında Sovyetler'e karşı kullanılabileceğini belirtti.[861]

Altı eski Sovyet Kızıl Ordu askeri için de gerekli izinleri alıp tekrar Pakistan'a gitti ve Gulbeddin Hikmetyar'dan teslim aldığı askerleri sivil bir uçakla önce Almanya'ya orada vize işlerini tamamladıktan sonra da askeri bir uçakla New York'a getirdi. Askerleri New York yakınlarındaki bir kampa yerleştirdi. Birkaç gün içinde ABD göçmenlik kurumu işlemlerini tamamladı ve onlar da ABD'ye göçmen olarak kabul edildiler.[862]

Ruzi'nin iki Özbek gencini Washington'a getirmesinin üzerinden dört ay geçmişti. Ruzi, işlemler bittikten sonra gençlerin tamamının katılımıyla New York'ta bir toplantı yaptı. Onlara şöyle seslendi: "Sizler şimdi hür insanlarsınız. İstediğiniz yerde yaşama hakkına sahipsiniz. İsterseniz ülkenize dönersiniz. İsterseniz burada kalırsınız. Yapılan bu yardımlar için hiçbir şahsa ve devlete borçlu değilsiniz. Zor ve ıstıraplı zamanlar geçirdiniz. Ben de hayatımda yıllar önce sizin yaşadıklarınıza benzer olaylar yaşadım. Bana art niyetsiz, hesapsız, beklentisiz, insan olduğum için insanca uzanacak bir el bekledim. Evet, kötü insanlar vardır. Ancak bu dünyada iyi insanlar da vardır. Ukrayna'da bir Kızıl Ordu subayı olduğum sırada yaralandığımda beni bağrına basan ve yaralarımı saran Ukraynalı aileyi nasıl unutabilirim? Almanya'da Rosenheim yakınlarındaki küçük bir köyde, benimle evlerini ve ekmekleri-

ni paylaşan Lange ailesini, Bayan Bruckhard'ı nasıl unutabilirim? Hayatınızın bundan sonraki döneminde, yolunuz açık ve Tanrı sizinle birlikte olsun."[863]

Ruzi'nin sözlerini dinleyen gençler duygulandı ve Ruzi'ye teşekkür ettiler. Altı gençten beşi, üç Ukraynalı, bir Çeçen ve bir Özbekistanlı Kırım Tatarı genç, ABD'de yaşamak istediklerini söyledi. Rus genç ise memleketine dönmek istediğini ve bunun için ne yapması gerektiğini sordu. Ruzi ona, Washington'daki Sovyetler Birliği Büyükelçiliği'ne başvurması halinde, dönmesi için onların yardım edeceğini bildirdi. Rus genç söyleneni yaptı ve Leningrad'a döndü. Diğer beş genç ise ABD'ye yerleşti.[864]

ABD'de etkin ve güçlü bir Ukrayna diasporası vardı. ABD'de yaşayan Ukraynalılar bu gençlere yardım elini uzattı. Hemen hepsi iş sahibi oldu, evlenip mutlu bir hayat sürdü. ABD'deki Çeçenler, Çeçen genci bağırlarına bastı. Özbekistan doğumlu, Mansur adlı Kırım Tatarı gence Ruzi yardımcı oldu. Mansur, teknik işlere yatkın bir gençti. Bir oto tamircisinin yanında işe girdi. Bilgi ve tecrübesini artırdı, iyi para kazandı. Taşkent'te iki kardeşi daha vardı. İki kardeşten büyük olana Ruzi kefil oldu, o da vizesini alıp ABD'ye geldi. Washington'da Ticaret Bakanlığı'nda çalışan bir hanımla evlenip mutlu bir hayat sürdü.[865]

Yeni dostlar

Ruzi'nin Afganistan'dan getirdiği iki genç, *İstiklal Bayrağı*'nın hazırlanmasına yardımcı oluyordu. Ancak, derginin yazı işlerinin sağlıklı yürümesi için Özbek dilini iyi bilen, en azından üniversite eğitimi görmüş iki personele daha ihtiyaç vardı. Onları bulmak kolay değildi. Fakat Ruzi ne yapıp edip aradığı o iki kişiyi de buldu. O dönemde Ruzi, zaman zaman Münih'e gidip orada Radio Liberty ile Sovyetler Birliği'ni Araştırma Enstitüsü yetkilileriyle görüşürdü.[866]

Bu ziyaretlerden birinde Ruzi, Radio Liberty'nin lokantasında radyo direktörünün yardımcısıyla yemek yerken, bir başka masada radyo personelinden Ziyaeddin Babakurban'la birlikte yemek yiyen güzel bir kadın dikkatini çekti. Ziyaeddin bir ara yerinden kalkıp Ruzi'yi masasına davet etti. Ruzi, direktörle yediği yemek bittikten sonra kahve içmek için yanlarına geleceğini söyledi. Yemekten sonra da onların masasına gitti. Ziyaeddin, masadaki güzel hanımla Ruzi'yi tanıştırdı. Kadının adı Rana Habib'di. Hindistan'da yaşayan bir Özbek'ti. İlginç bir hayat hikâyesi vardı. Ruzi, onun anlattıklarını ilgiyle dinledi. Rana, Taşkent Üniversitesi Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'nden mezundu. Gençliğinde herhalde çok daha güzeldi. Sanat yeteneği ve güzelliğiyle insanların ilgisini çekiyordu. Hatta o yıllarda meşhur Özbek şair Erkin Vahidov'la romantik bir aşk yaşadığı da dedikodular arasındaydı.[867]

O yıllarda Hindistan Komünist Partisi ile Sovyetler Birliği Komünist Partisi arasında sıkı bir işbirliği vardı. Hindistan Komünist Partisi, Kominform'un en etkin üyelerinden biriydi. Yine o yıllarda Taşkent Radyosu, Doğu ülkelerine yönelik propaganda yayınlarının merkezi durumundaydı. Radyonun Hindistan'a yönelik yayınları da vardı. Moskova'da Patrice Lumumba Halkların

Dostluğu Üniversitesi mezunu, Hindistan Komünist Partisi üyesi genç bir Hintli, Taşkent Radyosu Hindistan bölümünde çalışıyordu. Redaktörlük ve spikerlik yapan Habib adlı genç adam, yakışıklı ve yetenekliydi. İnanmış, idealist, romantik bir komünistti. Genç adam Rana'yla tanıştı ve çift, birbirine âşık oldu. Özbekler bu konuda son derece tutucuydu. Bir Özbek kadınının yabancılarla evlenmesini, yabancı aynı dine mensup bir Müslüman dahi olsa hoş karşılamazdı. Rana, ailesinin ve çevresinin karşı çıkmasına rağmen bu gençle evlenmişti.[868]

Özbekler Hintli gence güçlük çıkarmaya başlamıştı. Radyodaki işine son verdiklerinden, genç Hintli de karısı Rana'yı Taşkent'te bırakarak vatanı Hindistan'a dönmek mecburiyetinde kalmıştı. Soğuk Savaş yıllarında bir Sovyet vatandaşının Komünist Parti'nin ve KGB'nin izni olmadan yabancı bir ülkeye gitmesi çok zordu. Hele bu bir Batı ülkesiyse imkânsızdı. Habib soyadını alan Rana için de Taşkent'te zor günler başlamıştı. Eşinin yanına gitme başvurularından başlangıçta sonuç alamamıştı. Israrlarının sonuç vermesi üzerine gerekli izinleri alarak uzun bir otobüs yolculuğunun ardından Hindistan'a, eşinin yanına ulaşmayı başarmıştı.[869]

Rana Habib'in kayınpederi tanınmış bir Hintli diplomattı. Ruzi, Bandung Konferansı sırasında onunla tanıştığını hatırlıyordu. Rana Habib, Helsinki'de toplanan bir şarkiyatçılar konferansına katılmak için Finlandiya'ya gitmiş, dönüşte de Münih'te Radio Liberty'ye uğramıştı. Daha önceden radyoda çalışma başvurusu vardı. Ruzi'nin Rana Habib'le tanışması, bu ziyarete denk gelmişti. Rana'nın Münih'teki görüşmesi sonuçsuz kalmış, Radyo Liberty onu işe almamıştı.[870]

Rana Habib Hindistan'a, Ruzi de Washington'a döndü. Aradan birkaç ay geçtikten sonra Ruzi, Rana Habib'den bir mektup aldı. Rana mektubunda eşinin tenis oynarken kalp krizi geçirip öldüğünü, kızıyla birlikte çok zor durumda olduklarını yazmış ve Ruzi'den ABD'ye göçmen olarak gelmek için yardım istemişti. O günlerde Ruzi, *İstiklal Bayrağı* için Özbek dilini iyi bilen birini arıyordu. "Bu iyi bir rastlantı" diye düşündü ve Rana Habib'i ABD'ye getirmeye karar verdi. Göçmen bürosu, Dışişleri Bakanlığı ve kendi kurumuyla temasa geçti. Hazırlıkları tamamladı ve Rana'yı Washington'a getirtti. Artık yanında, Orta Asya şartlarını bilen, Sovyet okullarında okumuş, Rus ve Özbek dillerine hâkim üç çalışanı vardı: Gulbeddin'in kampından kurtardığı iki Özbek genç ile Rana Habib. Ancak onlar yeterli değildi. Ruzi'nin yetenekli bir çalışana daha ihtiyacı vardı.[871]

Ruzi için yanında çalışanlar, sadece iş verdiği kişiler değil, binlerce kilometre uzaklardan ABD'ye getirdiği, yabancı bir ülkede Ruzi'den başka kimsesi olmayan insanlardı. Ruzi, onlara karşı manevi, ahlaki bir sorumluluk taşıdığını düşünür ve onların her türlü dertleri ve sıkıntılarıyla ilgilenirdi. Onların zaman zaman gençlikten kaynaklanan yaramazlıkları olurdu. Mesela birisi ehliyetsiz araba kullanmış ve üstelik kaza yapmıştı. Ruzi arabanın anahtarlarını ondan almış, ehliyetini aldıktan sonra da teslim etmişti. Birisi son derece müsrifti. Maaşı eline geçer geçmez gereksiz ne varsa satın alır ve parasını bitirirdi. Rana Habib ile gençler arasında ciddi bir sürtüşme vardı. Rana onlara tepeden bakar, onları küçük görürdü. Ancak Rana ile gençler bir süre sonra çevreye uyum sağlamıştı. ABD'deki Özbeklerle tanışmışlar ve yeni dostlar edinmişlerdi. Artık Ruzi daha da rahattı. Ancak personel ihtiyacı devam ediyordu.[872]

Azad Bek Kerimi, Resul Pelvan ve Aşur Pelvan Kuzey Afganistan Vilayetleri İslam Birliği'ne kesilen ABD silah ve para yardımının yeniden başlatılması için Washington'a geldikleri sırada, Resul Pelvan Ruzi'ye, Kuzey Afganistan'ın Meymene Vilayeti'nden, Taşkent Üniversitesi Dil ve Edebiyat Fakültesi mezunu, Azizullah adlı bir gençten söz etti. Resul Pelvan'ın verdiği bilgilere göre bu son derece yetenekli ve üstün ahlak sahibi bir gençti.

Azizullah, Afganistan'da iç savaş şartlarında zorluklar yaşarken bir gün Kâbil'den Frankfurt'a giden bir uçağa binip Frankfurt'a gelmiş, havaalanında iltica talebinde bulunmuştu. Ruzi, Resul Pelvan'dan Azizullah'ın yalnızca önadını ve Almanya'da iltica talebinde bulunduğunu öğrenmişti. Elinde başka bilgi yoktu. Hemen Almanya'daki dostlarıyla temas kurdu, Azizullah'ın nerede bulunduğunu araştırdı. Onun iltica talebinin incelenmesi sürecinde, Hollanda sınırına yakın yerdeki bir mülteci kampına yerleştirildiğini öğrendi.[873]

Ruzi, soğuk bir kış günü küçük bir banliyö treniyle mülteci kampının bulunduğu kasabaya vardı. İstasyonda mültecilerin kaldığı binanın nerede olduğunu öğrendi. Oraya yaya olarak giderken, elinde çaydanlık taşıyan genç bir adamla karşılaştı. Tipinden ve elindeki çaydanlıktan onun Özbek olduğunu tahmin eden Ruzi, "Sen Özbek misin?" diye sordu. Genç adam şaşırdı, "Evet Özbek'im. Siz de Özbek misiniz?" dedi. Hiçbir şeyden habersiz, yarının ne getireceğini bilmeyen Azizullah, beklenmeyen misafire hayretle baktı. "Haydi kampa gidelim, hava çok soğuk. Size sıcak bir çay ikram edeyim" dedi. Ruzi ona kendisini aradı-

ğını ve nihayet bulduğu için mutlu olduğunu söyledi.[874]

Sohbetleri sırasında onun gerçekten son derece iyi yetişmiş, terbiyeli ve zeki bir genç olduğunu gördü. Washington'da *İstiklal Bayrağı* adında bir dergi yayımladığını, yazı işlerinde çalışacak yetenekli gençlere ihtiyacı olduğunu, kabul etmesi halinde kendisini ABD'ye götüreceğini söyledi. Almanya'ya iltica talebinin kabul edilip edilmeyeceğini bilmeyen, belki de talebinin reddedilmesi halinde Afganistan'a iade edilme şanssızlığıyla karşı karşıya kalacak olan Azizullah için bu, hiç de beklemediği bir anda başına konan talih kuşuydu. Azizullah önce hayret etti, sonra sevindi ve "Nasıl götüreceksiniz beni, izin vermezler ki?" diyerek üzgün bir şekilde Ruzi'nin yüzüne baktı. Ruzi ona kaygılanmamasını, umutsuzluğa düşmemesini, üzülmemesini, bir yolunu bulup kendisini kamptan çıkaracağını ve bütün işlemleri tamamlayarak yasal yoldan ABD'ye götüreceğini söyledi. Bonn'a dönen Ruzi, orada Alman makamlarıyla temasa geçti, gerekli izinleri aldı. ABD Göçmen Bürosu nezdinde yapılması gereken işlemleri tamamladı ve tekrar Azizullah'ın yanına gitti. Birlikte Frankfurt'a geldiler. Burada ABD Başkonsolosluğu'ndan vizesini alıp birlikte Washington'a döndüler.[875]

Soğuk Savaş bitiyor

Sovyetler Birliği'nin dağılıp Soğuk Savaş'ın bittiği 90'lı yılların başında Ruzi, *İstiklal Bayrağı* adlı derginin yayımına da son verdi. Artık yeni bir dönem başlamıştı. ABD'ye getirip *İstiklal Bayrağı* yazı işleri kadrosunda çalıştırdığı o insanları da rahatlıkla yapabilecekleri yeni işlerine yerleştirdi.[876]

Azizullah, merkezi Münih'ten Prag'a taşınan Radio Liberty'nin Özbek bölümünde çalışmaya başladı. Son derece başarılı bir radyo programcısı ve yazarı oldu. Bir ara bölüm başkanı olacağı söyleniyordu, ama herhalde radyo içi rekabet yüzünden, bu gerçekleşmedi. Azizullah da bunu onur sorunu yapıp radyodan ayrıldı, Washington'da Amerika'nın Sesi radyosunda serbest gazeteci olarak çalışmaya başladı. Azizullah tutumlu bir adamdı. Radyoda çalışanlara vergi muafiyeti uygulanırdı. Biraz para biriktirmişti. Bu arada bazı şanssızlıklar yaşadı. Sevgili eşi meme kanseri oldu. Münih ve San Francisco'da tedavi gördü ve sağlığına kavuştu. San Francisco'da bir apartman dairesi satın aldı. Kızı San Francisco'da üniversiteyi bitirmiş, oğlu liseye devam ediyordu. O da son dönemlerde Kâbil'de bir TV kanalının başındaydı.[877]

Gulbeddin Hikmetyar'ın kampından kurtardığı gençlerden birine Radio Liberty'de iş buldu. O da çalışkan ve yetenekli bir gençti. Radyoda çalıştığı yıllarda bir miktar para tasarruf etmişti. Aklında hep ticaret vardı; kendi işi olsun isterdi. Washington'da Taşkentli bir kadının kuru temizleme atölyesi vardı. Kadın, işler iyi gitmediği için bir an önce kuru temizleme atölyesini elinden çıkarmak istiyordu. O genç de biriktirdiği paranın tamamını kadına verip atölyeyi satın aldı. Ancak işler umduğu gibi gitmedi. Atölye sürekli zarar ediyordu, ama artık geri dönüş de mümkün değildi. Yatırdığı paranın tamamını kaybeden genç adam bir sü-

re sonra işyerini tasfiye etti. Ticari hayatta son derece olağan olan bu tür düşüşler onu da yıldırmadı ve işadamı olma isteğini Özbekistan'da gerçekleştirmeye karar verdi.[878]

Gulbeddin'in kampından kurtardığı diğer genç, Sovyetler Birliği dağılınca Ruzi'yle birlikte Özbekistan'a gitti. O da Margilanlıydı. Anne babası ve kardeşleri onu büyük sevinçle karşıladı. Özbek bir kızla evlenip bir süre Margilan'da kaldıktan sonra ABD'ye döndü. O da çalışarak yaşamını sürdürmeye uğraşıyor.[879]

80'li yılların ortalarına gelindiğinde bütün dünya, insanlık tarihinin gördüğü en büyük siyasi değişimlerin arifesinde bulunuyordu. Fakat Soğuk Savaş'ın başoyuncuları CIA ile KGB bundan haberdar değildi. 1985-1986 yıllarında CIA'nın Sovyetler Birliği ve diğer Doğu Avrupa ülkelerindeki casusluk ağı KGB tarafından tamamen çökertilmişti. Sovyetler Birliği ve diğer Doğu Avrupa ülkelerindeki CIA casusları birbiri ardına tutuklanıp idam edildi. 28 Eylül 1986'da, SBKP Politbüro toplantısında, KGB Başkanı Viktor Çebrikov, partinin çiçeği burnunda genel sekreteri Mihail Gorbaçov'a, Sovyet savunma sanayii hakkında 20 yıldır CIA'ya bilgi sızdıran Adolf Tolkaçev adlı bir Rus bilim adamının yakalanarak idam edildiği müjdesini verdi.[880]

KGB, Tolkaçev'in evinde iki milyon ruble (Yaklaşık 500 bin dolar) bulmuştu. CIA içinde üst düzey görevliler arasında bir köstebek vardı. Acaba kimdi? Önce Ed Howard adlı birinden şüphelenildi. 1981 yılında teşkilata giren Howard, iki yıllık bir eğitimden sonra Moskova'ya gönderildi. Howard 1985 yılında karşı tarafa geçmişti. Eğitimi sırasında Sovyetler Birliği'nde CIA için çalışan bazı ajanların dosyalarını görmüştü. Ancak tutuklanan ve öldürülenlerin birçoğundan Howard'ın haberinin olması mümkün değildi. Köstebeğin karşı tarafa geçen Howard olmadığı anlaşıldı. Kurulan araştırma komisyonu hiçbir sonuç alamadı. Gerçek ancak 1994'te ortaya çıktı. Aldrich Ames, 1962 yılında CIA'ya girmişti. Yıllar içinde adım adım ilerleyerek 1985 yılında CIA'nın Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerine yönelik karşı casusluk faaliyetlerini yürüten bölümünün başkanı olmuştu. Başlangıçta hiç kimse Ames'den şüphelenmedi. Ancak kullandığı çok pahalı Jaguar marka otomobil ve satın aldığı pahalı ev gözden kaçmadı. Ames 1995 yılında, KGB'nin içindeki CIA ajanlarını KGB'ye kendisinin ihbar ettiğini itiraf etti ve ömür boyu hapis cezasına çarptırıldı. Ames bir düzineden fazla CIA ajanının öldürülmesine neden olmuştu. Yargılanması sırasında KGB'den 2,7 milyon dolar aldığını itiraf etti. CIA ve KGB, ajanlarına son derece cömert davranıyordu.[881]

Ruzi, Aldrich Ames'i teşkilata girdiği günden beri tanırdı. Ames Ruzi'ye yakın davranır, onunla dostluk kurmak isterdi. Hatta bir gün Ruzi'yi ısrarla uyuşturucu trafiği konusunda Antalya'da düzenlenecek bir toplantıya davet etmiş, o da reddetmişti. Ruzi onu hiçbir zaman sevmemiş, itici bulmuştu.[882]

İstihbarat örgütleri hedef ülkelerdeki ajanlarını genellikle çıkar karşılığında temin ederler. Ancak inandıkları için, hayatlarını riske atarak ajanlık yapanlar da yok değildir. Bunlar içinde KGB'nin Batı'daki ajanlarından en önemlisi Kim Philby'dir. Philby, 1940 yılında İngiliz Haber Alma Örgütü MI-6'e girdi. 1963 yılında Sovyetler Birliği'ne iltica edinceye kadar 23 yıl hiçbir maddi karşılık beklemeksizin MI-6 ve CIA içinde KGB için ajanlık yaptı. CIA'nın Rusya'daki en önemli ajanlarından birisi Albay Oleg Penkovski'ydi. O da yıllarca Kızıl Ordu hakkındaki en hassas bilgileri CIA'ya hiçbir maddi çıkar sağlamadan vermişti. Her ikisinin motifi de inançtı. Philby komünizme, Penkovski çoğulcu demokratik sisteme inanıyordu. Philby kapitalist sistemi, Penkovski komünist sistemi insanlık için tehlike sayıyordu.[883]

İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayan Soğuk Savaş, her türlü kanunsuzluğun meşru kabul edildiği, yüzlerce ajanın öldürüldüğü, kapalı operasyonlarla tarafların birbirlerini zayıflatmaya, istikrarsızlaştırmaya çalıştığı kirli bir savaştı. Bu, terörün dahi meşru sayıldığı, hatta tarafların bir diğerine zarar vermek için teröristler yetiştirdiği bir dönemdi. "Benim teröristim, senin teröristin" devrinin yaşandığı, herkesin kendi teröristini kahraman kabul ettiği zamanlardı. Batı'ya büyük zarar veren Çakal lakaplı Carlos, komünist dünya, hatta dünyadaki sosyalistlerin tamamı için bir kahraman, Batı dünyası içinse kanlı bir caniydi. Soğuk Savaş sonrası ABD'nin başına bela olan Usame bin Ladin, Afganistan savaşı sırasında CIA desteğiyle gelişmiş ve büyümüştü.[884]

80'li yıllara gelindiğinde taraflar bir atom savaşının bütün insanlığın sonunu getireceği korkusuyla bir sıcak savaştan kaçınmaya çalışıyordu. Dünyada korkunun sağladığı bir barış ve denge vardı. Ancak Soğuk Savaş'ın sonunu getiren istihbarat örgütlerinin kazandıkları zaferler değil, Sovyet İmparatorluğu'nun iç dinamikleriydi. Soğuk Savaş, kanlı bir sıcak savaşın ardından ABD'nin barış beklediği bir dönemde başlamıştı. O dönemin üç önemli devlet adamı, SBKP Birinci Sekreteri Mihail Gorbaçov, İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher ve ABD Başkanı Ronald Reagan bu gelişmede en önemli rolü oynadılar. ABD acı Vietnam yenilgisini yaşamış, Sovyetler Birliği müttefiki Küba askerleri aracı-

lığıyla Afrika'nın her köşesinde binlerce KGB ajanıyla birlikte komünizm bayrağını dalgalandırmaya çalışıyordu. Sovyetler tarafından desteklenen Vietnam birlikleri Kamboçya'yı kana boyuyor, Afganistan'da 100 binden fazla Sovyet askeri, Sovyetler'e sıcak Hint Okyanusu'nun yolunu açmaya uğraşıyordu. İran'da, Moskova kontrolündeki İran Komünist Partisi Tudeh, Humeyni taraftarlarıyla işbirliği yaparak ABD yanlısı İran şahını devirmiş, Tahran'da ABD Büyükelçilik mensuplarının tamamı Humeyni taraftarlarınca rehin alınmıştı.

ABD ve CIA, dünyanın her köşesinde önemli yenilgiler yaşıyor, bütün dünyada Amerikan karşıtlığı yükseliyordu. Sanki Sovyetler Birliği önündeki bütün engelleri aşmış, dünyanın tek süper gücü olma yolunda önemli mesafeler kat etmişti. Sovyet devleti, ABD yöneticilerinin yarım yüzyıla yakın bir süredir süregelen bu çatışmanın daha uzun yıllar devam edeceği varsayımıyla geleceğe hazırlandığı bir dönemde, beklenmedik bir şekilde çökmeye başladı.[885]

"Ronald Reagan, Amerika'nın zayıflama ve geri çekilme döneminde bir tepki olarak seçilmişti. Komünist hiyerarşideki en üst konuma acımasız mücadelelerden sonra yükselmiş olan Gorbaçov, kendisine göre üstün Sovyet ideolojisini tekrar canlandırmaya kararlıydı. Reagan ile Gorbaçov, nihai zaferi kendi taraflarının kazanacağına inanıyordu. Ancak iki lider arasında hayati bir fark vardı. Reagan toplumunun kaynaklarını iyi anlamıştı. Gorbaçov ise, kendi toplumunun kaynaklarıyla ilişkisini iyice yitirmişti. Her iki lider de, kendi sistemlerinde en iyi olduğunu düşündükleri şeyleri yapmaya çalıştı. Reagan, halkının ruhunu, girişim ve kendine güven musluklarını açarak serbest bırakırken, Gorbaçov yapılması olanaksız olan reformu isteyerek, temsil ettiği sistemin ölümünü çabuklaştırdı."[886]

Entelektüel seviyesinin düşüklüğü esprilere konu olan ABD Başkanı Reagan'ın en güçlü yanı, yetenekli insanları bulma ve onları yakın kadrosuna alma özelliğiydi. Mükemmel konuşmalarının başkaları tarafından hazırlandığı, kendisinin bunları hazırlayacak kapasitede olmadığı söylenirdi. Oysa genel olarak bütün devlet başkanlarının ve başbakanların konuşmaları başkaları tarafından hazırlanırdı. Reagan'ın üstünlüğü, o mükemmel konuşmaları hazırlayacak insanları bulması ve hazırlanan konuşmaları inandırıcı bir şekilde ifade etmesiydi. Yanına en yetenekli ekonomistleri, uluslararası ilişkiler uzmanlarını, Sovyetler Birliği araştırmacılarını toplamasını bilmişti.[887]

Reagan, Sovyet ekonomisinin çöktüğünü ve bu çöküşün asıl

sebebinin de silahlanma yarışında Sovyet ordusu için bütçeden ayrılan payın çok büyük olduğunu biliyordu. Sovyet propagandası, Sovyetler Birliği'nde yeni bir insan tipinin, *Homo Sovyeticus*'un yaratıldığını iddia ediyordu. Sovyet ideologlarına göre devletin "milliyetler sorunu" diye bir sorunu yoktu. Reagan, yanındaki uzmanlarından bunun böyle olmadığını, milliyetler meselesinin devletin en ciddi sorunlarından biri olmaya devam ettiğini öğrenmişti. Sovyet yönetimi, rejim muhaliflerinin küçük ve etkisiz bir azınlık olduğunu söylese de, gerçeğin tam tersi olduğunu, muhaliflerin sisteme karşı olan büyük halk kitlelerinin küçük bir örneği, buzdağının görünen kısmı olduğunu biliyordu. Reagan, başkanlığı döneminde Sovyetler'in bu üç önemli meselesini acımasızca kullanmıştı. Soğuk Savaş'ı zaferle bitirme konusunda son derece kararlıydı. Bunun için atılması gereken ilk adım, savunmayı bırakıp ideolojik saldırıya geçmekti.

1982 Haziranı'nda Londra'da Westminster Hall'de yaptığı konuşmada şunları söylüyordu: "Şaşılacak bir şey, ama Karl Marx bir anlamda haklıydı. Bugün büyük bir devrim krizine tanık oluyoruz. Burada ekonomik düzenin talepleri, doğrudan doğruya politik düzenin talepleriyle çatışma halinde. Fakat kriz, Marksist olmayan hür Batı'da değil, Marksizm-Leninizm ülkesi Sovyetler Birliği'nde yaşanmaktadır. Gereğinden fazla merkezileştirilmiş, çok az veya hiçbir teşvik öğesi taşımayan Sovyet sistemi, yıllardan beri en iyi kaynaklarını, tahrip araçlarının yapımına aktarmaktadır. Askeri üretimin büyümesiyle birlikte ekonominin devamlı küçülmesi, Sovyet halkı üzerinde dayanılmaz ağırlıkta bir baskı yapmaktadır. Burada gördüğümüz şey, artık ekonomik temele oturmayan politik bir yapı ile üretim güçleri politik güçler tarafından kösteklenen bir toplumdur."[888]

Reagan, seleflerinin ideolojik savunma siyasetini bırakmış ve saldırıya geçmişti. Aynı konuşmasında demokratik ülkelere şu çağrıda bulunuyordu: "Halkın kendi yolunu seçmesine, kendi kültürünü geliştirmesine, barışçı araçlarla farklı düşünceleri uzlaştırmasına izin veren araçlar olarak demokrasinin altyapısını, hür basın sistemini, sendikaları, siyasal partileri ve üniversiteleri desteklemek."[889]

Reagan, zaman içinde hücumlarını daha da artırdı. Reagan dönemi dışişleri bakanlarından Shultz, 1985 Şubatı'nda San Francisco'da yaptığı bir konuşmada şöyle diyordu: "Komünist diktatörlükleri yaymak isteyen düşmanlarımız, yıllardır herhangi bir sakınmaya gerek görmeksizin dünyanın birçok yerindeki

ayaklanmalara destek olmuştur... Komünizmin zaferlerinin geri çevrilmez olduğunu sanmışlardır. Bugün, Sovyet İmparatorluğu kendi iç sorunlarının ve karışık dış ilişkilerinin baskısı altında zayıflamaktadır... Dünyadaki demokratik güçler, desteğimizi hak etmektedir. Onları terk etmek utanç verici bir ihanet olur; yalnızca bu cesur erkekleri ve kadınları terk etmek değil, aynı zamanda en yüksek ideallerimizi de terk etmek anlamına gelir."[890]

Sovyet ekonomisinin son derece zor durumda olduğunu bilen Reagan, çok önemli stratejik bir adım daha attı. Reagan'ın bu adımıyla Moskova silahlanmaya çok daha büyük paralar ayırmak zorunda kalacak ve sistem çökecekti. 23 Mart 1983'te Sovyet füzelerine karşı stratejik bir savunma sistemi geliştirmeye niyetli olduğunu açıkladı: "Ülkemizde bize atom silahlarını veren bilim topluluğuna, şimdi bütün yeteneklerini insanlık ve dünya barışı uğrunda kullanmaları çağırısında bulunuyorum: Bize bu nükleer silahları etkisiz ve modası geçmiş hale getirecek bir şey verin."[891] Reagan'ın bu stratejik savunma konsepti (SDI), Sovyet devletine süper güç olma olanağını sağlayan atom silahlarını bir anda değersiz hale getiriyordu. Sovyet silah sanayii, başta atom bombası üretimi olmak üzere, silahlanma yarışında Sovyet devletini iflasın eşiğine getirmişti. Reagan, Moskova'yı yeni bir silahlanma yarışına, böylece altından kalkamayacağı bir ekonomik yükün altına sokuyordu.

Kanada, İngiltere ve diğer bazı Batılı ülkeleri ziyaret eden Gorbaçov, oralardaki ekonomik zenginliği görmüş ve çok etkilenmişti. Thatcher'ın, reform telkinleri etkisini göstermiş ve Gorbaçov ancak yapılacak yeni reformlarla Sovyet ekonomisinin kurtulacağını düşünmeye başlamıştı. Sovyet ekonomisi düzelecek ve Sovyet İmparatorluğu yarışa ve siyasi rekabete devam edecekti. İngiliz düşünür Charles de Tocqueville, "Kötü bir hükümet için reformların başladığı dönem, son derece tehlikeli ve çöküntünün de başladığı dönemdir" diyordu.[892] Acaba Thatcher bunu bilerek mi Gorbaçov'a reformlar yapması telkininde bulunmuştu? İngiliz başbakanı, Gorbaçov'la yaptığı bir görüşmenin akabinde, Reagan'a gönderdiği bir mesajda Gorbaçov için, "Enteresan bir insan, onunla iş yapabiliriz" diye yazıyordu. Her ne olursa olsun, Sovyetler Birliği'nin dağılmasında bu iki Batılı devlet adamının önemli rolleri olmuştu.

Nasıl bir Sovyetler Birliği?

Ruzi, Türkistan'da dünyaya gelmiş, Sovyet okullarında okumuş ve gençlik yıllarında devlet için çalıştığı dönemde genç bir bürokrat olarak Sovyet sistemi hakkında ilk tecrübelerini edinmişti. Sovyetler Birliği konusunda yıllarca bilgi toplamıştı. Sistemin zayıf yönlerini çok iyi biliyordu. Birçoklarının Sovyet devletinin daha uzun yıllar yaşayacağını düşündüğü bir dönemde sistemin sonunun yaklaşmakta olduğunu görüyor ve bu sürecin kısalması için kendi olanakları ölçüsünde çalışmaya devam ediyordu.[893]

Ona göre, her şeyden önce Sovyetler Birliği'nin çok ciddi ekonomik sorunları vardı. Merkezi planlamayla düzenlenen Sovyet ekonomik sistemi son derece hantaldı. Sistem, teoride insanlara mutluluk ve refah vaat ediyordu. Ancak bu mutluluğu ve refahı finanse etmek mümkün değildi. Devlet, muazzam askeri gücünü halkın refahı pahasına finanse edebiliyordu. O askeri güce rağmen iktisadi olarak son derece geri bir ülkeydi. Liderler halktan tamamen kopmuş vaziyetteydi. Sovyetler'in en büyük sanayi tesislerinin başında bulunmuş Özbek asıllı bir teknokrat, bir gün ona totaliter sistemi son derece güzel bir şekilde özetleyen bir hatırasını anlatmıştı. Önemli Sovyet teknokratları zaman zaman devletin izniyle Batı ülkelerine gidiyordu. Seyahate çıkmadan önce her teknokratın son görevi, bulunduğu yerleşim yerindeki KGB merkezine uğrayıp orada kendisine verilecek direktifleri öğrenmekti. Gittiği ülkede, Sovyetler'in bir cennet olduğunu, işsizliğin bulunmadığını, sosyalizmin kurulduğunu ve ideal sistem komünizmi kurma aşamasına geldiklerini, insanların orada bir cennette yaşadığını, bütün Sovyet halklarının birbirleriyle kardeş olduğunu, yeni bir Sovyet halkının yaratıldığını, Sovyet sisteminin insanlığın bugüne kadar gördüğü en mükemmel,

en gelişmiş sistem olduğunu söylemek zorundaydı. Gezi dönüşü yapması gereken ilk iş, yine KGB merkezini ziyaret etmek ve gördüklerini anlatmaktı.[894]

Bunu anlatan bürokrat, Viyana dönüşü KGB merkezine gitmişti. Ona Avusturya'da neler gördüğünü ve yaşadığını sormuşlar. O da ne gördü ve yaşadıysa hepsini olduğu gibi anlatmış. Merkezi terk ederken ona şu talimat verilmiş: "Sen Viyana'da huzur görmedin, refah görmedin; açlık, sefalet, pazarlarda büyük kuyruklar, aç ve sefil işçi kitlelerinin yürüyüşlerini ve Avusturya'nın bir sosyalist devrimin arifesinde olduğunu gördün." Ertesi gün işyerinde arkadaşları teknokrata gezi izlenimlerini sorduğunda, o da onlara Viyana'da yaşadıklarını ve gördüklerini değil, KGB merkezinde kendisine söylenenleri anlatmıştı. Ruzi, Sovyetler Birliği'nde yaşadığı dönemlerde sistemin zaaflarını kavramış ve Sovyetler dışında yaşadığı yıllarda da angaje ettiği Sovyet diplomatları ile temas ettiği Sovyet vatandaşlarından bu zaafların eksilmediğini, aksine daha da arttığını öğrenmişti.

Totaliter sistemlerin en ciddi zaaflarından biri, insanda iki şahsiyetin oluşması için bir zemin hazırlamasıydı. Ruzi, Komünist Parti'nin ideoloji bölümünde çalışan birçok parti üyesinin gündüzleri parti seminerlerinde diyalektik, materyalizm, tarihi maddecilik ve ateizm dersleri verdikten sonra akşamları evlerinde gizlice Tanrı'ya ibadet ettiğini biliyordu. Gündüz ateist, gecelerisse Tanrı'ya yakaran insanlar. Görünüşte sisteme bağlı, gerçekteyse içinde yaşadığı sisteme inanmayan insanlardan oluşan bir toplum. Komünist Parti kadroları zamanla halktan kopmuş, birçok imtiyaza sahip yeni bir sınıf haline gelmişti. Lenin'in sosyalist devleti, bütün ülkeyi ve halkı kontrol eden totaliter bir polis devletine dönüşmüştü. Sistemin çökmesi kaçınılmazdı ve öyle de oldu. Bütün insanlık tarihi boyunca hiçbir imparatorluk bu kadar kısa bir süre içinde dağılmamıştı.[895]

Gorbaçov, 1931 yılında Kuzey Kafkasya'da Stavropol bölgesinde küçük bir kasabada bir çiftçi ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelmişti. Cana yakın, sempatik, sıcakkanlı ve zeki biriydi. Önce hukuk, daha sonra da tarım okudu. Komünist Parti içinde hızla yükseldi. 1980 yılında SBKP Politbüro yedek üyeliğine getirildi. Böylece dünyanın iki büyük imparatorluğundan birisini yöneten 14 kişilik kurulun üyesi oluyordu. İlk dış gezisini 70'li yıllarda Komünist Parti heyetiyle birlikte Kanada'ya yapmıştı.

İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher, İngiltere ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin gelişmesinden yanaydı. Andropov'un

ölümünden ve yaşlı Çernenko'nun SBKP birinci sekreteri olmasından sonra danışmanları ona yeni parti sekreterini İngiltere'ye davet etmesini önerdi. Thatcher, yaşlı birinci sekreterin değil, Politbüro'nun en genç üyesi olan Gorbaçov'un davet edilmesini istedi. Gorbaçov kendisine yazılan davet mektubunu çok kısa bir süre içinde cevaplayarak, daveti kabul ettiğini bildirdi.[896]

1984 yılı Aralık ayında Gorbaçov, eşi Raisa ile Londra'ya geldi. Londra'da kaldığı birkaç gün içinde zaman zaman protokol kurallarını da bir yana bırakarak Margaret Thatcher ile siyasi konularda uzun görüşmeler yaptı. Gorbaçov'un bu gezisinin Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecini hızlandıran en önemli olay olduğu söylenir. Gerçi Gorbaçov, Sovyet ekonomisinin merkezi planlamayla güçlenmeye devam edeceğini, Sovyet sisteminin kapitalist sisteme kıyasla çok daha mükemmel olduğunu söylüyordu, ama kafasında da Sovyet sistemiyle ilgili ciddi şüpheler belirmişti. Kendi iç dünyasında Sovyet sisteminin köklü reformlara ihtiyaç duyduğunu ve ancak bu şekilde varlığını devam ettireceğini düşünüyordu. Görüşmeleri sırasında Thatcher, Gorbaçov'un şüphelerini artırmaya çalıştı.[897]

1985 yılı başında SBKP Birinci Sekreteri Konstantin Çernenko'nun ölümünden kısa süre sonra Gorbaçov, birinci sekreterliğe getirildi.[898] Böylece Gorbaçov'un İngiltere ziyareti sırasında onun Sovyet devletinin birinci adamı olması için Thatcher'ın ettiği duayı Tanrı duymuş ve kabul etmişti. 1987 Mart sonu, Nisan başında Margaret Thatcher, Sovyetler Birliği'ne dört günlük resmi bir ziyarette bulundu. Thatcher, ziyaret sonrasında Londra'ya dönerken uçağında, Gorbaçov'un başlattığı sürecin Sovyetler Birliği'ni zaman içerisinde tamamen değiştireceğini düşünüyordu. Ancak bu sürecin, 300 yılda kurulmuş bir imparatorluğun üç yıl gibi kısa bir zamanda dağılmasıyla sona ereceğini hayal dahi etmemişti.[899]

Beyaz Saray, ABD Başkanı Ronald Reagan'ın 29 Mayıs 1988 tarihinde Sovyetler Birliği'ne tarihi bir resmi ziyaret yapacağını açıkladı. Oysa Reagan, başkan seçildiği yıl bu ülkeyi, "Kötülükler Ülkesi" ilan etmişti. Ziyaret, Gorbaçov'un Glasnost (Şeffaflık) ve Perestroyka (Yeniden Yapılandırma) olarak adlandırdığı reform sürecini başlattığı bir döneme rastlıyordu. Devlet adamları önemli ziyaretler öncesinde derslerine iyi çalışır, ziyaret edecekleri ülkeler hakkında uzmanlardan bilgi alırlar. Bilgilendirme zaman zaman saatlerce sürer. Önce ziyaretin amacı belirlenir. O amaca uygun çalışmalar yapılır. Yapılacak anlaşmalarla ilgili ön hazırlıklar

zaten tarafların diplomatları tarafından hazırlanmıştır. Bu, Reagan ve Gorbaçov'un dördüncü karşılaşması olacaktı.[900]

Ruzi ziyaret öncesi bir gün, Beyaz Saray'a davet edildi. Burada ABD başkanına Sovyetler Birliği'nin siyasi sorunları ve milliyetler meselesi hakkında bir brifing vermesi isteniyordu.[901] Pentagon'dan çağrılan birkaç general de, Sovyetler Birliği'nin askeri durumu hakkında başkana bilgi verecekti. Bilgileri nasıl değerlendireceği başkanın bileceği işti.

Teşkilatındaki uzmanların büyük çoğunluğunun Soğuk Savaş'ın daha uzun yıllar devam edeceğini ve buna uygun stratejiler geliştirmek gerektiğini düşünmesine rağmen, Ruzi onlarla aynı fikirde değildi. Sovyetler Birliği'ndeki gelişmeleri yakından izliyor, imkânlar ölçüsünde önemli Sovyet vatandaşlarıyla görüşmeler yapıyor ve onlardan bilgi alıyordu. O günlerde 15 cumhuriyetten oluşan Sovyetler Birliği'nin en önemli üç cumhuriyetinden biri olan Özbekistan Sovyet Cumhuriyeti'nden etkin bir şahsiyet ABD'ye geldi. Taşkent Belediye Başkanı Şükrullah Mirsaidov, Taşkent ile Seattle'ı kardeş şehir yapmıştı. Sovyetler'in en önemli şehirlerinden biri, bir Amerikan şehriyle kardeş oluyordu. Mirsaidov'un ABD ziyaretinin sebebi buydu.[902]

Şükrullah Mirsaidov, Seattle'da birkaç gün kaldıktan sonra Washington'a geldi. Washington'da Sovyetler Birliği büyükelçisinin misafiri olacak ve geldiği günün akşamı büyükelçinin kendisi onuruna verdiği yemeğe katılacaktı. Ruzi, önce Taşkent belediye başkanı hakkında bilgi topladı. Mirsaidov son derece kültürlü, kendisini çok iyi yetiştirmiş, özellikle Orta Asya tarihi hakkında geniş bilgi sahibi ve başarılı bir Sovyet bürokratıydı. Ruzi onun Özbekistan'da burjuva milliyetçisi olarak suçlanan ve tutuklanan bazı Özbekistan Komünist Partisi üyelerinin ailelerine gizlice yardım ettiğini öğrenmişti. Mirsaidov'la Washington'da bir yolunu bulup görüşmek istiyordu.

Ruzi, Sovyetler Birliği'nde tanınmış biriydi. Sovyet basınında hakkında çok sayıda eleştirel yazı yayımlanmış ve ona karşı ağır suçlamalarda bulunulmuştu. Bu görüşmeden Washington'daki Sovyet Büyükelçiliği çalışanlarının haberdar olmaması gerekiyordu. Ayrıca Mirsaidov'un böyle bir görüşmeyi kabul edip etmeyeceğini de bilmiyordu. Ruzi, ABD'de yaşayan Özbeklerden küçük bir heyeti "hoş geldin" demek için Mirsaidov'a gönderdi. Heyet mensuplarından birisi bir ara Mirsaidov'un kulağına Özbekçe, Ruzi Nazar'ın Washington'da bulunduğunu ve kendisiyle görüşmek istediğini söyledi. Taşkent belediye başkanı bu talebi ken-

disine ileten şahsa, bir ara başkalarının duymayacağı bir şekilde, büyükelçinin şerefine verdiği akşam yemeğini kısa kesmeye çalışacağını, mümkün olan en kısa zamanda oteline döneceğini ve kendisini otelde beklemesini söyledi.[903]

Mirsaidov, Ruzi'nin yarım yüzyıla yakın bir süredir, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Orta Asya cumhuriyetlerinin bağımsızlığı için mücadele veren biri olduğunu elbette biliyordu. Gerçekten de yemekten sonra Sovyetler Birliği'nin Washington Büyükelçisi Yuri Dubinin'den özür dileyip yorgun olduğunu, dinlenmek için hemen otele dönmek istediğini söyledi. Herkes odasına çekildikten sonra da lobide kendisini bekleyen Özbek'le birlikte, izlenmediklerinden emin olduktan sonra, bir taksiye binerek Ruzi'nin Virginia'da Falls Church semtindeki evine geldiler. Birbirlerini daha önce hiç görmemiş olan Ruzi ile Mirsaidov'un karşılaşması sanki 40 yıl ayrı kalmış iki kardeşin buluşmasını andırıyordu.[904]

Mirsaidov, kendisinden 21 yaş büyük olan Ruzi'yi hasretle kucakladı, Ruzi onu bağrına bastı. Her ikisi de duygulanmıştı. Gözlerinin nemlendiğini birbirlerine göstermemeye çalıştılar. Saatlerce sohbet ettiler. Bir yandan da klasik Özbek şarkılarını dinleyip içkilerini yudumluyorlardı. Ruzi'nin 20'li yıllardan, o güne kadar icra edilmiş Özbek müziği üzerine gerçekten zengin bir koleksiyonu vardı. Özbek melodileri genelde melankolik ve duygusaldır. Çok ıstırap çekmiş bir halkın haykırışları gibidir. Mirsaidov, Özbekistan'da bile hiç kimsede bulunmayan böyle bir koleksiyonun vatanından binlerce kilometre ve yarım yüzyıla yakın bir süre uzakta olan birinde bulunmasına hayret etmişti. Ruzi ona vatanına, doğduğu topraklara olan hasretini kısmen de olsa bunlarla gidermeye çalıştığını söyledi.[905]

Şükrullah Mirsaidov, Sovyet üniversitelerinde ekonomi öğrenimi görmüş, doktorasını yapmış, gençlik yıllarında Komünist Parti'ye üye olmuş, partide ve bürokraside yükselmiş bir Sovyet vatandaşıydı. Sovyetler Birliği'nin en büyük ve önemli şehirlerinden birisi olan Taşkent'in belediye başkanıydı. Aslında devleti yöneten hâkim sınıfa mensuptu. Sistemden memnun olması ve sistemle herhangi bir meselesinin bulunmaması gerekirdi. Ancak sohbet sırasında Ruzi gördü ki, Mirsaidov Orta Asya yakın tarihinden, Lenin'den sonra SBKP'ye Rus şovenistlerinin hâkim olduklarından, onların bütün Sovyet cumhuriyetlerinde olduğu gibi Orta Asya cumhuriyetlerinde de korkunç cinayetler işlediklerinden haberdardı. Orta Asya cumhuriyetlerinin Rusya'nın sömürgesi olduğunun farkındaydı.[906]

Mirsaidov'un söyledikleri, Ruzi'nin yıllardır savunduğu tezi doğrular nitelikteydi. Rus olmayan Sovyet cumhuriyetlerindeki aydınların ve parti üyelerinin Sovyet devletinin geleceğine inançları yoktu. Sovyet propagandası ile gerçekler taban tabana zıttı. Sovyet ekonomisi büyük bir kriz içindeydi. Milliyetler meselesi, devletin en büyük sorunu olmaya devam ediyordu. Sovyetler Birliği'nin bir devletler birliği olarak yaşaması ancak, bu birliğin eşit haklara sahip cumhuriyetlerden oluşan bir birlik haline gelmesiyle mümkündü. Aksi halde dağılma kaçınılmazdı.[907]

İşte Ruzi, ABD Başkanı Reagan'a brifing vermek için Beyaz Saray'a Mirsaidov'la evinde yaptığı bu önemli görüşmeden birkaç gün sonra gitti. Öğleden önce başlayan toplantı öğle vakti birlikte yenen yemekten sonra devam etti. Ruzi, Sovyet sistemi hakkında bildiklerini başkana aktardı.[908] Marksist-Leninist teori, Batı demokrasilerinin aslında bir demokrasi değil, üretim araçlarına sahip olan burjuva sınıfının diktatörlüğü olduğunu kabul eder. Sovyet sistemi ise, teoride Marksist-Leninist demokrasi ve demokratik merkeziyetçilik adı altına gizlenmiş bir işçi sınıfı diktatörlüğüdür. Bu da gerçekte tek parti hâkimiyeti, Komünist Parti diktatörlüğüdür.

Ruzi, brifingde rejim muhaliflerinin durumlarından, bu arada Kırım Tatarlarının lideri Mustafa Cemiloğlu'nun çektiği sıkıntılardan bahsetti. Mirsaidov'la kısa süre önce gerçekleşen görüşmesinden de yararlanarak, milliyetler meselesinin Sovyetler Birliği'nin en önemli meselesi olmaya devam ettiğini, Sovyet devletinin Batılı anlamda bir demokrasi ve hukuk devleti olması halinde milliyetler meselesinin çözülebileceğini belirtti. Sovyet devleti ancak böyle bir durumda ABD ve müttefikleri için güvenlik tehdidi olmaktan çıkacaktı.[909]

Başkan Ronald Reagan, Sovyetler Birliği'ne resmi ziyaretini 1988 yılının Mayıs ayının son günlerinde gerçekleştirdi. Başkanın Sovyetler Birliği'ne baskılarını aralıksız olarak artırdığı hep merak konusudur. Reagan, ABD'nin en zor durumda olduğu, dış politikada art arda yenilgiye uğradığı bir dönemde başkan seçilmiş ve Sovyetler Birliği'ne karşı ideolojik bir saldırı başlatmıştı.

Dikkat edilirse İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher'ın tavrı da Reagan'ınkinden farklı değildi. Thatcher, Moskova'yı son ziyareti sırasında Gorbaçov'la görüşürken, ev sahibi Gorbaçov, Thatcher'a bir süre önce yaptığı bir konuşmanın 40'lı ve 50'li Soğuk Savaş yıllarında ABD başkanlarının ve Churchill'in saldırgan konuşmalarını hatırlattığını söylemişti. Thatcher'ın sözleri,

Gorbaçov'u Truman Doktrini'nin ilan edildiği ve Churchill'in, Demir Perde'nin kurulacağını haber verdiği günlere götürmüştü. İngiltere başbakanı, geri adım atmamış, özür dilemeyip karşı saldırıya geçmişti. Ona şöyle cevap vermişti: "Siz, Brejnev Doktrini'yle ilan edilen, Batı'yla savaşın bütün dünyada komünizm kuruluncaya kadar devam edeceği tezinden vazgeçtiğinizi hâlâ söylemediniz. Biz kendimizi sizinle ideolojik savaşa hazırlamış bulunuyoruz. Fakat biz hemen her yerde Sovyet saldırganlığıyla karşı karşıyayız. Güney Yemen'de, Etiyopya'da, Mozambik, Angola ve Nikaragua'da saldırmaya devam ediyorsunuz. Kamboçya'yı işgal eden Vietnam'ı siz desteklediniz. Afganistan'ı hâlâ işgal altında tutuyorsunuz." Gorbaçov, gülüp geri adım atmış ve "Ne güzel, meseleleri birbirimizle ne kadar açık tartışıyoruz" diyerek havayı yumuşatmıştı.[910]

ABD başkanı, 31 Mayıs 1988'de Moskova Üniversitesi'nde öğrencilere ve öğretim görevlilerine hitaben bir konuşma yaptı. Reagan konuşmasında demokrasi üzerinde durdu. Demokrasinin hür seçimle başlayıp hür seçimle bittiğini söyledi. Tüm basın organlarının devlet kontrolünde bulunduğu, hür basının olmadığı Sovyetler Birliği'nde yaptığı bu konuşmada, ABD'de bağımsız 1.000 TV kanalının, 8.500 radyonun, 1.700 günlük gazetenin devletin hiçbir müdahalesine maruz kalmadan yayınlarını sürdürdüğünü anlattı, ABD ekonomisin temel taşı olan özel teşebbüsün tamamen hür olduğunu belirtti.

Ayrıca yargı bağımsızlığının üzerinde durdu. Hürriyetin, şahısların, kurumların ve devletin tekelinde olmaması gerektiğini ifade etti. Her ülkenin, her toplumun sorunlarının olduğunu, bunların hür bir şekilde tartışılması gerektiğini belirterek ABD üniversitelerinde bütün bu sorunların özgürce tartışıldığını söyledi. Hükümetlerin demokrasiyi ve özgürlükleri sınırlama hakkına sahip olmadığını, aksine demokrasinin ve hukukun üstünlüğü ilkesinin hükümetlerin icraatlarını sınırlaması gerektiğini vurguladı. Başkan, brifinglerde kendisine verilen bilgiler çerçevesinde son derece güzel konuşmuş ve Sovyetler Birliği'ne karşı baskıcı tavrını, Sovyetler Birliği'nin kalbi Moskova'da da devam ettirmişti.[911]

Çöküş

Sovyetler Birliği'ne ölümcül darbeyi Gorbaçov'un başlattığı reformlar vurdu. Glasnost ve Perestroyka, yıllardır devleti ayakta tutan, siyasi ve toplumsal hayatın her yanını kontrol eden tek parti diktatörlüğünün halk tarafından sorgulanması sonucunu doğurdu.

1917 Ekim Devrimi'nden bu yana devletin ve toplumsal hayatın tek hâkimi Komünist Parti, vatandaşlarına Sovyet sisteminin en ideal sistem, Sovyet ekonomisinin dünyanın en güçlü ekonomisi, Sovyet ordusunun da dünyanın en güçlü ordusu olduğu propagandasını yaptı. Sovyet devleti en güçlü devletti. Şeffaflık, yani gerçeklerin açıklanmaya başlaması, Sovyet ekonomisiyle ilgili doğru rakamların ortaya çıkması sonucunu doğurdu. Yeniden yapılandırma, Sovyet sisteminin bu şekliyle yürümeyeceğinin ve değişmesi gerektiğinin itirafı şeklinde algılandı. Sovyet devletinin yaşamasını sağlayan kapalılık, gizlilik ve kontrol kısmen de olsa ortadan kalkmaya başlayınca, imparatorluk çok kısa bir süre içinde dağıldı.

18 Mayıs 1988'de Sovyetler Birliği'nin ünlü ekonomi Profesörü Vyaçeslav Danişev'in, ülkenin en itibarlı gazetelerinden birisi olan *Litaraturnaya Gazeta*'da bir makalesi yayımlandı. Danişev yazısında, Brejnev liderliğinin tarihi yanlış okuduğunu, dünyanın bütün büyük devletlerinin Sovyetler Birliği'ne karşı koalisyon yapmasına neden olduğunu ve bunun sonucunda Sovyetler Birliği'nin silahlanma yarışına dayanamadığını yazdı. Zamanın Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Eduard Şevardnadze, Reagan'ın Moskova ziyaretinden iki ay sonra, Sovyetler Birliği'nin 25 yıldır yaptığı her şeye karşı çıktı. Bu, yıllardır yapılan baskıların bir sonucuydu.[912]

Soğuk Savaş yıllarında tarafların nükleer silahlara sahip olma-

sı, bir atom savaşının galibinin olmayacağı, böyle bir savaşın bütün insanlığın sonunu getirebileceği gerçeği, dünyada korkuya dayalı bir denge ve barış sağlamıştı. Soğuk Savaş'ın sıcak savaşa dönüşmemesinin en önemli sebebi, işte bu korkuya dayalı dengeydi. Soğuk Savaş yıllarında ABD'nin Sovyetler Birliği'ne karşı uyguladığı strateji, çeşitli gerekçelerle hem Demokratlar, hem de Cumhuriyetçiler tarafından zaman zaman sert eleştirilere maruz kalmıştı. ABD'nin Sovyetler Birliği'ne karşı gereğinden çok daha sert davrandığını düşünenler olduğu gibi, bunun tamamen aksini düşünenler de olmuştu. Ancak Soğuk Savaş bittikten ve galibi belli olduktan yıllar sonra yapılacak objektif bir analiz, o yıllardaki ABD yönetimlerinin tamamının herhangi bir kesinti ve çelişkiye izin vermeden, devamlı, istikrarlı ve kararlı bir politika izlediğini gösterir. Bu kararlı siyasetin sonucu olarak ABD, sıcak bir çatışmaya meydan vermeden bu savaştan galip olarak çıkmıştır.

CIA, zaman zaman ağır eleştirilerin hedefi olmuştur. Ancak, başkan olur olmaz sert bir ideolojik saldırıya kalkıp Stratejik Savunma İnisiyatifi'ni (SDI) başlatarak Sovyetler Birliği'ne ölümcül darbeyi vuran Ronald Reagan'ın, bu adımları CIA'nın verdiği bilgiler ve analizler ışığında attığını unutmamak gerekir. Burada kastedilen, tek kutuplu dünyada ABD'nin izlediği dış siyaset, dünyanın çeşitli bölgelerinde yürüttüğü savaşlar ve bu siyaset gereği düzenlenen CIA operasyonları konusunda olumlu veya olumsuz bir yargıda bulunmak değil, savaşın galibinin ABD olduğunu vurgulamaktır.

Ruzi, Soğuk Savaş döneminde inandığı ilkeler gereği, ülkesinin ve insanlarının daha onurlu bir hayat yaşaması için Sovyetler Birliği'nin dağılması gerektiğine inanmış ve ABD saflarında yer almıştır. Ruzi, hayatının fırtınalı serüvenler içinde geçen 50 yıllık döneminin sonunda, kısmen de olsa hedefine ulaşmış ve bağımsızlığına kavuşan her bir Orta Asya cumhuriyetinin Birleşmiş Milletler'e üye olduğunu görmüştür.[913]

SBKP içindeki reform karşıtları, 19 Ağustos 1991'de KGB tarafından desteklenen bir hükümet darbesi girişiminde bulundu. Boris Yeltsin, halkı darbecilere karşı direnişe çağırdı. Darbe girişimi, 21 Ağustos 1991'de darbecilerin yenilgisi ve tutuklanmalarıyla sona erdi. 21 Aralık 1991'de Boris Yeltsin ile Mihail Gorbaçov, yayımladıkları ortak deklarasyonla Sovyetler Birliği'nin dağıldığını dünyaya ilan ettiler. Ancak, Orta Asya cumhuriyetleri Moskova'daki darbe teşebbüsünün 1991 yılı Ağustos ayında başarısızlığa uğramasından sonra bağımsızlıklarını zaten ilan etmişti.

40 yıldan daha fazla bir süre devam eden Soğuk Savaş, ABD'nin zaferiyle sonuçlandı ve 1991 yılında Sovyet İmparatorluğu paramparça oldu. Ruzi 50 yıl süresince Sovyetler Birliği'nde yaşayan Rus olmayan halkların, kendi bağımsız devletlerini kurma isteklerinin hiçbir zaman yok olmadığını iddia etmişti. Tarihi gelişmeler onu haklı çıkardı. 1991 yılında, Rus olmayan cumhuriyetlerde bağımsızlık bayrağını dalgalandıranlar, 1991 öncesinde Sovyetler Birliği'nin yönetim kadrolarını teşkil eden Komünist Parti fonksiyonerleriydi. Sovyet İmparatorluğu'nun son Dışişleri Bakanı Eduard Şevardnadze, Sovyetler Birliği'nden ayrılan bağımsız Gürcistan'ın ikinci devlet başkanı oldu. SBKP Politbüro üyesi, Sovyet Devleti Başbakan Yardımcısı Haydar Aliyev önce Nahçıvan meclis başkanı, daha sonra Azerbaycan cumhurbaşkanı oldu. Kazakistan'da SBKP Politbüro üyesi Dinmuhammed Kunayev, Kazakistan'a bağımsızlığını kazandıran yine SBKP üyesi Nursultan Nazarbayev'in yolunu açmıştı.

Bütün siyasi hayatlarını Komünist Parti içinde geçirmiş ve parti içinde yükselmiş, Rus olmayan önemli parti üyeleri, 1991 yılında kendi halklarının önünde bağımsızlık bayrağını taşıyarak birkaç ay içerisinde, 300 yılda savaşlarla, kanla kurulan bir imparatorluğu paramparça ettiler. Tarihi gelişme süreci, Türkiye'de bir görüşmesinde, "Bırakın bunları Ruzi, bırakın bu ham hayalleri. Onların hepsi artık Rus oldu" diyen İsmet İnönü'yü değil, 25 yaşında kader rüzgârlarının ülkesinden kopardığı ve 50 yıl inandığı hedefe doğru koşan Ruzi Nazar'ı haklı çıkarmıştı.[914]

Kapitalist ülkelerde Sanayi Devrimi'nin gerçekleştiği yıllarda komünizmin bir ideoloji olarak çekiciliği vardı. XIX. yüzyılda demokrasiyle yönetilen kapitalist ülkeler, kalabalık işçi kitlelerinin sefaletini ortadan kaldıracak tedbirleri alamadılar. Avrupalı sömürgeciler, Asya ve Afrika ülkelerini acımasızca istismar ettiler. Avrupa'nın endüstri metropollerinde burjuvazi hiçbir sosyal hakka sahip olmayan işçileri acımasızca çalıştırıyordu. Çocuklar ve kadınlar yeni endüstri toplumunun modern köleleriydi sanki. İstismar edilenler, ezilenler, hakları verilmeyenler, köle gibi çalıştırılanlar ve idealist aydınlar Marksizme, komünist dünya görüşüne kurtarıcı olarak sarıldılar.

XX. yüzyılda bu durum değişmeye, kapitalist sistem kendisini revize etmeye, çalışanların sosyal ihtiyaçlarını karşılamaya, onların maddi refah seviyesini yükseltmeye başladı. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, komünist ülkeler ile kapitalist ülkeler arasındaki zenginlik farkı, kapitalist ülkelerin lehi-

ne büyük ölçüde artmış bulunuyordu. Ekonomik bakımdan Federal Almanya Doğu Almanya'nın; Avusturya, sosyalist Macaristan ve Polonya'nın; ABD, Sovyetler Birliği'nin çok daha önündeydi. 1985 yılında ABD'nin ticaret hacmi 576 milyar dolar, Sovyetler Birliği'ninkiyse 66 milyar dolardı. Bütün dünya nüfusunun üçte birini oluşturan komünist ülkelerin toplam ihracatı, kapitalist ülkelerin ihracat toplamının ancak yüzde 10'unu oluşturuyordu.[915]

İkinci Dünya Savaşı'ndan 40 yıl sonra bile Sovyetler Birliği'nde et ve şeker gibi temel besin maddeleri halka hâlâ karneyle veriliyordu. Gorbaçov SBKP birinci sekreteri olduğunda Sovyet halkının yüzde 40'ı, yaşlı emeklilerin yüzde 79'u sefalet içinde yaşıyordu. Ancak Sovyetler Birliği'nde 60'lı yıllara kadar eğitim, kültür ve sosyal güvenlik sahalarında büyük başarılar kaydedilmişti. Silah endüstrisi ve ağır sanayi dallarında Sovyetler Birliği kapitalist ülkelerle yarışıyordu. 70 yıl devam eden bu siyasal ve sosyal deney süresinde, bu tecrübe ve kazanılan kısmi başarıların nelere mal olduğunu ve ne pahasına elde edildiğini, ancak Sovyetler dağıldıktan, belge ve bilgiler üzerindeki gizlilik örtüsü kalktıktan sonra öğrenilecekti.[916]

Darbelerle iktidar olan komünistlerin darbeler sırasında katlettiği insan sayısının 5 milyondan daha fazla olduğunu görüyoruz. Yönetime geldikten sonraysa sistemin yerleşmesi için 3 ila 5 milyon arasında eski subay, eski bürokrat, aristokrat, toprak sahibi, din adamı ve kapitalist katledildi. Tarım arazilerinin devletleştirilmesi sırasında 10 milyon civarında çiftçinin kurşuna dizilerek veya çalışma kamplarında öldürüldüğünü öğreniyoruz. 30'lu yılların sonuna doğru, Komünist Parti'den atılan 1,5 milyon insan ortadan kaldırıldı. İnsanlık tarihinin gördüğü, benzerlerine ancak Nazi Almanyası'nda rastlanan toplama kamplarında milyonlarca insan hayatını kaybetti. Sovyetler Birliği'nde, 70 yıl boyunca öldürülen toplam insan sayısının 30 milyondan fazla olduğu tahmin ediliyor. Bu sayıya, 1917 Ekim Devrimi'nden sonra çıkan iç savaşta ve İkinci Dünya Savaşı sırasında hayatlarını kaybedenler dahil değildir.[917]

Hayatının bir kısmını, ilk gençlik yıllarını Sovyetler Birliği'nde geçiren Ruzi, bütün bunları biliyordu. Katledilen milyonlar içinde kendi yakını ve tanıdığı pek çok kişi vardı. Ruzi için bu sisteme karşı savaş, ahlaki bir borçtu. Sovyetler Birliği dağılıp Orta Asya cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilan ettiğinde Ruzi, haklı bir savaşı zaferle bitiren tarafın bir mensubu olarak büyük bir huzur içindeydi.[918]

Özbekistan

Gorbaçov'un 1990 yılında başlattığı reformlara paralel olarak, Sovyet vatandaşlarının ülke dışına çıkması ve eski Sovyet vatandaşlarının vatanlarını ziyareti artık mümkün olmaya başlamıştı. Ancak Ruzi'nin o günlerde Sovyetler Birliği'ne seyahat etmesi sakıncalıydı. Çünkü yıllarca sisteme karşı mücadele etmiş ve Sovyet devleti tarafından düşman ilan edilmiş biriydi.[919]

Özbekistan'a doğrudan uçak seferleri henüz yoktu. Ancak Moskova üzerinden gitmek mümkündü. Ruzi'nin, KGB'nin hâlâ etkin olduğu bir zamanda Moskova üzerinden giderek vatanını ziyaret etmesi riskli olurdu. Ancak Ruzi oldukça yaşlanmış ve sağlık durumu iyi olmayan kız kardeşini dünya gözüyle görmek ve kucaklamak istiyordu. Ruzi gibi birinin yakınlarının Soğuk Savaş yıllarında serbestçe seyahat edebilmeleri hayal dahi edilemezdi. Ruzi kız kardeşi Şamsihan'ı, Şamsihan'ın kızı, yeğeni Dilberhan'ı ve onun küçük kızı ile oğlunu ABD'ye davet etti. Dile kolay; aradan tam 50 yıl geçmişti. Yazdığı mektuplar hiçbir zaman onlara ulaşmamıştı. Nasıl olur da bir rejim ve devlet düşmanının mektupları yakınlarına verilirdi? Ancak tecrübeli bir istihbaratçı olan Ruzi, çeşitli yollardan zaman zaman annesi, kız kardeşi ve diğer yakınları hakkında haber alıyordu. 70'li yıllarda annesinin vefatını öğrenmiş ve çok üzülmüştü. En azından annesi yerine kız kardeşini bağrına basmak istiyordu.[920]

1990 yılında bir sonbahar günü kız kardeşi ile davet ettiği diğer yakın akrabalarını taşıyan uçak Washington Dulles Havalimanı'na indi. 50 yıldır birbirlerini görmemişlerdi. Ancak Şamsihan, annesi Tacinisa Hanım'ın Ruzi'nin vatanından ayrıldığı 1941 yılından vefatına kadar hemen her gün oğlu için Tanrı'ya yakarışlarına, dualarına şahit olmuştu. Anne, oğlunun huzur içinde sağlıklı bir ha-

yat sürmesi için her gün dua etmişti. Ne Ruzi onları, ne de onlar Ruzi'yi bir gün dahi akıllarından çıkarmamıştı. Ruzi ve Şamsihan yıllar sonra ilk karşılaştıklarında birbirlerine öylesine sarıldılar ki, bir daha onları hiç kimse ayırmasın.[921]

Ruzi, Şamsihan'ın şahsında annesine, babasına, şehit ağabeyine sarılıyor, Şamsihan'ı koklarken onları ve vatan toprağını kokluyordu. Kız kardeşi ve diğer yakınları iki ay kadar ABD'de kaldılar. İki ay boyunca her gece saatlerce sohbet ettiler. Ruzi kız kardeşine bu 50 yılda yaşadıklarını, kız kardeşi de ona Ruzi'siz geçen 50 yılın hikâyesini anlattı. İki ay sabahlara kadar konuştular. Fakat yine de birbirlerine anlatacakları çok şey vardı. Nihayet ayrılık günü geldi. Ruzi kız kardeşini ve yeğenlerini tekrar Özbekistan'a yolcu etti.[922]

1991 yılı ilkbaharında, bağımsızlıktan altı ay kadar önce Özbekistan hükümeti Taşkent'te bir "Uluslararası İşadamları ve Yatırımcılar Konferansı" düzenlemeye karar verdi. Bunun için bir hazırlık komisyonu oluşturuldu. Sovyetler Birliği dışındaki birçok ülkeden 400'ün üzerinde katılımcı Taşkent'e davet edildi.[923] Bunların Moskova üzerinden Özbekistan'a gelmeleri gerekiyordu. Ruzi'nin 1988 yılında Washington'da görüştüğü ve bir gece saatlerce sohbet ettiği, o sırada Taşkent belediye başkanı olan Mirsaidov, 1989 yılında Özbekistan başbakanı olmuştu ve adı geçen komisyonun da başkanıydı.

Ruzi, Özbekistan Başbakanı Şükrullah Mirsaidov tarafından konferansa davet edildi. Fakat o, Özbekistan'a doğrudan uçuşlar başlayıncaya kadar beklemeyi tercih etti. Konferansa kendi yerine oğlu Erkin'i gönderdi. Erkin, Taşkent'te Ruzi'nin dostları tarafından karşılandı. Konferans sona erdikten sonra Erkin, Margilan'a yakınlarının ziyaretine gitti. Erkin'in Margilan'ın sokaklarını, binalarını en ince ayrıntısına kadar bilmesi, hatta Fergana sulama kanalı hakkında dahi ayrıntılı bilgiye sahip olması yakınlarını hayrete düşürdü. Erkin, Özbekistan hakkındaki geniş bilgisinin nedenini şöyle açıklıyordu: "Babam bize küçüklüğümüzden itibaren dünyaya geldiği ülke, şehir, onun sokakları, oradaki tarihi eserler ve şehrin tarihi hakkında bilgiler verirdi. Margilan, yaşadığımız ülkeden 13.000 kilometre uzakta da olsa, babamın anlattıklarından şehri en küçük ayrıntısına kadar tanıma imkânını buldum." Bu tutum, Ruzi'nin vatan sevgisi ve hasretinin küçük bir işaretiydi.[924]

Konferans bittikten sonra Erkin Washington'a döndüğünde Özbekistan'da gördüklerini ve yaşadıklarını en küçük ayrıntısına

kadar babasına anlattı. Taşkent'te aydınların ve bazı devlet adamlarının kendisine büyük ilgi gösterdiğini, her akşam önemli bir şahsiyet tarafından konuk edildiğini, Özbek aydınlarının Ruzi'yi bir an önce Özbekistan'da görmek istediklerini söyledi.[925] Özbek aydınlarının onun verdiği mücadeleyi anlıyor olması, onun vatanında çok sevilmesi Ruzi'yi son derece duygulandırmıştı. Ruzi, yarım yüzyıl boyunca savaşlarla, acılarla, kavgalarla dolu çileli hayatında hep aynı doğrultuda yürümüş ve sonuçta hedefine ulaşmıştı. Vatanına kavuşma zamanının geldiğini biliyor ve bunun için fırsat kolluyordu.

1991 yılı Eylül ayında bağımsızlığını ilan eden Özbekistan, ABD tarafından henüz tanınmamıştı. Washington, Özbekistan'ı tanıma konusunu ağırdan alıyordu. 1992 başında Özbek yönetimi Ruzi'den Özbekistan'ın ABD tarafından tanınması konusunda yardım istedi. Bu Ruzi'nin son operasyonlarından biri olacaktı. Ruzi, dostlarıyla görüşüp Taşkent'e gizli bir heyet gönderilmesini sağladı. Bu gizli bir misyondu. Dört kişilik heyet, İstanbul üzerinden Taşkent'e geldi. Heyeti Taşkent Havaalanı'nda Özbekistan Başbakanı ile Dışişleri bakanı karşıladı. Heyet, Taşkent'te devlet başkanı düzeyinde görüşmeler yaptı. Washington'a döndükten bir hafta sonra da ABD, Özbekistan Cumhuriyeti'ni bağımsız bir devlet olarak tanıdı.[926]

İstanbul ile Taşkent arasında doğrudan uçak seferleri 1992 yılı başında başlamıştı. Orta Asya cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilan etmiş, Birleşmiş Milletler'e üye olmuş ve dünyanın birçok ülkesi tarafından bağımsız devletler olarak tanınmıştı. Ruzi artık doğduğu, çocukluk ve ilk gençlik yıllarını geçirdiği vatan topraklarını ziyaret edebilirdi. Ruzi, Mayıs ayı başında oğlu Erkin'le birlikte İstanbul'a geldi. Türkiye'deki dostları tarafından İstanbul Atatürk Havalimanı'nda sevgi ve saygıyla karşılandı. Oldukça heyecanlıydı. Elli yıldan fazla bir süredir uzak kaldığı vatan topraklarına dönüyordu.[927]

24 yaşında genç bir delikanlı olarak terk etmek zorunda kaldığı vatanına 75 yaşında, bedenen ve aklen son derece sağlıklı, ama buna rağmen yaşlı biri olarak dönüyordu. Milyonlarca insanın hayatını yitirdiği İkinci Dünya Savaşı'nı, savaşın en kanlı cephelerinde yaşamış, yanı başında yüzlerce arkadaşının can verdiğini görmüş, görünmeyen bir güç onu her defasında ölümün, Azrail'in acımasız ellerinden çekip almıştı. 40 yıldan daha uzun süren Soğuk Savaş yıllarında, görevi gereği defalarca ölümle burun buruna gelmiş ve sonuçta bu kirli savaştan da sağ salim çıkmıştı.

Şimdi yıllar sonra ilk defa, vatanına dönüyordu. Orada nasıl karşılanacaktı? Soğuk Savaş yıllarında Sovyetler Birliği'nde hakkında çok sayıda makale yayımlanmış, halk düşmanı, devlet düşmanı, burjuva ajanı olduğu yazılıp çizilmişti. Komünist Parti'nin suçlamaları, vatanında aydınlar, yöneticiler üzerinde nasıl bir etki bırakmıştı? Gerçi Sovyetler Birliği dışında görüştüğü vatandaşları onu hep sevgi ve saygıyla kucaklamıştı, ama o yine de heyecanlıydı. Yarım yüzyıllık propagandanın insanlar üzerindeki etkisini merak ediyordu. Çocukluğunun, gençliğinin geçtiği şehirleri, orada bıraktığı arkadaşlarını, hemen her şeyi merak ediyordu. Sovyetler Birliği'nde 70 yıl süresince Komünist Parti tarafından insanlık tarihinin gördüğü en büyük sosyal ve siyasi deneylerden biri yapılmıştı. Bu deneyin insanlar üzerindeki etkisinin ne olduğunu merak ediyordu. İstanbul'dan Taşkent'e uçarken bütün bunları düşündü.[928]

Babasını, kendisi vatanından ayrılmadan bir süre önce elleriyle toprağa vermişti. Vatanından ayrıldığında annesi Tacinisa Hanım'ın Margilan tren istasyonunda kendisine nemli gözlerle el sallaması, üzerinden birkaç dakika geçmişçesine, en ince ayrıntısına kadar gözlerinin önündeydi. İlk gençlik yıllarındaki aşklarını, yaramazlıklarını hatırladı. Aklına Azerbaycanlı ozan Reşid Beybudov'un çok sevdiği ve yalnız gecelerinde nemli gözlerle dinlediği "Ayrılık" adlı türküsü geldi. Sessizce onu mırıldanmaya başladı. Şöyle diyordu ozan:

Fikrinden geceler yatabilmirem
Bu fikri başımdan atabilmirem
Neyleyim ki sana çatabilmirem
Ayrılık ayrılık aman ayrılık
Her bir dertten âlâ yaman ayrılık
Uzundur hicrinden kare geceler
Bilmirem men gidem hara geceler
Vuruptur kalbime yara geceler
Ayrılık ayrılık yaman ayrılık
Her bir dertten âlâ yaman ayrılık.[929]

Ukrayna'da gördüğü o rüyayı hatırladı: Annesiyle arasında camdan bir duvar vardı. Annesi ona ellerini uzatıyor, o annesine ellerini uzatıyor, fakat aradaki cam duvar ellerin kavuşmasına bir türlü izin vermiyordu. Rüya gerçek olmuştu. Ruzi, annesine asla tekrar kavuşamadı. Şimdi vatanına döndüğünde onun kabrini zi-

yaret edecek ve dualar okuyacaktı. Yüreğindeki ana hasretini bu şekilde dindirmeye çalışacaktı. Beş buçuk saatlik bir uçuşun ardından pilot uçağın iniş için alçalmaya başladığını duyurdu.

Ruzi'yi Taşkent Havaalanı'nda çok büyük bir kalabalık karşıladı. Ruzi, nemli gözlerle uçaktan iner inmez, yarım yüzyıl uzak kaldığı vatan toprağını öptü ve Tanrı'ya şükretti. Aralarında Özbekistan'ın en ünlü ozanları, yazarları, sanatçıları, siyaset adamları, üniversite profesörleri, öğrenciler olan yüzlerce kişi gelmişti onu karşılamaya. Özbekistan devlet başkanı, Ruzi'yi karşılamak için baş danışmanını göndermişti. Özbekler onu büyük bir sevgiyle karşıladı. Ruzi, bir an önce doğduğu şehir Margilan'a gitmek, dünyaya geldiği evde en azından annesinin kokusunu hissetmek, baba ve annesinin kabirlerini ziyaret etmek istiyordu.[930]

Bir süre Taşkent'te kalmak zorunda olduğunu anladı. Kendisini ziyaret ederek "hoş geldin" demek isteyen aydınlarla görüştü. Özbekistan devlet başkanının kendisiyle görüşmek ve "hoş geldin" demek istediğini bildirdiler. Oğlu Erkin'i de yanına alan Ruzi, başkanın ziyaretine gitti. Özbekistan Dışişleri Bakanı Ubeydullah Abdurrazakov, Ruzi'yi sevgi ve saygıyla bağrına bastı. Abdurazzakov ile Ruzi arasında çok güzel bir dostluk oluştu ve bu dostluk Abdurrazakov'un vefatına kadar devam etti. Ruzi, Taşkent'te kaldığı dört gün içinde çok sayıda görüşme yaptı. Görüştüğü insanlara ülkenin geleceği hakkındaki düşüncelerini söyledi.[931]

Yeni bir dönem başlıyordu. Onlara tavsiyelerde bulundu. Taşkent Devlet Televizyonu, Ruzi hakkında yarım saatlik bir belgesel yayınladı. Onun Özbekistan'da bulunduğu günlerde bu belgesel televizyonda tekrar tekrar gösterildi. Belgesel Ruzi'nin vatanının yeniden bağımsız olması, insanlarının hür ve demokratik bir toplumda yaşaması için verdiği mücadeleyi anlatıyordu.[932]

İpek sihirbazı Camşid Umirzakov'un oğlu Ruzi, 52 yıl sonra tekrar ilk kez ipek ve ipekçiler şehri Margilan'a gelmişti. İlk işi doğduğu, annesinden ilk ninnileri, babasından ilk öğütleri dinlediği ata-ana evini ziyaret etmek oldu. Ruzi'yi yakınları, hayatta kalan birkaç çocukluk arkadaşı ve Margilan'ın ileri gelenleri karşıladı. Eve geldiğinde kurbanlar kesildi. Sokaktan eve kadar metrelerce bembeyaz örtüler serilmiş, yere ipek atlaslar yayılmıştı. Ruzi bunların üzerinde yürüyerek dünyaya gözünü açtığı eve girdi. Herkes oradaydı. Elleriyle defnettiği babası, yokluğunda dünyadan ayrılan annesi, savaşta kaybettiği arkadaşları, hayattan ayrılan arkadaşları sanki hepsi oradaydı. Ruzi, onların bedenlerinin değilse de ruhlarının o anda orada olduğunu hissediyordu.[933]

Sonsöz

Türkistan kavramı modern zamanlarda ortaya çıkmış bir kavram değildir. Yaklaşık 1.500 yıldır yaşayan bir isimdir Türkistan. Ortaçağ'ın Arap tarihçileri ve coğrafyacılarından, son asırların Rus ve Avrupalı şarkiyatçılarına bu tabir şimdilerde Merkezi, Orta veya İç Asya olarak ifade edilen coğrafya için kullanılmıştır. Hazar Denizi'nin doğusundan başlayıp Doğu Türkistan'ın doğu sınırına kadar uzanan, kuzeyde bugünkü Rusya Federasyonu'nun güneydoğusunu içine alarak, güneyde Afganistan'ı batıdan doğuya kadar boydan boya kat eden Bendi Türkistan Dağları'na kadar uzanan topraklara verilen isimdir Türkistan.

XIX. yüzyılda bölgeyi işgal eden sömürgeci Çarlık Rusyası ve ardından Sovyetler Birliği ile bu coğrafyanın doğu bölgesine hâkim olan Çin, siyasi kaygılarla Türkistan sözcüğü yerine başka kavramlar kullanmayı tercih ettiler. Çarlık Rusyası, işgal ettiği Türkistan topraklarının kuzeyini Step Genel Valiliği, güneyini ise Türkistan Genel Valiliği olarak adlandırdı. Çin de Türkistan coğrafyasının işgal altında tuttuğu doğu kısmına Sinkiang (Yeni Eyalet) adını verdi. Ancak Rus ve Çin yönetimlerinin bu isimleri kullanmayı tercih etmelerine rağmen Batılı oryantalistlerin tamamı ile Türkistanlı aydınlar Türkistan sözcüğünü kullanmaya devam ettiler. Sovyetler Birliği döneminde Moskova, Batı Türkistan sözü yerine Orta Asya ve Kazakistan kavramını kullanmaya başladı. Türkistan cumhuriyetlerinin ismi, artık Kazakistan ve Orta Asya cumhuriyetleriydi. Hatta Moskova, Türkistan sözcüğünün kullanılmasına bir nevi yasak getirdi. Türkistan sözünü iki yerde, Türkistan Askeri Bölgesi ile Türkistanlı Sufi Hoca Ahmed Yesevi'nin türbesinin bulunduğu kasabanın ismi olarak kullanmayı sürdürdüler. Timuriler döneminde bölgeye verilen isim Türkistan'dı. Ça-

ğatay Türkçesinin edebi bir dil ve bir ilim dili olmasında olağanüstü katkıları olan Ali Şir Nevai ısrarla kullandığı dilin Türk dili, yaşadığı vatanın Türkistan olduğunu vurgulardı.

Türkistan coğrafyasında bulunan beş Orta Asya cumhuriyetinin toplam yüzölçümü dört milyon kilometrekareden daha büyüktür. Birbirileriyle yakın akraba, aynı tarihi geçmişe sahip, aynı dine mensup, aynı kültürü paylaşan, birbirine çok yakın Türk lehçeleri ve küçük bir kısmı Tacikçe konuşan insanların yaşadığı bu coğrafyanın jeopolitik konumu, jeostratejik önemi ve çok zengin yeraltı kaynakları bu bölgeyi ABD, Rusya ve Çin'in ilgi odağı haline getirmektedir. Sömürgeci güçler, İngiliz İmparatorluğu ile Çarlık Rusyası arasındaki bölge üzerinde kurulacak siyasi hâkimiyet kavgasının ifadesi olan Birinci Büyük Oyun, XIX. yüzyılın sonunda, XX. yüzyılın başında Çarlık Rusyası'nın zaferiyle sona ermişti. Türkistan cumhuriyetleri 1990'lı yılların başında bağımsızlıklarına kavuştular. Yaşadığımız dönemde biz Rusya, ABD ve Çin arasında Orta Asya'ya yönelik rekabete, İkinci Büyük Oyun'a şahit oluyoruz. Çin ve Rusya Vehhabilik temeli üzerine oturtulmuş dini terörü rakiplerine karşı bir silah olarak kullanıyor. ABD Afganistan'a konuşlandırdığı yaklaşık 150 bin askeriyle dini teröre karşı savaş verdiği iddiasında. Çin'in bu oyundan tek galip olarak çıkması, beş Orta Asya cumhuriyetinin "Sinkiang"laşması sonucunu doğurabilir. Eski adı Doğu Türkistan olan binlerce yıllık Uygur vatanında nasıl ki Uygurlar azınlık, Çinliler çoğunluk haline geldiyse, adı Batı Türkistan olan beş Orta Asya cumhuriyetinin bulunduğu topraklarda da kısa süre içinde Kazaklar, Kırgızlar, Türkmenler, Özbekler ve Tacikler azınlık durumuna düşebilir. Bu topraklar Çin devletinin yeni eyaletleri olabilir.

Bugün Rus aydınları ve siyaset adamları arasında Türkistan konusunda birbirine zıt iki görüş vardır. Birinci görüş Profesör Aleksandr Dugin'in temsil ettiği tüm Türkistan coğrafyasını Rusya'nın egemenlik sahasına dahil etmeyi, bölgeyi sömürgeleştirmeyi hedefler. Bize göre de doğru olan ikinci görüşe göreyse, asırlardır Türkistan coğrafyasında pazar ekonomisinin, çoğulcu demokratik, laik sistemlerin yerleşmesi ve Rusya'yla yakın siyasi ve ekonomik ilişkilerin kurulması Rusya'nın çıkarlarına daha uygundur.

Türkistan cumhuriyetlerinin tek başlarına tarih sahnesinde varlıklarını devam ettirme şansları yok denecek kadar azdır. Ancak aralarında iktisadi, kültürel ve siyasi entegrasyonu gerçekleştirmeleri halinde tarihteki birbirini tamamlayan güçler olarak ya-

şamaya devam edebilirler. Hem üretim ve kaynaklar olarak hem kültürel olarak Türkistan halkları birbirini tamamlayıcıdır. Yerleşik Özbekler ve Tacikler ile yarı göçebe Kazak-Kırgız ve Türkmenler tarih boyunca birleştikleri her dönemde büyük medeniyetler kurmuşlardır. Batı Göktürk devleti, Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklu İmparatorluğu, Çağatay İmparatorluğu, Timur İmparatorluğu, Buhara, Hokand ve Hive hanlıkları bu coğrafyanın görkemli devletleri olmuşlardır. Tüm dünyanın stratejik çıkarlarına uygun olan, bölgede Çin ile Rusya arasında güçlü bir Türkistan devletler federasyonunun inşa edilmesidir. Ruzi'ye göre güçlü, demokratik bir Türkistan birliği, Rusya ile Türkistan cumhuriyetleri arasındaki ilişkileri daha da güçlendirecektir. Liberal pazar ekonomisin yerleştiği, çoğulcu, demokrat, Müslüman, seküler bir Türkistan devletler federasyonu, bu cumhuriyetlerin varlıklarını devam ettirmelerinin temel şartıdır.

Geçen asrın başında bütün Türkistan'da son derece güçlü olan kabilelerin tamamından bir Türkistan milleti ve bu toprakların tamamı üzerinde bir Türkistan devletler federasyonu yaratmaya yönelik Cedidizm akımı, son dönemde genç kuşaklar arasında her gün biraz daha güç kazanmaktadır. Ruzi ilk gençlik yıllarından başlayarak bütün hayatı boyunca Mustafa Çokay'ın bu idealine sadık kalmıştır. Elinizdeki kitap yazıldıktan ve metin kendisine okunduktan sonra yaşı yüze yaklaşan Ruzi'nin ağzından şu sözler dökülmüştür: "Mustafa Çokay'ın Türkistan ideali hâlâ gerçekleşmiş değil. Ancak Türkistan cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarına kavuşması, bu yolda kat edilmiş çok önemli bir mesafedir. Ben Türkistan'da yeni nesillerin bu hedefe ulaşacağından, varlığımdan emin olduğum kadar eminim."

1.500 yıldır var olan Türkistan fikri ve ideali için destani bir mücadele verildi. XVIII., XIX. ve XX. yüzyıllarda bu ideal için milyonlarca insan kan döktü. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Sovyet Kızıl Ordusu saflarında vatanları Türkistan cumhuriyetlerini Nazi saldırganlarına karşı korumak için milyonlarca genç can verdi. Bugün Türkistan'daki her köyde granit bir anıt vardır. Bu anıtın üzerinde o köyden İkinci Dünya Savaşı sırasında hayatlarını kaybeden yüzlerce insanın adı yazar. Alman ordusu saflarında Türkistan lejyonlarında Türkistan ideali için hayata veda eden genç insan sayısı yüz binleri bulmuştur. XX. yüzyılın 20'li yıllarında Cedidcilerin fikri zemini üzerinde komünistlere karşı yaptıkları ulusal kurtuluş savaşını kaybeden Basmacıların tamamı Sovyetler tarafından katledilmiştir. Komünist Parti içinde bir güç oluştu-

rarak Türkistan gayesine hizmet etmeye çalışan binlerce Türkistanlı Kazak, Kırgız, Tacik, Türkmen ve Özbek aydın 30'lu yıllarda Stalin'in NKVD'si tarafından yok edildi. Turar Riskul, Feyzullah Hocayev, Ekmel İkram, Nusretullah Maksum, Yoldaş Hacıbayev Sovyet döneminde öldürülen yüzlerce devlet adamından ancak birkaçıdır.

Türkistan dışında Mustafa Çokay, Veli Kayyum Han, Baymirza Hayit, Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin bu amaca ulaşmak için zor şartlar altında da olsa büyük bir mücadele verdiler. Kazakistan'da Olcas Süleymanov, Kırgızistan'da Cengiz Aytmatov yazdıkları muhteşem eserlerle bu mücadelenin bayraktarlığını yaptılar. Afganistan'da Taliban katilleri tarafından şehit edilen arkadaşım Azat Bek Kerimi muazzam bir mücadele verdi. Son dönemde Prof. Dr. Ahat Andican, Prof. Dr. Orhan Kavuncu Türkiye'de bu gaye için değerli çalışmalar yaptılar. Aynı Ruzi'nin hayatı boyunca yaptığı gibi, nerede olursak olalım her birimiz Türkistan bayrağını, fikrini, idealini yaşattık. Bu fikri biz ancak yaşattık, ama inancım odur ki genç nesiller Türkistan fikrini yaşatmanın ötesine geçecek, Türkistan birliğini kuracaklardır. Bu aynı zamanda tarihi bir zarurettir, ırmakların aktığı ve birleştiği yön de budur. Son devir Türkistan tarihinin hayattaki en önemli şahsiyeti olan Ruzi'nin hayatını ve onun hayatı etrafında bir dönemin tarihini yazmış olmak benim için büyük bir onurdur.

Aşırılığın ve terörizmin ideolojik zemini Taliban/El-Kaide anlayışıdır. Türkistan'daki din anlayışı yüzyıllardan beri katı yorumlara, Vehhabiliğe karşı olmuştur. Türkistan tarih boyunca dinlerin ve inanç sahiplerinin barış içinde bir arada yaşamasından yana olan hoşgörülü İslam anlayışının beşiği olmuştur. Türkistan, Türk tasavvufunun ana damarlarının kaynağıdır. Nakşibendilik, Mevlevilik, Bektaşilik Türkistan kaynaklıdır. Türkistanlı Hoca Ahmed Yesevi, "Garip fakir yetimlerin başın sıvazlayıp, gönlü katı insanlardan kaçtım işte" der. Yesevi okulunun Anadolu'daki takipçilerinden Yunus Emre, "Yetmiş iki millete bir göz ile bakmayan / Halka müderris olsa hakikatte asidir" der. Ruzi'ye göre Türkistan'da yeniden hayat bulması gereken din anlayışı işte Yesevi'nin bu Türkistan İslamı'dır.

Ruzi'nin Türkistan gençlerine vasiyeti şudur: "Türkistan'da iktisadi, kültürel ve siyasi entegrasyonu tamamlayın. Türkistan devletler birliğini kurun. O topraklarda yeniden geçmişte olduğu gibi özü sevgi ve hoşgörü olan Türkistan İslamı'nı hâkim kılın."

Albüm

Ruzi, Alman subay üniformasıyla.

Ruzi, savaş sırasında izinli olduğu günlerden birinde sivil kıyafetle.

Savaş yıllarında eğitim subayı olarak görev yaptığı sırada.

Birkaç kez yaralandığı savaş sırasındaki tedavi günlerinden birinde.

Ruzi Nazar'ın kayınpederi Yüksek Hâkim Bay Roth,
savaş yıllarında albay üniformasıyla.

Bay Roth, çalışma masasında.

Ruzi, savaşta tüfeğiyle uçak düşüren Türkistanlı bir lejyon subayı ile Alman ordusu gazetesinin muhabirine tercümanlık yaparken.

Ruzi, lejyon kampında.

Eşi Ermelinda ile evlendikleri gün.

Ukrayna bağımsızlık hareketi liderlerinden Yaroslav Stetsko.

Savaş sonrası CIA'da çalışmaya başlayan Ruzi, bir görev yolculuğunda.

Ruzi, Bandung Konferansı'nda Endonezya Devlet Başkanı Ahmed Sukarno ile.

Aynı konferansta Endonezyalı bir bakanla.

Soğuk Savaş yıllarında Ruzi'nin çalışma arkadaşlarından
ABD'li diplomat Eric Konihul.

Yakın dostu Hamit Raşit ile hac sırasında.

Ruzi'nin eşi Ermelinda, kızları Sylvia Nazar ile.

Washington'da çalışırken.

Eşi Ermelinda ile bir göl kıyısında.

Türkiye'deki görevi sırasında dostluk kurduğu, aralarında Ayten Gökçer'in de olduğu Devlet Tiyatro Opera ve Balesi sanatçılarıyla.

Arkadaşı Alparslan Türkeş'in Ruzi'ye imzaladığı fotoğrafı.

Türkiye'deki yakın dostlarından parlamenter, araştırmacı, yazar Fethi Tevetoğlu ile.

Kızı Sylvia Nazar ile bir gezide.

Gulbeddin Hikmetyar ile görüşmek üzere Pakistan'dan hareket ettikleri cipte.

Afganistan dağlarında bir yolculuk sırasında.

Almanya'da görev yaptığı sırada Alman dostlarıyla.

Ruzi Nazar ve oğlu Erkin Nazar, Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'la.

Bağımsızlık sonrası Özbekistan'a ilk gidişinde onuruna düzenlenen toplantıda.

Bağımsızlık sonrası Özbekistan'a ilk gidişinde sevgili anneciğinin mezarı başında.

Oğlu Erkin ve Ruzi Özbekistan'daki akrabalarıyla.

Washington'da kız kardeşiyle.

Akrabalarıyla...

Ruzi, Washington'da dostu tanınmış Kazak yazar ve siyaset adamı Olcas Süleymanov ile.

Notlar

1. *Uzbek Sovyet Ansiklopediyası*, "Margilan" maddesi, Özbekistan Respublikası Fenler Akedemiyası, Taşkent 1976, s. 20-22.
2. *Vekayi*, 2 cilt, Zahüriddin Muhammed Babür, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1943.
3. *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat*, Ruy Gonzales De Clavijo, Kesit Yayınevi, İstanbul 2007, s. 131-178.
4. "İsmail Gaspıralı'nın Kırım'da başlattığı usul-i cedid (yeni yöntem) okulları daha sonraki dönemlerde, Türk dünyasındaki bütün reformlara isim babalığı yapmış ve onların kendilerini 'Cedid' olarak tanımlamalarını sağlamıştır... Nitekim bir süre sonra 'Cedidizm' Çarlık Rusyası içinde yaşayan Müslüman Türk gruplarda toplumsal reform ve değişim taleplerini yansıtan bir deyim olarak kullanılmaya başlanmıştır." *Cedidizmden Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, A. Ahat Andican, Emre Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 25-27.
5. Orta Asya'daki İngiltere-Rusya rekabeti için bkz. *Centralasien und die englisch-russische Grenzfrage: gesammelte politische Schriften*, Armin Vambery, Brockhaus, Leipzig, 1873; *Antagonismus der englischen und russischen Interessen in Asien*, Frick, Wien, 1890.
6. *Turkestan im XX. Jahrhundert,* Baymirza Hayit, C. W. Leske, Darmstadt, 1956.
7. *Istoriya Kulturnoy Jizni Turkestana*, Vasili Vladimiroviç Bartold, Akademiya Nauk, Leningrad, 1927. *Turkestan im XX. Jahrhundert*, Hayit, s. 17.
8. Hayit, a.g.e., s. 21.
9. *Chef des Landeseinrichtungsamtes*, Krivoşayn, Petersburg, 1913, s. 5.
10. Bkz. *Turkestan-Koloniya*, Pyotr Grigoreviç Galuzo, Moskova, 1929.
11. Bartold, a.g.e., s. 135.
12. Hayit, a.g.e., s. 48-49.
13. Bkz. Hayit, a.g.e., *Turkestan-Koloniya*, Galuzo, Moskova, 1929.
14. Maksim Gorki, Vsevolod V. İvanov, Voyna v peskah (V Leningrade İstoriya grazdanskoy voynıy, 1935), s. 41 ve devamı.
15. *1917 Yılı Hatıra Parçaları*, Mustafa Çokayoğlu, Yaş Türkistan Neşriyatı, Paris, 1937, s. 22.
16. Ruzi ile söyleşi.
17. Ruzi ile söyleşi.
18. Hayit, a.g.e.
19. *Le Turkestan depuis la re´volution russe (1917-1921), V. 50,* Joseph Castagne, E. Leroux, Paris, 1922, s. 30.
20. Mikhail Frunze (1885-1925), 1917 Devrimi'nde Lenin'in yanında yer almış olan

ve Rus iç savaşında önemli yere sahip Bolşevik liderdir. Omsk şehrinde Amiral Kolçak tarafından yönetilen Beyaz Ordu'yu yenilgiye uğratmış, 1918 Şubatı'nda Hive'nin, aynı yılın Eylülü'nde ise Buhara'nın kontrolünü sağlamıştır. Frunze, 1921 sonunda Ankara'ya gelerek M. Kemal'le de görüşmüştür.

21. *Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Andican, s. 46-67.

22. Hayit, a.g.e., s. 112-163. *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, Zeki Velidi Togan, Arkadaş, İbrahim Horoz ve Güven Basımevleri, İstanbul 1942-1947, s. 223 ve devamı; *İstoriya Tadcikskovo Naroda v Kratkom İzlozenyi*, Bobodzan Gafuroviç Gafurov, Moskova 1949, s. 456 ve devamı; Castagne´, a.g.e., s. 212-215.

23. Bkz. *Basmatschi: Nationaler Kampf Turkestans in den Jahren 1917 bis 1934*, Baymirza Hayit, Dreisam Verlag, Köln, 1992.

24. *Soçinenya [Bütün Eserleri], cilt 34*, Vladimir İlyiç Lenin, Partizdat TSK VKP, Moskova, 1937, s. 326.

25. *Marxismus und Nationale Frage*, Yosef Stalin, Berlin, 1913; *Verlag der Sowjetischen Militärverwaltung in Deutschland*, 1946, s. 10.

26. NEP (*Novoya Ekonomiçeskaya Politika*), 1921 yılında Lenin tarafından yürürlüğe konan ekonomi politikasına verilen isimdir. Bu dönem süresince (1921-1927) büyük sanayi işletmeleri ve ticarethaneler devlet tekelinde kalırken, küçük işletmelere ve tüccarlara kapitalizm mantığı çerçevesinde kâr elde edebilme imkânı verilmiştir. İç savaş döneminde tarım ürünlerinin köylüden zorla alınması vb uygulamalara son veren NEP, özellikle tarım, hafif sanayi ve hizmet sektörlerinde özel sektöre serbestlik sağladı. NEP 1927 yılında terk edildi ve yerine Stalin tarafından sanayileşmeyi öngören "beş yıllık planlar" uygulandı.

27. Ruzi ile söyleşi. Ruzi, Taşpolat'a daha sonra İkinci Dünya Savaşı yıllarında Besarabya'da rastlar. En son olarak da 1992 yılında, yarım asır sonra vatanını, doğduğu şehir Margilan'ı ziyaret ettiği sırada.

28. Yıkılan evlerin yerine İkinci Dünya Savaşı başladıktan sonra Margilan Şehir Sovyeti'nin kararıyla dört yeni ev kuruldu ve oraya dört aile yerleştirildi. Ruzi ile söyleşi.

29. Ruzi ile söyleşi.

30. Korbaşı, Türkistan'da Sovyetler Birliği'ne karşı savaşan Basmacı liderlerine verilen isimdi. 1918 yılında kırktan fazla korbaşının önderlik ettiği isyan, Fergana Vadisi'nde yayılmış durumdaydı. Korbaşıların mücadelesi, Rus iç savaşının Bolşevikler tarafından kazanılmasından sonra bile uzun süre devam etti. Türkistan'da Sovyetler'e karşı çarpışan Ruzi Muhammed Korbaşı, Ergeş Korbaşı ve Parpı Korbaşı önemli Basmacı komutanlardan birkaçıydı.

31. Ruzi ile söyleşi.

32. Bkz. *Golovokruzeniye ot uspekov, k voprosam kolkoznovo dvjenyi*, Yosef Stalin, Gosizdat Moskovski raboçi, Moskova, 1930.

33. Ruzi ile söyleşi.

34. Hayit, a.g.e., s. 277-300.

35. Baymirza Hayit, *Die Wirtschaftsprobleme Turkestans: ein Beitrag zur Wirtschaftskunde Turkestans, mit einem Rückblick auf ihre jüngste Vergangenheit*,Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara,1968.
36. Ruzi ile söyleşi.
37. *Uzbek Sovyet Ansiklopediyası*, Taşkent maddesi.
38. Ruzi ile söyleşi.
39. Ruzi ile söyleşi.
40. Ruzi ile söyleşi.
41. Çayhane, Özbekistan'da bugün de siyasi ve sosyal yaşamın önemli bir parçasıdır. Genellikle Özbek pilavı pişirilen çayhanelerde genç ve yaşlılar toplanıp çeşitli konularda fikir teatisinde bulunurlar.
42. Ruzi ile söyleşi.
43. İbrahim Yarkın ile söyleşi.
44. Rızkulov, "Germanyadaki Okuvçularımız" *Türkistan* gazetesi, 19 Aralık 1923. Almanya'da öğrenim gören Türkistanlı gençler ve onların ülkeye döndükten sonra başlarına gelenler, tutuklandıktan sonra *NKVD* ajanları tarafından sorgulanmaları ve acıklı sonları hakkında bkz. *Ular Germaniya'da Okugen idiler*, Şirali Turdiyev, Taşkent, 2006.
45. *Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Andican, s. 279-280.
46. Bkz. *Uzbek Sovyet Ansiklopediyası*, ilgili maddeler.
47. Ruzi ile söyleşi.
48. Ruzi ile söyleşi.
49. Ruzi ile söyleşi.
50. Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Kruşçev, 1950'li yıllardaki ifşa politikasıyla, Moskova Duruşmaları'nın "Kararların önceden verildiği, zorla itirafa dayalı gösteri mahkemeleri" olduğunu açıkladı.
51. Ruzi ile söyleşi.
52. *Stalin: anmerkungen zur geschichte des bolschewismus*, Boris Souvarine, Bernard & Graefe Verlag, Münih, 1980, s. 539-542.
53. *Memuary*, A. Avtarhanov, Posev, 1983, Frankfurt/Main, s. 42.
54. Souvarine, a.g.e., s. 539-605.
55. Ruzi ile söyleşi.
56. Ruzi ile söyleşi.
57. Ruzi ile söyleşi.
58. Ruzi ile söyleşi.
59. Ruzi ile söyleşi.
60. Ruzi ile söyleşi.
61. Hayit, *Basmatschi*, s. 71.
62. Bkz. *Uzbek Sovyet Ansiklopediyası*, ilgili madde.
63. Ruzi ile söyleşi.
64. Bkz. *Pravda*, Şubat 1937 nüshaları.

65. Akmal İkramoviç İkramov, 1898'de Taşkent'te doğdu, 15 Mart 1938'de Moskova'da Stalin'in düzmece mahkemelerinde yargılandıktan sonra idam edildi. Genç Buharalıların liderlerinden olan ve Cedid geleneğinden gelen İkramov, Lenin madalyası sahibiydi.

66. Feyzullah Hocayev, 1896'da Buhara'da doğdu. Petersburg'da okuduktan sonra Buhara'ya dönen Hocayev, Genç Buharalılara katıldı. 1920'de Buhara Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla başbakan ve dişişleri bakanı oldu. Moskova tarafından milliyetçilikle suçlanan Hocayev, Haziran 1937'de kurşuna dizildi.

67. *Turkestan im XX. Jahrhundert*, Baymirza Hayit, s. 334-336.

68. Hayit, *a.g.e.*, s. 334-335. Ayrıca bkz. *Izbranniye trudy* (3 cilt), Feyzullah Hocayev, Fan, Taşkent, 1970; *Soçinenya,* Stalin, The Hoover Institution on War, Revolution and Peace, Stanford University, 1967.

69. O dönemde ölüm cezasına çarptırılan Türkistanlılar hakkında geniş bilgi için bkz. Hayit, a.g.e., s. 334-339.

70. Mustafa Çokayoğlu, a.g.e.

71. Ruzi ile söyleşi.

72. Ruzi ile söyleşi.

73. Ruzi ile söyleşi.

74. Souvarine, a.g.e., s. 539-605; *Stalin: Aufstieg und Fall: eine Biographie,* Robert Payne, Günther Verlag, Stuttgart, 1967, s. 409-417, 664-666.

75. Payne, a.g.e., s. 409-417, 664-666.

76. Ruzi ile söyleşi.

77. Ruzi ile söyleşi.

78. Özbek atasözleri için bkz. *Uzbek halk makollari*, Saidahmad Hudayberganov, Ġafur Ġulom Nomidagi Adabiët va Sanat Nasriëti, Taşkent,1978.

79. Ruzi ile söyleşi.

80. *Büyük oyundaki Türk: Enver Altaylı,* İrfan Ülkü, İlgi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 123-124.

81. Ruzi ile söyleşi.

82. SSCB'de parti ve devlet organlarının dine bakışı ve Orta Asya'daki İslam karşıtı faaliyetler hakkında bkz. *Sufi ve Komiser: Rusya'da İslâm Tarikatları*,Alexandre Bennigsen; Chantal Lemercier-Quelquejay, çev. Osman Türer, Akçağ, 1988, s. 63 ve devamı.

83. Ruzi ile söyleşi.

84. Ruzi ile söyleşi.

85. Ruzi ile söyleşi.

86. Ruzi ile söyleşi.

87. Payne, a.g.e., s. 495-504.

88. Ruzi ile söyleşi.

89. Ruzi ile söyleşi.

90. Ruzi ile söyleşi.

91. Ruzi ile söyleşi.
92. Ruzi ile söyleşi.
93. Ruzi ile söyleşi.
94. Ruzi ile söyleşi.
95. Benzer diskriminasyon olayları için bkz. *Bir Türkistanlının İkinci Dünya Savaşı Hatıraları,* Hüseyin İkram Han, Bedir, İstanbul, 1999, s. 21.
96. Alman Doğu Bakanlığı'nın Ukrayna'yla ilgili planları için bkz. *So Hat Es Sich Zugetragen: Ein Leben als Soldat und Diplomat,* Otto Bräutigam, Holzner Verlag, Würzburg, 1968.
97. Ruzi ile söyleşi.
98. Ülkü, a.g.e., s. 125.
99. Ruzi ile söyleşi.
100. Ruzi ile söyleşi.
101. Tamara Hanım'ın tam adı, Tamara Artyomavna Petrosyan'dı. Bkz. *Uzbek Sovyet Ansiklopediyası*, *cilt 10*, "Tamara Hanım" maddesi, s. 530-531.
102. Ruzi ile söyleşi.
103. Ruzi ile söyleşi.
104. Ruzi ile söyleşi.
105. Bkz. *Die Illusion: Rotarmisten gegen Stalin-Die Tragödie der Wlassow-Armee,* Jürgen Thorwald, Knaur, Münih, 1995.
106. Payne, a.g.e., s. 519-536.
107. Payne, a.g.e., s. 525-534.
108. Ruzi ile söyleşi.
109. Ruzi ile söyleşi.
110. Ruzi ile söyleşi.
111. Rusya'da zengin çiftçilere "*kulak*" denirdi. Ekim Devrimi'nden sonra rejim düşmanı olarak anılan ve mallarına el konan *kulaklar* sürgüne gönderildi.
112. Ruzi ile söyleşi.
113. Ruzi ile söyleşi.
114. Ruzi ile söyleşi.
115. Stalin'in Haziran 1941 tarihli radyo konuşması, www.spartacus.schoolnet.co.uk/RUSearth.htm, erişim tarihi: 27 Ocak 2011.
116. Ruzi ile söyleşi.
117. Ruzi ile söyleşi.
118. Ruzi ile söyleşi.
119. Ruzi ile söyleşi.
120. Ruzi ile söyleşi.
121. Ruzi ile söyleşi.
122. Ruzi ile söyleşi.
123. Ruzi ile söyleşi.
124. Ruzi ile söyleşi.

125. Ruzi ile söyleşi.
126. Ruzi ile söyleşi.
127. Ruzi ile söyleşi.
128. Ruzi ile söyleşi.
129. Bkz. Lenin, *Şoçinenya.*
130. Almanya'nın Rusya'yla ilgili planları hakkında Nazi partisi, Alman Dışişleri Bakanlığı ve Alman ordusu arasında görüş ayrılıkları vardı. Dolayısıyla, tek bir Alman planından söz edilemezdi. Bkz. *Soviet Opposition to Stalin,* George Fischer, Harvard University Press, Cambridge/Mass, 1952.
131. Ukraynalı gönüllü birlikler için bkz. *Under the St. Andrew's cross: Russian and Cossack volunteers in World War II, 1941-1945,* Peter J. Huxley-Blythe, Europa Books, Bayside, New York 2003); *Cossacks in the German Army 1941-1945*, Samuel J. Newland, Routledge, Londra ve New York, 1991.
132. Ruzi ile söyleşi.
133. Ruzi ile söyleşi.
134. Ruzi ile söyleşi.
135. Ruzi ile söyleşi.
136. *Türkistan Kurtuluş Hareketi ile İlgili Olaylardan Sahneler,* Tahir Çağatay, İstanbul, 1959, s. 23.
137. Çağatay, a.g.e., s. 23
138. Andican, a.g.e., s. 492; savaştan önce Hitler'in görüşü, Asyalı ırkların "yarı insan, Doğulu ve barbar" olduğu yönündeydi. Bu nedenle Alman ordusunda kendilerine silah verilmesi düşünülemezdi. Bkz. *An Deutscher Seite: Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen-SS,* Hans Werner Neulen, Universitas, Munich1992, s. 17; ayrıca Nazilerin bu konuda hazırladığı bir el ilanı için bkz. *Der Untermensch*, (SS-Hauptamt, Schlungsamt,Nordland Verlag, 1942. Hitler'in bu görüşlerinde 1941 yılı sonlarında Türk halkları lehine değişiklik olmuştur. Hitler, "Sadece gerçek Müslüman olan Türklere güvendiğini" söylemiştir. Bkz. Neulen, a.g.e., s. 323.
139. *Eşinin ağzından Mustafa Çokayoğlu,* Mariya Çokayoğlu, *Yaş Türkistan*, İstanbul, 1972, s. 165.
140. *Hatıralarda Cengiz Dağcı: Yazarın Kendi Kaleminden*, Cengiz Dağcı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1998, s. 107-114.
141. Dağcı, a.g.e., s. 107-114.
142. Alman ordusundaki esir Sovyet vatandaşlarıyla ilgili ölüm oranları için bkz. *Keine Kameraden: Die Wehrmacht und die sowjetischen Kriegsgefangenen 1941-1945,* Christian Streit, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 1978, s. 128; Dr. Werner Mansfeld, 19 Şubat 1942 itibariyle 3,9 milyon Sovyet vatandaşından 1,1 milyon kişinin hayatta kaldığını yazıyor.
143. Bkz. *The Meridian Encyclopedia of the Second World War*, Elizabeth-Anne Wheal, Stephen Pope ve James Taylor, Meridian, New York 1992; *Encyclopedia of the Second World War*, Bryan Perrett ve Ian Hogg, Longman, Essex 1989. Operasyonlara

ordunun yanında *SS* de katılıyordu. Bkz. *The Waffen-SS: Hitler's Elite Guard at War 1939-1945*, George H. Stein, Cornell University Press, Ithaca and London 1986.

144. *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht 1940-1941, Eine Dokumentation*, vol. 2, Percy E. Schramm, Weltbild, Augsburg 1996, s. 59. Kuzey ordusu 10 Temmuz itibariyle 130 km ilerlemişti. Merkez Orduları Moskova'ya 320 km yaklaştı ve bu esnada 500 bin esir aldı. Güney Orduları en zor ilerleyendi. Çünkü Ukrayna'da güçlü bir direnişle karşılaştılar.

145. *Dr. Baymirza Hayit Armağanı*, Rasim Ekşi, Turan Kültür Vakfı, İstanbul, 1999, s. 42.

146. "Geibel Komisyonu" olarak bilinen savaş esirleri komisyonunda, Mustafa Çokay ve Kayyum Han'ın ziyaret ettiği yerler için bkz. Andican, a.g.e., s. 495-496; Türkistanlılar için kurulan savaş esirleri komisyonları için bkz. *Die Ostlegionen 1941-1943*, Joachim Hoffmann, Verlag Rombach Freiburg, Freiburg 1986, s. 86-87.

147. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi: Ek cilt, Çağdaş Türkiler,* Nadir Devlet, Çağ Yayınları, İstanbul, 1993, s. 116.

148. *Harb içinde Almanya, 1939-1942,* Hüsrev Gerede, Hulûsi Turgut, Sırrı Yüksel Cebeci, ABC, İstanbul, 1994, s. 250-252.

149. *Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern: der Nationalismus der sowjetischen Orientvölker im Zweiten Weltkrieg*, Von Zur Mühlen, Droste Verlag, Düsseldorf, 1971, s. 79-80; *Der Nationalkampf der Russlandtürken, ein Beitrag zur nationalen Frage in der Sovetunion*, Gerhard von Mende,Weidmann, Berlin, 1936.

150. *Enver Paşa'nın Son Günleri*, Feridun Kandemir, Güven Yayınevi, İstanbul, 1955, s. 65-69; *Türkistan Milli Hareketleri*, Abdullah Recep Baysun, İstanbul, 1943, s. 109-115.

151. Mühlen, a.g.e., s. 83.

152. Documents on German Foreign Policy, 1918-1945, Department of State, Seri D, cilt 13, "The War Years" U.S. Government Printing Office, Washington, 1964, s. 571-575; Andican, a.g.e., s. 511.

153. Erkilet, Türkistanlı birliklerle ilk görüşmesini 26 Ekim 1941'de gerçekleştirdi. *Şark Cebhesinde Gördüklerim,* H. Emir Erkilet, Hilmi, İstanbul, 1943, s. 198-199.

154. Mühlen, a.g.e., s. 70.

155. Hüseyin Hüsnü Erkilet'in Genelkurmay Başkanlığı'na sunduğu "Hitler'in Karargâhında 45 Gün" başlıklı rapor.

156. *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Selim Deringil, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s.161.

157. *Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri: Türkiye'deki Alman Politikası (1941-1943)*, SSSR Ministerstvo Inostrannih Del, Havass Yayınları, İstanbul, 1977, s. 17 (bundan sonra: *Türkiye'deki Alman Politikası*).

158. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, c. 27, içtima: 3, s. 24-25. Aktaran, Andican, a.g.e.

159. *Türkiye'deki Alman Politikası,* s. 67-69.

160. *Türkiye'deki Alman Politikası,* s. 68; Andican, Hariçte Türkistan Mücadelesi, s. 586.

161. *Türkiye'deki Alman Politikası*, s. 70. Almanların işgal ettiği Sovyet toprakları

planları hakkında, hükümet çevrelerinde tam bir fikir birliği yoktu. Bu konuda Nazi partisi, Doğu Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı farklı görüşlere sahipti. Detaylı bilgi için bkz. *German Rule in Russia, 1941-1945: A Study of Occupation Policies,* Alexander Dallin, Palgrave, New York 1981; *Die Illusion,* Thorwald; *So Hat Es Sich Zugetragen,* Bräutigam.

162. *Konstitutsiya CCCP,* Moskova, 1978, madde 72, s. 27.

163. *Türkiye'deki Alman Politikası*, s. 81.

164. *TBMM Tutanak Dergisi,* c. 9, s. 204, birleşim 101, 18.07.1951; *TBMM Tutanak Dergisi*, Tekirdağ Milletvekili Şevket Mocan'ın konuşması, c. 9, s. 205, birleşim 101, 18.07.1951; bkz. Andican, a.g.e., s. 612-615.

165. Veli Kayyum Han, Buhara Halk Şuraları Cumhuriyeti tarafından 1921'de Almanya'ya okumaya gönderildi. Sovyet rejiminin uygulamaları yüzünden ülkesine dönmeyen Kayyum Han, Profesör von Mende'nin teşvikiyle Türkistan konusunda doktora yaptı. İkinci Dünya Savaşı başladığında gazetecilik yapıyor ve Alman Dışişleri Bakanlığı için Orta Asya konusunda raporlar hazırlıyordu. Bkz. *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya,* Andican, Doğan Kitap, İstanbul 2009, s. 474.

166. Doğu Bakanı Rosenberg'in bu konuda Hitler'e sunduğu memorandum için bkz. Hoffmann, *a.g.e.*, s. 30. İlk lejyonların kurulma emri, 30 Aralık 1941'de verilmiştir. Bkz. Oleg Valentinovich Romanko, "The East Came West: Muslim and Hindu Volunteers in German Service, 1941-1945"; *The East Came West,* Antonio Muñoz, (ed.), Axis Europa Books, New York 2001 içinde, s. 48.

167. *Türken und Sowjets: Die historische Lage und die politische Bedeutung der Türken und der Türkvölker in der heutigen Welt,* Charles Warren Hostler, Metzner, Frankfurt A. M., Berlin, 1960, s. 214-215.

168. Hostler, a.g.e., s. 215; Hoffmann, a.g.e., s. 26; *Vostoçnie Legioni i Kazaçi Çasti v Vermahte,* Sergei Drobyazko ve Andrei Karaşçuk,Ast, Moskova 1999, s. 3; Romanko, a.g.e., s. 47.

169. Hostler, a.g.e., s. 215; Hoffmann, a.g.e., s. 88.

170. Ruzi ile söyleşi.

171. Ruzi ile söyleşi.

172. Ruzi ile söyleşi.

173. Ruzi ile söyleşi.

174. *Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Andican, s. 492; Baymirza Hayit ile söyleşi; bkz. İkram Han, a.g.e., s. 80-83.

175. Mühlen, a.g.e., s. 460-479.

176. Nazilerin ırk teorilerindeki sapkınlıklar hakkında bkz. *Hitler: Eine Studie über Tyrannei*, Alan Bullock, Athenaeum Verlag, Berlin, 1977, s. 380-383.

177. İkram Han, a.g.e., s. 81-83.

178. İkram Han, a.g.e., s. 81-83.

179. İkram Han, a.g.e., s. 81-83.

180. Nazilerin Yahudi soykırımı hakkında bkz. *Der SS-Staat: Das System der deutschen Konzentrationslager,* Eugen Kogon, Kindler Verlag, Münih 1974.

181. Ruzi ile söyleşi.

182. *Soviet Opposition to Stalin,* George Fischer, Harvard University Press, Cambridge/Mass1952, s. 44; *Deutsche Herrschaft in Russland 1941-1945,* Alexander Dallin, Droste, Düsseldorf 1958, s. 440. Kasım 1941 öncesi Sovyet esir sayısı 2 milyon 53 bin olarak veriliyor. Rosenberg'in mektubundaysa bu sayı 3 milyon 600 bin olarak geçiyor. Bkz. *Soviet Opposition to Stalin: A Case Study in World War II,* George Fischer, Harvard University Press, Cambridge 1952, s. 44; Dallin'e göre toplam sayı 1941'de 3 milyon 335 bin. 1942'de ise 1 milyon 653 bin olarak kaydedilmiştir. Dallin, a.g.e., s. 427; Streit'e göre 20 Aralık 1941 itibariyle 3 milyon 350 bin Sovyet esir mevcuttu. Bkz. Streit, a.g.e., s. 356. Alman ordusundaki toplam gönüllü asker sayısı, 1942 sonu itibariyle 1 milyona yaklaşmıştı. Bkz. Fischer, a.g.e., s. 45. Hayit, toplam Türkistanlı sayısını 181.402 olarak veriyor. Bkz. *Turkestan im Herzen Euroasiens,* Baymirza Hayit, Studienverlag, Köln 1980, s. 103. Ekim 1944 itibariyle Alman ordusundaki Türkistanlı asker sayısı 110 bin olarak veriliyor. Bu sayı, 24 Ocak 1945'te 45 bin kadardır. Bkz. *Hitler's Eastern Legions,* c. 2: *The Osttruppen*, Antinio J. Muñoz, Axis Europa Books, Bayside 1997, 2. baskı, s. 5.

183. "Mustafa Çokayoğlu'nu Esleş", "Veli Kayyum Han, *Milli Türkistan Mecmuası*, sayı 70-71, 1951, s. 22; *Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Andican, s. 494.

184. *Wen Sie Verderben Wollen: Bericht des grossen Verrats,* Jürgen Thorwald, Steingrüben Verlag, Stuttgart 1952, s. 71. Türkistan birliklerinin kurulması amaçlı komisyonlar 13 Ocak 1942'den itibaren çalışmalarına resmen başladı. Bkz. Document no. 1520-PS, "Notes about a discussion with the Führer at the Führer Headquarters" 8 Mayıs, 1942, *Avalon Project*, http://avalon.law.yale.edu, erişim tarihi: 26 Ocak 2011.

185. *Eşinin Ağzından Mustafa Çokayoğlu*, Çokayoğlu, s. 140; *Hariçte Türkistan Mücadelesi,* Andican.

186. "Mustafa Bey Çokay Hakkındaki Hatıratım", Kantemir, *Milli Türkistan*, sayı 99 A, s. 23-24; *Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Andican, s. 498.

187. Bkz. *Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Andican, s. 501

188. Üniformalar hakkında bilgi için bkz. Document no. 1520-PS, "Notes about a discussion with the Führer at the Führer Headquarters" 8 Mayıs, 1942, *Avalon Project.*

189. Silahlarla ilgili olarak bkz. Drobyazko ve Karaşçuk, a.g.e., s. 5.

190. Maaşlar için bkz. "Turkestanskie Legioneri" G. N. Vzvarova, *Voyenno-İstoriçeski Jurnal* (c. 2, 1995), s. 41.

191. Ruzi ile söyleşi.

192. Ruzi ile söyleşi.

193. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hoffmann, a.g.e., s. 33.

194. Komitenin kuruluşu hakkında bilgi için bkz. Mühlen, a.g.e., s. 94 ve devamı.

195. Mühlen, a.g.e., s. 97

196. Ergeş Şermet tarafından MTBK adına TMB temsilcisi Abdulvahap Oktay'a gönderilen 8.1.1.1952 tarihli resmi yazı. Bkz. *Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Andican, s. 573.

197. Kongrenin toplanması için hazırlıklar Mayıs 1944'te başlamıştı. Katılımcıların ayrıntılı listesi için bkz. İkram Han, a.g.e., s. 129-133.

198. Vlasov, 1900 yılında Rus İmparatorluğu'nun Nijni Novgorod şehrinde doğdu. 1930 yılında Rus Komünist Partisi'ne katılan Vlasov, Sovyetler Birliği tarafından Çin'e gönderildi ve 1939 yılı Kasımı'na kadar Çan Kay Şek'e askeri danışmanlık yaptı. Almanya'nın Sovyetler Birliği'ni işgal ettiği sırada Vlasov, Kızıl Ordu'ya bağlı 4. Mekanize Kolordu'yu kumanda ediyordu. Moskova Savaşı'nda gösterdiği yararlılıklar nedeniyle 1942 yılı başında "Kızıl Bayrak Nişanı" ile ödüllendirildi. Nisan 1942 yılındaki Alman operasyonlarında kumanda ettiği birlik imha edildi. Vlasov, Temmuz 1942'de Almanlar tarafından esir alındı ve "Rus Kurtuluş Hareketi" olarak şekillenmeye başlayan Bolşevizm karşıtı hareketin başına geçti. Daha sonra "Rus Kurtuluş Komitesi"ni kuran Vlasov, "Rus Kurtuluş Ordusu"nu (Ruskaya Osvoboditelnaya Armiya-ROA) kurmaya çalışmışsa da, 1944 yılına kadar böyle bir silahlı kuvvet oluşturabilmek için Alman makamlarından gerekli izni alamadı.

199. "Milli Kongre'nin 8. yıllığı" *Milli Türkistan,* sayı 79, 1952, s. 9. Türkistan Lejyonu, Türkistan'ın resmi ordusu, TMBK'da Alman makamlarınca "Türkistan Geçici Hükümeti" olarak kabul edildi. Bkz. İkram Han, a.g.e., s. 133.

200. "Milli Kongre'nin 8. yıllığı" s. 9.

201. *Der Fall Oberländer: Eine vergleichende Rechtsanalyse der Verfahren in Pankow und Bonn*, Hermann Raschhofer, Theodor Oberländer, Schlichtenmayer, Tübingen 1962, s. 97. *OKH*, 11 Eylül 1942'de gönüllü birliklerinin savaşa hazır olduklarını bildiriyordu. Sevkler ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Hoffmann, a.g.e., s. 38.

202. Ruzi ile söyleşi.

203. Ruzi ile söyleşi.

204. Ruzi ile söyleşi.

205. Ruzi ile söyleşi.

206. Niedermayer (Kasım 1885 Freising-Eylül 1948 Vladimir, Sovyetler Birliği), bir askerden çok akademik kimliğiyle öne çıkıyordu. Siyaset ve savaş coğrafyası uzmanıydı. Ayrıca Berlin'deki Friedrich-Wilhelms Üniversitesi'nde, Genel Savunma Etütleri Enstitüsü'nün başkanıydı. Niedermayer Rusça, Farsça ve Türkçe biliyordu. Bkz. Hoffmann, a.g.e., s. 61.

207. 162. Infantriedivision Komutanı Niedermayer'in 4 Temmuz 1942 tarihli talimatına göre, Türk ve Kafkasyalı esirler diğerlerinden ayrılarak Khorol ve Lubny'deki lejyon kamplarına gönderilecekti. Burada muayene edilip milliyetlerine göre ayrılacaklardı. Bkz. Hoffmann, a.g.e., s. 88. Mirgorod'daki *Aufstellungsstab,*

Mayıs 1942'de çalışmalara başladı. 12 Aralık 1942 itibariyle Ukrayna'daki 162. *Infantriedivision*'da 35 bin personel hazır bulunmaktaydı. Bkz. Neulen, a.g.e., s. 331-332.

208. "Geographical Pivot of History" H. J. Mackinder,*Geographical Journal* (Nisan 1904, c. 23, sayı 4).

209. Oskar von Niedermayer'in hayatı için bkz. *Oskar von Niedermayer-Deutsche in Afganistan*, Hrsg. v. Matthias Friese-Stefan Geilen, Aqua Verlag, Köln, 2002.

210. *Orientalism*, Edward W. Said, Pantheon Books, New York, 1978. *Oryantalizm*, Edward W. Said, çev. Nezih Uzel, İrfan Yayınevi, İstanbul 1998. *Şarkiyatçılık-Batı'nın Şark Anlayışları*, Edward W. Said, çev. Berna Ülner, Metis Yayınları, Temmuz 2010.

211. MTBK'nın merkezi, Berlin'de merkeze yakın bir bölgede, diğer milli birlik komiteleri ve sürgün hükümetlerinin de bulunduğu bir apartman dairesiydi.

212. Ruzi ile söyleşi.

213. Ruzi ile söyleşi.

214. Ruzi ile söyleşi.

215. Ruzi ile söyleşi.

216. Ruzi ile söyleşi.

217. Ceyhan'da ikamet eden Enver Altaylı'nın babasının anlattıkları.

218. Profesör von Mende'nin arşivi.

219. Meyer-Mader, Alman ordusundaki ilk Türkistanlı birliklerin kumandanıydı. Ekim 1941'de, OKW bünyesindeki Alman Silahlı Kuvvetleri Özel İstihbarat Birimi'nin (Abteilung II des Amtes Ausland/Abwehr) gözetimi altında özel birlikler kurmuştu. Meyer-Mader, kurulan Türkistan esir komisyonlarında da görev almış, esirlerden Alman askerlerinin seçilmesi sürecinde yer almıştı. Bkz. *Die Ostlegionen*, Hoffmann, s. 86-87.

220. *Foreign Legions of the Third Reich,* David Littlejohn, R. James Bender Publishing, California 1987, s. 253.

221. Mühlen, a.g.e., s. 149-150.

222. Ruzi ile söyleşi.

223. Baymirza Hayit ile söyleşi.

224. Ruzi ile söyleşi.

225. Ruzi ile söyleşi.

226. Ruzi ile söyleşi.

227. Ruzi ile söyleşi.

228. Ruzi ile söyleşi.

229. Ruzi ile söyleşi.

230. Ruzi ile söyleşi.

231. Prokhorovka Muharebeleri hakkında bkz. "Vor 60 Jahren: Prochorowka" Dieter Brand *Österreichische Militärische Zeitschrift* (sayı 6, 2003), http://www.bmlv.gv.at/omz/ausgaben/artikel.php?id=158, erişim tarihi: 27 Ocak 2011.

232. Bkz. *Stalingrad to Berlin: The German defeat in the East*, Earl F. Ziemke, Center of Military History, United States Army, Washington DC, 2002.
233. Ruzi ile söyleşi.
234. Ruzi ile söyleşi.
235. Ruzi ile söyleşi.
236. Ruzi ile söyleşi.
237. Ruzi ile söyleşi.
238. Ruzi ile söyleşi.
239. Ruzi ile söyleşi.
240. Ruzi ile söyleşi.
241. Baymirza Hayit ile söyleşi.
242. Ruzi ile söyleşi.
243. *General Wlassow, Russen und Deutsche zwischen Hitler und Stalin*, Sergej Fröhlich, Marcus Verlag, Köln 1987, s. 23-52.
244. Fröhlich, a.g.e., s. 23-52.
245. Fröhlich, a.g.e., s. 23-52.
246. Fröhlich, a.g.e., s. 23-52.
247. Bkz. *So Hat Es Sich Zugetragen,* Bräutigam.
248. Bkz. *Türkiye'deki Alman Politikası*, s. 90.
249. "Türkistan'ın Yana Milli Siyaseti Üstide", Kayyum Han, *Milli Türkistan,* (1943, sayı 31), s. 3.
250. "Türkistan Milli Askerleri ve Siyasi Yol", Kayyum Han, *Milli Türkistan* (sayı 19/20).
251. Fröhlich, a.g.e., s. 193.
252. *La Russie sous la botte nazie*, Alexander Dallin, Fayard, Paris, 1970, s. 417; *Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Andican, s. 566.
253. Fröhlich, a.g.e., s. 193.
254. Von zur Mühlen, dipnot 21.
255. *Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Andican, s. 562-563.
256. Fröhlich, a.g.e., s. 193.
257. Normandiya Çıkarması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *D-Day June 6, 1944: The Climactic Battle of World War II,* Stephen Ambrose, Simon & Schuster, New York, 1995; *The Bedford Boys: One American Town's Ultimate D-Day Sacrifice,* Alex Kershaw, Da Capo Press, Cambridge, Mass 2003; *The Longest Day*, Cornelius Ryan, Simon &Schuster, New York, 1959.
258. Baymirza Hayit ile söyleşi.
259. Ruzi ile söyleşi.
260. Fröhlich, a.g.e., s. 194-197.
261. Baymirza Hayit ile söyleşi.
262. *Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Andican, s. 568.
263. *Sömürülen Topraklar*, Olaf Caroe, Tercüman, İstanbul, 1972, s. 346.
264. Ruzi ile söyleşi.

265. Ruzi ile söyleşi.

266. Ruzi ile söyleşi.

267. *Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Andican, s. 567.

268. Olzscha'nın plan ve faaliyetleri, Meyer-Mader'in teşebbüsleri ve bu mesele ile ilgili *SS* merkezinin çalışmaları konusunda bkz. Von zur Mühlen, a.g.e., s. 141-157; Ruzi ile söyleşi; Baymirza Hayit ile söyleşi.

269. *Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Andican, s. 567.

270. Baymirza Hayit ile söyleşi; ayrıca bkz. Von zur Mühlen, a.g.e., s. 155.

271. Baymirza Hayit ile söyleşi.

272. Sibirya'daki bu kamplarda mahkûmların dayanılmaz, korkunç hayatı ve kamp şartları için bkz. *GULAG: A History*, Anne Applebaum, Arkadaş, Ankara, 2008, s. 182-215.

273. Kruşçev'in 25 Şubat 1956'da, SBKP'nin XX. Kongresi'nde Stalin ve Stalin kültünü eleştirdiği konuşmasının tam metni için bkz. "The Cult of the Individual" *The Guardian,* 26 Nisan 2007, http://www.guardian.co.uk/theguardian/2007/apr/26/greatspeeches1, erişim tarihi: 27 Ocak 2011.

274. Enver Altaylı'nın Gulam Alim'in Özbekistan'da yaşadığı Andican kentinde yaptığı araştırma.

275. "Heygendorff raporu" von zur Mühlen içinde, s. 55, dipnot 44.

276. Bräutigam, a.g.e., s. 592; ayrıca bkz. Von Zur Mühlen, a.g.e., dipnot 39.

277. Von Zur Mühlen, a.g.e., s. 65, dipnot 32.

278. Ruzi ile söyleşi.

279. Ruzi ile söyleşi.

280. Ruzi ile söyleşi.

281. Ruzi ile söyleşi.

282. Nazi işgal döneminde Kırım'daki durum hakkında bkz. *Der nationale Kampf der Kirimtürken,* Edige Mustafa Kırımal,Verlag Lechte, Emsdetten 1952, s. 307.

283. "Ari ırk teorisi" için bkz. *Goebbels und die nationalsozialistische Propaganda 1925-1945,* Ernst K. Bramsted, S. Fischer, Frankfurt am Main 1971; *Hitler: eine Studie über Tyrannei,* Alan Bullock, Athenaum, Kronberg/Ts 1977, s. 138, 380-383, 388, 390, 557, 626, 629, 659, 687-690.

284. Ruzi ile söyleşi.

285. Ruzi ile söyleşi.

286. Ruzi ile söyleşi.

287. Ruzi ile söyleşi.

288. Ruzi ile söyleşi.

289. Von zur Mühlen, a.g.e., s. 116

290. Fethalibeyli için bkz. *Abdurrahman Fatalibay-Düdanginski: Azarbaycan legionunun komandiri, "Azadlıq" radiosu "Azarbaycan" redaksiyasının başredaktörü,* Nasiman Yaqublu, Adiloğlu Naşriyyatı, Bakû, 2008.

291. Ruzi ile söyleşi.

292. Ruzi ile söyleşi.
293. Ruzi ile söyleşi.
294. Ruzi ile söyleşi.
295. Ruzi ile söyleşi.
296. Ruzi ile söyleşi.
297. Ruzi ile söyleşi.
298. Ruzi ile söyleşi.
299. Ruzi ile söyleşi.
300. Hayit ile söyleşi; *Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Andican, s. 174.
301. Ruzi ile söyleşi.
302. *Soldbuch*, savaş sırasında askerlerin yanlarında taşımak zorunda olduğu, nüfus cüzdanına benzer küçük bir defterciktir.
303. Ruzi ile söyleşi.
304. Ruzi ile söyleşi.
305. Ruzi ile söyleşi.
306. Yalta Konferansı'nın tam metnine ulaşmak için bkz. *Avalon Project*, "The Yalta Conference", http://avalon.law.yale.edu/wwii/yalta.asp, erişim tarihi: 8 Şubat 2011. Savaş esirleriyle ilgili Ek Protokol için bkz. *Avalon Project*, "Agreement Relating to Prisoners of War and Civilians Liberated by Forces Operating Under Soviet Command and Forces Operating Under United States of America Command; February 11, 1945", http://avalon.law.yale.edu/20th_century/sov007.asp, erişim tarihi: 8 Şubat 2011. Ayrıca bkz. *University of Wisconsin Digital Collections, Foreign Relations of the United States*, http://digicoll.library.wisc.edu/cgi-bin/FRUS/FRUS-idx?id=FRUS.FRUS1945, erişim tarihi: 8 Şubat 2011.
307. Ruzi ile söyleşi.
308. Ruzi ile söyleşi.
309. Ruzi ile söyleşi.
310. Hayit ile söyleşi.
311. Ruzi ile söyleşi.
312. Ruzi ile söyleşi.
313. Ruzi ile söyleşi.
314. Ruzi ile söyleşi.
315. Ruzi ile söyleşi.
316. Ruzi ile söyleşi.
317. Ruzi ile söyleşi.
318. Ruzi ile söyleşi.
319. Hüseyin İkram ile söyleşi.
320. Hüseyin İkram ile söyleşi.
321. İkram Han, a.g.e., s. 148-154
322. İkram Han, a.g.e., s. 148-154
323. Ruzi ile söyleşi.

324. Enver Altaylı'nın 1968-1977 yılları arasında Baymirza Hayit'le ve Veli Kayyum Han'la yaptığı müteaddit görüşmelerde tuttuğu notlar. Ayrıca bkz. *Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Andican, dipnot 170.

325. Baymirza Hayit ile söyleşi.

326. *Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Andican, s. 612-614.

327. "Adalet Bakanı Rükneddin Nasuhoğlu'nun cevabı", *TBMM Tutanak Dergisi* (c. 9, birleşim 101, 18 Temmuz 1952), s. 204.

328. "Tekirdağ Milletvekili Şevket Mocan'ın konuşması" *TBMM Tutanak Dergisi* (c. 9, birleşim 101, 18 Temmuz 1952), s. 205.

329. Baymirza Hayit ile söyleşi.

330. Baymirza Hayit ile söyleşi; Veli Kayyum Han ile söyleşi.

331. *Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Andican, s. 177-178'den naklen. Bkz. *Hariçte Türkistan Mücadesi*, Andican, dipnot 179.

332. *Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Andican, s. 573

333. Ruzi ile söyleşi.

334. Ruzi ile söyleşi.

335. Ruzi ile söyleşi.

336. Ruzi ile söyleşi.

337. İkram Han, a.g.e., s. 166.

338. İkram Han, a.g.e., s. 363.

339. İkram Han, a.g.e., s. 167.

340. Hüseyin İkram Han ile söyleşi.

341. Ruzi ile söyleşi.

342. Hüseyin İkram Han ile söyleşi.

343. Ruzi ile söyleşi.

344. Ruzi ile söyleşi.

345. Ruzi ile söyleşi.

346. *National Identity and regional integration in Central Asia: Turkestan reunion*, Hasan Ali Karasar, yayımlanmamış doktora tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2002), s. 197; *Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Andican, s. 569; Von zur Mühlen, a.g.e., s. 96-97 ve 164.

347. Ruzi ile söyleşi.

348. İkram Han, a.g.e., s. 168.

349. İkram Han, a.g.e., s. 168.

350. İkram Han, a.g.e., s. 169.

351. Hüseyin İkram ile söyleşi.

352. Ruzi ile söyleşi.

353. Hüseyin İkram Han ile söyleşi.

354. Ruzi ile söyleşi.

355. Ruzi ile söyleşi.

356. Ruzi ile söyleşi; Hüseyin İkram Han ile söyleşi.

357. Ruzi ile söyleşi.
358. Ruzi ile söyleşi.
359. Ruzi ile söyleşi; Hüseyin İkram Han ile söyleşi.
360. Ruzi ile söyleşi.
361. Hüseyin İkram Han ile söyleşi.
362. Hüseyin İkram Han ile söyleşi.
363. Ruzi ile söyleşi.
364. Ruzi ile söyleşi.
365. Ruzi ile söyleşi.
366. İkram Han, a.g.e., s. 170-173.
367. *Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Andican, s. 572-573.
368. Ruzi ile söyleşi.
369. Ruzi ile söyleşi.
370. Ruzi ile söyleşi.
371. İkram Han, a.g.e., s. 178.
372. İkram Han, a.g.e., s. 179.
373. Hüseyin İkram Han ile söyleşi.
374. Ruzi ile söyleşi; Hüseyin İkram Han ile söyleşi.
375. Hüseyin İkram Han ile söyleşi.
376. Hüseyin İkram Han ile söyleşi.
377. İkram Han, a.g.e., s. 178.
378. Ruzi ile söyleşi.
379. Ruzi ile söyleşi.
380. Ruzi ile söyleşi; Hüseyin İkram Han ile söyleşi.
381. İkram Han, a.g.e., s. 179.
382. İkram Han, a.g.e., s. 190.
383. İkram Han, a.g.e., s. 179-181.
384. İkram Han, a.g.e., s. 179-181.
385. İkram Han, a.g.e., s. 179-181.
386. İkram Han, a.g.e., s. 180-181.
387. İkram Han, a.g.e., s. 182-183.
388. İkram Han, a.g.e., s. 182-183.
389. İkram Han, a.g.e., s. 182-183.
390. Ruzi ile söyleşi.
391. Ruzi ile söyleşi.
392. Ruzi ile söyleşi.
393. Ruzi ile söyleşi.
394. Ruzi ile söyleşi.
395. Ruzi ile söyleşi.
396. Ruzi ile söyleşi.
397. Ruzi ile söyleşi.

398. Ruzi ile söyleşi.
399. Ruzi ile söyleşi.
400. Ankara'da 1968 yılında İhsan Ünesin'in Enver Altaylı'ya anlattıkları. Ayrıca bkz. *Dr. Baymirza Hayit Armağanı*, Baymirza Hayit, Rasim Ekşi, Erol Cihangir; Turan Kültür Vakfı, Hoca Ahmed Yesevi Vakfı, İstanbul, 1999, s. 47.
401. Ruzi ile söyleşi.
402. Ruzi ile söyleşi.
403. Ruzi ile söyleşi.
404. Ruzi ile söyleşi.
405. Ruzi ile söyleşi.
406. Ruzi ile söyleşi.
407. Ruzi ile söyleşi.
408. Ruzi ile söyleşi.
409. Ruzi ile söyleşi.
410. Ruzi ile söyleşi.
411. Ruzi ile söyleşi.
412. Ruzi ile söyleşi.
413. Ruzi ile söyleşi.
414. Ruzi ile söyleşi.
415. Ruzi ile söyleşi.
416. Ruzi ile söyleşi.
417. Ruzi ile söyleşi.
418. Ruzi ile söyleşi.
419. İkram Han, a.g.e., s. 184; Ruzi ile söyleşi.
420. Ruzi ile söyleşi.
421. Hüseyin İkram ile söyleşi.
422. Hüseyin İkram ile söyleşi.
423. Ruzi ile söyleşi; İkram Han, a.g.e., s. 185.
424. Ruzi ile söyleşi.
425. Ruzi ile söyleşi.
426. Ruzi ile söyleşi.
427. Ruzi ile söyleşi.
428. Ruzi ile söyleşi.
429. İkram Han, a.g.e., s. 185.
430. Ruzi ile söyleşi; İkram Han, a.g.e., s. 185
431. Ruzi ile söyleşi.
432. Ruzi ile söyleşi.
433. Ruzi ile söyleşi.
434. İkram Han, a.g.e., s. 187.
435. İkram Han, a.g.e., s. 188.
436. Baymirza Hayit ile söyleşi.

437. Ruzi ile söyleşi, Baymirza Hayit ile söyleşi.
438. Ruzi ile söyleşi.
439. Baymirza Hayit ile söyleşi.
440. *Nazi Collaborators in the United Staates, U.S. Intelligence and the Nazis*, Norman J. W. Goda, National Archives, s. 249-255. Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında ABD'ye getirilen Lebed, CIA ile işbirliği yapar. CIA onun adına bir yayınevi kurar. Lebed, Sovyetler Birliği'nin dağıldığını ve vatanı Ukrayna'nın bağımsız bir devlet olduğunu görür.
441. Ruzi ile söyleşi; Baymirza Hayit ile söyleşi; Ukrayna bağımsızlık hareketi hakkında bilgi için bkz. *Cossacks in the German Army 1941-1945,* Samuel J. Newland, Routledge, Londra ve New York, 1991; Peter J. Potichnyj, "Ukrainians in World War II Military Formations: An Overview", http://www.infoukes.com/upa/related/military.html, erişim tarihi: 8 Ocak 2011.
442. Ruzi ile söyleşi; Baymirza Hayit ile söyleşi.
443. Ruzi ile söyleşi.
444. Ruzi ile söyleşi.
445. Ruzi ile söyleşi.
446. Ruzi ile söyleşi.
447. Ruzi ile söyleşi.
448. Ruzi ile söyleşi.
449. Ruzi ile söyleşi.
450. Hüseyin İkram ile söyleşi.
451. Baymirza Hayit ile söyleşi.
452. Ruzi ile söyleşi.
453. Ruzi ile söyleşi; Baymirza Hayit ile söyleşi.
454. Ruzi ile söyleşi.
455. Ruzi ile söyleşi.
456. Ruzi ile söyleşi.
457. Ruzi ile söyleşi.
458. Ruzi ile söyleşi.
459. Ruzi ile söyleşi.
460. Baymirza Hayit ile söyleşi.
461. Hüseyin İkram ile söyleşi.
462. Ruzi ile söyleşi.
463. Ruzi ile söyleşi.
464. Ruzi ile söyleşi.
465. Ruzi ile söyleşi.
466. Ruzi ile söyleşi.
467. Ruzi ile söyleşi.
468. Baymirza Hayit ile söyleşi.
469. *Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Andican, s. 628.

470. *Sowjetsystem und demokratische Gesellschaft*, s. 600-614. "Soğuk Savaş (*Kalter Krieg*)" maddesi.

471. Savaş sonrasındaki uluslararası ortam için bkz. *Sowjetsystem und demokratische Gesellschaft*, "Soğuk Savaş (*Kalter Krieg*)" maddesi.

472. Komintern, (*Komunistiçeskiy İnternatsional)* Üçüncü Enternasyonal'in kısa adıdır. Lenin'in 1916'da son bulan İkinci Enternasyonal ile görüş ayrılığına düşmesi üzerine, 1919 yılında kuruldu. Birinci Dünya Savaşı sırasında savaş karşıtı olan Lenin, diğer ülke komünist partilerinin kendi ülkelerinin savaşa girmesini desteklemesi üzerine, onlarla fikir ayrılığına düştü. Komintern'in Stalin'in güdümünde bir örgüt olduğunu iddia eden ve Troçki'nin başını çektiği bir grup tarafından 1938'de Dördüncü Enternasyonal kuruldu. Ancak Stalin ve Stalin çizgisindeki komünist partiler bu örgütü kabul etmediler. Ayrıntılı bilgi için bkz. Michael T. Florinsky, "World Revolution and Soviet Foreign Policy", *Political Science Quarterly* (cilt 47, no. 2, (Haziran, 1932), s. 204-233; Lorna L. Waddington, "The Anti-Komintern and Nazi Anti-Bolshevik Propaganda in the 1930s", *Journal of Contemporary History* (c. 42, no. 4, Ekim, 2007), s. 573-594; Komünist Enternasyonal'in I. Kongresi'nde yapılan konuşmalar için ayrıca bkz. "The Organisation of Communist International", http://www.marxists.org/history/international/comintern/1st-congress/index.htm, erişim tarihi: 12 Şubat 2011.

473. Komintern, Mayıs 1943'te Stalin tarafından dağıtıldı ve 1947 yılında yapılan Paris Konferansı'nın ve Marshall yardımının ardından, Batı'ya karşı, yine Stalin tarafından Kominform kuruldu. Kominform hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Vojtech Mastny, "Stalin and the Militarization of the Cold War", *International Security* (c. 9, no. 3, kış, 1984-1985), s. 109-129; Geoffrey Roberts, "Moscow and the Marshall Plan: Politics, Ideology and the Onset of the Cold War, 1947", *Europe-Asia Studies* (cilt 46, no. 8, Soviet and East European History [1994]), s. 1371-1386.

474. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından "1945-1946 Krizi" olarak bilinen ve Sovyetler Birliği'nin İran'ı işgaliyle sonuçlanan süreçte Sovyetler Birliği güdümünde kurulan ve kısa ömürlü olan devletlerdir. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti veya Güney Azerbaycan Cumhuriyeti, Eylül 1945'te Sovyet ordusunun desteğinde düzenlenen bir darbe sonucunda kurulmuştur. Mahabad Cumhuriyeti'nin resmi kuruluşu ise Aralık 1945'tir. Başta ABD olmak üzere, Batı devletlerinin Sovyetler'e baskıları sonucunda Stalin, işgal altında tuttuğu İran topraklarından çekilince bu devletler de sona ermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gary R. Hess, "The Iranian Crisis of 1945-46 and the Cold War" *Political Science Quarterly* (c. 89, no. 1, Mart, 1974), s. 117-146; konuyla ilgili Sovyet arşiv kayıtları için bkz. *Woodrow Wilson International Center for Scholars, Cold War International History Project* "Collection: 1945-46 Iranian Crisis", http://www.wilsoncenter.org/index.cfm?topic_id=1409&fuseaction=va2.browse&sort=Collection&item=1945-46%20Iranian%20Crisis, erişim tarihi: 12 Şubat 2011.

475. Rusya'nın talepleri konusunda bkz. *The Atlantic and its enemies: a personal history of the Cold War,* Norman Stone, Basic Books, New York, 2010, s. 21.

476. *Türk Dış Politikası, 1774-2000,* William M. Hale ve Petek Demir, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003, s. 113-114.

477. Bkz. Stone, a.g.e., s. 21; Marshall Planı ve Avrupa'daki vaziyet hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *The Cold War: a history in documents and eyewitness accounts,* Jussi M. Hanhimaki ve Odd Arne Westad, Oxford University Press, Oxford-New York, 2004, s. 105-137.

478. Soğuk Savaş hakkında Sovyetler Birliği'nin görüşleri için bkz. *Organiçennaya vayna (Sınırlı Savaş),* R. Osgood, Moskova, 1960, s. 78; *Voyennaya Strategiya* (Askeri Strateji) W. D. Sokolovski, Moskova, 1969, s. 120-130.

479. *Sowjetsystem und demokratische Gesellschaft*, c. 3, s. 466 ve devamı; ayrıca bkz. A.W. Dulles, "Disarmament in Atomic Age" *Foreign Affairs* (sayı 25, 1947), s. 204-216; *Memoiren*, H. S. Truman, 2. baskı, Bern, Stuttgart, 1955-1956; Die Strategie des *Kalten* Krieges, J. Burnham, Stuttgart, 1950); *Marxismus Faschismus Kalter Krieg (Vortraege und Aufsaetze 1964-1976)*, Ernst Nolte, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 1977, s. 211-375.

480. Ruzi ile söyleşi; Baymirza Hayit ile söyleşi.

481. Ruzi ile söyleşi.

482. Ruzi ile söyleşi.

483. *Obrişçina* için bkz. *Der russische Staat in Mittelalter und früher Neuzeit*, Günther Stöckl ve Manfred Alexander, Steiner, Wiesbaden, 1981.

484. *KGB* yapısı ve faaliyetleri için bkz. *KGB,* John Baron, Bern-Münih, 1976.

485. *CIA-Die Ganze Geschichte,* Weiner, Fischer Verlag, Frankfurt A. M, 2008, s. 27.

486. Weiner, a.g.e., s. 42.

487. Weiner, a.g.e., s. 43; *Meine drei Jahre im Moskau*, Walter Bedell Smith, Hoffmann und Campe, Hamburg, 1950, s. 116.

488. Weiner, a.g.e., s. 54

489. General Pilsudski, 12 Mayıs 1935 tarihinde öldü. *Prometed*ergisinin Pilsudski'ye ayrılan Mayıs 1935 tarihli sayısında general hakkında yazılar vardır. Pilsudski hakkında ayrıca bkz. Mustafa Çokayoğlu'nun *Yaş Türkistan* dergisinin 1935 yılında yayımlanan 67. sayısındaki yazısı.

490. Ruzi ile söyleşi.

491. Ruzi ile söyleşi.

492. Ruzi ile söyleşi.

493. Ruzi ile söyleşi.

494. Weiner, a.g.e., s. 46-47.

495. Weiner, a.g.e., s. 55.

496. Ruzi ile söyleşi.

497. Ruzi ile söyleşi; Baymirza Hayit ile söyleşi. Bu merkezde çalışan Türkistanlılar: Veli Kayyum Han, Baymirza Hayit, Ergeş Şermet, Hüseyin İkram Han, Ma-

lik Ömeri, İsmail Tacibay, Mümin Teşebay, Mahmut Maksut Bek, Damla Kasım, İnayeti Haksever, Mahkam Omari, Aman Berdimurat, Abdullah Tolegen, Arkam Azim ve diğerleri.

498. G. F. Kennan'in Soğuk Savaş üzerine düşünceleri için bkz. G. Kennan (Mr. X takma adıyla), "The Sources of Soviet Conduct" *Foreign Affairs* s. 25, 1947, s. 566-582; *American Diplomacy, 1900-1950,* G. F. Kennan, Chicago, 1951.

499. Weiner, a.g.e., s. 59.

500. Ruzi ile söyleşi.

501. Ruzi ile söyleşi.

502. Ruzi ile söyleşi.

503. Ruzi ile söyleşi.

504. Baymirza Hayit ile söyleşi.

505. Ruzi ile söyleşi.

506. Ruzi ile söyleşi; Baymirza Hayit ile söyleşi.

507. Weiner, a.g.e., s. 59.

508. Weiner, a.g.e., s. 60, ayrıca bkz. *Cloak and Gown: Scholars in the Secret War, 1939-1961,* Robin Winks, Yale University Press, New Haven/CT 1987, s. 451.

509. Weiner, a.g.e., s. 68.

510. *Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Andican, s. 634.

511. Milli Türkistan Birlik Komitesi'nin 28 Ağustos 1951 tarihli açıklaması.

512. *Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Andican, s. 635.

513. Ruzi ile söyleşi.

514. Bandera'nın KGB tarafından öldürülmesiyle ilgili olarak bkz. *Die Kollaboration, 1939-1945,* Franz Wilhelm Seidler, Herbig, Münih, 1995, s. 60-61.

515. Ruzi ile söyleşi.

516. Bkz. Yaqublu, *Abdurrahman Fatalibay-Düdanginski.*

517. Ruzi ile söyleşi.

518. Ayrıntılı bilgi için o günlerde Almanya'da yayımlanan *Stern* ve *Quick* dergilerine bakılabilir.

519. Weiner, a.g.e., s. 75-76.

520. Weiner, a.g.e., s. 78-79.

521. Weiner, a.g.e., s. 79.

522. Weiner, a.g.e., s. 80.

523. *The CIA's Russians,* John Limond Hart, Annapolis/MD, 2002, s. 136-137. Hart, bu hatıratında Angleton'un CIA'ya verdiği olağanüstü zararlardan bahseder.

524. Weiner, a.g.e., s. 79.

525. Kim Philby hakkında bkz. *Deceiving the deceivers: Kim Philby, Donald Maclean and Guy Burgess,* S. J. Hamrick, Yale University Press, New Haven, Conn 2004; *The master spy: the story of Kim Philby,* Phillip Knightley, Knopf, New York, 1989.

526. James Jesus Angelton hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *James Jesus Angleton, the CIA, and the craft of counterintelligence,* Michael Howard Holzman, University

of Massachusetts Press, Amherst 2008; *Cold warrior: James Jesus Angleton: the CIA's master spy hunter*, Tom Mangold, Simon & Schuster, New York, 1991.

527. Weiner, a.g.e., s. 83.

528. Ruzi ile söyleşi.

529. Ruzi ile söyleşi.

530. Von zur Mühlen, a.g.e., s. 229-230.

531. Ruzi ile söyleşi; ayrıca bkz. J.W. Stalin *Werke* (Eserler), c. 5, 1921-1923, Stuttgart, 1952, s. 268-269. Rus Komünist Partisi (Bolşevik) Merkez Komitesi'nin milli cumhuriyetlerin ve bölgelerin yetkili fonksiyonerlerinin katılımı ile 9-12 Haziran 1923 tarihinde Moskova'da yapılan istişari toplantıda Stalin'in yaptığı konuşma. Stalin konuşmasında, Özbek fonksiyonerler Hocanov ve İkramov'un fena konuşmalar yapmadıklarını, ancak İkramov'un çarlık zamanındaki Türkistan ile şimdiki Türkistan arasında herhangi bir farkın olmadığını, yalnızca tabelanın değiştiğini söyledi. "Şayet bu bir dil sürçmesi değilse, düşünülmüş bir iddia ise, bu durumda Basmacıların haklı, bizim haksız olmamız gerek. Bu durumda burada bizim Sultan Galiyev'i değil, onun bizi yargılaması gerek. O zaman ben bunlara sormak isterim, neden Basmacılara katılmadınız? Yoldaşlar, bugünkü Türkistan, çarlık zamanındaki Türkistan'dan çok farklıdır. Bu vesileyle ben bu yoldaşlara şunu söylemek isterim: Lütfen zahmet ederler, söyledikleri sözler üzerine kafa yorarlar ve hatalarını düzeltirler." Stalin, İkramov ve Hocanov'un bu sözlerini hiçbir zaman unutmamış ve 1938 yılında her ikisini de öldürtmüştür.

532. Ruzi ile söyleşi.

533. Prof Dr. Theodor Oberländer, siyasal ekonomi ve tarım hakkında uzmandı ve bu alanlarda, Königsberg, Greifswald ve Prag üniversitelerinde öğretim görevlisi unvanına sahipti. Özel operasyonları yürüten OKW-Amt Ausland / Abwehr II (Alman ordusunun istihbarat birimi) bünyesinde de yedek subay olmadan önce, Doğu Avrupa'nın ve Sovyetler Birliği'nin siyasi ve iktisadi sorunları üzerine çalışmıştı. Bilhassa Kafkasya'ya yaptığı geniş geziler sayesinde bu bölgeyi iyice tanıma şansına sahip olmuştu. İkinci Dünya Savaşı sırasında Kafkasyalılardan kurduğu *Bergmann* ve *Sonderverband Bergmann* birlikleriyle özel operasyonlar yürüttü. Bkz. Hoffmann, a.g.e., s. 28-30.

534. *Soviet Empire, The Turks of Central Asia and Stalinizm*, Olaf Caroe, Londra, New York, 1953, s. 152-154; Von zur Mühlen, a.g.e., s. 97.

535. Ruzi ile söyleşi.

536. Karis Kanatbay, "Bizning Maksat" *Türkeli Mecmuası*, yıl 1951, sayı 1, s. 4. Ayrıca bkz. *National Identity and regional integration in Central Asia*, Karasar; Von zur Mühlen, a.g.e., s. 229.

537. *Milli Türkistan*, sayı 83, s. 40.

538. *Birleşik Kafkasya*, sayı 26, s. 28; *Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Andican, s. 644-646.

539. Ruzi ile söyleşi.

540. *For Lust of Knowing, Memoirs of an Intelligence Officer,* Archie Roosevelt, Little, Brown, Boston/MA 1988, s. 444-448.

541. Ruzi ile söyleşi.

542. Ruzi ile söyleşi.

543. Weiner, a.g.e., s. 82-83.

544. Ruzi ile söyleşi.

545. Türkiye'nin *NATO* üyeliği hakkında ayrıntılı bilgi için NATO'nun resmi internet sitesine bakılabilir. Bkz. *NATO Archives, NATO-April 1952-April 1957, Military Organization,* http://www.nato.int/archives/ismayrep/text.htm#6, erişim tarihi 12 Şubat 2011.

546. Ruzi ile söyleşi.

547. Ruzi ile söyleşi.

548. 2010 yılında, Prof. von Mende hakkında gerçekle uzaktan yakından ilgisi olmayan birçok iddianın yer aldığı bir kitap yayımlandı. Ian Johnson tarafından kaleme alınan kitap ve bu kitaptaki yalan ve iftiralar hakkında Prof. Dr. Erling von Mende (Prof. Gerhard von Mende'nin oğlu sinoloji profesörü) tarafından kaleme alınan 60 sayfalık son derece objektif metin, Enver Altaylı'nın arşivindedir. *A Mosque in Munich, Nazis, CIA, and the Muslim Brotherhood in the West,* Ian Johnson, Boston-New York, 2010.

549. Prof. von Mende'nin kişisel arşivi ve yazarın Bayan Carol von Mende ile söyleşisi.

550. Ruzi ile söyleşi.

551. Toplama kamplarındaki mahkûmların sayısı ve yaşadıkları korkunç terör hakkında bkz. Applebaum, a.g.e., s. 579-589; *The Great Terror: A Reassesment,* Robert Conquest, Londra, 1992, s. 485; V. N. Zemskov, "Archipel Gulag: glazami pisatelya i statistika" *Argumenti i Fakty,* sayı 45, 1989, s. 6-7.

552. Ruzi ile söyleşi.

553. Ruzi ile söyleşi.

554. Nomenklatura hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Sterbliche Götter: die Lehrmeister der Nomenklatura,* Michael Voslensky, Ullstein Sachbuch, Frankfurt 1991; *Mein Land und die Welt,* Andrej D. Sacharov, Viyana, Münih, Zürich, 1975, s. 30-35.

555. Nazilerin toplama kampları ve bu kamplarda mahkûmlara uygulanan terör ve işlenen cinayetler hakkında bkz. *Der SS-Staat: Das System der deutschen Konzentrationslager,* Eugen Kogon, Münih,1974. Kamplardaki mahkûm ve cinayet sayısı hakkında bkz. Kogon, a.g.e., s. 151-158.

556. Ruzi ile söyleşi.

557. Ruzi ile söyleşi.

558. Ruzi ile söyleşi.

559. Ruzi ile söyleşi.

560. Kim Roosevelt, İkinci Dünya Savaşı yıllarında OSS'nin (*Office for Strategic Services*: Başkan Franklin Roosevelt'in savaş yıllarında kurduğu haber alma örgütü)

Kahire ofisinde ilk istihbarat deneyimlerini kazandı. 1950 yılında CIA'da Ortadoğu şubesi direktörü olarak işe başladı. Bu yıllarda Suriye, Irak, Mısır, Lübnan, Ürdün ve Suudi Arabistan yöneticilerini ABD için kazanmaya çalıştı. Babası Theodor Roosevelt, Panama ve Filipinler'i ABD'ye kazandırmıştı. O da, ABD'ye yeni ülkeleri kazandırma heyecanıyla doluydu. 1953'te Musaddık'ı devirerek şahı tekrar tahtına oturtan İran darbesinde ve Ortadoğu'daki daha birçok darbede parmağı olduğu söylenir. Bkz. *Countercoup: The Struggle for Central of Iran,* Kermit Roosevelt, New York, 1979.

561. Ruzi ile söyleşi.
562. Ruzi ile söyleşi.
563. Ruzi ile söyleşi.
564. Ruzi ile söyleşi.
565. Ruzi ile söyleşi.
566. Ruzi ile söyleşi.
567. Ruzi ile söyleşi.
568. Ruzi ile söyleşi.
569. Ruzi ile söyleşi.
570. Ruzi ile söyleşi.
571. Ruzi ile söyleşi.
572. Ruzi ile söyleşi.
573. Ruzi ile söyleşi.
574. Ruzi ile söyleşi.
575. Ruzi ile söyleşi.
576. Ruzi ile söyleşi.
577. Ruzi ile söyleşi.
578. Ruzi ile söyleşi.
579. Ruzi ile söyleşi.
580. Ruzi ile söyleşi.
581. Finlandiya Tatarları 1870-1930 yılları arasında Rusya'nın Nijni Novgorod Vilayeti'nden gelerek bu ülkeye yerleşmiştir. Finlandiya'da 1.000 civarında Tatar aile vardır.
582. Ruzi ile söyleşi.
583. Ruzi ile söyleşi.
584. Ruzi ile söyleşi.
585. *Ägypten: Militärgesellschaft, das Armeeregime, die Linke und der soziale Wandel unter Nasser,* Anouar Abdel Malek, Suhrkamp Verlag, Frankfurt, 1971, s. 45-90.
586. *Ägypten: Militärgesellschaft, das Armeeregime, die Linke und der soziale Wandel unter Nasser,* Anouar Abdel Malek, Suhrkamp Verlag, Frankfurt, 1971, s. 91-92.
587. Ruzi ile söyleşi.
588. Ruzi ile söyleşi.
589. Baymirza Hayit ile söyleşi.

590. Gerhard von Mende'nin özel arşivi; ayrıca bkz. Von zur Mühlen, a.g.e., s. 39 ve 228.

591. Ruzi ile söyleşi.

592. Ruzi ile söyleşi.

593. Ruzi ile söyleşi.

594. Ruzi ile söyleşi.

595. Ruzi ile söyleşi.

596. Ruzi ile söyleşi.

597. *Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Andican, s. 646-647; Baymirza Hayit 1953 yılının Mayıs ayında beş ay sürecek bir Türkiye, Suriye, Ürdün, Mısır, Suudi Arabistan ve Pakistan ziyaretine çıktı. Türkiye'de pek çok Türkistanlıyla, bu arada Bahçe ve Osmaniye müftüsü Abdurrahman Kavuncu Hoca Efendi'yle görüştü. Aynı yıl kendisi de hacca giden Abdurrahman Hoca Efendi, Baymirza Hayit'in Mekke ve Medine'de yaptığı çalışmalar sırasında ona yardımcı olarak tercümanlığını yaptı (Enver Altaylı'nın, anne tarafından dedesi olan Abdurrahman Kavuncu Hoca Efendi'nin anlattıkları).

598. Baymirza Hayit ile söyleşi. Ayrıca bkz. *Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Andican, s. 651.

599. Ruzi ile söyleşi.

600. Altunhan Töre'nin kehaneti, onun Ruzi'ye bu sözleri söylemesinden 30 yıl sonra gerçekleşti. Sovyetler Birliği bir sıcak savaş sonucu değil, gerçekten kendi içinden çürüyerek çöktü.

601. Ruzi ile söyleşi.

602. Ruzi ile söyleşi.

603. Ruzi ile söyleşi.

604. Ruzi ile söyleşi.

605. Ruzi ile söyleşi.

606. Ruzi ile söyleşi.

607. Ruzi ile söyleşi.

608. Ruzi ile söyleşi.

609. Atatürk ve Kurtuluş Savaşı hakkında bilgi için bkz. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,* Erik Jan Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995); *Atatürk: The Rebirth of a Nation,* Patrick Kinross, Phoenix Press, Londra, 2001.

610. Ruzi ile söyleşi.

611. Kurtuluş Savaşı sırasında Türkiye ile Türkistan münasebetleri için bkz. *Atatürk'ün Sovyet Politikası,* Mehmet Saray, Veli Yayınları, İstanbul, 1984; *Hatıralar: Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri*, Zeki Velidi Togan, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1999; Milli Mücadele yıllarında Buhara Halk Cumhuriyeti'nin Türkiye'ye yaptığı yardım konusunda bkz. "Rusların Türkistan'ı İşgalinde Son Perde: Buhara Hanlığı ve Alim Han, Nurettin Hatunoğlu", doktora tezi, s. 286-294.

612. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin tutumu ve dış politikası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Bıçağın Sırtında Siyaset: İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası,* Baki Öz, Can Yayınları, İstanbul, 1996; *İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye,* Edward Weisband, A. Kayabağ, Örgen Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2002; ayrıca bkz. *Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye 1941-1944 ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Barış Çabaları ve Türkiye 1938-1939 (seçmeler),* SSCB Dışişleri Bakanlığı, Havass Yayınları, İstanbul, 1981.

613. Baymirza Hayit ile söyleşi.

614. Veli Kayyum Han ile söyleşi.

615. Veli Kayyum Han ile17-21 Ocak 1991 tarihinde yapılan söyleşi. Ayrıca bkz. *Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Andican, s. 592

616. Sovyetler Birliği'nin talepleri, 9 Mart 1945 tarihli Sovyet notası ve 7 Haziran 1945 tarihli Molotov-Sarper görüşmesi hakkında bkz. *Türk Dış Poltikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, *c. 1: 1919-1980,* Baskın Oran (ed.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 472-473.

617. Türkiye'de çokpartili sisteme geçiş ve Demokrat Parti iktidarı için bkz. İlter Turan, "The Recruitment of Cabinet Ministers as a Political Process: Turkey, 1946-1979" *International Journal of Middle East Studies*, c. 18, no. 4, Kasım 1986, s. 455-472; Frank Tachau, Mary-Jo D. Good, "The Anatomy of Political and Social Change: Turkish Parties, Parliaments, and Elections", *Comparative Politics*, c. 5, no. 4 (Temmuz 1973), s. 551-573. Daha geniş bilgi için bkz. *Kısa Türkiye Tarihi,* Sina Akşin, Ali Berktay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007; *Turkey: The Quest for Identity,* Feroz Ahmad, Oneworld Publications, Oxford, 2003.

618. Oran, a.g.e., c. 1, s. 546-547.

619. Bkz. "Kuzey Atlantik Antlaşmasına Türkiye'nin Katılmasına Dair 5886 Sayılı Kanun" *Resmi Gazete*, 19 Şubat 1952. Türkiye ve Yunanistan, 17 Ekim 1951 tarihinde Londra'da düzenlenen protokolle *NATO*'ya katılmışlardır. Bkz. Doç. Dr. Ömer İlhan Akipek, "*NATO* Kuvvetleri Sözleşmesine Göre Vazife Kavramı ve Türkiye'deki Tatbikatı" Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-1967-24-01-04/AUHF-1967-24-01-04-Akipek.pdf, erişim tarihi: 20 Şubat 2011; Türkiye'nin NATO'ya girişi konusunda bkz. Oran, a.g.e., c. 1, s. 543-544.

620. *Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Andican, s. 286, dipnot 57.

621. *Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Andican, s. 288, dipnot 59.

622. Bkz. "Kurtuluş Savaşı'nın Kahraman Tekkesi", *Hürriyet,* 19 Aralık 2006, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/5638343.asp?gid=0&srid=0&oid=0&l=1, erişim tarihi: 20 Şubat 2011; Abdurrahman Dilipak, "Bilinmeyen Yönleriyle Özbekler Tekkesi" *Vakit*, 22 Aralık 2006, http://www.tumgazeteler.com/?a=1862554&cache=1, erişim tarihi: 20 Şubat 2011.

623. Ruzi ile söyleşi.

624. Ruzi ile söyleşi.

625. Prof. İbrahim Yarkın ile söyleşi. Ayrıca bkz. H*ariçte Türkistan Mücadelesi*, Andican, s. 594.

626. Ruzi ile söyleşi.

627. Ruzi ile söyleşi, İbrahim Yarkın ile söyleşi.

628. Ruzi ile söyleşi.

629. Ruzi ile söyleşi.

630. Ruzi ile söyleşi.

631. Ruzi ile söyleşi.

632. Ruzi ile söyleşi.

633. Argus'un asıl adı Mikhail Eisenstadt-Jeleznov'dur. Minsk'te doğmuş ve 1924 yılında New York'a iltica etmiştir. *Novoye Russkoye Slova* gazetesinde köşe yazarlığı yapmıştır. Bkz. University of Minnesota, Immigration History Research Center, "Eisenstadt-Jeleznov, Mikhail, Papers", http://www.ihrc.umn.edu/research/vitrage/all/ea/ihrc613.html, erişim tarihi: 19 Şubat 2011. O dönemde yayımlanan ünlü kitapları için bkz. *Moscow on the Hudson,* M. K. Argus, Harper & Brothers, New York, 1951 ve *A Rogue with Ease,* M. K. Argus, Harper & Bros, New York, 1953.

634. "Bandung Konferansı" olarak da bilinen Asya-Afrika Konferansı, Endonezya, Myanmar (Burma), Seylan (Sri Lanka), Hindistan ve Pakistan tarafından 18-24 Nisan 1955 tarihleri arasında düzenlenmiştir. Konferansa katılan 29 ülkenin heyetleri, dünya nüfusunun yarısından fazlasını temsil ediyordu. Bkz. Britannica Online Encyclopedia, "Bandung Conference", http://www.britannica.com/EBchecked/topic/51624/Bandung-Conference, erişim tarihi: 20 Şubat 2011. Ayrıca bkz.*The Asian-African Conference, Bandung, Indonesia, April 1955*, George McTurnan Kahin,Cornell University Pres, Ithaca, N.Y. 1956.

635. Hindistan Başbakanı Nehru'nun konferanstaki konuşması için bkz. *Modern History Sourcebook*, "Speech to Bandung Conference Political Committee, 1955", http://www.fordham.edu/halsall/mod/1955nehru-bandung2.html, erişim tarihi: 20 Şubat 2011. Endonezya Devlet Başkanı Sukarno'nun açılış konuşması için bkz. *Modern History Sourcebook*, "Speech at the Opening of the Bandung Conference, April 18, 1955", http://www.fordham.edu/halsall/mod/1955sukarno-bandong.html, erişim tarihi: 20 Şubat 2011.

636. Ruzi ile söyleşi.

637. Ruzi ile söyleşi.

638. Ruzi ile söyleşi.

639. Ruzi ile söyleşi.

640. Ruzi ile söyleşi.

641. Ruzi ile söyleşi.

642. Ruzi ile söyleşi.

643. Ruzi ile söyleşi.

644. Ruzi ile söyleşi.

645. Ruzi ile söyleşi.
646. Ruzi ile söyleşi.
647. Ruzi ile söyleşi.
648. Ruzi ile söyleşi.
649. Ruzi ile söyleşi. Ayrıca bkz. *China and the Asian African Conference*, Çu En Lay Univ Microfilms Intl, Ann Arbor 1998; National Committee for the Commemoration of the Thirtieth Anniversary of the Asian-African Conference (India) *Pictorial record of the Asian-African Conference*, National Committee for the Commemoration of the Thirtieth Anniversary of the Asian-African Conference, Cakarta 1985).
650. Ruzi ile söyleşi.
651. Doğu Türkistan hakkında detaylı bilgi için bkz. *Unutulan Vatan: Doğu Türkistan*, İsa Yusuf Alptekin, Seha Neşriyat ve Ticaret, İstanbul 1992; Osman Kubilay Gül, "Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye Hazin Bir Göç Hikâyesi" *Turkish Studies* (c. 2/1, kış 2007), s. 252-273; Chiara Beta, Institute of International Economic Relations, *Xinjiang or Eastern Turkestan? The conundrum of Chinese Central Asia*, Institute of International Economic Relations, Atina 2001.
652. Ruzi ile söyleşi.
653. Ruzi ile söyleşi.
654. Ruzi ile söyleşi.
655. Ruzi ile söyleşi.
656. Oran, a.g.e., s. 537, 731, 813.
657. Ruzi ile söyleşi.
658. Enver Sedat'ın 26 Aralık 1957'de Asya Afrika Halkları Dayanışma Konferansı'nın açılışında yaptığı konuşmanın metni için bkz. *Modern History Sourcebook* "Afro-Asian Solidarity and the World Mission of the Peoples of Africa and Asia, 1957, "http://www.fordham.edu/halsall/mod/1957sadat-afroasian1.html, erişim tarihi: 19 Şubat 2011.
659. Bandung Konferansı'nın sonuç bildirisi ve konferansta sunulan diğer bildiriler için bkz. *European Navigator, (Fact Sheet, Text no. 556)* "Final Communiqué of the Asian-African Conference of Bandung (24 April 1955), http://www.ena.lu/final_communique_asian_african_conference_bandung_24_april_1955-020000556.html, erişim tarihi: 20 Şubat 2011.
660. Ruzi ile söyleşi.
661. Ruzi ile söyleşi.
662. Weiner, a.g.e., s.770. Dipnot 53.
663. Weiner, a.g.e., s. 353.
664. *Türkistan Sesi*, sayı 8/9, 1957, s. 28-33; *Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Andican, s. 649.
665. Ruzi ile söyleşi.
666. Ruzi ile söyleşi.

667. Ruzi Nazar ve İbrahim Yarkın ile yapılan söyleşiler.

668. Weiner, a.g.e., s. 399-400.

669. Ruzi ile söyleşi.

670. Ruzi ile söyleşi.

671. Ruzi ile söyleşi.

672. Ruzi ile söyleşi.

673. Ruzi ile söyleşi.

674. Bağdat Paktı konferans serilerinin metinleri için bkz. *The Baghdad Pact: Public Record of the Karachi Conference Series, May-June 1957, The Baghdad Pact: Public Record of the Ankara Conference Series, January 1958,* Ocak, 1958. Bağdat Paktı hakkında detaylı bilgi için bkz. *The Baghdad Pact: Anglo-American defence policies in the Middle East, 1950-1959,* B. Kemal Yeşilbursa, Frank Cass, London, New York 2005; *CENTO, The forgotten alliance: a study of the Central Treaty Organisation,* Guy Hadley, Institute for the Study of International Organisation, Brighton, 1971.

675. General Kasım hakkında geniş bilgi için bkz. *Iraq Under Qassem; a political history, 1958-1963,* Uriel Dann, Praeger, New York 1969; Avshalom H. Rubin, "Abd al-Karim Qasim and the kurds of Iraq: Centralization, resistance and revolt, 1958-63" *Middle Eastern Studies,* c. 43, sayı 3, 2007, s. 353-382.

676. Ruzi ile söyleşi.

677. Kılıç Ali Bey hakkında bkz. *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, Hulûsi Turgut (der.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005.

678. Ruzi ile söyleşi.

679. Bkz. *Şahinlerin Dansı: Türkeş'in Anıları,* Alparslan Türkeş-Hulûsi Turgut, ABC Basın Ajansı Yayınları, İstanbul, 1995.

680. *Şahinlerin Dansı: Türkeş'in Anıları,* Alparslan Türkeş-Hulûsi Turgut.

681. Ruzi Nazar ve Alparslan Türkeş ile söyleşi.

682. Ruzi ile söyleşi.

683. Ruzi Nazar ve Alparslan Türkeş ile söyleşi.

684. Ruzi ile söyleşi.

685. Ruzi ile söyleşi.

686. Ruzi ile söyleşi; Ubeydullah Abdurrazzakov ile söyleşi; bağımsız Özbekistan'ın ikinci Dışişleri Bakanı ve Özbekistan Cumhuriyeti'nin ilk Türkiye Büyükelçisi Abdurrazzakov'un Murtazayev ile yakın dostluğu vardı. O dönemde bir ara Özbekistan Komsomol Teşkilatı başkanlığı ve başbakanlık müsteşarlığı da yapan Abdurrazzakov, Murtazayev'in milli düşünceleri nedeniyle tasfiye edildiği kanaatindedir.

687. Ruzi ile söyleşi.

688. Bkz. Aynur Öz, "Zülfiye (hayatı ve eserlerinden seçmeler)" *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi Özbek Edebiyatı,* c. 15, sayı 2, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2000, s. 394-398; Zülfiye, *Eserler Toplamı* (Taşkent, 1995); *Uzbek Sovyet Ansiklopedyası*, "Zülfiye" maddesi.

689. Ruzi ile söyleşi.

690. *Uzbek Sovyet Ansiklopedyası*, c. 2, s. 301-302.

691. Ruzi ile söyleşi.

692. Bkz. *Uzbek Sovyet Ansiklopedyası*, c. 2, s. 301-302; Ruzi ile söyleşi.

693. Bu kitabın yazarı Enver Altaylı'nın babası Şakir Altaylı, 1937 yılında Tacikistan Sovyet Cumhuriyeti'nden Afganistan'a iltica ettiğinde Müftü Sadrettin Han'ın yanında çalıştı, ona yardımcı oldu. Şakir Altaylı, Aykarlı'dan şüphelenerek müftüyü uyardı, ancak onu ikna edemedi. Aykarlı ile aynı heyette çalışmayı kabul etmediği için Afganistan'dan ayrılarak, Memduh Şevket Esendal'ın yardımıyla Türkiye'ye geldi. Müftü hakkında bu sayfada yer alan bilgiler yazara, müftünün mesai arkadaşı Şakir Altaylı tarafından verilmiştir. Türkistanlı aydın din adamı Müftü Sadreddin Han, 1918 yılında Hokand'da kurulan Türkistan Milli Muhtariyet hükümetinin kurtuluş çalışmalarına katıldı. İttihat ve Terakki'nin Taşkent şubesinin açılışına katkıda bulundu. İstanbul'a geldi. İttihat ve Terakki'nin önde gelenleriyle, bu arada Enver ve Talat paşalarla görüştü. Türkistan silahlı bağımsızlık hareketine katıldı. Çeka tarafından tutuklandı, idama mahkûm edildi. Hapishaneden kaçarak Afganistan'a geçti. Mücadelesine orada devam etti. Afganistan'daki Türkiye büyükelçisi Memduh Şevket Esendal ile yakın dostluk kurdu.

694. Mahmut Aykarlı'nın hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. *Mustafa Çokay'ın Hatıraları,* Çokayeva; Mahmut Aykarlı'nın hatıratı; *Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız Arasında,* Von zur Mühlen; *Hariçte Türkistan Mücadelesi,* Andican.

695. Bkz. *Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız Arasında,* Von zur Mühlen; *Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Andican, s. 622-623.

696. Ruzi ile söyleşi.

697. Ruzi ile söyleşi.

698. Abdurrazzakov ile söyleşi.

699. Ruzi ile söyleşi.

700. Ruzi ile söyleşi; Ubeydullah Abdurrazzakov ile söyleşi.

701. Ruzi ile söyleşi.

702. Ruzi Nazar ve Ubeydullah Abdurrazakov ile söyleşiler.

703. Ruzi ile söyleşi.

704. Ruzi ile söyleşi.

705. Türkiye Komünist Partisi'nin kuruluşu, yapısı faaliyetleri ve Moskova ile bağlantısı konusunda bkz. *Türkiye'de Sol Hareketler,* Aclan Sayılgan, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2009; *Türkiye'de Sol Akımlar*, Mete Tuncay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

706. Ruzi ile söyleşi.

707. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Molla Mustafa Barzani anlatıyor: Ortadoğu'da Çanlar Kimin İçin Çalıyor?* Lütfü Akdoğan, Mustafa Barzani, Arkaplan Müzik, İstanbul, 2007; *Mustafa Barzani and the Kurdish Liberation Movement,* Mesud Barzani, Ahmed Ferhadi, Palgrave Macmillan, New York, 2003; *Barzani Dosyası: Osman-*

Iı İmparatorluğu'nu ve Türkiye Cumhuriyeti'ni XIX. Yüzyıldan Beri Meşgul Eden Bir Kürt Aşiretinin Belgeseli, Hulûsi Turgut, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.

708. Michael S. Voslensky, a.g.e., s. 293-254.

709. *Balşaya Sovetskaya Ansiklopediya*, "Kommunistiçeski Universitet Trudyaşçihsya Vostoka" maddesi, http://www.cultinfo.ru/fulltext/1/001/008/063/468.htm, erişim tarihi: 22 Şubat 2011.

710. Ruzi ile söyleşi.

711. Ruzi ile söyleşi.

712. Ruzi ile söyleşi.

713. Bkz. *Bahtiyar Ol Nâzım,* Vera Tulyakova Hikmet, YKY, İstanbul, 2008; *Nâzımla Son Söyleşimiz,* Vera Tulyakova Hikmet, Everest, İstanbul, 2002. Ayrıca bkz. Refik Durbaş, "Nazım Evi ile Geldi" *Sabah*, 2 Şubat 2008, http://arsiv.sabah.com.tr/2008/02/02/ct/haber,79E098540C6A435BA140536450759A7F.html, erişim tarihi: 23 Şubat 2011; Nazan Mengü, Aslı Arda Yurtseven, "Nâzım Hikmet 107 Yaşında" *Hürriyet*, http://dosyalar.hurriyet.com.tr/nazimhikmet/, erişim tarihi: 23 Şubat 2011.

714. *Survivor from an unknown war: the life of Isakjan Narzikul,* Stephen Lee Crane, Diane Pub, Upland, PA 1999, s. 25-45.

715. Ruzi ile söyleşi.

716. Crane, a.g.e., s. 100 ve devamı.

717. Gulam Alim hakkında geniş bilgi için bkz. *Hitler's Muslims: Muslim volunteers in Hitler's Armies, 1941-1945*, Antonio J. Muñoz, Europa Books, Bayside, N.Y. 2007, s. 77; Romanko, a.g.e., s. 88.

718. Crane, a.g.e., s. 137 ve devamı. Söz konusu eserde İsakcan ve arkadaşlarının Varşova'da Yahudilerin hayatlarını nasıl kurtardığına dair ilginç bilgiler vardır.

719. Crane, a.g.e., s. 177 ve devamı.

720. Ruzi ile söyleşi.

721. Ruzi ile söyleşi.

722. Ruzi ile söyleşi.

723. Ruzi ile söyleşi.

724. Ruzi ile söyleşi.

725. Ruzi ile söyleşi.

726. Ruzi ile söyleşi.

727. *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları (1920-1973)*, c. 2; TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, Ankara, 1992, s. 300. 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi hakkında bkz. *İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilâli,* Şevket Süreyya Aydemir, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973; *İhtilalin İçyüzü*, 2 cilt, Abdi İpekçi ve Ömer Sami Coşar, Uygun Yayınevi, İstanbul, 1965. Döneme ilişkin bazı önemli şahsiyetlerin hatıraları için bkz. *Kayseri Cezaevi Günlüğü,* Celal Bayar,Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999; *Talât Aydemir'in Hatıraları,* Talât Aydemir, Akşam Kitap Kulübü Yayınları, İstanbul, 1968; *Şahinlerin Dansı: Türkeş'in Anıları,* Hulûsi Turgut.

728. Ruzi ile söyleşi.

729. Oran, a.g.e., s. 511-521.

730. *Askerler ve Dış Güçler: Amerikan Belgeleriyle 27 Mayıs Olayı,* Cüneyt Akalın, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2000, s. 108.

731. Ruzi ile söyleşi.

732. Ruzi ile söyleşi.

733. O dönemdeki Türk-ABD ilişkileri konusunda bkz. Oran, a.g.e., s. 522-575.

734. Ruzi ile söyleşi.

735. Hulûsi Turgut, a.g.e., s. 185-186.

736. 27 Mayıs 1960 sabahı, İstanbul Üniversitesi'nden bir grup öğretim üyesi (Sıddık Sami Onar, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Hüseyin Nail Kubalı, Ragıp Sarıca, Naci Şensoy, Tarık Zafer Tunaya ve İsmet Giritli) askeri bir uçakla Ankara'ya giderek Milli Birlik Komitesi'ne bir rapor sundular. 28 Mayıs 1960 tarihli rapor, "Bugün içinde bulunduğumuz durumu adi ve siyasi bir hükümet darbesi saymak doğru değildir" cümlesiyle başlıyor, Demokrat Parti hükümetinin meşruluğunu yitirdiğini, buna karşılık 27 Mayıs Hareketi'nin meşru olduğunu iddia ediyordu." Bkz. Kemal Gözler, *Türk Parlamenterler Birliği*, "TC Anayasası-1961", http://www.tpb.org.tr/dokuman-arsivi/161-tc-anayasas-1961.html internet sitesinden, erişim tarihi: 24 Şubat 2011. Ayrıca bkz. Zürcher, a.g.e., s. 353.

737. Açık Radyo, "27 Mayıs Darbesi Özel Program Dizisi, Bölüm 3" 27 Mayıs 2010, http://www.acikradyo.com.tr/default.aspx?_mv=a&aid=26669&cat=100, erişim tarihi: 24 Şubat 2011.

738. Turgut, a.g.e., s. 115-116.

739. Turgut, a.g.e., s. 269.

740. Ruzi ile söyleşi.

741. Turgut, a.g.e., s. 209-210.

742. Ruzi ile söyleşi.

743. Ruzi ile söyleşi.

744. Ruzi ile söyleşi.

745. Ruzi ile söyleşi.

746. Teşkilat-ı Mahsusa XX. yüzyılın ilk yıllarında kurulmuş, çağdaş anlamda bir haber alma örgütüdür. Dönemin Batılı ülkelerin istihbarat kuruluşlarından çok daha başarılı ve mükemmeldir. CIA'dan 40 yıl kadar önce kurulmuştur. Başarılı yurtdışı operasyonlar yapan ilk çağdaş haber alma örgütüdür. Teşkilat-ı Mahsusa hakkında, Philipp H. Stoddard'ın 1963 yılında Princeton Üniversitesi'nde sunduğu doktora çalışmasına bakınız; *Teşkilat-ı Mahsusa,* Philip H. Stoddard, Arba Yayınları, İstanbul, 2003.

747. Türkeş ile söyleşi; Ruzi ile söyleşi.

748. Turgut, a.g.e., s. 210-211.

749. 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi ile devrilen, Demokrat Parti hükümetinin üyelerini ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ı yargılayıp Başbakan Menderes, Dışiş-

leri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ı idam cezasına mahkûm ederek asan mahkeme.

750. *Türkiye'de İstihbaratçılık ve MİT,* Erdal Şimşek ve İlhan Bahar, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2004, s. 272-273.

751. Ruzi ile söyleşi. Ayrıca bkz. *Milli İstihbarat Teşkilatı*, "Milli Emniyet Reisleri Biyografiler, Ziya Selışık (1900-1966)", http://www.mit.gov.tr/must-biyog-meh1.html, erişim tarihi: 24 Şubat 2011. Milli Emniyet Riyaseti Reisliği'nin Milli İstihbarat Teşkilatı'na dönüşmesi hakkında bkz. *Milli İstihbarat Teşkilatı*, "MAH'ın Milli İstihbarat Teşkilatı'na dönüştürülmesi", http://www.mit.gov.tr/tarihce/ikinci_bolum_F.html, erişim tarihi: 24 Şubat 2011.

752. Turgut, a.g.e., s. 220-222.

753. Komintern'in Mayıs 1943'te Stalin tarafından dağıtılması üzerine 1947 yılında yapılan Paris Konferansı'nın ve Marshall yardımının ardından, Batı'ya karşı, yine Stalin tarafından *Kominform* kurulmuştu. *Komintern* ve *Kominform* hakkında geniş bilgi için 53. bölüme bakılabilir.

754. Mihri Belli'nin faaliyetleriyle ilgili olarak bkz. Aclan Sayılgan, a.g.e., s. 241-289.

755. Ruzi ile söyleşi.

756. *JUSMAT*, Türkiye'ye Yardım için Ortak ABD Askeri Kurulu'nun *(Joint United States Military Mission for Aid to Turkey)* kısa adıdır. Kuruluş amacı, Türk Silahlı Kuvvetleri'ne eğitim desteği vermektir. Merkezi Ankara'dadır.

757. Ruzi ile söyleşi.

758. Ruzi ile söyleşi.

759. Teşkilat-ı Mahsusa hakkında bkz. *Teşkilat-ı Mahsusa'dan MİT'e,* İlhan Bahar, Kum Saati Yayıncılık, İstanbul, 2009; *Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa*, Arif Cemil Denker, Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul 2006; *Teşkilatı Mahsusa*, Philip H. Stoddard, Arba, İstanbul 1993.

760. *Türkiye'de İstihbaratçılık ve MİT,* Erdal Şimşek, Kum Saati Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 244-249.

761. Ruzi ile söyleşi.

762. Fuat Doğu'nun Enver Altaylı'ya anlattıkları.

763. Ruzi ile söyleşi.

764. Fuat Doğu ile değişik zamanlarda yapılan söyleşiler. Fuat Doğu tarafından yurtdışına gönderilen öğrencilerden biri de bu kitabın yazarı Enver Altaylı'dır.

765. Bkz. "Fuat Doğu Gizli Anılarını MİT'e Bıraktı" *Sabah*, 22 Aralık 2007, http://arsiv.sabah.com.tr/2007/12/22/haber,00BB2926B3904376A47D3B8C578796DB.html, erişim tarihi: 24 Şubat 2011.

766. Şimşek, a.g.e., s. 331-332.

767. MİT Müsteşarı Nurettin Ersin'in, 1972 yılındaki makam odasında kitabın yazarı Enver Altaylı'ya kendi ifadeleri.

768. Ruzi ile söyleşi.

769. Ruzi ile söyleşi.

770. Ruzi ile söyleşi; "Türkçülük Davası" olarak da bilinen dava 65 oturum sürmüştür. Davada, Fethi Tevetoğlu, Alparslan Türkeş, Fazıl Hisarcıklı, Hüseyin Nihal Atsız, Zeki Velidi Togan, Reha Oğuz Türkan gibi isimlerin bulunduğu 23 sanık yargılanmış, 13 sanık beraat etmiştir. Aralarında Zeki Velidi Togan, Alparslan Türkeş, Nihal Atsız, Reha Oğuz Türkan, Fethi Tevetoğlu, Nejdet Sançar'ın da bulunduğu 10 sanık 26 Ekim 1945'e kadar tutuklu kalmıştır. Davadaki sorgulama ve savunmalar için bkz. *1944-1945 Irkçılık-Turancılık Davası'nda Sorgular, Savunmalar,* Yavuz Bülent Bâkiler, Türk Edebiyatı Vakfı, İstanbul 2010.

771. Ruzi ile söyleşi.

772. Ruzi ile söyleşi.

773. Ruzi ile söyleşi.

774. Ruzi ile söyleşi.

775. Ruzi ile söyleşi.

776. Ruzi ile söyleşi.

777. Ruzi ile söyleşi.

778. Ruzi ile söyleşi.

779. Ruzi ile söyleşi.

780. Ruzi ile söyleşi.

781. Ruzi ile söyleşi.

782. Ruzi ile söyleşi.

783. Ruzi ile söyleşi. Ayhan Şahenk'in kurduğu Doğuş Holding, bugün Türkiye'nin milyarlarca dolar iş hacmine sahip kurumlarından biridir.

784. Papa suikastı ve Mehmet Ali Ağca'nın bağlantıları hakkındaki tartışmalar için bkz. *The Plot To Kill The Pope,* Paul B. Henze, Scribner, New York, 1983; *The Rise And Fall Of the Bulgarian Connection,* Edward S. Herman ve Frank Brodhead, Sheridan Square Publications, New York, 1986; *The Third Secret: The CIA, Solidarity And The KGB's Plot To Kill The Pope,* Nigel West, HarperCollins, Londra, 2000; "Was gunman Mehmet Ali Ağca part of KGB plot?" *The Australian*, 19 Ocak 2010, http://www.theaustralian.com.au/news/world/was-gunman-mehmet-ali-agca-part-of-kgb-plot/story-e6frg6so-1225821002394, erişim tarihi: 25 Şubat 2011.

785. Ruzi ile söyleşi.

786. Ruzi ile söyleşi.

787. İstihbarat kuruluşları ve bunların önemiyle ilgili olarak bkz. Dovydas Vitkauskas, "The Role of a Security Intelligence Service in a Democracy" North Atlantic Treaty Organisation, Democratic Institutions Fellowships Programme 1997-1999, Haziran 1999; *Federation of American Scientists*, "The Role of Intelligence", http://www.fas.org/irp/offdocs/int006.html, erişim tarihi: 26 Şubat 2011.

788. Ruzi ile söyleşi.

789. Bkz. *Voyennaya Strategiya*, M. D. Sokolovski, Voyenizdat, Moskova, 1962.

790. *Sowjetsystem Und Demokratische Gesellschaft*, 6 cilt (Freiburg: Herder, 1972).

791. Ruzi ile söyleşi.

792. Zbigniew Brzejinski, 1928 yılında Varşova'da doğdu. Dünyanın en önemli siyaset bilimcileri ve stratejistleri arasındadır. ABD'de 1977-1981 yılları arasında Jimmy Carter'ın ulusal güvenlik yardımcılığını yapmış, Samuel Huntington ile çalışmıştır. Hazırladığı gizli bültende gelecek yönetimin 10 önemli dış ve ulusal güvenlik politikası hedeflerine yer verdi. Son yayımlanan önemli eserleri arasında, *The Grand Chessboard: American Primacy And It's Geostrategic Imperatives* (Basic Books, New York, 1997); *The Choice: Global Domination Or Global Leadership* (Basic Books, New York, 2004); *Second Chance: Three Presidents And The Crisis of American Superpower* (Basic Books, New York, 2007); *America and the World: Conversations On The Future Of American Foreign Policy* (Basic Books, New York, 2008) yer almaktadır.

793. Ruzi ile söyleşi.

794. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Fahir Armaoğlu, Alkım Kitabevi, İstanbul, 2009, s. 594-596.

795. Muhammed Musaddık ile ilgili olarak bkz. *Dr. Mohammad Mossadegh; A Political Biography,* Farhad Diba, Croom Helm, Londra, 1986; *Musaddiq and the Struggle for Power in Iran* Homa Katouzian, I.B. Tauris 1991; *Mossadegh A Political Biography,* Fuad Rouhani, Ibex, 2007; *Musaddiq's Memoirs* Mohammad Mossadegh, Homa Katouzian, Jabhe, Londra, 1988; Musaddık'a karşı yapılan darbenin *CIA* tarafından organize edildiğine ilişkin iddialar hakkında bkz. *Countercoup: The Struglefor Control Of Iran,* Kermit Roosevelt, McGraw Hill, New York, 1979, s. 78-81, 107-108; Weiner, a.g.e., s. 713-714.

796. Weiner, a.g.e., s. 487.

797. Weiner, a.g.e., s. 487.

798. Weiner, *a.g.e.*, s. 487.

799. SAVAK (Sazeman Attelat ve Emniyet Keşvar), İran'da 1957 yılında İsrail ve ABD'nin de tavsiyeleri ve yol göstericiliğiyle Şah Muhammed Rıza Pehlevi tarafından kurulmuş olan ulusal istihbarat ve güvenlik örgütüdür. 1979 yılında Humeyni'nin iktidara gelmesiyle örgüt resmen feshedilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. SAVAK, *Library of Congress Country Studies*, "Iran", http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+ir0187), erişim tarihi: 26 Şubat 2011; *Federation of American Scientists*, "Ministry of Security SAVAK", http://www.fas.org/irp/world/iran/savak/index.html, erişim tarihi: 26 Şubat 2011.

800. Weiner, a.g.e., s. 489.

801. Bruce Laingen ile yapılan mülakat ve Laingen'in Şah Rıza Pehlevi hakkında anlattıkları için bkz. "Ambassador Bruce Laingen" *Association for Diplomatic Studies, Foreign Affairs Oral History Program*, Lauinger Library, Georgetown Üniversitesi, http://www.library.georgetown.edu/dept/speccoll/laingen.htm, erişim tarihi: 26 Şubat 2011.

802. Weiner, a.g.e., s. 490.

803. Weiner, a.g.e., s. 490.
804. Weiner, a.g.e., s.803; Greg Miller, "In from the Cold, to a Cold Shoulder" *Los Angeles Times*, (19 Mayıs 2005).
805. Weiner, a.g.e., s. 490 ve devamı.
806. Ruzi ile söyleşi.
807. Ruzi ile söyleşi.
808. Weiner, a.g.e., s. 490 ve devamı.
809. Weiner, a.g.e., s. 492-493, 803.
810. Ruzi ile söyleşi.
811. Ruzi ile söyleşi.
812. Ruzi ile söyleşi.
813. Ruzi ile söyleşi.
814. Ruzi ile söyleşi.
815. Ruzi ile söyleşi.
816. Ruzi ile söyleşi.
817. Ruzi ile söyleşi.
818. Weiner, a.g.e., s. 492-493, 803.
819. Ruzi ile söyleşi.
820. Ruzi ile söyleşi.
821. Ruzi ile söyleşi.
822. Ruzi ile söyleşi.
823. Weiner, a.g.e., s. 507.
824. Weiner, a.g.e., s. 507, 808-809.
825. Azad Bek Kerimi ile söyleşi.
826. Ruzi ile söyleşi.
827. Ruzi ile söyleşi.
828. Ruzi ile söyleşi.
829. Afganistan'ın kısa tarihi ve reformlar için bkz. *Kabul Under Siege: Fayz Muhammad's Account Of The 1929 Uprising,* Fayz Muhammed ve R. D. McChesney, Markus Wiener Publishers, Princeton, 1999; *Afghanistan: A Short History of Its People and Politics,* Martin Ewans, HarperCollins, New York 2002. Sovyetler'in Afganistan'ı işgali hakkında bkz. *The Soviet İnvasion of Afghanistan: A Study in the Use Of Force in Soviet Foreign Policy,* Joseph J. Collins, Lexington Books, Massachusetts 1986; United States Department of State, *Soviet İnvasion of Afghanistan*, 1980.
830. Ruzi ile söyleşi.
831. Azad Bek Kerimi ile söyleşi.
832. Ruzi ile söyleşi; Azad Bek Kerimi ile söyleşi.
833. Ruzi ile söyleşi.
834. Weiner, a.g.e., s. 507, 808-809.
835. Ruzi ile söyleşi.

836. *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX. Asırlarda)*, Yusuf Akçura, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 22.
837. *Selefilik: İslami Köktenciliğin Tarihi Temelleri*, Mehmet Zeki İşcan, İstanbul, 2006, s. 34.
838. İşcan, a.g.e., s. 44-45.
839. *Küreselleşen İslam,* Olivier Roy, çev. Haldun Bayrı, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s.172.
840. İşcan, a.g.e., s. 47; *Afganistan'da Direniş ve İslam,* Olivier Roy, çev. Mustafa Kadri Oroğlu, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1990, s. 362.
841. İşcan, a.g.e., s. 48.
842. Ruzi ile söyleşi.
843. Ruzi ile söyleşi.
844. Ruzi ile söyleşi.
845. Ruzi ile söyleşi.
846. Ruzi ile söyleşi.
847. Ruzi ile söyleşi.
848. Ruzi ile söyleşi.
849. Ruzi ile söyleşi.
850. Ruzi ile söyleşi.
851. Ruzi ile söyleşi.
852. Weiner, a.g.e., s. 552
853. Ruzi ile söyleşi.
854. Ruzi ile söyleşi.
855. Ruzi ile söyleşi.
856. Ruzi ile söyleşi.
857. Ruzi ile söyleşi.
858. Ruzi ile söyleşi.
859. Ruzi ile söyleşi.
860. Ruzi ile söyleşi.
861. Ruzi ile söyleşi.
862. Ruzi ile söyleşi.
863. Ruzi ile söyleşi.
864. Ruzi ile söyleşi.
865. Ruzi ile söyleşi.
866. Ruzi ile söyleşi.
867. Ruzi ile söyleşi.
868. Ruzi ile söyleşi.
869. Ruzi ile söyleşi.
870. Ruzi ile söyleşi.
871. Ruzi ile söyleşi.
872. Ruzi ile söyleşi.

873. Ruzi ile söyleşi.
874. Ruzi ile söyleşi.
875. Ruzi ve Azizullah ile söyleşiler.
876. Ruzi ile söyleşi.
877. Ruzi ile söyleşi.
878. Ruzi ile söyleşi.
879. Ruzi ile söyleşi.
880. Ruzi ile söyleşi.
881. Weiner, a.g.e., s. 582-586.
882. Ruzi ile söyleşi.
883. Harold Adrian Russel "Kim" Philby hakkında Batı basınında çıkan haber ve yorumlardan bazıları için bkz. "Five of the most notable defections" *Telegraph*, 27 Temmuz 2010, http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/asia/china/7912237/Five-of-the-most-notable-defections.html, erişim tarihi: 27 Şubat 2011; Julian E. Barnes, "Kim Philby: The havoc he wreaked stretched far and wide" *US News and World Report*, 19 Ocak 2011, http://www.usnews.com/usnews/culture/articles/030127/27philby.htm, erişim tarihi: 27 Şubat 2011; Ron Rosenbaum, "Kim Philby and the Age of Paranoia" *The New York Times*. 7 Ekim 1994, http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9803EEDC133CF933A25754C0A962958260&sec=&spon=&pagewanted=6, erişim tarihi: 27 Şubat 2011.
Oleg Vladimiroviç Penkovski hakkında bkz. *Ankara'da Bir Sovyet Ajanı: Oleg Penkovski*, Ankara, Kişisel Kitaplar, 1966; *The Spy Who Saved the World: How a Soviet Colonel Changed the Course of the Cold War, Jerrold L. Schecter* ve *Peter Deriabin,* C. Scribner's Sons, New York 1992.
884. Soğuk Savaş yıllarında Moskova'nın Batı ülkelerinde gerçekleştirdiği terör eylemleri konusunda bkz. *Das İnternationale Terror Netz,* C. Sterling, Scherz Verlag, Bern-Münih, 1981.
885. *Die Vernunft der Nationen: Über das Wesen der Außenpolitik,* Henry Kissinger, Siedler Verlag, Berlin, 1994, s. 846-847.
886. *Diplomasi,* Henry Kissinger, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999, s. 740-741.
887. Kissinger, *Diplomasi*, s. 740-741.
888. Kissinger, *Diplomasi*, s. 746-747.
889. Kissinger, *Diplomasi*, s. 750.
890. Kissinger, *Diplomasi*, s. 752.
891. Kissinger, *Diplomasi*, s. 756.
892. *Downing Street No. 10: Die Erinnerungen*, Margaret Thatcher, Econ Verlag, Düsseldorf, 1993, s. 684.
893. Ruzi ile söyleşi.
894. Ubeydullah Abdurrazzakov ile söyleşi.
895. Ruzi ile söyleşi; Ubeydullah Abdurrezzakov ile söyleşi.

896. Thatcher, a.g.e., s. 649.

897. Thatcher, a.g.e., s. 651-654.

898. Mihail Sergeyeviç Gorbaçov'un SBKP birinci sekreteri olduğu dönem içinde yayımlanan çalışmalardan bazıları için bkz. *Gorbachev: A Biography,* Thomas G. Butson, Stein and Day, New York, 1985;*The Gorbachev Era,* Alexander Dallin ve Condoleezza Rice, Stanford Alumni Association, California 1986; Konstantin Simis, "The Gorbachev Generation" *Foreign Policy* (no. 59 yaz, 1985, s. 3-21; Robbin F. Laird, "The Gorbachev Challenge" *Proceedings of the Academy of Political Science,* c. 36, no. 4, Soviet Foreign Policy, 1987, s. 1-9; John Gooding, "Gorbachev and Democracy" *Soviet Studies,* c. 42, no. 2, Nisan, 1990, s. 195-231; Robert D. Grey, Lauri A. Jennisch ve Alanna S. Tyler, "Soviet Public Opinion and the Gorbachev Reforms" *Slavic Review,* c. 49, no. 2, yaz, 1990, s. 261-271; Philip D. Stewart, "Gorbachev and Obstacles Toward Détente", *Political Science Quarterly,* c. 101, no. 1, 1986, s. 1-22.

899. Thatcher, a.g.e., s. 675-684

900. Reagan'ın Sovyetler Birliği'ni ziyareti hakkında bkz. Gerald M Boyd, "Raze Berlin Wall, Reagan Urges Soviet" 13 Haziran 1987, *The New York Times*, http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9B0DE3DC1F30F930A25755C0A961948260, erişim tarihi: 27 Şubat 2011; William D. Jackson, "Soviet Reassessment of Ronald Reagan, 1985-1988" *Political Science Quarterly,* c. 113, no. 4, kış, 1998-1999, s. 617-644; Lawrence T. Caldwell ve Robert Legvold, "Reagan Through Soviet Eyes" *Foreign Policy,* no. 52 güz, 1983, s. 3-21.

901. Ruzi ile söyleşi.

902. Ruzi ile söyleşi.

903. Ruzi ile söyleşi.

904. Ruzi ile söyleşi.

905. Ruzi ile söyleşi.

906. Şükrullah Mirsaidov ile yapılan söyleşi.

907. Ruzi ile söyleşi; Şükrullah Mirsaidov'la söyleşi.

908. Ruzi ile söyleşi.

909. Ruzi ile söyleşi.

910. Thatcher, a.g.e., s. 679.

911. Reagan'ın konuşmasının tam metni için bkz. "Ronald Reagan Visit to Berlin, June, 12th, 1987" *The European-American Relationship Program*, http://www.culturaldiplomacy.org/europeanamericanrelationship/index.php?en_us-german-relations_ronald-reagan-visit-to-berlin, erişim tarihi: 27 Şubat 2011.

912. Kissinger, *Diplomasi*, s. 778-779.

913. Bu ülkeler, 1992 yılında Birlşmiş Milletler üyesi olmuşlardır. Orta Asya cumhuriyetlerinin Birleşmiş Milletler'e üyelikleri hakkında geniş bilgi için bkz. "UN Member States" United Nations, http://www.un.org/en/members/, erişim tarihi: 27 Şubat 2011.

914. Orta Asya cumhuriyetlerinin bağımsızlık süreçleri ve eski Komünist Parti liderlerinin tutumları hakkında geniş bilgi için bkz. *Central Asia, 130 years of Russian Dominance: a Historical Overview,* Edward Allworth, Duke University Press, Durham 1994; *The New Central Asia: The Creation of Nations,* Olivier Roy, New York University Press, New York 2000.

915. *Das gescheiterte Experiment: Der Untergang des kommunistischen Systems,* Zbigniyev Brzejinski, Verlag Carl Ueberreuter, Viyana, s. 269.

916. Brzejinski, a.g.e., s. 270.

917. Brzejinski, a.g.e., s. 272.

918. Ruzi ile söyleşi.

919. Ruzi ile söyleşi.

920. Ruzi ile söyleşi.

921. Ruzi'nin yeğeni Dilberhan'ın, kitabın yazarına 2010 yılında verdiği yazılı bilgiler.

922. Ruzi ile söyleşi.

923. Bu kitabın yazarı, oluşturulan hazırlık komisyonunun üyesiydi.

924. Erkin Nazar ile söyleşi.

925. Erkin Nazar ile söyleşi.

926. Ruzi ile söyleşi.

927. Ruzi ile söyleşi.

928. Ruzi ile söyleşi.

929. Ruzi ile söyleşi.

930. Ruzi ile söyleşi.

931. Ruzi ile söyleşi.

932. Ruzi ile söyleşi.

933. Ruzi ile söyleşi.

B

Barbarossa Harekâtı: Nazi Almanyası'nın Sovyetler Birliği'nin işgalini amaçlayan ve aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı'nın Doğu Cephesi'ni açan harekâta Alman kaynaklarının verdiği kod adıdır. 22 Haziran 1941'de başlayan harekât, ilk zamanlardaki başarısının ardından 1944-45 yıllarında gerilemeye dönüştü ve sonuçta başarısız oldu.

Basmacı Hareketi: Türkistan'da, 1916 yılında başlayıp aralıklı olarak 1931'e kadar süren ayaklanmalara verilen genel ad. Birinci Dünya Savaşı sırasında, çarlık orduları Avrupa'daki cephelerde büyük yenilgilere uğramaya başladı. Bunun üzerine Çar II. Nikola, o güne kadar askerlik yaptırılmayan Türkistanlıların orduya alınmasını emretti (25 Haziran 1916). Ancak askere alınan Türkistanlılar çarpışmalara girmeyip siper ve koruma çukuru kazacaktı. Bu aşağılayıcı buyruk, Orta Asya'da "Milli Kıyam" adıyla anılan Türkistan bağımsızlık savaşını başlatan ateş oldu. Çarlık yönetimi, olayı bir bağımsızlık savaşı olarak göstermemek için adını "Basmacı Hareketi" koydu.

"Basmak" fiilinden türetilen, "baskıncı" ve "hücum edici, saldırıcı" anlamına gelen Basmacı Hareketi, çarlık yönetimine göre "eşkıya çetesi"ydi. Türkmenistan'da, Başkırdistan'da ve Kırım'da bağımsızlık savaşının kaybedildiği sıralarda birtakım çeteler gerçekten de vardı. Bu çetelere Başkırtlar, Horasan tabiriyle "Ayyar" denirdi; Türkmenler ise "Basmacı" olarak anılırdı.

Amerikan İç Savaşı (1861-1865) sırasında, Amerikan pamuk üretiminin durması, dünya pamuk piyasasında pamuk açığına yol açtı; fiyatlar yükseldi. Çarlık yönetimi, pamuk ihtiyacını karşılamak üzere Türkistan'da sadece pamuk tarımına izin verdi. Köylüler kendi ihtiyacı için bile buğday ekemiyordu; iktisadi durumun iyice bozulması eşkıyalığı artırdı. Çeteler, Müslümanlara dokunmayıp yalnız Rusları, Rus fabrikalarını yağmalıyor ve çoğu kez aldıkları ganimeti halka dağıtır-

dı. O dönemde Başkırtlarda Buranbay, Kırım'da Halim, Semerkand'da Namaz gibi kahramanlar meşhur olmuştu.

Ekim Devrimi'nin hemen öncesinde (1916) başlayan ve çarlık yönetiminin "Basmacı Hareketi" olarak adlandırdığı eylemler dizisi, geçmiştekinden son derece farklıydı. Her şeyden önce ortaya çıkış sebebi ekonomik değil siyasiydi; sömürgecilere karşı halkın isyanını temsil ediyordu. Basmacı önderler de çevresinde iyi tanınan, çoğu aydın kişilerdi. Semerkand'da Hoca Behbudi; Taşkent'te Münevver Kari; Hive'de Pehlivan Niyaz; Buhara'da Osman Hoca; Cizzak'ta Kari Kamil; Hokand'da Abid Can ve Gerbaba'da Sır Muhammed Bey bu isimlerden bazılarıydı. Halk da artık onlara, "savunma birlikleri komutanı" anlamına gelen Korbaşı diyordu.

Dolayısıyla XX. yüzyılın ilk çeyreğinde başlayan Orta Asya bağımsızlık hareketinin bir diğer adı da "Korbaşılar Hareketi"dir.

Çarlığın askere alma emrine karşı ilk gösteriler 11 Temmuz 1916'da Taşkent'te başladı. Çarlık polisi, göstericilerin üzerine ateş açtı; bir kısmını da tutukladı. Bu gelişmeler üzerine, 30-40 yıl önce Taşkent'e yerleştirilen Rus göçmenler yağmaya girişti. Çarlık yönetimine karşı toplu gösteriler Margilan, Andican ve Hocend'e sıçradı. Akkurgan, Akmescit ve Kancağalı'da Rus görevlilerle çatışmalar yaşandı. Cizzaklılar, Moskova'ya giden demiryolunu kestiler.

Türkistan ayaklanmaları Ağustos ortasında yayıldı. Mehmet Emin Bey, Fergana'da; Kiçkine Irgeş, Hokand'da; Cüneyt Han, Aşkabat ve Merv'de; Abdulgaffar Bey, Akmola ve Turgay'da; Sabdan Batıroğulları Muhiddin ile Hüsameddin, Yedisu ve Karakul'da; Ayukeoğlu Kanat Bey, Cu Havzası'nda "basıcılık" yapıyordu. Başkaldıran Türkistanlılar, öncelikle silah bulabilecekleri polis karakollarını basıyordu.

Çarlık hükümeti Orta Asya ve Kafkaslar'da sıkıyönetim ilan etti; öngörülenden daha az sayıda Türkistanlının askere alınacağını duyurduysa da gösteriler durulmadı. Rus generalleri Kuropatkin ve Kalbovo, iyi donatılmış Rus birliklerine yardımcı kuvvet olarak, Orta Asya'ya getirilmiş Rus göçmenleri silahlandırdılar. Bundan başka, uluslararası antlaşmalara aykırı olduğu halde, Avrupa'daki cephelerde çarlık ordusuna tutsak düşüp Orta Asya'daki kamplarda barındırılan Alman, Avusturya, Çek, Macar vb savaş tutsaklarından sağladıkları paralı askerlerle de bir birlik kurdular.

İvanov ve Rynov adlı generallerin komutasındaki çarlık birlikleri Cizzak'a yürüdü. General Madridov komutasındaki birlikler Hive yöresindeki Türkistanlılara saldırdı, kundaktaki bebeklere kadar önüne çıkan sivilleri öldürdü. Sağ kalanlarınsa bütün varlıklarına el konuldu.

Ekim Devrimi sonrasında Ruslar tarafından yayımlanan bir açıklama-

ya göre, "General Madridov, yalnız Türkmen kadınlarından 280 kilodan fazla gümüş takı çalmıştı." Orta Asya'ya yeniden Rus göçmenleri getirildi, Orta Asyalıların toprakları, hayvanları ve diğer varlıklarına el konuldu. 1916 ve 1917 yıllarında yaşanan bu olaylar sırasında en az 1,5 milyon Orta Asyalı kırıma uğratıldı.

Ekim Devrimi'yle birlikte, Rus Çarlığı çöktü. Bolşevikler önceleri, eski çarlık toprakları içine katılmış Orta Asya toplumlarına bağımsızlık vaat ettiler. Onlar da bu vaade dayanarak bağımsızlık hareketi başlattılar. Ali Han Bökeyhan idaresinde Orenburg'da toplanan Kazaklar, 13 Aralık 1917'de "Alaş Orda Özerk Cumhuriyeti"ni ilan ettiler. Yine aynı tarihlerde Hokand'da toplanan "IV. Müslümanlar Kongresi"nde de "Özerk Türkistan Cumhuriyeti" kuruldu. Fakat Muhammetcan Tinişbay'ın idaresinde kurulan bu cumhuriyet uzun ömürlü olamazdı. Şubat 1918'de Hokand'ı ele geçiren Kızıl Ordu birlikleri Özerk Türkistan Cumhuriyeti'ne son verince Mehmet Emin Bey Margilan'a çekilip direnişe devam etti. Bütün bu bağımsızlık çabaları, Bolşeviklerin Orta Asya'ya batıdan getirdiği yeni ordularla 1920'lerde bitirildi. Yakalanan Basmacı önderleri idam edildi.

Basmacılar 1921'de Buhara'da da örgütlüydü. Lakay Aşireti reislerinden İbrahim Bey gibi Buhara emirine bağlı tutucu Basmacılar, yenilik yanlısı Cedidcileri de düşman sayıyordu.

Hive Hanı Cüneyd Bey, yönetimindeki Basmacılarla 1924'te Hive'yi yeniden ele geçirdi; 1927'ye kadar mücadeleyi sürdürdü. 1873'ten beri Ruslara karşı direnen ve Rus uyruğuna geçmeyi reddeden Cüneyd Bey, 1927'de Ruslarla barış yaptı, ama onların Basmacıları tutukladığını, kendisini de ele geçirmek istediklerini görünce çete savaşını 1929'a kadar sürdürdü; bütün Karakum Türkmenlerini ayaklandırdı. Sonra İran'a, oradan da Afganistan'a geçti. Ruslar Buhara'da Şerefeddinof adlı Kazanlı bir komünist yönetiminde özel yetkili bir mahkeme kurarak her Basmacı için bütün kabilesinin sorumlu tutulacağını bildirdiler ve bu kararlarını uygulamaya koydular. 1931'de Lakaylı Ali Bey'in yakalanmasıyla Basmacı direnişi sona erdi.

Beşinci kol: Fiili müdahaleyle ele geçirilemeyen bir kitleyi ya da devleti propaganda, casusluk, sabotaj ya da terör yoluyla manevi etkiye maruz bırakmak suretiyle müdahaleye uygun hale getirmek ya da fiili savaş sırasında, savaşı daha kolay kazanmak için yapılan her türlü manevi yıkıcı çalışmadır. Terim, propaganda çalışmalarından farklı olarak yürütülen tüm casusluk, sabotaj ve istihbarat hareketleridir.

Kelime ilk kez General Franco tarafından, 1936-1939 İspanya İç Savaşı sırasında kullanılmıştır. Franco orduları Madrid'e dört koldan saldırdığında, Madrid içinde beşinci kol görevinde bulunan generalin istih-

barat elemanları şehirde bir ayaklanma çıkarmış ve Madrid'in düşmesine yardımcı olmuşlardır.

Beşinci kol çalışmalarını en mükemmel şekilde kullanan ilk devlet Nazi Almanyası'dır. Almanya, Gestapo aracılığıyla birçok devletin içine sızmış ve halkı kendi görüşlerine göre yönlendirmiştir. Nazi Almanyası İkinci Dünya Savaşı sırasında Polonya, Norveç, Hollanda, Danimarka, Avusturya gibi devletleri istila ederken bu çalışmayı temel koşul saymıştır.*

Buhara Yahudileri: Geleneklerine göre, MÖ VI. yüzyılda Babil Sürgünü'nden geri dönmeyen İssakar, Naftali ve Efraim kabilelerinden geldiklerine inanırlar.

Orta Asya'daki en büyük etnik-dini gruplardan biri olarak tanınan bu grup 2000 yıl boyunca dünyanın diğer Yahudileriyle bağları kesildiğinden kendilerine özgü gelenekler geliştirdiler. Yahudiler, yıllar boyunca İpek Yolu üzerinden Irak, İran, Yemen, Suriye ve Fas'tan doğuya göç ettiler; bunlara engizisyondan kaçan İspanya Yahudileri de dahildir. Orta Asya'da yaşayan tüm Yahudilere zamanla Buhara Yahudileri denmeye başlandı. Buhara Yahudilerinin çoğu Buhara Hanlığı'nda (bugünkü Özbekistan ve Tacikistan) diğerleri de Rusya, Afganistan, Pakistan, Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve diğer Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinde yaşadı. Buhara Hanlığı'nda Yahudi nüfusunun en yoğun olduğu şehirler Taşkent, Semerkand, Buhara ve Hokand'dı; Tacikistan'da ise genelde Duşanbe'de yoğundu.

İsrail'in kurulmasıyla birçok göç veren cemaatin bugün Pakistan Peşaver'de halen açık olan bir sinagogu ve Karaçi'de de birkaç tane mezarlığı vardır. Yahudi cemaatinin çoğunluğu Buhara Hanlığı'nda yaşadığından, XVI. yüzyılda Avrupalı seyyahlar tarafından Buhara Yahudileri diye adlandırıldılar. Cemaat ise kendini İsroil ve Yahudi olarak tanımladı. Kendi aralarında Farsça konuşan Buhara Yahudileri zamanla içinde İbranice izler bulunan Bukhori denen Tacikçe bir lehçe geliştirdiler. Kültür ve eğitimlerini bu dille yürüttüler. Bölgenin Ruslaşmasıyla yeni nesil Bukhori dilini anlamasına rağmen anadili Rusça oldu.

Mizrahi Yahudileri olan Buhara Yahudileri, Sefaradlarla iletişim kurana kadar kendilerine has geliştirdikleri Yahudiliği uyguladılar.**

Büyük İskender: (MÖ 20 Temmuz 356, Pella, Makedonya-MÖ 13 Haziran 323, Babil) MÖ 336-323 arasında Makedonya kralı ve tarihteki en büyük komutanlardan biri.

II. Philippos'un öldürülmesinin (MÖ 336) ardından, tahta çıkmasına karşı koyabilecek herkesi ortadan kaldırtarak kral oldu. Babası-

* Bkz. http://tr.wikipedia.org/wiki/Be%C5%9Finci_Kol; Erişim tarihi 7 Ocak 2012. (yay.n.)

** http://tr.wikipedia.org/wiki/Buhara_Yahudileri (yay.n.)

nın sağlığında Asya seferini gerçekleştirmek üzere oluşturulan, Korintos'taki Helen Birliği Meclisi'nde bu birliğin hegemonu ve başkomutanı seçildi. Makedonya'nın kuzeyindeki Helen olmayan toplulukları egemenliğine altına alarak II. Philippos'un Asya'yı fethetme tasarılarını yeniden gündeme getirip Pers İmparatorluğu'nu yıkmak üzere harekete geçti (MÖ 334). Türkçe tarihlerde Büyük İskender, İskender Rumi, İskender Yunani ve Makedonyalı İskender olarak da anılır.

Büyük Oyun: XIX. ve XX. yüzyıllarda, Rus Çarlığı ile İngiliz İmparatorluğu arasında geçen, Orta Asya'da üstünlük sağlama çekişmesine İngilizler tarafından verilen addır. "Büyük Oyun"un ilk dönemi, Rusya-İran Antlaşması'ndan (1813) Rusya-İngiltere Antlaşması'na (1907) kadarki dönemi kapsar. İkinci dönem, ilkinden daha düşük yoğunluklu olmak üzere, 1917 Bolşevik Devrimi sonrasına denk gelir. Büyük Oyun İngiltere'nin İkinci Dünya Savaşı'na katılmasıyla duraksar.

Büyük Oyun teriminin Britanya Doğu Hindistan Orduları 6. Bengal Hafif Süvari Birliği'nin İstihbarat Subayı Arthur Conoly'ye (1807-1842) ait olduğu söylenir. Terimi ilk kez, ünlü İngiliz romancı Rudyard Kipling'in *Kim* adlı romanında (1901) dile getirmiştir.

C

Cengiz Dağcı: (Gurzuf, 1919-Londra, 2011) Kırım Tatar edebiyatçı.

İlk ve orta öğrenimini köyü Kızıltaş ve Akmescit'te tamamladı. 1938'de ortaokulu bitirdi. Kırım Pedagoji Enstitüsü ikinci sınıfındayken İkinci Dünya Savaşı çıktı. 1941'de Ukrayna'da Almanlara esir düştü. Almanların yenilmesi üzerine esir kampından kurtularak Müttefik Kuvvetler'e sığındı. 1946 Ekiminde eşi ve kızıyla birlikte önce Edinburgh'a geldi. 1947 yılı başında Londra'ya geçti. 1953'te Fulham Road'da bir lokanta açtı. 1974 yılında Londra'da Wimbledon yakınlarındaki Southfields'a yerleşti. Cengiz Dağcı, vatanından ayrıldığından sonra Kırım'a hiç gitmedi. 22 Eylül 2011'de Southfields'ta öldü. 2 Ekim 2011'de 69 yıldır görmediği Yalta'ya bağlı Kızıltaş köyünde toprağa verildi.

Türkiye'ye hiç gelmediği halde kitaplarını Türkiye Türkçesiyle yazdı. Kitaplarının ilk redaksiyonunu da şair Ziya Osman Saba yaptı. Türkiye'de pek çok kişi, Kırım'ı ve Kırım Tatarlarının yaşantılarını Türkiye'de yayımlanan eserleri sayesinde öğrendi.

D

Doğu Sorunu veya **Şark Meselesi:** Osmanlı devletinin parçalanmasıyla XIX. yüzyıldan sonra ortaya çıkan uluslararası diplomatik sorunun adıdır. Siyasi terim olarak, ilk kez 1815'te, Viyana Kongresi'nde kullanılmıştır.

Osmanlı'nın zayıflamasından yararlanan ilk devlet olan Avusturya, Macaristan'ı bağımsızlığına kavuşturduktan (Karlofça Antlaşması, 1699) sonra, Tuna kıyısında Slavların yaşadığı bölgeleri ilhak etti (Pasarofça Antlaşması, 1718). Rusya 1783'te Kırım Hanlığı'nı, 1812'deki Bükreş Antlaşması'yla da Besarabya'yı aldı. XVIII. yüzyılda Fransızlar Mısır'ı sömürgeleştirmeye yönelirken, Britanya da ticari ayrıcalıkları için baskı yapmaya başladı. XIX. yüzyılda Balkanlar'daki Hıristiyanlar arasında milliyetçi hareketlerin yayılması, sorunu daha da ağırlaştırdı. Karadağ, Sırbistan ve Yunanistan ayrılarak bağımsızlığını ilan etti.

Tek bir devletin Osmanlı topraklarındaki iç çekişmelerden yararlanarak nüfuzunu artırmasından çekinen Batılı büyük devletler, XIX. yüzyıl ortalarında var olan stratejik dengeyi korumaya yönelik bir politika benimsediler. Osmanlı devletinin güçsüz konumundan dolayı toprak bütünlüğünü Batı'ya dayanarak sürdürmesi ve bunun karşılığında ödünler vermesi, büyük devletlerin daha çok işine geliyordu. Bu nedenle Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya karşı Osmanlı devletini desteklediler. Fransa ve Britanya, Rus ilerlemesini durdurmak için Kırım Savaşı'nda (1853-56) Osmanlı devletinin yanında yer aldı. Ama bütün bunlar Osmanlı devletinin parçalanmasını önleyemedi. 1867'de Eflak ve Boğdan'ın birleşmesiyle Romanya kuruldu. 93 Harbi'nde (1877-78) Osmanlı devleti Rusya'ya yenilince, büyük devletler yeniden bir araya girdi. Ardından Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek'i, Britanya da Kıbrıs ve Mısır'ı aldı. Sırbistan, Romanya ve Karadağ'ın sınırları genişletildi. Yeni kurulan Bulgar Prensliği 1885'te Doğu Rumeli'yi ilhak etti.

XX. yüzyılda Doğu Sorunu'nun odak noktası Balkanlar'a, Arap dünyasına ve Boğazlar ile Anadolu'ya kaydı. 1908'de Jön Türklerin başa geçmesinden sonra yeni ayaklanmalar ve Balkan Savaşları çıktı. Bu savaşlar Osmanlılara büyük topraklar kaybettirdi. Bulgarların Çatalca'ya kadar ilerlediği ve Britanya'nın da desteğini çektiği bir ortamda, Osmanlı devleti Almanya'yla yakınlaşma yoluna gitti. Birinci Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletleri Sykes-Picot Antlaşması'yla Osmanlı devletini paylaşma konusunda anlaştılar. Savaş sonrasında San Remo Konferansı doğrultusunda uygulanan paylaşma planı, Ortadoğu'daki eski Osmanlı topraklarında Britanya ve Fransa denetimindeki bir dizi devletin kurulmasıyla sonuçlandı. Bu arada Osmanlı devletinin İstanbul ve Boğazlar çevresinde kurduğu jeopolitik denge yıkıldı. Ama Anadolu'yu parçalamaya yönelik girişimler, Türk Kurtuluş Savaşı'yla boşa çıktı. Batılı devletler 1923'te kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni tanımak zorunda kaldılar.

Doğu Sorunu, gerçekte Avrupa'nın siyasi güç dengesinin ortaya çıkardığı bir sorundu. Batılı devletlerinin hepsi Osmanlı devletinin artık bir

güç olmaktan çıktığını ve kendi gücüyle ayakta duramayacağını biliyordu. Ancak uygun olmayan bir zamanda yıkılmasının kendi aralarında büyük çatışmalara yol açacağı endişesiyle zaman zaman Osmanlı devletinin varlığının korunmasından yana oldular. Doğu Sorunu genel olarak XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı devletinin toprak bütünlüğünün korunması, ikinci yarısında Avrupa'daki topraklarının paylaşılması, XX. yüzyılda da tüm topraklarının paylaşılması anlamında kullanıldı. Ayrıca Osmanlı devletinin iç ve dış siyasetteki bunalımları Avrupalılarca "Doğu Sorunu" başlığı altında değerlendirildi.*

E

Enver Paşa: İsmail Enver (İstanbul, 22 Kasım 1881-Tacikistan, 4 Ağustos 1922). Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında etkin, Türk asker ve siyaset adamı. Daha çok Enver Paşa ismiyle tanındı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucu ve önderlerindendi. 1913'te "Babıâli Baskını" adı verilen askeri darbeyle cemiyetin iktidara gelmesini sağlandı, 1914'te Almanya ile askeri ittifaka önayak olup Osmanlı devletinin Birinci Dünya Savaşı'na girmesine öncülük etti. Savaş yıllarında "Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili" sıfatıyla askeri politikayı yönetti.

Birinci Dünya Savaşı yenilgiyle sonuçlanıp Talat Paşa kabinesi istifa edince Enver Paşa'nın harbiye nazırlığı görevi de sona erdi. İngilizlerin İttihat ve Terakki üyeleri hakkında yakalatma emri çıkarmasının ardından partili arkadaşlarıyla birlikte yurttan ayrıldı. Önce Odessa'ya, oradan da Berlin'e gitti; daha sonra Rusya'ya geçti. İstanbul'da Divan-ı Harp, rütbelerini geri aldı ve gıyabında ölüm cezasına çarptırdı. 1 Ocak 1919'da hükümet tarafından askerlikten ihraç edildi.

1918-19 kışlarını kimliğini gizleyerek Berlin'de geçiren Enver Paşa, İttihat ve Terakki'yi yeniden örgütleme çalışmalarına girdi. Almanya'daki devrimci ayaklanmalara katılmak için Berlin'de bulunan Sovyet siyaset adamı ve gazeteci Karl Radek ile görüştü ve onun davetiyle Moskova'ya gitmek üzere yola çıktı. Ancak üçüncü denemesinde, 1920'de Moskova'ya gitmeyi başardı ve orada Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin ve Lenin'le görüştü. 1-8 Eylül 1920 tarihinde Bakû'da gerçekleşen Doğu Halkları Kongresi'ne Libya, Tunus, Cezayir ve Fas'ı temsilen katıldı. Ancak kongre önemli sonuçlar getirmedi. Sovyetler'in Türkiye ve diğer Müslüman ülkelerdeki milliyetçi hareketleri gerçekten desteklemediğini anlayıp Ekim 1920'de Berlin'e döndü. 15 Mart 1921'de Talat Paşa'nın öldürülmesinden sonra İttihat ve Terakki'nin başlıca önderi durumuna geldi.

1921'de tekrar Moskova'ya giden Enver Paşa, Ankara Hükümeti'nin

* http://tr.wikipedia.org/wiki/Do%C4%9Fu_Sorunu. (yay.n.)

Moskova'ya gönderdiği Bekir Sami Bey başkanlığındaki Türk delegeleriyle görüştü. Anadolu'daki Milli Mücadele hareketine katılmak istediyse de kabul edilmedi. TBMM'de bulunan bazı eski ittihatçılar, onun Mustafa Kemal Paşa'nın yerini almasını istiyorlardı. Temmuz 1921'de Batum'da bir İttihat ve Terakki kongresi topladı. 30 Temmuz'da Ankara'ya Yunan saldırısı başladığında bir kurtarıcı gibi Anadolu'ya girmeyi umut eden Enver Paşa'nın bu umudu Eylül ayında kazanılan Sakarya Meydan Muharebesi'yle boşa çıktı.

1921 yılının Ekim ayında Orta Asya Müslümanlarını sömürgeci İngilizlere karşı birleştirme ve bir Turan devleti kurma niyetiyle, Teşkilat-ı Mahsusa'nın eski liderlerinden Kuşçubaşı Hacı Sami ve diğer ittihatçılarla birlikte Batum'dan Buhara'ya gitti. Turan Kağanlığı'nı kurmak için büyük uğraşlarda bulundu ve Ruslara karşı savaşan Basmacıları örgütleyip Basmacı Ayaklanması'nın başlamasına destek verdi; fakat sonucu değiştirmesi mümkün olmadı.

1922 Şubatı'nda komutasında topladığı Basmacı birlikleriyle Duşanbe'yi ele geçirdi ve oradaki Sovyet garnizonunu tutsak aldı. Ardından Horasan üzerine yürüyerek Kızıl Ordu birliklerinin Buhara ve Horasan'dan çekilmelerini istedi. 28 Haziran 1922'deki Kafiran Savaşı'nı kaybettikten sonra dağlara çekilmek zorunda kaldı. 4 Ağustos 1922'de Kurban Bayramı sırasında Tacikistan'da, Belçivan yakınlarında Agop Melkovian komutasındaki Bolşevik Ruslara karşı yapılan bir çarpışmada üzerine düşen havan topuyla öldü.

Almanya ve Rusya'da Türk halklarının bir araya getirilmesi amaçlı pek çok mücadelede bulundu. Sovyet hükümetinin desteğini yitirdikten sonra, Rus işgaline karşı Orta Asya Türklerini ayaklandırmak amacıyla gittiği Türkistan'da Bolşevik Ruslara karşı yaptığı bir çatışmada öldü.*

G

Gehlen Örgütü: Adını Alman Tümgenerali Reinhard Gehlen'den, (1902-1979) alan istihbarat ve karşı casusluk örgütü.

Katolik bir ailede, kitapçı bir babanın oğlu olarak doğan Reinhard Gehlen, 1919'da askeri bir kuruluş olan Reichswehr'e girdi. 1935 yılına kadar, (bu tarihte Reichswehr, Wehrmacht adını almıştı), bu örgütte görev yaptı. Alman ordusu, Birinci Dünya Savaşı'ndan (1914-1918) sonra dağıtılmıştı. Başıboş kalan subay ve askerlerin büyük çoğunluğu, Freikorps adı altında gönüllü paramiliter birlikler halinde örgütlenmişti.

Alman devleti, Weimar Cumhuriyeti olarak yeniden örgütlendiğinde, önce geçici savunma birlikleri kurdu (1919). Sonraki düzenlemede (1921) bu ordu, Reichswehr adını aldı.

* http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0smail_Enver (yay.n.)

Reichswehr, 100 bin kişilik bir kara ordusu ile 15 bin kişilik bir deniz gücüyle sınırlıydı. Kara Kuvvetlerine 105 mm'den büyük top ile zırhlı araç; Deniz Kuvvetlerine ise 205 mm'den büyük top kullanma, denizaltı ve muhrip kullanma yasağı vardı. Askeri uçağın hiçbir çeşidine izin yoktu. "Alman Silahlı Kuvvetleri" bu dönemi, Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilginin nedenlerini sorgulama ve "gelecekteki daha güzel günler" için araştırma geliştirme çalışmalarıyla geçirdi. Daha sonra Wehrmacht adını alacak kuruluşun gelecekteki liderleri de bu dönemde yetişti.

Bu dönemde ordu ve üst düzey komutanlar, kendilerini Demokratik Weimar Cumhuriyeti'ne bağlı saymıyor, "Devlet içinde devlet" gibi çalışıyordu.

Adolf Hitler'in Almanya şansölyesi olmasıyla (1933-1934), beklenen "daha güzel günler" de kendini göstermeye başlamıştı.

Bu dönemde Reichswehr, gizli bir büyüme programı başlattı. Ernst Röhm'ün örgütlediği ve sayıları üç milyonu aşan SA birlikleri, bir gece başlattıkları kanlı bir hükümet darbesiyle Hitler'in Nazilerin partisinin iktidarı ele geçirmesini sağladı. Kısa süre içinde SA birlikleri, Reichswehr'in yerine geçti. Alman ordusunun adı da Wehrmacht olarak değiştirildi (1935).

1920 yılında Reichswehr'e katılan Reinhard Gehlen, 1935 yılında Alman Harp Okulu'nu parlak bir dereceyle bitirip yüzbaşı rütbesiyle Alman Genelkurmayı'na katıldı. Hitler'in Nazi iktidarında, Genelkurmay'daki görevi 1936 yılına kadar sürdü. Almanya'nın Polonya'ya saldırdığı yıl (1939) Gehlen, kurmay binbaşı olarak küçük bir birlikte görevliydi. Ertesi yıl, Alman Orduları Başkomutanı Feld Mareşal Walter von Brauchitsch'in irtibat subaylığını yürüttü. Daha sonra Alman Genelkurmay Başkanı General Franz Halder'in yanında çalışmaya başladı.

Reinhardt Gehlen, 1941 yılında yarbaylığa terfi edip, Doğu Cephesi'nde Alman Genelkurmayı emrinde kurulan Yabancı Ordular Doğu Bölümü (Fremde Heere Ost-FHO) adlı askeri istihbarat örgütüne "kıdemli istihbarat subayı" olarak atandı. Bu görevinde Gehlen, 35 kişiden oluşan ekibiyle, Almanya ve bütün Batı dünyası için bir muamma olan Sovyetler Birliği hakkında bilgi toplamak için, Sovyet savaş esirlerine ve sivillerine karşı son derece acımasızdı.

Anılarında yazdığına göre, Hitler'e suikast düzenlemeyi planlayan gruptan üç subayın (Albay Henning von Tresckow, Albay Claus von Stauffenberg ve General Adolf Heusinger) 1942 yılında kendisiyle bağlantıya geçmesi, Gehlen'in hayatında bir dönüm noktası oldu. Plandaki rolü küçüktü. Suikast başarısızlıkla sonuçlanınca (1944), suikastçılar onun adını vermeyerek Hitler'in zulmünden korumuş oldular.

1942 ilkbaharında Gehlen, Alman ordularının Stalingrad bozgunundan hemen önce, Yabancı Ordular Doğu Bölümü'nden komutasını devraldı. Gehlen, Yabancı Ordular Doğu Bölümü'nün başından itibaren yeniden örgütlenmesi gerektiğini fark etmiş, bu yönde doğru persole bulmak üzere harekete geçmişti. Ordu personel dosyalarından Yabancı Ordular Doğu Bölümü'ne yeni katılmış dilbilimci, coğrafyacı, antropolog, hukukçu ve astsubaylar aradı. Yabancı Ordular Doğu Bölümü'nün entelektüel seviyesini yükseltecek herkese kapısı açıktı. Yarattığı dalga beklediğinden de olumlu sonuç verdi. Kızıl Ordu hakkında son derece verimli ve geniş veri akışı sağlayacak bir örgüt kurdu. Alman tarafına geçen eski Kızıl Ordu askerleri ile sivil ve asker savaş esirlerinden çeşitli yöntemlerle elde ettiği bilgilere dayalı olarak Kızıl Ordu'yu ve Sovyetler Birliği'ni çökertmeye yarayacak değerlendirme raporları doğrudan Hitler'e ulaşıyordu.

Reinhardt Gehlen, çalışkanlığı ve örgütünün hazırladığı cesaret kırıcı nitelikteki doğru raporlarına rağmen tümgeneralliğe terfi etse de (1944), Hitler'in Nisan 1945'te intihar etmesi üzerine görevinden ayrıldı. Savaş süresince Gehlen Örgütü, Sovyetler Birliği ve Kızıl Ordu'nun savaş alanında uyguladığı taktikler hakkında oldukça fazla bilgi toplamıştı. Batı dünyası, Demir Perde'yi indirdiğinde (1946), Doğu dünyası hakkında en küçük bir istihbarat kaynağından yoksundu. Gehlen'in depoladığı uçsuz bucaksız bilgiler son derece değerliydi. O da, bir hayat sigortası olarak, elindeki bilgilerin mikrofilmlerini çekip çelik çantalar içinde Avusturya Alpleri'nde gizli bir yere sakladı.

Nitekim o hazine değerindeki bilgileri, 1945 Mayısı'nda Bavyera'da Amerikan Karşı Casusluk Birliği'ne teslim etti. Gehlen Örgütü'yle de hem CIA'nın hem de Alman Gizli Servisi BND'nin kuruluşunda etkin bir rol oynadı.

H

Hizb-i İslami: 1970'lerin başında, içlerinde Gulbeddin Hikmetyar'ın da bulunduğu 12 kişi tarafından Kâbil Üniversitesi'nde Cevenan-ı Müselman adıyla kuruldu. Teşkilat mensupları 1973 yılında yönetim tarafından tutuklandılar. 1,5 yıl hapiste kalan Hikmetyar, çıkınca Pakistan'a gitti ve burada örgütü yeniden canlandırıp adını Hizb-i İslami olarak değiştirdi. Özellikle Peştunlar arasında daha fazla etkinlik kazandı. Afganistan iç savaşı sırasında uzun bir süre Batı dünyası, ABD, Pakistan ve Suudi Arabistan tarafından desteklenen Hikmetyar, Körfez Savaşı'ndan sonra bu ülkeleri karşısına aldı.

Peştun milliyetçiliğinin önemli tesirleri görülen Hizb-i İslami'nin programında yer alan bazı hususlar şunlardı:

"İslam şeriatı, halkın sosyal hayatının her dalında hükümran olmayınca insanlık devamlı buhranlar içerisinde can alıcı zorluklarla karşılaşacak ve sosyal hayatın tekamül ve rüşdü gerçekleşmeyecektir.
Halkın bütünlüğünün İslam nizamını istemesinden dolayı, bu nizamın bütün hükümleri eksiksiz, ameli olarak tatbik edilmelidir. Bu tertemiz hakikatlere karşı gelenler ve İslam dışı fikirlere sahip olanlar, Ümmet-i İslam'ın asıl düşmanları olarak bilinip tespit edildikten sonra, ülke Müslümanlarının onlarla mücadele etmeleri, İslam'ın onlara yüklediği şer'i bir vecibedir.
İslami hükümleri fiiliyata sokmak için en hızlı programlar uygulamak...
Bütün ülkede kadının şeri kanunlar çerçevesinde örgütlenmesini sağlayıp, Allah'ın onlara tanıdığı hak ve hürriyetleri eksiksiz bir tarzda garanti altına almak...
Namaz hususunda gaflet ve ihtimali önlemek için tedbirler almak... İslam devleti, dinden dönen mürtetleri Ahkam-ı Şeriyye'ye göre muhakeme edip cezalandırmakla mükelleftir...
Kız ve erkek talebelerin birlikte okumalarına son verip, onların ayrı ayrı tahsil yapmalarını sağlamak..."*

İ

İsmail Gaspıralı (Gasprinsky): (1851-1914). Kırım Tatarı eğitimci, yazar ve politikacı. Gaspıralı, Rusya'da yaşayan Türk topluluklarının eğitim, kültür reformu ve modernleşmeye ihtiyacı olduğunu fark ederek, onları "Dilde, fikirde, işte birlik" sloganı etrafında toplanmaya çağıran ilk kişidir. Soyadı, Kırım'daki Gaspra şehrinden gelir.
Gaspıralı, düşüncelerini kurucusu olduğu ve 1883-1918 yılları arasında yayımladığı *Tercüman* adlı gazeteyle yaymıştır. Dini öğretime dayalı klasik tarzdaki eğitim sistemi yerine çocukların anadillerini daha etkili konuşmalarını sağlayacak yeni bir öğretim sistemi (usul-i cedid) kurdu. 1881 tarihli bir yazısında "Geri kalmışlığımızın tek nedeni cehaletimizdir. Avrupa'da neyin icat edildiğine veya neler olduğuna dair hiçbir fikrimiz yok. Bu izolasyondan kurtulmak için bunları okuyabiliyor olmamız gerekirdi; Avrupa fikirlerini yine Avrupalı kaynaklardan öğrenmeliyiz. İlk ve ortaokullarımızın müfredatlarına bu dersleri koymalıyız ki, gözbebeklerimiz yani öğrencilerimiz bu fikirlere ulaşabilsin" diyen Gaspıralı, kadınlar için, kızı Şefika'nın yayıma hazırladığı *Âlem-i Nisvan* (Kadınlar Dünyası) ile çocuklar için de *Âlem-i Subyan* (Çocuklar Dünyası) adlı birer dergi de yayımladı.
Gaspıralı, 1907'de kurulan ve Rusya'daki Müslüman-Türk aydınları birleştiren İttifak-ı Müslimin'in (İslam Birliği) kurucularındandır. İlk

* Abdullah Manaz, *Dünyada ve Türkiye'de Siyasal İslamcılık*, Ayraç Yayınevi, Ankara 2005. (yay.n.)

Rus Müslüman Kongresi'ni de düzenleyen Gaspıralı, Rusya'daki Müslümanlar için sosyal ve dini reformlar oluşturmayı amaçlıyordu.

J

Josip Broz Tito: (1892-1980), Yugoslav devlet ve siyaset adamı. Hırvat bir baba ile Sloven bir annenin çocuğuydu. Gençlik yıllarında Trieste, Avusturya, Bohemya ve Almanya'da metal işçiliği yaptı. Çalıştığı yerlerde sendika faaliyetlerine katılarak aktif görevler aldı ve Hırvatistan Sosyal Demokrat Partisi'ne girdi. Birinci Dünya Savaşı sırasında, silah altındayken, savaş karşıtı çalışmaları nedeniyle hapse atıldı. Daha sonra serbest bırakıldı, Karpat Cephesi'nde tekrar savaşa katıldı. Gösterdiği yararlılıklar nedeniyle cesaret madalyasıyla ödüllendirildi. Bir çarpışma sırasında ağır yaralanıp Rus ordusuna esir düştü.

Bolşeviklerin safında 1917-1920 Ekim Devrimi'ne ve iç savaşa katıldı. 1920'de bir Rus kadınıyla evlenmiş olarak Yugoslavya'ya geri döndü. Yugoslavya Komünist Partisi'nin kurucuları arasında yer aldı. Parti faaliyetlerinden dolayı birçok kez tutuklandı, 1928'deki soruşturmanın ardından altı yıl hapis cezasına mahkûm edildi. 1934'te hapisten çıktı. Moskova, Paris, Prag ve Viyana'ya görevli olarak gitti.

1936'da Paris'te, enternasyonal tugayların İspanya'ya geçişini örgütledi. Bu çalışmalarından dolayı Yugoslavya Komünist Partisi genel sekreterliğine getirildi, yeniden Yugoslavya'ya döndü (1937). İkinci Dünya Savaşı sırasında, Uzice'de bir kurtuluş savaşı komitesi kurdu. İşgal kuvvetlerine ve onlarla işbirliği yapan Ustaşalara karşı gerilla savaşına başlattı. Çevresindekilere görev verirken ve iş yaptırırken, sık sık "Ti-to, ti-to" (Sen bunu, sen bunu... yap!) dediği için arkadaşları kendisine esas ismi olan Josip Broz'un yanına Tito lakabını eklediler ve bu lakapla anılmaya başlandı.

Tito, Yugoslavya'nın bir federasyon olarak örgütlenmesinden yanaydı ve en yakın destekçisi Churchill'di. Rakibi olan Mihailovic'i saf dışı bıraktı Tito, partizanlardan bir ordu kurarak devrim hükümetinin başına geçti. Nazilerin, 1941'de Yugoslavya'ya girmesi, çok milliyetli gruplardan oluşan ülkenin parçalanmasına yol açtı. Daha sonra Nazi Almanyası'nın Rusya'ya (SSCB) saldırması üzerine, Yugoslavya komünistleri de, Tito başta olmak üzere, bir direniş hareketi örgütledi. Tito, Yugoslavya halkını birlik, beraberlik, kardeşlik ve bağımsızlık çağrısı yapan bir bildiriyle ayaklandırdı. Ayaklanmanın hızla yayılması sonucu Yugoslavya'nın yarısı bağımsızlığa kavuştu. Tito ve kendisine bağlı Partizanlar grubunun ünü, tüm ülkeye yayıldı. Almanların yoğun baskılarına rağmen, Partizanların etkisi arttı. Tito harekât yeteneği yüksek, vatansever işçilerden meydana gelen gerilla tugayları kur-

du. Hitler 1943'te Partizan hareketinin güçlenmesi üzerine Neretva ve Sutjeska'ya saldırıda bulundu. Partizanlar, bu saldırıda 6.000'in üzerindeki kayıplarına rağmen, Almanları geri püskürttü.

Tam bu sırada (1943), İtalya Almanya'ya teslim oldu. Partizan grubunu komuta eden Tito ise SSCB ve diğer büyük devletlere haber vermeden gizlice Partizan parlamentosunu (Yugoslavya Antifaşist Ulusal Kurtuluş Konseyi) topladı. Bir geçici devrim hükümeti kurdu. Yugoslavya'nın eşit halklardan meydana gelen federal bir topluluk olduğunu ilan etti. Bu çalışmalarından dolayı Tito'ya 1943'te Yugoslavya mareşalliği, daha sonra hükümet başkanlığı ve başkomutanlığı da verildi (7 Mart 1945). Aynı yıl seçimlere gidildi. Tito'nun partisi olan Halk Cephesi seçimlerde galip çıktı. Seçimlerden hemen sonra resmen Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ni kurarak ülkedeki monarşi (krallık) yönetimine son verdi.

K

Kolhoz: Ortak mülkiyet, sahiplik demektir. *Kollektivnoye Hozyaynstvo* kelimelerinin kısaltılmışıdır. Rusçada kolektif ekonomi ya da kooperatif anlamına gelir. SSCB'de tarım alanında "kolektif tarımla" uğraşan birliklerin adıdır.

Kolhozlarda toprak, üretim araçları ve hayvanlar kolhozcu köylülerin kooperatif mülkiyetindeydi. Ancak kolhoz arazinin yanı sıra her kolhozcu ailesinin kendisine ait bahçesi, tarlası ve birkaç hayvanı bulunabilirdi. Üretim, merkezi planda öngörülen hedefler doğrultusunda yapılır, ürünler belirlenen fiyatlar üzerinden devlet kuruluşlarına satılırdı.

Komsomol: Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin, Sovyet gençliğine komünizmi benimsetmek ve Komünist Parti'ye kadro yetiştirmek amacıyla 1918'de kurduğu Genç Komünistlerin Leninist Birliği adlı gençlik örgütünün Rusça *Vsesoyuzni Leninski Kommunistiçevski Soyuz Molodyoji* kelimelerinden türetilmiş kısa adı. Erkek üyelerine Komsomolets, kadın üyelerine Komsomolka denir.

Kozaklar: Rus Kazakları olarak da adlandırılırlar. XV. yüzyıl dolaylarında Ukrayna ve Güney Rusya yerli halklarının karışımıyla Don ve Dinyeper nehirleri civarında ortaya çıkan bir etnik topluluktur. Burada sözü edilen Kazakların, bugün Kazakistan'da yaşayan Türk topluluğuyla ilgisi yoktur. Kazak sözcüğü eski Türkçede maceracı-özgür insan anlamındadır. Tolstoy'un aynı adlı romanına da konu olan *Kazaklar*, Rus ordularında özellikle sınır bölgelerin korunması gibi görevlerde kullanılmışlardır. Rusların Orta Asya ve Sibirya'yı ele geçirmelerinde bu savaşçı ve barbar topluluğun payı çok büyüktür.

M

Moskova Duruşmaları: Kirov'un 1934 yılı sonunda bir suikastla öldürülmesi, Sovyetler Birliği tarihinde Stalin'in başlattığı "Büyük Temizlik" kampanyasının başlamasına neden oldu. 1936'da başlayan Moskova Duruşmaları'nda başta muhalifler ve Stalin yandaşlarının uygulamalarına en küçük itirazı olan herkes ve Rusya'da devrimi gerçekleştiren kadroların birçoğu idama mahkûm edildi. Üç yıllık bir süreçte milyonlarca insan öldürüldü. Moskova'da kurulan ve savcılığını SSCB Başsavcısı Vişinski'nin üstlendiği mahkemelerde, 1936-38 yılları arasında üç ana duruşma yürütüldü. 19 Ağustos 1936'da başlayan birinci duruşmanın başlıca sanıkları Zinovyev, Kamanev, Evdokimov, Bakayev, Smirnov, Mraçkovski gibi Bolşevik Parti ve Komintern yöneticilerinden; Ter-Vaganyan, Pikkel, Golzman, Dreitzer ve Reingold gibi Bolşevik parti ve muhalefet üyesi olan tanınmış kişilerden ve tertibin bir parçası olarak davaya dahil edilmiş muhbirlerden oluşuyordu. Troçki ile oğlu Lev Sedov gıyabında yargılanıyordu. Birinci Moskova Duruşması, partinin ve ülkenin önderlerine karşı terörist saldırılar hazırlayıp uygulamakla görevlendirilmiş bir "merkez"e katılmakla suçlanan 16 sanığın 25 Ağustos'ta kurşuna dizilmesiyle sona erdi. İdam edilenler arasında Zinovyev ve Kamanev de vardı.

Bu duruşmayı, 23-30 Ocak 1937 ve 2-13 Mart 1938 tarihleri arasında yapılan ikinci ve üçüncü Moskova Duruşmaları izledi. İkinci duruşmada aralarında ünlü Bolşeviklerin bulunduğu 18 sanık "Troçkist-Zinovyeci bir merkez" kurmak, işçileri zehirlemek, iktisadi kundakçılık gibi suçlarla yargılandı. Üç sanık hapis cezasına çarptırılırken, 15 sanık idama mahkûm edildi. Üçüncü duruşmadaysa aralarında Buharin, Rikov, Rakovski, Kretinski gibi Bolşevik önderlerin olduğu 21 sanık, bir "sağcılar ve Troçkistler bloku"na katılmakla ve düşman devletlerle ittifak halinde SSCB'yi parçalamakla suçlandı ve 19'u idam edildi.

Moskova Duruşmaları 1938 yılında tamamlandığında, 1917 Ekim Devrimi'ni gerçekleştiren parti merkez komitesinden geride yalnızca Stalin ile Kolontay kalacak; "Zafer Kongresi"nin 1.966 delegesinden 1.108'i ortadan kaybolacaktı. Stalinist terörden Kızıl Ordu'da nasibini aldı: 5 mareşal, 8 amiral (yani amirallerin hepsi), 80 kişilik Yüksek Askeri Konsey'den 75'i, 11 savaş komiseri yardımcısının tamamı, generallerin üçte ikisi ve alay komutanlarının yarısı; yani Kızıl Ordu'nun en seçkin kadrolarının yarıya yakını öldürüldü, görevden alındı ya da sürgüne gönderildi. Stalin, bu süreçte, 1.600.000 komünistin öldürülmesine önderlik etti.*

* http://marksist.org/tarihte-bugun/4575-25-agustos-1936-stalinin-duzmece-mahkemeleri-marksistleri-ve-muhalifleri-idam-etmeye-basladi Erişim tarihi: 25.01.2012 (yay.n.)

Mustafa Çokay veya **Mustafa Çokayoğlu:** Kazakistan, Ocak 1890-Berlin, 27 Aralık 1941). Kazakistan'ın Siri Derya bölgesi, Perovski ilçesinde doğdu. Dedesinin adı Torgay Datka, babası Kıpçak beylerinden Çokay'dır. İlkokulu anadilinde, ortaokulu Taşkent'te Rusça olarak okudu. Rusya'nın o zamanki başkenti Petersburg'da Hukuk Fakültesi'ni bitirdi ve Türkistan'a döndü. Taşkent'te çıkan *Uluğ Türkistan* gazetesinin en güçlü yazarlarından biri oldu. Aynı dönemde Taşkent'te *Birlik Tuğu* dergisini çıkardı. Rusça *Hür Türkistan* ve sonra *Yeni Türkistan* gazetelerini yayımladı. 1917 yılında Kazak ve Kırgız Türklerinin ortak devleti olan Alaş-Orda'nın öncülerinden oldu. Kurulan hükümette bakan olarak görev yaptı. Ruslar bu devleti ortadan kaldırdığında ölüme mahkûm edildi. Önce bağımsız Azerbaycan'a, sonra Gürcistan'a geçti. 1919'da Kuzey Kafkasyalıların Tiflis'te çıkardığı *Hür Dağlılar* adlı haftalık gazetede Türkistan davasını dile getiren yazılar yazdı. 1920'de Kuzey Kafkasya Milli Teşkilatı'nın Türkistan Milli Merkezi'yle birleşerek çıkardığı *Yeni Dünya* gazetesinde değerli yazılar yazdı. Tiflis'te *Şafak* adıyla çıkardığı gazetede, Anadolu'daki Kuvayı Milliye hareketini destekledi. Sonraki yıllarda, İstanbul'da çıkan *Yeni Türkistan*, Berlin'de çıkan *Yaş Türkistan* adlı dergilerde hep Türk birliği davası için çalıştı. 27 Aralık 1941'de Berlin'de öldü. Berlin'deki Türk-İslam mezarlığına gömüldü.*

O

Ondörtler Olayı: 27 Mayıs darbesinin ardından iktidarı ele geçiren ve Milli Birlik Komitesi'ni (MBK) oluşturan subay kadrosu arasında siyasi bir amaç birliği yoktu. MBK içinde zamanla başlıca iki siyasi görüş biçimlendi. Birinci görüşe göre, 27 Mayıs müdahalesinin amacı demokratik sistemi yeniden kurmak, bunun için gereken hukuksal yapıyı oluşturmak, en kısa zamanda seçimleri yaparak iktidarı seçimle gelecek olan sivil yönetime devretmekle sınırlıydı. İkinci görüşe göreyse Türkiye'nin siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda yapısal sorunları vardı ve bunlar çözülmeden ülkede sağlıklı bir demokrasi kurulamazdı. Bu grup, iktidarın kısa sürede yapılacak seçimlerle yeniden sivillere bırakılmasını kabul etmiyor ve askeri yönetimin uzun süre daha devam etmesi gerektiğini öne sürüyordu.

İkinci görüşü savunan MBK üyesi 14 subay, kısa süre içinde tasfiyeye uğradı. Yakın tarihte "Ondörtler Olayı" olarak anılan bu gelişmede, Alparslan Türkeş Yeni Delhi'ye, Orhan Kabibay Brüksel'e, Orhan Erkanlı Mexico City'ye, Münir Köseoğlu Stockholme'e, Mustafa Kaplan Lizbon'a, Şefik Soyuyüce Kopenhag'a, Fazıl Akkoyunlu Kâbil'e, Rıfat Baykal Tel Aviv'e, Dündar Taşer Rabat'a, Numan Esin Madrid'e, İrfan

* http://www.biyografi.net/kisiayrinti.asp?kisiid=2514

Solmazer Lahey'e, Muzaffer Özdağ Tokyo'ya, Ahmet Er Trablusgarp'a görevle sürgün edildi.

Ö

Özbekler Tekkesi: 1752'de Buharalı Nakşibendi dervişler tarafından Ahmed Yesevi geleneğinde Üsküdar, Sultantepe'de kuruldu.

Osmanlı döneminde, Orta Asya'dan Hac yolculuğuna çıkan dervişlerin, Müslüman-Türklerde âdet olduğu üzere, Mekke'den önce İstanbul'a uğradığında kaldığı üç tekkeden biridir. İlk postnişin Nakşibendi şeyhlerinden Buharalı Seyid Hacı Abdullah Efendi, son şeyhi ise Necmeddin Efendi'dir. Tekke, kendine özgü sözü, sohbeti ve meclisleriyle şehrin her sınıf insanını dergâha çeker ve devletin himayesini de görürdü. Tekke son halini ise 1844'te Sultan Abdülmecid devrindeki tamiratla almıştır.

1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan (93 Harbi) sonra Rumeli'den kopup gelen muhacirlerin bir kısmı bu tekkenin etrafındaki odalarda hayatlarını sürdürdü. Tekke, Mevlevi dergâhları gibi herkese açıktı; kandillerde ve muharremde okunan mevlit, zikir ve dağıtılan Özbek pilavı, aşuresi, Uygur ve Çağatay Türkçesiyle söylenen ilahileri ve ebru sanatçılarıyla meşhurdu.

Özbekler Tekkesi, Kurtuluş Savaşı yıllarında Anadolu'ya asker ve cephane göndermede gizli bir üs ve hastane olarak hizmet verdi. Milli Mücadele yanlısı aydınlar ile askerlerin buluşma yeriydi. Benzer merkezlerin her biri eninde sonunda İngiliz işgal karargâhı tarafından basılıp dağıtıldığı halde Özbekler Tekkesi'nin bu önemli görevi Kurtuluş Savaşı'nın sonuna kadar gizlilikle sürdü. Aralarında İsmet İnönü, Halide Edip Adıvar, Adnan Adıvar, Yunus Nadi, Mehmet Âkif Ersoy gibi isimlerin de bulunduğu kişiler, Karakol Cemiyeti üyesi de olan Şeyh Ata Efendi (Ünlü reklamcı Ali Taran'ın dedesidir), daha sonra Mustafa Kemal'i temsilen Türkistan'a Enver Paşa'yla görüşmeye gönderildi.

Özbekler Tekkesi, Kurtuluş Savaşı'ndaki önemli hizmetleri nedeniyle, Cumhuriyet döneminde (1925) çıkarılan Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Hakkındaki Kanun yürürlüğe girdikten sonra da kapatılmadı, bir edebiyat ve söz meclisi olarak hizmet vermeyi sürdürdü. Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlanan tekke, günümüzde bir kültür merkezi olarak faaliyetlerini sürdürüyor.

R

Rusya'da devrim: Avrupa'da sanayileşmenin etkisiyle başlayan sosyal ve ekonomik hareketlilik, siyasi alanda özgürlükçü akımların güç

kazanmasıyla imparatorlukların iç dengelerini sarsacak hale gelir. Rus İmparatorluğu'nda serflere özgürlük (1861) dahil olmak üzere çok sayıda reforma öncelik eden Çar II. Aleksandr bir suikast sonrası öldürülür (1881). Yerine geçen Çar III. Aleksandr, ülke yönetiminde alabildiğine sert tedbirlere başvurur. Ölümünün (1894) ardından yerine geçen oğlu, Romanov Hanedanı'nın son temsilcisi Çar II. Nikolay ise, imparatorluğun iç ve dış sorunlarıyla karşı karşıyadır.

XX. yüzyılın başında Avrupa topraklarında ilerleme imkânı kalmayan Rusya İmparatorluğu, Orta Asya'yı sömürgeleştirdikten sonra Kore ve Mançurya'ya yönelir. Aynı eksende Asya'da genişlemeye çalışan Japon İmparatorluğu'yla aralarındaki çıkar çatışmasının sıcak bir savaşa dönüşmesi an meselesidir. Nitekim Japon donanmasının Uzakdoğu'daki Rus donanmasına saldırısıyla (1904) beklenen savaş çıkar. Ağır bir yenilgiye uğrayan Çar II. Nikolay, ABD'nin arabuluculuğuyla barış masasına oturur (1905).

Öte yandan iç siyasette güçlenen liberal ve sosyalist partiler, Çar II. Nikolay'ı anayasal monarşi konusunda kararlar almak zorunda bırakır (1904). Aralık ayında Petersburg'da baş gösteren bir dizi grev ve işçilerin Kışlık Saray önündeki gösterisi kanlı bir şekilde bastırılır (1905). Olay tüm Rusya'da çarlık yönetimine karşı grev ve gösterilerin tetikleyicisi olur. Milliyetçi ve bağımsızlıkçı dalga, Kafkaslar'da Ermeniler ile Azeriler arasında kanlı bir çatışmayla da kendini gösterir. Bakû büyük ölçüde tahrip edilir. Polonya'da 400 bin işçi greve gider. Ekim 1905'te halkın kendiliğinden kurduğu Peteresburg Sovyet'i, genel grev çağrısı yapar. Halk vergi ödememeye, bankalardaki paralarını çekmeye davet edilir.

Çar II. Nikolay Şubat ayında Rusya İmparatorluğu Devlet Duması'nın kurulmasını onaylar. Liberaller bu karardan tatmin olsa da sosyalistler, terhis edilen ve Rus-Japon Savaşı'ndan dönen askerlerin de aralarına katılmasıyla, çarlık yönetimine son vermek üzere ayaklanmaları yaygınlaştırır. Nisan 1906'ya gelindiğinde, Rusya'daki ilk Bolşevik ayaklanma, 16 bin kişinin ölmesi ve 75 bin kişinin tutuklanmasıyla bastırılmış olur.

1905 Devrimi ile birlikte çarlık yönetimi, imparatorluğun parçası olan Finlandiya ve Estonya'ya özerklik dahil, belli ölçüde özgürlükleri tanımak zorunda kalsa da ülke bütünündeki karışıklıklar yatışmaz. Yükselen muhalefete karşı çarlık yönetiminin kanlı bastırma girişimleri, siyasi tansiyonu iyice artırır. Bu süreçte Avrupa'da başlayan Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) sırasında Rusya, İtilaf Devletleri'ne (Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu ve Bulgaristan Krallığı) karşı, İttifak Devletleri (Britanya İmparatorluğu, Fransa, Sırbistan, Karadağ ve Belçika) arasında yer alır.

Kırılgan ekonomisi ve ülke içindeki Bolşevik örgütlenme, Romanov Hanedanı'nın sonunu getirir. Savaşın etkilerinin ağırlığı hem cephedeki askerlerde hem de halk üzerinde kendini gösterir. 1917 Şubat Devrimi olarak adlandırılan bir dizi olay, dalga dalga ülkenin doğusuna doğru yayılır. 25 Ekim 1917'de Bolşevikler iktidarı devralır. Yeni Sovyet hükümeti, ilk olarak Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan çekildiğini ve büyük toprak sahiplerine ait toprakların da yoksul köylülere dağıtıldığını açıklar.

S

Sovhoz: Sovyetler Birliği'nde devlet mülkiyetindeki tarım işletmelerinin adıdır. Ortalama bir sovhoz 16.300 hektardır; bunun 5.300 hektarı ekilir. Bir sovhozda yaklaşık 62.000 hayvan, 57 traktör, 18 hasat makinesi, 25 kamyon vardır. Sovhozlar, tarım sanayisini gerçekleştiren tarım fabrikaları niteliğindeydi. Doğrudan tarımsal üretimin yanı sıra kolhozlara örnek olma işlevi de vardı. Traktör ve makine bakımından tam donanımlı, çok sayıda teknisyen, mühendis, tarım ve hayvancılık uzmanının çalıştığı çiftliklerdi. Devletçe atanan yöneticileri, çiftliğin bağlı olduğu bakanlığa karşı sorumluydu. Sovhoz çalışanları, sürekli işçilerdi. Tarımsal üretimin elde edildiği sovhozlar, beş yıllık planlara bağlı olarak işletilirdi.

Ş

Şeyh Necmeddin Efendi: Şeyh Necmeddin (Özbekkangay), Şeyh Ata Efendi'nin kardeşidir. Şeyh Ata Efendi'nin ölümünden (1936) sonra Özbek Tekkesi'nin başına geçmiştir. Necmeddin Efendi, tekkenin ikametgâh olarak kullandığı selamlık kısmını bir kültür, özellikle de musiki merkezi haline getirdi. Ölümüne kadar (1971) tekke, Türk müziğinin önde gelen mensuplarının devam ettiği ve hem dini, hem de dindışı müziğin seçkin üyelerinin sanatını icra ettiği önemli merkezlerden biri oldu.

T

Tahir Şakir Çağatay: 1902 yılında Taşkent'te doğdu. Kısa bir süre Mescid Yanı Mektebi'nde okuduktan sonra, bütün derslerin Rusça, Türkçenin ikinci dil olarak okutulduğu Hükümet Mektebi'ne devam etti. En büyük arzusu İstanbul'a gitmekti. Bu arada ailesinin Rus okuluna gitmesine karşı çıkması üzerine Ufa kentindeki Medrese-i Âliye'ye kaydoldu. 1917'ye doğru, birkaç arkadaşıyla birlikte, imkân bulunduğunda İstanbul'a geçmek üzere Azerbaycan'a, Mehmet Emin Resulzade'ye gönderildi. Şeki ve Bakû'da ortaöğrenimini tamamladıktan sonra, Bakû'da Yüksek Eğitim Enstitüsü'ne devam ederken, 1921'de Azerbaycan'dan Türkistan'a, Taşkent'e döndü. Ünlü Türk öykücü Memduh

Şevket Esendal, ülkedeki karışıklıklar nedeniyle İstanbul'a gitmekten caydırıp Avrupa'ya gitme fikrini aşıladı. 1921-1922 yılları arasında Taşkent'te babasının yanında ticaretle uğraşarak, yükseköğrenimi için para biriktirdi. 1922 yılında Türkistan'dan bazı gençlerin öğrenim için Avrupa'ya gönderildiği sırada o da kendi imkânlarıyla Almanya'ya gitme iznine sahip oldu.

Berline'e geldikten sonra (1922) kaydolduğu dil kursunu altı ay içinde başarıyla bitirip Berlin Üniversitesi'ne kaydoldu.

Sağlığı Berlin'de okumasına izin vermeyince, bir Türk doktorun tavsiyesiyle, Heidelberg'e gidip Heidelberg Üniversitesi Felsefe Fakültesi, Ekonomi ve Sosyoloji Bölümü'ne devam etti. Bu okulda Alfred Weber, Heinrich Rickert, Karl Theodor Jaspers, Lederer, Brinkman, Geheimrat Thoma, Karl Manheim gibi dönemin önemli hocalarının öğrencisi oldu. Daha sonra doktorasını da aynı fakültede Prof. Dr. Lederer gözetiminde tamamladı. Prof. Dr. Jellinek'ten "Devlet Kuramları", Karl Jaspers'tan da felsefe dersleri aldı.

Doktora tezi "Göçebe Hayat Ekonomisinin Temelleri" *(Grundziige Der Nomadenwirtschaft)* adıyla 1931'de Bruchsal'da Almanca yayımlandı. Tez yöneticisi Profesör Lederer, bir hafta süreyle fakültenin değişik sınıflarındaki bütün derslerini bu çalışmanın tahlil ve değerlendirilmesine ayırmış, Profesör Alfred Weber genç toplumbilimci Tahir Şakirzade'yi "Bu yazdığın eserle bizim memlekette hakiki anlamıyla ilk etnolojik sosyolojiyi yaptın" sözüyle takdir etmiştir.

Berlin'de bulunduğu sırada *Yaş Türkistan* dergisinde de çalışan Tahir Şakir Çağatay, 1931 yılında yerleştiği Berlin'de, Hochschule für Politik'te yeniden öğrenci oldu. Çünkü o sırada hükümet, öğrencilere iki kat para veriyordu. O da aldığı paranın yarısına hiç dokunmadan *Yaş Türkistan* dergisine bağışladı. Bu öğrenciliği üç buçuk yıl sürdü.

İkinci Dünya Savaşı başladığında, aldığı teklife rağmen Amerika yerine Türkiye'ye geldi ve Ankara'ya yerleşti. Bir süre Tarım Bakanlığı'nda müşavir olarak çalıştıktan sonra, 1949 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde sosyoloji öğretim görevlisi olarak çalışmaya başladı. "Kapitalist İçtimai Nizam ve Bugünkü Durumu" adlı teziyle doçent (1953), "Günün Sosyolojisine Giriş" teziyle de profesörlüğe yükseltildi (1963). Emekli oluncaya kadar (1972) aynı fakültede çalıştı.*

V

Veli Kayyum Han: (Taşkent 1904, Düsseldorf 1993). Milli Türkistan Birlik Komitesi lideri. Kayyum Alim Han ile Abide Alim Han'ın çocuğu ola-

* Prof. Dr. Mehmet Rami Ayas, "Bir gerçeklik bilimi olarak sosyoloji ve Tahir Çağatay." http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/777/9936.pdf. Erişim tarihi: 31 Ocak 2012. (yay.n.)

rak doğdu. Türkistan tarihinin en dramatik dönemlerine tanık olmuş Sovyet devrimini, Basmacı Ayaklanmalarını, İkinci Dünya Savaşı'nı, Hitler diktatörlüğünü, Soğuk Savaşı Türkistan'dan Avrupa'ya kadar yaşamış bir isim olarak bilinir.

Taşkent'te liseyi bitirdikten sonra, 1917 Sovyet Devrimi'nin ardından 1921 yılında kurulan Buhara Milli Devleti Başbakanı Feyzullah Hoca tarafından Berlin'e gönderilen 70 ortaöğrenim ve üniversite öğrencisinden biriydi. Türkistan'daki milli hükümetler ortadan kaldırıldığında, Berlin'de yaşayan Veli Kayyum Han gıyabında ölüme mahkûm edildi (1926). O da Berlin'de kalıp Berlin Yüksek Ziraat Mektebi'nin yanı sıra Berlin Yüksek Siyaset Mektebi'ne devam etti ve Berlin Üniversitesi Dış Siyaset Fakültesi'nden mezun oldu. 1941-1942 yılında Berlin Üniversitesi'nde doktora yaptı.

Türkistan lejyonlarının komutanı ve Hitler Almanyası tarafından tanınan "Sürgündeki Türkistan Hükümeti'nin Reisi" olarak bilinen Veli Kayyum Han, İkinci Dünya Savaşı'nda Alman Dışişleri Bakanlığı, Alman Doğu İşleri Bakanlığı ve Alman Kara Kuvvetleri Komutanlığı'nın koordinasyonunda oluşturulan Türkistan lejyonlarının "Türkistan milli kuvvetler komutanı" olarak savaşa katıldı. Hitler'in Rusya harekâtından, Fransa, Belçika, İtalya kadar geniş bir cephede Türkistan birliklerini koordine etti. Türkistan lejyonları sadece Ruslara karşı değil, Normandiya'dan, Alp Dağları'na kadar geniş bir bölgede Amerikan ve İngiliz birlikleriyle de çarpışmalara katıldı.

Savaş sona erdiğinde Amerikalılara esir düşüp Nazi liderlerinin yargılandığı Nürnberg uluslararası mahkemelerinde Müttefik Kuvvetler ve Sovyetler tarafından savaş suçlusu olarak yargılandı. Ancak, çalışmaları "milli mücadele" sayıldığından beraat etti. İki yıllık bir mahkûmiyetin ardından itibarı iade edildi. Tüm ömrünü Türkistan'ın bağımsızlığı uğruna harcadı.

1950'li yıllarda Münih'te Eva Kayyum ile evlendi. Bu evliliğinden bir kızı oldu. Ancak, öldüğü 18 Ağustos 1993'e kadar kamuoyu tarafından "savaşta kaybolduğu" sanıldı. Zira, en az iki kez KGB tarafından Almanya'da kendisine suikast düzenlendi. Zanlılar Alman makamları tarafından tutuklandı. Yayımcı, yazar ve Türkistan Milli Birlik Komitesi başkanı olarak 72 yıl boyunca Stalin tarafından ortadan kaldırılmış Türkistan yurttaşı olarak yaşadı. Yaşamı boyunca vatansız kimliği taşıdı. Savaş yıllarında Alman esir kamplarından kurtardığı Türkistanlılar tarafından "Ata" olarak adlandırılan Veli Kayyum Han 13 Ağustos 1993'te Düsseldorf'ta 89 yaşında öldü.*

* http://tr.wikipedia.org/wiki/Veli_Kayyum_Han (yay.n.)

Kaynakça

Adshead, S.A.M., *Central Asia in World History*, Macmillan, New York, 1993.

Akalın, Cüneyt, *Askerler ve Dış Güçler: Amerikan Belgeleriyle 27 Mayıs Olayı*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2000.

Akdoğan, Lütfü, *Molla Mustafa Barzani Anlatıyor: Ortadoğu'da Çanlar Kimin İçin Çalıyor*, Arkaplan Müzik, İstanbul, 2007.

Akşin, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

Allworth, Edward, *Central Asia, 130 Years of Russian Dominance: A Historical Overview*, Duke University Press, Durham, 1994.

Alptekin, İsa Yusuf, *Unutulan Vatan: Doğu Türkistan*, Seha Neşriyat ve Ticaret, İstanbul, 1992.

Ambrose, Stephen, *D-Day June 6, 1944: The Climactic Battle of World War II*, Simon & Schuster, New York, 1995.

American Committee for Liberation from Bolshevism, Two Sides of the Coin, Waldan Press, New York, 1953.

Andican, Ahat, *Cedidizm'den Bağımsızlığa: Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Emre Yayınevi, İstanbul, 2003.

Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya, Doğan Kitap, İstanbul, 2009.

Angleton, James Jesus, *Cold Warrior: The CIA's Master Spy Hunter*, New York: Simon & Schuster, 1991.

Anouar, Abdel-Malek, *Ägypten: Militärgesellschaft, das Armee-regime, die Linke und der sociale Wandel unter Nasser*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt, 1971.

Applebaum, Anne, *GULAG: A History*, Arkadaş, Ankara, 2008.

Argus, M. K., *A Rogue with Ease*, Harper & Bros., New York, 1953.

Moscow on the Hudson, Harper & Brothers, New York, 1951.

Arhangelskiy, B. B., *Frunze*, Moskova, 1970.

Avtarhanov, A., *Memuary*, Posev, Frankfurt/Main,1983.

Aydemir, Şevket Süreyya, *İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilâli*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973.

Aydemir, Talat, *Talât Aydemir'in Hatıraları*, Akşam Kitap Kulübü Yayınları, İstanbul,1968.

Bademci, Ali, *Korbaşılar*, Kutluğ Yayınları, İstanbul, 1975.

Baldauf, İngeborg, "Jadidism in Central Asia within Reformism and Modernism in the Muslim World", *Die Welt des Islam*, 41(1), 2001.

Barron, John, *KGB Today*, Bern-Münih, 1976.

Bartold, Vasiliy Vladimiroviç, *Istoriya Kulturnoy Jizni Turkestana*, Akademiya Nauk, Leningrad, 1927.

Barzani, Mesud ve **Ferhadi, Ahmed,** *Mustafa Barzani and the Kurdish Liberation Movement*, Palgrave Macmillan, New York, 2003.

Bayar, Celal, *Kayseri Cezaevi Günlüğü*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul,1999.

Baysun, Abdullah Recep, *Türkistan Milli Hareketleri*, İstanbul, 1943.

Bennigsen, Alexandre; **Lemercier-Quelquejay, Chantal**, *Sûfi ve Komiser: Rusya'da İslâm Tarikatları*, çev. Osman Türer, Akçağ, İstanbul,1988.

Benzig Johannes, "Das Turkestanische Volk im Kampf um Seine Selbststændigkeit", *Die Welt des Islam* 19, 1937.

Beta, Chiara, Institute of International Economic Relations, *Xinjiang or Eastern Turkestan?: The conundrum of Chinese Central Asia*, Institute of International Economic Relations, Atina, 2001.

Bilge, A. Suat, *Güç Komşuluk Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1992.

Bishop, Chris, *Hitler's Foreign Divisions Foreign Volunteers in the Waffen-SS 1940-1945*, Amber Books, Londra, 2005.

Bol'shaya Sovetskaya Entsiklopediya, Tom 55. Moskva, Gosudarstvennoe Nauchniy Institut Sotskaya Entsiklopediya, 1947.

Boyd, Gerald M., "Raze Berlin Wall, Reagan Urges Soviet", 13 Haziran 1987, *The New York Times*.

Bramstedt, Ernst K., *Goebbels und die nationalsozialistische Propaganda 1925-1945*, S. Fischer, Frankfurt am Main, 1971.

Brochhaus Enzyklopœdie in Vierundzwanzig Bœnden, Borockhaus, Mannheim, 1993.

Bräutigam, Otto, *So hat es sich zuggetragen: Ein Leben als Soldat und Diplomat*, Holzer Verlag, Würzburg, 1968.

Überblick über die besetzten Ostgebiete Wœhrend des zweiten Weltkrieges, Tübingen, 1954.

Brzejinski, Zbigniew, *America and the World: Conversations*

on the Future of American Foreign Policy, Basic Books, New York, 2008.

Second Chance: Three Presidents and the Crisis of American Superpower, Basic Books, New York, 2007.

The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives, Basic Books, New York, 1997.

Das gescheiterte Experiment: Der Untergang des kommunistischen Systems, Verlag Carl Ueberreuter, Wien.

Bullock, Alan, *Hitler: Eine Studie über Tyrannei*, Athenaeum Verlag, Berlin, 1977.

Burnham, James, *Die Strategie des Kalten Krieges*, Stuttgart, 1950.

Butson, Thomas G., *Gorbachev: a biography*, Stein and Day, New York,1985.

Caldwell, Lawrence T. ve **Legvold, Robert**, "Reagan Through Soviet Eyes", *Foreign Policy*, sayı 52, 1983.

Caroe, Olaf, *Soviet Empire, The Turks of Central Asia and Stalinizm*, Londra-New York, 1953.

Sömürülen Topraklar, Tercüman, İstanbul, 1972.

Carrel, Paul, *Barbarossa Harekâtı*, Sinan Yayınları, İstanbul, 1973.

Castagné, Joseph, *Le Turkestan depuis la révolution russe (1917-1921)*, E. Leroux, Paris, 1922.

Collins, Joseph J.,*The Soviet invasion of Afghanistan: A Study in the Use of Force in Soviet Foreign Policy*, Lexington Books, Massachusets,1986.

Conquest, Robert, *The Great Terror: A Reassesment*, Londra, 1992.

Çağatay, Tahir, *Türkistan Kurtuluş Hareketi ile İlgili Olaylardan Sahneler*, İstanbul, 1959.

Çokayoğlu, Mariya, *Eşinin Ağzından Mustafa Çokayoğlu*, Yaş Türkistan Yayını, İstanbul, 1972.

Çokayoğlu, Mustafa, *1917 Yılı Hatıra Parçaları*, Yaş Türkistan Yayını, Paris, 1937.

Çu En Lay, *China and the Asian African Conference*, Univ Microfilms Intl, Ann Arbor, 1998; National Committee for the Commemoration of the Thirtieth Anniversary of the Asian-African Conference (India) *Pictorial record of the Asian-African Conference*, National Committee for the Commemoration of the Thirtieth Anniversary of the Asian-African Conference, Cakarta, 1985.

Dağcı, Cengiz, *Hatıralarda Cengiz Dağcı: Yazarın Kendi Kaleminden*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1998.

Dallin, Alexander, *Deutsche Herrschaft in Russland 1941-1945*, Droste Verlag, Düsseldorf, 1958.

Dallin, Alexander ve **Rice, Condoleezza**, *The Gorbachev Era*, Stanford Alumni Association, California, 1986.

Dann, Uriel, *Iraq Under Qassem; a Political History, 1958-1963*, Praeger, New York,1969.

De Clavijo, Ruy Gonzales, *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat*, Kesit Yayınevi, İstanbul, 2007.

Denker, Arif Cemil ve **Metin Martı**, *Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa*, Arma Yayınları, İstanbul, 2006.

Department of State, Documents on German Foreign Policy, *1918-1945*, c. 13, *The War Years*, US Government Printing Office, Washington 1964.

Deringil, Selim, *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.

Devlet, Nadir, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi: Ek Cilt: Çağdaş Türkiler*, Çağ Yayınları, İstanbul, 1993.

Diba, Farhad, *Dr. Mohammad Mossadegh: A Political Biography*, Croom Helm, Londra, 1986.

Dilipak, Abdurrahman, "Bilinmeyen Yönleriyle Özbekler Tekkesi," *Vakit*, 22 Aralık 2006.

Dulles, A. W., "Disarmament in Atomic Age" in *Foreign Affairs*, 25, 1947.

Durbaş, Refik, "Nâzım Evi ile Geldi" *Sabah*, 2 Şubat 2008.

Ekşi, Rasim ve **Cihangir, Erol,** Dr. *Baymirza Hayit Armağanı*, Turan Kültür Vakfı; Hoca Ahmet Yesevi Vakfı, İstanbul, 1999.

Erkilet, H. Emir, *Şark Cebhesinde Gördüklerim*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1943.

Erkilet, Hüseyin Hüsnü, Genelkurmay Başkanlığı'na sunduğu "Hitler'in Karargâhında 45 Gün" başlıklı rapor.

Erkin, Feridun Cemal, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara, 1968.

Ewans, Martin, *Afghanistan: A Short History of Its People and Politics*, HarperCollins, New York, 2002.

Fahir, Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2009.

Fischer, Alexander, *Tehran Jalta Potsdam, Die sowjetischen*

Protokolle von den Kriegskonferenzen der "Grossen Drei", Verlag Wissenschaft und Politik, Köln, 1973.

Fischer, George, *Soviet Opposition to Stalin*, Harvard University Press, Cambridge/Mass, 1952.

Florinsky, Michael T., "World Revolution and Soviet Foreign Policy", *Political Science Quarterly*, c. 47, no. 2, Haziran 1932.

Friese, Matthias ve **Geilen, Stefan,** *Deutsche in Afganistan*, Aqua Verlag, Köln, 2002.

Fröhlich, Sergej, *General Wlassow, Russen und Deutsche zwischen Hitler und Stalin*, Marcus Verlag, Köln, 1987.

Frunze, Mihail, *Hayati va Faaliyati*, Taşkent, 1963.

Fuad, Rouhani, *Mossadegh A Political Biography*, Ibex, 2007.

Gafurov, B. G., *İstoriyaTadjikskovoNaroda*, Moskova, 1949.

Galuzo, Pyotr Grigoreviç, *Turkestan-Koloniya*, Moskova, 1929.

Gazi Zahireddin Muhammed Babür, Baburnâme, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006.

Gerede, Hüsrev, *Sığınakta Kaleme Alınan Belgesel Harp İçinde Almanya*, ABC Yayınları, İstanbul, 1994.

Glasneck, Johannes, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, Onur Yayınları.

Goda, Norman J. W., *Nazi Collaborators in the United Staates, U.S. Intelligenc and the Nazis*, National Archives, s. 249-255.

Gooding, John, "Gorbachev and Democracy," *Soviet Studies*, c. 42, no. 2, Nisan, 1990.

Gorki, Maksim, *Vsevolod V. İvanov, Voyna v peskahV*, Leningrade İstoriya grazdanskoy voynıy, 1935.

Grey, Robert D., Lauri A. Jennisch ve **Alanna S. Tyler,** "Soviet Public Opinion and the Gorbachev Reforms", *Slavic Review*, c. 49, no. 2, 1990.

Hadley, Guy, *CENTO, The forgotten alliance: A Study of the Central Treaty Organisation*, Institute for the Study of International Organisation, Brighton, 1971.

Hale, William M., *Türk Dış Politikası, 1774-2000*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003.

Hamrick, S. J., *Deceiving the Deceivers: Kim Philby, Donald Maclean and Guy Burgess*, Yale University Press, New Haven, Conn, 2004.

Hanhimäki, Jussi M. ve **Westad, Odd Arne,** *The Cold War: a History in Documents and Eyewitness Accounts*, Oxford University Press, Oxford; New York, 2004.

Hatunoğlu, Nurettin, "Rusların Türkistan'ı İşgalinde Son Perde: Buhara Hanlığı ve Alim Han", yayımlanmamış doktora tezi.

Hayit, Baymirza, *"Basmatschi": Nationaler Kampf Turkestans in den Jahren 1917 bis 1934*, Dreisam Verlag, Köln, 1992.

Die Wirtschaftsprobleme Turkestans: ein Beitrag zur Wirtschaftskunde Turkestans, mit einem Rückblick auf ihre jüngste Vergangenheit, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1968.

Turkestan im Herzen Euroasiens, Studienverlag, Köln 1980.

Turkestan im XX. Jahrhundert, C. W. Leske, Darmstadt, 1956.

Hess, Gary R. "The Iranian Crisis of 1945-46 and the Cold War," *Political Science Quarterly*, c. 89, no. 1, Mart, 1974.

Hikmet, Vera Tulyakova, *Bahtiyar Ol Nâzım*, YKY, İstanbul, 2008.

Nâzımla Son Söyleşimiz, Everest, İstanbul, 2002.

Hocayev, Feyzullah, *Izbranniye trudy* (3 cilt), Fan, Taşkent, 1970.

Hoffmann, Joachim, *Die Ostlegionen 1941-1943*, Verlag Rombach Freiburg, 1986.

Holzman, Michael, *James Jesus Angleton, the CIA, and the Craft of Counterintelligence*, University of Massachusetts Press, Amherst, 2008.

Homa, Katouzian, *Mohammad Mossadegh, Musaddiq's Memoirs*, Jabhe, Londra, 1988.

Hostler, Charles Warren, *Türken und Sowjets, Die historische Lage und die politische Bedeutung der Türken und der Türkvölker in der heutigen Welt: Peer-reviewed*, Metzner, Frankfurt, Berlin, 1960.

Hudayberganov, Ahmad, *Uzbek Halk Makollari*, Gafur Gulom Nomidagi Adabiët va Sanat Nasriëti, Taşkent, 1978.

Hulûsi, Turgut, *Alparslan Türkeş, Şahinlerin Dansı: Türkeş'in Anıları*, ABC Basın Ajansı Yayınları, İstanbul, 1995.

Huxley-Blythe, Peter, J., *Under the St. Andrew's cross: Russian and Cossack Volunteers in World War II, 1941-1945*, Europa Books, Bayside, New York, 2003.

İkram Han, Hüseyin, *Bir Türkistanlının İkinci Dünya Savaşı Hatıraları*, Bedir Yayınları, İstanbul, 1999.

İlhan Bahar, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan MİT'e*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2009.

İpekçi, Abdi ve **Coşar, Ömer Sami,** *İhtilalin İçyüzü* (2 cilt), Uygun Yayınevi, İstanbul, 1965.

Jackson, William, D., "Soviet Reassessment of Ronald Reagan, 1985-1988", *Political Science Quarterly*, c. 113, no. 4, 1998-1999.

Johnson, Ian., *A Mosque in Munich, Nazis, CIA, and the Muslim Brotherhood in the West*, Boston-New York, 2010.

Jurado, Carlos Caballero, *Foreign Volunters of the Wehrmacht.1941-1945*, Osprey Publishing, Londra, 1985.

Kanatbay, Karis, "Karis Bizning Maksat," *Türkeli Mecmuası*, Yıl 1951, sayı 1.

Kandemir, Feridun, *Enver Paşa'nın Son Günleri*, Güven Yayınevi, İstanbul, 1955.

Kantemir, Alihan, "Mustafa Çokay Bey Hakkındaki Hatıratım", *Milli Türkistan*, sayı 99 A.

Kara, Abdulvahap, *Türkistan Ateşi: Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi*, Da Yayıncılık, İstanbul, 2002.

Karasar, Hasan Ali, *Türkistan Bütünleşmesi Merkezi Asya'da Birlik Arayışları 1991-2001*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2009.
"National Identity and regional integration in Central Asia: Turkestan Reunion", yayımlanmamış doktora tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2002.

Katouzian, Homa, *Musaddiq and the Struggle for Power in Iran*, I. B. Tauris, 1991.

Kayyum Han, Veli, "Mustafa Çokayoğlu'nu Esleş," *Milli Türkistan Mecmuası*, sayı 70-71, 1951.
"Türkistan Milli Askerleri Ve Siyasi Yol", *Milli Türkistan*, sayı 19/20.
"Türkistan'ın Yana Milli Siyaseti Üstide", *Milli Türkistan*, 1943, sayı 31.
Tarih Tilga Kirganda, Düsseldorf, 1986.

Kennan G. F., "The Sourcesof Soviet Conduct", *Foreign Affairs*, 1947, sayı 25.
American Diplomacy, 1900-1950, Chicago, 1951.

Kershaw, Alex, *The Bedford Boys: One American Town's Ultimate D-Day Sacrifice* Da Capo Press, Cambridge, Mass, 2003.

Kırımal, Edige Mustafa, *Der nationale Kampf der Kirimtürken*, Verlag Lechte, Emsdetten, 1952.

Kinross, Patrick, *Ataturk: The Rebirth of a Nation*, Phoenix Press, Londra, 2001.

Kissinger, Henry, *Die Vernunft der Nationen: Über das Wesen der Außenpolitik*, Siedler Verlag, Berlin, 1994.
Diplomasi, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.

Knightley, Phillip, *The Master Spy: The Story of Kim Philby*, Knopf, New York, 1989.

Kogon, Eugen, *Der SS-Staat: Das System der deutschen Konzentrationslagee*, Kindler Verlag, Münih,1974.
Konstitutsiya CCCP, Moskova, 1978.

Krivoşayn, *Chef des Landeseinrichtungsamtes*, Petersburg, 1913.

Kubilay, Osman Gül, "Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye Hazin Bir Göç Hikâyesi,"*Turkish Studies*, c. 2/1, 2007.

Laird, Robbin F., "The Gorbachev Challenge", *Proceedings of the Academy of Political Science*, c. 36, no. 4, *Soviet Foreign Policy*, 1987.

Lee Crane, Stepen, *Survivor from an unknown war; the life of Isakjan Narzikul,Diane* Pub.,Upland P.A., 1999.

Lenin, Vladimir İlyiç, *Soçinenya*, c. 34, Partizdat TSK VKP, Moskova, 1937.

Littlejohn, David, *Foreign Legions of the Third Reich*, R. James Bender Publishing, California, 1987.

Mackinder, H. J., "Geographical Pivot of History", *Geographical Journal*, Nisan 1904, c. 23, sayı 4.

Mastny, Vojtech, "Stalin and the Militarization of the Cold War", *International Security*, c. 9, no. 3, 1984-1985.

McTurnan, George, *Kahin, The Asian-African Conference, Bandung, Indonesia, April 1955*, Cornell University Press, 1956.

Mengü, Nazan ve **Yurtseven, Aslı Arda,** "Nâzım Hikmet 107 Yaşında", *Hürriyet.*

Miller, Greg, "In from the Cold, to a Cold Shoulder", *Los Angeles Times*, 19 Mayıs 2005.

Muhammad, Fayz ve **McChesney R. D.,** *Kabul Under Siege: Fayz Muhammad's Account of the 1929 Uprising*, Markus Wiener Publishers, Princeton, 1999.

Muñoz, Antonio J., *Hitler's Muslims: Muslim Volunteers in Hitler's Armies, 1941-1945*, Europa Books, Bayside, N.Y. 2007.

Neulen, Hans Werner, *An Deutscher Seite: Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen-SS*, Universitas, Munih, 1992.

Newland, Samuel J., *Cossacks in the German Army 1941-1945*, Routledge, Londra-New York, 1991.

Nolte, Ernst, *Marxismus Faschismus Kalter Krieg (Vortraege und Aufsaetze 1964-1976)*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 1977.

Oran, Baskın (ed.), *Türk Dış Poltikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Osgood, R., *Organiçennaya vayna*, Moskova, 1960.

Öz, Aynur, "Zülfiye," *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi Özbek Edebiyatı*, c. 15, sayı 2, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2000.

Öz, Baki, *Bıçağın Sırtında Siyaset: İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*, Can Yayınları, İstanbul, 1996.

Payne, Robert, *Stalin: Aufstieg und Fall: eine Biographie*, Günther Verlag, Stuttgart, 1967.

Penkovski, Oleg, *Ankara'da Bir Sovyet Ajanı: Oleg Penkovski*, Kişisel Kitaplar, Ankara, 1966.

Perrett, Bryan ve **Hogg, Ian**, *Encyclopedia of the Second World War*, Longman, Essex, 1989.

Pipes Richard, *The Formation of Soviet Union*, Harvard University Press, Cambridge,1954.

Pomaranski, Stefan, *Josef Pilsudski Hayatı ve Faaliyeti*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1933.

Raschhofer, Hermann, *Theodor Oberländer, Der Fall Oberländer: Eine vergleichende Rechtsanalyse der Verfahren in Pankow und Bonn: Peer-reviewed*, Schlichtenmayer, Tübingen,1962.

Rızkulov, "Germanyadaki Okuvçularımız", *Türkistan* gazetesi, 19 Aralık 1923.

Roberts, Geoffrey, *Moscow and the Marshall Plan: Politics, Ideology and the Onset of the Cold War, 1947.*

Romanko, Oleg Valentinovich, "The East Came West: Muslim and Hindu Volunteers in German Service, 1941-1945", *The East Came West*, Axis Europa Books, New York, 2001.

Roosevelt, Archie, *For Lust of Knowing, Memoirsof an Intelligence Officer*, Little, Brown, Boston/MA, 1988.

Roosevelt, Kermit, *Countercoup: The Struglefor Control of Iran*, McGraw Hill, NewYork, 1979.

Roux, Jean Paul, *Orta Asya: Tarih ve Uygarlık*, Kabalcı Kitabevi, İstanbul, 2001.

Roy, Olivier, The New Central Asia: the creation of nations, New York University Press, New York, 2000.

Rubin, Avshalom H., "Abdal-Karim Qasim and the kurds of Iraq: Centralization, resistance and revolt, 1958-63", *Middle Eastern Studies*,c. 43, sayı 3, 2007.

Rudolf, Baumeister, "Erfahrungen mit Ostfreiwilligen," *Wehrkunde*, Verlag Europæische Vehrkunde, Münih, 1955.

Ryan, Cornelius, *The Longest Day*, 2. baskı, Simon & Schuster, New York, 1959.

Sacharov, Andrej D., *Mein Land und die Welt*, Wien-Münih-Zürich, 1975.

Said, Edward W., *Orientalism: Peer-reviewed*, Pantheon Books, New York, 1978.

Saray, Mehmet, *Atatürk'ün Sovyet Politikası*, Veli Yayınları, İstanbul, 1984.

Sayılgan, Aclan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2009.

Schecter Jerrold L. ve **Deriabin Peter**, *The Spy Who Saved The World: How a Soviet Colonel Changed the Course of the Cold War*, Charles Scribner's Sons, New York, 1992.

Schramm, Percy E., *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht 1940-1941, Eine Dokumentation*, c. 2, Weltbild, Augsburg, 1996.

Seidler, Franz Wilhelm, *Die Kollaboration, 1939-1945*, Herbig, Münih, 1995.

Seidler, Franz, *Oskar Ritter von Niedermayer im zweiten Weltkrieg. Ein Beitrag zur Geschichte der Ostlegionan. Wehrwissenschaftliche Rundschau*, Verlag offene Worte, Berlin-Frankfurt, 1970.

Seidler, Franz, *Zur Führung der Ostlegionen*, aynı dergide.

Simis, Konstantin, "The Gorbachev Generation", *Foreign Policy*, no. 59, 1985.

Smith, Walter Bedell, *Meine drei Jahre im Moskau*, Hoffmann und Campe, Hamburg,1950.

Sokolovski, W. D., *Militær-Strategie*, Markus Verlag, Köln, 1969.

Souvarine, Boris, *Stalin: Anmerkungen zur Geschichte des Bolschewismus*, Bernard & Graefe Verlag, Münih, 1980.

Sowjetsystem und Demokratische Gesellschaft, Freiburg, 1972, c. 6, s. 600-614.

SSCB Dışişleri Bakanlığı, *Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri:*

Türkiye'deki Alman Politikası (1941-1943), Havass Yayınları, İstanbul, 1977.

SSCB Dışişleri Bakanlığı, *Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye (1941-1944)* ve *İkinci Dünya Savaşı Öncesi Barış Çabaları ve Türkiye, 1938-1939* (seçmeler), Havass Yayınları, İstanbul, 1981.

Stalin, J. W., *Werke*, c. 5, 1921-1923, Stuttgart, 1952.

Stalin, Soçinenya, Stanford: The Hoover Institution on War, Revolution and Peace, Stanford University, 1967.

Steenberg, Sven, *Wlassow, Verræter oder Patriot*, Verlag Wissenschaft und Politik, Köln, 1969.

Stein, George H., *The Waffen-SS: Hitler's Elite Guard at War 1939-1945*,Cornell University Press, Ithaca and London, 1986.

Steiner, Felix, *Die Freiwilligen-Idee und Opfergang*, Plesse Verlag, Göttingen, 1958.

Sterling, C. *Das İnternationale Terror Netz*, Scherz Verlag, Bern-Münih, 1981.

Stewart, Philip D., "Gorbachev and Obstacles Toward Détente", *Political Science Quarterly*, c. 101, no. 1 (1986).

Stoddard,Philip H., *Teşkilât-ı Mahsusa*, Arma Yayınları, İstanbul, 2003.

Stone, Norman, *The Atlantic and its enemies: A Personal History of the Cold War*, Basic Books, New York, 2010.

Stöckl, Günther ve **Manfred, Alexander,** *Der russische Staat in Mittelalter und früher Neuzeit*, Steiner, Wiesbaden, 1981.

Streit, Christian, *Keine Kameraden: Die Wehrmacht und die Sowjetischen Kriegsgefangenen 1941-1945*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 1978.

Strik-Strikfeldt, Wilfried, *Gegen Stalin und Hitler: General Wlassow und die russische Freiheitsbewegung*, v. Hesse und Koehler, Mainz, 1970.

Şimşek, Erdal ve **İlhan, Bahar,** Türkiy*e'de İstihbaratçılık ve MİT*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2004.

Tachau, Frank, Good, Mary-Jo D., "The Anatomy of Political and Social Change: Turkish Parties, Parliaments, and Elections", *Comparative Politics*, c. 5, no. 4, Temmuz 1973.

TBMM Tutanak Dergisi, c. 9.

Thatcher, Margaret, *Downing Street No. 10: Die Erinnerungen*, Econ Verlag, Duesseldorf, 1993.

Thorwald, Jürgen, *Die Illusion: Rotarmisten gegen Stalin – Die Tragödie der Wlassow-Armee*, Knaur, Münih, 1995.

Togan, Zeki Velidi, *Hâtıralar: Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1999.

1929-1940 Seneleri Arasında Türkistan'ın Vaziyeti, Türkiye Basımevi, İstanbul, 1940.

Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi, Arkadaş, İbrahim Horoz ve Güven Basımevleri, İstanbul 1942-1947.

Truman, H. S., *Memoiren*, Bern, Stuttgart 1955-1956.

Tuncay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar*, 2 cilt, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

Turan, İlter, "The Recruitment of Cabinet Ministers as a Political Process: Turkey, 1946-1979", *International Journal of Middle East Studies*, c. 18, no. 4, Kasım 1986, Turdiyev, Şirali, *Ular Germaniya'da Okugen idiler*, Taşkent, 2006.

Turgut, Hulûsi, *Barzani Dosyası: Osmanlı İmparatorluğu'nu ve Türkiye Cumhuriyeti'ni XIX. Yüzyıldan Beri Meşgul Eden Bir Kürt Aşiretinin Belgeseli*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.

Tursunov, Kh., *T. Acherki Istorii Kommunistichskie Partii Turkestana, Bukhary, Khorezma, v Period National'no-Gosudarstvennovgo Ramezhevaniya v Sredney Azii*, Gos. Izd. USSR, Taşkent, 1959.

United States Department of State, *Soviet invasion of Afghanistan*, 1980.

Uzbek Sovyet Ansiklopediyası, Uzbekistan Fanlar Akedemiyası, Taşkent, 1976.

Ülkü, İrfan, *Büyük Oyundaki Türk: Enver Altaylı*, İlgi Yayınları, İstanbul, 2008.

Vambery, Hermann, *Centralasien und die englisch-russische Grenzfrage: Gesammelte politische Schriften*, Brockhaus, Leipzig, 1873.

Vitkauskas, Dovydas, "The Role of a Security Intelligence Service in a Democracy", North Atlantic Treaty Organisation, Democratic Institutions Fellowships Programme 1997-1999, Haziran, 1999.

Von Mende, Gerhard, "Erfahrungen mit Ostfreiwilligenin der deutschen Wehrmacht Wæhren des zweiten Weltkrieges", *Asslandsforschung*dergisi, n. 1: Vielvölkerheere und Koaltionskriege, Darmstadt, 1950.

Der Nationalkampf der Russlandtürken, ein Beitrag zur nationalen Frage in der Sovetunion, Weidmann, Berlin, 1936.

Von Zur Mühlen, Patrik, *Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern: der Nationalismus der sowjetischen Orientvölker im Zweiten Weltkrieg*, Droste Verlag, Düsseldorf, 1971.

Voslensky, Michael, *Sterbliche Götter: die Lehrmeister der Nomenklatura*, Ullstein Sachbuch, Frankfurt,1991.

Vzvarova, G. N., "Turkestanskie Legioneri", *Voyenno-İstoriçeski Jurnal*, c. 2, 1995.

Waddington, Lorna L., "The Anti-Komintern and Nazi Anti-Bolshevik Propaganda in the 1930s", *Journal of Contemporary History*, c. 42, no. 4, Ekim 2007.

Weiner, Tim, *CIA Die ganze Geschichre*, *Fischer* Verlags GmbH, Frankfurt am Main, 2008.

Weisband, Edward A., *İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2002.

Werner, Ingeborg, "Die Politik des deutschen Imperialismus gegenüber Afganistanvom Beginn des Ersten bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges", doktora tezi, Halle/Saale, 1964.

Wheal, Elizabeth-Anne, Pope Stephen ve **James Taylor,** *The Meridian Encyclopedia of the Second World War*, Meridian, New York, 1992.

Winks, Robin, *Cloak and Gown: Scholars in the Secret War, 1939-1961*, Yale University Press, New Haven/CT, 1987.

Yaqublu, Nasiman, *Abdurrahman Fatalibay-Düdanginski: Azarbaycan legionunun komandiri, "Azadlıq" radiosu "Azarbaycan" redaksiyasının başredaktörü*, Adiloğlu Naşriyyatı, Bakû, 2008.

Yeşilbursa, B. Kemal, *The Baghdad Pact: Anglo-American Defence Policies in the Middle East, 1950-1959*, Frank Cass, New York, 2005.

Zemskov, V. N., "Archipel Gulag: glazami pisatelya i statistika", *Argumenti i Fakty*, no. 45, 1989.

Ziemke, Earl F., *Stalingrad to Berlin: The German Defeat in the East*, Center of Military History, United States Army, Washington, 2002.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

Söyleşiler

Alparslan Türkeş, 1964 yılından başlayarak vefatına kadar yapılan görüşmeler.

Baymirza Hayit, 1969-1973 yılları arasında yirmi kez, Köln-Federal Almanya.

Carol von Mende, Prof. Gerhard von Mende'nin eşi, Ocak 1969'da üç kez, Köln-Federal Almanya.

Dilbarhan Müminova, Temmuz 2010, Margilan-Özbekistan.

Hüseyin İkram Han, 4 Şubat 1971-6 Şubat 1971 tarihleri arasında üç gün, Münih-Federal Almanya.

İbrahim Yarkın, 11 Ekim 1967-15 Ekim 1967 tarihleri arasında, beş gün, Ankara.

Nureddin Namangani, 3 Ekim 1969, Münih Federal Almanya.

Ruzi Nazar, 2 Şubat 2009'dan 25 Şubat 2009'a kadar her gün dört saat; 20 Aralık 2010'dan 26 Aralık 2010'a kadar her gün iki saat, Virginia-ABD.

Şakir Altaylı'nın (yazar Enver Altaylı'nın babası), Enver Altaylı'ya anlattıkları.

Şukrullah Mirsaidov, 3 Kasım 1992, Taşkent-Özbekistan.

Ubeydullah Abdurrazzakov, 6 Haziran 1992-11 Haziran 1992 tarihleri arasında her gün iki saat, Ankara.

Veli Kayyum Han, 9 Ocak 1970-15 Ocak 1970 tarihleri arasında beş kez, Düsseldorf-Federal Almanya.

Dergiler ve gazeteler

Dergi, Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsü Yayınları, 1950-1975 yılları arası, Münih. *Bulletin* (İngilizce), *Dergi* (Türkçe).

Milli Türkistan, 1942-1975 yılları arası, Veli Kayyum Han yönetiminde, Cenevre, Düsseldorf.

NoviVostok, 1922-1930 yılları arası, Moskova.

Promethee, Revue mansuelle, 1926-1935, Paris.

Revolyutsiai National'nosti, 1930-1939 yılları arası, Moskova.

VölkischerBeobachter, 1920'den itibaren, NSDAP yayın organı, Münih, Berlin.

Yaş Türkistan, 1929-1939 yılları arası 117 sayı, Mustafa Çokayoğlu yönetiminde, Paris.

Yeni Türkistan, Veli Kayyum Han yönetiminde, 1942-1945 yılları arası, Berlin.

Dizin

A

Abdulgaffar Bey 500
Abdulkadir Meragi 44
Abdullayev (Ruzi'nin öğretmeni) 30
Abdullayev, Asan 119, 140
Abdulmecidhanoğlu, Eşan Babahan 329
Abdurrahman Hoca Efendi (Kavuncu) 483
Abdurrazakov, Ubeydullah 335, 336, 436, 488
Abdülaziz İbn Baz (Şeyh) 399
Abdülnâsır, Cemal 16, 283-285, 292, 293, 305, 312, 321, 326, 350
Abid Can 500
Abide Alim Han 517
Acuner, Ekrem 351
Adenauer, Konrad 201, 202, 254, 270, 380
Adıvar, Adnan 298, 514
Adıvar, Halide Edip 514
Ağca, Mehmet Ali 492
Ahrens, Tom 385
Ahunbabayev, Yoldaş 41, 116
Ahunbayev, İbrahim 63
Akkoyunlu, Fazıl 513
Albright, Madeleine 383
Alçıbaya, Mikhail 225
Aleksandr II. (Rus Çarı) 27, 515
Aleksandr III. (Rus Çarı) 27, 515
Ali Bey (Lakaylı) 501
Alim, Gulam 137-143, 146, 343, 417, 489
Alimcan, Hamid 328, 329
Aliyev, Haydar 57, 430
Aliyev, Sultan 46, 47, 50, 52, 53
Aliyev, Usman 46, 47, 50, 52
Almambet, Satar 110
Almazov 55, 57
Alparslan 355
Alptekin, İsa Yusuf 313, 314, 318, 440, 486
Altan, Çetin 377
Altaylı, Enver 462, 469, 471, 473, 475, 481, 483, 488, 491
Altaylı, Şakir 470, 488
Ames, Aldrich 416, 417
Anar, Enver (Kaziyef) 167
Andican, Ahat 396, 440, 459
Andropov, Yuri 422
Angelton, James Jesus 479, 480
Ankara, Sayit Ali 297
Arsel, İlhan 350
Artukov, İsrail 54
Ata Efendi (Şeyh) 514, 516
Atatürk, Mustafa Kemal 68, 202, 294, 295, 357
Atsız, Hüseyin Nihal 492
Avtarhanov, Abdurrahman 222, 224, 230, 252, 286, 461
Aybek 55
Aydemir, Şevket Süreyya 339, 489
Aydemir, Talat 13, 17, 346, 489
Ayit Bey 110

Aykarlı, Mahmut 331, 333, 488
Azim, Arkam 479
Azzam, Abdullah 399

B

Babahanov, Ziyaeddin 329, 332
Babakurban, Ziyaeddin 411
Baki, Rezzak 185
Baler, Mahmut 202, 203
Bandera, Stepan 213, 214, 230, 244, 245
Barzani, Mesud 488
Barzani, Molla Mustafa 337, 346, 368, 488
Başaran, Kadri (Adem Kardeşbeyli) 167
Baştımar, Zeki (Yakup Demir) 337
Batur, Muhsin 360
Bayar, Celal 350, 489, 490
Baydur, Mehmet 356, 357
Baykal, Rıfat 513
Baysun, Abdullah Recep 465
Belli, Mihri 358, 491
Berdimurat, Aman 255, 479
Berger, Gottlob 139, 140
Bielenberg, Adelheid 133
Bilen, İsmail (Laz İsmail) 339
Bock, Fedor von 87
Brauchitsch, Walter von 507
Bräutigam, Otto 131, 463, 466, 470, 471
Brejnev, Leonid 380, 393, 427, 428
Brzezinski, Zbignyev 380, 381
Buhari, Muhammed bin İsmail (imam) 287
Buharin, Nikolay 55, 56, 512
Burkardt ailesi 204
Byrnes, James F. 228

C

Can, Ali 335, 336, 342, 345
Carlos (Çakal) 417
Caroe, Sir Olaf 236, 267
Carter, Jimmy 380, 383, 385, 386, 390, 391, 393
Casey, William 393
Cemali, Fathil 311
Cemiloğlu, Mustafa 426
Cengiz Han 104, 114
Churchill, Winston 72, 155, 226, 232, 426, 427, 484, 510
Cizzaklı Corabay (Corabek) 157, 163
Cüneyd Bey (Hive Hanı) 501

Ç

Çağatay, Tahir Şakir 214, 297, 298, 301, 319, 464, 516, 517
Çakmak, Fevzi 93
Çavuşesku, Nikolay 235
Çebrikov, Viktor 416
Çernenko, Konstantin 423
Çokay (Çokayoğlu), Mustafa 29, 33, 56, 85, 86, 88, 89, 97, 104-106, 109, 214, 255, 267, 297, 331, 440, 459, 462, 464, 465, 467, 478, 488, 513
Çolpan, Abdülhamit 44, 55
Çu En Lay 312-314, 486

D

d'Alquen, Gunter 132
Daalen, Dawid 223
Dağcı, Cengiz 86, 464, 503
Danachau, Josef 290
Danişev, Vyaçeslav 428
Danovan, William 232
Dareios (Pers Kralı) 21

Daugherty, William J. "Bill" 385, 386, 391
Davud Han 396
Değmer, Şefik Hüsnü 337
DeMille, Cecil B. 242
Devletşah, Temirbek 320
Dilberhan (Ruzi'nin yeğeni) 432, 498
Doğu, Fuat 13, 355, 358-365, 367, 491
Dostum, Raşid 397
Doyle, William H. 352, 355, 361
Dönitz, Karl 180, 185
Dubinin, Yuri 425
Dulles, Allen 242

E

Egemkul, Kadir (Kadircan) 234, 235
Einsenstein, Argus (asıl adı Mikhail Eisenstadt-Jeleznov) 302-306, 485
Eisenhower, Dwight D. 135, 168, 232, 242, 279, 307, 326
Eisig Don Level 279
Eke, Safican 35, 36
El Birûni 23
El Harizmi (Ebu Abdullah Muhammed bin Musa el-Harizmi) 23
El-Hüseyni (Kudüs Müftüsü) 147, 283
El-Kaide 399
El-Nahas, Mustafa 283
El-Uteybe, Cuheyman 399
El-Zevahiri, Eymen 399
Emanullah Han (Afgan Kralı) 395
Emir Habibullah (Afgan Kralı) 115
Emircan, Fuat 148, 260
Emircan, Mehmet Ali 148
Enikudze, Avel 49
Enver Paşa 90, 114, 201, 323, 465, 505, 506, 514
Er, Ahmet 514
Erdem, Ali Naili 377
Erdem, Galip 377
Erden, Ali Fuat 92, 96, 149
Ergun, Recep 364
Erim, Nihat 364
Erkanlı, Orhan 495
Erkilet, Hüseyin Hüsnü 149, 465
Ersin, Nurettin 364, 491
Ersoy, Mehmet Âkif 514
Esendal, Memduh Şevket 488, 517
Esin, Numan 513
Evliyaoğlu, Gökhan 377

F

Faruk (Kral) 283, 284
Faysal (Suudi Arabistan Kralı) 16, 288, 290, 293
Ferguson, Homer 307
Fethalibeyli (Dudenginski), Abdurrahman 147-149, 165, 244, 246-248, 260
Fethalibeyli, Seyfullabey 248
Forrestal, James 233, 236
Frunze, Mikhail 34, 35, 149, 459, 460
Fulbright, J. William 317

G

Gafur, Gulam (Özbek şairi) 103
Galiyev, Sultan 480
Gandhi, Mahatma 305
Gaspıralı (Gasprinskiy), İsmail (Kırımlı İsmail Bey) 30, 459, 509, 510

Gaybullayev, Kerim 41, 50, 129
Gehlen, Reinhardt 506, 507, 508
Gerede, Hüsrev 89, 93, 149
Giritli, İsmet 350, 490
Golay, Nikolay 320
Goltz, Colmar von der 115, 201
Gorbaçov, Mihail Sergeyeviç 407, 416-418, 420, 422-424, 427-432
Gorbaçov, Raisa 423
Gökçer (Kaçmaz), Ayten 366
Gökçer, Cüneyt 366, 377
Gren, Marshall 317
Guderian, Heinz 86
Günden, Orhan Tahsin 222
Gürcan, Fethi 13
Gürkan, Celil 360
Gürler, Faruk 360
Gürsel, Cemal 325, 350, 351, 353, 354, 359, 363, 368

H

Habib, Rana 411-413
Hacı Bedir Ağa 370
Hacıbayev, Yoldaş 142, 440
Haksever, İnayeti 479
Halder, Franz 507
Halmat, İsakcan 24, 35
Hamilton (Yüzbaşı) 235
Hart, Howard 383, 385, 393
Haşim, Atacan 47
Hayit, Baymirza 13, 110, 117, 128, 137, 154, 162, 168, 212, 213, 218, 222, 230, 235, 237, 267, 289, 297, 344, 459, 460, 462, 465, 467, 469, 470, 471, 473, 475, 476, 478, 479, 483, 484
Heden, Sven 201
Heipel (Binbaşı) 154
Helms, Richard 319, 383
Hentig, Otto Werner von 92
Heusinger, Adolf 507
Heygendorff, Ralph von 115, 143-147
Hikmetyar, Gulbeddin 17, 396-398, 400, 402-407, 409, 415
Himmler, Heinrich 128, 129, 132, 133, 137, 139, 141, 225, 267, 270, 342, 343
Hisarcıklı, Fazıl 492
Hitler, Adolf 67, 72, 86, 92, 101, 115, 120, 124, 132, 135, 143-146, 152, 196, 201, 244, 272, 324, 405, 464-467, 470, 471, 489, 507, 508, 511, 518
Hocayev, Feyzullah 50, 53-56, 142, 268, 339, 440
Hocayev, İbad 54
Hort, Hermann 124
Howard, Ed 416
Humeyni 383-386, 418
Huntington, Samuel 493
Hüdayar Han (Hokand Hanı) 394
Hüseyin (Ürdün Kralı) 259

I

Irgeş, Kiçkine 500

İ

İbn Suud (Suudi Arabistan Kralı) 259, 398
İbni Sina 23, 221
İbrahim, Lakay 394
İdris, Alimcan 286, 288
İkram, Akmal (İkramov) 50, 53, 54-56, 142, 253, 339

İkram, Hüseyin 101, 162-164, 170, 172, 173, 175-184, 188, 190-194, 199, 200, 204-206, 209-212, 217, 218, 222, 300, 345, 463, 472-476, 478
İkramov, Akmal İkramoviç 53-56, 129, 462, 480
İnayeti, Kasım 128, 159, 461
İnönü, İsmet 16, 93, 94, 228, 296, 298, 324, 347, 363, 366, 367, 373, 430, 471, 496
İnönü, Mevhibe 366
İpekçi, Abdi 376, 377, 471
İshaki, Ayaz 298
İshaki, Saadet 298
İslamkulov, Hamit Raşit 280
İsmailov, Mikail 247, 248
İvan Grozni (Korkunç İvan) 231, 248
İvanov (Albay) 223, 500

J

Jean Paul II. (Papa) 377
Jukov, Georgi 123, 124

K

Kabibay, Orhan 350, 351, 513
Kadir Bek 185
Kaepf, Wetner 124
Kalinin, Mihail 49, 55
Kalp, Malcom 385
Kamenev, Lev 49
Kaminski, Bronislaw 131
Kanatbay, Karis 177, 252, 255, 256, 480
Kantemir, Alihan 105, 165, 252
Kaplan, Mustafa 513
Karaosmanoğlu, Atilla 364
Kari Kamil 500
Karimi, Sayid 110
Kartal, Kinyas 369-371
Kasım, Abdülkerim 322, 337, 350
Kasım, Burhaneddin 185
Kaşgarlı Mahmud 40
Kayyum Alim Han 517
Kayyum Han, Veli 97, 104, 105, 106, 109, 110, 117, 119, 120, 128, 133, 134, 140, 154, 157, 158, 165, 168, 177, 212, 225, 226, 235-237, 239, 254, 255, 260, 261, 267, 289, 290, 300, 301, 440, 466, 467, 470, 473, 484, 517, 518
Keitel, Wilhelm 115, 154
Kennan, George 232, 236, 237, 242
Kerenski, Aleksandr 242, 243, 252-254, 256, 272, 358
Kerimi, Azad Bek 394, 396-398, 406, 413
Kerimi, Said Maruf 117
Kerimi, Varis 394
Kesselring, Albert 86
Kılıç Ali Bey (Emanullahzade Asaf Bey) 323, 487
Kılıç, Altemur 323, 325
Kırımal, Mustafa Edige 286, 320
Killigil, Nuri (Nuri Paşa) 90, 149, 323
Kirov, Sergey Mironoviç 48, 49, 57-59, 63, 86
Kissinger, Henry 385, 478, 479
Klubert, Hayla 194
Kluge (Alman Kuzey Ordular Komutanı General) 124, 135
Knowaleg, Jewhen 245
Koçaş, Sadi 364
Korbaşı, Ergeş 460
Korbaşı, Parpı 460

Korbaşı, Ruzi Muhammed 460
Korur, Ahmet Salih 356
Köseoğlu, Münir 513
Köstring, Ernst-August 126, 127, 136
Kruşçev, Nikita 59, 73, 141, 142, 340, 357, 471
Kubalı, Hüseyin Nail 350, 490
Kunayev, Dinmuhammed 430
Kunihal, Erik 321
Kuropatkin, Aleksey Nikolayeviç 29, 500
Kuşçu, Samet 349
Kuytak, Fikret 351
Küçük, Sami 350, 351

L

Ladin, Usame bin 399, 417
Laingen, Bruce 384, 493
Lange, Georg 178
Lebed, Mikola 213
Lenin, Vladimir İlyiç 35, 47-49, 51, 62, 68, 81, 231, 248, 255, 303, 329, 332, 338, 339, 358, 422, 425, 459, 460, 462, 464, 477, 505
Lewin, Don 252-256
Lio Şao Çi 339
Luce, Henry 242
Luderzin (Alman subay, tercüman) 163
Lumumba, Patrice 339, 411

M

M. Baruch, Bernard 229
Madanoğlu, Cemal 349-351, 358, 359
Magoma, Ahmed Nabi 212, 252, 260
Mahmut Maksut Bek 271, 479
Maksudi, Abdurrauf 345
Maksum (Ruzi'nin arkadaşı) 158, 176, 177, 218, 440
Malenkov, Georgi 141
Malik, Adam 317
Manstein, Erich von 123, 124, 131
Mao 313, 339
Marx, Karl 47, 51, 419
McArtur, Douglas 296
McKinley, William 258
Mehmed Ali Paşa (Kavalalı) 283, 504
Mehmet Emin Bey 500, 501
Meissner, Boris 380
Melkovian, Agop 506
Mende, Carol von 267, 481
Mende, Gerhard von 89, 90, 97, 105, 131, 236, 255, 267, 465, 481, 483
Menderes, Adnan 348, 350
Mendez, Tony 387
Meragi, Abdulkadir 44
Mesud, Ahmet Şah 396, 398, 406
Meyer-Mader, Andreas 119
Mirsaidov, Şükrullah 424-426, 433
Mocan, Şevket 166, 466, 473
Molotov, Vyaçeslav 64, 73
Muhammed Ali Buğra 312, 319
Muhammed bin Abdülvehhab 398
Muhammed Hüseyin (Kudüs Müftüsü, Şeyh) 283
Muhammed Rıza (İran Şahı) 382, 383
Muradi, Abdülvahap 45
Murat, Taci 255
Musaddık, Muhammed 392
Mümincan 158, 267
Müminov, Emintay 50
Münevver Kari 45, 500

N

Nadi, Yunus 298, 514
Nadir Şah 395
Namangani, Nureddin 239, 344
Narzikov, İlya 335, 336, 342, 343, 344, 345
Nasır, Muhammed 306, 309, 310, 316, 318
Nasır, Osman 55
Nasrullah (Ferganalı) 45
Nasuhoğlu, Rükneddin 166, 473
Nazar, Erkin (Ruzi'nin oğlu) 455, 498
Nazarbayev, Nursultan 430
Nâzım Hikmet 16, 338, 340, 341
Necibullah 397
Necib, Muhammed 284
Nehru, Cavaharlal 305, 312
Nerimanov, Neriman 339
Niedermayer, Oskar Ritter von 98, 113, 114, 115, 116, 144, 145, 468, 469
Nikolay II. (Rus Çarı) 27, 28,
Nixon, Richard 57
Nizamülmülk (Selçuklu veziri) 355
Nogay Hoca 30, 295
Nur Ahmet 192
Nur Mehmet 189, 190-192
Nuri Said Paşa 322

O

Oakley, Robert 405
Obama, Barack 383
Oberländer, Theodor 254, 468, 480
Okan, Sezai 351
Oktay, Abdulvahap 168, 298
Oktay, Saide 298
Olzscha, Reiner 139
Omari, Mahkam 461
Onar, Sıddık Sami 350, 490
Osman Hoca 500
Osman, Kadir 128

Ö

Özbekkangay, Necmeddin (Şeyh Necmeddin Efendi) 298, 299, 516
Özdağ, Muzaffer 496
Özenbeşli, Ahmet 145

P

Papen, Franz von 93-96
Pehlivan Niyaz 500
Pelvan, Aşur 394, 396, 413
Pelvan, Resul 396, 397, 413
Penkovski, Oleg 417, 496
Perin, Mithat 349
Petljura, Simon 245
Petro I. (Deli Petro) 26
Philby, Harold Adrian Russel "Kim" 250, 251, 333, 417, 496
Pilger, Hans 332
Pilsudski 233, 478
Polathanov 112, 116, 119-121
Precht, Henry 383
Pukin 47

R

Rahimi (Doktor) 236-240
Ramsay, Bertram 135
Raşidov, Şerafeddin Şeref 327, 342
Ravşan Bey 110
Reagan, Ronald 391, 393, 417-420, 423, 424, 426-429, 497

Resulzade, Mehmet Emin 147, 148, 516
Rıza Pehlevi 384, 493
Rıza Şah (İran Şahı) 382
Ribbentrop, Joachim von 64, 73, 89, 96
Rijov, Nikita Semennoviç 356, 357
Rikov 55, 56, 416
Romanov Hanedanı 27, 28
Rommel, Erwin Johannes Eugen (Çöl Tilkisi) 135
Roosevelt, Archibald 258-261, 265, 271-273, 302
Roosevelt, Ethel 273-278
Roosevelt, Franklin D. 259
Roosevelt, Kim 273, 481
Roosevelt, Theodor 482
Rosenberg, Alfred 90, 104, 117, 145, 255
Roth ailesi 196, 206, 207, 218, 220, 221
Roth, Ermelinda 194-197, 200, 201, 206, 207, 213, 215-220, 222, 254, 266, 274-276, 278, 280, 348, 354, 447, 451
Rundstedt, Gerd von 87
Ruskulov, Turar 339

S

Sadak, Necmettin 228
Sadreddin Han (Müftü) 331, 488
Safranov 327, 328
Saharov, Andrey 320
Said-i Nursi 369, 370
Said, Edward 115, 116
Said, Recep 163
Salim (Doçent) 177
Samet (Yüzbaşı) 70, 71
Sançar, Nejdet 492
Saracoğlu, Şükrü 93, 94
Sastroamidijojo, Ali 305, 306, 309, 312
Savcı, Bahri 350
Sayılgan, Aclan 377, 470, 488
Sedat, Enver 312, 315, 486
Selçuk, İlhan 377
Selçuk, Selim 323, 325, 344
Selışık, Ziya 356, 361, 491
Seyit Şamil 313, 314, 318
Shultz, George 419
Sır Muhammed Bey 500
Sipahi, Nesrin 363
Slava, Mucho 214
Smith, Bedel 232
Sokolovski, Vasili 380, 478, 492
Soljenitsin, Aleksandr 141, 320
Solmazer, İrfan 513-514
Soyuyüce, Şefik 513
Spiegler, John 238, 240
Spruance, Raymond 279
Stalin, Yosef 15, 35, 39, 48-50, 53-55, 58, 59, 64, 67, 72, 73, 76, 81, 87, 118, 120, 123, 130, 140, 141, 142, 145, 146-149, 152, 155, 190, 219, 223, 226-228, 232, 233, 237, 244, 246, 247, 249, 250, 251, 253, 266, 268, 270, 296, 303, 304, 324, 328, 340, 357, 405, 406, 440, 160-464, 467, 470, 471, 477, 480, 484, 491, 512, 518
Stauffenberg, Claus von 507
Stchinski, Bogdan 245
Stetsko, Yaroslav 213, 214, 230, 243, 244
Stovka (Kızılordu Generali) 124
Strick-Strickfeldt (Yüzbaşı) 131
Suharto 317, 318

Sukarno, Ahmet 16, 305, 306, 309, 310, 317, 448, 485
Sultanov, Corahan 53
Sunay, Cevdet 351
Swope, Herbert Bayard 229
Sylvia (Zülfiye), Nazar (Ruzi'nin kızı) 254, 348, 366, 450, 453

Ş

Şahenk, Ayhan 376, 492
Şakirov, Yusufcan 53
Şamsihan (Ruzi'nin kız kardeşi) 63-65, 70, 82, 207, 299, 374, 432, 433
Şamun, Kamil 259
Şekercanov, Yusufcan Kızık 70
Şen, Agasi 324, 325, 350, 359
Şensoy, Naci 490
Şerefeddinof 501
Şermet, Ergeş 110, 112, 116, 117, 120, 127, 128, 136, 137, 143, 154, 157, 162, 168, 212-214, 218, 219, 222, 230, 234, 235, 237, 297, 300, 343-345
Şevardnadze, Eduard 428, 430
Şeyh Ata Bey 298
Şeyh Şamil 313

T

Tacibay, İsmail 479
Tacinisa Hanım 24, 25, 30, 37, 60-62, 64, 65, 70, 77, 82, 207, 219, 270, 290, 293, 299, 374, 375, 432, 435
Tagiberdi, Devlet 256
Tamara Artyomavna Petrosyan (Tamara Hanım) 69, 70
Taner, Steve 249
Taşer, Dündar 513
Taşhocayev, Münevverhan 47, 50, 112
Taşpolat 35, 74, 75
Taylor, Elizabeth 308
Temir, Ahmet 255
Terazi, Mübeşşirhan 331-333
Teşebay, Mümincan 267, 479
Tevetoğlu, Fethi 367, 377, 453, 492
Thatcher, Margaret 407, 417, 422, 423, 426
Timur 22, 44, 114, 276, 439
Tirmizi 287
Tito, Josip Broz 202, 327, 510, 511
Tocqueville, Charles de 420
Togan, Zeki Velidi 255, 339, 460, 483, 492
Tolkaçev, Adolf 416
Tolegen, Abdullah 479
Töre, Altunhan 288, 290, 291, 299, 483
Tresckow, Henning von 507
Troçki, Lev 369, 477, 512
Truman, Harry S. 227-229, 232, 233, 235, 237, 251, 296, 337, 427
Tunaya, Tarık Zafer 350, 490
Turgunbayeva, Mukarreme 53
Turner, Stansfield 384, 390, 393
Tursunzade 315, 327
Türkan, Reha Oğuz 492
Türkeş, Alparslan 13, 16, 324, 325, 350-358, 361, 363, 364, 367, 370, 371, 487, 489, 490, 492, 513, 524
Türkeş, Çağrı 354
Türün, Faik 360

U

Ulrich 49
Uluğ Bey 23
Umarov, Ahmedcan 117, 177
Umirzakoğlu (Umirzakov), Camşid 24, 25, 30, 35, 36, 41, 43, 60, 61, 62, 64, 70, 78, 219, 270, 273, 280, 436
Uzakov, Mamurcan 25, 43, 44

Ü

Ünesin, İhsan 196, 475

V

Vahidov, Erkin 411
Vâlâ Nureddin 339
Vandenburg (General) 233
Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet 350, 490
Vişinski, Andrey 49, 56, 512
Vladimiroviç, Georgi 247, 459
Vlasov, Andrey 110, 126, 127, 129, 132-137, 139, 140, 141, 143, 144, 147, 153, 177, 226, 242, 255, 343
Vurgun, Samet 341

W

Ward, Phil 385
Warren, Fletcher 347, 348
Weizsäcker, Ernst Heinrich Freiherr von 89
Weizsäcker, Richard von 90, 93
Weizsäcker, Carl Friedrich von 89
Widding, Michael 308
Wissner, G. Frank 235, 242

Y

Yagaçpalvan 57
Yalçın, Aydın 377
Yarkın, İbrahim 297, 300, 485, 487
Yeltsin, Boris 429
Yesevi, Ahmed 437, 440, 475, 514
Yesevi (Buharalı) 298
Yoldaş Kari 31, 32, 62, 104

Z

Zahüriddin Muhammed Babür 22, 61, 138
Zakiy, A. 110
Zarbun, Halit 377
Zbigniew Brzejinski 493
Zinovyev, Aleksandr 49, 58
Ziyaü'l Hak 401, 402
Ziyat Bey 167
Zorlu, Fatin Rüştü 16, 312, 314, 315, 348
Zuber, Gertraud 194
Zülfiye (Özbek yazar) 315, 327, 329
Zünnun, Veli 255, 374

KIZIL ORDU'DAN ALMAN ORDUSUNA...
AFGAN DİRENİŞİNDEN TAHRAN OPERASYONUNA...

"Ruzi Nazar Özbekistanlı bir Türk, Stalin'in ordusunda Nazilere esir düşüyor, sonra CIA görevlisi. Türkiye'de 11 yıl çalışıyor; 27 Mayıs darbesi, İnönü, Türkeş, Madanoğlu, MİT Müsteşarı Fuat Doğu gibi tanınmış isimler hakkında yazdıkları bu dönemden. Sonra İran devrimi, Afganistan, Sovyetler'in dağılması... Enver Altaylı'nın birçok bilinmeyeni gün ışığına çıkaran kitabı roman gibi akıcı, aynı zamanda akademik bir tez gibi özenli."

Taha Akyol

"Ruzi Nazar'ın hatıraları Türkiye'nin odağında olduğu uzun ve karanlıkta kalmış bir tarih dönemine nihayet ışık tutacaktır. Kendi hayatı bu tarih döneminin kritik bir öznesi olan Sayın Altaylı'yı bu önemli girişimi için tebrik ediyorum."

Mehmet Ali Bayar

"Sürekli heyecanla okunan bir siyasi tarih. Böylesi her zaman bulunmaz."

Prof. Dr. Ümit Özdağ

"20. yüzyılın koca dünya tarihi, bir tek kişinin hayatına sığabilir mi? Enver Altaylı'nın su gibi akan kaleminden, Ruzi Nazar'ın roman sıcaklığında hayatını okurken bu soruya tereddütsüz 'evet' cevabını vereceksiniz."

Prof. Dr. Mümtaz'er Türköne

"CIA'nın Türk casusu Ruzi Nazar'ın hayat hikâyesi aynı zamanda bir Soğuk Savaş gizli tarih anlatımı olmuş; Enver Altaylı'nın bu çalışmasından sonra Türkiye'nin yakın siyasi geçmişi yeniden yazılabilir."

Murat Yetkin

Enver Altaylı 1944 yılında Adana'nın Ceyhan ilçesinde dünyaya geldi. 1958'de Bursa Işıklar Askeri Lisesi'nde okumaya başladı. Ancak Talat Aydemir'in darbe girişimi sonucunda 1439 Harp Okulu öğrencisiyle birlikte tutuklandı. Altaylı, Harp Okulu'ndan ayrıldıktan sonra girdiği Ankara Hukuk Fakültesi'nden 1967'de mezun oldu. 1968'de General Fuat Doğu tarafından MİT'e alındı ve MİT'in ilk Sovyetoloğu olarak eğitildi. 1977-1980 yılları arasında genel müdürü de olduğu *Hergün* gazetesinin başyazarı olarak çalıştı. 90'lı yılların başında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte yeni Orta Asya cumhuriyetlerinin kurulmasında ve yapılandırılmasında etkin bir rol oynadı. Yaşamı, *Büyük Oyundaki Türk: Enver Altaylı* adıyla İrfan Ülkü tarafından kaleme alındı.
Altaylı'nın *Esir Türk İllerinde 90 Gün* ile *Komünist Teoriler ve Sovyet Yayılma Siyaseti* adlı kitaplarının yanı sıra makaleleri, yazı dizileri ve araştırmaları bulunuyor.

ISBN 978-605-09-1118-3
9 786050 911183
sertifika no: 11940
doğankitap.com.tr
Tavsiye Edilen Perakende Satış Fiyatı ₺ 30
DK DOĞAN KİTAP